CXVI i 6

03
P19(p)

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Állam- és Jogtudom. Kar Könyvtára
Leltári napló sz. 81574/13.
956-12-71

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A PALLAS NAGY LEXIKONA

XVII. KÖTET

(I. PÓTKÖTET)

A—J.

MINDEN JOG FENTARTVA.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUD. KAR

A PALLAS

NAGY LEXIKONA

AZ ÖSSZES ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Jog- és Közigazgatástudományi Kar Könyvtára
Lelt. napló: 41 a Lsz.: 4726
csop. szám.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Jog- és Közigazgatástudományi Kar Könyvtára

XVII. KÖTET

(I. PÓTKÖTET)

A—J.

A SZÖVEGBEN 85 ÁBRA; KÜLÖN MELLÉKLETÜL 22 KÉP, EZEK KÖZT
1 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPESTEN

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1900

NYOMATOTT

A PALLAS NAGY LEXIKONA SZÁMÁRA KÉSZÜLT FAMENTES PAPIRON

A PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

NYOMDÁJÁBAN.

SZTE Egyetemi Könyvtár
állományából törölve!

FIGYELMEZTETÉS.

A pótkötetek szorosan kapcsolódnak az I—XVI. kötethez. Az ott előfordult *személyneveket* a pótkötetekben rendszerint utalás nélkül vettük fel, vagyis tudni kell, hogy a XVII., XVIII. kötetekben található pótlékok csak kiegészítései a főmunkában levő ily cikkeknek. Nagy számban előforduló azonos személyneveknél azonban, könnyebb tájékozás végett, kitettük zárójelben, közvetetlen a név után, nemcsak a főmunka ama kötetének számát, amelyben az alapcikk keresendő, hanem a folyó számot is, amely alatt az illető név föllelhető. A *dologi neveknél*, ahol szükségesnek mutatkozott, szintén föl van véve az utalás, hogy az alapcikk melyik kötetben fordul elő. Az egyszerü utalásoknál, ha a főmunkára vonatkoznak, mindig kitettük, hogy az utalt cikk melyik kötetben található meg. Ahol ilyen kötetre való utalás kitéve nincs, az azt jelenti, hogy az utalt cikk a pótkötetben van.

* *
*

Az I. pótkötetet 1899 december 1-én zártuk le.

A.

a., méneskönyvekben, versenyprogrammokon s a telivér ló származását föltüntető iratokban és nyomtatványokban előforduló, állandóan használt rövidítés, e helyett: *anyja*. — Mint német rövidítés, e helyett: *alt;* mint angol, e helyett: *aged*. Minden hat évesnél öregebb versenyló korát kizárólag igy szokták jelezni.

Aachen, *város*, (1895) 110,551 lak. Burtscheiddel 1897 ápr. 1. óta egyesült, összesen 126,422 lak. Leginkább posztógyárai szaporodtak; 1896-ban 108, mintegy 8900 munkással. Újabb épületei közül említendők 2 evang. s 2 kat. templom, továbbá a levél- és könyvtári épület a Fischmarkton. V. ö. *Schjerning*, A. u. seine Umgebung (1895).

Aalen, német város, (1895) 7867 lak.

Aargau, svájci *kanton*, járásai: Aarau, Baden, Bremgarten, Brugg, Kulm, Laufenburg, Lenzburg, Muri, Rheinfelden, Zofingen és Zurzach. Az 1896-iki összeirás szerint volt a kantonban 3800 ló, 82,036 szarvasmarha, 28,000 sertés, 968 juh, 18,210 kecske és 18,221 méhkas. 1895. volt 110 sajtkészítő-telep, amelyek évenként 1600 tonna sajtot és 200 tonna vajat készítenek 2·5—3 millió frank értékben.

Aarwangen, az ugyanily nevü járás (154 km², (1888) 26,757 lak.) székhelye Svájcban az Aare mellett, (1888) 1772 lak., evang. templommal, melyet régi üvegfestmények díszítenek.

Aasen *Ivor*, norvég költő, megh. Kristianiában 1896 szept. 23.

Aba. A legnépesebb Árpádkori nemzetségek egyike, mely már a XIII. sz. második felében közel husz ágazatban virágzott s egy sereg magyar család vált ki belőlük, u. m.: 1. az *aszalai* ág, alapitotta az 1252—71. közt élt Merhard ispán; ivadékai a XIV. sz.-ban leginkább a Szikszai s e mellett az Idai nevet viselték; 2. *debrei* ág, őse Mokián a XIII. sz. első felében élt, ebből származott a XV. sz. második felében kihalt Debrey (V. köt.) s a körülbelül egyidejüleg letünt keresztúri Posárcsalád; ezzel közelebbi rokonságban volt 3. a *százdi* (zaztyi) ág, mely a szintén a XIII. sz. első felében élt *Artolf* ispántól származott s öt nemzedéken át virágzott (v. ö. Turul, 1892. évf. 2. füz. 174.); 4. a *gagyi* ágat alapitotta Gereven Miklós ispán e XIII. sz. második felében, kitől származott a gagyi Báthory-, Gagyi- (kihalt 1540 körül) s a kihaló félben levő Vendéghy-család; ez közelebbi vérségben volt 5. *Aba* ágával, aki a XIII. sz. első felében élt s egyik fia Izsák alapitotta az alattyáni, idai és pólyi Csirke, másik fia Miklós a XIV. sz. harmincas éveiben kihalt Nádasdi Laczkcsaládot; szintén a közelebbi vérséghez tartozott 6. a *szalánci* ág, alapítója Dávid, talán a föntebbi Aba fia s az említett Izsák és Miklós testvére, a XIII. sz. dereka táján; egyik fiától, a hires Amade (I. k.) vagy Omode nádor valamelyik pártütő s Lengyelországba menekült fiától származott a XV. sz. közepe felé még meglevő lengyel Amadei-család, másik fia, szalánci Péter alapította a ma is virágzó Hedry- s Berthóty- (III. k.), továbbá a Jobbágyi- (kihalt a XVI. sz. vége felé), Frichy-, Sirokay- s Vitézy-családot; 7. a *gyöngyösi* v. *Csobánka*-ág (IV. k.), melylyel 8. a *rédei* ág volt közelebbi vérségben, ez a XIII. sz. második felében már 6 mellékágra oszlott, ezek: berczeli Rédei László ága, melyből a Berczely-család származott; boldogasszony-rédei Péter és Vörös Dezső ága, mely a XIV. sz. dereka táján halt ki; csécsei és nagyrédei Garduan László ága, akitől származott Nagy-Rédei János, 1470—75. erdélyi alvajda, családja kihalt fiaiban 1519—25. közt; a XIII. sz. elején élt szentmárton-rédei Demeter ága, kinek ivadékai Vanyarczi és Szentmárton-Rédey néven szerepelnek a XV. sz. folyamán, valószinü, hogy tőle származott az 1339 körül élt kis- és felsőrédei Mikó fia Mikocha is, aki a kisrédei grófi (kihalt 1898.) és nemesi Rhédey-családot (XIV. k.) alapította; végül tasi Rédei Péter ága, mely a XIV. sz. közepe felé tünik le; mindezek közül ma már csak a kisrédei ágból származott Rhédey nemesi család maradt meg; 9. a *gyórkei* ág, közelebbi rokon Aba ágával, alapítója György fia Bodon (1285—98.); 10. *Kompolt* ága, őse Kompolt fia Kompolt a XIII. sz. derekán, kitől származott a Kompolthy-család (X. k.); 11. a *lapispataki* ág, mely a XIV. sz. elején élt lapispataki Dezsőtől származott, ebből eredt a XV. sz.-ban kihalt Zsegnyey-család; 12. a *lipóci* ág, alapította II. Endre étekfogója, Sükösd fia Demeter, ebből származott a XIV. sz. végén kihalt Nekcsei s a ma is virágzó Keczer- (X. k.) család; 13. a *somosi* ág, őse a XIII. sz. dereka táján élt György, aki a Budaméry- (III. k.), Kőszeghy- (X. k.) és Somossy- (XV. k.) családokat alapította, melyek a XV. sz. folyamán haltak ki; 14. a *soproni* vagy *nyéki* ág, származott Péter fia Lőrinc ispántól, az Athinay-család ősétől; 15. *ugrai* ág, alapítója Miklós fia Cselei, kihalt 1438.; 16. *verpeléti* és *Bodonyi*-ág (III. k.); 17. *Márton* és 18. *Csente* ága, melyek a XIII. sz. második felétől a XIV. sz. derekáig nyomozhatók. Ezeken kivül még több Aba nemzetségbeli fordul elő a XIII. sz. dereka táján; ilyenek: Veitegh, azután az V. István által lefejeztetett Vata fia

László, továbbá György fiai Péter, Ethuruh és Sándor, kik 1275 körül szerepeltek, stb. Mindezek közelebbi vérségét s esetleges ivadékaikat ez idő szerint nem ismerjük. A nemzetség ősi címere fekete sas. N. G.

Abád-Szalók néven 1895 végén egyesültek *Tisza-Abád* és *Tisza-Szalók* összeépült, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén fekvő nagyközségek.

Abády-család, régi magyar család, mely a hessenyő eredetű Tomaj-nemzetségből származott. Őse Dienes fia Privard, IV. Béla nádorának, III. Dienesnek, a Losonczy- és losonci Bánffy-családok ősének testvére, kinek 3 fia, János, ifj. Privard és Hektor maradt; közülük ifj. Privard folytatta tovább a családot. Ivadékai a hevesvármegyei Abád és Tomaj-monostora, mint ősi birtok fölött 1409-ig pörösködtek Dienes nádor ivadékaival.

Abafi *Lajos*. Üzletével felhagyván, mindinkább az entomologia felé fordult, 1897 óta többedmagával szerkeszti a Rovartani Lapok c. havi közlönyt és megirta a *Lepkészet történetét Magyarországon* (1898), mely úttörő munkának tekinthető.

Abani Carl, álnév, l. *Bancalari*.

Abate *Niccolò dell'*, olasz festő, szül. Modenában 1512., megh. Fontainebleauban 1571. Correggio, Parmeggianino és Giulio Romano voltak mesterei s hazájában és Bolognában dolgozott. A modenai San Pietro számára készített oltárképe: Péter és Pál apostolok kivégzése egészen Correggio hatását mutatja. 1552. Fontainebleauba hivták, hol Primaticcióval a várkastélyt mitologiai képekkel díszítette. Képeiből alig maradt fönn valami.

Abauj-Torna *vármegye* (I. k.), területe a legújabb adatok szerint 3260 km², lakóinak számát (1898) 197,800 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 sz. kir. város, 11 nagy- és 253 kisközség. A szolgabirói járások száma 6, a körjegyzőségeké 54. Puszta, telep és major van 260. A vármegye (és a területén fekvő Kassa sz. kir. város) területén van 2 kórház 127 ágygyal; egész területén működik 55 orvos, 56 okl. bába és 24 gyógyszerész. A vármegye területén van 170·4 km. állami és 505·5 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 22 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 196·4 km., miből 115·8 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 35. Van 75 posta- és 37 táviróhivatal, továbbá 163 távbeszélőhivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 4 bank, 8 takarékpénztár és 8 szövetkezet, összesen 1.982,100 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 326, köztük 1 jogakadémia, 2 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 15 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 284 népiskola, 18 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 33,478 tanuló látogatta. V. ö. *Csoma* József, *A. vármegye nemesi családai* (1898); *A. vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai, Budapest 1896). TH—V.

Abazia (gör.), a hiszterikusoknál gyakran előforduló jelenség, mely abban áll, hogy a betegek járni nem tudnak, noha lábaiknak nincs semmi baja. Az A.-nak akaratgyöngeség az oka, autoszuggesztióval párosulva. Ha a betegre ráijesztenek vagy erélyesen kényszerítik a járásra, a baj hirtelen megszünik, de megint visszatér, mihelyt az autoszuggesztio előtérbe lép, vagy a külső ráhatás eltünt.

Abbadie *Arnould Michel d'*, francia utazó, megh. 1893 nov. 13.

Abba Garima, falu Tigrében, Aduától mintegy 9 km.-nyire; 1896 márc. 1., midőn az abisszíniaiak az olaszokat legyőzték, a csata középpontja volt, azért a csatát róla is nevezik el.

Abbasz (6. I. k.), hivatalos néven *A. II. Hilmi*, egyiptomi alkirály (szül. 1874 jul. 14.), 1895 febr. 19-én nőül vette Ikbal Hanem hercegnőt, kitől egy fia és három leánya született.

Abbasz-Tuman, falu Tiflisz orosz kormányzóság Ahalcik (ettől 13 km.-nyire) járásban, az A. balpartján, a Kaukázus egyik legfestőibb völgyében, 250 lak. Körülbelül 50 kéntartalmu ásványvizforrással, amelyek miatt számos fürdővendég látogatja. 1892 óta (1292 m. magas) obszervatoriuma van. 1899 jul. 10-én itt halt meg *György* orosz trónörökös.

Abbazia (I. k.). Az utolsó években nagy haladást tett és ma már egy egész sereg elegáns villája és minden kényelemmel ellátott több vendéglője van. A nyári uszoda-helyiségek is kényelmesebbek, mint azelőtt s most már nyári közönséggel is dicsekszik. A fő szezon azonban okt. havától, de különösen újévtől kezdve husvétig tart. 1898 okt. 1-től 1899 ápr. 30-ig 10,759 vendég tartózkodott A.-ban. A Mattuglietől A.-ba tervezett villamos vasut immár a megvalósulás stádiumába lépett. 1895. leleplezték Littrow sorhajókapitány mellszobrát, 1898. pedig az új olvasókört adták át rendeltetésének. M. L.

Abbe, 1. *Cleveland*, amerikai csillagász, szül. New-Yorkban 1838 dec. 3. Csillagászati tanulmányait végezte 1859—60. Brunnow alatt Michiganben, azután 1864-ig Gould mellett Cambridgeban s 1866-ig Struve mellett Pulkován. 1868—1874. igazgatója volt Cincinnatiban a csillagvizsgáló állomásnak, ahol 1871. a meteorologiát tanította. Munkái: Treatise on meteorological apparatus and methods (1887); Preparatory studies for deductive methods in storm and weather predictions (1890); időközben pedig még 1873—88.: Annual Summary and Review of progress in meteorology cimen csillagászati folyóiratot szerkesztett.

2. *A. Ernő*, német fizikus, szül. Eisenachban 1840 jan. 23-án. 1857 óta Jenában és Göttingában tanult, az utóbbi helyen a csillagvizsgáló-intézetben mint segéd működött, azután a frankfurti fizikai egyesület kurzusaiban tanított, 1863. Jenában habilitáltatta magát, 1870. u. o. rendes tanár lett és 1878. a csillagvizsgálónak igazgatója. 1866. a Jenában fennálló Zeiss-féle optikai műhelylyel lépett összeköttetésbe és ennek vezetését, miután a tanítás alól felmentette magát, Zeiss Károly halála után átvette. 1884. az ő közreműködésével megalakult a Schott-féle üvegtechnikai laboratorium. A. az optikai eszközök szerkesztésében, különösen ami fénytörő részeiket illeti, fontos javításokat eszközölt, különösen a mikroszkópok és fotográfiai kamarák tárgylencserendszerei tárgyában. Említendő még világító készüléke, mely különösen bakteriologiai vizsgá-

latokban jó szolgálatokat tesz. Munkái: Neue Apparate zur Bestimmung des Brechungs- und Zerstreuungsvermögens fester und flüssiger Körper (Jena 1874); Welche soziale Forderungen soll die freisinnige Volkspartei in ihr Programm aufnehmen? (u. o. 1894). H. Á.

Abbé d'Aubignac, l. *Hédelin.*

Abbott-kaptár, vándorló méhészkedésre alkalmas kaptárforma, mely bő mézhordás idején botkeretekkel ellátott ládikával szerelhető fel.

Abcug (I. k.). Jókai Mór és Beödi Gyula szerint (a Magyar Nyelvőr 1897. évf. 8. füz.) az A. szó a makao és nasivasi hazárd-játékok műszava és innen terjedt el mai lehurrogató értelmében.

Abdias, egy a tizenkét próféta közül, kinek személyes körülményeiről azonban semmi bizonyosat nem tudunk. Minthogy rövid 21 versből álló jóslatában csak az edomiták ellen kel ki, valószínű, hogy jóval a khald háboruk előtt, tán Ámos prófétával egyidőben élt és működött. V. ö. *Knabenbauer*, Commentarius in prophetas minores (Páris 1886).

Abd ul Hamid (2. I. k.) török szultán kormányzása az utolsó években nem mondható szerencsésnek. A birodalom egyes részei, mint Örményország és Arábia ugyszólván állandóan forrongnak; Tripoliszt a francia szomszédság feszélyezi; Krétán nem sikerült a keresztények és törökök közötti vérengzésnek véget vetni, mi a nagyhatalmak fegyveres közbelépését s a görög háborut vonta maga után. A görögöket ugyan sikerült legyőzni (1897), ámde Kréta e diadalok dacára elveszett és a nagyhatalmak ellenőrzése mellett 1898 nov. György görög herceg kormányzósága alá került. A belügyi reformok terén haladás nem történt, ellenkezőleg, az ifju-török reformpárt tagjait, akik a felfüggesztett alkotmány helyreállítását követelték, üldözőbe vették és megkinozták. 1899. a görög-keresztény Macedoniában voltak mozgalmak; Arábiában pedig egyre terjed a lázadók hatalma. M. L.

Abdullah bej, l. *Hammerschmidt.*

Abensberg, bajor város, (1895) 2339 lak.

Abensperg-Traun *Hugó* gróf, főkamarás, az osztrák urakházának örökös jogu tagja, szül. 1828 szept. 20. A diplomáciai pályára lépett s attaché, majd követségi tanácsos volt Párisban és Drezdában. Ezután a bécsi udvarhoz főszertartásmesterré, majd fővadászmesterré nevezték ki, 1897. pedig főkamarás lett. 1869. a titkos tanácsosi méltóságot, 1873. az I. oszt. vaskorona-rendet, 1881. az aranygyapjas-rendet kapta. Az osztrák művészeti és iparmuzeum gondnoka. 1871. nőül vette *Esterházy* Valentina grófnőt, Esterházy György gróf volt berlini követ leányát, aki azonban már 1874 jun. 11. meghalt. Egyetlen fia, *Rudolf* gróf, szül. 1872 szept. 21., cs. és kir. kamarás.

Abeokuta, felső-guineai város, 1892. az egbék egész országával együtt az angol Lagos gyarmat protektorátusa alá került.

Aberayron (Aberaeron, ejtsd: ebberern), 1892. alakult angol város Cardiganshireban (Wales), kikötővel, tengeri fürdővel.

Abercarn (ejtsd: ebberkérn), angol város Monmouthshireban, Newporttól északra, (1891) 10,464 lak. Nagy kőszénbányái vannak.

Aberdare, angol város, (1891) 38,431 lak.

Aberdare *Henry Austin Bruce* lord, angol államférfiu, megh. 1895 febr. 25.

Aberdeen *János Campbell Hamilton-Gordon*, A. 7-ik grófja, angol államférfi, szül. 1847-ben. 1870. örökölte a peeri méltóságot, 1881—86. kir. biztos volt a skót egyház nagy gyülésén; 1886 febr.—juliusig Irország alkirálya; 1893. Kanada főkormányzója, mely állásától 1898. vált meg.

Abertillery (ejtsd: ebbertilleri), angol város Monmouthshireban, Newporttól 25 km. északra, (1891) 9138 lak. Kőszénbányával.

Aberystwith (ejtsd: ebberisztith), angol kikötőváros Cardiganshireban (Wales), tengeri fürdővel, (1891) 6696 lak. Az 1872. alapitott college 1896. egyetemmé alakult át; a felavatást a walesi herceg végezte. Az egyetemen nők is tanulhatnak. Környékén ólombányák vannak.

Abisszinia, határa Eritrea felől Tomatból, a Szetit (Takazze) és Atbara összefolyása közeléből indul ki, Todlukig visz, innen a Mareb, azután az Ambessza folyó mentét követi, az utóbbinak Arresza közelében fekvő forrásáig. Innen a Fecsa forrásához csap át és ezt a folyót követi a Felső-Marebbe való torkollásáig, innen az utóbbival vág össze valami 10 km.-nyi vonalon a Mareta torkolatáig és azután a Maretát követi; majd dél felé elhalad Gura, Digsza, Halai és Mahio mellett a Galline, Faraone nevü fensikig; innen délkeletre csap át és eleinte valami 60, később a Benadir-parton 300 km.-nyi távolságban a tengerparttól halad a Juba folyóig. Brit-Szomali felől a határ a Hadu-kúttól indul ki és követi azon karavánutat, amely Abasszuenen keresztül a Szomadu-dombig vezet; innen a Saw-hegységet és Egu-dombot követi Moga-Medirig. Moga-Medirtől Eilinto Kaddon át a k. h. 44° és é. sz. 9°-on átmenő vonalak metszési pontjához visz. Ettől kezdve egy egyenes vonal szolgál határul a k. h. 47° és é. sz. 8°-án átmenő vonalak metszési pontjáig. Ilg svájci ember, aki Menelik császár oldalán A.-ban a közmunkákat vezeti, az ország területét 2.500,000 km²-re becsüli, 15 millió lak. A császársághoz tartozó egyes fejedelemségek: Godsam, Soa, Dsimma, Kaffa és Vallamo; a tartományok pedig, amelyeknek élén egy-egy rasz áll: Szemia, Dembea, Tigré, Szakota, Begemeder, Jedzu, Vollo, az *arusszik, guragék, marokkok, ualamok és gallák* földje, végül Harar és Csercser. Az egyes raszokat a császár nevezi ki; ezek évenként kétszer szolgáltatják be az adójukat. A császár a székhelyét többször változtatta meg; jelenleg Addisz-Abeba (l. o.) a székhelye. A főváros kivül a legjelentékenyebb hegység Harar. A tenger felől Tadsura, Dsibuti, Zeila és Berbera kikötőkből lehet megközelíteni. Rendes postaközlekedés áll fenn A.-ba Dsibutiból, a Côte française des Somalis et dépendances székhelyéről, amely Hararon át visz a fővárosba. Telegráf-vonal is van ez utóbbi és Harar közt. A birodalomban kiállítható fegyveresek számát 200,000-re becsülik. Menelik 1894. a 2 millió frank alaptőkével rendelkező «Compagnie impériale des chemins de fer éthiopiens»-nek a következő vasúti vonalak kiépítésére adott engedélyt: Dsibuti—Harar, Harar—Entotto, Entotto—Kaffa és Entotto—Fehér-Nilus. Ilgen ki-

vül, aki Kaffát utazta be és ásványkincsekben gazdagnak találta, Menotti Garibaldi és Baldacci tettek kutatásokat A.-ban és azt találták, hogy az a rendetlen esőzések miatt magasabban fekvő részeiben nem alkalmas a földmívelésre, legfölebb az állattenyésztésre. 1897 jan. 4. A. s Brit-Szomali között létrejött a határigazítás. —zik.

Története. Menelik négus már régebben iparkodott felszabadulni az Olaszországgal 1889 máj. 2. Ucsialli-ban kötött szerződésnek kiváltképen ama cikkelye alól, melynek értelmében külföldi hatalmakkal csakis Olaszország közvetítése és beleegyezése mellett köthetett szerződést. Az olasz kormány azonban és nevezetesen Baratieri tábornok, Eritrea gyarmatának parancsnoka, erről hallani sem akart. Ily módon a háboru kikerülhetetlenné lett. Előbb (1893) az előnyomult mahdistákkal keveredtek az olaszok ellenségeskedésbe, akiket dec. 20. Agordat mellett legyőztek, sőt 1894 jul. 17. Kasszalát is elfoglalták. A.-val szemben azonban balsors kisérte az olaszokat. Baratieri előbb Mangasa, Tigré alkirályát volt kénytelen megtámadni, kinek hadát 1895 jan. 15. Senafe mellett ugyan széjjelverte, de Menelik-kel szemben a rövidebbet huzta (l. *Olaszország*, XIII. k. 401. old.). Makalle átadása és Baratieri s Albertone tábornoknak Adua mellett szenvedett rettenetes veresége (1896 márc. 1.) Olaszország fenhatóságának véget vetett. Baldissera tábornoknak, az új olasz főparancsnoknak be kellett érnie az eritreai gyarmat határainak védelmezésével. Az új olasz kabinet pedig (a Rudini-minisztérium) lemondott a Tigré felett igényelt fenhatóságról és Nerazzini olasz katona-orvos útján 1896 okt. 26. Menelikkel az Addisz-Abebában aláirt békét kötötte, melynek értelmében a négus tetemes váltságdíj fejében az olasz hadi foglyokat szabadlábra helyezte, mig Olaszország az ucsiallii szerződésben nyert jogairól lemondott. A. és Eritrea határát nagyjában a Mareb, Belesa és a Muna folyók mentén állapították meg, mig a határvonal pontosabb megjelölését későbbre halasztották. A háboru fényes eredménye nagyban emelte A. tekintélyét az európai hatalmak szemében s Anglia, Oroszország meg Franciaország még 1897. siettek Menelikhez követségeket küldeni; az orosz földrajzi társulat különben Soredov tábornok vezénylete alatt már 1895. indított expediciót A.-ba, mely kereskedelmi összeköttetések létrehozásán fáradozott. Újabban megint surlódások merültek fel Olaszországgal, mely azonban egyelőre őrizkedik a dolgot élére állitani. Az ország belső békéjét pedig egyes alkirályok versengései veszélyeztették. Hogy Menelik országának természeti kincseiről tiszta képet nyerjen, Ilg svájci mérnököt bizta meg az idevágó kutatásokkal; 1897 márc. 23. pedig kinevezte őt miniszterelnökévé, Lagarde francia mérnököt pedig herceggé. 1898. Ras Mangasa tigréi alkirály pártot ütött Menelik ellen (az elhunyt János négus fia), kit azután Menelik legidősb fia, Ras Makonnen szorított engedelmességre. Az 1899 jan. létrejött béke értelmében Ras Mangasa újra leteszi a hűségi esküt, még pedig személyesen, Menelik új fővárosában (Addisz-Abebában), évi adót fizet és visszahelyezi az előle Soába menekült főnököket. Mind a mellett sokan ebben a Mangasában A. jövő négusát látják. Menelik letételét tervezte, de Mangasa erélyes ellentállásával szemben ebbeli tervéről egyelőre le kellett mondania.

Irodalom. Bent, The sacred city of the Ethiopians, travel in A., London 1893., 2. kiad. 1896; Glaser E., Die Abessinier in Arabien u. in Afrika, München 1895; Massaja, In A. e fra i Galla, Firenze 1895; Luzeux, Études critiques sur la guerre entre l'Italie et l'Abyssinie, Páris 1896; Milani, Le armi italiane in A., Milano 1896; Gamerra, Ricordi di un prigioniero di guerra nella Scioia, németül Berlin 1897; Ximenes Ed., Sul campo di Adua, Torino 1897; Du Churand, Carta dimostrativa della Etiopia 1 : 1.000,000, Róma 1896; Münzenberger, A. und seine Bedeutung für unsere Zeit, Br.-Freiburg 1892; Nicoletti-Altimari, Fra gli Abissini, Róma 1897; Vignéras, Une mission française en Abyssinie, Páris 1897; Castonnet des Fosses, L'Abyssinie et les Italiens, u. o. 1897; Vanderheym, Husz hónap Menelik udvarában, ford. B. K. Budapest 1899; Gleichen grőf, With the mission to Menelik, London 1898; Schindler, Die abess. Armee des Njegus Menelik, Troppau 1898; Henri d'Orléans, prince, Une visite à Ménélik, Páris 1898. M. L.

Åbo, finn város, (1894) 31,305 lak. 1893. a hajóforgalom a be- és kivitelben 721 volt, ezek közül 264 gőzös. A bevitel értéke (gyarmatáru, gabona, pamut és pamutáruk) 20, a kivitelé (fa, gabona, papir, vas) 9 millió frankot tett ki.

Åbo-Björneborg, finn kormányzóság, (1897) 424,000 lak.

Abomeh, felső-guineai város, 1892 nov. 17. a franciák elfoglalták és fölégették; később A. újonnan alakított királyságnak és egy francia rezidensnek székhelyévé tették; 20,000 lak. A. királyság az egykori Dahome középső részét foglalja magában.

Abon és Landon-féle cserzés, l. *Gyorscserzés.*

Abonyi, 1. *Árpád* (I. k.). Újabb elbeszélő művei: *Bosnyák képek* (Athenaeum olvasótára, Budapest 1893); *Novellák* (2 köt., u. o. 1894); *A mammuth*, regény (u. o. 1895); *A második férj*, regény (2 köt., u. o. 1895, német kiadás: Berlin, cseh kiadás: Prága); *Bosnyák novellák* (Budapest 1896, cseh kiadás: Prága, orosz: Szent-Pétervár, bosnyák: Sarajevo-Bécs); *Jön a hajnal*, elbeszélés (Athenaeum olvasótára, Budapest 1897, német kiadás: Berlin); *A haldokló gladiátor*, regény (Budapest 1898, német kiadás: Berlin); *A plivai várda* (Legjobb könyvek, Budapest 1898). Sajtó alatt: *Orvosok*, novellák (2 köt.); *A század gyermekei*, elbeszélések; *A plivai rózsa*, regény; *A fehér asszony*, regény. Szinművei: *A szivtelen*, szinmű 1 felv. (Az én ujságom gyermekszinháza, Budapest 1892); *A Zách-család*, dráma 4 felvonásban (első előadása a Nemzeti Szinházban 1895 október 25.); *A kápolna*, szinmű 3 felvonásban (első előadása a Nemzeti Szinházban 1898 ápril 2.); *Radovics felesége*, szinmű 3 felvonásban (1899); *Kuruc világ*, hist. népszinmű 4 felvonásban (1899). Fordította Voss Rikárdnak *A bűnös* cimü szinművét (első előadása a Nemzeti Szinházban 1899 jan. 27.).

2. *A. Lajos* megh. Nagy-Abonyban 1898 ápr. 28. Új munkái: *A leányasszony* (népszinmű, első előadása a Népszinházban 1893); *Férfi sorsa az asszony* (népszinmű, első előadása a Népszinházban 1897 ápr. 30.).

Ábrahámffy (gerlai), előkelő régi magyar család, mely a békésvármegyei Csolt-nemzetségből vette eredetét s birtokai Békés, Bihar, Arad és Zaránd vármegyékben feküdtek. Első ismert őse

Dienes a XIII. sz.-ban élt, kinek ilyen nevü fiától származott unokája, gerlai *Ábrahám* volt a család névadója. Nevezetesebb tagjai: *Péter* és *Sebestyén*, Békés vármegye követei az 1505. rákosi országgyülésen, az utóbbi 1520., Péter pedig 1527. Békés vármegye főispánja; ugyancsak Péter Á. *Istvánnal* és *Miklóssal* együtt Arad vármegye követe volt az 1526. országgyülésen s közülük István is viselte 1535. a békésvármegyei főispánságot. Az Á.-ak a mohácsi vész után állandóan hivei maradtak János királynak s halála után özvegyének és fiának, nevezetesen az említett István fia *Imre* akkor is Izabella pártján volt, midőn a keleti országrészek Ferdinánd birtokába jutottak; ez ürügyet adott Mágocsy Gáspár gyulai várkapitánynak, hogy 1556. Imre csabai kastélyát feldulassa, amely alkalommal Imre is megöletett. V. ö. *Márki* S., Arad vármegye tört. (I. k.) N. G.

Abrahamovicz *Dávid*, osztrák politikus, szül. Gácsországban 1843., örmény eredetü, most lengyel család sarja; jogi és gazdasági tanulmányokat folytatott, majd pedig birtokain gazdálkodott. Előbb a galiciai tartománygyülésbe, majd 1881. a birodalmi tanácsba választották, hol a lengyel klubbal szavazott. 1893-ban a birodalmi gyülés második, 1897. első alelnökévé választotta, 1897 nov. pedig Kathrein visszalépése után az elnöki székbe ültette. Szivós erélylyel iparkodott megtörni a német ellenzék obstrukcióját, amiért az ellenzék mindenképen megtámadta és becsmérelte. Nov. végén törvénysértő módon érvényesnek jelentette ki a Lex Falkenhayn-t, amivel még nagyobb mértékben magára vonta az ellenzék dühét. Midőn pedig nov. végén, mint Badeni miniszterelnök engedelmes eszköze, a képviselőházból az ellenzéki képviselők elfogatását és kihurcolását elrendelte, Bécs lakóit is maga ellen ingerelte (nov. 30). Badeni bukása után vonakodott ugyan lemondani, de az 1898 febr. végbement új elnökválasztásnál maga a többség elejtette. 1898 nov. 30. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Ábrai*Lajos*, tanügyi iró, szül. B.-Csabán 1852 jun. 28. Középiskolai tanulmányait Szarvason, az egyetemet Budapesten végezte. U. o. képesitették tanárrá. 1873 óta Aradon működik, előbb mint reáliskolai tanár, 1885 óta mint a kereskedelmi akadémia igazgatója. Számos értekezése jelent meg különféle tanügyi kérdésről, amellett Arad társadalmi életében is jelentékeny munkásságot fejt ki. V. ö. *Schack* Béla, Kereskedelmi iskoláink és tanáraink a millennium esztendejében (Budapest 1896).

Abrakmester, a versenyistállóknál alkalmazott személyzet közvetlen felügyelője; az idomító (trainer) helyettese, ki a lovaknak a versenyfutásra való előkészitésében is tényleges részt vesz. Tulajdonképeni teendője a lovak rendes — a trainingnek megfelelő — táplálkozását ellenőrizni s általában a versenyistállónak ellátásáról gondoskodni. A gazdasági intézőket, illetve a közvetlen felügyelőket nemcsak a versenyistállóknál, hanem minden nagyobb istállónál (p. fejedelmi stb.) méneseknél is A.-eknek nevezik.

Abramidopsis *Sieb.* (állat), a nyilt hólyagu csontos halak rendjébe tartozó halnem, melyet leirója *Siebold* önállónak tekintett. Az újabb vizsgálatok azonban arra az eredményre vezettek, hogy ez semmi egyéb, mint az *Abramis* és *Leuciscus* fajok kereszteződése következtében előállott korcs. Hazánk vizeiből is ismeretes, igy egyebek között a Balatonból, ahonnan *Vutskits* Gy. említette először, de ő is még külön génusznak nézte. D. J.

Abramis (állat), l. *Keszeg* (X. k.).

Abranchiata (állat), v. kopoltyutlanok, általában mindazok az állatok, amelyeknek kopoltyuik nincsenek. *Huxley* mindazokat a gerinces állatokat mondja ilyeneknek, amelyek kizárólag tüdővel lélekzenek s illetőleg a csúszó-mászókat, madarakat és emlősöket. D. J.

Abrantes, portugál város, (1890) 7154 lak.

Ábrányi, 1. *Emil* (I. k.), 1894. *Epilog* címen új verskötetet adott ki, melyet verses dedikációval szülővárosának Budapestnek ajánlott. 1896. az újonnan alakult Budapesti Napló belső munkatársa lett, mint annak tárcairója és rendes nemzeti szinházi birálója. 1898. *Coppée* Ferenc Pour la couronne című ötfelvonásos verses tragédiáját fordította magyarra. A darabot 1898 első felében adták a nemzeti szinpadon s a fordítás külön kötetben is megjelent. 1898 második felében több kisebb verses monologot adott ki s lefordította magyarra *Rostand* Edmund Cyrano de Bergerac című hires drámáját a nemzeti szinház számára. Ugyancsak ez év végén a Magyar Könyvtárvállalat *Hazafias verseit* bocsátotta közre egy kötetben.

2. *Á. Kornél*, id. A magyar irodalom ez ernyedetlen és sokoldalu munkása, tevékenysége és alkotásának javarészét a folyó 90-es évtizedben fejtette ki, több irányu zenészeti és irodalmi müveivel. 1893. jelentek meg *Legújabb zeneművek*, 1895. *Milléniumi zeneművek* s 1897. *Jubiláris zeneművek* címen mintegy harminc különféle tartalmu, magyar irályu művei; *Virágregéi* (Tompa Mihály hasonló című költeményei mottóira); milléniumi és jubiláris magyar szonátái (2. és 3. szám); *Milléniumi dalárdala* zenekar-kisérettel; *Tárogató-hang* müdala (Endrődi Sándor költeményére); *Tenger gyöngye* férfikara (Bartók L. költeménye), mely a budapesti s fiumei orsz. dalünnepély kimagasló müsorszámát képezte, mind ez évtized termékei. A Petőfi-társaság kezdeményezésére 1897 máj. 23. ment véghez a vigadó nagytermében félszázados működésének a jubileuma a fővárosi és vidéki dal-, zene- s irodalmi világ részvéte mellett, hol 32 különféle irodalmi s zenészeti egylet, társulat és tanítványainak nagy száma rótták le irányában a kegyelet és elismerés adóját, elárasztva babérkoszorukkal és sokféle emléktárgyakkal. A Franklin-társulat ez alkalomból adta ki *Életemből és emlékeimből* című 25 íves nagyérdekü müvét, mely a történelem, irodalom és müvészet köréből 30 visszaemlékezést tartalmaz. Ugyanez évtizedben volt állandó zeneirója és kritikusa a Pesti Naplónak, hol számtalan tárca- s kritikai dolgozatban rakta le tudása s nemzeti irányu dolgozatainak gazdag eredményét. Legújabb müve *Képek a mult és jelenből* c. 1899. jelent meg.

3. *Á. Kornél*, ifj., 1892. saját tulajdonába vette a Pesti Naplót mint főszerkesztő s kiadó tulajdonos, megváltoztatván annak külső alakját is. 1894.

lapját eladta s pár évig visszavonulván a szerkesztői állástól, több napilapban publicisztikai cikkek s önálló munkák irásával foglalkozott. 1895. megirta *A király* című nagy feltünést keltett, névtelenül kiadott könyvét. 1898. pedig a *Nemzeti ideál* terjedelmes műve jelent meg. 1896. a dédesi kerületben tartott beszámoló beszéde következtében kilépett a nemzeti pártból s ugyanazon évben pártonkivüli programmal a lengyeltóti kerületben választották meg orsz. képviselőnek. 1897. sajtóügyi affaire-je támadt a keresk.minisztériummal,minek folytán öt havi fogházra itélték s azt a gyüjtő fogházban ki is töltötte anélkül, hogy a királyi kegyelmet igénybe vette volna. Ettől fogva nem vesz részt a parlamenti küzdelmekben, hanem több politikai napilapban mint rendes politikai s más cikkek irója szerepel, hol saját neve alatt, hol pedig magát (i. l.) jegygyel jegyezve. Emellett szépirodalmi dolgozatokkal is foglalkozik s a gyüjtő fogházban a többek közt *Iván* című nagy költői elbeszélését is bevégezte. 1899 jun. belépett a szabadelvü pártba.

Abrasztól, l. *Aszapról.*

Abrudbányai-féle vizkapu, a gát zugójának elzárására szolgáló kapuszerkezet, mely egyszerüsége dacára bármely magas vizállás mellett könnyen nyitható és zárható és a kiömlő vizmennyiség kifolyás közben is tetszés szerint szabályozható. A kapu nyitására és zárására maga a felduzzasztott viz szolgál, melynek hatása egy vizszintes kétkaru emelőnek karjaira felváltva tetszés szerint átvihető; az emelő rövidebb karja a függélyes tengelyü kapuval akként van összekötve, hogy ha az előre vagy hátra nyomul, a kapu is nyitódik vagy záródik; a nyilás nagysága az emelőkar útjának hosszuságától függ, mely szintén tetszés szerint változtatható. A kapunak bármely vizállás mellett való nyitását vagy zárását egy ember egész könnyüséggel képes eszközölni. *Abrudbányai* Béla m. kir. erdőigazgató szerkesztette ezt az elmés szerkezetü hazai találmányt s ma már több vizfogón alkalmazzák. csy.

Abruzzói herceg, l. *Lajos.*

Absolon, Dávid király fia, l. *Absálom* (I. k.).

Absolutorium, l. *Végbizonyitvány.*

Abstemius *Péter*, l. *Bornemisza* (2. III. k.)

Abszorbeál (lat.) a. m. elnyel, felhörpent, szürcsöl. L. még *Absorbentia, Abszorpcio* és *Abszorpcióméter* (I. k.).

Abu Hammed, nubiai város Berber és Dongola között, a Nilusnak legészakkeletibb kanyarulatánál, Berbertől északnyugatra 190 km. távolságban. Teljesen elszigetelve áll a sivatag közepén, élelmi szereit a termékeny Mograthól, a Nilus egyik szigetéről nyeri. A karaván kereskedelemre nagy fontossága van, mert erre vezet az út Koroszkóból Szudánba. 1897. elhatározták, hogy Vadi Halfától egész idáig (320 km.) vasutat épitenek.

Abu Tip, egyiptomi kikötőváros a Nilus balpartján, Sziuttól 25 km. délre, termékeny vidéken. (1882) 10,772 lak.

Abydos, l. *Abidosz* (I. k.).

Acanthias *Risso* (állat), a harántszáju porcogós halak (Plagiostomata) rendjébe tartozó halnem. Első és második hátúszója egy-egy tüskével fegyverzett. Fogai mindkét állkapcson egyformák, aránylag kicsinyek, csúcsukkal ugy fordultak, hogy belső szegélyük a metsző. Fecskendőnyilásai meglehetős nagyok s közvetetlenül a szemek mögött feküsznek. Három faja ismeretes, melyek közül az *A. vulgaris* Risso az európai tengerekben gyakori, elevent szülő és 4—6, fehérfoltos fiatalnak ad életet. A kisebb halak csoportjait kiséri és dézsmálja. Húsát eszik. d. j.

Acanthopteri (állat), a csontos halak (Teleostei) egyik rendje, l. *Tüskeparások* (XVI. k.) d. j.

Accessio, l. *Akcesszió* (I. k. 243.) és *Növedék* (XIII. k. 242.).

Accipitres (állat), a ragadozó madarak (Raptatores) régebbi rendszertani elnevezése.

Acéledzés, l. *Edzés.*

Acéludvar (Steel Yard), Londonban a hanzatelep neve. 1260 óta mutatható ki létezése, amikor is a németek céh-csarnokát és számos más szomszédos épületet foglalt magában. Az A. régi fénye a hanzai kiváltságok elvesztével 1598. megszünt, és az 1666-iki nagy londoni tüzvész teljessé tette pusztulását. Helyén ugyan épültek magtárak, hajógyárak, de mivel a régi hanza jogutódainak, Lübeck, Hamburg és Bréma városának a telep birtoka csak terhükre volt, 1853. 72,500 font sterlingért angol vállalkozóknak adták el. V. ö. *Lappenberg*, Urkundliche Geschichte des hanseatischen Stahlhofes London (Hamburg 1851).

Acetabulifera (állat), a kétkopoltyus fejlábu lágytestüek (Dibranchiata) rendszertani összefoglalására használt régebbi elnevezés.

Acetilén (I. k.), már régebben ismeretes vegyület, de világitási célokra csak 1894 óta használják, amióta ugyanis az amerikai *Willson*, s a francia *Moissan* egyszerre feltalálták a kalciumkarbid gyári előállitását. A kalciumkarbid szénből és mészből állittatik elő; a két elem a villamos kemencében 3000-nél magasabb hőfokon megolvad és összeforr. Ha a kalciumkarbidra vizet öntünk, A. keletkezik:

$$CaC_2 + H_2O = C_2H_2 + CaO.$$

Az A. szintelen, foghagyma-szagu gáz, melynek sürüsége 0·9; egy liter A. súlya 1·1 gr. Vizben erősen oldódik, 10 térfogat viz 11 térf. A.-t képes feloldani. Tömény konyhasó-oldat azonban alig képes A.-t oldani. 0°-nál és 48 légnyomással cseppfolyóvá sürithető és ilyen alakban igen hamar s erősen robban. 780°-nál elemeire bomlik. Meggyujtva fehér, erősen világító lánggal ég el; a lángnak nincsen, mint a többi lángnak fekete magja; ennek okát Lewes abban leli, hogy a világító gázban levő alkotórészek a magas hőben szintén előbb A.-né alakulnak át; ez megbomlik, a hidrogén ég s a szabad szén benne izzóvá válván, világit. Az A. lángja nem melegit oly nagyon, mint a többi láng. Az A. endotermás test, azaz mikor két eleméből keletkezik, akkor meleget köt meg s a kötött hő szétbomlásánál ismét szabaddá válik. Ha tiszta és két atmoszféránál kisebb légnyomás alatt áll, akkor annyira nem veszedelmes, hogy égő gyertyát lehet bele tartani; ekkor az illető helyen az A. szétbomlik, de a láng nem is terjed tovább, főleg ha vékony csőben vezetik. A nyomás emelkedésével azonban alá-

száll bomlási hőfoka egészen 500 fokig s a kigyulás után a lángot is könnyebben vezeti tovább. Ez a veszedelmes tulajdonsága emelkedik a levegőtartalommal is. Az A. és levegő keveréke akkor robbanékony csak, ha 4%-tól 65%-ig van benne az A. Az A. nagy mennyiségben belehelve, mérges. Párisban tett kisérletek azonban azt bizonyítják, hogy ha a levegő 20% A.-t tartalmaz, még mindig nem öli meg az embert. Eleinte azt hitték, hogy megtámadja a vér hemoglobinját, de *Brociner* ennek ellenkezőjét is bebizonyította. Az A.-t kalciumkarbidon kivül más anyagokból is elő lehet állítani. Az ezüstnek hatásánál bromoformra A. és *ezüstbromid* keletkezik; előállítható bariumkarbidból is, valamint ezüst- vagy réz-A.-ből is, ha ez utóbbi két vegyületet savakkal kezeljük. Az A.-nel kisérletet tettek benzin, alkohol s egyéb vegyületek előállítására, de gyakorlati előnyt nem tudtak még számára biztositani, csak világítószerül alkalmazzák. VÉRTESS.

Acetilénfejlesztők, olyan készülékek, amelyekben a kalciumkarbidból viz által alkalmas módon ki lehet fejleszteni az acetilént. Vannak házi fejlesztők, melyekkel kiki maga állithatja elő az acetilént, s vannak nagy fejlesztők, melyek városok világítására központi települ szolgálnak. A fejlesztők nagyrészt bádogból készült készülékek, melyek rendszerint egy tulajdonképeni fejlesztőből és a gáztartóból állanak. Akármilyen szerkezete legyen is a fejlesztőknek, megkivánjuk tőle: 1. hogy szilárd legyen és légzáró; 2. automatikusan működjék; 3. hogy töltése és kiürítése egyszerü legyen; 4. lehetőleg kevés utófejlesztést idézzen elő; 5. hogy ne legyen benne nagy hőfokemelkedés és 6. az acetilén állandó és ne magas légnyomás alatt álljon. A levegőnek nem szabad a fejlesztőbe hatolni, mert robbanó keverék keletkezik. Az automatikus működés arra való, hogy tulságos sok acetilén ne fejlődjék, e célból a karbid időnként vizbe mártatik s a vizből kiemeltetik, vagy a viz időközönként a karbidra bocsátatik, vagy a karbid kis mennyiségben időközönként dobatik a vizbe. E szerint a fejlesztőkészülékek 3 főcsoportját ismerjük: 1. a karbid időközönként a vizbe mártatik; 2. a viz időközönként a karbidra csöpög és 3. a karbid egy kis része időközönként a vizbe esik. Legnehezebb két feltétel az utófejlődés és a hőmérséklet emelés elkerülése. A karbid ugyanis, ha a vizbe mártják, acetilént fejleszt; de ha kiveszik, a fejlődés nem szünik meg, mert a karbid, amint a viz megbontja, acetilénre és mészre bomlik. A mész a vizzel oltott mészszé válik, az vizt köt le, amely lassu, de hosszas acetilénfejlesztést idéz elő. Azonfelül a fejlesztőkben a hő emelkedése folytán vizgőz is keletkezik, mely részben mint ilyen, részben a kihülés után mint lesűrűsödött viz ismét utófejlődést idéz elő. Az automatikus működésnek pedig az a célja, hogy egy bizonyos mennyiségü acetiléngázt fejleszszen, s csak ha az elfogy, kezdődjék újra a fejlesztés. Az utófejlesztés által azonban mindig több acetilén fejlődik, mint amennyi kellene. A nagy hőemelkedés a vegyi hatás eredménye s felemelkedhetik oly magas fokra is, hogy az acetilén kigyul s ha levegő is van bent, robban; de kigyujthatja a nagy meleg az esetlegesen fejlődött foszforhidrogént vagy egyéb éghető vegyületet. E két kivánalom tekintetében kell tehát főleg a különféle szerkezetü A.-et elbirálni. E két szempontból legjobbak azok az A., amelyekben a karbid a vizbe esik (l. az *ábrát)*; az egész mennyiség kifejlesztetik, tehát utófejlesztés nem igen van, a nagy vizmennyiség pedig nem engedi a hőmérsékletet nagyon felemelkedni. Azokban a fejlesztőkben, amelyekben viz csepeg a karbidra, nagy a hőmérsékletemelkedés, mert alig van viz, mely hűtene; azokban a fejlesztőkben pedig, amelyekben a karbid időközönként vizbe mártatik, nagy az utánfejlesztés, mert mikor a karbid kiemelkedik a vizből, a hozzá tapadt viz még mindig fejleszt gázt. Az A. egy újabb

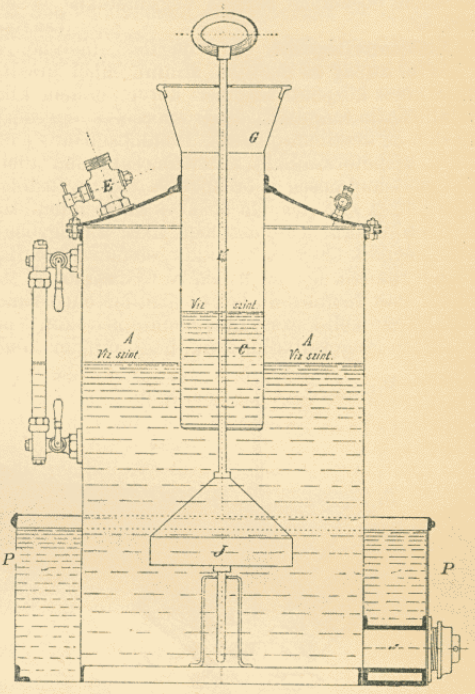

Acetilénfejlesztő. *K* vasrúd leszorítása által a légtartalmu *J* uszó-gyürü lemegy és *G*-nél a karbidot bedobják. Ha *K* rudat eleresztik, az uszó-gyürü felmegy s elzárja a *C* csövet. *A* fejlesztő, *P* hűtőviz, *E* elvezető csap.

fajta szerkezete az u. n. elöntési mód. Az ily A.-ben a karbid külön tartókban van elhelyezve, s e tartók lépcsőzetesen állanak, a viz pedig egyiket a másik után elönti. Hőemelkedés kicsi, de utófejlődés van, mert a vizgőz már előre behatol a még ki nem fejlesztett edényekbe is. A fejlesztők rendesen két részből állanak: 1. a generátor, vagy tulajdonképeni fejlesztő; 2. a gáztartó, vagy gazométer. Az 1. csoportnál a generátor felett mozgó harang van viz felett. E harang belsejében van a karbid. Mikor a vizre ér, a fejlődő gáz felemeli a harangot és azután az acetilén a gázfogóba megy. Ha a gáz elfogy, a harang ismét leszáll s ez által a karbid vizzel érintkezvén, acetilént fejleszt. A 2. csoportnál egy vizcsap összeköttetésben áll a gazométerrel; ha ez emelkedik (azaz sok a

gáz) elzárja a vizcsapot; ha leszáll, kinyitja ezt. A 3. csoportnál a töltés rendesen kézzel történik, a karbidot egyszerűen vizbe dobják. A negyedik csoport is kézzel töltetik. VÉRTESS.

Acetilénvegyületek. *Acetilénréz* $C_2H_2Cu_2O$, vegyület, mely keletkezik, ha ammoniakális rézoldatba acetilént vezetünk le. Igen robbanékony s ezért eleinte az acetilént nem merték rézcsappal ellátott edényekben tartani; ha acetilén és réz érintkezik, e veszedelmes vegyület nem keletkezik, csakis ammoniakális rézoldatban. *Acetilénezüst* $C_2H_2Ag_2O$, hamar robbanó vegyület, mely keletkezik, ha acetilént ammoniakális ezüstoldatba vezetnek. *Acetilénkéneső* $(C_2H_2)_3(HgO)_2$, hamar robbanó vegyület, mely keletkezik, ha acetilént ecetsavas kéneső vegyületekbe vezetnek be. VÉRTESS.

Acetilénvilágítás, oly világítás, melynél a világító anyag az acetilén. Miután ennek előállítása nincs központi telephez kötve, hanem kiki felállíthatja magának olcsó szerrel s egyszerű módon az acetilénfejlesztőt, rohamosan elterjedt, főleg Németországban. Azonban csakhamar többféle kellemetlenség is érezhetővé vált: a füstölés és a bűz. A *füstölés* oka belső és külső lehet. Ha az acetilén akár a fejlesztőben, akár a lángzóban felmelegedik 780 fokra, akkor elemeire bomlik, s szén rakódik le; ez a lángzó nyilásához ér és ekkor már füstölés áll be. Az acetilén elégéséhez sok levegő kell s ezért már eleinte is vékony, de sok apró lángot alkalmaztak, hogy minden lángnak megvolt a maga légköre. Később azonban az acetilént már az elégés előtt keverték levegővel, azáltal hogy a lángzóba légvezető nyilásokat fúrtak; ezáltal az acetilén teljesen elégett és a szénlerakodás megszünt. Befolyással van a lángzó anyaga is. Ha a lángzó ásványból készül, amelyik rossz hővezető, akkor a nyilás belsejében oly nagy meleg keletkezett (mert a hő nem terjed, hanem mintegy koncentrálódik), hogy az acetilén szétbomlott, szenet rakott le s a füstölés kezdődött. Ha ellenben fémből készítették a lángzót, akkor a nyilás körül foszforsav sűrűsödött le, s ez a fémmel sókat alkot, mely ismét füstölést eredményezett. A legújabb lángzókat ásványból és fémből kombinálták össze (l. az *1. ábrát*). A gáz kijön az ásvány-lángzó nyilásán; e felett azonban egy bizonyos távolságban egy fémlemez van, s ezen egy nyilás. A gáz kiáramlik az ásványnyiláson, s levegővel keveredvén, áttódul a rézlap nyilásán s csak e felett gyul ki.

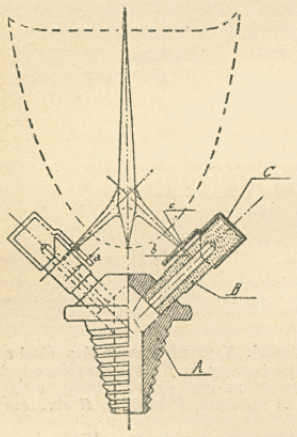

1. ábra. Kombinált ásvány- és fém-lángzó. *B* szalonnakőlángzó, *C* fémlap, *c* ennek nyilása, *b* gázkiömlő nyilás az ásványégőből, *A* csavar.

A *bűz* a karbidban levő tisztátalanságoktól ered és ez ártalmas gázok között a kénhidrogén, a foszforhidrogén és az ammoniak említendő fel. A karbid tartalmaz kénvegyületeket, mely a karbid gyártásához szükséges mészben levő kéntartalmu vegyületekből erednek. A karbidnak kénvegyületeiből az acetilénfejlesztésnél a viz által kénhidrogén keletkezik, azaz acetilénnel a lángba jut s itt kénsavvá ég el. Ez veszedelmes gőzöket áraszt a levegőbe. A mész foszforsavas meszet is tartalmaz. Ez a karbidkemencében mészfoszfittá alakul át s mint ilyen a karbidban marad. Mikor ezt vizzel kezelik, akkor a mészfoszfit is átalakul foszforhidrogénné, mely az acetilénnel a lángba jut s itt foszforsavvá ég el; a levegőben ez is veszedelmes. Az ammoniak keletkezését Rossel dr. magyarázta meg. Ha a mész magnéziát tartalmaz (mész a karbid egyik nyersanyaga, a másik szén), akkor a magnézia a karbid-kemencében magnéziummá redukálódik, s ez az elem mikor a karbiddal a levegőre jut, nitrogénmagnéziumot alkot; ez a vegyület pedig vizzel ammoniákot fejleszt, mely a lángban salétromsavvá ég el. Az acetilén tényleg ily ártalmas gázokat fejlesztett és Vértess József volt az elsők egyike, kik e körülményre felhivta a szakemberek figyelmét és az első tisztítót központi telepen ő alkalmazta Berdenich Győzővel Veszprémben. Azóta kezdték a tisztítókat behozni, s e célra klórmeszet, kénsavat, kénsavas sókat, krómsavas sókat és egyéb tisztítóanyagot alkalmaznak az acetilén tisztítására. Az acetilént azonkivül hűteni és szárítani is kell. *Hűtés* céljából egy hideg vizen átfutó kigyózó csövön bocsájtják át, *szárítás* céljából pedig klórkalciumon vezetik át; az e célra egy ideig használt kalciumkarbid nem mutatkozott célirányosnak, mert a rajta átmenő gáznak elvette ugyan vizpáráját, de a gőzök által acetilén fejlődött, s mészréteg keletkezett; s e mészréteg porhanyós szemcséit a gáz magával ragadta és a nyilást betömte.

Ami az acetilénlángot *egészségügyi* szempontból illeti, ugy az jobb a világítógáznál, ha a vizgőz és szénsav fejlesztését és a levegőnek oxigénfogyasztását tekintjük. 1 m³ acetilén elégésénél 1 m³ vizgőzt és 2 m³ szénsavat (széndioxid) fejleszt. Egy acetilénláng, mely gyertyaóraként 0·6 l. acetilént fogyaszt, gyertyaóraként 0·6 l. vizgőzt és 1·2 l. szénsavat fejleszt. Ugyancsak gyertyaóraként 1·5 l. oxigént von el a levegőből, vagyis körülbelül 7 l. levegőt tesz légzésre alkalmatlanná. Az A. fontos kérdése: az ára. Egy kilogramm karbid ára ma Németországban 40—50 fillér; Ausztriában is van már két karbidgyár, s igy kilogrammja nem lesz drágább, mint 30 kr. Egy kilogramm karbid pedig átlag 300 l. acetilént fejleszt. S igy egy m³ acetilén ára 1 frt. 1000 szabványgyertya-fénynek megfelelő világossághoz

átlag 750 l. acetilénfogyasztást szoktak számítani, vagyis 1000 gyertyaóra-világosság acetilénnel 75 kr.-ba kerül. Az A.-t ma már városok világítására használják és központi telepekből vezetik (l. a *2. ábrát*). A központ berendezése a következő. A fejlesztőből az acetilént a hűtőbe, azután a tisztítóba vezetik. Innen a gazométerbe jut, ahonnan a szárítóba vezetik. Csak azután jut a gázórán át a hálózatba; a csövek általában igen keskenyek, valamint igen vékonyak a lángzó nyílásai is. Az acetilénláng nem fejleszt annyi meleget, mint a gázláng (egy 16 gyertyás láng 156·8 kaloriát fejleszt), de nem is alkalmas fűtési v. erőművi célokra, mert ehhez drága. VÉRTESS.

Achelous *de Haan.* (állat), az íveltrákok (Cyclometopidae) családjába tartozó rövidfarku tengeri ráknem, amely a harmadkor elejétől napjainkig él. Az *A. Krambergeri Bittn.* eddig csakis Varasd-Teplicből (Horvátország) ismeretes az ottani oligocénkoru képződményekből. LÖRENT.

Achenbach *Henrik*, a brandenburgi tartomány elnöke (szül. 1829.) megh. Potsdamban 1899 jul. 9.

Achleithner *Arthur*, német iró, szül. Straubingban (Bajorország) 1858 aug. 16. Tanítónak készült, majd pedig az irodalom felé fordult és bejárta Európa legnagyobb részét. A 80-as évek végén a Süddeutsche Presse tárcarovatának szerkesztője lett. Munkái, melyeknek tárgya főkép a bajor nép- és vadászéletből való, a következők: Geschichten aus den Bergen (Lipcse, Reclam kiadása, 1889—1895, 5 köt.); Im Passionsdorfe (München 1890); Aus dem Hochland (u. o. 1892); Bilder aus den deutschen Alpen (Stuttgart 1892); Im Gamsgebirg (München 1893); Grüne Brüche (Stuttgart 1894); Tirol und Vorarlberg (képes mű, Ubllal együtt, Lipcse 1894); Resche Luft (München 1894); Fels und Firn (Stuttgart 1895); Fröhlich Gejaid (Berlin 1895); Die Dobratschrose (Stuttgart 1896); Jagdbrevier (Lipcse 1896); Im grünen Tann (Berlin 1896); Grenzerleut (u. o. 1896); Der Stier von Salzburg (u. o. 1897); Der Forstmessias (u. o. 1897).

Achroodextrin, l. *Dextrin.*

Achyranthes *L.* (növ.), l. *Pelyvavirág.*

Aciculidae (állat), az előlkopoltyus haslábu lágytestüek (Prosobranchiata) rendjébe tartozó csigacsalád a recéskopoltyusak (Neurobranchiata) alrendjéből tornyos csigaházzal, a tapogatók belső oldalán vagy ezek mögött ülő szemekkel; zárókészülékkel. Egyik faja, az *Acicula polita* Hartm. nálunk is gyakori. D. J.

Acidalia *Tr.* (állat), az araszoló lepkék (Geometridae) családjába tartozó pillangónem, melynek hazai fajai is vannak. Ezeknek hernyói tavasszal növényleveleket fogyasztanak és érintésre összepöndörödnek. D. J.

Acidobutirométer, l. *Tejvizsgálat* (XVI. köt.

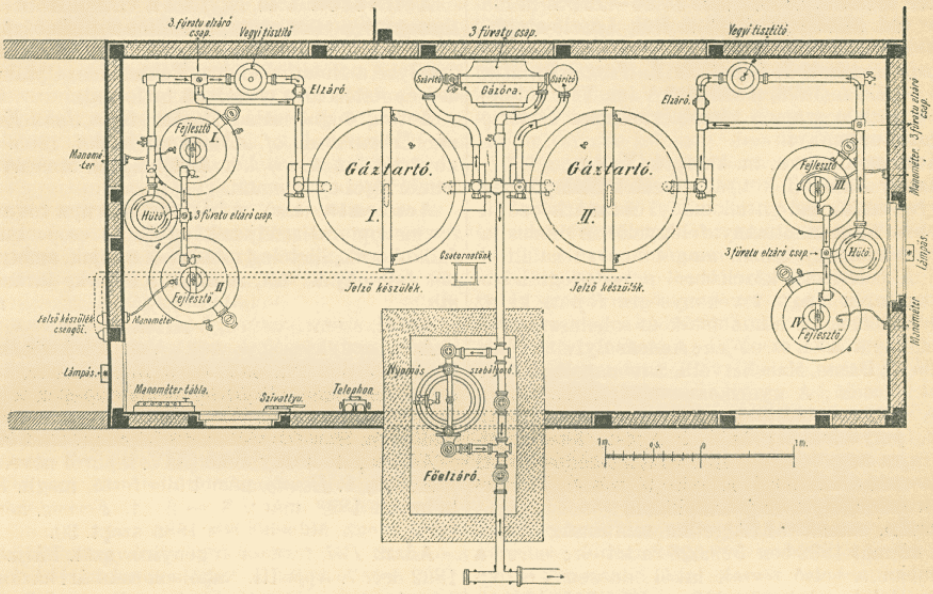

2. ábra. A tata-tóvárosi acetiléntelep alaprajza.

Acomys *Geoffr.* (állat), a rágcsáló emlősök (Rosores) rendjének *egérfélék* (Muridae) családjába tartozó állatnem, melynek gyapjuszőrei között tüskék is vannak. Ázsiát és Afrikát lakják fajai.

Aconcagua (I. k.), délamerikai hegy, *Conway* 1898 dec. 7. mászott fel csúcsára, a hegy magasságga az ő mérései szerint kisebb mint amilyennek vélték. Conway mérései szerint 6834 m.

Acotylea (állat), a tengeri ágasbelü örvényférgek (Polycladidae) azon csoportja, melynek fajainál szívókorong nincs.

Acquisitio (lat.) a. m. szerzés, valamely jog olyképen való megszerzése, hogy az vagyonunk alkatrésze legyen (l. *Tulajdonjog*, XVI. k.). *Acquisitum* szószerint az, amit valaki magának megszerzett, a magyar magánjog értelmében a. m. szerzeményi, szerzett vagyon, szemben az öröklött (ősi) vagyonnal. V.

Acquoy *János Gerard Rijk*, németalföldi egyháztörténetiró, megh. 1895 dec. 15.

Acre (I. k.) hajóforgalma 1896-ban 158 gőzös 54,417 tonna teherrel s 345 vitorlás 6453 tonna teherrel, 1897-ben 132 gőzös és 679 vitorlás mindössze 57,620 tonna teherrel. A hajózást leginkább a törökök, angolok és franciák üzik.

Acridin, l. *Akridin* (I. k. 252.).

Ács, 1. *Károly,* megh. Budapesten 1894 márc. 1-én. Vagyonát Ráckeve községnek hagyta gazdasági iskolai célokra.

2. *A. Mihály,* korrektor és nyomdászati szakíró, megh. Budapesten 1896 jun. 19.

3. *A. Zsigmond,* megh. Laskón 1898 febr. 15.

Acsády *Ignác,* a millennium alkalmából az országos statisztikai hivatal megbízásából és kiadásában irta: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában* című művét (1896). A Szilágyi-féle Magyar nemzet története című vállalatban megjelent tőle: *Magyarország három részre osztásának története 1526—1608.* (a magyar tud. akadémia által a Bük László-alapból 1000 frttal jutalmazott munka, 1897) és *Magyarország története I. Lipót és I. József korában 1657—1711.* (1898, a vállalat V. és VII. kötete). Irt e közben számos kisebb értekezést és történelmi tanulmányt.

Acsalapu (növ.) a. m. kalapfű (X. k.).

Acsay *Antalt* (I. köt.) áthelyezték Budapestre a kegyes tanítórend hittudományi és tanárképző intézetébe mint tanulmányi felügyelőt és rendes tanárt. A tud. egyetemen magántanárrá habilitálták. A bölcseleti, közelebbről a pedagogiai irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki az utóbbi időben. (A humanisták és scholasztikusok küzdelme a XVI. sz. elején; Aeneas Sylvius pedagogiája; Dante, Macchiavelli, Savonarola; Cicero mint bölcselő; A gyermeknevelés; Aeneas Sylvius latin neveléstani művének magyar fordítása, jegyzetekkel; Lubrich Ágost élet- és jellemrajza negyven éves irói és félszázados tanári jubileuma alkalmából. Azonkivül számos értekezés a tudományos folyóiratokban.)

Acsin, szumátrai független szultánság, lakóinak számát 1892-ben 529,526-ra tették; ebben a számban a belső részek lakói nincsenek befoglalva. A lakosok között 252 európai, 3159 khinai, 47 arab, 525 egyéb ázsiai és 525,570 benszülött. Ez utóbbiak közül 11,179 A. assist-residentieben és Vei szigetén, 43,250 Edi államban, 257,700 Szegli, 129,750 Melabuban és 9000 Lepong és Lehong államokban lakik. Három szabad kikötő megnyitása és a béke helyreállítása óta a forgalom nagyon emelkedett; a kivitel (fekete bors és areka-dió) értéke átlag 1·4, a bevitelé (szarvasmarha, rizs, halak, szén, gyártmányok és ópium) 44 millió koronára rúg évenként. L. még *Németalföld* (tört.).

Ácsmesterség. Tárgya inkább az épület külső részein előforduló durvább, de emellett még belső famunkák is. Határt az ács- és asztalosmesterség között nem vonhatni, mert hiszen az asztalosság tulajdonkép régi időben az Á.-ből vált ki. Az ács föladata a födélszékek, boronafalas épületek teljes és favázas épületek favázait készíteni. Ide tartoznak azonkivül egyéb faszerkezetek, mint pavillonok, barakkok, hidak, hajók szerkezeti részei, állványok stb. Az ács részben az ácstéren, részben színben, illetve zárt műhelyben dolgozik. Szerszámai az ácsfejsze, a bárd, a szekerce, a keresztfejsze, a sasvéső, a gyalu, a sarok-, lyuk- és kupás vésők, a hasító és a keresztfűrész, a félkéz-, a rókafark- és lyukfűrész. Használja azonkivül még azokat a gyalukat és furókat is, amelyek az asztalosnál szokásosak, valamint számos különleges tárgytartó, mérő s rajzoló szerszámot. V. ö. *Frecskay* János, Mesterségek szótára, 1. füzet (Budapest 1899). GAUL.

Acta comitiorum (lat., teljes névvel *acta dietalia comitiorum*), az 1848 előtti magyar országgyülések irományai, melyeket az 1790—91. évi országgyülés óta tettek hivatalosan közzé; az 1832—36. évi országgyülésig latin nyelven, ezen országgyüléstől kezdve az 1843—44. évi országgyülésig latin és magyar, azóta pedig csak magyar nyelven közöltetnek. V.

Actinozoa (állat), egyfelől a virágállatok (Anthozoa) régi elnevezése, másfelől a tüskebőrü állatok (Echinodermata) egyik nagy csoportja, amelybe a Holothurioidea, Echinoidea, Ophiuroidea és Asteroidea osztályok tartoznak. D. J.

Acton, angol család. Mostani fejét, *John Emeric Edward A. of Aldenham* lordot 1895. kinevezték az újabb kor történetének tanárává a cambridgei egyetemen.

Aculeata (állat), a hártyás szárnyu rovarok (Hymenoptera) rendjének egyik fő csoportja, a fullánkosak, illetőleg mindazok a fajok, amelyeknek fullánkjuk van, aminők a méhek, darazsak stb. D. J.

Aczél, személynevek, l. *Atzél.*

Ada, nagyközség (I. köt.). Van telefonja, közgazdasági bankja, kölcsönös hitelintézete, több iparos és közművelődési egyesülete, szépen berendezett földmives-iskolája, téli tanfolyammal kapcsolatban. Szarvas Gábornak itt szobrot emeltek.

Adácsi, Rodiczky Jenő (XIV. k.) irói neve.

Adam, 1. *Benno,* német állatfestő, megh. Kelheimben 1892 márc. 8. — 2. *A. Ferenc,* német festő, megh. Münchenben 1886 szept. 30.

Adam *Pál,* francia regényiró, szül. Párisban 1862 dec. 7. Apja III. Napoleon császári házának postai igazgatója volt. Chair molle c. első regényeért 1885. erkölcstelenség miatt perbe fogták, de felmentették. 1889. részt vett a Boulanger-féle mozgalomban. Les Volontés merveilleuses s L'Époque c. két sorozatba foglalt regényei: Soi (1886); Le thé chez Miranda (1886, Moréas-val együtt; ezzel állott a szimbolista irány élére); Robes rouges (1891); Le mystère des foules (1894, 2 köt.; a vidéki boulangista mozgalom rajza); L'année de Clarisse (1896); La bataille d'Uhde (1897); Lettres de Malaisie (1897, a jövő kollektivista államának szatirája).

Adamaua, középafrikai ország, az 1893-iki szerződések értelmében a K-i része (a többi közt Bifara, Lame, Lai, Kunde, Gaza helységekkel) Franciaország, az ÉNy-i rész Jola fővárossal Anglia és a DNy-i rész Németország érdekkörébe esik. V. ö. *Passarge,* A. (Berlin 1895).

Adami *Frigyes,* német iró, megh. Berlinben 1893 aug. 5.

Adamklissi, kisközség a Dobrudsában, melynek közelében újabban egy, alkalmasint Trajan

római császártól származó hatalmas méretekben épített s jó karban levő dombormű-rajzokkal ékesített tropaeumra bukkantak, még pedig azon a helyen, ahol a császár a dákokat legyőzte és az elesett római katonákat eltemettette (Kr. u. 110. v. 109.). E diadal-emlékmű, vidéki szempontból itélve a dolgot,méltó hasonmása a Rómában emelt Trajan-oszlopnak. Az emlékművel és feliratával legelőször *Tocilescu* S. gróf, *Benndorf* O. és *Niemann* G. foglalkozott (Das Monument von A., Tropaeum Traiani, Bécs 1895; v. ö. *Tocilescu* értekezéseit az Archaeolog-epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn 19. kötetében). *Furtwängler* M. Lic. Crassusnak a Kr. e. 29. a bastarnok fölött kivívott diadalra vonatkoztatja a dombormű rajzainak tartalmát (Intermezzi. Kunstgeschichtl. Studien, Lipcse 1896), amit azonban *Benndorf* és *Petersen* hibás föltevésnek tartanak. Hazai íróink közül *Finály* G. és *Téglás* G. szóltak a kérdéshoz (Archaeolog. Ért. 17. évf. 1897); *Cichorius*, Die Reliefs d. Denkmals von A. (Lipcse 1897). M. L.

Addisz-Abeba (Addisz-Ababa, azelőtt *Finfinni*), Abisszinia jelenlegi fővárosa Soában, 5 km.-nyire Antottótól, az é. sz. 9. és a párisi k. h. 36° 45′ alatt, mintegy 3000 m. magasban. Az amfiteátrumszerűen épült város lakói a bevándorlás következtében gyorsan szaporodnak. Menelik palotáit kerítés fogja körül; velük szemben van a templom és az abuna (kopt püspök) háza. Minden nap nagy vásárokat tartanak benne. Lakosságát körülbelül 30,000-re teszik. 1896 okt. 26. itt kötötték meg az olaszok a békét Menelikkel.

Adelia *Mchx.* (növ.), l. *Forestiera*.

Aden (I. köt.). Az ily nevű angol gyarmat magában foglalja *A. városát*, *Kis-A. félszigetet*, *Seik-Othman községet* és *Perim szigetét*, összesen 207 km² ter. Újabban A. város (1891. 41,910 lak.) középpontja lett a szomáli angol protektorátusnak, Szokotra, Kuria-Muria szigeteknek, Laheds vagy Hota szultánságnak, Jafrának, Sugra kikötőnek, amelyek együtt véve 20,000 km²-nyi területet foglalnak el, 130,000 lak. A. város kereskedelme gyorsan növekszik. 1893—94. az összes bevitel értéke 54·1, a kivitelé 57·2 millió frank volt; ugyanakkor érkezett hajó 1287, 2.534,602 tonna és távozott 1285, 2.529,939 tonna tartalommal. A kivitel fő cikkei: kávé, gummi, bőrök és dohány, a bevitelé európai iparcikkek. 1896—97. a behozatal értéke tengeren 41, szárazföldön 3, a kivitel tengeren 32·6, szárazon 2 millió rupia. Ugyanazon évben 1256 (2.416,266 t.) kereskedelmi hajó érkezett a kikötőjébe.

Adenin. $C_5H_5N_5$. Nitrogéntartalmu szénvegyület, mely a hasnyálmirigy (pankreasz) váladékában s a teakivonatban található. Gyöngyházfényű, apró lemezkékben kristályosodik. Salétromossav hatására *hipoxantinné* $C_5H_4N_4O$ alakul át.

Ádet, l. *Seri'at* (XIV. köt.).

Ad Flexum, ókori helység és állomás a Carnuntumból (Németóvár) Arrabonába (Győr) vezető út mellett; most *Mosony*.

Ad Herculem, ókori helység Pannoniában a Duna mellett; most Basaharc (Esztergom).

A. Diet., növénynév mellett *Dietrich* Albert német botanikus (1795—1856) nevének rövidítése. Műve: Flora borussica.

Ad incasso (lat., a. m. behajtás végett), l. *Meghatalmazási hátirat*.

Adjutum (lat. a. m. segély), a köztisztviselőnek adott évi segélydíj. *A. salarialenek* nevezték törvényeink a megyéknek közigazgatási árva- és gyámhatósági kiadásai fedezésére nyujtott állami segélyösszeget, miglen az 1883. XV. t.-c., melyet az 1893. IV. t.-c. módosít, a megyék háztartását szabályozta. V.

Adler *Guidó* (I. köt.), osztrák zenetudós. Szakfolyóirata megszünt 1894. Ezóta a Denkmäler der Tonkunst in Österreich című nagyszabásu vállalatot szerkeszti. Újabban a zeneszerző Habsburgok (III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József) műveit adta ki. 1898 óta *Hanslick* utóda a bécsi egyetemen, mint a zeneelmélet és zenetörténet tanára.

Adlerberg *Vladimirovics Miklós*, Finnország volt kormányzója, megh. Münchenben 1892 dec. 25.

Adlersfeld *Eufémia*, német írónő, l. *Ballestrem di Castellengo* (II. k. 542.).

Adlershof, falu Potsdam porosz kerületben, 10 km.-nyire Berlintől, (1895) 5591 lak., több gyárral. A berliniek nyaralóhelyül is használják.

Adlersparre *György*, svéd gróf, hadvezér, államférfiu és író, szül. Jemtland tartományban 1760 márc. 28., megh. Gustavswikban 1835 szept. 25-én. Előbb III. Gusztáv alatt a hadseregben szolgált, annak halála után pedig (1793) visszavonult birtokára, hol az irodalomnak élt s a Läsning i blandade Amnen c. folyóiratot szerkesztette. 1800. a képviselőházba jutott, hol a szabadelvü eszméknek hódolt. 1808. a norvég határon vezényelt egy hadtestet s részt vett IV. Gusztáv Adolf megbuktatásában. 1809 márc. 22. ugyanis katonáival a fővárosba indult és hadi kiáltványában a király letevésére hivta fel a svéd népet. Nagy része volt a következő király, XIII. Károly megválasztásában is, aki őt azután bizalmával és kegyeivel elhalmozta s államtanácsossá, s ezredessé tette. 1810. saját elhatározásából tartományi főnök lett a távol Skaraborg länben. 1816. grófi rangra emelték s 1824. visszavonult birtokára, hol a Handlingar rörande Sveriges historia c. svéd történeti okleveltárt szerkesztette (1830—1833, 9 köt.). Titkos oklevelek közlése miatt a kormány 1831. pört indított ellene és A.-nak pénzbirságot kellett fizetnie. — Fia, *A. Károly Ágost*, szül. 1810., megh. 1862., udvari méltóságokat viselt és az 1809. forradalomról munkát irt. Az Anteckningar om bortgångne samtida (3 köt., 1859—62) c. történeti mű is tőle ered. M. L.

Adolf, 1. luxemburgi nagyherceg (I. k.). — Fia, *Vilmos* trónörökös, 1893 jun. 21. nőül vette *Mária Anna* braganzai hercegnőt (szül. 1861 jul. 13.). Házasságokból eddig három leány született.

2. *A. Frigyes, mecklenburg-strelitzi trónörökös*, szül. Neustrelitzben 1848 jul. 22., porosz lovassági tábornok. 1877 ápr. 17. nőül vette *Erzsébet* anhalti hercegnőt, Frigyes anhalti uralkodó herceg leányát (szül. 1857 szept. 7.). Gyermekeik: *Mária* hercegnő, szül. 1878 máj. 8., nőül ment 1899. *Jametel* grófhoz; *Jutta Alexandra* hercegnő, szül. 1880 jan. 24., nőül ment 1899 jul. 27. *Danilo* montenegrói trónörököshöz; *A. Frigyes* herceg, szül. 1882 jun. 17. és *Károly Borvin* herceg, szül. 1888 okt. 10.

3. *A. György* (6. I. k.), *schaumburg-lippei fejedelem*, megh. Bückeburgban 1893 máj. 8-án. A trónon legidősebb fia, *György* követte (szül. 1846 okt. 10.), mig legifjabb fiát, *Adolf* herceget (szül. 1859 jul. 20.), aki 1890. *Viktória* porosz hercegnőt, II. Vilmos német császár nővérét vette nőül. *Voldemár* lippei fejedelem (megh. 1895 márc. 20.) Lippe fejedelemség regensévé nevezte ki, minthogy Voldemár öcscse Sándor, akire a fejedelemség szállott, uralkodásra képtelen. Ez intézkedés miatt kitört a család két ága: a schaumburg-lippei és a lippe biesterfeldi ág közt az örökösödési viszály (l. *Lippe*), amelynek eldöltéig Adolf herceg közmegelégedésre kormányozta az országot és helyéről csak 1897 jul. 16. távozott, minthogy a választott bíróság 1897 jun. 22. a biesterfeldi ág javára döntött. Adolf herceg most porosz huszárezredes.

Adóreform, valamely állam adórendszerének átalakítása. Miután a pénzügyi politikának egyik sarkalatos törvénye az adórendszer állandósága: ezért az A.-nak csak nyomós közszükség esetében van helye. Huzamosabb idő után ugyanis az adózók megszokják és gazdálkodásuk kereteibe beleillesztik még a legsúlyosabb adókat is, ugy hogy részint mint állandó termelési költséget számításba veszik s a javak értékének megállapításánál az aránytalan adóterhet eloszlatják, részint pedig más alkalmas módon adóáthárítás (l. k.) útján enyhítenek a terhén; az A. azonban akár új adóterhet ró az adózókra, akár a meglevőt másként osztja szét: mindenképen jövedelmek ide-oda tolását idézi elő s zavarokat okoz. Az A.-nak általában két formáját kell megkülönböztetnünk. A *fiskális* vagy *pénzügyi* A.-nak célja az állam bevételeinek gyors és tetemes szaporítása, lényegileg tehát általános teherfokozásban áll; a *társadalompolitikai* A. ellenben a nagyobb pénzügyi bevételekre való tekintet nélkül az adótehernek gazdaságilag helyesebb és igazságosabb megosztására törekszik.

A magyar A.-okat eddigelé az állam kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt túlnyomóan a fiskális érdekek szerint kellett keresztül vinni, ezek a szempontok uralkodtak az 1868-iki s még inkább az 1875-iki magyar A. körül. Mai adórendszerünknek legnagyobb hibája az egyenes adók aránytalan tehermegosztása, amelynek korrigálására adóigazgatási intézkedésekkel azért nem lehet vállalkozni, mert egyenes adóink túlnyomóan tárgyi adók s igy nem alkalmazkodhatnak az adózók változó teherviselő képességeihez. E rendszer reformjának szükségességét Wekerle Sándor volt pénzügyminiszter 1892 tavaszán jelentette be a képviselőháznak, 1893. pedig az egyenes adók reformja tárgyában egy emlékiratot tett közzé s ezt 1896 tavaszán az e célra egybehivott szaktanácskozmány részletesen vitatta meg. A törvényhozásban, az irodalomban s a különböző gyüléseken nyilvánosságra jutott nézetekből ez ideig a közvélemény abban állapodott meg, hogy az A.-ot a pénzügyi s a társadalompolitikai érdekek együttes figyelembe vételével kell megalkotni és az eddigi tárgyi adókat az állam pénzügyi követelményeinek, meg az adózók teherviselő képességeinek megfelelő egyéni alapokra kell fektetni. A reform tehát a meglevő adók egy részének javításából, új adók behozatalából és az általános jövedelmi pótadó kiküszöböléséből áll. Az A.-ra vonatkozó előzetes tárgyalások 1899 szept. megindultak a pénzügyminisztériumban. z. z.

Adorján (I. k.), III. Béla korában kir. jegyző és kancellár, budai prépost s végül 1189-től erdélyi püspök, megh. 1202 után. *Sebestyén* Gy. dr. szerint (Ki volt Anonymus? Budapest 1898) ő volt a hires Névtelen Jegyző, mert III. Béla jegyzői közül csakis az ő nevét találjuk a párisi egyetem hallgatói között, már pedig Anonymus, aki többször hivatkozik a Dares Phrygius-féle trójai történetre, sőt abból egyes kifejezéseket is átvesz, a Dares Phrygius-féle munkát csakis a párisi egyetemen ismerhette meg, mert ott adták elő a XII. sz. vége felé a trójai történetet s a hallgatók ott készítettek kivonatokat, stilisztikai gyakorlatokat Dares munkájából. A. tanulótársai közül az egyik (Betleem) Párisban halt el, a másikat — *Jakabot* — később Endre herceg kancellárjának, majd kalocsai prépostnak s végül váci püspöknek találjuk. Sebestyén szerint ő volt Anonymusnak az a főpap barátja és egykori iskolatársa, akinek művét ajánlotta. A. püspök ezek szerint kora legműveltebb emberei közé tartozott, kiben a nemzeti érzelem igen erős fokban ki volt fejlődve s ugy látszik, valamelyik felsőtiszavidéki előkelő magyar nemzetségnek volt a tagja. n. g.

Adorján, 1. *Berta* (Paulayné), színésznő, l. *Paulay* (XIII. k.).

2. *A. Sándor*, hirlapiró, 1899., midőn Gajári Ödön a Bánffy-kormány bukásakor a *Nemzet* szerkesztői állásától megvált, felelős szerkesztője lett e lapnak, ugyanez év október elsején pedig, a *Nemzet* megszüntével, a *Magyar Nemzet* c. új politikai napilapnak. Ujabb művei: *A sportvilágból* (Herkules-könyvtár, Budapest 1890); *Félhomályban* (elbeszélések, Szépirodalmi könyvtár u. o. 1892); *Gólyafészek* (Bihari Sándor rajzaival, u. o. 1894, 2. kiad. 1895). Több színművet fordított a Nemzeti Szinház számára.

Adrar (Aderer) szaharai hegyvidéket Fabert, a szenegáli kormány kiküldöttje, 1892. francia protektorátus alá akarta vonni; neki nem sikerült a szultánhoz Singetibe eljutni, de egy benszülött követe a szultánt a francia protektorátus elismerésére birta.

Ad Statuas, dunamenti város és állomás Pannoniában; ez idő szerint *Gönyő*.

Adua, abissziniai város, ismeretessé lett azon győzelemről, amelyet itt Menelik király 80,000 főből álló abissziniai serege 1896 márc. 1. Baratieri olasz vezér 30,000-nyi hadán kivívott.

Aegialites (állat), l. *Lilefélék* (XI. k.).

Aegion, l. *Aigion* (I. k.).

Aegithalus (állat), l. *Cinegefélék* (IV. k.).

Aehrenthal *Alajos* báró, l. *Lexa-Aehrenthal* (XI. k.).

Aemulatio (lat. a. m. verseny), a római jog szerint a tulajdonosnak saját tulajdonának korlátain belül véghezvitt oly cselekvénye, melyből reá gazdasági haszon nem háramlik, mely azonban szomszédjának ártalmára van. A magyar magánjogi gyakorlat a tulajdonosnak szomszédja ellen irányzott ily rosszakaratu, bosszantó cse-

lekményét védelemben nem részesíti. L. *Szomszédjog* (XV. k.). v.

Aenos, eol gyarmat, l. *Enosz* (VI. k.).

Aeolididae (állat), a hátulkopoltyus haslábuak (Opisthobranchiata) rendjének egyik családja a *csupaszkopoltyusok* (Nudibranchiata) alrendjéből. Fajai mindannyian tengeriek s ezek között gyakoriabbak a *Proctonotus* Alo et Hane., *Hermaea* Lov., *Aeolidia* Cuv. nemekbe tartozók. D. J.

Aequatio centri, l. *Középponti egyenlet.*

Aere perennius, l. *Exegi monumentum* (VI. k.).

Aerotonométer (gör.). Pflüger fiziologus által 1872. szerkesztett műszer azon nyomás mérésére, amely mellett az oxigén és széndioxid a vérben oldva, illetve elszörbölve vannak. Lényege a következő: a verőérből kifolyó vér egy hosszu üvegcső falán szivárog le, amely levegővel, vagy valami más gázkeverékkel van töltve: ezen gázkeverék változásából lehet következtetni a vérben foglalt gázok feszültségére. Ugyanerre a célra szerkesztette Bohr 1887. az ő *hemataerométerét*, amely a vérkeringésbe beiktatva használható és sokkal pontosabb eredményeket ad.

Aesopus, l. *Aisopos* (I. k. 217.).

Aetolia, l. *Etolia* (VI. k.).

Afan de Rivera *Achilles*, olasz politikus, szül. Santa Maria di Capua Veterében 1842 jan. 19-én spanyol eredetü családból. 1860. mint tüzérhadnagy belépett a nápolyi hadseregbe és a Bourbonok érdekében Volturno mellett és Gaetában harcolt. 1866. az olasz seregben Ausztria ellen küzdött s idővel altábornok és a tüzérség felügyelője lett. 1890 óta képviselő, 1896. a hadügyminisztérium alállamtitkárává nevezték ki, 1898. pedig a közmunkák miniszterévé, de néhány hét mulva lemondott.

Afferum (persa eredetü török) a. m. pompás, derék. A török hódoltság korában a mi nyelvünk is ismerte e szót, Mikesnél gyakrabban fordul elő.

Affináció v. *affinálás*, az arany és ezüst ötvénynek kénsavval való kezelése. Ha a szemcsézett ötvényt tömény kénsavban hevítjük, az ezüst a kénsav egy részének szétbomlása mellett szulfáttá alakul át, az arany pedig barna por alakjában visszamarad. Ezt a maradékot kimossák, királyvizben feloldják, valamely ferrósóval kiejtik, mire a csapadékot leszűrik, kimossák, ezután folyasztószerrel megömlesztik, végül pedig rudakba öntik. E. I. A.

Afganisztán (Afghanisztán). Abdur-Rámán emir 1892., amidőn Yanov orosz ezredes csapatait a Pends jobb partjáról visszaszorítá, az angol kormányhoz közeledett, mely fordulatot az indiai kormány küldöttje, sir Durand Mortimer arra használta fel, hogy az eddig oly megbizhatatlan emirrel az u. n. *Durand Agreement*-féle szerződést irassa alá. Ebben az emir arra kötelezé magát, hogy Szvat, Bedsur és Csitral országok ügyeibe nem fog beavatkozni; megnyugszik Csamannak angol csapatok által történt megszállásában és átengedi a Pends jobb partján fekvő vidékeket (Sugnant és Rosant) az oroszoknak, minek fejében Vachan nevü vidéket kapja a Felső-Pends és a Hindukus között. Azonfölül az indiai kormánytól 12 lakh rupia (= 3.464,152 márka) évi díjat fog húzni. Ezóta az emir Angliához szitott, mely viszont nem ellenzé, hogy Abdur-Rámán 1895—96. Kafirisztán vitéz hegyi lakóit leverje, országukat elpusztitsa, pogány szentélyeiket és bálványaikat lerombolja. A Kelet-India É-i részeiben felkelő törzsekkel szemben Abdur-Rámán szinleg semleges álláspontra helyezkedett, amivel azonban az angolok gyanuját el nem oltá. 1899 elején csakugyan kidertilt, hogy az emir az oroszokkal rokonszenvez. A betegeskedő fejedelem ugyanis legidősebb fiára, Habidulláh hercegre szeretné trónját hagyni, amit erélyes mostoha anyja mindenképen megakadályozni iparkodik. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Abdur-Rámán testvére, Izsák khán, Szamarkandban igényt emel a trónra. E válságos helyzet közepette az emir, hogy az oroszok beavatkozásától, esetleg az orosz párt felkelésétől szabaduljon, az oroszokkal hir szerint formális szövetségre lépett.

A.-ban sok a görög és buddhista korból való régiség. A Kabul völgyében buddhista épületek és szobrok romjai találhatók. Nagy híre van a sahbaszgarhi-i sziklának (más néven Kapur di Ghiri) a pesavari síkságon, melybe Asoka király (Kr. e. 250.) ediktuma van belevésve. Kabultól északra több régi város romhelyére akadtak. A Kabultól délre fekvő halmokon pedig, valamint Pesavar szomszédságában régi városok érdekes romjai, kőfallal bekerített falvak, kolostorok, barlangtemplomok vannak, melyek görög hatásra való szobrokkal vannak diszítve. Mohaban hegyét és a Pesavar völgyét északról elhatároló halmokat régi várak romjai borítják. A Tarnak völgyében levő Ulan Robat egy régi város, valószinüleg az ókori Arochosia romhelye. Girisk közelében roppant nagy épületek maradványaira bukkantak. Turkesztánban vannak a bamiani koloszusok, a Dsengiz khán által elpusztított város romjai, Seyidabad vára és a szohaki romok, mind egy vidéken. Haibaknál is sok barlangot találtak.

Irodalom. Harnisch, Afghanistan in seiner Beziehung für den Völkerverkehr, Zeitschrift für wissenschaftliche Geogr., VIII. 1891; Wheeler St., The Ameer Abdur Rahman, London 1895; Younghusband, The heart of a continent, u. o. 1896. M. L.

Afiun-Karahisszár (I. k.). 1895. az eszkisehrkoniai vasút megnyilt A.-ig, nov. pedig Akhserig, majd Koniáig, ugy hogy A. most össze van kötve Konstantinápolylyal és a DK-i vidékkel. Az 1897 dec. megnyilt Alasehr-A.-i vasút pedig Szmirnával és a tengerrel köti össze. Utóbbi vasút franciáké, az előbbi németeké. A két pályaudvar 2 km.-nyire van egymástól. A. lakossága körülbelül 37,000. Az A.-i várat az ókori *Leontosz Kefalévei* és a bizánci *Akroenoszszal* azonosnak tartják.

Aflenz, mezőváros, É.-Stiria brucki kerületi kapitányságában, (1890) 2953 lak., a stiriai tartományi vasút mellett, 765 m. a tenger szine felett, gyönyörü fenyveserdőkkel borított hegyek (a Hoch-Schwab csoport) déli lábánál. Üde, tiszta levegője jótékony gyönge idegzetüekre, amiért is százankint keresik fel a nyaralók, köztük nagy számmal magyarok is. A hegyi parkot nem számitva, kirándulási helyekül kinálkoznak: a Fölz, az 1506 m. magas Bürger-Alpe és folytatólag az 1978 m. magas Mitter-Alpe. A Hoch-Schwabra vezető út kezdete. M. L.

African Steamship Co., hajózási szállító cég, Elder Dempster & Co. Liverpool-, Glasgow- és Hamburgban, hetenkénti expediálással, Antwerpen, Rotterdam, Havre, Bordeaux, Lisszabon s esetleg Madeira érintésével gőzhajó-összeköttetést tart fenn Hamburg, illetőleg Liverpool s másrészt Nyugat-Afrika összes kereskedelmi helyei közt egész a Kongóig, esetleg a Bálna-öbölig s egyaránt szállít utasokat és terhet. A vállalatnak, illetve a leirt vonalnak 27, többnyire középnagyságu gőzhajója van, összesen 71,343 brutto-regisztertonnával. A legnagyobb gőzös, a *Mobile*, 5780 t., a legkisebb, a part mentén alkalmazott *Kivarra*, 812 t. tartalmu. A vonal együtt működik a British and African Steamship Navigation Companyval Glasgowban.

Afridi, rabló törzs Afghanisztánban, mely a Kaibar és Kohat szorosokat tartja megszállva s az angol karavánokat gyakran kirabolja. Az A. izgatásai folytán 1897. ÉNy-i Elő-Indiának hegyi népei is felkeltek az angolok ellen, első sorban *Csitral* lakói, kiknek az A. azután segélyt küldtek. Nov. 6. és 15. az A. Lockhardt angol tábornok egy-egy csapatját teljesen megsemmisítették, anélkül hogy Lockhardtnak sikerült volna rajtok boszut állni. M. L.

Afrika. *Hegyek és vizek.* A Tanganyikától É-ra ezen tó és a Viktoria-Nyanza közt Götzen gróf 1893—94. még működő vulkánokat figyelt meg; a Kongó és Nilus közti vizválasztón, a termékeny Ruanda nevü hegyes vidéken találta a vulkanikus Virunga-hegységet. A legmesszebb Nynak fekvő, Kirunga-csa-gongo nevü csúcsból még az ő ottléte alatt is törtek ki időközönkint gőzfelhők; egy másik kráternek, a Namla-gir-o-jagongónak oldalán 25 km. hosszuságban és 12 km. szélességben még teljesen ki nem hült láva volt látható. Abisszíniától D-re vannak a Rudolf- és Stefánia-tavon kivül a Baring, Naivasa, Manyara és Ejasszi tavak. A Kongo vizrendszeréhez tartozik a Tanganyikától északra fekvő, Götzen gróftól 1894-ben fölfedezett Kivu- és Moerótól nyugatra elterülő Kabele- és Kasszali-tó. A Landsi, amelyet előbb tónak tartottak, csak a Lualaba kiszélesedése. 1895-ben a Timbuktutótól nyugatra egy nagyobb kiterjedésü tóvidéket találtak.

Gyarmatbirtokok. A legújabb időkben az egyes európai népeknek gyarmatbirtokaikra vonatkozó igényei nagyobbára rendeztettek; igy Togo határai 1897., Eritrea határai 1898. szabattak meg; Anglia és Franciaország érdekköreik határaira nézve Szudánban is megosztozkodtak (1899 márc. 21-én); Fasodát illetőleg (l. o.) Franciaország engedett. Egyébiránt az európai államok gyarmatbirtokait megközelítőleg (Szudán kivételével) a következő táblázat mutatja:

Európai államok	Gyarmatbirtokaik területe km²-ben	Lakosok száma
Franciaország	7.769,000	27.277,000
Nagy-Britannia	4.655,556	41.035,000
Németország	2.307,100	7.850,000
Belgium (Kongo-állam)	2.241,250	14.000.000
Portugália	2.126,945	13.616,000
Spanyolország	553,338	437,000
Olaszország	428,593	405,000

Az egyes államok gyarmatbirtokait részletezve a következő tábla mutatja:

Államok	Területük km²-ben	Lakosok száma	Esik 1 km²-re
Algeria (Szahara nélkül)	477,914	4.124,700	8·6
Tunisz	99,600	1.500,000	15
Szahara	4.205,380	1.100,000	0·26
Szenegál	38,950	180,000	4·6
Elefántcsont-part és Dahomej	129,500	600,000	4·7
Szudán és a többi Guinea	1.359,750	10.000,000	7·3
Francia-Kongo	828,800	6.000,000	7·4
Francia-Szomálpart	19,800	22,400	1·1
Madagaszkar és függelékei	591,967	3.520,000	6
Réunion	1,980	168,000	85
Komorok	1,606	53,000	33
Mayotta	366	8,700	24
St.-Paul és Uj-Amsterdam	73	—	—
Kerguelen-sziget	3,414	—	—
Franciaország összesen	7.769,000	27.276.800	3·5
Gambia	10,690	50,000	5
Sierra Leone	71,900	275,000	3·8
Aranypart	101,160	1.474,000	1·5
Lagosz és Joruba	54,650	3.000,000	54·6
A Niger-társaság birtoka és a Niger-parti protektorátus	698,000	17.500,000	29·4
Fokföld, Becsuana-föld és Whale-öböl	746,333	1.785,000	2·4
Pondo-föld	10,470	150,000	14·3
Bazutok földje	31,490	250,000	7·9
Becsuana protektorátus	257,700	80,000	0·3
A délafrikai társaság birtoka	1.212,100	6.500,000	5·4
Brit-közép-afrikai protektorátus	453,200	2.400,000	5·3
Natal	42,920	543,900	12·6
Zuluk földje	27,970	166,100	4·2
Zanzibar	2.560	210,000	80·8
Brit-Kelet-Afrika	700,000	5.000,000	7·1
Ugandai protektorátus	150,000	1.000,000	6·7
Szomálpart	77,700	240,000	3·1
Szokotra	3.574	10,000	2·8
Mauritius és függelékei	2,812	397,380	142
Szt.-Ilona	123	3,880	31·5
Ascension	88	140	1·6
Tristan da Cunha	116	60	0·5
Nagy-Britannia összesen	4.655,556	41.035,460	8·9
Togo	41,440	1.150,000	28
Kamerun	493,600	3.500,000	7·1
Német-Délnyugat-Afrika	830,960	200,000	0·2
Német-Kelet-Afrika	941,100	3.000,000	3·2
Németország összesen	2.307,100	7.850,000	2·4
Belgium (Kongo-állam)	2.241,250	14.000,000	6·3
Madeira	815	134,000	164
Zöldfoki szigetek	3,851	110,900	29
Guinea	37,000	150,000	4
Sao Thomé	929	18,270	20
Principe	151	2,670	18
Angola	1.315,460	12.400,000	9
Mozambik	768,740	800,000	1
Portugália összesen	2.126,945	13.615,840	6·4
Marokkói katonaállomások	35	15,800	452
Szahara	544,000	100,000	0·2
Kanári-szigetek	7,273	291,620	40
Fernando Po	1,998	25,000	13
Annobom	17	3,000	176
Corisco, Elobi stb.	15	2,000	133
Spanyolország összesen	553,338	437,420	0·8
Eritrea	247,300	194,579	0·8
Szomálpart	181,293	210,000	1·2
Olaszország összesen	428,593	404,579	0·9

Forgalom. A kereskedelmi forgalom ezen a földrészen is folytonosan emelkedőben és nagyobbára az európai népek kezében van. Anglia két hajójáratot tart fenn Dél-A.-val; a Castle-

Line a Fokfölddel, Natallal és a Delagoa-öbölle tartja fenn az összeköttetést, az Union-Line pedig a Fokvárossal. A Guineai-öböl partjait Angoláig az African Steam Ship Company hajói látogatják; a K-i partokra a Delagoa-öbölig a British India Steam Navigation Company hajói járnak. Portugália a maga birtokaival a Mala Real Portugueza útján tartja fenn az összeköttetést. A Messageries maritimes hajói a K-i partoknak, Madagaszkárnak, Réunion, a Seychelles és Amirantoknak kikötőit keresik fel; egy másik hajójárat Bordeauxt köti össze a Ny-i partokkal s Francia-Kongóval. Marseilleből és Dunquerqueből Marokkóba, Algeriába, Tuniszba és Tripoliszba járnak a hajók. Egy belga vonal Antwerpent köti össze a Kongóval. Németországból a Ny-i vidékekre a Woermann-, Kelet-A.-ba pedig a Norddeutscher Lloyd-hajók járnak. A kontinens belsejében a Tanganyika és Nyassza tavakon angol és német hajók közvetítik a forgalmat. Végre a nagyobb folyókon, a Nilus, Niger, Binue, Kongo és Zambezi hajózható részein szintén járnak gőzösök. A *vasúti vonalak* hosszusága szintén növekedett; jelenleg a partoktól mindig mélyebben és mélyebben nyomulnak be a szárazföld belseje felé. 1896 közepén az egész földrész vasúti vonalainak hosszusága 14,279 km.-t tett ki. Ebből esett Egyiptomra 2043, Tuniszra 1422, Algeriára 3472, Francia-Szenegálra 396, a Kongo-államra 264, Angolára 364, a Fokföldre 3928, Natalra 642, az Oranje-köztársaságra 843, a Délafrikai köztársaságra 1009, portugál Kelet-A.-ra 282, német Kelet-A.-ra 10, Eritreára 29, Réunion szigetre 126 és Mauritiusra 169 km. (l. *Afrikai vasutak*). A forgalmi eszközök szaporodásával kapcsolatban a kereskedelmi forgalom is emelkedik. Ha az É-i és D-i kultiváltabb államoktól eltekintünk és csupán a Szahara és Zambezi közti vidéket tekintjük, ahol az európaiak alig számítanak és csak mint a benszülöttek vezérei szerepelnek, az egyes európai gyarmatok kereskedelmi forgalmára esik arany koronákban:

	A bevitelre	A kivitelre	Az összes forgalomra
Brit birtokokon	94.300,000	94.400,000	188.700,000
Francia «	28.000,000	21.000,000	49.000,000
Portugál «	24.444,000	21.220,000	45.664,000
Német «	15.600,000	14.200,000	29.800,000
Kongo-államban	10.000,000	10.700,000	21.600,000
Olasz birtokokon	8.000,000	2.500,000	10.500,000
Összesen	180.344,000	164.020,000	345.264,000

Felfedezések. Észak-A.-ban 1890—1894. a bécsi tudományos akadémia kiküldöttei a Földközi-tenger K-i medencéjének partjait látogatták meg, 1895. és 1896. a Vörös-tenger mellékeit, különösen az Akabai-öblöt kutatták át. Cowper 1895. a Gurian- és Tarhuna-hegységet járta be és számos, a római időkből való romot talált. A fáradhatatlan Foureau a tuniszi és algeriai Szaharában eszközölt kutatásokat. De Moris marquist, midőn a Szaharán D-i irányban át akart hatolni, Gadamesz közelében 1896. tuareg kiséről legyilkolták. Abisszíniát az olaszok legyőzetése után több kormány kiküldötte kereste fel: Lagarde, a dsibutii francia kormányzó, Henrik, az orléansi herceg, Bonvalot és a Rood vezérelte angol követség. Marquis de Bonchamps, az orléansi herceg kísérője, Abisszíniából a Nilusig nyomult előre. Wickenburg osztrák gr. Soába ment és innen Kaffán keresztül a Rudolf-tóig hatolt. *Nyugat- és Közép-A.-ban* 1891—92. Monteil Szeguból Szaiig jutott; Marchand 1893—94. az Elefántcsont-partról kiindulva átkutatta Nagy-Basszamot a Bagoe és Niger összefolyásáig. A Guineai-öböl K-i partvidéke és a középső Niger közt fekvő földet bejárták 1892—93. Kling, 1893. Binger és Monteil, 1895. Decoeur és Gruner. A francia Szudán és az angol Sierra Leona közt a határt véglegesen megállapították és e közben a Niger forrását Tembi Kundu falunál az É. sz. 9° 5′ 20″ és a Ny. h. 10° 50′ alatt fölfedezték. A Niger mentét Bammakótól Akasszáig bejárta Hourst francia kapitány. A Togo és a francia érdekkör közti határt 1897 jul. 23. szabták meg Párisban. A Sari környékét Franciaország számára megszerezni két expedició kisérlette meg: Gentil D. felől átlépte az Ubangi és Sari közti vizválasztót és a Csádig hatolt; Béhagle pedig az Ubangi partjáról indulván el, a Közép-Szudánon keresztül a Földközitenger felé hatolt előre. Hanolet és van Calster a Kotto, az Ubangi mellékvize és a Sari közti vizválasztón Alambenglebenig jutottak. Hanolet azonkivül a sznusszi nevü mohammedánus felekezet seikjével és Rabehvel, Bornu új meghóditójával lépett összeköttetésbe a francia kereskedelem előmozditása céljából. 1894. Nikis és de la Kéthulle 1891—94. az Uelle felől Dar Fartit felé nyomultak elő. Fernando Po szigetének belsejét Juanola atya járta be és Balacha falu mellett egy kis tavat talált, amelyet Lago Loretónak keresztelt. 1893—95. Clozel francia utazó a Stanley Poolból megindulva, két ágyunaszáddal fölhatolt a Szangán, azután gyalog a Mambere folyón átlépte a Kongo és Csád közti 700 m. magas vizválasztót és a Logone egy eddig ismeretlen mellékfolyóját, a Vomot fedezte föl. Leclerc végül a Faleme völgyét, Niagala, Kamana, Kukadugu, Diallungala nevü vidékeket kutatta át Timbóig. *Az egyenlítőalji A.* A Lualaba felső folyását 1892. Delcommune és Bia-Francqui kutatták át. 1891. Crampel és Dybowski voltak az első európaiak, akik a Kongo és Sari közti vizválasztót átlépték. Clozelt a Szanga és Mambere mellékének átkutatásában 1891—94. megelőzte Brazza. 1895. Mohun és Hinde amerikai utazók Nyangve és a Lukuga torkolata közt a Kongo vidékét kutatták át és e közben konstatálták, hogy a Cameron emlitette Landsi-tó és Livingstone Urengéje nincsenek. Wheaterley a Tanganyika partján fekvő Csunguból indulván ki, átkelt a Luvun és mellékvizein, elért a Tanganyika és Bangveolo közti fensikra és azután bejárta a Kalungviszi völgyét. Az olasz Bottego és társai Vamitelli és Citerni a Benadir-partról a boranák és gallák földjén keresztül a Rudolf-tóhoz akart előnyomulni, hogy megoldja az Omo-kérdést; 1896-ban azonban a gallák földjén abisszíniai katonák megölték. Megmenekült kiséről azonban konstatálhatták, hogy az Omo a Rudolf-tóba torkollik és hogy a Rudolf-tó olyan, a minőnek Höhnel és Borello leirták. A szomálik

földjének belsejében megfordultak 1892—1893. Bottego és Grixiani, 1893—94. Ruspoli herceg, ugyanazon években Hoyos gróf (a Vebi Sebelitől az aulikanok földjéig). 1895. Czetwertinski herceg egy vadászkirándulást tett a Dachota folyó mentén. Nolde orosz báró és Kreutz orosz gróf Berberából nagy kisérettel (200 fegyveres és 300 teve, ló, öszvér stb.) megindultak, a Rudolf- és Stefánia-tavakhoz értek és innen a Nilushoz akartak előnyomulni. 1894—1895. az amerikai Donaldson Smith Berberából a Vebi Sebelihez, innen a Stefánia- és Rudolf-tavakhoz és végre a Tanához ment; Elliot szintén amerikai utazó pedig Berberából a Golis-hegyeken át Mimil közeléig nyomult. A Tanganyikát Moore vezetése mellett a londoni Royal Society által kiküldött tudományos expedició kutatta át, a mely 1897. tért vissza a földrész K-i partjaira. Höhnel és Chanler 1893. beutazták a Tana, Szabaki és a Kenia közti fensíkot. Baumann 1892. fölfedezte a Manyara és Ejasszi tavakat és áthatolt a Maszszai-pusztán, amelynek D-i részét Stuhlmann ugyanabban az évben és Werther 1893. kutatott át. Német-Kelet-A.-ban 1891. Behr (a Vakuapusztában), 1892. Merensky, 1893. Bumiller (a Nyasszától É-ra fekvő hegyes vidékeken), 1894. Schell (Uhehében) tettek kutatásokat. 1894-ben Götzen gróf áthatolt rajta Ny. felé. Tabora s a Tanganyika között Ramsay járt ismeretlen vidékeken (1897). 1896. Trotha járta be a Viktoria-tó környékét. *Dél-A.-ban* az osztrák Penther 1895—1896. a masonák földjét járta be. 1895. Hartmann átkutatta a Kunene torkolata és az Uniab közti földet. Lugard a Ngami-tó környékére vezetett egy angol expedíciót. Gibbons a Zambezi környékét járta be és Lualuiig, a barocék fővárosáig jutott. 1896. ifj. Hoyos gróf és Czetwertinski herceg az Oranje köztársaságban és Transzvalban vadászkirándulásokat tettek. 1896. Foa átkutatta a Zambezi mellett elterülő Csipeta és Makanga nevű vidékeket, amiközben a D. sz. 14 és 15° között aranymezőkre bukkant. — *A.-n keresztül utaztak* 1891—92. Johnston Benguelából a Zambezi mentén Mozambikig; 1892—95. Moray a zanzibári partoktól Nyangvén át a Kongóig; 1893—94. Götzen gróf a zanzibári partoktól Ruandán át a Kongóig; 1895—96. Versepuy és de Romans a zanzibári partoktól az Albert-Edward-tavon át a Kongóig; 1895. Miot a Zambezi torkolatától Kalindáig; 1894—97. Foa Ed. francia a Zambezitől a Kongo torkolatáig. —zik.

Története. A közelmult vázlatosan a következő képet tárja fel előttünk. Felosztása nagyjában véve az európai gyarmatosító államok között befejezett tény; minden ismeretesebbé vált, termékenyebb vidéknek akadt immár gazdája. *É.-Afrikában* Franciaország Tripolisz fölött nyert befolyást (az olaszok nagy fájdalmára, kik ettől az országtól épp ugy elestek, mint már előbb Tunisztól). A szövetkezett angol és egyiptomi hadsereg a mahdi által 1884—85. teljesen felforgatott egyiptomi uralmat a Felső-Nilus országaiban, igy Nubiában és keleti Szudánban az 1896—99-iki szerencsés hadjárat által teljesen helyreállította s egyúttal Kitchener lord a Kongo felől a Felső-Nilus vidékére törekvő franciákat (Marchand) Fasodából távozni kényszerítette. Szudán felett egyébiránt Anglia és Franciaország 1899 márc. 21. megosztozkodtak. A franciák érdekköre nyugati Szudánban a Csád-tó északi partjáig, sőt Vádaiig ér és övék minden föld Szenegambia, Tunisz és Algéria között. Sőt Szamori főnök legyőzése óta észak felől az angol kézen levő Aranypart-vidéknek, valamint Togónak szomszédjai lettek. Az angolok hatalma (Egyiptomot a keleti Szudántól s keleti Brit-A.-t nem számítva) különösen déli és középső A.-ban erősbödött, első sorban Rhodes Cecil vakmerő s kiméletlen politikája folytán (Matabeleföld, Rhodesia). Itt (délen) a hollandi elemre kemény tusa vár. A német gyarmatok szépen fejlődnek, ámbár még sok dolguk van a nyugtalankodó négerekkel. Az olaszok és a portugálok hatalma ellenben egyre csökken. Amazok alig tudtak valamit az eritreai gyarmat maradványaiból megmenteni; emezeknek a két ellentétes tengerpart szélén elterülő gyarmatait az angolok hatalma elkülönítette egymástól. A benszülött fejedelmek közül csupán *Menelik* abisszíniai négus emelkedett oly tekintélyre, hogy még külföldi államok, első sorban Franciaország és Anglia keresték kegyét, sőt még a cár is barátságáról biztosította. Néhány néger király, ki évtizedeken át dacolt az európai gyarmatállamok hatalmával, az utolsó években elbukott. Igy Béhanzin, Dahome zsarnoka, szintugy Szamori főnök a száműzetés kenyerét eszi. Ugyanily sors érte Madagaszkar királynőjét, kinek országát a franciák annektálták. m. l.

Irodalom. Sievers, Afrika, Lipcse 1891; Brown, The story of Africa and its explorers, 3 köt., London 1892—94; Keltie, The partition of Africa, u. o. 1895; Latimer, Europe in Africa in the nineteenth century, Chicago 1895; Greswell, Geography of Africa south of the Zambesi, London 1892; Lenz, Wanderungen in A., Bécs 1895; Vincent, Actual Africa or the coming continent, London 1895; Septans, Les expéditions anglaises en Afrique, Páris 1896; Musoni, L'Europa in Africa, Udine 1896; Foa, Du Cap au lac Nyassa, Páris 1897; Futterer, A. in seiner Bedeutung für die Goldproduktion in Verg., Gegenw. u. Zukunft, Berlin 1895; Carte de l'Afrique, 1 : 10.000,000, kiadja a párisi Société de géogr., Páris 1895; Boshart Ag., 10 Jahre afrikanischen Lebens, Lipcse 1898; Deville M., Partage de l'Afrique, exploration, colonisation, stb. Páris, 1898; Thornton, Africa, Problem of Africa's evangelization, London 1897; A Map of part of West Africa, London 1898. az 1898-iki francia-angol osztozkodás nyomán; Frobenius, Der Ursprung der afrikan. Kultur I., Berlin 1898; Schenk, Die Afrikanische Forschung seit 1884., Geogr. Zeitschr. 1898. sorozat; Atterbury A. P., Islam in Africa, London 1899.

A. területére vonatkozó fontosabb események 1885 óta. 1885. Jan. 5. Az angol protektorátus proklamálása Pondo-ország egész partvidékére. — Jan. 26. Khartumot a mahdisták elfoglalják. — Febr. 6. Masszauát megszállja Olaszország, hasonlóképen Beilult és Gubbit. — Febr. 27. Császári védő-levél adományozása a német-kelet-A.-i társaságnak. — Ápr. 18. Dsolof király országát Franciaország védnöksége alá helyezi. — Máj. 26. Az egyiptomiak kiürítik Harart. — Máj. 27. Vitu szultánság német védnökség alá kerül. — Jun. 5. A Niger-disztriktusok brit fennhatóság alá helyeztetnek. — Aug. 5. Portugália átveszi a protektorátust Dahome fölött. — Szept. 30. Brit-Becsuán-országnak koloniává proklamálása. — Dec. 17. A francia protektorátus kihirdetése Madagaszkar fölött.

1886. Aug. 2. Megegyezés Angolország és Németország között Kamerun határát illetőleg. —

Szept. 30. Angolország megszállja Szokotra szigetét. — Okt. 29. A német és angol érdek-kör megvonása Kelet-A.-ban. — Dec. 30. Angola déli határát Németországgal folytatott tárgyalás alapján megállapítja.

1887. Jan. 10. Menelik Soából elfoglalja Harart. Angolország lemond a Musah-szigetekről Franciaország részére. — Márc. 23. Szamori francia protektorátus alá helyezi magát. — Márc. 29. Az Ambasz-öböl és Victoria a német koloniális kormányzatnak átadatik. — Máj. 14. Angolország bekebelezi Szulu-országot. — Máj. 24. A zanzibári szultán átadja kormányzási jogait Kelet-A. partján Vanga és Kipini közt a brit-kelet-A.-i társaságnak. — Jul. 6. Baráti szövetség Angolország és Tongaország közt.—Szept. 14. Az új köztársaság mint Vrijheid disztriktus egyesül a dél-A.-i köztársasággal. — Dec. 22. Portugália lemond Dahome protektorátusáról.

1888. Febr. 11. Angolország baráti szövetséget köt Matabele-országgal. — Márc. 20. Franciaország védszövetsége a futa-dsallonokkal és jul. 18. Tiebával, Kenedugu uralkodójával. — Ápr. 23. Szerződés a zanzibári szultán és a német-kelet-A.-i társaság közt, mely szerint utóbbi átveszi a partvidék kormányzását az Umba folyótól délre. — Jul. 25. A brit érdekkör Dél-A.-ban a Zambezig kiterjesztetik. — Szept. 3. A brit-kelet-A.-i társaság fenhatósági jogokat nyer az általa megszerzett területen belül.

1889. Jan. Franciaország véduralma kiterjesztetik Kongra. — Febr. 8. Obbia szultánja s ápr. 7. Midsertin szultánja területét Olaszország véduralma alá helyezi. — Máj. 2. Az ucsiallii szerződés értelmében Olaszország s az új négus, II. Menelik közt, Abisszinia függő viszonyba jön Olaszországhoz. — Okt. 15. A brit-dél-A.-i társaság egyelőre 25 évre érvényes királyi szabadlevelet kap. — Okt. 22. A partvidék Vitu északi határa és Nismaju déli határa közt német védnökség alá kerül. — Nov. 15. Olaszország átveszi a protektorátust a partvidék fölött Varsek és a Dsubb torkolata között. — Dec. 6. Aussza szultánja magát és államát olasz véduraság alá helyezi.

1890. Ápr. 6. Szegu Szikorót a franciák megszállják.— Jul. 1. Németország s Angolország szerződést kötnek, mely szerint a német véduralom Tana északi részén megszünik s a brit véduralom ezen vidékek és Zanzibár fölött elismertetik s ennek folytán a véduralom Uganda fölött is kimondatik. — Okt. 3. Dahome elismeri a francia protektorátust Porto-Novo fölött, valamint Kotonu megszállását.

1891. Jan. 1. Németország birtokába veszi Német-Kelet-A. partjának egy részét, amelyért 4 millió márkát fizet a zanzibári szultánnak. — Febr. 18. Az egyiptomiak visszahódítják Tokart. — Márc. 24. és ápr. 15. szerződések köttetnek Angolország és Olaszország közt, amelyek tropikus északkeleti A.-t egy angol és egy olasz hatalmi körbe osztják. — Máj. 14. Az angol protektorátus proklamálása Nyassza-ország fölött. — Máj. 28. Megegyezés Angolország és Portugália között a délkeleti Angola-határt illetőleg. A franciák birtokukba veszik az Elefántcsont-partot Cavally és St.-Andreas között. — Okt. 13. Mozambik portugál kolonia Kelet-A. szabad államma alakul át.

1892. Febr. 1. Zanzibár szabad kikötőnek nyilvánittatik. — Máj. 30. Uganda királya a brit-kelet-A.-i társaság véduralma alá helyezi magát. — Nov. 17. A franciák megszállják Agomét, Dahome fővárosát. — Franciaország birtokába veszi Saint-Paul és Amsterdam szigeteket.

1893. Jan. 1. Franciaország birtokába veszi a Kerguelen-szigeteket. — Ápr. 14. Megegyezés Németország és Nagy-Britannia között a német Kamerun-vidék nyugati határára nézve. A Rio del Rey jobb partját állapítják meg határnak. — Jul. 12. Megállapodás Angolország és Franciaország között a kölcsönös érdekkörre nézve Felső-Guineában. — Jul. 17. Az olaszok elragadják Kasszalát a máhdistáktól. — Jul. 25. Német-angol szerződés a Kilima-Ndsaro vidékét illetőleg. — Nov. 15. Német-angol szerződés Kamerun hátsó tartományát illetőleg; a német érdekkör északra a Csádig kiterjesztetik.

1894. Jan. 10. A franciák megszállják Timbuktut. — Márc. 15. Megegyezés Németország és Franciaország között Kamerun keleti határát illetőleg. — Máj. 5. Szerződés Nagy-Britannia és Olaszország között érdekköreik elhatárolása céljából az Adeni-öböl vidékén. — Máj. 12. Határszerződés Nagy-Britannia és a Kongo állam között. — Jun. 19. Nagy-Britannia átveszi a véduralmat a brit-kelet-A.-i társaság vidéke felett (Uganda protektorátus). — Aug. 10. Határszerződés Franciaország és Liberia köztársaság között. — Aug. 14. Megegyezés Franciaország és a Kongo-állam között. A kölcsönös birtokok határául a Mbomo völgyi útja s a vizválasztó a Kongo és Nilus között állapittatik meg. — Szept. Pondoország bekebelezése a Fokföld koloniába.

1895. Jan. 21. Megegyezés Franciaország és Angolország között kölcsönös birtokaik határaira nézve Sierra Leone északi és keleti részén. — Febr. 14. Svasi-ország kormányzása átruháztatik a Dél-A.-i köztársaságra. — Ápr. 1. Az olaszok megszállják Aduát Tigré abisszíniai tartományban. — Ápr. 29. Tongaország brit védvidéknek nyilvánittatik. — Jun. 15. A kelet-A.-i partvidék a Tana és Dsubb folyók között egész Uganda határáig brit véduraság alá helyeztetik (kelet-A.-i protektorátus). A brit korona-kolonia Becsuánország a Fokföld koloniának átadatik. — Nov. Becsuánország északi része brit védvidéknek nyilvánittatik.

1896. Máj. 30. Madagaszkár szigetét a franciák annektálják. — Aug. 21. A brit véduraság kihirdetése Sierra Leone 78,000 km² nagyságu hátsó tartománya fölött. — Szept. 23. Dongolát az angol-egyiptomi hadsereg elveszi a dervisektől. — Okt. 26. Addisz-abebai béke Olaszország és Abisszinia közt. Az ucsiallii szerződés megszünése, Abisszinia teljes függetlensége Olaszországtól elismertetik, ideiglenes határul Abisszinia és Eritrea olasz kolonia között a Mareb-Belassza-Muna vonal állapittatik meg.

1897. Megegyezés Abisszinia és Angolország között a határt illetőleg Abisszinia és Brit-Szomálország között. — Okt. 19. Német-francia megegyezés a Togo-vidék határaira nézve. Gurma

vidéke francia, Sansanne-Mangu vidéke a német érdekkörbe osztva. A parton a német vidék kelet felé a Monu (Agome) folyóig kiterjesztve. — Dec. 17. Szuluország annektálása Natal brit kolonia kormányzata által. — Dec. 25. Kasszalából az olaszok kivonulnak s azt angol-egyiptomi csapatok szállják meg.

1898. Német-angol bizottság összejövetele a határ megállapítása végett Német-Kelet-A. és Brit-Közép-A. között. — Jun. 14. Angolország és Franciaország közti megegyezés lezárása a kölcsönös érdekkörökre vonatkozólag a nyugoti parttól a Csád-tóig. — Jul. 2. A 398 km. hosszu Kongo-vasút megnyitása Mataditól Stanley Poolig. — Szept. 2. Omdurman bevétele az angol-egyiptomi hadsereg által, a mahdi teljes leverésével s egy angol tiszt mint kormányzó behelyezésével Khartumba. — Megegyezés Franciaország s Olaszország között a Ras Dumairahtól befelé huzandó határra nézve.

Afrikai csillag, belga rendjel, amelyet Lipót belga király, mint az afrikai független *Kongo-állam* szuverén ura, 1888 dec. 30. alapított. A rend szabályai szerint azok részesülhetnek e kitüntetésben, akik akár a Kongo-államnak, akár általában Afrikának civilizációja körül szereztek érdemeket. A rendnek hat osztálya van, nevezetesen vannak: nagykeresztesek, főtisztek, commandeurök, tisztek, lovagok és érem-tulajdonosok. Maga a rendjel borostyánkoszoruval beágazott ötágu csillagból áll, amelynek magjában egy másik, kisebb csillag fekszik s e körül egy keskeny pánton e jelszó van: *Travail et progrès.* A nagyobb csillag aranykoronára van akasztva s az egész rendjelet kék-világossárga-kék szalagon viselik.

Afrikai vasutak. Az utóbbi években Afrikában hatalmasan megindult a vasúthálózat kiépítése, mely téren különösen az angolok, a Kongo-állam s a németek keltek egymással versenyre. A *Kongo-vasút,* melyet 1889. kezdtek épiteni, 1898. elérte Stanley-Pool állomást, ahonnan 1899. Kinchaszáig folytatják. Az újabban elkészült vonal hossza 398 km. 1897 nov. 4. megnyilt a *Matabeleföldön,* Mafekingtől Bulavajóig épült vonal (930 km.), melynek létrejötte Rhodes Cecil érdeme. A *Loanda-Kuanga* vasutat 1898. adták át a forgalomnak. A *Tangu és Muhesa* közötti vasútból elkészült 42 km. (keleti Afrika). A *Mombasztól a Viktoria-Nyanza*-tó partjára tervezett vonalból elkészült 190 km. A franciák megépitették a *Djubiti és Harrar* közötti vonalat s ezzel Abisszinia határának közelébe jutottak. *Freetown* és *Waterloo* között (Sierra Leona) 32 km.-nyi vonal épült. Az Aranyparton épitendő vasúti hálózat kiépítéséhez az angolok most fogtak hozzá. A Kongo-vasútból pedig az Uelle-folyó völgyén végig, majd Középső-Szudánon át a Felső-Nilus mellékére (Rediafig) épitendő vonal tervét már engedélyezték. Mióta a franciák Szamori főnököt valahára legyőzték s elfogták és mióta Szenegambia hátsó vidékein, valamint a Niger-folyamvidéken (Timbuktu) is megvetették lábukat, a régóta vajudó Szahara-vasút terve is elérkezett a megvalósulás küszöbére. Végül a Rhodes Cecil által tervbe vett, óriási *transzafrikai vasút- és táviróvonal* említendő, melynek létrejötte érdekében Rhodes 1899 tavaszán Londonban s Berlinben járt. E vonal egész hossza a Fokvárostól Alexandriáig kitesz majd 5664 angol mérföldet; azonban Alexandriától Berberig és Fokváros-Bulavajo között 2450 mérföldnyi távolságra már közlekedik a vasút s igy voltaképen csak 3214 mérföld hiányzik. E vonal többi között Sumbo, Tabora, Vadelai, Fasoda és Khartum mellett fog elhaladni s az Afrika belsején végig húzódó angol birtokokat majd még közelebbi érintkezésbe fogja hozni. M. L.

Aftongia (gör., beszédgörcs), tüneteire nézve a dadogáshoz hasonló beszédzavar, mely ha nagyobb fokban lép fel, teljes beszédképtelenséget is okozhat.

Ág, a jogban, l. *Íz* (IX. k.).

Ágai *Adolf,* jeles humorista és lapszerkesztő, tanult orvos, a Kisfaludy-Társaság tagja, szül. Jankovácon (Bács) 1836 márc. 31. Apja szintén orvos volt és maga is foglalkozott irodalmilag. Á. 4 éves koráig Orahovicán, Eszék mellett nevelkedett és csak horvátul beszélt, majd az apja Pécelre hurcolkodott s itt ő is megtanult magyarul. Elemi és középiskolai tanulmányait Pécelen, Nagy-Abonyban, Pesten és Nagy-Kőrösön végezte, az orvosi tudományokat pedig Bécsben hallgatta. Beutazta csaknem egész Európát, Ázsia és Afrika egy részét, elsajátította a nyugati nyelveket. Iróí pályáját *Antoinette* c. eredeti beszélyével kezdte meg a Hölgyfutárban 1854.; majd bécsi leveleket irt szintén a Hölgyfutárba (1854—57) és a Vasárnapi Újságba (1857—81). Ezenkivül irt több beszélyt és rajzot, részint a saját neve alatt, részint álnéven. Dolgozott több német és francia lapba (Wanderer, Humorist, Donau, Gartenlaube, Fliegende Blätter, N. Fr. Presse, Frankfurter Zeitung, Le Globe, Figaro). Humoros tárcaleveleivel először a Honban lépett fel 1865. Porzó álnév alatt, s folytatta a Pesti Naplóban, Vasárnapi Újságban s a Magyarország és a Nagyvilágban, mely utóbbi lapot csaknem egy évtizedig (1870—1879) szerkesztette. Az említett lapokon kivül 1857-től kezdve minden nevezetesebb szépirodalmi, napi- és élclapban jelentek meg közleményei. Fordított német és francia regényeket is. Ő indította meg a *Borsszem Jankó* c. élclapot s szerkeszti lankadatlanul ma is; szerkeszti 1871 óta a *Kis Lap* c. gyermeklapot Forgó bácsi néven; szerkesztette még Bródy Zsigmonddal a *Látcső* c. napilapot s a *Regélő* füzetes regénykiadási vállalatot. Munkásságának, melyért a Kisfaludy-társaság 1877. tagjává választotta, legfőbb tere a tárca-, élclap- és gyermekirodalom, hol friss szelleme és kedélye s kifogyhatatlan leleménye és humora a legváltozatosabban érvényesül. *Porzó tárcaleveleivel* egyaránt kivívta a közönség és a kritika elismerését (összegyüjtve megjelent Budapesten 1876, 2 köt.). Méltóan sorakoznak ehhez: *Por és hamu* (Budapest 1892); *Vizen és szárazon* (u. o. 1895); *Igaz történetek* (u. o. 1893, 2. kiad. 1895). Tárcái tartalom tekintetében rendkivül sokfélék: társadalmi rajzok, családi jelenetek, úti élmények, napi érdekü események és a saját élményei; de nem a tárgy teszi őket vonzókká, mert néha alig is van tárgyuk, hanem a stil és modor az, amivel hat.

Előadása fordulatokban gazdag, élces, a szójátékot pazarul szórja. Á. mint élclapiró ritka elmeéllel tudja ostorozni, nevetségessé tenni a politikai és társadalmi félszegségeket a *Borsszem Jankó* alakjaival, melyeket nagyrészt maga teremtett. Kedveltek humorisztikus naptárai is 1867-től kezdve, melyek többnyire a Borsszem Jankó alakjainak cége alatt jelentek meg: *Spitzig Icig naptára, Mokány Berci, Mihaszna András naptára, Püff neki! Abrincs! Csihaj! Drukk! Cu tumm! Poszkiszli naptár, Dzsentri naptár, Virtus naptár, Muszáj naptár, Fáin! Hoch!* stb. Népszerű gyüjteménye a *Diák ismeretek tára* is. A Borsszem Jankó a legjelesebb élclap a maga nemében nemcsak nálunk, hanem a külföldön is. A gyermekirodalom köréből könyvei: *Gyermekhumor* (Budapest 1874); *Forgó bácsi gyermekszinháza* (1882); *Forgó bácsi könyvtára* (1883—99); *Forgó bácsi képeskönyve* (1877); *Az én kis világom* (1887). Régebben mint fordító is működött, regényeket fordítva Gerstäcker Fr., Apraxin Julia, Sand George, de la Tour, Kock Pál és Montépin nyomán. *Utazás Pestről Budapestre* c. kétkötetes művét most rendezi sajtó alá. Ebben is, mint *Budapest magyarosodásáról* c. tanulmányában az ő sziporkázó szellemességével eleven képét festi a főváros fejlődésének és magyarosodásának, melyben az ő tollának is nevezetes része volt. Álneveit, az említetteken kivül, l. *Álnév* (I. k.).

Against time (ang., ejtsd: agenszt tájm) versenysport-kifejezés, a. m. idő ellen. Ama versenyek elnevezéseként használják, amelyeknél a versenyzőknek a kitűzött távolságot egy bizonyos, előre meghatározott idő alatt kell megtenni, illetve befutni. Ilyen jellegü futamok főleg az ügető-versenyeknél fordulnak elő.

Agama *Dand.* (állat), a rövid nyelvü gyíkok (Brevilingvia) rendjének *Agamidae* (I. k.) családjába tartozó gyíknem, lapított testtel, aránylag hosszu farkkal, kerekített fejjel, egy hossz- és egykét haránttarajjal ellátott fejjel; a nyak oldalain tüskecsoportokkal vagy ezek nélkül; háttarajjal vagy e nélkül. Fajai Ázsiában és Afrikában élnek. A nősténveknek combmirigyei nincsenek, de a himek alfelnyilása mellett egy sor van. Valamennyien a földön élnek. D. J.

Agapita spalatói asszonynak a 969. évből származó végrendelete a horvát nyelv legrégibb *okleveles* emléke (l. *Branimir*, III. k.). Az ott említett 888. évi irott emlék azonban csak egyszerü házfelirat, melyet most a zágrábi horvát nemzeti muzeumban őriznek. M.

Agatharchides, görög történetiró és peripatetikus rétor; Alexandriában élt a II. sz. második felében. Knidoszban született, pályáját mint tanító kezdette, majd egy udvari ember Kineas által örökbe fogadtatván, a hatalmasok légkörébe került és mint Herakleides Lembos ókori diplomatának titkára és felolvasója nagy tekintélyre és befolyásra tett szert. Müveiben, melyek nem csupán tartalmi, hanem alaki szépségre is igyekeznek, történelemmel, földrajzzal és néprajzzal foglalkozott. Említendők: Ázsia földrajza és története (10 könyvben, valamennyi későbbi történetirónak, különösen Diodornak fő forrása); Európa földrajza és története (49 könyvben); A Vöröstengerről (5 könyvben). Többi munkái kisebb jelentőségüek vagy legalább csekélyebb hatásuak. Töredékeik megvannak a Fragmenta Historicorum Graecorum c. gyüjteményben (III., 190—197) és a Geographi Graeci Minoresben (I., 111—195). Monográfiát *Leopoldi* irt róla, De Agatharchide Cnidio (Rostock 1892). L. M.

Agathin (salycilaldehydmethylphenilhydrazon), fehér, fénylő lemezecskék, iztelenek és szagtalanok; vizben nem, de éterben vagy forró alkoholban oldódnak. A natrium salycilicum pótszere reumánál, idegzsábáknál és iszkiásznál.

Agau (másként *hamra* vagy *hamtönga*), abissziniai néptörzs, mely a khámiták etiopiai családjához tartozik. Ez a kaukázusi törzs volt tulajdonképen az egész abissziniai hegyvidéknek eredeti őslakója s bár sok keveredést és kereszteződést szenvedve, még ma is ez a törzsöke az ottani népességnek. Eredeti antropologiai és etnikai tisztaságában csupán az A. és az A.-méd tartományokban maradt meg napjainkig, nyelvük azonban a tigré és amhora törzsek között az egész Abisszíniában uralkodik.

Ágdij a. m. vérdij (homagium) v. *emberdáj* (VI. k. 105.). A Székely Oklevéltárban (III. k. 248.) 1532-ből közölt oklevél bizonyítja, hogy a homagiumot népiesen csakugyan Á.-nak hitták. M.

Aged (ang., ejtsd: éds'd), versenyjelentéseknél használt kifejezés annak jelzésére, hogy a ló túl van hatodik évén s mint ilyen, a legmagasabb korterhek osztályába sorozandó.

Ágendavita (I. k.). Az 1822 után folyt Á.-nak mintegy utójátékaként tekinthető az 1892—1895. folyt Á. Midőn a porosz főegyháztanács, hosszas előkészület után közrebocsátotta egy új, javított és bővített ágenda kiadása iránt készített tervezetét (1893), heves támadást intéztek ez ellen nemcsak az összes szabadelvü protestáns teologusok, de több olyan tudós is, kik a gyakorlati teologiai tudományok terén kiváló tekintélyekül voltak elismerve, jelesen Spitta K. (Göttinga 1893), Bassermann H. (Freiburg 1894), abban botránkozván meg főként, hogy az új tervezet szerint az apostoli hitvallás mind a keresztelési, mind a konfirmációi alakzatba, sőt a zsinati főtanács határozatánál fogva a lelkészavatás szertartásába is felvétetett. A tervezetnek főként Kleinert professzor, a fő egyháztanács kebeléből kiküldött bizottság előadója kelt védelmére s a harc vége az lett, hogy az új ágendát, csekély módosítással, a rendkivüli egyetemes zsinat 1894 nov. 10. egyhangulag elfogadta. F—S.

Aggeus, próféta, l. *Chaggáj* (IV. k.).

Aggházy *Károly* (I. k.) újabb művei: zongorára: Moments caractéristiques (16. mű, 15 külön darab); énekre: 5 magyar férfinégyes (17. mű); 5 dal 23. mű). Operája: *Maritta* (amely a m. kir. operaházban 1897 okt. 14. került szinre először), énekes zongoraátiratban állami támogatással jelent meg.

Agioszkóp (gör.), ködképek (l. *Büvös lámpa*, III. k.) előállítására szolgáló szerkezet.

Ági öröklés, l. *Öröklési rend, Öröklött vagyon* (XIII. k.) és *Törvényes öröklés*.

Ági rendszer, l. *Lineális rendszer* (XI. k.).

Ági vagyon, az a vagyon, mely valakire ugyanazon törzsből származó egyenes vagy oldalági rokonáról hárult. E megkülönböztetésnek az országbirói értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályain alapuló törvényes öröklésben (l. o.) van jelentősége. Ha ugyanis az örökhagyó végrendelet és leszármazók hátrahagyása nélkül hal el, azt a vagyont, mely reá valamelyik elődjéről hárult, nem az általános örökös: az özvegy örökli, hanem az visszaszáll felfelé menő fokozatos sorrendben azon ágbeli közvetlen elődre, illetőleg ennek leszármazóira, kitől a vagyon eredt. Hárulás alatt ez esetben az öröklés minden nemét s az élők közötti ingyenes vagyonszerzést is érteni kell. Az Á. fogalma az 1848 előtti jogban ismeretes ősi vagyonból alakult s elnevezése az országbirói értekezlet utáni joggyakorlatból ered. Az Á.-on alapuló ági öröklésnek jellemző vonása: a vagyonnak eredete szerinti visszaszállása. L. még *Öröklési rend* és *Ősiség* (XIII. k.). v.

Agliardi *Antalt* 1893. bécsi nunciusnak nevezték ki. 1895 tavaszán Magyarországot látogatta meg, volt Esztergomban, Budapesten, N.-Váradon, mely alkalmakkor mondott, az egyházpolitikára vonatkozó pohárköszöntői nagy föltűnést költöttek. Bánffy Dezső b. miniszterelnök máj. 3. ez ügyben meginterpelláltatta magát s nyomban megadott válaszában kijelentette, hogy a modor, az időpont, a fellépés, a vonatkozás, amelyek A.-t minden jelentkezésénél kisérték, a miniszterelnökre azt a benyomást tették, hogy A. tullépte azt a határt, amely őt belügyi kérdéseinkre vonatkozólag, mint egy külhatalom képviselőjét itt megilleti. A kormány egyetértésben a közös külügyminiszterrel, ezen nézetének diplomáciai úton a szentszéknél kifejezést adott. E nyilatkozatra Kálnoky, akkori külügyminiszter éles választ adott, minek eredménye előbb Kálnoky lemondása, majd egy év mulva (1896 jun.) A. visszahivatása lett. A most mondott időben (jun. 27.), még Bécsben, biborosi méltóságot nyert, megkapta a Szent-István-rend nagykeresztjét s nemsokára Ferrarába érsekké neveztetett ki. 1896 máj. A. képviselte a pápát a moszkvai koronázási ünnepeken.

Áglyuk, l. *Ághely* (I. k.).

Ágnes, III. István király neje, Henrik osztrák hg. leánya, kinek konstantinápolyi követségéből való hazatérte után 1165—66. Bécsben történt meg az egybekelés. III. István halála után (1173), bár Á. várandós volt, III. Béla lett a király, A. atyjához tért vissza s némelyek szerint karintiai Hermánhoz (megh. 1181.) ment másodszor férjhez. Meghalt 1182—84 közt. n. g.

Ágnes-forrás, l. *Moha* (XII. k.).

Agno, folyó, l. *Frassine* (VII. k.).

Agóchy. Régi magyar család, mely a Bocskay, Chapy, Sóvári Soós, Szürthey, Szerdahelyi és Gálszécsi családokkal együtt a IV. Béla alatt élt Boksa nb. Simon ispántól (a mondai Micbántól) származott. Simon ispán hat fiának ivadékai 1329. osztoztak meg az ősi és szerzett javakon. Ez alkalommal a 3. fiu Dénes fiának Gergelynek jutott a zemplénvármegyei Agócs és Bocskó, emettől vették nevüket Gergely id. fiának Demeternek, amattól legifj. fiának Lászlónak ivadékai. Ezen László 1329—76 közt élt s ő a közvetlen őse az A. családnak. Zsigmond király 1418 márc. 19. Chapy Andrást és rokonait, a Boksa nembelieket, köztük A. Miklóst, Pétert és Eleket címerrel ajándékozta meg, nevezetesen kék mezőben ágaskodó arany oroszlánnal, melynek arcát és jobb szemét nyilvessző szúrja keresztül; az ősi címer kosszarvu, felkötött haju leány volt. Az A. család a XVI. sz. közepe táján halt ki. V. ö. *Nagy* Iván, Magyarorsz. csal. (I. 9.); *Wertner* M. Magy. nemz. (I. 138.). n. g.

Agonus cataphractus *Bl. Schn.* (állat), a tüskeparás halak rendjébe tartozó faj; törzse elől sokkal vastagabb, nyolcszögletes, hátul vékonyabb és csupán hatszögletü; megnyult arcorán négy kiálló nyujtvány van; szine fölül sötét barnásszürke barna harántsávokkal, alul fehéres, testhossza 15—25 cm. Az Északi-tengert lakja, főleg a partok közelében tartózkodik; apró rákokat eszik; máj.—jun. ívik. d. j.

Agostino Veneziano, olasz rézmetsző, l. *Musi* (XII. k.).

Ágoston *József*, 1894. megkapta a kir. tanácsosi címet; 1895., mint az antwerpeni kiállításon a magyar kiállítók elnöke, a belga Lipót-rend lovagkeresztjét. 1896 őszén orsz. képviselővé választották, mikor az első magyar általános biztositó társulatnál viselt aligazgatói állásáról lemondott. Az orsz. központi mintapince igazgatósági alelnöke.

Agraphit (ásv.), l. *Türkisz* (XVI. k.).

Agrárbank, l. *Magyar agrár- és járadékbank részvénytársaság* (XII. k.).

Agrárpolitika. (I. k.) Az utóbbi évek folyamán az agrárkérdés mind égetőbbé vált s ennek következtében a nemzetek figyelme mind nagyobb mértékben fordult az A. felé. Ennek oka kettős. Egyik a mezőgazdasági termékeknél előállott árcsökkenés, a másik az a mindinkább erősülő tapasztalat, hogy a földbirtok középkori szervezetének megszüntetése csak fél munka volt, melyet azoknak az intézményeknek megalkotása kell, hogy kövessen, amelyek segítségével nem csupán a mezőgazdaság jövedelmezősége biztosítható, hanem gátat lehet vetni annak a túlsúlynak is, amelyet az ingó tőke — a pénz — az újabb fejlődés erejével a gazdasági életben magának megszerzett. A német *Rodbertus* s a francia *Guizot* már évtizedek előtt észrevették a fejlődés egyoldaluságát és mig emez megelégedett annak kijelentésével, hogy a visszahatás előbb-utóbb beáll s a földbirtok újból túlsúlyra fog jutni, Rodbertus részletes javaslatokat tett közzé az agrárkérdés orvoslása végett.

Az árak hanyatlását a termelési költségek sok felé bekövetkezett emelkedése tette még végzetesebbé. Főleg ennek tulajdonítható, hogy a földbirtok európaszerte eladósul, azaz mind nagyobb mértékben jut a kapitalisták hatalmába. Ezt konstatálták Német-, Oroszországban, Ausztriában és minálunk is. Az árak esését eleinte kizáróan a tengerentúli államok versenyének rótták föl, később ezekhez járult az aranyvaluta, a börzék árcsökkentő hatása, a papirosbúza és az agrárérdekekkel kevéssé törődő vámpolitika hiányainak és káros hatásának feltüntetése.

A fejlődő mozgalomban Németország jár elől. 1893. Berlinben megalakult a német gazdák szövetsége (Bund der Landwirthe), mely csekély reményekre jogosító kezdetből a birodalom elsőrangu politikai tényezőjévé küzdötte föl magát s ma közel 200,000 tagja van. Célja nemcsak a földbirtokosság, hanem az egész német középosztály érdekeinek a fenyegető kapitalizmussal szemben való fölkarolása s az állami rendnek keresztény és monarchikus alapokon való fentartása. Küzd tehát ugy a plutokrácia, valamint a szociáldemokrácia ellen. Munkásságának köszönhető a börzetörvények reformja, a fiktiv ügyletek eltiltása, a szövetkezeti ügy fölkarolása, a Berlinben létesitett központi szövetkezeti pénztár és az az új, az agrárérdekeket méltányló irányzat, mely a német kormányoknál ma már kétségkivül észlelhető.

Anglia nem hajlandó iparának és kereskedelmének fejlődését a mezőgazdaság jogos igényeinek alárendelni, mindamellett erőfeszítéseket tesz az elpusztult kisbirtokosság újjáteremtésére; leszállítja a földadóját, mérsékli a vasúti díjakat. *Franciaországban* a Méline-kabinet A.-t követett. Igyekezett új és olcsó hitelforrásokat nyitni, szaporította a szövetkezeteket, leszállította a földadóját. Hasonló mozgalmat látunk kifejleni *Ausztriában*, hol a bajokon oly törvénynyel akarnak segiteni, mely kötelezővé teszi a gazdákra nézve a szövetkezést. Az *Egyesült-Államokban* Bryant, az utolsó választásnál a demokraták elnökjelöltje, főleg a farmerek érdekeit és a kettős valuta szükségét hangoztatja, de a plutokráciával szemben elbukik. *Oroszország* termelésének óriási fokozódása mellett is súlyos bajokkal küzd. Nem csupán a nemesség, hanem a parasztok egy része is elpusztul. Az orvoslás a társadalmi önsegély fejletlensége mellett jóformán egészen a kormányra hárul. Földhitelbankok, a gabnakereskedés állami úton való szervezésére irányuló törekvések, adóleszállítás stb.; mindamellett a föld kizsaroltatván, az éhinség gyakori vendég a parasztságnál.

Nálunk husz év előtt, az 1879. tartott székesfehérvári kongresszuson formulázták gazdáink panaszaikat. A mozgalom erősül. Megalakitják a *gazdakört*, napilapot teremtenek. A törvényhozásban és társadalmi téren eredményeket érnek el. A kitartás azonban alább hagy, az eredmények csökkennek. A 90-es évek elején főleg a búza árának hallatlan esése, a közterhek szakadatlan növekedése és a filloxeravész miatt újra megújulnak a panaszok s a sajtó útján gyorsan elterjednek. A mozgalom az *Orsz. Magyar Gazd. Egyesületből* indul ki. 1894—95. erős agrárizü felszólalások a képviselőházban, ostorozzák a papirosbúzát s az u. n. őrlési forgalomnál felmerült visszaéléseket. 1895. nagy gazdakongresszus Budapesten a mutatkozó bajok orvosszereinek megállapitása végett. 1896. az A.-i irányu *Magyar Gazdaszövetség* megalakulása és ugyanazon évben az orsz. kiállitással kapcsolatban egy nemzetközi agrárkongresszus, melyen Német-, Francia- és Angolország is jelentékeny egyének által van képviselve. Harc a börze mai szervezete ellen, a gabna túltermelésére vonatkozó elmélet megdöntése, erős bimetallista irány. A törvényhozás akarva, nem akarva a tettek mezejére lép. Az alföldi munkásmozgalmak ellen megalkotja az 1898: II. t.-cikket s ugyanez évben törvényt hoz a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről (1898: XXIII. t.-c.); a telepitésekről, a vetőmag- és borhamisitás büntetéséről már előbbi törvények intézkednek.

Az alföldi szociális mozgalmak mutatják, hogy a bajt a legalsóbb rétegek is erősen érzik. A politikusok kezdik belátni, hogy nagy mulasztások történtek s a bajt orvosolni kell, agyonhallgatni nem lehet. A rutének lakta vármegyékből olyan panaszok érkeznek, melyek kétségtelenné teszik, hogy a «laisser faire»-nek, a manchesteri szabadelvüségnek eddig követett politikája ott tarthatatlanná tette a helyzetet, mert az uzsorások, bérlők stb. által kiszipolyozott nép meg levén fosztva a létfentartó eszközöktől, igazán rabszolga lett és vagy elpusztul, vagy kivándorolni kénytelen. Ezekhez járulnak az ország legáldottabb megyéiből az u. n. gabonauzsora miatt fölhangzó panaszok. Ezek a jelenségek, szemben azzal a pangással, mely az iparos- és pénzvilágban egyidejüleg mutatkozik, a gondolkozók figyelmét mind nagyobb mértékben fordítják az A. felé és folyton erősül az a törekvés, mely olyan politikát kiván, amely tényleg a legtöbbek részére biztositsa a legfőbb jót.

Mily úton lehet ezt elérni, az iránt eltérnek a nézetek, az azonban kétségtelen, hogy a bajok elhárítására javasolt intézmények száma az utóbbi időben nagyon megszaporodott. A «laisser faire» divatos elvével szemben sokan az állami beavatkozásnak a lehető legkiterjedtebb kört akarják biztositani. Követelik az agrárvámokat s ezeket az iparos Anglián, Belgiumon és Hollandián, továbbá Oroszországon és a Balkán-államokon kivül mindenütt el is fogadják. Portugália a gabnabevitelt engedélyhez köti. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy a vámvédelem nem elég, a gabna ára rendszerint nem emelkedik annyival, mint amennyit a vám kitesz. E meggyőződés eredménye volt a német birodalmi gyülés elé terjesztett u. n. *Kanitz*-féle indítvány, mely szerint külföldi búzát belföldi fogyasztásra csakis a német birodalmi kormány vásárolhatott s a minimális eladási árat törvény állapította volna meg. Nem fogadták el. A termékek áresését az aranyvaluta behozatala folytán megdrágult aranyérték emelkedésének rótták föl s követelték az aranyvaluta helyett a kettős valutát. Sikeresebbek voltak azok a követelések, amelyek a vámhitelezések, az u. n. őrlési forgalommal üzött visszaélések korlátozására irányultak. A gabonával üzött játékot, az u. n. fedezetlen határidőüzletet Németországban eltiltották s erős harcok folynak e tekintetben Ausztriában és minálunk is. A földadót a jelentékenyebb államokban leszállítják. Erélyes rendszabályokat léptetnek életbe a bor-, vaj- (margarin-törvény), vetőmag- stb. hamisitókkal szemben. A vasúti tarifapolitikát az agrárérdekeknek megfelelően igyekeznek módositani. A mezőgazdasági hitelt és értékesitést szövetkezetek útján, de itt-ott állami támogatással mozdítják elő (porosz szövetkezeti pénztár; orsz. központi hitelszövetkezet nálunk; gabnaértékesitő szövetkezetek).

Figyelemre méltó az a mozgalom, mely a földbirtok terheinek konverzióját s ezzel kapcsolatosan az eladósítás korlátolásának szükségét hangoztatja. A végrehajtási eljárás módosítása p. Ausztriában az adós földbirtokosok érdekében. Belső telepítés, járadéki birtokok alkotása. A népnek a nagy városokba tódulása elleni agitáció. A szövetkezetek nemzetközi szövetségének törekvései a gazdasági termékeknek közvetlenül a fogyasztási szövetkezetek útján való értékesítésére. A parasztság tömörítése, parasztegyesületek főleg Németországban. Tanácsadók a parasztságnak adó- és közigazgatási ügyekben. Mozgalom a falusi tűzhely és otthon védelmére s kellemesebbé tételére társadalmi úton, valamint törvényes eszközökkel. Az agrártörekvések az újabb közgazdasági fejlődés egyik legjellemzőbb vonása, melyeknek fokozatosan még a legmerkantilabb szellemű kormányok is tért nyitnak. Jogosultságuk szembeötlő, mert az államok alapja a létében biztosított földbirtokosság és földművelő osztály. E tekintetben az utolsó évtizedek mulasztásai után mindenfelé sok a teendő.

Irodalom. Buchenberger, Grundzüge der Agrarpolitik, II. k., 1899; Baross Károly, Magyar A., 1895; Magyar Gazdák Szemléje, 1896—99; Bernát István, Zálogba tett Magyarország, 1895; Fellner Frigyes, Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz, 1897; Magyarország földmívelése, 1896, hivatalos kiadás; Tisza István gr., Magyar A., 1897; Roszner Ervin br., Magyar A., 1897; Közgazdasági Lexikon, I. k., 1898; Agrarisches Handbuch, Berlin 1898; Report of the Recess Commitee, Dublin 1896; Mailáth József gr., A falusi jólét emelése (társadalmi programm), 1898; Geőcze Sarolta, Társadalmi programm; Goltz báró, Vorlesungen über Agrarwesen und Agrarpolitik, 1899. BERNÁT ISTVÁN.

Agrárstatisztika a. m. mezőgazdasági statisztika (XII. k.).

Agrárszocializmus, l. *Szocializmus* (XV. k., 775—776. old.).

Agrégé (franc., ejtsd: agrezsé), mint cím Franciaországban rendkivüli v. segédtanárt jelent.

Agrésti *Albert,* olasz költő és irodalomtörténész, szül. Nápolyban 1844 okt. 24., jelenleg nápolyi egyetemi tanár. Kiválóbb munkái: Raffaello e la Fornarina (1863); Giulia Alpinola (1864); Guglielmo Tell (1865) és Eponina (1865), mindannyi dráma s Torquato a Sorrento (1871) drámai idill. Sokat foglalkozott a szini irodalom történetével s e nemü munkái közül legfontosabb a Studi sulla commedia italiana del secolo XVI (1871).

Agria, latinul a. m. Eger.

Agricola (állat), a *pocok* (Arvicola) néven ismeretes rágcsáló emlős nem egyik alneme.

Agrotis (állat), l. *Éjjeli lepkék* (V. k.).

Aguadilla (ejtsd: aguadillya), 1. *departamento* Portoriko szigetén, annak ÉNy-i partvidékén, 588 km² területtel, (1887) 86,096 lak., akik közt 72,617 fehérbőrü, 9521 korcs és 3958 fekete; cukor-, dohány- és kávéültetvényekkel. — 2. *A.,* az ugyanily nevü departamento *fővárosa* Portoriko ENy-i partján, a Jaicoa lábánál, 16,140 lak., 1775. alapították. 1797. az angolok ellen sikeresen védekezett.

Aguas Calientes, a mexikói köztársaság állama (1895) 103,645 lak.

Aguinaldo, a Filippi-szigeteken kitört felkelés vezére és az ideiglenes kormány elnöke, szül. Imus faluban (Cavite tartomány) 1871. Atyja a manilai Tamás-kollégiumban neveltette fiát, honnan azonban a domokos barátok csekély haladása miatt nemsokára hazaküldték. Erre a fiatal A. a jezsuiták felügyelete alatt álló iskolába került, ahol jól tanult. 1893. meghalt atyja s igy A.-nak haza kellett térnie, hogy a gazdaságot vezesse. Ekkor már mutatkoztak a spanyol uralom elleni mozgalom jelei és A. is belépett a Rizal által alapitott ligába, ennek feloszlatása után pedig a «Katipunam» nevü titkos szövetségbe, mely a tagilik gazdasági és társadalmi téren való segélyezését irta zászlajára. Midőn a spanyol kormányzó A.-t el akarta fogatni, A. a rendőrtisztet lelőtte, annak embereihez pedig oly lelkes beszédet intézett, hogy azok vele együtt a hegyekbe menekültek és a szabadságharcot megkezdették. Néhány hét alatt 30,000 felkelő gyülekezett A. zászlaja alatt, kik a spanyol katonáknak és kolostoroknak hadat izentek és az Északamerikai Egyesült Államok hadseregének az utat egyengették. A spanyolok és amerikaiak közötti harcokban A. és fölkelő társai ugyan semleges álláspontra helyezkedtek, amint a Caviteöbölben végbement tengeri csatában (1898 máj. 1.) sem volt részük, amelyben Dewey amerikai admiralis a spanyol flottát megsemmisitette. A spanyol uralom megdöntése után azonban megszünt a rokonszenv a «felmentő» amerikaiak és a felkelők között és A. jun. 12. proklamációt intézett földieihez, melyben a Filippi-szigetek függetlenségét közhirre hozta s a Dewey-vel ápr. 24. kötött szerződés értelmében a sziget-köztársaságot Észak-Amerika védnöksége alá helyezte. Csakhogy a diadalittas amerikaiak e szerződésről most már hallani sem akartak és a szigeteket tulajdonuknak nyilvánították. Az 1898 szept. 15. megnyitott nemzetgyülés A.-t választotta meg a Filippi-szigetek köztársaságának elnökévé, ki is a spanyol-amerikai békekötés azon pontja ellen, mely szerint Spanyolország a Filippi-szigetek fölötti uralomról 20 millió dollár fejében lemondott, erélyesen tiltakozott és most már az amerikaiak ellen fordítá fegyvereit, még pedig eleintén oly sikerrel, hogy az amerikaiak hatalma a cavitei öbölre és Ó-Manilára szorult. 1899 elején A. elnök új kormányt alakított, melyben a hadügyi tárcát saját unokatestvérére, *A. Baldemerára* bizta. E minisztérium a nemzeti önvédelmi harcot folytatta és jan. 18. a Manila körül elsáncolt amerikaiak ellen támadást intézett. Otis tábornok Dewey hajóhadának közreműködésével visszaverte ugyan a felkelőket, Dewey admirális pedig rommá lötte Iloilo városát, mig Mac Arthur hadosztálya (ápr. 26.) Columpit városából szorította ki A. hadseregét. Erre a harcfelek fegyverszünetet kötöttek. Azóta az amerikaiak A.-t és társait kéz alatt pénzzel próbálták fegyverletételre birni, vajjon sikerrel, még nem bizonyos. Egy másik kérdés is vár még megoldásra, t. i. hogy mi történik majd az A. kezébe került spanyol foglyokkal, akikért A. nagy váltságdijat követel Spanyolországtól. V. ö. *Worcester* F. U., The Philippine Islands and their people (London 1899); *Bride* Ch., La guerre hispano-américaine de 1898 (Paris 1899). L. még *Filippi-szigetek.* M. L.

Agya nagyközség határában azon a helyen, ahol László főherceg 1895 szept. 3. vadászat köz-

ben halálos lősebet kapott, kápolnát emeltek, melyet 1896 szept. 3. avattak föl.

Agyagossy, középkori magyar *család* az Osl nemzetségből, melynek Osl fia Surtól származott ágazata használta az A. nevet. Sur fia volt *Péter*, ennek nyolc fia közül András ispán előbb a Németujváriak v. Kőszegiek pártján volt, később azonban ellenük harcolt, midőn Kun László a Németujváriak Borostyánkó nevű erősségét ostromolta, amidőn azonban unokaöcscsével Imre fia *Gergelylyel* a Németujváriak fogságába került; *András* testvére *Dénes* az id. Csák Máté nádor szolgálatában állt s vére hullásával megvédte őt az 1278-iki marcheggi ütközetben, miért Kun László a sopronvármegyei Dág nevű birtokot adta neki; a harmadik testvér *Sur* szintén Csák Máté mellett tartott s 1277. kaboldi várnagy volt; ugyancsak testvérük volt *Péter*, kinek fiát *Peticet* I. Károly 1318. hűtlenség miatt dömösi és aszófői jószágaitól megfosztotta; a föntebbi András unokája A. *Zeure* Antal (1378—1391) Smerel és Ewal nevű soproni uzsorás zsidók körmei közé került s birtokai jobbára idegen kézre jutottak. V. ö. *Pór*, A. (Turul, 1890. 160.). N. G.

Ágy- és asztaltól való elválás, a házassági törvény (1894: XXXI. t.-c. 104—107. §) értelmében a házassági viszonynak időleges felfüggesztése a kötelék épségben tartása mellett. Á.-t csak olyan okból lehet kérni, amelyek miatt a házasság felbontható lenne. Személyi joghatása az, hogy a házastársak az elválás tartama alatt nincsenek együttélésre kötelezve, mig vagyonjogilag a házasság felbontásáéval azonos. Az elválasztott felek a házassági életközösséget közös egyetértéssel bármikor visszaállíthatják, s ha ezt a válóperben eljáró bíróságnak bejelentették: a bejelentés időpontjától kezdve az Á. jogkövetkezményei megszűnnek. Az Á.-t kimondó ítélet jogerőre emelkedésétől számított két év elteltével bármely házastárs a perbírósághoz intézett kérvényben kérheti az ágy- és asztaltól elválasztó ítéletnek felbontó ítéletté való átváltoztatását. A bíróság az esetben a felek meghallgatása után, de peres eljárás nélkül hozza meg az átváltoztató ítéletet. Az Á. okai megegyeznek a házasság felbontási okaival. L. *Polgári házasság* (XIV. k., 75. old.).

Agyrion (Agyrum), város, l. *Agira* (I. k.).

Ahlgren Ernst, álnév, l. *Benedictson* (III. k.).

Ahlwardt *Hermann* (I. k.), német antisémita politikus, az 1893. évi választásokban két mandátumot nyert, melyek közül a Friedeberg-Arnswalde kerület mandátumát tartotta meg. 1894 végén Böckel társaságában a német antisémita néppártot alapította, mely a mérsékelt antisémita német reformpárttal szakított. Ugyancsak 1894 végén indította meg a Bundschuh c. lapot, 1895. pedig a Deutsches Volksrecht c. munkát adta ki és Németországban nagy körutat tett, szintugy (1895 őszén) É.-Amerikában. 1898. újra megválasztották képviselőnek, de most is egyedül Böckel tekinti őt vezérének. M. L.

Ahmed török szultánok, l. *Török birodalom* (XVI. k. 322. és 323.).

Ahsarumov *Dimitrijevics Njikolaj*, orosz iró, megh. Moszkva közelében levő birtokán 1893 aug. 30.

Ahuna vairja, l. *Honover* (IX. k. 340.).

Aiax, l. *Aiás* (I. k.).

Aigner *József Mátyás*, osztrák arcképfestő, szül. Bécsben 1818 jan. 18., megh. Bécs mellett Pötzleinsdorfban 1886 febr. 18. mint öngyilkos. Amerlingnél tanult és kiváló képzettsége csakhamar nagy hirnevet szerzett neki. A 48-iki forradalomban való részessége miatt halálra itélték, de hatalmas pártfogói kegyelmet eszközöltek ki számára s ezután több éven át utazgatott Európában. Legnevezetesebb művei Ferenc Józsefnek, Erzsébet királynénak, Lenaunak, Grillparzernak, Halm és Feuchterslebennek, Oppolzernak és Rubinsteinnak arcképei.

Ailurus *F. Cuv.* (állat), l. *Medvefélék* (XII. k.).

Aimoresz v. *aymoresz*, l. *Botokudok* (III. k.).

Ain (arab) a. m. forrás.

Ain, francia département, (1896) 351,569 lak.; 1897-iki termés: 1.187,000 hl. búza, 67,800 hl. rozs, 55,790 hl. árpa, 381,080 hl. zab, 202,499 hl. bor és 2263 hl. gyümölcsbor, 147.469,437 kg. cukor.

Ainhum, Afrikában egyes négertörzsöknél elég gyakran előforduló megbetegedés, mely a láb kis ujját éri s annak teljes elvesztésével végződik. A bántalom kifejezett szakában az ujj egy vékony csonton csüng s a járást rendkivüli módon megnehezíti. Az ujj leválása után visszamaradó sebfelület rendszerint hamar gyógyul. A lefolyás tartama igen különböző, hónapokig, sőt évekig tarthat. A betegség rendesen csak az egyik láb, kivételesen mindkét láb kis ujjára terjed. A gyógykezelés meglehetősen tehetetlen, ámbár vannak közlések, melyek szerint mély bevágások a leválási barázdába a bántalom kezdeti szakában annak továterjedését meggátolni képesek volnának.

Ainsworth *Vilmos Ferenc*, angol orvos, geologus és utazó, megh. Hammersmithben (London) 1896 nov. 27.

Ain Szefra, algeriai város Oran tartományban, 1280 m. a tenger szine fölött, (1890) 16,163 lak. (csak 122 francia), vasúttal.

Airavati, a Ravi folyó szanszkrit neve, l. *Indus*.

Airol (bismuthoxyjodgallat). Szürke, iztelen és szagtalan por, nedves helyen könnyen bomlik. Mint a jodoform és dermatol pótszerét alkalmazzák antiszeptikus és szárító hatásánál fogva égési sebeknél, tályogoknál, kankónál és fisztuláknál.

Airolo (I. k.) svájci falut 1898 dec. 28. éjjel hegyomlás érte. A lakosok, néhány szerencsétlen kivételével, idejekorán elmenekültek, minthogy a hegyomlás bekövetkezése előrelátható volt. Mindössze 8 lakóház, az Airolo-fogadó és 14 gazdasági épület pusztult el.

Aisne, francia département, (1896) 541,613 lak.; 1897. termés: 2.514,090 hl. búza, 425,210 hl. rozs, 177.200 hl. árpa, 3.088,060 hl. zab, 47,418 hl. bor és 133,905 hl. gyümölcsbor.

Aix (3. I. k.), francia város, (1891) 22,924 lak. — *Aix-les-Bains* (4), francia város, (1891) 3799 lak.

Aix *Boie* (állat), a lemezcsőrű madarak (Lamellirostres) rendjének egyik neme a kacsafélék (Anatidae) családjából, melynek csőre a fejnél rövidebb, előfelé csak gyengén keskenyedik, csúcsán szarukarmos; arca tollas, húskiemelkedés nélkül; első és második evezőtolla leghosszabb; farka 16 tollu. Hazája É.-Amerika és K.-

Ázsia. Állatkereskedésben is tartják fajait szépségükért. D. J.

Ajax-fém, 81·24 réz, 10·98 ón, 7·27 ólom és 0·37 foszfor ötvénye. Csapágynak használják.

Ajazzi (ejtsd: ajadzi) *Ranieri*, olasz költő, szül. Sant' Agata di Mupello toscanai faluban 1847., különösen alkalmi költeményei által vált nevezetessé. Nagyon szép és igen elterjedt költeményeket irt Viktor Emánuel haláláról, az ischiai földrengésről stb.

Ajingo, tó, l. *Azingo* (II. k.).

Ajkay, veszprémvármegyei régi nemesi *család*, mely az Árpád-kori Ajka (Ayca, Eyka, Oyka) nemzetségből származott. Első ismert tagja *Aychai Lőrinc*, mint Oghuz bán pristaldusa, 1215. fordul elő; mig a nemzetség őse, Ajka, a XII. sz.-ban élhetett. Ezen Ajka két fiától származott a nemzetség, a harmadik fiu magtalanul halt el. A nemzetség tagjai, u. m. az egyik fiutól származott *Domsa* és testvérei vagy unokatestvérei *Donkus* és *Simon* s a második fiu ivadékai, u. m. István fia *Chelleus*, Sudan fiai *Domokos* és *Péter*, Crustol fia *Péter*, Ebes fia *Máté* s unokatestvére *János*, Poma fiai *Marcel* és *Mihály* s végül Ilarius fia *Péter* 1239. osztozkodtak az ősi javakon. A két ágbeli rokonok, u. m. Donkus fia *Mog*, Domsa fia *Mog* és Simon fiai *András* és *Simon* egyfelől, másfelől pedig *Péter* és testvére *János*, István fia *Chelleus*, *Band*, Domokos fia *András*, Crustol fia Péter fia *Gilián* ispán, Pál fiai *Bolta*, *Pál* és *Saul*, Marcel fia *Máté*, továbbá *Branta*, *Preucel* és *Feldrik* 1284 körül Ajka birtoka fölött pereskedtek, Miklós nádor előtt azonban kiegyeztek. Közülük András ispán 1291—97. Lodomér esztergomi érsek udvari birája. Péter leánya Alinka 1269. szt. Margittal egy időben a nyulak szigetén apáca. A. Vörös Band (Sudana ágából) 1335. hegyesdi várnagy, A. Péter 1421. veszprémi alispán volt. Az A. család később Sopron és Vas vármegyébe is elágazott s ma is virágzik. Ez az ág Chelleus vagy Ehellős Ajka nevü fiától származott, ki testvéreivel, Pósa-, István- és Alappal 1292—1320 közt szerepelt. N. G.

Ajuthja (mai neve *Krung-Kao*), Sziám régebbi fővárosa, a Menam (XII. k.) egyik szigetén. A régi város, melyben több száz templom volt Buddha óriás szobraival rézből, ezüstből és aranyból, 1766. pusztult el s romjai közt sürü erdő nőtt. A mostani városnak 600 kolostora van, melyek közül 40 üres. A lakosok száma 50,000.

Akadémia (*Magyar Tudományos*, I. k.) újabb kiadványa: *Athenaeum*, filozofiai és államtud. folyóirat (eddig 7. köt.). Az utolsó évtized *alapítványai* közül említendők még: *Bródy* Zsigmond 20,000, *Császka* György 5000, *Fehér* Ipoly 5000, *Forster* Gyula 27,500, *Ipolyi* Arnold 12,000, Pesti m. keresk. bank 5000, *Pollák* Jakab 6000, *Rudics* József br. 90,000, *Schossberger* Zsigmond 10,000, *Tomori* Anasztáz 10,000, *Vaszary* Kolos 5000, *Vigyázó* Sándor 20,000, *Wahrmann* Mór 10,000, br. *Wodianer* Albert 25,000 frtos alapítványa. Az A. palotájában van elhelyezve a Goethe-gyüjtemény (l. *Goethe-szoba*). 1896 okt. 5-én az A. elhatározta, hogy a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből és ereklyékből *Széchenyi-muzeumot* létesit, melynek tárgyai részint ajándékozás, részint vétel útján eddig már mintegy 300 darabra szaporodtak. Ezek elhelyezésére a palotában, a közönségnek is hozzáférhető, külön helyiség fog nyittatni. Az A. palotájának akadémia-utcai oldalán van a Széchenyi-emléktábla, Holló Barnabás szobrász műve (képét l. *Budapest* mellékletén, III. k.).

Akapnia, a *hegyi betegség* (VIII. k.) *Mosso* Angelótól (XII. k.) származó neve.

Akariázis, l. *Fahimlő* (VI. k.).

Aken, porosz város, (1895) 6811 lak.

Aken, *Hieronymus* van, l. *Bosch* (3. III. k.).

Akenjaru (Alexandra-tó), tó Afrika egyenlítői részén, a Tanganyika és az Albert Edvárd-tó közt, melyet Stanley 1876. fedezett föl, 1400 m. a tenger szine fölött. Újabban azonban Emin és Stuhlmann fölvételei óta a tó létezése megint kétségessé vált.

Akerblad *János Dávid*, svéd orientalista, szül. Stockholmban 1763 máj. 6., megh. Rómában 1819. Midőn az upsalai egyetemen bevégezte a klasszikus és a keleti nyelvek tanulmányozását, a konstantinápolyi svéd követségnél alkalmazták. Ottani tartózkodása alatt a török nyelv teljes elsajátitásán kivül megtanulta a régi és a modern sémita nyelveket is és görögországi, sziriai, kisázsiai meg egyiptomi utazásai közben rendkivül sok, addig kiadatlan görög feliratot gyüjtött össze. Körülbelül 40 éves korában adta ki első munkáját Inscriptionis phoeniciae oxoniensis interpretatio, s ezt még ugyanazon évben követte: Lettre sur l'inscription égyptienne de Rosette c. igen fontos könyve, amely a modern egyiptologiának valódi alapvető munkája. Korában kevéssé volt ismeretes, újabban azonban a modern nyelvtudomány történetében kiváló fontosságot tulajdonitanak munkásságának. V. ö. *Piehl*, Joh. Dav. A. (a VIII. nemzetk. orientalista kongresszus munkálatai között, Stockholm 1883).

Akerman, orosz város, (1897) 28,303 lak.

Akers-Douglas (ejtsd: ékersz-dögleszsz) *A.*, angol államférfiu, szül. 1851. Etonben és Oxfordban tanult. 1875. ügyvéd Londonban, 1881. pedig Kent képviselője lett konzervativ párti programmal. 1891. a titkos tanács tagja, majd 1895. a közmunkák minisztere (First commissioner of works) Salisbury kabinetjében.

Aki (növ.), l. *Blighia*.

Akin *Károly*, megh. Fiuméban 1893 okt. 31.

Akir, l. *Ekron* (V. k.).

Akko (Akka), l. *Acre*.

Akko, az ógörög néphit szerint egy nőnemü gyermekrém neve.

Akmolinszk, orosz tartomány, (1897) 678,957 lakossal.

Akona, l. *Erjesztő cső* (VI. k.).

Ákos, név, l. *Magyar személynevek*.

Akratos, a görög mitologiában a tiszta bor démona; Bacchus egyik kisérője.

Aktinoelektromosság, bizonyos kristályokban a fény- és hősugárzás által előidézett elektromosság.

Aktinográfia, a Röntgen-sugárral való fotográfia.

Akupunktura, l. *Acupunctura* (I. k.).

Akusztikus telegráf, l. *Harmonikus telegráf*.

Akv., gyakorta használt versenysport-rövidítés, e helyett *akadályverseny*.

Ala., Alabama rövidítése.

Alabama (I. k.) *állam*, lakóinak számát (1895) 1.600,000-re becsülik. 1893. volt a termés 28·3 millió bushel kukorica, 5·3 millió bushel zab, 0·5 millió bushel burgonya, 0·4 millió bushel búza, 792,000 bál pamut. A szénbányák 1894-ben 4·4 millió tonna szenet szolgáltattak; e termelés fele Jefferson countyra esett. A vasércztermelés ugyanazon évben 1.493,086 t.-ra rúgott, amiből 592,000 tonna öntött vasat készítettek. Az évi aluminiumtermelés 1891-ben 600, 1894-ben 9016 tonnát tett ki. A. jelenleg a kongresszusba 9 képviselőt küld; az elnökválasztásnál 11 szavazata van.

2. *A.*, folyó az ilyennevű államban, a Georgiából eredő Coosa és Tallapoosa folyók egyesüléséből ered, a Tombigbeevel egyesülve alkotja a Mobile Rivert. Montgomery-ig a Mobile-öböltől 590 km. hosszu, rajta kisebb hajók járhatnak. Partjain sok ásatag állatmaradványt találtak, különösen a Hydrarchus-félét. — A. indus nyelven a. m. «Itt pihenjünk!»

Aladár, a magyar-hunn monda szerint Etele fia Krimhild német hercegnőtől. Apja halála után a trón fölött összeveszett testvérével, Csabával, mely villongásban A. pártján a németek és más külföldi népek voltak; háborura kerülvén a dolog, az első csatában Csaba és a hunnok győztek, de utóbb, a Sicambria (Ó-Buda) melletti 15 napig tartó ütközetben A.a németek segítségével leverte Csabát, de ő maga elesett. A mondának, valamint az egész hunn mondakörnek históriai magvát az avarok és frankok közti küzdelmek teszik, mely az avarok teljes leveretésével s az avar birodalom bukásával végződött. A. és Csaba viszálkodásában nyilván annak maradt fenn emléke, midőn az avarok a folytonos vereségek után két pártra szakadtak, egyik fél, élén az avar fejedelmek közül a tudunnal a békét, a másik fél a kháganával és jugurral együtt a háboru folytatását kivánta s a kitört belháboru a kháján és jugur megöletésével s a háborupárt leverésével végződött. — A. mint személynév, l. *Magyar személynevek*. N. G.

Alaghy *Dezső* (I. köt.), ciszterczita-rendi áldozópap s tanár (szül. Egerben 1837 nov. 20.) 1889. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét kapta.

Aláirás (I. k.). Az A. bizonyító erejére nézve a sommás eljárásról szóló 1893. XVIII. t.-cz. foglal magában módositásokat, t. i. az A. valódisága mellett is fenforoghatnak oly tényköriilmények, melyek, ha nem is az okirat valódiságát, de bizonyító erejét lerontják (74—77. §§). Azt, hogy az A. attól származik, akinek neve alá van irva, tagadás esetén annak kell bizonyítania, aki az okiratra, mint bizonyítékra hivatkozik. A bizonyításnak különös módja az A.-nak más oly irással való összehasonlítása, melynek valódisága nincs kétségbe vonva s evégből a biróság elrendelheti, hogy a fél, akinek irását vagy A.-át kétségbe vonták, a biróság előtt irja le a biróság által megjelölt szavakat. Az összehasonlítás bizonyító erejét a biróság szakértők meghallgatása után vagy enélkül, belátása szerint itéli meg s ugyanigy jár el akkor is, midőn a fél a meghagyásnak eleget tenni vonakodik. A büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-cz. 250. §-a szerint a szakértők az összehasonlításra kétségtelenül valódi iratot használjanak s kivánatos, hogy az összehasonlítandó iratok egyidőből származzanak. Ha a terhelt próbairást tenni vonakodik, erre nem kényszeríthető. VÁMBÉRY.

Alakuló közgyülés, l. *Részvénytársaság* (XIV. k.) és *Szövetkezet* (XV. k.).

Alakzat (I. k.), a nyomdászatban az oldalak hosszusági és szélességi mérete.

Alakzó, l. *Chablone* (IV. k.).

Alaotra, Madagaszkár legnagyobb tava, a D. sz. 17° 30′, a K. h. 48° 30′ alatt. A tó 42 km. hosszu és 6—7 km. széles.

A lap, l. *Telekkönyv* (XVI. k.) és *Betétszerkesztés*.

Alappont, l. *Fixpont* (VII. k.).

Alapurin, a legtisztább gyapjuzsir, mely a *lanolintól* (XI. k.) abban különbözik, hogy nincs benne viz.

Alárdy (kerelő-szentpáli), régi székely család, melyet a XIV. sz. második felében élt meggyesfalvi *Alárd* alapított. Fia *Jakab* (1408—51) Maros-szék fő emberei közé tartozott. *A. Ferenc* Aranyos-szék követe volt az 1506. agyagfalvi gyülésen. Egy másik Ferenc, mint Békes Gáspár hive harcolt 1575. a radnóti és szentpáli ütközetben; Báthory István száműzte, később azonban kegyelmet kapott. N. G.

Alaska (I. k., l. a *térképet*), eddigi jövedelmei főképen a halászatból eredtek. 1892. a halászat jövedelme 2·4 millió dollár volt, amiből a lazacfogásra 43 millió font (2·2 millió dollár), a többi a hering- és tőkehalfogásra esett. A lazacfogás, amelynél semmi kiméletet nem tanusítanak, alkalmasint elérte tetőpontját, a hering- és tőkehalhalászat azonban még nagyobb mértékűvé fog válni, ellenben a cápa- és fókavadászat már megszünőben van. A halászat mellett sokkal nagyobb jelentőségüvé vált a bányászat, különösen a legújabb időben az aranyleletek következtében. Néhány folyó mentén és azok homokjában már régebben is találtak csekély mennyiségü aranyat s ezüstöt (1868—90. közel 10 millió frt értékben); legújabban azonban a *Jukon*, különösen pedig annak mellékvize a *Klondike* mellett oly gazdag aranymezőkre bukkantak, hogy a rendkivül zord klima dacára, amely miatt csak néhány hónapon át lehet dolgozni, a hosszu és rendkivül veszélyes utazás és az élelmi szerek rendkivüli drágasága dacára ezrekre megy azok száma, akik évenként ez aranymezőkre vándorolnak. *Dawson Citynek*, az aranymezők középpontjának máris 35,000 lakosa volt (1899 máj. teljesen leégett). *Circle City* pedig, amely a sarkkör alatt fekszik, megközelíti a versenytársát. Ezen aranymezőkhöz az út Sitkán és Juneaun át vezet, amiért is ezen helyek jelentősége is növekvőben van. Máris alakultak társaságok, amelyek a legjobb eszközökkel rendelkeznek, hogy nagy mértékben folytassák az aranybányászatot; ilyen társaságok az *Alaska Treadwell Company* és az *Alaska Mexican Company*, mig az angol *Yukon Chartered Company* 20 gőzösét a kivándorlók elszállításával foglalkoztatja. 1893. már 1 millió dollárnál többet, 1897. pedig

már 6 millió dollár értékben bányásztak. Ezenkivül A.-t újabban a turisták is gyakran fölkeresik; partjai ugyanis a Puget-sundtól a Lynn-csatornáig nagyszerű képet nyujt; különösen ritkitják párjukat a fjordokba benyuló glecserek. 1897 nyarán az *abruzzói hg.* a Szent-Ilyés hegylánchoz tett kirándulása alkalmával nagyobb expedíciót vezetett Dél-A.-ba. Az 5520 m. magas Mount St. Elias legkimagaslóbb csúcsát jul. 31. maga a kir. herceg megmászta, melynél még csak az 5954 m. magas Mount Logan magasabb, de ezt még turista nem mászta meg. Ő előtte négy expedíció tett sikertelen kisérletet. V. ö. Report on population and resources of A. at the eleven census 1890 (Washington 1893). *Scidmore,* Guidebook to A. and North-West Coast stb. (New-York 1893); A. as it was and is 1865—95. (Washington 1896); *Hayne* és *Taylor,* The pioneers of the Klondike (1897); *Sola* E. A., The new El Dorado (London 1898); *Windt* H., Through the goldfields of Alaska (u. o. 1898); *Dawson* G. és *Ogilvie* W., The Yukon Territory (u. o. 1898); *Price* I. M.,From Euston to Klondyke (u. o. 1898); *Boillot* L., Aux mines d'or du Klondike (Páris 1899). L. még *Arany.* —zik.

Alasseur (ejtsd: alaszőr) *Sándor Gusztáv,* francia képviselő, szül. Autry-le-Châtelben 1843 szept. 18-án. Az École des Arts et Métiers és az École des Ponts et Chaussées intézetekben végezvén tanulmányait, jelentékeny közmunkákat vitt végbez Auvergneben. Majd Párisban az Avenue de l'Opéra és a Boulevard St. Germain áttörését és a Champ-de-Mars és Trocadéro-tér rendezését végezte. 1893 aug. 20. a gieni kerület képviselőjévé választották haladó köztársasági programmal.

Alassio, olasz város Genova tartományban, tengeröböl mellett, a genova—nizzai vasútnál. Téli

klimatikus tartózkodási hely. Van kikötője, tengeri fürdője, halászata, (1881) 3850 lak.

Alatri, olasz város, Róma tartományban, püspöki székhely, (1881) 5483 lak. Kiklopsz-falak maradványai. Közelében van *Trisulti* kolostor és egy nagy sztalaktitbarlang.

Alba (Fejéregyház), Holics régi latin neve. — Igy hivták Gyula-Fehérvárt is.

Albani *Emma*, l. *Gye*.

Albánia (l. k.) harcias lakói az utolsó években is erősen nyugtalankodtak és a montenegróiak, macedoniak, sőt a török kormány ellen is fordították fegyvereiket. Amazokkal 1894. határvillongások miatt tűztek össze, amelyeknek a török kormánytól kiküldött bizottság sehogy sem tudott véget vetni. 1893. a török kormány a török albánok egyik főnökét, Szulejman pasát és Riza bejt Konstantinápolyba hivta és azután egy ideig fogva tartotta. A mostani macedoniai (görög) felkelést azonban az A.-ban lakó törökök határozottan ellenzik. 1899 jan. 26. ugyanis 500 előkelő albán török Ipeken abban állapodott meg, hogy a felkelés kitörése esetében a szultánnak segédhadat küldenek és hogy a szomszéd államok bármelyikétől A. ellen intézett támadást vissza fogják verni; a vérboszut őszig abbahagyják s adóhátralékukat megfizetik. Vallási okokból indított üldözést nem fognak türni. Végül elhatározták, hogy az általános honvédelmi kötelezettségnek alávetik magukat. Az ipeki gyülésen a szultán bizalmas embere, Mulla Zeka főnök elnökölt, aki a szultán nevében arról biztosítá a gyülés tagjait, hogy a török kormány háboru esetén fegyverekről és lőporról gondoskodni fog. A macedoniai liga abbeli reménye, hogy egész A. csatlakozik majd Macedonia felkeléséhez, ezek következtében füstté vált; a görög ajku albánok segélyére azonban most is számithat. 1899 ápr. a tartomány új főkormányzója, Hafuz pasa, aki eddig nem merte Ipeket felkeresni, meglátogatta a várost s az albánok belső viszonyainak kiegyenlitéséhez fogott. Egyúttal az albán nemzeti iskolák helyébe török mecsetek és katonai iskolák szaporitását mondotta kivánatosnak. M. L.

Albany, Ny.-Ausztrália kikötővárosa, (1891) 2665 lak., pompás kikötőjét újabban a Messageries maritimes hajói is fölkeresik. Mivel szénállomássá teszik, nagy erődítményekkel látják el.

Albany (I. k.), a hercegi címet most az elhunyt Lipót herceg fia, *Károly Edvard* herceg viseli, szül. Claremontban 1884 jul. 19.

Alba piscina, középkori néven a. m. *Fehértó*, állóviz Zala vármegyében a mai Zalavár és Devecser-puszta tájékán.

Alba Regalis (Regia), Székes-Fejérvár latin neve a római uralmat követő időben.

Albatros osztrák-magyar ágyunaszád 1895 okt. 1. indult Polából *Mauler* József fregattakapitány vezénylete alatt a Csendes-oceán vizeire tudományos kutatatás céljából. Sydneyben szállt a hajóra Foullon báró, az expedició geologusa. 1896 aug. 5. a Salamon-szigetekhez tartozó Guadalcanar szigeten kötött ki a hajó. Foullon báró több társával a sziget belsejének kikutatására vállalkozott. Aug. 7. este Arotti faluig jutottak; 10-én a Tatube hegyet akarták megmászni, a hegy oldalán azonban a benszülöttek megtámadták az expediciót s Foullon bárót s két társát súlyosan megsebesitették, a kiséret többi tagja is, kettő kivételével, sebet kapott. Foullon báró s két társa, mielőtt a hajóra visszatérhettek volna, meghaltak. Az A. Cooktownba, onnan Sydneybe vitorlázott. A geologiai munkálatok vezetését ekkor Mann doktor vette át s a hajó fölkereste a Thousand-Ships öbölt, az Isabel sziget partját, hol a fősziget s két előtte fekvő két kisebb sziget közt egy új csatornát fedezett fel. Innen a hajó Choiseul szigetet, a Manning-csatornát és a Taura-öblöt kereste fel. A hajó 1898 ápr. érkezett vissza Polába.

Albedo (I. k.). A bolygók A.-jára v. fényvisszaverő képességére vonatkozólag *Müller* tanár a potsdami csillagvizsgáló intézetben újabb méréseket végzett. Ha az A.-t a Mars A.-jára mint egységre vonatkoztatjuk, ugy *Müller* eredményeit és a régibb *Zöllner-féle* értékeket következőleg állithatjuk egymással szembe:

	Müller	Zöllner
Merkur	0·64	0·43
Venus	3·44	2·33
Mars	1·00	1·00
Jupiter	2·79	2·34
Saturnus	3·28	1·87
Uranus	2·73	2·40
Neptun	2·36	1·74

KÜRSCH.

Albedyll *Emil Henrik Lajos*, porosz tábornok. Megh. Potsdamban 1897 jun. 13.

Albemarle *Vilmos Coutts Keppel*, A. hetedik grófja, *Ashford* lord, angol államférfi, megh. 1894 aug. 28.

Albergo (olasz) a. m. vendéglő.

Alberich, 1. frank avagy longobard kalandor, ki a IX. sz. végén előbb Spoleto őrgrófjának, majd Róma kényurának tolta fel magát, vitéz és okos, de vérengző ember. Nőül birta a hirhedt Theodora kéjhölgynek romlott leányát, *Maroziát* (XII. k.). és e házassága révén Rómának összes ügyeire, de még az egyházra is nagy befolyást gyakorolt. X. János pápa, Theodora eszköze, szintén tőle függött, mignem a pápa Marozia haragját magára vonta, akinek parancsára megfojtatott. A. későbbi élete homályos; Rómából ugylátszik elűzetett. Haláláról biztosat nem tudni. V. ö. *Gregorovius*, Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter. — 2. *A.*, az előbbinek s Maroziának fia, 932. Hugo királyt, mostoha atyját Rómából elűzte, anyját pedig láncra vervén, maga csapott föl az örök város kényurának, mely állásban mint «a rómaiak fejedelme és szenátora» rendkivüli erélylyel, sőt erőszakkal 20 évig tudta magát fentartani. Hugó támadásait éppen oly szerencsével verte vissza, mint Berengar, Hugó utódának ostromló hadát. Sőt I. Ottó német királynak sem engedte meg, hogy 951. a császári koronáért Rómába jöhessen. Megh. 954., miután a rómaiakat eskü terhe alatt arra kötelezte, hogy fiát, Octavianust, XII. János pápa néven pápának választják.

Albert, a Brit-Fokföld kerülete, 6889 km² területtel, (1891) 16,671 lak., akik közt 8203 fehérbőrü.

Albert, 1. *A. Frigyes Agost* szász király (2., I. k.) 1893 okt. 22—23. ülte meg ötvenéves katonai jubileumát. 1898 ápr. 23. megülte 70-ik születésnapját s ezzel kapcsolatban (okt. 29-ére eső) trónra-

lépésének 25-ik évfordulóját. Királyunk és a német császár is megjelentek ez ünnepélyen Drezdában. V. ö. *Hassel* P., König A. v. Sachsen (Berlin 1898); *Sturmhöfel*, König A. (Lipcse 1898); *Kürschner* József, K. A. v. S. (Berlin 1898). M. L.

2. *A. Eduárd* (5., I. k.) walesi herceg második fia *György* 1892 óta York (XVI. k.) hercege. Legifjabb leánya *Maud* 1896 jul. 22. férjhez ment *Károly* dán herceghez.

3. *A.* (6., I. k.), Monaco fejedelme, ama természetrajzi leletek számára, melyeket tengeri buvárlatai közben összegyüjtött, Monacóban egy a tengerbe kiszögellő sziklatömbön márványból fényes muzeumot épít, a «Musée Océanique»-et, melynek protektorságát Ferenc József királyunknak ajánlotta fel. M. L.

4. *A. szász-altenburgi herceg*, porosz tábornok, szül. Münchenben 1843 ápr. 14. Eduárd herceg fia. 1861. a porosz hadseregbe lépett, melyben a tábornoki rangig emelkedett. Közben egyideig az orosz hadseregben is szolgált. 1885 máj. 6. Mária porosz hercegnőt, Henrik németalföldi herceg özvegyét vette nőül. 1889. a 3. porosz lovasdandár parancsnoka lett, 1891. pedig tábornoki ranggal szolgálaton kivüli állapotba lépett. Első neje elhunyta után Ilona mecklenburgi hercegnőt vette nőül (1891). Első nejétől két leánya maradt. M. L.

Albert *Mihály*, az erdélyi szászok legnagyobb költője, szül. Apoldon 1836 okt. 21., megh. Segesváron 1893 ápr. 21-én. Segesváron végezte a gimnáziumot, Jenában és Berlinben az egyetemet; azután gimn. tanár volt Besztercén, majd Segesváron, hol 1878—92. a tanitóképző intézet élén állt. Verselgetni tanulókorában, 1855. kezdett s 1859. a segesvári Schiller-ünnepen tünt föl először. Kezdetben Heine, majd Rückert hatása alatt állt. Kedves lirai dalai mellett számos elbeszélést és több szindarabot (XII. Károly, A flandrok az Oltnál, Harteneck, Ulrich von Hutten stb.) irt. Elbeszéléseit (Altes und Neues) 1890-ben, költeményeit 1893-ban összegyüjtve adta ki. Életrajzát megirta *Schullerus* Adolf (Michael Albert. Sein Leben und Dichten, Nagyszeben 1898, 8-r. 206 old.) s ennek nyomán *Márki* Sándor (Erdélyi Muzeum, 1898. 477—488. old.). M.

Albert *Sándor Márton* francia szocialista, megh. Creilben, Páris mellett, 1895 máj. 29.

Alberti, 1. *Lajos*, olasz drámairó, szül. Firenzében 1822. Régi firenzei nemes családból származott és már kora ifjuságában kezdett a költészettel komolyan foglalkozni. Mint drámairó 1845. lépett a közönség elé Il conte e l'ostiere cimü müvével s ezután elég termékeny irói munkásságot fejtve ki, egyebek között 1885. Asmodeo, fantasia drammatica c. munkáját adta ki, amely 1887. Firenzében előadatván, igen élénk irodalmi vitára adott alkalmat. Drámáiból Commedie varie (Firenze 1875), lirai költeményeiből és prózai müveiből pedig Contro corrente (u. o. 1890) c. alatt jelentek meg nem teljes gyüjteményes kiadások.

2. *A. Zsófia*, német regényirónő, megh. Potsdamban 1892 aug. 15.

Albia, ókori hegység Pannoniában (XIII. k.).

Albis, nagyközség Bihar vármegye margitai járásában, (1891) 997 lak. Említésre méltó régi temploma, melynek kriptájában állitólag Zólyomi Dávid hamvai nyugosznak. Itt született Irinyi József, a gyujtó feltalálója.

Albona, isztriai város Pissino kerületben, (1890) 2404 lak., sziklás hegy tetején. Délre 3 km.-re van kikötője, Porto Rabaz. Nyugatra (Carpano mellett) kőszénbánya van (1891. 827,000 q.).

Alboni *Marietta*, olasz operaénekesnő, szül. Cesenában (Romagna) 1826 márc. 6., megh. a Páris melletti Ville d'Avrayban 1894 jun. 23. Első tanitója Bartolotti asszony volt Bolognában, ahol magára vonta Rossini figyelmét, akinek nehány operáját tanulta. 16 éves korában lépett fel a bolognai szinházban, 1843. a milanói Scalában és később Bécsbe, majd Szt.-Pétervárra ment. 1847 tavaszán nagy sikere volt a londoni Coventgarden szinházban, októberben pedig a párisi olasz operához szerződött, ahol legnagyobb sikereit érte 1866-ig. 1855. férjhez ment Pepoli grófhoz, 1877. pedig másodszor Ziéger francia tiszthez.

Al-borák (arab, a. m. fénylő, ragyogó), a mohammedán monda szerint Gábriel arkangyal szárnyas paripája, melyen Mohammed éjjeli útját (mi-ráds) tette meg Mekkából Jeruzsálemen át a hét égen keresztül.

Albori *Jenő* báró, cs. és kir. táborszernagy, szül. Cattaróban 1838 szept. 27-én. 1849 nov. 13. a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett, melynek 1857-ig volt a növendéke. 1857 szept. 1. II. osztályu, 1859 máj. 28. I. osztályu hadnagygyá nevezték ki a tiroli császárvadászezredben. 1859. részt vett az osztrák-francia hadjáratban. A május 4-iki magentai csatában tanusitott hősies magaviseletéért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. A hadjárat után a bécsi hadi iskolát sikerrel végezte el és 1862. a 18. vadászzászlóaljnál főhadnagygyá nevezték ki s egyidejüleg a vezérkarhoz osztották be. 1864 aug. 24. II. osztályu, 1866 máj. 4. pedig I. osztályu századossá lépett elő a vezérkarban. Az 1866-iki hadjárat alatt Dalmáciában mint vezérkari tiszt működött. 1868 okt. 10. a bécsújhelyi katonai akadémiába a történelem és a taktika tanárává nevezték ki. Ezután gyorsan haladt a katonai ranglétrán. Őrnagygyá, majd pedig alezredessé lépett elő. 1878. Bosznia és Hercegovina okkupációjánál mint ezredes és vezérkari főnök vett részt. Kitünő szolgálataiért a Lipót-rend hadi ékitménynyel diszített lovagkeresztjével tüntették ki. 1880 márc. 29-én pedig bárói rangra emelték. Röviddel azután vezérőrnagygyá, 1889 nov. 1. pedig altábornagygyá lépett elő. Mint altábornagy a miskolci 15. gyalloghadosztályt vezényelte. 1894. az 1. hadtest parancsnokává és krakói vezénylő tábornokká nevezték ki, melyet röviddel azután a valóságos belső titkos tanácsossá és a 89. gyalogezred tulajdonosává való kineveztetése követett. Mint hadtestparancsnok 1897 nov. 1. táborszernagygyá lépett elő és 1898 nov. az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. M. I.

Albrecht (2., I. k.) *Frigyes Rudolf Domokos* főherceg, megh. Arcóban 1895 febr. 18. Irataiból, melyekben a hadsereg belső életével és szervezésével foglalkozik, mostanig még semmi sem jelent meg. Életrajzát megirták: *Duncker* O. C., FM. Erzh. Albrecht (díszmunka, Bécs 1897) és *Teuber* O., Erzh. Albrecht-Album (u. o. 1899). 1899 máj. 21.

lepleztek le Bécsben az Albrecht-tér feletti magaslaton felállított lovasszobrát, mely *Zumbusch* mester kezétől készült. Ugyanezen alkalommal a császár *emlékjelvényt* alapított, amelyet azoknak a tiszteknek adományozott, akik egykor az elhunyt tábornagy mellé voltak beosztva. M. L.

2. *A.* (19., I. k.) *Frigyes Vilmos Miklós*, porosz herceg, braunschweigi régens neje *Mária* szász-altenburgi hercegnő meghalt Kamenzben (Szilézia) 1898 okt. 8.

3. *A.* (20., I. k.) württembergi herceg ez idő szerint vezérőrnagy és a 4. porosz gárda-lovasdandár parancsnoka, ezredes a 4. sz. osztrák-magyar dragonyosezrednél, a 73. sz. osztrák-magyar gyalogezred tulajdonosa, aranygyapjas vitéz és a Szent-István-rend nagykeresztese. Neje *Margit Zsófia* főhercegnő, néhai Károly Lajos főherceg leánya (szül. 1870 máj. 13.), akivel 1893 jan. 24-én kelt egybe Bécsben. Gyermekeik: 1. *Fülöp Albrecht* herceg, szül. Stuttgartban 1893 nov. 14.; 2. *Albrecht Jenő* herceg, szül. u. o. 1895 jan. 8.; 3. *Károly Sándor* herceg, szül. u. o. 1896 márc. 12.; 4. *Mária Amália* hercegnő, szül. Gmundenben 1897 aug. 15.; 5. *Mária Terézia* hercegnő, szül. Rosenstein kastélyban 1898 aug. 16.; 6. *Mária Erzsébet* hercegnő, szül. Potsdamban 1899 szept. 12-én.

Albrecht Szalvátor *Mária József Ferdinánd* főherceg, szül. Alt-Bunzlauban 1871 nov. 21., megh. Griesben (Bozen mellett) 1896 febr. 27. Szülei Károly Szalvátor főherceg és Mária Immakulata főhercegnő. A főherceget katonának nevelték és a bécsi műszaki intézetnek volt növendéke. Tanulmányai befejeztével a Szombathelyen állomásozó 11-es Windischgrätz-huszárezredhez nevezték ki hadnagynak.

Albufera hercege, l. *Suchet* (XV. köt.).

Albula hágó. 1898. megkezdték az alagút s ezzel az *Albula-vasút* építését, mely Thusistól St. Morizig vezet, s igy a graubündeni Rajnavölgyet (Hinterrheinthal) Oberengadinnal köti össze. A pálya hossza 63·2 km., az alagúté 5860 m.

Albuminiméter (Esbach-féle), a vizeletben levő fehérje meghatározására szolgáló készülék. Nem egyéb, mint egy mérő üvegedény, amelyen meg van jelölve az a magasság, ameddig meg kell tölteni megszűrt vizelettel; egy másik jel pedig azt a magasságot jelzi, ameddig a fehérje kicsapására szolgáló, 1% pikrinsavat és 2% citromsavat tartalmazó oldatot kell hozzá tölteni. 24 órai állás után az összes kicsapott fehérje leülepszik, s az edény alján levő beosztásból az üledék térfogata szerint a fehérjetartalom százalékokban leolvasható. Az eljárás csak megközelíthető; állítólag 0·05%-nyi pontosságu. VÁMOSSY.

Albuquerque (ejtsd: —kerke), spanyol város Badajoz kerületben, az e nevet viselő hercegi család kastélyával, (1887) 7385 lak.

Alcaraz, Albacete spanyol tartomány főhelye, a Sierra de A. hegy tövénél, (1887) 4629 lak. Ókori vizvezeték maradványai. Közelében cinkbányák vannak.

Alces (állat), l. *Jávorszarvas* (IX. köt.).

Alcester *Frederick Beauchamp Seymour* lord, brit tengernagy, megh. Londonban 1895 márc. 30.

Alcidae (állat), l. *Alkafélék* (I. k.).

Alcides, l. *Alkeides* (I. k.).

Alciopidae (állat), a soksörtés gyűrűs férgek (Polychaeta) rendjének egyik családja átlátszó, hengeres, többé-kevésbbé megnyult testtel; jól elkülönült fejkarajokkal; 2 nagy, gömbölyű, kiálló szemmel és 5 rövid tapogatóval. Az első testgyűrű tapogató cirrusokat visel. Az evezők kicsinyek, egyáguak támasztó tűvel és egy sörtepamattal. A cirrusok levélformák vagy szélesedettek. A szelvények oldalán, az evezők tövének közelében, barna szinü szemölcsök emelkednek. Az orrmány kitolható, szegélye szemölcsös. Az ide tartozó fajok valamennyien tengeriek s a nyilt tükrön szabadon úsznak, a lárvák részint élősködők. Ez idő szerint 7 nemből 20 faj ismeretes s ugy látszik, hogy csak a melegebb tengereket lakják. D. J.

Alcock *Rutherford* sir, angol diplomata és orientalista, megh. Londonban 1897 nov. 2.

Alcôve, l. *Alkóv* (I. k.) és *Kubba* (XI. k.).

Áldásy *Antal*, a budapesti egyetemen az egyetemes középkori történet magántanára, magy. nemz. muzeumi segédőr, szül. Budapesten 1869 szept. 25. Tanulmányait Budapesten végezte, doktoratust szerzett, majd egy évet töltött Bécsben az osztrák történeti intézetben. Tanulmányai befejeztével külföldre ment, s hosszabb ideig tartózkodott főleg Rómában, hol a vatikáni levéltárban a magyar tudományos akadémia megbizásából kutatásokat végzett. A magyar történelmi s a heraldikai és genealogiai társulat igazgató választmányának tagja, s az utóbbi jegyzője, rendes tagja s helyettes előadója továbbá a Szt.-István-társulat tudományos és irodalmi osztályának. Főbb művei: *A diplomatikai rendszerekről* (Budapest 1890); *Az 1707. évi ónodi országgyülés története* (a m. tud. akadémia által a Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka, u. o. 1895); *A nyugati nagy egyházszakadás története VI. Orbán haláláig* (a budapesti m. tud. egyetem hittudományi kara által a Horváth-díjjal jutalmazott munka, u. o. 1896); *Az 1409. évi cividalei zsinat története* (u. o. 1896). E lexikonba a heraldikai cikkeket irta.

Aldehid, l. *Acetaldehid* (I. k.).

Áldozópap, l. *Egyházi rend* (V. k.).

Alekszej Alexandrovics, orosz nagyherceg, III. Sándor cár testvére, szül. 1850 jan. 2. (14.), az orosz flotta tengernagya s a tengerészeti ügyek főnöke.

Alektriomantia (gör., a. m. kakasjóslás), egy neme a madarak evéséből való jövendőmondásnak. Egy nagyobb kör kerületére felirják az egész ábécét s aztán minden betüre egy-egy magvat helyeznek. A kör közepére elhelyezett kakas egyes betükről felszedi a magvakat s ezen betükből kell összeszerkeszteni a kérdésre megfelelő választ. Hasonló formában még ma is elterjedt népies babona ez Oroszországban.

Alemtejo, portugál tartomány, (1890) 393,054, 1 km²-re 16 lak., amiből Evora kerületre 118,428, Portalegrére 113,727 és Bejára 160,899 esik.

Alencar *József Márton*, braziliai iró, szül. Fortalezában (Ceara tartomány) 1830., megh. Rio de Janeiróban 1877 dec. 12. Először jogot tanult, később azonban egészen az irodalmi és a politikai

tevékenységnek szentelte munkásságát. Volt parlamenti képviselő és 1868—69. braziliai igazságügyminiszter. 32 kötetre menő munkáiban van sok regény, melyek közül kiválóbbak: O Guarani (6. kiad. 1889, olaszra és angolra is lefordították), Luciola, Diva, Senbora, Sonbos de Ouro, Tracema stb. Munkáiban a braziliai történetből, a városi és falusi népéletből s az indusok életéből merített tárgyakat dolgozott fel s különösen a tropikus természet mesteri festése teszi őt hiressé. Színpad számára is sokat dolgozott.

Alençon hercegné, *Zsófia*, Erzsébet magyar királyné testvérhuga, a lángok martaléka lett Párisban, egy jótékonysági célra rendezett bazárban, a Rue Jean Goujonban támadt tűzvész alkalmával 1897 máj. 4.

Alért-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k.).

Aleuronát, a búza-keményítő készítésénél nyert melléktermék. 80% fehérjeanyagot és 5% keményítőt tartalmaz. Búza- vagy rozslisztte keverve az *A.-kenyeret* sütik belőle cukorbetegségben szenvedők részére. 25—35% fehérjefélét tartalmaz. SCH—R.

Alexander *Bernát* 1892 óta tanítja a dramaturgiát a szinművészeti akadémiában és az esztétikát a műegyetemen. 1895 jul. 17. kinevezték a budapesti tud. egyetemen a bölcsészettörténet rendkivüli tanárává. 1896 óta az orsz. közokt. tanács előadó-tanácsosa. Tagja az országos tanárvizsgáló bizottságnak. Évek óta a Budapesti Hirlapba ir esztétikai, dramaturgiai tárcákat. 1898. irta: *Művészet* (a Kisfaludy-társaság Somogyi-díjával jutalmazott párbeszéd). A Kisfaludy-társaság 1899 febr. 1. tagjává választotta.

Alexandra, a walesi herceg felesége, l. *Albert* (5., I. k.).

Alexandra-Nilus, Baumannak 1892—93-iki kutatásai alapján a Kagerának, a Nilus forrásfolyójának baloldali mellékvize; e szerint valószinüleg a Stanley Akenjaru tavát helyettesíti. Götzen azonban, aki 1894. járt e vidékeken, valószinünek tartja, hogy a Kagera és A. egyesülésénél különösen nagy vizállás esetén képződhetik egy tószerü kiszélesedés.

Alexandra Park, lóverseny-pálya London tőszomszédságában. Gyepén évenként két meetintinget szoktak rendezni, mely alkalommal több nevezetes verseny sorsa dől el.

Alexandra-tó, l. *Akenjaru* és *Alexandra-Nilus*.

Alexandrette hajóforgalma 1897-ben 319 gőzös (367,950 t.) és 290 vitorlás hajó (18,750 t. tartalommal). A forgalomban elül állt Franciaország, ezt követte Ausztria-Magyarország, Nagy-Britannia és Egyiptom.

Alexandria, egyiptomi város, (1897) 319,767 lak. Archeologiai muzeumát, mely különösen éremgyüjteményben gazdag, 1895 szept. 30. nyitották meg.

Alexandria Troas, l. *Eszki-Sztambul*.

Alexandropol, orosz város, (1897) 32,018 lak.

Alexandrovszk (1., I. k.), (1897) 28,434 lak.

Alexics (Alexi) *György*, magy.-román nyelvész, a keleti kereskedelmi akadémia tanára, a román nyelv és irodalom egyetemi magántanára Budapesten; szül. Aradon 1864 szept. 14-én. Román kérdésekről irt hazaflas irányu politikai, társadalmi, nyelvészeti és etnográflai cikkeket s népdalokat gyüjtött a hazai oláhok közt; önálló munkái: *Magyar elemek az oláh nyelvben* (Budapest 1888); *Román nyelvtan* (u. o. 1892); *Vadrózsapör* (1897); *Román népköltészeti gyüjtemény*, román nyelven (I. kötet, elbeszélő költészet, 1899). A II. kötet (lirai költészet) s a III. kötet, mely az általa gyüjtött anyagnak dialektikus nyelvtanát és szótárát adja, sajtó alatt van. Ugyszintén sajtó alatt van a keleti kereskedelmi akadémia kiadásában megjelenő Chrestomatia orientalis, melyben a román részt csinálta. Szerkeszti hat év óta a földmívelésügyi minisztertől föntartott Poporul c. román heti lapot.

Alexinác, azelőtt kerület Szerbiában; jelenleg Timok és Kruzsevác közt van fölosztva. A. város az utóbbi kerületbe került.

Alexinek, igy nevezik azokat az ismeretlen fehérjeanyagokat, amelyek az élő szervezetet a fertőző betegségek csiráitól megvédelmezik. Ilyen A.-et tételezhetünk fel p. bizonyos fertőző betegségekkel szemben nem fogékony állatok szervezetében már rendes körülmények között is; ilyen A. keletkeznek a diftéria ellen beojtott ember vérében, sőt A. mindig képződnek a fertőző betegségben szenvedő emberek vérében is, s ha elegendő mennyiségben képződnek, akkor lassankint elölik a kórokozó élősdieket. Némelyek szerint ezen A.-et a fertőző betegségek alatt felszaporodó fehér vérsejtek termelik, mások szerint ezek maguknak a bakteriumoknak mérges anyagcsere termékei; valószinübb az előbbi felfogás. Mostani kémiai tudásunk szerint az A. valószinüleg globulin-természetü anyagok. VÁMOSSY.

Alexius, szent, l. *Élek* (V. köt.).

Alexy *Albert*, igazságügyi miniszteri tanácsos, szül. Mateócon (Szepes) 1843 máj. 19. Eperjesen, Pesten, Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait s miután Párisban és Londonban is időzött, Horváth Boldizsár igazságügyminiszter által az akkori kodifikácionális bizottság jegyzőjévé neveztetett ki. Majd Csemegi államtitkár oldalára került és különösen nemzetközi szerződések kidolgozásával foglalkozott. Utoljára a minisztérium keblében újonnan alapított nemzetközi jogügyi osztályt vezette. 1897 dec. Konstantinápolyba nevezték ki főbirónak a konzuli főtörvényszékhez. M. L.

Alfa v. *halfa* (növ.), l. *Esparto* (VI. k.).

Alfani *Agoston*, olasz iró, szül. Firenzében 1844 nov. 17. Először mekanikát tanult, azután filozofiát hallgatott Conti Ágostontól, akinek szigoru egyházi irányát és eklektikus rendszerét maga A. is elsajátította. A firenzei Dante-liceumban a filozofia tanárává lett, majd firenzei városi tanácsossá választották. Munkái: Della vita et degli scritti di Orazio Ricasoli Rucellai (Firenze 1872); Gente allegra il ciel l'aiuta (u. o. 1873); Lettere di Santa Caterina da Siena, scelte e commentate (u. o. 1877); Il carattere degli Italiani (u. o. 1878); In casa e fuor di casa (u. o. 1880, 2. kiad. 1887); Proverbi e modi proverbiali (Torino 1882); Lavori ed arnesi. Dialoghi di lingua parlata fiorentina (u. o. 1884); Battaglie e vittorie. Nuovi esempi di volere e potere (u. o. 1890).

Alfieri *Károly Albert,* olasz államférfi, megh. 1897 dec. 18.

Alfonz, 1. *casertai gróf,* II. Ferdinándnak, a két Szicilia királyának Mária Terézia osztrák főhercegnővel kötött második házasságából származott fia, szül. Casertában 1841 márc. 28. Midőn mostohatestvére *II. Ferenc,* a két Szicilia utolsó, trónfosztott királya, 1894 dec. 27. meghalt, A. 1895 jan. 15. nyilatkozatot bocsátott ki, amely szerint az elhunyt király jogainak és címeinek örökébe lép, de egyelőre eddigi címét megtartja. 1868 jun. 8. nőül vette unokanővérét, *Antonia* hercegnőt (szül. 1851 márc. 16.). Tizenegy élő gyermekük van. Legidősebb fia *Ferdinánd,* lásd *Calabriai herceg.*

2. *A.* (XIII.), spanyol király, XII. A. és Mária Krisztina királyné fia, szül. 1886 máj. 17. Atyja 1885 nov. 25. halt el és igy anyja vette át nemcsak a gyermek nevelését, hanem (a kiskoruság idejére) a kormányzást is. XIII. A.-ra trónraléptekor igen zilált örökség várakozik, amennyiben a legszebb spanyol gyarmatok (Kuba, Portoriko s a Filippinák) 1898. végképen elvesztek és maga Spanyolország a belső bomlás és pénzügyi válság szélére jutott. M. L.

3. *A.,* l. *Oportói herceg.*

Alfréd (2., I. köt.) *Ernő Albert,* Edinburg hercege, jelenleg *szász-koburg-gothai uralkodó herceg.* Midőn nagybátyja, II. Ernő Szász-Koburg-Gotha hercege 1893 aug. 22-én gyermektelenül elhalt, a hercegség ő reá szállott. Trónraléptekor a német fejedelmi méltósággal meg nem férő angol hivatalairól, u. m. a tengernagyi állásáról s a titkos tanácsosi méltóságról lemondott. Eddigi uralkodása folyamában nem igen elégíti ki a várakozásokat, amennyiben mindenben a reakcionárius hirben álló Strenge miniszterre hallgat, akit az országgyülés már ismételten leszavazott. A herceg leányai közül *Mária* 1893 jan. 11. Ferdinánd román trónörököshöz ment nőül; *Viktoria* hercegnő 1894 ápr. 19. Ernő Lajos hesseni nagyhercegnek lett nejévé, mig *Alexandra* hercegnő 1896 ápr. 20. Hohenlohe-Langenburg Ernő herceggel kelt egybe. A legifjabb leány, *Beatrix* hercegnő még nem ment férjhez. A herceg fia, *A.* trónörökös (szül. Londonban 1874 okt. 15.), akit 1895 okt. 15-én nagykorunak nyilvánítottak, 1899 febr. 16-án Meranban meghalt. Most a walesi herceget illette volna Koburg és Gotha hercegségekben az örökösödési törvény szerint a trón, ámde ez fiaival egyetértve, igényeiről már régebben lemondott s igy *Arthur* connaughti herceg, Viktoria királynő harmadik fia, tekintendő Koburg-Gotha trónörökösének, amint ezt 1899 ápr. 10-én Strenge miniszterelnök a rendeknek tudtára adta. M. L.

Algeria. Az 1896-iki lakosság 4.429,421 lélek; az egyes départementok szerint Algerben 1.526,667, Oranban 1.028,248 és Constantineben 1.874,506. Nemzetiség szerint volt 318,137 francia, 446,343 egyéb európai nemzetiségü és a többi benszülött. Ezekhez járul az A.-i Szaharának még mintegy 50,000 lakosa. 1895. földmíveléssel foglalkozott 3.482,358 ember, akik közt 205,642 európai. Mintegy 20 millió ha. áll mívelés alatt. A fő termékek 1895—96.: búza 1.321,523 ha.-on 7.070,971 quintal, rozs 372 ha.-on 2424 quintal, árpa 1.435,396 ha.-on 8.412,263 quintal, zab 71,865 ha.-on 755,114 quintal. 1896. szőllővel be volt ültetve 122,186 ha., amelyen 4.350,120 hl. bor termett. Az alfatermés 1895-ben 385,484 quintal, a parafa 1896-ban 22,073 quintal, a dohány 1895-ben 6943 ha.-on 5.720,360 kg. volt. Egyéb termékek még az olaj, datolyapálma, kender és különféle olajos magvak. Jelentékenyen fejlődött az állattenyésztés; 1895. volt 358,657 ló és öszvér, 286,803 szamár, 255,408 teve, 1.121,246 szarvasmarha, 7.891,979 juh és 3.545,041 kecske. A bányászat is fölvirágzott. A 17 mívelés alatt álló bánya fő termékei 1895-ben: 94,200 t. vasérc 722,430 frank értékben, és 14,143 t. cinkmeg ólomérc 482,225 frank értékben. Újabban nagy területeken találtak foszfátot. A tehesszai telepek 1895-ben 156,857 t. és 1896 első 10 hónapjában 122,037 tonnát szolgáltattak. A külkereskedelem értéke 1897. volt frankokban: összes behozatal 276.901,427, kivitel 284.847,349. Az egyes országokkal való forgalom értékét frankokban a következő táblázat mutatja:

	Behozatal onnan	Kivitel oda
Franciaország	216.175,322	237.940,130
Belgium	473,991	4.030,951
Nagy-Britannia	5.190,409	12.893,252
Spanyolország	4.759,376	1.872,538
Olaszország	1.686,737	3.080,454
Osztrák-magyar monárkia	1.945,094	901,720
Oroszország	6.192,554	1.927,580
Tunisz	3.822,763	3.064,029
Marokko	7.692,518	193,558
Amerikai Egyesült-Államok	3.438,966	764,451
Brazilia	5.504,627	—
Németország	926,220	2.584,007

A hajóforgalom 1897. érkezett külföldről 1729 (923,341 t.) és távozott 1755 (928,907 t.); a parti forgalomban pedig érkezett 7836 (1.378,950 t.) és ugyanannyi távozott. A kereskedelmi flottája volt 1898-ben: 650 vitorlás (6977 t.) és 59 gőzös (7750 t.).

A kőutak hossza 1896-ban 30,619, a vasutaké 2933, a telegráfvonalaké 17,148 km. Az állam összes bevételei 1899-ben 54.152,371, kiadásai 73.370,449 frankra rúgnak. Az algeri egyetemnek 1894-ben 463 hallgatója volt, a 4 liceumnak 1936, a 7 kollégiumnak 1132, az orani leánykollégiumnak 169, az 1086 népiskolának 93,536 és a 132 óvóintézetnek 25,736 növendéke volt. —zik.

A. az utolsó években nagyon előre haladt s a franciák hódításai Szenegambiában és a Niger mellékén új kereskedelmi összeköttetéseket biztosítottak a gyarmatnak. 1898 óta azonban a *Régis* Miksa szaván induló antisémita párt, melyhez sok benszülött is csatlakozott, már több alkalommal zsidóüldözést rendezett a nagyobb városokban. Rochefort és Drumond látogatásakor újabb antisémita zavargások voltak. A francia kormány 1899. oly javaslattal lépett a képviselőház elé, hogy az 1875 óta érvényben levő törvény, mely az A.-i területi hadseregben szolgáló katonák szolgálati idejét egy évben állapította meg, módosíttassék s a szolgálati idő 3 évre hosszabbíttassék. V. ö. *Battandier* és *Trabut,* L'Algérie (Páris 1898). M. L.

Irodalom. Prax, Étude sur la question algérienne, Bône 1892; Vignon, La France en Algérie, Páris 1893; Pensa: L'Algérie, u. o. 1894; Dessoliers, Organisation politique de l'Algérie, u. o. 1894; Battandier és Trabut, L'Algérie, Páris 1898.

Algonkin, gyűjtőneve több törzsből álló északamerikai indus csoportnak, mely hajdan az Egyesült-Államoknak és a brit gyarmatvidéknek legnagyobb részét lakta; jelenleg csak kevés törzs (Blackfeet, Mikmak, Kri) maradt még északon és nyugaton, a többi elpusztult vagy néhány családra apadt. Számuk 40,000 körül van. Mitoszaiknak fő alakja Glukap, a ravasz hadviselés istene. Nyelvük a mexikói nahuatl (azték) nyelvvel rokon.

Irodalom. Leland, Algonquin legends of New-England, London 1884; Müller F., Über den Bau der A.-Sprachen, Bécs 1867; Cuoq, Études philologiques sur quelques langues sauvages de l'Amérique, Montreal 1886; Sowa, Die Nominalbildung in den A.-Sprachen, Brünn 1881; Pilling, Bibliography of the Algonquian languages, Washington 1891.

Algonkium (prekambrium), a geologiai ó-korszak (paleozoos-korszaknak) újabban megkülönböztetett legrégibb szisztémája, mely vagy 6000 m.-nyi vastagságban telepszik diszkordans módon az archei palákra. Különféle kristályos és törmelék kőzetek alkotják, melyekben néhol (különösen É.-Amerikában és Nagy-Britanniában) szerves maradványokat is találtak, többnyire igen rossz állapotban. Igy féregnyomokat, a Hyolithes nevű kagyló és a Discinia meg Lingula nevű brachiopoda lenyomatát, korall- (Archaocyathus) maradványokat, sőt egyes trilobitákat is. Az A. ismeretes É.-Amerikából (Arizona, Huron-tó és Felső-tó vidéke), ahol helyenkint rézben és ezüstben gazdag eruptiv kőzetek (diabasz, gabbro, porfir, melafir) törnek rajta keresztül; továbbá Skóciában, Irországban, a skandináv félszigeten, Csehországban (přibrami palák), a Fichtel hegységben stb. Minthogy Amerikában azon a területen konstatálták legelőször, ahol hajdan az algonkin-indusok laktak, A.-nak nevezték. SZT. H.

Algráfia (gör.), a litográfiai köveket aluminiumlapokkal helyettesítő könyomdászati eljárás. Scholtz József találta föl Mainzban. Az aluminiumlemezek annyiban jobbak a kőlapoknál, hogy olcsóbbak, könnyebbek és kevesebb helyet foglalnak el, mint amazok. PU.

Alhidád (arab), szögmérő eszközökön (p. csillagászati műszereken) a forgó részre erősített, azzal együtt mozgó kar v. mutató. Végén egyszerű jel (index) v. pedig nonius van, melynek állását a nyugvó szögbeosztáson leolvassuk. A véghelyzetben és a kezdeti helyzetben leolvasott számok különbsége megadja, hogy mekkora a lemért szög. Néha e mutatót a szögbeosztás körével koncentrikus korong *(alhidádkör)* pótolja.

Alia (karatnai), Magyarországból beszakadt előkelő erdélyi család, melynek kiválóbb tagjai: *Farkas*, 1605—1620. Kükülló vármegye főispánja, e mellett 1612. háromszéki főkapitány s Bethlen Gábor udvarmestere; gyermekkorában került Erdélybe, hol 1598. tünik fel azok sorában, kiket Bocskay I. Báthory Zsigmond részére nyert meg; később Székely Mózes hive s mint ilyen az 1603. vesztett ütközetben Brassó feladása után fogságba jutott, melyből 600 frton váltotta meg magát. 1612. Báthory G. a brassóiak ellen küldött sereg vezérévé tette s az okt. 16-iki ütközetben megverte a brassóiak és Géczy András hadát; 1620. Bethlen G. egyik túsza Bécsben; valószinűleg 1621. halt meg. Fia *Sámuel* Lorántffy Katát vévén nőül, I. Rákóczy György sógora volt, ki őt 1635. Udvarhely szék főkapitányának, az 1636-iki hadjáratkor a székelyek generálisának tette meg s ezenkivül Kükülló vármegye főispánja volt. Meghalt 1638 tavaszán. Özvegye 1645. Apafi Istvánhoz ment nőül, amiért testvére, a fejedelemasszony annyira megneheztelt rá, hogy látni sem akarta s egyetlen gyermekét, *A. Máriát* elvevén tőle, ő neveltette s Rákóczy Gy. adta férjhez 1648. Zólyomi Miklóshoz. (V. ö. gr. *Lázár* M., Erdély főisp. 77, 84.) N. G.

Ali bég, török vezér Mátyás király korában, ki 1479. több mint 40,000 emberrel Oláhországba rontott s ott Vlád Cepelus helyett Vlád Drakult tevén meg vajdának s az oláh segédcsapatokkal körülbelül 60,000-re egészítvén ki seregét, a vöröstoronyi szoroson át Erdélybe nyomult. Báthory István vajda hirtelen összegyüjtött kis seregével nem volt képes feltartóztatni a törököket, kik végig pusztították Erdélyt s gazdag zsákmánynyal terhelve, már haza szándékoztak, midőn meghallották, hogy a vajda serege Szászvárosnál áll. Támadást határoztak tehát ellene s Alvinc felől Balamér felé ereszkedve, 1479 okt. 13. Kenyérmezőn (X. k.) ütköztek meg a vajdával, aki, miután a legválságosabb pillanatban Kinizsi Pál temesi ispán is megérkezett hadaival, fényes diadalt aratott a túlnyomó török sereg fölött. Valami 30,000 török maradt a csatatéren, köztük Szkander bég és Isza bég; maga A. csak nagy bajjal tudott menekülni. Parasztruhába öltözve, egy kunyhóban töltötte az ütközet utáni éjszakát, honnan másnap reggel futott tovább s csak midőn lovára ült, akkor fedezte föl magát gazdája előtt.

Alicuri, l. *Liparii-szigetek* (XI. k.).

A limine (kiegészítve *judicii)* a. m. a bíróság vagy a hatóság küszöbétől visszautasítani.

Alinit, talajojtásra szolgáló bakteriologiai trágyaszer, melyet Caron ellenbachi földbirtokos talált fel és amely finom burgonyadarából és a szénabacillus (Bacillus subtilis Ehrenberg.) spóráiból áll. Ezen trágyaszer alkalmazásánál Caron azon Frank és mások által megállapított tényből indult ki, hogy nemcsak a pillangósokkal szimbiózisban levő bakteriumok, hanem a talajban előforduló egyéb mikroorganizmusok is képesek a levegő szabad nitrogénjét felvenni és különösen a gabonaféléknek közvetíteni, minélfogva az A. gabonafélék magtermését minden egyéb nitrogéntrágya nélkül is 30—40%-kal fokozni képes s minthogy a nitrogéntrágya a legdrágább, Caron az A.-et az összes gabonafélék legolcsóbb trágyájának mondta. Feltalálása óta az A.-tel számos kisérletet végeztek, melyek azonban legnagyobb részt negativ eredményre vezettek, amennyiben az A. a legnagyobb gonddal végrehajtott kisérleteknél többnyire teljesen hatástalannak bizonyult. V. ö. Mezőgazd. Szemle (1899. évf.). H—H.

Alis *Harry,* francia zsurnaliszta és regényiró, párbajban elesett 1895 márc. 1.

Alisca, ókori helység Pannoniában, ez idő szerint Szegzárd.

Aliscans (Alyscamps, lat. Elysii campi), pogány és keresztény sirokkal borított mezőnek a neve a Rhône mellett, Arles közelében. A monda szerint ezen a mezőn vívta meg a szaracénokkal győzedelmes csatáját Vilmos aquitaniai herceg (Guillaume d'Orange), amely dicsőséges harcról a *Chanson de geste* c. ó-frank nép-éposz egyik legszebb darabja, a *Chanson A.* szól.

Alise Sainte-Reine, francia falu, l. *Alesia* (I. k.).

Alisma (növ.), l. *Hídőrfű*. — *Alismaceae*, helyesen: Alismataceae, l. *Hídőrfélék* (IX. k.).

Alison-bill, a Bland-bill másik neve, l. *Bland Bill* (III. k.).

Aliwal North, kerület Fokföld északi részében, Oranje köztársaság D.-i határán, az Oranje folyó és Stormberge közt, 3380 km² területtel, (1891) 9960 lak., akik közt 4460 fehér bőrű. Az ugyanily nevű fővárosa vasúti végpont, 2057 lak., meleg ásványvizforrásokkal, amelyeket reumatikus bajok ellen használnak.

Alizarin-tinta, l. *Tinta* (XVI. k.).

Alka (állat), l. *Alkafélék* (I. k.).

Alkalmi büntettesek, l. *Szokásos büntettesek*.

Alkan *Károly Bálint*, francia zongoraművész, megh. Párisban 1888 márc. 29.

Alkannagyökér (radix Alkannae verae), a Lawsonia alba Lam., L. inermis és spinosa L. nevű keleten és északi Ázsiában termő cserjének (hennacserje) a gyökere, melyet hazájában mint enyhe összehuzó szert használnak, leginkább azonban a hajnak feketére festésére szolgál. E célból az anyanövény leveleiből készült pasztával a hajat bekenjük s bizonyos idő mulva lemosva, indigópasztát kenünk utána, mikor is a haj hónapokig tartó fekete szint nyer. A szer nem ártalmas. K. GY.

Alkaptonuria (gör.), e névvel jelölik a vizeletnek azt a tulajdonságát, hogy az alkaliák hozzáadására oxigénfelvétel mellett sötét barnává vagy egészen feketévé válik, továbbá, hogy alkalikus oldatban a rézéleget redukálni képes. A vizeletnek ez a tulajdonsága az alkapton névvel jelölt alkotórész által van feltételezve, de eddigelé annak vegyi természete tisztázva nincs, s a különböző szerzők más-más vegyi összetételt tulajdonítanak neki. Az A. főleg gyermekeknél fordul elő, szembetünőbb tüneteket nem okoz, egyes esetekben az erőbeli állapot gyengülését vonta maga után s ugy látszik, hogy öröklékeny. TAUSZK.

Alkathoos, görög törzsökös hős Megarában, melynek egyik (nyugati) fellegvárát a hagyomány szerint ő alapította. Pelopsnak fia volt, aki testvérének Chrysipposnak meggyilkolása miatt kénytelen Eliszből Megarába menekülni. Ott az országot megszabadítja egy oroszlántól, mely a határt pusztította és a király fiát megölte. Irigy udvari emberek ezt a dicsőséget el akarják tőle vitatni, de A. az oroszlánnak kivágott nyelvével igazolja magát és jutalmul megkapja a királyleány kezét és vele az ország kormányát. Hála fejében templomokat épit Apollónak és Artemisnak. De szerencséje mulandó. Éppen midőn egyszer Apollónak áldozatot mutatott be, kisebbik fia hirül hozta, hogy a nagyobbikat, Ischepolist a kalidoni vadkanvadászaton megölték. A gyermek ifju fájdalmában megzavarta az áldozatot, amin A. felindulván, második fiát is megölte. Megarában nagy tiszteletben tartották, sirját a város területén diszes heroonnal (később állami levéltár) jelölték és emlékére ünnepélyes játékokat rendeztek. L. M.

Alkekengi (növ.), l. *Zsidócseresznye* (XVI. k.).

Alkér *Gusztáv* megh. Budapesten 1894 jan. 9.

Alkharizi, héber költő, l. *Kharizi* (X. k.).

Al-Khvárizmi, arab matematikus, l. *Khvárizmi*.

Alkoholmérgezés, l. *Alkoholizmus* (I. k.) és *Részegség* (XIV. k.).

Alkoholometria, az az eljárás, amelylyel valamely szesztartalmu folyadék alkoholtartalmát megállapítják. Ha valamely folyadék-keverék alkoholon kivül még csak vizet tartalmaz, ennek alkoholtartalmát legpontosabban a folyadék fajsúlyából állapithatjuk meg, mert bizonyos alkohol és vizkeverék fajsúlyának bizonyos alkoholtartalom felel meg. Az abszolut alkohol fajsúlya ugyanis 15·5 C°-on 0·7946, tehát sokkal kisebb a viz fajsúlyánál (1), eszerint az alkohol és viz keverékének fajsúlya 1—0·7946 között változik, vagyis minél több alkohol van valamely folyadékban, ennek fajsúlya a 0·7946 fajsúly-számhoz annál közelebb esik és viszont.

Alkoholtartalmu folyadékok fajsúlyának meghatározásához a gyakorlatban kizárólag üveg areométerek, ugynevezett *alkoholméterek* használtatnak, melyek egyúttal hőmérővel is el vannak látva, hogy a hőfok okozta korrekturát eszközölhessük. Ilyen areométer az alkoholtartalmu folyadékba annál mélyebben merül le, minél több benne az alkohol, vagyis minél kisebb a folyadék fajsúlya. Valamely folyadékban a szesz háromféle módon fejezhető ki. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy 100 térrész folyadékban x térrész alkohol foglaltatik, akkor térfogatszázalékban van az alkoholtartalom kifejezve. Ha 100 súlyrész folyadékban levő alkohol tartalmát súlyrészben adjuk meg, akkor súlyszázalékban fejeztük ki a szesztartalmat. Ha végre azt mondjuk, hogy 100 literben x g. alkohol van, akkor ez vegyes százaléknak neveztetik. Nálunk az ugynevezett térfogat-alkoholméterek vannak használatban és pedig 12 R° normális hőmérsék mellett vannak hitelesítve.

Az alkohol és viz összekeverésénél térfogat-összehuzódás (kontrakció) áll be. Ha p. 100 liter 100%-os szeszt és 100 liter vizet keverünk, akkor nem nyerünk 200 liter 50 térfogat százalékra higított szeszt, hanem miután az összekeverésnél 7·2 liter kontrakció lép be, csak 192·8 liter folyadékot nyerünk, melyben azonban 100 liter abszolut szesz van; a folyadék-keverék tehát 51·8 térfogatszázalék alkoholt tartalmaz. Másképen áll a akkor, ha súlyban fejezzük ki.

100 liter abszolut alkohol súlya		79·46 kg.
100 « viznek	«	100·00 «
		179·46 «.

179·46 kg. folyadék-keverék tartalmaz 79·46 kg. alkoholt = 44·3 súlyszázalék.

Éppen ezen térfogat-összehuzódás miatt fellépő nagy hibaforrás elkerülése miatt a szeszkereskedelemben a szesz eladása és vétele súly szerint történik újabban. Az alkoholtartalomnak a nor-

mális hőmérséknél való meghatározására táblázatok vannak és pedig ugy a térfogat-, mint a súlyszázalékra. A szesz adás-vételénél annak viztartalma nem számittatik, a kereskedő csakis az abszolut szeszt fizeti. A kereskedelemben az abszolut alkohol bizonyos mennyiségét fogadták el egységül és pedig 10 cm^3 abszolut alkohol neveztetik egy literpercentnek, *100 literpercent tehát kitesz 1 liter 100%-os szeszt*, mely a szeszkereskedés alapját képezi.

Olyan szesztartalmu folyadék alkoholtartalmának meghatározása, mely a vizen kivül még egyéb anyagokat is tartalmaz (p. bor, sör stb.) ugy történik legpontosabban, hogy az illető folyadék 100 cm^3-jét ledesztilláljuk körülbelül $^2/_3$ résznyire. A lepárolt folyadékot 100 cm. ürtartalmu piknométerbe öntjük és a jelig feltöltjük, majd 15 C° hőmérsékre lehütve, ennek fajsúlyát meghatározzuk. A nyert fajsulyszámból a Windisch-féle táblázatból a megfelelő térfogat-, illetőleg súlyszázalék alkoholt leolvassuk.

Másik pontos alkohol-meghatározási mód a következő: Meghatározzuk a teljes bornak, utána pedig a szesztől megfosztott bornak a fajsúlyát, legyen az előbbi 0·9959, az utóbbi pedig 1·0079. A két szám között való különbséget (0·0060)vonjuk ki a viz fajsúlyából (1·0000 — 0·0060 = 0·9940), akkor megkaptuk a kivonat-anyag nélkül való bor fajsúlyát s ezután határozzuk meg a szesztartalmat a Windisch-féle táblán. A térfogatszázalékot súlyszázalékra a következő képlettel lehet átszámitani:

$$\text{Súly } \% = \frac{\text{térf. } \% \times 0{\cdot}7938}{\text{fajsúly}}.$$ Súlyszázalékról pedig térfogat-százalékra e képlettel lehet:

$$\text{Térfogat } \% = \frac{\text{fajsúly} \times \text{súly } \%}{0{\cdot}7938}.$$ A borszesztartalmat lehet még feszereje és forráspontja által is meghatározni. Miután a borszesz 78·3°-nál, a viz pedig 100°-nál forr, tehát az illető keverék forráspontja annál alacsonyabb, minél több benne az alkohol. Ezen alapszik a *Malligand*-féle *ebullioszkop* (l. o.). Miután pedig a borszesz alacsonyabb hőfoknál forr, tehát a folyadék feszereje is annál nagyobb lesz, minél több benne az alkohol. Ezen alapszik a *Geissler*-féle *vaporiméter* is (XVI. k.). sz. gy.

Alkos, török-ázsiai hely, másként *Elkos* (VI. k.).

Alkotmány, politikai és közgazdasági napilap, a néppárt hivatalos lapja. Megjelenik naponként, kivéve hétfőn. 1896 jan. 1. indult meg *Bonitz* Ferenc felelős szerkesztése mellett. 1897. *Dugovich* Imre szerkesztette, 1898 jan. óta ismét Bonitz Ferenc állott a lap élére. Határozottan keresztény jellegü; első sorban a katolikusok érdekeit képviseli, de nem hagyja figyelmen kivül a görög keleti és a protestáns felekezetek érdekeit sem.

Áll, anatomiai szempontból l. *Állkapocs* (I. k.) és *Koponya* (X. k. 769.).

Álladalmi nyomda, 1849. alapitotta a nemzeti kormány a hivatalos Közlöny s a kormányrendeletek előállítására. Berendezése a kolozsvári r. k. líceum-nyomda Debrecenbe szállított fölszereléséből került ki. A nyomdát a kormány magával vitte Szegedre, utóbb Aradra is; a szabadságharc végével állitólag az egész nyomdát Aradon a Marosba sülyesztették.

Allaga *Géza* újabb zeneművei: Eredeti magyar tréfás zenekép (ének és zongorára); Első nagyszabásu magyar cimbalom-concert (1895); szerkesztett gyüjteményei: Cimbalom-album (1898, 4. füzet); A legszebb 101 magyar népdal (cimbalomra).

All' Agemina (all' Azimina), berakott fémmunka, midőn a díszitő fém reliefszerüen emelkedik ki.

Allalin-glecser, l. *Visp* (XVI. k.).

Államhivatalnok (I. k.). Az Á.-ok esküjét újabban az 1898 máj. 11. kelt 6451. sz. miniszteri rendelet olykép szabályozza, hogy az állami tisztviselő, altiszt és szolga hivatali esküt rendszerint csak egyszer tesz s újabb eskütételnek csak akkor van helye, ha a tisztviselő 1. birói, ügyészi vagy közigazgatási birói állásból lép át a közigazgatás szolgálatába, vagy megfordítva; 2. egyik kormányzati ágból a másikba; 3. katonai, csendőri, államrendőri vagy pénzügyőri szolgálatból lép át polgári szolgálatba, vagy megfordítva; 4. altisztből vagy szolgából neveztetik ki tisztviselővé. E rendelet három eskümintát állit fel, egyet az államtitkár, állami számvevőszéki alelnök és főispán, egyet a többi polgári állami tisztviselők s végül egyet az altisztek és szolgák részére. Az eskü letételének módja az, hogy az esküt tevő az esküszöveget jobb kezét szivére téve utánmondja az esküt kivevő felebbvalójának. vámbéry.

Állami alkalmazottak illetményei, l. *Rangosztály* (XIV. k.).

Állami anyakönyvek, l. *Anyakönyv*.

Állami geologusok, l. *Földtani intézetek* (VII. köt.).

Állami hidak felügyelősége, l. *Budapesti m. kir. állami hidak felügyelősége*.

Állami számvevőszék (I. k.), Magyarországban az állam háztartását ellenőrző legfőbb hatóság, mely 1870. állittatott fel. Az Á. hatáskörét, belszervezetét és ügykezelését az 1870. XVIII., 1880. LXVI. és 1893. XXX. t.-c.-ek állapitják meg. Hivatása az állam bevételeinek és kiadásainak, továbbá az állami vagyonnak és az államadósság kezelésének, valamint általában az állam számvitelének ellenőrzése. E célból a miniszteriumtól független, önálló hatáskörrel bir. Áll egy elnökből (miniszteri ranggal és jelleggel), egy alelnökből (államtitkári ranggal és jelleggel, számvevőszéki tanácsosokból (miniszteri tanácsosi ranggal és jelleggel), osztálytanácsosokból (miniszteri osztálytanácsosi ranggal és jelleggel), titkárokból (miniszteri titkári ranggal és jelleggel), továbbá számvizsgálókból (miniszteri számtanácsosi ranggal és jelleggel), számellenőrökből (miniszteri számvizsgálói ranggal s jelleggel) és számtisztekből (miniszteri számellenőri ranggal és jelleggel), valamint a szükséges segéd- és kezelőszemélyzetből. Az elnököt a képviselőház kezdeményezése folytán az országgyülés által kijelölt három egyén közül a miniszterelnök ellenjegyzése mellett a király élethossziglan nevezi ki; az alelnököt, a számvevőszéki tanácsosokat, osztálytanácsosokat és titkárokat az elnök javaslatára, a miniszterelnök el-

lenjegyzése mellett a király nevezi ki, a többi tisztviselők kinevezésének joga az elnököt illeti. Az elnök mulasztása vagy törvényellenes eljárása esetén vád alá helyezését a képviselőház általános szavazattöbbséggel rendeli el s a biráskodást felette ugyanaz a bíróság gyakorolja, mely a miniszterek vád alá helyezése esetében ítél (1848. III. t.-c.).

Az Á. hatáskörébe eső ügyek, minőségük szerint, vagy az elnökségnél, vagy az ügyosztályokban, vagy tanácsülésben tárgyaltatnak. A bevételeket és kiadásokat az Á. nemcsak a tételek számszerinti helyessége tekintetében vizsgálja meg, hanem, ami még fontosabb hivatása, köteles azok szabályszerűségét, tekintettel a törvényekre, költségvetésekre, jogerejű szerződésekre és a közigazgatás különböző ágaiban tényleg fennálló szabályrendeletekre, érdemileg is megbírálni. Ellenőrzését egyrészt az egyes minisztériumok számvevőségei által hozzá küldött könyvkivonatok, utalványozási és megszüntetési jegyzékek stb. alapján gyakorolja, másrészt jogában áll a pénz- és anyagszámadásokat s bármely bevételt vagy kiadást igazoló okiratokat (ügyiratokat) az illető miniszter előleges értesítése mellett esetről-esetre bekívánni és megvizsgálni. A számadó hivatalok kezelését és a számvevőségek ügyvitelét ugyanily módozatok mellett a helyszínén is bármikor megvizsgálhatja. Ellenőrzése alá tartoznak az alapok és az állami segélyben részesülő intézetek számadásai is; kiterjed továbbá ellenőrzése a nyugdíjazási szabályok megtartására és az összes államadósságok kezelésére. Ha az Á. bármi tekintetben eltérést tapasztal a fennálló szabályoktól, felvilágosítást kér az illető minisztertől; amennyiben ez a felmerült nehézségeket el nem oszlatja, a minisztertanácshoz fordul s ha a minisztertanácsnak határozatát sem találja kielégítőnek, az ügyet az országgyűlés elé terjeszti.

Az Á. vezeti az állami főkönyvet, a rovatkönyvet, az utalványozási főkönyvet (hitelnyilvántartást), az ingatlan és ingó állami vagyon leltárát, az állami adósságok és a fémváltópénz nyilvántartási könyvét, a nyugdíjak törzskönyvét stb. Kiváló feladata továbbá évnegyedenkint jelentést tenni az országgyűlésnek a költségvetési hitelekkel szemben mutatkozó túlkiadások, előirányzat nélküli kiadások és hitelátruházásokról, a számadási év leteltével pedig az évi zárszámadást elkészíteni és az államháztartás terén évközben tapasztaltakról szóló jelentésével együtt az országgyűlés elé terjeszteni. Az Á. felügyel egyszersmind arra, hogy az állam számviteli szolgálata rendben tartassék s abban a lehető egyszerűsítések eszközöltessenek. Ezzel összefüggésben rendeli az 1897. XX. t.-c. 142. §-a, hogy a pénz- és vagyonkezelésre, valamint a számvitel és ellenőrzésre vonatkozó utasítások és szabályrendeletek az Á. elnökének előzetes hozzájárulásával adassanak ki s hogy azok módosítása is csak az Á. elnökének egyetértésével eszközöltessék. KLIMES GYULA.

Állami számvitel, l. *Számvitel.*

Állami utak, l. *Közutak.*

Államosítás, l. *Vármegyei közigazgatás államosítása* (XVI. k.).

Állampénztár, általában az a pénzügyi hivatal, mely az államkincstár javára bevételez s ennek nevében fizetéseket teljesít. Szoros értelemben a központi Á.-t, mely a kir. pénzügyminisztériumnak egyik szerve, a budapesti és zágrábi Á.-t értjük e kifejezés alatt. A *központi Á.* feladata 1874 óta az összes Á.-ak bevételeiből mutatkozó felesleget összpontosítva gyűjteni, ezekből az utalványozott kiadásokat teljesíteni s az összes Á.-akat szükség esetében pénzkészlettel ellátni. Kezelési hatáskörén felül mint rendes államadóssági pénztár működik, e minőségében a kamatszelvényeket és kisorsolt államkötvényeket beváltja, közreműködik az államkötvények lekötésénél s a lekötések alóli feloldásánál mint azt az 1897. XX. t.-c. 122., 123. §§ előírják. A *budapesti Á.* 1884 óta működik s az illetékek, adók és egyéb állami bevételek beszedésére nézve a királyi adóhivatalok munkakörét látja el. Egyik alosztálya mint *bírói letétpénztár* a budapesti V. ker. kir. járásbíróság mellett működik. A zágrábi Á. mint Horvát-Szlavon-Dalmátországok országos pénztára szerepel. VÁMBÉRY.

Államszerződések (I. k.) újabban a következő államokkal jöttek létre és cikkelyeztettek be: 1. Barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés Koreával (1893. XXVII. t.-c.). 2. Kereskedelmi és hajózási szerződések: Olaszországgal (1892. VI. t.-c.), Belgiummal (1892. VIII. t.-c.). 3. Kereskedelmi szerződés Romániával (1894. XIV. t.-c.), Svájccal (1892. VII. t.-c.), Oroszországgal (1894. XXI. t.-c.), Bulgáriával (1897. XIX. t.-c.). 4. Szerzői jog oltalma iránt Nagy-Britanniával (1894. X. t.-c). 5. Vagyontalan betegek díjtalan kórházi ellátása iránt Olaszországgal (1897. XV. t.-c.). 6. Kolera elleni óvintézkedés tárgyában több állammal (1894. IX. t.-c.). 7. Az egyiptomi tengeri egészségügyi szolgálat tárgyában több állammal (1894. VIII. t.-c.). A mekkai zarándoklásnál való óvóintézkedések és a Persa-öbölben szervezendő felügyelet tekintetében követendő eljárás iránt több állammal (1898. XXXI. t.-c.). VÁMBÉRY.

Államtitkár (I. k.). Az 1893. IV. t.-c. az Á.-i állást a harmadik fizetési osztályba sorozza (6000 frt fizetés, 1000 frt lakpénz). Az igazságügyminisztérium Á.-a az 1891. XVII. t.-c. 50. §-a szerint egy rangban van a kuriai tanácselnökökkel, táblai elnökökkel, a budapesti tábla alelnökével s a koronaügyészszel.

Allan *George*, álnév, l. *Kremnitz* (XI. k.).

Alland, falu Baden alsó-ausztriai kerületi kapitányságban a Bécsi-erdőben, Schwechat mellett, (1890) 1430 lak., nagy mészégetőkkel s mellbetegek számára 1896. épített nagyszerű szanatoriummal. A. badeni Frigyesnek volt szülőhelye, akit hohenstaufeni Konradinnal együtt Nápoly piacán fejeztek le.

Allantursav (lantanursav), $C_3H_4N_2O_3$, kocsonyaszerű test, mely forró kálilúggal ecetsavat alkot. Keletkezik, amikor nátriumkéneső-ötvényt (nátriumamalgam) allantoinnal kezelnek, vagy ha allantoinsavat vizzel főznek. Képződik a salétromsavnak allantoinnal való főzésénél is.

Állapot-bűntett, olyan büntetendő cselekmény, melynél a tettes bizonyos törvényellenes állapotot idéz elő s ezt hosszabb ideig fentartja. Az Á. tipi-

kus esete a többes házasság, melynél a cselekményt már a második házasság megkötése befejezi, noha az tovább tart a viszony felbomlásáig. Némelyek (hazánkban Edvi Illés Károly és Balogh Jenő) az Á.-et a *folytonos büntettek* (VII. k.) közé sorozzák.

Allard (ejtsd: alár) *Pál*, francia egyháztörténeti író, szül. Rouenban 1841. Szülővárosában ügyvéd volt, később biró. Fő munkája: Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles de l'Église (1884); ennek függelékei: Histoire des persécutions pendant la première moitié du III. siècle (1885); Les dernières persécutions du III. siècle (1887); La persécution de Dioclétien et le triomphe de l'Église (1890, 2 köt.). Egyéb művei: Les esclaves chrétiens depuis le premier temps de l'Église (1876); Esclaves, serfs et mainmortables (1884); Le christianisme et l'empire romain de Néron à Théodose (1897).

Allas, a legfinomabb orosz likörök egyike, amelynek jellemző tulajdonságait ánizs-, kömény- és koriander-tartalma adják. Nevét a Rigától nem messze fekvő A. falutól kölcsönözték.

Állati delejesség, l. *Mágneses kúra* (XI. k.) és *Hipnotizmus* (IX. k.).

Állati ékítmények (l. *a mellékelt képet*). Az Á. majdnem mindenütt megelőzték a növényieket, amint a prehisztorikus leletek és sok primitiv nép használati eszközei mutatják. Ennek oka az is lehet, hogy a vadásznépek babonája szerint könnyebb a vadat elejteni, ha előbb megszerzik a képmását. Másrészt az eleven állat képe sokkal jobban hat az egyszerü emberre, mint a növényé. Az állatok iránti vallásos tiszteletből is ered a lakásnak és templomnak Á.-kel való díszítése. Ilyenek a ház homlokán levő ökörfej *(11. ábra)*, a lófej *(16.* és *18. ábra)*. Az egyiptomiak a keselyűt természetesen ábrázolták *(2. ábra)*, a görögök ellenben stilizálják a polipust *(4. ábra)* és a kettős sast *(8. ábra)*. A mesés egyszarvuak, griffek és kimérák keletről származnak *(1.* és *5. ábra)*. A rómaiak szárnyas kigyói és delfinjei már nagyon eltávoztak a természettől és igy mentek át a román stilusba *(10. ábra)*. Északi Európában a sík és faragott díszítmények állatai a lábak és farkok megnyulása és csomósodása által az u. n. sárkányhurokba mennek át *(21. ábra)*, ugy hogy az állati formák szinte meg nem ismerhetők *(8. ábra*, kettős sas; *29. ábra*, hattyu). A középkori iszonyatos sárkányformák *(22.* és *25. ábra)* megközelítik a khinai és japán modort *(23.* és *26. ábra)*. A címer-állatok, p. oroszlán és sas annyira megnyulnak, hogy csak a fejről ismerhetők fel *(24.* és *9. ábra)*. A templomok belső díszítményei a hal, galamb, bárány, oroszlán, marha, pelikán stb. (*7.*, *15.* és *20. ábra)*; kivül hüllőket és keverékalakokat alkalmaznak *(17. ábra)*, amilyen a szalamander is *(19. ábra)*. A renaissancekor már visszatér a valódi alakokhoz, a barokstilus pedig már csak a kagylót, delfint és más tengeri állatokat kedveli az állatok közül *(6.*, *12.*, *13.* és *14. ábra)*. Újabban a gerinctelen tengeri állatokkal és mikroszkópikus alakokkal is próbálkoznak.

Irodalom. Seder, Das Thier in der dekorativen Kunst, Bécs 1896 s köv.; Müller Sophus, Die Thierornamentik im Norden, Hamburg 1881; Sturm, Thierleben im Ornament, Stuttgart 1895; Schubert-Soldern, Das Stilisieren der Thier- und Menschenformen, Lipcse 1892; Haeckel, Kunstformen der Natur (megjelenőfélben).

Állatjárványok (I. k.). Az 1888. VII. t.-c. értelmében hivatalból jelentendő betegségek, melyekhez e címen időközben még a bivalyvész, a sertésvész és a sertéskolera is csatoltatott, az 1886—1897. terjedő 12 évi időszak alatt a házi állatok állatállományában következő veszteségeket okoztak:

Betegség neme	Elhullott és kiirtatott			
	ló	szarvasmarha	juh	sertés
Lépfene	3,388	28,457	26,110	—
Veszettség	192	952	235	784
Takonykór	9,850	—	—	—
Száj- és körömfájás	—	3,147	2,390	3,051
Ragadós tüdőlob	—	20,997	—	—
Himlő	—	—	11,324	659
Rühösség	579	24	3,393	—
Sertés-orbánc	—	—	—	287,503
Sertésvész (1895—1897) és sertés-kolera	—	—	—	1.408,840
Bivalyvész	—	972	—	—

Állatlakások (l. *a mellékelt képet*), az állatország legkülönbözőbb fejlettségü csoportjainál és fajainál találhatók s a legváltozatosabb szerkezetüek és összetételüek lehetnek. A legegyszerübb esetben a testtől többé-kevésbbé elálló, kutikulavagy kitinanyagból álló csövek, kehely- vagy harangforma csészék szolgálnak lakásul, de állhatnak ezek mész- vagy kovasavas sókból is, minden esetben azonban maga a test épiti fel. Igen nagy elterjedésben találjuk meg e lakásokat tokok képében a sarkodés-véglényeknél (Sarcodina) és habitusuk a fölületre tapadó idegen testektől igen változatos lehet. Csöves lakások nagyon gyakoriak a helyhez kötött *gyürüsférgeknél* (Polychaeta errantia), de nem ritkák bizonyos ázalékállatkáknál (Tintinnidae, Stentoridae), kerekes férgeknél (Floscularidae, Melicerhidae), lágytestüeknél (Vermetidae, Scophopoda), igen sok rovarlárvánál (Phryganidae) és rovarnál (Psyche) is, stb. Nagyon változatosak és az életmóddal szorosan összefüggők a hálószövö pókok lakásai (Sedentaria), a társaséletü rovarok (Termes, Apidae, Formicidae) művészi alkotásu lakásai. A gerinces állatok között is nagyon sok van olyan, amely valóban mesterséges és művészi lakásokat épit (vakond), de ezek között az épités művészetében mégis a madarak a legjártasabbak és fészeképités tekintetében több csoportba oszthatók. 1. *Bányászmadarak* barlangokba, folyók martjaiba üregeket vájnak fészkeik elhelyezésére. Ilyenek a *parti fecskék*, melyek a folyók martjaiba, agyagos szakadékokba, mély útbevágásokba társaságban vájják a mélyedéseket fészkeiknek. Ezekhez sorakoznak a sirályok (Sterna), a méhészmadarak (Merops), a pinguinek, jégmadarak (Alcedinidae), a barlangi bagoly (Athene cunicutaria), mely az Armadill és Morga földalatti lakásaiban épiti fel fészkét. 2. *Földön fészkelők*, amelyek a földön rakják fészkeiket s ezek rendesen igen mesterkéletlenek, csupán egymásra halmozott épületanyagból állanak. Ilyen fészkelők a hattyuk, a kacsák és ludak, a tyúkfélék és futómadarak, a gázlók, sirályok (Larus) stb. 3. *Kőművesek*, amelyek fész-

ÁLLATI ÉKÍTMÉNYEK.

15. ábra. Állati frizek.

29. ábra. Hattyú. (Középkori sisakdísz.)

1. ábra. Griffek és kimérák.

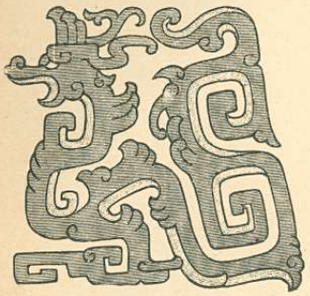

26. ábra. Khinai sárkány.

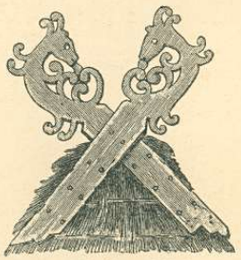

16. ábra. Lófej.

2. ábra. Keselyű.

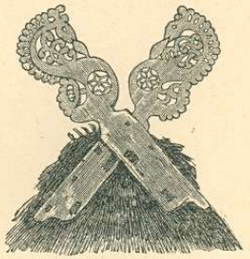

18. ábra. Lófej.

14. ábra. Delfin.

10. ábra. Sárkány-oszlopfő.

4. ábra. Polip.

25. ábra. Sárkány. (Középkori szövet.)

24. ábra. Címertani oroszlán.

9. ábra. Címertani kettős sas.

3. ábra. Kettős sas.

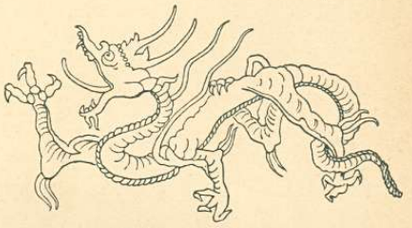

23. ábra. Japáni sárkány.

27. ábra. Japáni madárcsoport.

19. ábra. Szalamander.

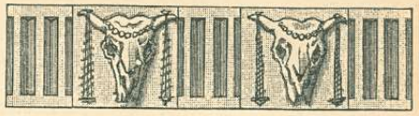

11. ábra. Ökörfej.

6. ábra. Kagyló.

22. ábra. Lámpavivő sárkány.

17. ábra. Csúcsíves eresz-csatornafej.

20. ábra. Pelikán (renaissance).

21. ábra. Sárkányhurok. (VIII. sz.-beli kelta kézirat.)

7. ábra. Hal-iniciale.

12. ábra. Delfin.

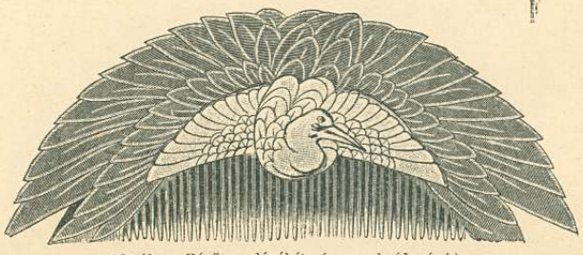

28. ábra. Fésü madárékítménynyel. (Japáni.)

5. ábra. Egyszarvu.

13. ábra. Delfin.

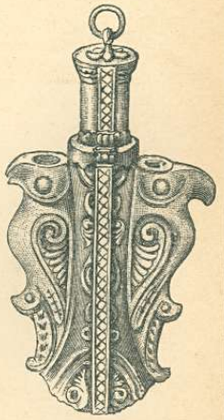

8. ábra. Kettős sas.

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN.

ÁLLATLAKÁSOK.

Mókusfészek.

Az orángután lakása.

Hód-építmények és törpeegér fészke.

Mogyorópele fészke. Vakond lakása. Borz lakása. Házinyúl lakása.

1, 2. Scaria variegata és Trypoxylon aurifrons nevű darázsok fészke. 3. Pachylomerus nidulans fészke. 4. Exotikus Psyche tokja. 5. Bányászpók. 6. Vespa media fészke. 7. Lódarázs fészke 8. Rhynchytes lakása. 9. Psyche tokja. 10. Hangyaleső lárváinak tölcsérei. 11. Cicindela lárvája.

Hangyalakás (Tapinoma) és levelész-istálló.

Termiták építménye.

Serpulák csőlakásai. Keserűponty fészke. Simakagyló fészke.

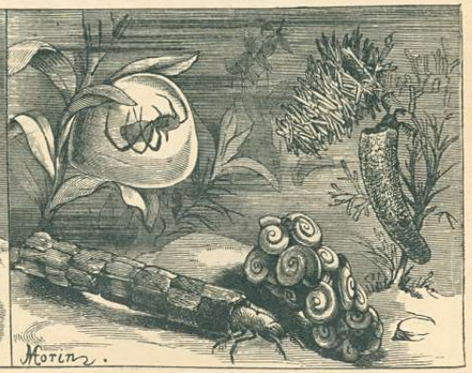

Vízipók búvárharangja. Phryganidák tokjai.

küket nedvesen összetapasztott földből építik fel, mint a fecskék, kék harkály, flamingó, aranyszőrű pinguin, szarka, éneklő rigó stb. 4. *Szobaurak*, amelyek fészkük építésére a fák odvait keresik fel, mint a harkályok, a nyaktekercs, a kék cinke stb. 5. *Laposépítők* azok, melyek mélyedés nélküli, lapos fészket raknak, mint a gerle, a sas, a gém, a gólya, a daru stb. 6. *Kosárfonók*, fészküket növényszálakból vagy gyökerekből lazán fonják s ez közepén mélyedett, mint a varjak, seregélyek stb. fészke. A bámulatosabb kosárfonást végzik fészkük építése alkalmával a *zöld szövőmadár* (Ploceus pensilis) és a *republikán-madár* (Philetaerus sveius). A *Ploceus pensilis* Madagaszkár lakója, óriás, tömlőforma fészkét szalmából és sásból fonja. A fészek oldalán 16 cm. hosszú cső lóg le, melynek alsó vége a tulajdonképeni fészekhez vezető nyilást tartalmazza. Fészkét a folyók melletti fákra építi, ugy hogy az a viz fölött csüng, még pedig több más fészek társaságában s ezeknek sem az eső, sem a ragadozó állatok támadása nem árthat. Érdekes az is, hogy 4—5 fészek sorakozik egymás fölé, mert a fiatal mindig a szülői hajlék szomszédságában épit. A délamerikai *republikán madár* nevét onnan kapta, hogy több százan, néha 800—1000 madár is közösen építi fészkét fűből és hasonló anyagokból egy fának az ágaira. Mindenekelőtt egy nagy ernyőt épitenek, melynek falazata vizhatlan s ennek az ernyőnek belső felületén rakják meg a párok tulajdonképeni fészkeiket. 7. *Szövőmadarak* mindazok, amelyek fészkeiket fonálforma anyagból (farostok, gyapjuszálak, szőrök stb.) olyformán építik fel, hogy faluk szövetszerünek látszik, ilyenek a *kékbegy*, a *barázdabillegető*, a *veresbegy*, *függő cinke* stb. 8. *Szabómadarak* azok, amelyek fészkük építésekor csőrüket tű gyanánt használják s ennek segélyével kapcsolják össze az építőanyagul szolgáló faleveleket, ilyen például a *banán seregély* (Isterus bananae) és több rokona. 9. *Nemez-készítők* azok, amelyek állati vagy növényi gyapjuszálakból a kalapnemezre emlékeztető szövetet készítenek fészkük építési anyagául, ilyenek a *kolibrik*, a *tengelic* stb. 10. *Cementező madarak* azok, amelyek fészkük építéséhez ragadós, szilárd rögzítésre alkalmas anyagot használnak, ilyenek a *Salangana* s a mi fali *fecskéink*. 11. *Tetőépítők* azok a madarak, amelyek zárt, de oldalán bejáróval biró fészkük fölébe tetőt építenek. Igy épit a szarka és több más hazai madarunk. 12. *Fészekfoglalók* mindazok a madarak, amelyek vagy más madarak fészkeit foglalják el, vagy pedig tojásaikat más madarak fészkébe rakják le anélkül, hogy kiköltésüknél részt vennének. A verebekről ismeretes az, hogy nem ritkán elfoglalja a fecskefészket, vagy a gólya fészkének hézagaiba telepszik meg. A kakuk pedig az idegen madarak fészkét csak azért keresi fel, hogy abba egy-egy tojást helyezzen el s aztán a szülői gondokat ezzel teljesen lerázza magáról. D. J.

Állatok védő eszközei, l. *Védő eszközök*.

Állatorvosi főiskola (m. kir.). Az állatorvosi szakoktatás ügye lényegesen módosult az által, hogy az állatorvosi akadémia (I. k.) a király 1899 febr. 11. kelt legf. elhatározásával mint A. egyetemi rangra emeltetett. Az új szerv. szabályzat értelmében az állatorvosi tanfolyamra, két évi átmeneti időszak után, csak gimnáziumi vagy reáliskolai érettségi bizonyítvány alapján vehetők fel hallgatók; a tanfolyam továbbra is nyolc félévig tart és a szigorlati rendszer is hasonló maradt, mint a multban. A főiskola élén a rektor áll, a ny. r. tanárok pedig, legalább felerészben, a VI. fizetési osztályba soroztatnak. Időközben a bakteriologia új tanszéket kapott, a tanító személyzet pedig egy ny. r. tanárral, egy segédtanárral, tanársegéddel és gyakornokkal szaporodott. A hallgatók száma az utóbbi hét év alatt a következő volt:

Év	I.	II.	III.	IV.	Gazda	Katonai hallgató	Összesen	Oklevél kiadatott
	éves rendes hallgató							
1892/3	80	57	38	—	12	19	206	51
1893/4	102	48	32	39	13	20	254	21
1894/5	102	67	26	31	13	12	251	38
1895/6	143	74	44	27	19	14	317	27
1896/7	151	80	40	42	20	19	352	52
1897/8	155	102	46	40	13	24	380	39
1898/9	152	107	65	43	12	21	400	—

Az állami költségvetés az 1899. évre személyi járandóságok címén 78,354 frtot, dologi kiadások címén 51,967 frtot, rendes bevétel címén 21,100 frtot irányoz elő. HUTYRA.

Állatszelidítés. Már az ókorban nagy eredményeket mutat fel. A keleti fejedelmek szelidített párducokat és oroszlánokat tartottak és azokkal mentek vadászatra és csatába. Plinius szerint a karthagói Hanno volt az első oroszlánszelidítő. Marcus Antonius a farszalusi csata után oroszlános kocsin ment végig a harctéren. Heliogabalus császár oroszlánokkal szokta megijeszteni a vendégeit. Seneca és Martialis említést tesznek az állatszelidítőkről, akik a vadállatot megölelik és kezüket szájába teszik. Az újabb kor hiresebb szelidítői: Carter, Martin, Amburg, Charles, Bidel, a néger Delmonico, Batty, Upilio Faimali, aki meztelenül ment be a legvadabb állatok ketrecébe és állítólag igy szelidített; nők: Borelli kisasszony, Leprince asszony stb. Az Á.-nek ókori eszközeiről keveset tudni. Egy érem a szelidítőt (mansuetarius) ostorral ábrázolja. Az állatok pszihologiájának ismerete nem kevésbbé fontos, mint a fizikai eszközök (ostorozás, éheztetés, kötözés stb.). A szelidítőnek ki kell mutatnia, hogy bátorságban és hatalomban felülmulja az állatot, ennek pedig lényeges feltétele a szilárd tekintet. Egyes fogások bizonyos családokban át is öröklődnek. A fogságban született és fiatal állatok szelidítése tetemesen könnyebb.

Állatviadalok, l. *Bikaviadal* (III. k.), *Kakas* (X. k.) és *Venationes*.

Alldeutscher Verband, német nemzeti egyesület, mely 1891. *Allgemeiner Deutscher Verband* cím alatt társadalmi úton keletkezett s 1894. változtatta meg a nevét. Célja az, hogy a német nemzeti érzelmet fokozza s kijelölje a német nemzetnek azokat a feladatait, amelyeket az egész világra kiterjedő hatalmi állása s különösen a tengerentúli törekvések rónak a nemzetre. E magas és messzeható politikai és gazdasági célok elérését nagyszabásu gyarmati, ki-

vándorlási és telepítési politika által kivánja a szövetség biztosítani, ezen kivül pedig a külföldön élő németek védelmére is vállalkozik. Céljainak elérésére a német diplomácia erélyes támogatását akarja felhasználni és gondoskodni kiván a külföldön fennálló német intézményeknek, különösen az iskoláknak szaporításáról és jobb ellátásáról. A német anyanyelvü idegen állampolgárokat a nyelvegység által akarja Németországgal folytonos és szoros kapcsolatban tartani s e célból az ausztriai meg magyarországi németekkel állandóan érintkezést tart fenn, a gyarmatokon pedig német telepek létesítésére törekszik. Hogy a németséget a szláv és az angol-szász elnyomás veszélyei ellen védelmezze, szoros államjogi kapcsolatot akar létrehozni Németország, Ausztria és Magyarország között s azután az államok területén kivül még a Svájc, Hollandia és Belgium bevonásával egy nagy közép-európai gazdasági és vámszövetséget törekszik alapítani. 1897 közepén 12,000 tagja volt, állandó közlönye a Berlinben hetenként megjelenő Alldeutsche Blätter, mely organum pángermán túlkapásaival a magyarországi svábok és az erdélyi szászok körében napjainkban se mulasztja el izgatni.

Allemannus *Jakab*, l. *Griesinger* (VIII. k.).

Allenstein, porosz város, (1895) 21,579 lak.

Allevard (ejtsd: alvár), francia város Isère francia département grenoblei kerületében, a Breda festői völgyében, (1891) 1851 lak. Van kénes forrása (16°), fürdője, vas- és rézbányája, acél- és selyemipara.

Allgemeine Zeitung, Münchenben megjelenő, mérsékelt liberális irányu politikai napilap, melyet 1798. Stuttgartban Cotta János Frigyes báró alapított. Midőn 1803. a württembergi kormány betiltotta a lapot, Ulmba s innét 1810. Augsburgba költözött át, ahol virágzásának legszebb éveit élte át. 1882. Münchenbe helyezték át; 1889. a Cotta-cég tulajdonából a Kröner-cég, majd ettől ennek vagyonával együtt az Unio kiadó részvénytársaság vette át a lapot. 1896 óta *Jolly* Gyula, ennek 1898 febr. 20. történt halála óta *Tournier* Hans a főszerkesztő, a tudományos mellékletek szerkesztését pedig 1897 óta *Bulle* Oszkár végezi. A század középső harmadában Európa legtekintélyesebb és legolvasottabb lapjai közé tartozott, különösen emelte tekintélyét az, hogy Európa legkiválóbb szellemei, tudósok, írók, művészek s politikusok egyaránt az A. hasábjain törekedtek a közvéleményre hatni. Levelezői s munkatársai voltak a többek közt: Heine, Börne, Gutzkow, Fallmerayer, Reumont, Pulszky Ferenc stb. Hazánkban igen népszerütlen volt, mert mindig ellenzője volt a magyar érdekeknek s az ötvenes években nagyon erősen támadta a passzsziv ellenállás politikáját. Különösen azért okoztak nálunk e cikkek nagy felháborodást, mert az időben egész Európa egyedül e célzatos fejtegetésekből merítette rólunk való információit. Abszolut korszakbeli lapjaink sok tollharcot küzdöttek végig az A.-gal, sőt Arany János Cynismus cimen irt egy cikkére 2 strófás választ. V. ö. *Heyck*, Die A. Z. 1798—1897. (jubileumi munka, Stuttgart 1898).

Alliance française (franc., ejtsd: aliañsz frañszéz, teljes címe: *A. pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'étranger*), 1883. Párisban alapított egyesület. Célja a francia nyelvnek Franciaországon kivül való terjesztése. Iskolákat tart fönn külföldön, az ott élő franciákkal érintkezésben van és tehetségéhez képest előmozdítja a külkereskedelmet. 1893 óta Párisban tanfolyamokat rendez az egyesület céljaira alkalmas egyének kiképzésére. Kivált a svájci németség és a belgiumi flamandság ellen küzd.

Allier, francia département, (1896) 424,378 lak.; 1897. termés: 1.666,500 hl. búza, 321,020 hl. rozs, 339,610 hl. árpa, 977,190 hl. zab, 247,297 hl. bor, 13,185 hl. gyümölcsbor, 986,327 t. szén.

Állitási lajstrom, l. *Átutalási eljárás*.

Allm., természetrajzi nevek mellett *Allman* György Jakab angol zoologus (szül. 1812., megh. 1898 nov. 19.), 1855—70. edinburgi tanár nevének rövidítése. Művei: Monograph of the freshwater Polyzoa (1856); Monograph of the gymnoblastic Hydroids (1871—72.).

Allo . . . (gör.) összetételekben a. m. más, másképp.

Allochiria (gör.-lat.), az érzési észrevevésnek ama rendellenessége, midőn a beteg teste egyik helyének érintését a test másik felének többnyire megfelelő helyére lokalizálja. Főleg hiszteriásoknál észlelhető, ritkábban hátgerinc-sorvadásban szenvedőknél. A többféle magyarázat közül legvalószinübb az, mely a tünetet a gerinevelő hátulsó szarvainak elváltozásával hozza kapcsolatba.

Allochthón (gör.), az *autochtón*-nal (II. k.) ellentétben az idegen földről származót jelenti.

Álló csillagok (I. k.). A fotográfiának a csillagos égre való alkalmazása tette, hogy ugy az ismeretes változó csillagok száma folytonosan növekszik, mint távolságaiknak ismerete is gyarapszik. Most már több mint 80 álló csillag parallaxisa van megmérve, egynémelyikét több megfigyelő is vezette le.

Az eddigi eredmények táblázatos összeállítását lásd a 39. oldalon.

E táblázatban a «fényidő» az évek számát jelenti, amelyre a csillag fényének szüksége van, hogy hozzánk leérjen. A csillagok nagyságrendje fotometriai mérésen alapszik, az 1-nél kisebb értékek tehát az átlagos első rendü csillagnál fényesebb Á.-at jelölnek.

A cambridgei (Egyesült-Államok) csillagvizsgáló fiókintézetének fotográfiai felvételei különösen a déli égen számos új változó csillagnak felfedezéséhez vezettek, melyeknek kimérésével Fleming foglalkozik nagy szerencsével. Ily változó csillagok különösen nagy számmal a gömbalaku csillaghalmazokban találhatók.

Nagy haladást tett a kettős csillagok ismerete. Schaeberle 1896 nov. 14. felfedezte a Procyon kisérőjét, melyet az elmélet már jóval előbb előrelátott. E kisérő 13. rendü és sárgás szinü, távolsága a főcsillagtól 4″.6 és tömege amannak mintegy 0·2 része. Különösen termékeny lett a spektroszkóp alkalmazása, mely az ugynevezett spektroszkópikus kettős csillagok számát folyton növeli (l. *Algol*, I. k.). Ezek kettős volta csak a

Állócsillag-parallaxisok.

Csillag	Rektasszenzió	Deklináció	Nagyság	Saját mozgás	Parallaxis	Fényidő
α Andromedae	0h 3m	+20°,5	2,1	0″,17	0″,06	54
β Cassiopejae	0 4	+58,6	2,3	0,55	0,16	20
Groombridge 34	0 12	+43,4	7,9	2,80	0,29	11
ζ Tucani	0 15	−65,5	4,1	2,05	0,06	54
α Cassiopejae	0 34	+56,0	2,1	0,05	0,04	81
η Cassiopejae	0 43	+57,2	3,4	1,20	0,28	12
γ Cassiopejae	0 50	+60,1	2,2	0,02	0,05	65
μ Cassiopejae	1 1	+54,4	5,2	3,75	0,22	15
β Andromedae	1 4	+35,1	2,2	0,19	0,07	47
δ Cassiopejae	1 5	+54,6	4 4	0,31	0,23	14
Polaris	1 20	+88,7	2,1	0,05	0,08	40
α Arietis	2 1	+23,0	2,1	0,23	0,08	40
β Persei	3 1	+40,5	2,3; 3,5	0,02	0,06	54
ε Eridani	3 16	−43,5	4,4	3,03	0,14	24
α Persei	3 17	+49,5	1,9	0,05	0,09	36
Piazzi III. 242	4 0	+37,8	7,4	0,25	0,02	163
o² Eridani	4 10	− 7,8	4,5	4,05	0,19	17
Aldebaran	4 30	+16,3	1,1	0,19	0,12	27
Capella	5 9	+45,9	0.1	0,44	0,11	30
Rigel	5 10	− 8,3	−0,1	0,02	0,09	36
β Tauri	5 20	+28,5	1,0	0,18	0,06	54
α Orionis	5 49	+ 7,4	0,0	0,02	0,01	326
South 503	5 50	+13,9	7,0	0,65	0,00	—
β Aurigae	5 51	+44,9	1,9	0,07	0,06	54
α Argûs	6 22	−52,6	0,4	0,00	0,03	109
γ^5 Aurigae	6 34	+28,4	5,6	0,15	0,12	27
Sirius	6 40	−16,6	−1,9	1,31	0,39	8
51 Cephei	6 51	+87,2	5,4	0,06	0,03	109
Castor	7 28	+32,1	1,5	0,21	0,20	16
Procyon	7 34	+ 5,5	−0,5	1,25	0,27	12
Pollux	7 39	+28,3	1,4	0,63	0,07	47
ι Ursae majoris	8 52	+48,2	3,2	0,50	0,13	25
10 Ursae majoris	8 53	+42,2	4,2	0,50	0,20	16
Σ 1321	9 6	+53,2	7,4	1,69	0,07	47
Θ Ursae majoris	9 25	+52,2	3,1	1,11	0,05	65
B. B. VII. 85	9 37	+43,2	8,1	0,79	0,06	54
20 Leonis minoris	9 55	+32,5	6,0	0,69	0,06	54
Regulus	10 3	+12,5	1,2	0,26	0,09	36
Groombridge 1618	10 5	+50,0	6,7	1,43	0,24	14
B. B. VII. 94	10 22	+49,3	6,3	0,89	0,10	33
B. B. VII. 95	10 27	+49,7	7,4	0,27	0,04	81
β Ursae majoris	10 27	+55,9	2,2	0,08	0,09	36
α Ursae majoris	10 27	+62,3	1,9	0,14	0,05	65
Lalande 21,185	10 58	+36,7	6,8	4,75	0,46	71
Lalande 21,258	11 0	+44,1	8,5	4,40	0,23	14
Σ 1516	11 8	+74,0	7.0	0,42	0,19	17
Arg. Öltzen 11,677	11 15	+66,5	9.0	3,04	0,20	16
B. B. VII. 110	11 33	+45,7	6,7	0,64	0,03	109
B. B. VII. 111	11 40	+48,3	8,2	0,67	0,02	163
β Leonis	11 43	+15,2	2,1	0,52	0,03	109
Groombridge 1830	11 47	+38,5	6,5	7,05	0,07	47
γ Ursae majoris	11 48	+54,3	2,3	0,09	0,10	33
B. B. VII. 119	12 4	+40,8	7,3	0,33	0,06	54
ε Ursae majoris	12 49	+56,5	1,8	0,10	0,08	40
Arcturus	14 10	+19,7	0,3	2,28	0,02	163
α Centauri	14 32	−60,4	0,7	3,67	0,75	4
β Ursae minoris	14 51	+74,6	2,3	0,03	0,06	54
η Herculis	16 39	+39,1	3,6	0,08	0,40	8
α Herculis	17 10	+14,5	3,0	0,04	0,05	65
ζ Herculis	17 11	+25,0	3,0	0,16	0,06	54
π Herculis	17 11	+36,9	3,6	0,04	0,00	—
ν¹ Draconis	17 30	+55,3	4,8	0,16	0,32	10
ν² Draconis	17 30	+55,3	4,8	0,16	0,28	11
Arg. Öltzen 17,415-6	17 34	+68,5	9,0	1,27	0,18	18
γ Draconis	17 54	+51,5	2,4	0,04	0,06	54
70 Ophiuchi	18 0	+ 2,5	4.4	1,13	0,22	15
δ Ursae minoris	18 6	+86,6	4,5	0,04	0,12	27
Vega	18 33	+38,7	−0,1	0,36	0,09	36
Σ 2398	18 42	+59,5	8,2	0,24	0,36	9
6 B Cygni	19 9	+49,6	6,6	0,64	0,30	11
31 Aquilae	19 20	+11,7	5,5	0,96	0,06	54
σ Draconis	19 33	+69,4	4,8	1,84	0,25	13
α Aquilae	19 46	+ 8,6	1,0	0,65	0,20	16
γ Cygni	20 18	+39,7	2,3	0,02	0,10	33
61 Cygni	21 2	+38,2	5,0	5,16	0,40	8
α Cephei	21 8	+29,8	2,6	0,16	0,06	54
δ Equulei	21 9	+ 9,6	4,0	0,30	0,02	163
ε Pegasi	21 39	+ 9,4	2,4	0,10	0,08	40
ε Indi	21 55	−57,2	5,2	4,60	0,20	16
α Pegasi	22 59	+14,6	2,3	0,06	0,08	40
Lacaille 9352	22 59	−36,5	7,5	6,96	0,28	11
Bradley 3077	23 8	+56,4	5,5	2,09	0,15	22
85 Pegasi	23 57	+26,5	5,8	1,29	0,06	54

spektrumban mutatkozó periodikus vonaleltolódásból következtethető. Számuk jelenleg 7: Mizar, Spica, Algol, β Aurigae, β Lyrae, Kastor és μ Scorpii. β Aurigae rendszere 2 fényes testből áll, mely 4 nap, β Lyrae hasonlóan két testből áll, mely 12 nap 22 óra alatt végez egy-egy keringést, mialatt fényessége két minimumot és két maximumot tüntet fel. Kastor vagy α Geminorum könnyen feloldható kettős csillag, melynek összetevője egy 2-od és 3-ad rendü csillag. A fizikai összetartozás meglehetősen kérdéses, de tény, hogy a gyengébb kisérő spektroszkópikus kettőscsillag, mely 2·9 nap alatt végez egy keringést. μ Scorpii szintén kettős csillag, melynek fényesebb tagja még egy kisérővel bir. Ez az arequipai csillagvizsgálón eszközölt spektrografikai felvételek szerint 34 óra 42 percnyi keringési idővel bir.

Az A. osztályozása tipusok szerint megadja ugyan a relativ hőmérsékletüket, de abszolut értéke eddig ismeretlen volt. Scheiner most megalapította a magnéziumhoz tartozó két spektrálvonal különös magaviseletéből, hogy a III. a. tipusu csillagok felületi hőmérséklete 3000°—4000°, az I. a. tipusu A.-nál mintegy 15,000°, mig a II. a. tipusu csillagokon, melyekhez napunk is tartozik, e két szám között fekvő értéket vesz fel. KÖV.

Allofánsav (allophansav), az u.n. *ureidek* (XVI. k.) közé tartozó szénvegyület, mely leszármaztatható a karbamidból — $CO(NH_2)_2$ — ha abban egy hidrogénatomot a szénsav gyökével pótolunk, képlete tehát $CO(N_2H)NH.COOH$. Az A. tiszta állapotban nem ismeretes, összetett éterei közül azonban több elő van állitva. Amidjai közül legfontosabb a *biuret* (III. k.). NU.

Allogén (gör.), az olyan kőzeteket hivják igy, melyek nem a mostani lelőhelyükön képződtek, viszont *autogén* kőzeteknek mondják azokat, melyek mostani lelőhelyükön állottak elő.

Állomási jutalékrendszer, l. *Munkáltató rendszerek.*

Állomási munkásegyezmény, l. *Munkáltató rendszerek.*

Allotment system (ang., ejtsd: allatment szisztem a. m. sorsolási v. részesedési rendszer) volt a neve annak az agrár-javaslatnak, amelyet a 30-as években a paraszt-osztály érdekében Angliában ajánlottak. Eszerint minden kerületben törvényhozásilag lettek volna megállapitandók azok a földterületek, amelyeket parcellákra felosztva mezőgazdasági munkások között kellett volna sorshúzás útján bérletekül szétosztani. Ez intézkedések céljául egyfelől az intenzivebb gazdálkodást jelölték meg, másfelől pedig arra is számitottak, hogy a sorshúzás útján mindenkinek kijárandó földbirtok a munkabérek alakulására kedvező hatást fog gyakorolni. Irország részére 1887. egy *Allotment Act*-ot bocsátott ki az angol parlament, amelyben földvásárlásokra és kisajátításra hatalmazta fel a kormányt, hogy a mezőgazdasági munkások nagyobb arányu telepitései biztositassanak ezzel. Az A. helyenként alkalmas telepitési eljárásnak mutatkozott, a mezőgazdasági munkabérek alakulására azonban általánosabb hatása sehol sem volt.

Allusio, l. *Alludál* (I. köt.).

Állva maradt, versenysport-kifejezés, amelylyel azon ténykörülményt tüntetik ki, hogy a benevezett versenyzőt a kitűzött bánatjelentési határidő után nem törölték a versenyből, tehát továbbra is van indulási jogosultsága.

Almási *Tihamér*, l. *Balogh* (II. köt.).

Almásy (almási), középkori fejérvármegyei *család*, mely a mai Rác-Almás községről nevezte magát. Tagjai közül László és Péter Fejér vármegye követei az 1447-iki országgyülésen. Ettől különbözött az eörsi és kukolyi vagy később zsadányi és törökszentmiklósi Almási-család (I. köt.).

1. *A. Kálmán* gróf, idősb (almási, I. k.), megh. Kétegyházán 1898 okt. 28.

2. *A. Pál*, politikus, szül. Pesten 1818., megh. 1883 okt. 13. Az 1848-iki országgyülésen Gyöngyöst képviselte s a jul. 10. tartott ülésen a ház alelnökévé választatott. Schlicknek 1848 végén Galiciából történt betörésekor Heves vármegyébe küldetett kormánybiztosként, azonban az országgyülésnek Debrecenbe költözése után behivatott s az elnöki széket odahagyott Pázmándy helyett ő elnökölt. Helyét a függetlenségi nyilatkozat tervbe vételekor is megtartotta s április 14. a ház határozata alapján Magyarország függetlenségét ő mondotta ki. A leveretés után külföldre menekült s Párisban tartózkodott. Utóbb kegyelmet nyervén, visszatért hevesvármegyei jószágára. 1861. az emigránsokkal való összeköttetése miatt várfogságra itélték, de két év után kegyelmet nyert.

Almberg *Antal*, l. *Jalava Antti* (IX. köt.).

Almemor, l. *Minbar* (XII. köt.).

Almopia, l. *Moglena*.

Álmosság, l. *Álmatlanság* és *Álomkór* (I. k.).

Almus Mons, ókori hegység Pannoniában (XIII. k.). L. még *Almus-hegy* (I. k.).

Álomország, l. *Cocagne* (IV. k.).

Alope, Kerkyonnak, Eleuzisz királyának leánya, akit Poseidon szerelmével tüntetett ki, aminek folytán aztán egy fiúgyermeket szült. A. atyjától való félelmében kitette a gyermeket, de akkor egy kanca jött, mely azt tejével táplálta (ezért aztán neve Hippothoos vagy Hippothoon, a róla elnevezett attikai phylenek törzsökös őse). Kerkyon később rájött a dologra és leányát fogságra vetette, mire Poseidon szerelmesét forrássá változtatta (az utókornak Eleuzisz területén mutogatták). Mikor aztán Theseus Troizénből Athénbe való vándorlásában Kerkyont birokversenyben legyőzte és megölte, Hippothoon elkérte és megkapta tőle nagyatyjának uralmát, mig A.-ról egy városkát neveztek el Tesszáliában, Larissza, Kremaszte és Echinosz között. L. M.

Alosa *Cuv.* (állat), a nyilthólyagu halak (Physostomi) rendjének heringfélék (Clupeidae) családjába tartozó alnem a szárdinia (Engraulis C. V.) nemből. Ide tartozó fajok a *Cl. pilchardus* Walb., *Cl. alosa* Cuv. és *Cl. fiata* Cuv. D. J.

Alpár *Ignác*. Épitette a segesvári, dicsőszentmártoni, dévai, kolozsvári, nyiregyházi s épiti a nagyenyedi vármegyeházat; több gimnáziumot és reáliskolát is épitett. Az ő tervei szerint készült az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportja, amiért a III. osztályu vaskoronarenddel tüntették ki. 1897—98. bámulatos gyorsasággal építette a soproni honvédségi főreáliskolát, a pécsi és nagyváradi honvéd hadapródiskolákat, mely újabb sikereért a Ferenc-József-rend középkeresztjét kapta.

Alpáry, zemplénvármegyei *család*, melyből *Simon* 1559. és 1569. Zemplén vármegye országgyülési követe, 1570—74. pedig alispánja származott. Mint a zempléni fölkelő nemesség hadnagya, 1565-ben II. János király vezére ellen l arcolt Tokajnál.

Alpes-Maritimes, francia département, (1896) 265,155 lak.; 1897-iki termés: 135,670 hl. búza, 9240 hl. rozs, 4760 hl. árpa, 4840 hl. zab, 45,150 hl. bor.

Alphons *Tivadar*, osztrák festő, szül. Krakkóban 1860., megh. Meranban 1897 szept. 2. Grazban végezte tanulmányait s az ottani műegyetemen érdemelte ki diplomáját. 21 éves korában a bécsi művészeti akadémiába került, ahol Wurzinger, Griepenkerl, Lichtenfels, de kiváltképen Unger rézmetsző vezetése alatt tanult és Ungernek csakhamar legjelesebb tanítványa lett. 1885 óta ismeretessé vált neve és tudása; pompás olaj-, aquarell-tájképei és rajzai nagy figyelmet keltettek. Salzburg látképe, a Gosau-tó és a Dürren-tó a Monte Cristallóval legsikerültebb képei. Amellett Defregger, Schindler (Pax), Pettenkofen, Passini és mások művei nyomán kitünő rézkarcokat készitett. A császár megbizásából a régi Bécs utcáit és házait örökítette meg külön díszmunkában. 1894. azonban üldözési mániába esett és előbb Feldhofban, majd Meranban sinylődött, mignem egy őrizetlen pillanatban a harmadik emeletről az utcára vetette magát. Az ifjabb művészgárda egyik legjelesebb tagját vesztette benne. Tisztelői 1898. Bécsben kiállitást rendeztek műveiből, mely 132 képet (34 olajfestmény) és karcolatot ölelt föl. Budapestről és hazánkról is hagyott hátra tájképeket. M. L.

Alpis, folyó, mely Herodotosnál fordul elő. Újabb kutatók hol a Tiszával, hol a Kulpával, ritkábban az Inn-nel azonositják.

Alquifoux (arab eredetü franc., ejtsd: alkifú), az ólomérc zúzásánál és iszapolásánál nyert érczliszt, melyet régebben ólomglit helyett a durva fazekasmáz előállitására használtak.

Alsáni, előkelő középkori magyar *család* a Szente-Mágocs nemzetségből, melynek őse Logreth fia *Logreth* 1300 körül élt s A. Bálint pécsi püspök 1408-iki siremléke szerint nádor volt, nyilván az 1301—10 közti zavaros időszakban. Logreth fia János bánnak egyik fia volt *A. Bálint* biboros és pécsi püspök 1374—1408. (II. köt.), a másik *Pál* mester, ki 1386. fiaival Lászlóval és Miklóssal együtt elkisérte a föllázadt Károly-pártiak lecsendesítésére Horvátországba menő királynékat, Diakovár környékén azonban ők is a lázadók kezébe kerültek, honnan kiszabadulva *A. László* és *Miklós* 1388. jelentékenyen közreműködtek a pártütők leverésében. *A. János* 1408. főpohárnok volt s egyik tagja a Zsigmond által alapított sárkányrendnek. A család címere kockázott paizsfő alatt felhőből kinyuló s három szirmu rózsát tartó kar volt. N. G.

Alsáni vár. A mai Szerém vármegye területén Gunya közelében állott. Hajdan Valkó vár-

megyéhez tartozott. Eleintén a hires Alsáni-család, ennek kihalása után (1436) a Thallóczy-, 1464 táján a Maróthy-család birta. 1526 után pusztult el. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földrajza (II. 268., 290., 529.). KAR.

Alsium, l. *Palo* (XIII. köt.).

Alsó-Ausztria. Az 1890-iki lakosok közt volt mező- és erdőgazdasággal foglalkozó: 659,642 (24·7%), bányász és iparos 1.112,499 (41·7%), a kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 462,244 (17·3%), értelmiséghez tartozó és foglalkozás nélküli 427,414 (16%). A népmozgalom adatai szerint (1895) született: 97,317 (3436 halva), elhalt 70,239, házasságkötés volt 24,396. 1896. a termés volt: 1.765,320 hl. búza, 3.841,770 hl. rozs, 1.291,090 hl. árpa, 4.851,350 hl. zab, 186,680 hl. kukorica, 73,900 hl. hüvelyes, 364,170 tonna burgonya, 106,075 t. cukorrépa, 15,620 t. gyümölcs és 868,020 hl. bor. A bányászat termelt 7384 t. vasércet, 52,536 t. kőszenet, a kohászat 25,781 t. friss és 6287 t. öntött nyers vasat. A 71 sörfőzőben termeltek 3.406,650 hl. sört, a 6277 szeszfőzőben 12.622,145 hl.-fok alkoholt, a 3 cukorgyárban 12,828 t. cukrot és a 4 állami dohánygyárban 4328 t. dohányt, 88·4 millió szivart és 190·7 millió szivarkát. A mostani választási törvény értelmében a bécsi birodalmi gyülésbe 46 tagot küld és pedig 8-at a nagybirtokosság, 17-et a városok, 2-t a bécsi ipar- és kereskedelmi kamara, 10-et a községek és 9-et az általános választói joggal birók. 1896. Melk és 1897. Mödling új kerületi kapitányságokat alapították. Az új (1898) hivatalos adatok szerint A.-ban 169,311 iparüzlet létezik. E tekintetben a tartomány Ausztria országai sorában a második helyet foglalja el (az első helyen Csehország áll). Részvény-társulat 1896. és 1897. együttesen 17 alakult meg, 1898. pedig 22. —ZIK.

A. tartománygyülésében 1896 óta a keresztény szocialista vagyis az antisémita többség uraskodik s a klerikálisokkal szövetkezve, a liberális ellenzéket mindenképen terrorizálja. A német nemzeti kérdésben ez a párt igen ingadozó és gyanus álláspontot foglal el; annál nyiltabban kel ki hazánk s a magyar kiegyezés megújítása ellen, melyet Lueger példájára minden alkalommal Ausztriára nézve vészthozónak jelent ki. Hogy uralmukat a jövőre nézve biztositsák, 1899 febr. oly javaslatot fogadtak el a választási törvény megváltoztatására, melynek értelmében a mostani kuriák közül csupán a virilisták, a nagy földbirtokosok s a kereskedelmi kamara kuriája tartaná meg a választási jogot. Bécs város külön kuriát alkotna, az összes vidéki kerületek pedig (városok csak ugy mint falvak), egyetlen egy kuriába egyesittetnének. Bécsben minden 4000, a vidéken 3200 választóra esnék 1—1 képviselő. Az V. (általános munkás)-kuriának Bécsben 6, a vidéken pedig szintén 6 mandátum jutna. A képviselők összes száma kitesz majd 90-et; ugymint 2 főpap, a bécsi egyetem rektora, továbbá 87 választott képviselő (ezek közül Bécs 25-öt választ). A kormány csak azon föltétel mellett volna hajlandó a reformot jóváhagyni, ha a bécsiek a polgármester-választási jogukról lemondanának, amire nincs kilátás. Pozitiv eredményt mutathat fel a tartomány a *Dunának szabályozása* terén, melyhez már hozzá is fogtak. Ezzel kapcsolatban a Freudenauban nagy téli kikötőt fognak létesíteni, hogy a Pozsonynál épülőfélben levő téli kikötővel versenyezhessenek. M. L.

Alsó-Bajorország, kerület, (1895) 673,523 lak.

Alsó-csallóközi és csilizközi egyesült ármentesitő és csallóközi belvizlevezető társulat. Első megalakulása 1854. történt *Csallóközi viszabályzó társulat* címmel, de csak 1864-ig állott fönt. 1876. újra alakult és jelenlegi nevét vette föl. Célja a Pozsony, Komárom és Győr vármegyék területén levő Alsó-Csallóköz és Csilizköz ármentesítése, valamint az Alsó-Csallóköz belső vizeinek levezetése. Árterének nagysága 196,193 magyar hold, védőtöltéseinek hossza 112,500 méter a Duna, a Vág és a Kis-Duna mentén. A belső vizeket a régi ereken és patakmedreken kivül 95,800 méter hosszu ásott csatorna vezeti le. A dunai töltésekbe négy, a vágdunai töltésekbe szintén négy zsilip van beépitve. 1895-ig befektetett építéstőkéje, nem számitva az 1883-ban fölhasznált közmunkaerő értékét, 1.139,643 frt. A társulat székhelye Komárom. BGD.

Alsó-Fehér *vármegye* (I. köt.), területe a legújabb adatok szerint 3576 km², lakóinak számát (1898) 206,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 4 rendezett tanácsu város, 6 nagyis 171 kisközség. A szolgabirói járások száma 7, a körjegyzőségeké 47. Járásbiróság van 6. Telekkönyvi hatáskörrel vannak felruházva a nagyenyedi, marosújvári, balázsfalvai, vizaknai és abrudbányai királyi járásbiróságok és Gyula-Fehérváron a királyi törvényszék. A vizaknai közjegyzői hivatal Balázsfalvára tétetett át. Adóhivatal van 3, t. i. Nagyenyeden, Gyula-Fehérváron és Abrudbányán. Az állami állatorvosi kerület székhelye Nagyenyed. Ugyanitt van az újonnan szervezett XIII. királyi kulturmérnökség. Puszta, telep és major van 72. A vármegye területén van 6 kórház 182 ágygyal, egész területén működik 34 orvos, 107 okleveles bába és 16 gyógyszerész. Van 144·6 km. állami és 450·3 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 148·5 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 157·9 km., miből 106·9 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 31. Van 23 posta- és 21 táviróhivatal, továbbá 42 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 2 bank, 10 takarékpénztár és 6 szövetkezet, összesen 924,000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 284, köztük két hittani intézet, 3 gimnázium, 8 különféle szakiskola, 2 tanitóképző intézet, 255 népiskola, 13 kisdedóvó és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 24,495 tanuló látogatta. TH—V.

Alsó-Fehér vármegye címere.

Az 1895-iki mezőgazdasági statisztikai összeirás szerint a vármegye területén a mivelési ágak

eloszlása a következő volt: Szántóföld 228,667 kataszt. hold, kert 60,576; rét és kaszáló 1.055,111; szőllő mívelés alatt 7086; puszta szőllő 344; legelő 80,548; erdő 159,847; nádas 243; nem termő terület 27,587. Az állatok létszáma: szarvasmarha 73,632, ló 7597, szamár, ösvér 264, juh 153,692, kecske 3389, sertés 54,308, méhkaptár 8877. Legkiválóbb gulyák vannak Drassón, Obrázsán, Szedinkán és Monorán. Az arany- és ezüstbányászat eredménye az abrudbányai és zalatnai aranybeváltó hivatalnál tett 1893—97-ben átlagban évi 898·64 kg. aranyat és 594·55 kg. ezüstöt. A zalatnai kohóval kapcsolatos vegyi gyárakban nyertek 1897-ben 15,672 q kénsavat, 1119 q ként és 4320 q szénkéneget. A marosújvári sóakna termelése 1891—95. átlag évi 516,341, a vizaknaié 35,218 q. A gyárak között első helyen áll a Marosújváron 1897 óta működő *magyar ammoniák-szódagyár* (Solvay-rendszer) vegyi és metallurgiai termékek előállítására. Állandóan 250 munkást foglalkoztat, termelése 1897-ben 10,000 tonna ammoniák és kristályos szóda. Szállít Ausztriába és a Balkán-államokba. Említendő a marosváradjai Glück-féle Johanna-gőzmalom, 1897-ben 100,000 q őrlés. Szeszgyár van a vármegyében 6, évi átlagos termelés 11,249 hl. V. ö. *Szilágyi* Farkas, A. várm. 1848—49-ben (A. várm. monográfiája, III. köt. 1. rész, N.-Enyed 1898).

Alsó-fehérkörösi ármentesítő társulat. Alakult 1854. oly célból, hogy a Fehér- és Fekete-Körös békésvármegyei árterületét, valamint a Kettős-Körös Békés fölötti jobb- és balparti árterületét viztől mentesítse. 1879. azonban a Kettős-Körös jobb partján levő árterület kilépett a társulat kötelékéből és a hosszufoki társulathoz csatlakozott. Árterületének nagysága 112,300 magyar hold; töltéseinek hossza 72,134 méter. Belső vizeinek levezetésére négy zsilip és öt vasceső szolgál. Az 1895. év végéig befektetett építéstőkéje 2.018,238 frt. Székhelye Gyula. BGD.

Alsó-Kalifornia, l. *Kalifornia* (X. k.).

Alsó-Lendva, l. *Lendva* (XI. k.).

Alsó-nyírvidéki vizlecsapoló társulat, alakult Debrecen székhelylyel 1890. oly célból, hogy Bihar, Hajdu és Szabolcs vármegyek 21 községe, valamint Debrecen város határában fekvő homokdombok csapadékvizeit a természetes mélyedések mentén levezesse. Érdekeltségi területe 31,000 magy. hold. A munkálatok folyamatban vannak.

Alsó-szabolcsi ármentesítő társulat, alakult 1845. a Tisza-Dob és Tisza-Füred, továbbá a Tokaj és Tisza-Luc közötti árterületek vizmentesítésére. *1846. e társulat területén tették Széchenyi személyes részvétele mellett az első kapavágást a Tisza-szabályozás érdekében* s e nagy jelentőségü mozzanat emlékét az urkomi halmon feliratos piramis jelzi. 1888. a Rakamaz és Tisza-Dob közötti terület bevonásával a társulat megnagyobbodott. Műszakilag fejlesztett árterének nagysága 520,366 m. hold, melyből azonban ez ideig csak 330,399 hold fizető ártér. Védőtöltéseinek hossza 174,340 fm., melyből 8112 fm. kővel burkolt. Belső vizeinek levezetésére 9 zsilipet és 2 átereszt épitett; 1895. évig befektetett összes építési tőkéje 4.769,430 frt 97 kr. Székhelye Debrecen. BGD.

Alsó-Telekes, l. *Telekes* (XVI. k.).

Alsó-Zelle, kisközség Nyitra vármegye galgóci j.-ban, (1891) 248 tót lak., vasúttal, táviróhivatallal. A XIV. sz.-ban földvára volt.

Alsó-Zsolca, l. *Zsolca*.

Alsó-Zsuk, kisközség Kolozs vármegye mocsi j.-ban, (1891) 576 lak., vasúttal és táviróhivatallal. Sportszempontból annyiban nevezetes, amennyiben itt az úrlovasok 8—10 év óta minden év őszén 3—4 napos meetinget rendeznek.

Alstaden, porosz város a Mülhleim a. Ruhr kerületben, vasút mellett, (1895) 5727 lak., nagy kőszénbányákkal.

Alston, angol város a cumberlandi grófságban, (1891) 3384 lak., ólombányával.

Alszámvevők, l. *Számvevőségek*.

Alszeghy *Irma*, a budapesti nemzeti szinház tagja, szül. Pesten 1865 febr. 26. Atyja az operaház főrendezője, egyideig mint szinész működött s leányát a szini akadémiába adta, hol ez csakhamar magára vonta a műértők figyelmét. Kitünő sikerrel végzett tanulmányai után 1884. rögtön a nemzeti szinházhoz szerződött, melynek attól fogva fokozatosan emelkedett elsőrangu tagjává, eleinte mint naiva, később mint fiatal hősnő és drámai szende. Bájos megjelenése, szivhez szóló hangja és bensősége a közönség kedveltei közé emelték; egyaránt játszik klasszikus és modern drámákban, jóformán minden új darabban jut szerepe, melyet férjeéhez hasonló gondossággal, de egyúttal kedélyvilága egész gazdagságával ruház föl. 1888. férjhez ment *Császár* Imréhez (l. o.), a nemzeti szinház tagjához. K. G.

Álszervezetek (pszeudóorganizmusok). Egyes geologusok és paleontologusok élő szervezeteknek nyomait olyan geologiai korszakok rétegeiben is konstatáltak, amelyek lerakodása idejében az általános nézet szerint még élet nem is volt. Egyik legrégebben napfényre került ilyen szervezet a nagyon hiressé vált *Eozoon canadense* az őskor laurentián szisztémájából, melyről azonban kisült, hogy nem is szervezetnek a maradványa, hanem szerpentinszalagok, sávok okozta rajzok, melyeket tévesen néztek állatmaradványnak. (L. *Ősgnájsz*, XIII. k.) 1894. Cayeux francia paleontologus a Bretagne prekambri rétegeiben és pedig quarcitban meg kovapalában radiolariáknak, spongyatűknek és foraminiferáknak jelenlétét konstatálta. Ezekről is kisütötték, hogy tulajdonképen nem is szerves eredésüek, vagyis hogy azok Á., mert amiket Cayeux spongyatűknek nézett, nem egyébek, mint limonittá változott sajátságos alaku pirit- vagy magnezitkristálykák, a radiolariák pedig a piritnek különös növési alakjai, kristályformái. A piritről meg a limonitról általában ismeretes, hogy gyakran olyformán képződnek ki, hogy a legkülönfélébb alakot öltik. A talált esetekben spongyatűkhöz és radiolariákhoz a felismerhetetlenségig hasonló alakokban képződnek ki. Újabb időben Németország és Ausztria különböző vidékeinek karbon- (Kulm) és devonszisztémáju rétegeiben találtak sajátságos alaku képződményeket, melyeket egyesek állati és növényi maradványoknak, illetőleg nyomoknak tartottak és különféle néven le is irták, a nélkül, hogy biztos rendszerbe tudták volna őket so-

rozni. Ilyenek p. azok, melyeket dictyodora, palaeochorda, crossopodia, phyllodocites, nereites stb. név alatt, mint problematikus alakokat irtak le. Ezekről is azt tartják, hogy csak Á., mert alighanem a kőzetben valamely mekanikai hatás, nyomás következtében formálódtak és csakis az alakjuk hasonlít némiképen állati, növényi maradványokhoz, nyomokhoz. SZT. H.

Altai népek, l. *Urálaltáji népek* (XVI. k.).

Általános kérdések, ugy a polgári, mint a büntető perben a biró által a perbeli személyhez (vádlott, tanu, szakértő stb.) intézett ama kérdések, melyeknek célja a személyazonosság, tanuknál s szakértőknél ezenfelül a nem-érdekeltségnek megállapitása. Ilyenek: mi a családi és utóneve? hány éves? minő vallásu? rokonságban vagy sógorságban van-e a felekkel? stb. Az Á.-et a polgári perre nézve az 1868. LIV. t.-c. 202. §-a és az 1893. XVIII. t.-c. 94. §-a, a büntetőperre nézve az 1896. XXXIII. t.-c. 210. és 301. §-ai sorolják fel. V.

Általános poliklinika, l. *Poliklinika.*

Altaripa, ókori telep Pannoniában, ez idő szerint *Tolna.*

Altchemnitz, szász község, 1894 okt. 1. Chemnitzhez csatoltatott.

Altdorf (2., I. k.). 1895. állitották itt fel Tell Vilmos bronzszobrát. Mintázta Kissling zürichi szobrász.

Altels, 3636 m. magas hegy a Berni-Alpokban. Lejtőjén 25—40 m. vastag glecser volt odafagyva, az 1895-iki meleg nyár a talajt annyira fölmelegitette, hogy a glecser jégtömegének nagy része (mintegy 4·5 millió m^3) 1895 szept. 11. a Gemmi-hágó melletti u. n. *Spitalmattebe* jéglavinaként lezuhant. E katasztrófa 6 ember életébe került és állatokban meg egyebekben 160,000 frank értékü kárt okozott. V. ö. *Heim,* Die Gletscherlawine an der A. (Zürich 1896).

Altena, porosz város, (1895) 12,108 lak.

Altenburg (Szász-A.) (1895) 33,420 lak.

Altenburger *Gusztáv* megh. Budapesten 1895 aug.-ban.

Altendorf, porosz község, (1895) 40,280 lak.

Altenessen, porosz község, (1895) 20,976 lak.

Altenhagen, község Arnsberg porosz kerületben az Ennepe és Volme egyesülésénél, (1895) 6465 lak., vasiparral.

Althaus *Frigyes,* iró, megh. Hampsteadban 1897 jul. 7.

Altinum, ókori telep Pannoniában, ez idő szerint *Mohács.*

Altisztek (állami), ama hivatalos esküt tett állami alkalmazottak, akik nem tartoznak az államtisztviselők számára megállapított fizetési osztályok egyikébe sem. Az 1893. IV. t.-c. az A. évi fizetését 3 fokozatban 500, 450 és 400 frttal állapitja meg, a lakáspénz Budapesten 100 frt, vidéken az állomáshelyek osztályozása szerint 70, 60, 50 frt. Az altiszti állásokat a törvény közelebbről nem határozza meg s az, hogy valamely állás altiszti-e: a vele egybekapcsolt fizetési fokozattól függ. — Katonai szempontból l. *Altisztek* (I. k.)

Altmünster, falu Felső-Ausztria Gmunden kerületében, Attnang-Steinach állami vasút mellett, (1890) 5754 lak. Szép temploma még a XV. sz. való, van számos nyaralója. A. községhez tartozik *Orth* falu régi kastélylyal, a toscanai nagyhercegi család birtoka (innét nevezte el magát a szerencsétlenül járt János Szalvátor herceg).

Altona, porosz város, (1895) 148,944 lak. Újabban 1895—96. az eddigi nagy indóházat kijebb helyezték el; az igy szabaddá lett 60,000 m^2 területen új városrészt terveznek. Újabb emlékművei: Zeise Péter Tivadaré, I. Vilmos német császár lovasszobra (mintázta Eberlein) Bismarck Ottó emlékszobra (leleplezték 1898 jul. 9.). A behozatal 1895. a tenger felől 213,308 t. 28.789,456 márka értékben,a kivitel pedig 42,693 t.12.512,838 márka értékben. 1895. érkezett 813 tengeri hajó és eltávozott 655. V. ö. *Seelig,* Führer durch Hamburg-A. u. Umgegend (Hamburg 1896); *Wichmann,* Gesch. A.-s (1896).

Altonai rendszer, l. *Frankfurti rendszer.*

Alt-Pilsenetz (csehül: Plzenec Stary), falu Pilsen cseh kerületi kapitányságban, az Uslawa és vasút mellett, (1890) 1672 lak., nagy sörgyárakkal és sörkivitellel.

Altreichenau, porosz község a bolkenhaini kerületben, (1895) 2124 lak. Van kőszénbányászata, szénsavas nátron- és szénsavas litiumforrása (Szt.-Anna-forrás).

Altzabrze, l. *Zabrze* (XVI. k.).

Aluminium (I. k.). Mig Németországban az A. alkalmazása használati tárgyak készitésére a műiparban avagy technikai célokra visszafejlődött, ellenben a kohászatban emelkedett, addig ugy látszik Franciaországban az A. technikai alkalmazására való hajlandóság változatlanul megmaradt. A francia hadi tengerészet számára 94 rész A. és 6 rész réz ötvözetéből épitett torpedónaszádot a tengerviz már néhány hónap alatt megtámadta, mindamellett 10 előőrs-torpedónaszádot rendeltek meg, tán mert rájöttek, hogyan lehet bemázolás, vagy kémiai úton előállított védőburkolattal a tengerviz behatását megakadályozni. A tiszta A.-nak pléhvé vagy szögekké hengerelve nincs meg a hajóépitésnél szükséges merevsége, ezért használták a 6%-os ötvözetet, amelyet ismét a tengerviz erősebben megtámad, mint a tiszta A.-ot. A francia államvasutak igazgatósága személykocsikat épittet, amelyeken az összes használatos fémrészek, a kerekek, tengelyek, rugók és kapcsolások kivételével A.-ból készülnek. Ezzel minden kocsinál állitólag 1500 kg. súlymegtakarítás éretik el. Scholtz Mainzban az A. lemezeket litografáló kövek helyettesítésére ajánlja (l. *Algráfia).* Az A.-ot fényképlemezek előállítására is használják, az üveget teljesen pótolja s megengedi a kopirozás fokának szemmeltartását a kopirozás alatt s nagyon szép nyomatokat szolgáltat, amelyek a részletek hű visszaadása és a képek élessége által tünnek ki. Említésre méltó, hogy az A. a Röntgen-sugarakat átbocsátja. V. ö. *Minet,* L'aluminium (Páris 1898).

Aluminium-léghajó, l. *Léghajózás.*

Alumnól(aluminiumnaphtolsulfuricum),naftolszulfosavat aluminiumhidroxiddal telitve keletkezik. Vöröses, vizben oldódó por, oldata fluoreszkál. Antiszeptikus és összehúzó hatásu. $^1/_2$—5%-os oldatát genyedő sebeknél, tályogoknál és kankónál alkalmazzák. SCH—R.

Alvarez *Luis*, spanyol festő, szül. Madridban 1841. Az ottani művészeti akadémiát elvégezvén, 1857. további kiképzés céljából Rómába ment, hol csakhamar feltűnt nagy stilusu történelmi festményeivel. 1861. Firenzében a kiállításon második osztályu érmet nyert Calpurnia álma c. festményével (a madridi királyi palotában), mire azután spanyol állami ösztöndíjban is részesült. 1863—73. között festette Katol. Izabella a burgosi kartauzi kolostorban (madridi muzeum), a Cardinale penitenziere in San Giovanni és Amadeus király Spezziában c. képeit, amelyek mellett az előkelő társaságból és a népéletből szép számu genreképet készitett. Festményei különösen a jellemzés erejével, a művészi szinezéssel és a lelkiismeretes kosztüm-hűséggel tünnek föl. Legtökéletesebb a II. Fülöp trónja (berlini Nationalgalerie) c. festménye, amely sivár, sziklás tájon, természetes kőtrónusán ülve, titkolózó tanácskozás közben ábrázolja a sötét lelkü spanyol királyt.

Alváz, l. *Lokomotiv* (XI. k.) és *Forgó alváz* (VII. k.).

Alvensleben, 1. *Frigyes János* gróf, német diplomata, szül. Erxlebenben 1836 ápr. 9. Bonnban és Berlinben jogot tanult s 1861. Brüsszelben mint követségi attaché lépett a diplomata-pályára. Miután több helyen mint követségi titkár működött, 1872. követségi tanácsos lett Szent-Pétervárott, 1876. főkonzul volt Bukarestben és 1879. követté neveztetett ki először Darmstadtba, 1882. Hágába, 1884. Washingtonba, 1888. Brüsszelbe.

2. *A. Konstantin*, porosz tábornok, megh. Berlinben 1892 márc. 28.

Alver *Amália*, l. *Skram*.

Alvó rügy, l. *Alvó szem* (I. k.).

Alyscamps, l. *Aliscans*.

Alytes *Wagl.* (állat), a farkatlan kétéltüek (Anura) rendjébe tartozó békanem, melynek egyetlen faja az *A. obstetricans* Wagl. (képét l. *Békák* mellékletén II. k.). Ennek hazája Spanyol-, Franciaország, Észak-Olasz, Kelet-Németország és Svájc. Hanghólyagja nincs, de azért erős, tiszta hangot ad. Éjjeli állat s a földben önásta járatokban lakik, melyeket hátrafelé haladva ás. Egy évben kétszer szaporit, tavaszszal és őszszel. A him a petezsinórt hátulsó lábaira csavarja s a földbe ássa be magát, ahonnan csak 8—12 nap mulva kerül elő, a vizbe megy s itt a petékből kibuvó porontyokat magukra hagyja. A nőstény nem megy a vizbe. A porontyoknak a középvonalban egyetlen kopoltyurésük van. D. J.

Ama-Fengu, l. *Fingo* (VII. köt.).

Amara George, álnév, l. *Kaufmann* Sándor (X. k.).

Amaretti *Ferenc*, olasz költő, szül. Torinoban 1829. Szülővárosában mint könyvtáros élt. Művei: Canti e ballate (Torino 1874); L'ultimo dramma della vita (u. o. 1881); Raccoglimento liriche (u. o. 1885).

Amarill-láz (a spanyol amarillo a. m. halványsárga szótól) a. m. sárgaláz.

Amaryllis, álnév, l. *Deshoulières* (V. köt.).

Amaterazu, a napistennő japán neve, kitől a japán császárok magukat származtatják.

Amatlan, mexikói város Veracruz államban, aztek épületek romjaival, (1889) 5570 lak.

Amazonfolyó, hossza 5800 km., amiből 5650 hajózható bárkákkal és 5200 gőzösökkel; vizkörnyéke 5.594,000 km². Mellékfolyói közül a *Puruson* jár a legtöbb hajó, 1895. megkezdték a kábel lerakását Parától Manaosig. V. ö. *Schichtel*, Der Amazonenstrom (Strassburg 1893).

Amazulu, kaffer törzs, l. *Zulu*.

Amberg, bajor város, (1895) 20,000 lak.

Amberg *Vilmos*, német festő, megh. Berlinben 1899 szept. 8.

Amberit, nitroglicerinből és nitrocellulózból álló lőpor.

Ambró *Béla* (adamóci), osztrák-magyar diplomata, japáni követ, szül. Adamócon (Trencsén) 1849 szept. 3. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Pozsonyban végezte, azután a külügyi miniszteriumba jutott és 1875. letette a diplomata-vizsgát. 1876. a római követséghez került, hol 1880. titkári rangra emelkedett; 1882. Berlinbe, 1884. pedig újra Rómába küldték, ahol követségi tanácsossá tették. 1894. Münchenbe helyezték át, honnan 1895. mint első tisztviselő a szentszék melletti követséghez ment, mely állásban különösen az egyházi ügyeket vezette. 1899 okt. követül Japánba küldetett. Több osztrák-magyar, olasz, pápai, bajor és török rendjel tulajdonosa. M. L.

Ambroid, l. *Borostyánkő* (III. köt.).

Ambrosius *Johanna*, német népköltő, szül. Lengwethenben (keleti Poroszország) 1854 aug. 13-án. Csak 11 éves koráig járt iskolába, ezután valamelyes olvasgatással művelte lelkét. 1874. egy *Voigt* nevü földmíveshez ment feleségül és 8 évi házasság után Gross-Wersmeningkenben örökölt egy kis parasztbirtokot s ez idő óta ott él családjával. Első költeményét 30 éves korában irta s nyomtatásban 1884. jelent meg egyik verse a Von Haus zu Haus c. népies vállalatban (1894). A. Gedichte c. kötete 1898-ig 36 kiadást ért és nagy hatását különösen annak tulajdonitják, hogy a költőnek az egész világ iránt érzett őszinte szeretete és az életküzdelmekkel szemben tanusitott nőies önmegadása keresetlen és elragadó kifejezésekkel van tolmácsolva. 1897. jelent meg a II. kötet verseiből, mely már 5 kiadást ért.

Ambrozovics, 1. *Béla*, újabbi művei: A zónadijszabás és elméletem (1893, fordításban megjelent a brüsszeli Bulletin de la Commission internationale des Chemins de fer és a milanói Il Politecnico szakfolyóiratokban is); *Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közti viszony* (1894, német kiadását [1898] egy — egyidejüleg magyarban is megjelent — függelékkel toldotta meg; *Országok gazdasági erejének összemérése* (1897), melyben a quota problemájának egyedül biztos és helyes megoldására az évi értéktermelés meghatározását és ennek általa leirt legegyszerübb módját ajánlja (francia és angol szaklapok bővebb ismertetést közöltek róla); *A tudomány érdekében* (1896); *A technikus-kérdeshez* (1896); La formation des employés des chemins de fer en Hongrie; Exposé de la question des primes au personnel. Mind a kettő a fennebbi Bulletinban (1888 és 1889), melyből átvette a new-yorki The Railway and Engineering Journal.

2. *A. Dezső*, 1891. *Versek* cimen egy kötet költeményt adott ki. 1895 óta az Orsz. m. képzőmű-

vészeti társulat titkára s szerkesztője a társulat *Műcsarnok* c. folyóiratának.

Ambrozovics-Meszlényi *Ilona*, l. *Meszlényi* (2., XII. k.).

Ambrózy (sédeni), 1. *Béla* báró, szül. Gyarmatán (Temes) 1839.; atyja *György* Temes vmegye alispánja volt. 1855. önkéntesen belépett a hadseregbe s részt vett az 1859-iki olasz háboruban. 1862. megvált a katonai szolgálattól és birtokán gazdálkodott, különösen a méhészetre adta magát nagy kedvvel. Az 1866-iki háboru kitésekor visszatért a katonasághoz s mint kapitány harcolt Olaszországban. A béke helyreálltával hazatérve, ismét a gazdászat és méhészet emelésén munkálkodott, 1880. pedig tevékeny részt vett a vöröskereszt-egyesület szervezésében. 1885. saját költségén Bulgáriába ment, hogy a sebesült vitézek segélyére odasietett vöröskereszt-egyesületet vezényelje, amiért legfelsőbb elismerésben részesült. 1887—96. a temesvármegyei lippai kerületet képviselte az országgyülésen. A. a vörös-kereszt egyesület központi választmányának tagja, országos méhészeti szaktanácsadó és a bánáti ág. ev. esperesség felügyelője. A közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül 1887. a III. oszt. vaskoronarendet, 1896. a Lipót-rend lovagkeresztjét s 1898 nov. 30-án a Ferenc-József-rend középkeresztjét kapta. 1872 óta cs. és kir. kamarás.

2. *A. Lajos* báró főrend megh. Tanán 1893 aug.

Ambrus *Zoltán* (I. k.). 1899 febr. 1. a Kisfaludy-társaság tagjává választotta; tagja a Petőfi-társaságnak is. Ujabb munkái: *Ninive pusztulása és egyéb történetek* (Athenaeum olvasótára, Budapest 1895); *Szeptember* (regény, u. o. 1896 és 1898); *Pókháló kisasszony* (tiz elbeszélés, u. o. 1898); *Hajótöröttek* (nyolc elbeszélés, Magyar könyvtár, u. o. 1898). Sajtó alatt (mint külön kiadás): *Giroflé és Girofla* (regény); *Az ispilánti lányok* (tiz elbeszélés); *Midás király* (regény); *A gyanu* (elbeszélés). Élénk tevékenységet fejt ki mint műfordító is. Fordításai egyebek között: Az államtitkár úr (Bisson vigjátéka); A galamb (De Gas és Péricaud vigjátéka); Szomoru nász (Lemaître drámája); Az új divat (Lavedan vigjátéka).

Ambuella, bantu néptörzs DNy-i Afrikában a K. h. 16—21° és a D. sz. 14—16° között. Földjükön a Kubango folyik keresztül. Egyes falvaikban 2—300 lakos él együtt, kunyhóik mocsarak fölött, cölöpökre vannak épitve. Házi állatul csak kutyát és tyúkot tartanak, különben pedig sokkal jobb földmivelők, mint tőlük Ny-ra lakó törzsrokonaik, e mellett igen ügyes hajósok és halászok. Lándsáiknak és nyilaiknak vashegyeit maguk kovácsolják, a gyapotból durva szövőszékeiken ruhának valót készitenek maguknak. Főnökök alatt élnek és a maruce törzs főnökének adót fizetnek. Erkölcseik s szokásaik vadak, nyelvük szegényes és jellemzi az egész népet az, hogy nincs egyetlen szavuk sem valamely nemeslelkü érzelem kifejezésére. K-re fekszik a nagy *Kahuheu-ue* falu, amelyet 1878. Serpa Pinto meglátogatott. 1885. Capello és Ivens az A.-föld D-i részén keresztül mentek. V. ö. *Serpa Pinto*, Utazása Dél-Afrikán keresztül (Budapest 1884, ford. Brózik Károly).

Amende (ejtsd: amañd), a pénzbüntetés (XIII. k.) francia neve.

Amentaceae (növ.), l. *Barkásak* (II. k.).

Américain (franc., ejtsd: amerikeñ) a. m. amerikai. A nyomdászatban egy gót betüfaj neve; a többi gót betüfajtól leginkább kacskaringós vonásu nagybetüi különböztetik meg.

American Protective Association (rövidítve A. P. A.), titkos szövetség az É.-Amerikai Egyesült-Államokban, mely éppen ugy mint régente a *Knownothings* (X. k.), mindazon befolyások ellen küzd, mi az Egyesült-Államokra károsan hatnak; az A.-t 1887. Bowers ügyvéd Iowa állam Clinton városában alapította, a tagok száma ma már meghaladja a 3 milliót. A szövetség követeli a bevándorlás korlátozását s a polgári jog megnyerése idejének meghosszabbitását, a teljes egyéni szabadság megóvása mellett a róm. kat. egyház növekvő hatalmának visszaszorítását, javaiknak és intézeteiknek állami felügyelete és nagyobb megadóztatása által. Róm. katolikusok az A. tagjai nem lehetnek.

Amerika, az újabb népszámlálások és becslések szerint A. lakossága nagy mértékben szaporodott, miként a következő táblázat mutatja:

Az állam neve	Területe km²-ben	Lakóinak száma	Esik 1 km²-re
Északamerikai Egyes. Államok (Kuba nélkül)	9.212,300	74.223,751 (1896)	8·2
Mexikó	1.987,324	12.578,666 (1895)	6
Guatemala	125,100	1.364,678 (1893)	11
Salvador	21,070	803,534 (1894)	38
Honduras	119,820	396,048 (1889)	3
Nikaragua	123,950	350,000 (1890)	2·5
Costa-Rica	54,070	262,700 (1892)	4
Haiti	28,676	1.210,625 (1894)	43
St. Domingo	48,577	417,000 (1888)	9
Venezuela	1.043,900	2.323,527 (1891)	2
Brazilia	8.361,350	13.068,646 (1890)	1·7
Paraguaj	253,100	432,000 (1895)	1·7
Uruguaj	178,700	787,494 (1895)	4·3
Argentina	2.894,257	4.042,990 (1895)	1·3
Chile	753,216	2.983,359 (1895)	3·7
Peru	1.137,000	2.980,000 (1896)	2·6
Bolivia	1.334,200	2.270,000 (1893)	1·7
Ecuador	307,243	1.465,000 (18 6)	4·7
Kolumbia	1.203,100	3.320,530 (1884)	2·8
Összesen	29.178,053	126.180,963	4·4
Európai gyarmatbirtokok:			
Angol	9.487,398	6.823,856 (1894)	0·7
Németalföldi	130,230	119,100 (1894)	0·9
Spanyol	128,147	2.430,253 (1887)	19
Francia	81,993	415,882 (1894)	5
Dán	310	32,786 (1890)	109
Összesen	9.828,078	9.821,877	1
Együtt	39.006,131	136.002,840	3·2

A vasúti vonalak hossza 1895-ben 364,975 km.-t tett ki, a föld vasúthálózatának felénél többet. Az egyes államok közt első helyen állanak az A.-i Egyesült-Államok 288,460 km.-rel (100 km² területre esik 3·7 km. és 10,000 lakosra 42·3 km.), ezt követik sorban Brit-A. 25,371, Argentina 13,961, Brazilia 12,064, Mexikó 11,249, Chile 3166-tal stb. A birtokviszonyokban annyiban történt nagyobb változás, hogy az Egyesült-Államok 1898 aug. 12. Kubát és Portoricót, 1897 aug. havában pedig Kanada, a teljesen lakatlan Baffin-földet birtokába vette.

Fölfedezések és tudományos kutatások. A földrész É-i részében 1894. Hite Labrador DK-i partjait kutatta át; Low ugyanazon évben a Hamilton-rivernel kitelelt és átkelt Labradoron, megállapítván East Main, Hamilton, Koksoak és Michikamow folyók folyását. Az eddig pusztának tartott félszigetet alkalmasnak találta a földmívelésre. 1894. Bell egy hatalmas folyót, a Noddawait fedezte föl, amely a Mattagami tóból szakad ki és a James-öbölbe torkollik. Coleman az Athabasca és Columbia folyók forrásvidékén utazgatott. Alaskát a homályból újabban fölfedezett aranybányái fogják kiemelni; Kanada és az Egyesült-Államok kormányai a határok megállapítása végett több expedíciót küldtek ki, de mindeddig végleges megállapodás nem jött létre.

Annál nagyobb sikerrel járt ak el a tudományos expedíciók. 1898. nem kevesebb mint 5 ilyen expedíció küldetett ki, hogy az aranymezők környékét földrajzi és geologiai szempontból átkutassák. Ez expedíciók közül kettő Skapwayban szállott partra, átkelt a White-hágón, ezután két osztályra oszlott; az egyik a Klondike vidékét méri föl, a másik pedig a White és a Tanana folyók környékét kutatja át. Másik két expedíció pedig a Sukhitna és a Kuskokwim folyók vidékein dolgozik. Mindegyikűknek az a föladata, hogy a folyók hajózhatóságáról, a kocsi s vasútépítésre alkalmas utakról szerezzen tudomást és az ama vidékeken található közeteket ismertesse. Az ötödik expedíció feladata megállapítani, hogy mennyiben és hol alkalmas Alaska földje a megmívelésre. E célból Sitkában egy mezőgazdasági kisérleti állomást is szerveztek. A cél könnyebb elérésére Sitkában meteorologiai megfigyelő állomás létesült és az Egyesült-Államok meteorologiai intézete mindenkit ellát a szükséges eszközökkel, aki hajlandó Alaskában meteorologiai megfigyeléseket teljesíteni. Alaska ismeretét előmozdítja azon geologiai térkép is, amelyet az Egyesült-Államok 1 : 3.660,000 mértékben kiadott s amely magában foglalja a Bering-szoros s Brit-Kolumbia, továbbá az 54. szélességi körtől a Jeges-tengerig terjedő vidéket. Alaska és főképen Klondike tudományos átkutatására 1898 márc. 23. Nordenskiöld O. vezetése alatt egy svéd expedíció is elindult, amely két évig fog a kérdéses vidéken tartózkodni. A Baffin-föld birtokba vevői Bell és Low átkutatták a King George Sund melletti partokat és minden akadály nélkül eljutottak Churchill-erősségig, azon helyig, amelyet az észak-kanadai Pacific-vasút végpontjául és az Európából jövő hajók kikötő helyéül szemeltek ki, amiáltal Anglia és Winnipeg között a tengeri út 600 tengeri mérfölddel rövidülne meg. Bell azonkivül, a Baffin-föld D-i partját, Low pedig Labrador É-i partvidékét járta be. Ontario kanadai tartományban korundot találtak; a korundot tartalmazó kőzet 200 km²-nyi területet foglal el. 1898. az Egyesült-Államok befejezték a 27 év óta tartó fokmérést. A megmért vonal KNy-i irányban a New-Jerseyben levő Cape Mayn levő világító toronytól a Kaliforniában levő Punta Arenán levő világító toronyig nyulik és 4201·4 km. hosszu.

Az Illés-hegyre 1897. Lajos abruzzói herceg feljutott és magasságát 5520 m.-ben állapította meg. Brit-Hondurasban Sapper Cayóból a Belize folyó felső részéből elindulván, átkelt a Cockscomb hegyeken és Punta Gordánál érte el újra a tengerpartot. Az újfundlandi zátonyt újra fölmérte Main és nagy változásokat talált rajta. 1895. a Misszuri forrását fölfedezte Brower Mexikóban Guerero államban. 1895—96. Niven kutatott át egy nagy rommezőt. A Cleveland elnöktől kiküldött bizottság pedig megállapította, hogy a Nikaragua-csatorna 133½ millió dollárba kerülne. Sapper 1898. a nikaraguai tűzhányókat látogatta meg és első volt, aki följutott a Monotombóra. Portorico flórájának tanulmányozására 1898. Vanderbilt millionárius küldött ki egy expedíciót, amely hat hónapot töltött a szigeten. D.-A.-ban de Breltas vicomte 1893—96. a Sierra Nevada, a Santa Marta hegységben és Goajira-félszigeten tett kutatásokat. A Rio Negro és Cassiquiare vidékét bejárta 1897. Payer. 1895. Steffen a chilei kormány megbizásából a Rio Puelo vidékét utazta be és két nagy tavat fedezett föl. A chilei tengerészet a patagoniai partvidéken fekvő szigeteket térképezte le. A San Ambrosio és San Felix nevü, kevésbbé ismeretes szigeteket 1896. egy Valparaisóból kiküldött expedíció kutatta át. A Xingu környékét 1896. Coudreau járta be. A chilei kormány a Patagonia és Argentina közt fölmerült határvillongások elintézése érdekében 1897. két expedíciót küldött ki Patagonia É-i részébe; az egyiket Steffen és Fischer, a másikat Stange és Krieger vezérletére bizta, Nordenskiöld a Tűzföldön tett tanulmányokat. A Colon névre keresztelt Galapagos-szigeteken 1898. egy geologiai expedíció járt. Kerbey ugyanazon évben az Amazonon hajózott végig a forrásától a torkolatáig. Meyer Hermann német ember 1898. megindult az Atelchu, a Ronuro egyik mellékfolyója és a Xinguba torkolló Paranayuba vidékére; ez utóbbi helyen tudományos utazó még nem járt; ezért vállalkozása gazdag tudományos sikerekkel kecsegtet. Az Argentina és Chile közt régen folyó határvillongásnak ugy akarnak véget vetni, hogy a 27°-tól D-re fekvő vidék odaitélését Angliára mint választott bíróságra bizzák. A határvillongások eredménye lesz egy az Andokat a D. sz. 23°-tól a Begle-csatornáig ábrázoló nagy térkép (1 : 200,000), amelyet a határ megállapítására kiküldött bizottság feje, Delachaux szerkeszt és amely 718 lapból fog állani. Krüger 1898. indult meg Valparaisóból, hogy az Andok vidékét a D. sz. 42. és 43°-a közt bejárja. Halcher és Peterson 1896. és 1897. a Santa Cruz folyó forrásvidékét kutatták át.

Irodalom. Deckert, Die neue Welt, Berlin 1892; Paasche, Kultur- u. Reiseskizzen aus Nord- u. Mittelamerika, Magdeburg 1894; Brühl, Zwischen Alaska und Feuerland, Berlin 1896; Harrisse, The discovery of North America, Páris 1893; Mabie és mások, Story of America 1492—1895., Philadelphia 1896; Sievers, A., Lipcse 1893. —ZIK.

Amerikai irodalom, l. *Északamerikai irodalom* (VI. k.).

Amerikai kaptár-formák. Legelterjedtebb a *Langstroth-féle*, melylyel Amerika legnagyobb méhésze (szül. 1810., megh. 1894.) 1852. lépett a nyilvánosság elé. Nagy elterjedését annak a körülménynek köszönheti, hogy ezen egyenkint elhelyezett kaptár kezelése igen könnyü. Kedvelt a *Johnston*-kaptár is. ROD.

Amerikai magyar református egyház. A XIX. sz. utóbbi felében, de kivált a 80-as évek közepétől kezdve hazánk lakosai közül is számosan költözködnek ki Amerikába. A Mount Carmel (l. o.) vidékén letelepült néhány tót ajku református a velük együtt lakó evangelikusokkal egyesülve, 1888. gyülekezetté alakultak s templomot építettek, de a magyar ajku reformátusok több éven át minden lelki gondozás nélkül voltak. Ezeknek ügyét az 1747. alakult amerikai református egyház a Reformed Church in the United States, illetőleg ezen egyháznak három évről három évre választatni szokott s teljhatalommal működő belmissziói bizottsága a Board of Home Missions karolta fel, mely a fő zsinattól nyert megbizatása folytán 1890. összeköttetésbe lépett a budapesti skót misszionáriussal, *Moody* Andrással, felkérvén, hogy ajánljon az amerikai magyar református számára alkalmas lelkipásztort. Moody a budapesti ref. teolog. akadémiának egyik volt tanítványát, ekkor pápai tanárt, *Jurányi* Gusztávot ajánlotta, ki 1890 okt. 1. foglalta el állását és 1890 okt. 12. hangzott el az első magyar ref. egyházi beszéd Clevelandban. Jurányi, ki az ottani helyzettel és viszonyokkal csakhamar megismerkedett, azon kéréssel fordult a Boardhoz, hogy szervezzen Pittsburgban is misszió-állomást. A Board kész volt erre. Az új pontra Moody A. *Balogh* Fer. debreceni teol. tanárral egyértelműleg *Kovács* Jánost ajánlotta, ki legutóbb egyik oroszországi német ref. egyházközség lelkipásztora gyanánt működött. Kovács 1891 elején ki is ment nejével, s organizálta a pittsburgi egyházat. Kovács sem birta maga a munkát, kérte a missziót, hogy adjon mellé egy segédlelkészt. Igy ment ki szintén Moody közbenjárásával *Ferenczy* Ferenc 1892 okt. Félév mulva Kovács Kanadába menvén, Ferenczy állandó lelkészévé lett ez egyháznak. Megjegyzendő, hogy a 80-as évek elején *Kecskeméti* Ferenc, jelenleg békési lelkész, szintén kezdett egy magyar missziót New-Yorkban. De működése inkább evangelistai jelleggel birt. Ő maga sem lévén rendes lelkész, sem megbizatást egyházi hatóságtól nem kapván, rendes egyházat sem organizálhatván, munkája nem illeszthető be a rendes amerikai magyar ref. misszionáriusok munkálkodásának keretébe. Jurányi teljes 4 évig működött mint misszionárius Clevelandban. 1894 ápr. beadta a Boardnál lemondását. Utódjául Moody és Balogh Ferenc ajánlatára *Harzányi* Sándor végzett debreceni hittanhallgató nyert meghivást, ki 1894 okt. 26. érkezett meg Clevelandba, s nov. 4. vette át a clevelandi lelkészi hivatal vezetését elődjétől. Ekkor már a templomhely meg volt vásárolva. Sőt a templomépítésbe is belekezdtek s ezzel annyira előrehaladtak, hogy az új lelkész intézkedéseket tehetett a templom ünnepélyes fölszentelésére vonatkozólag. Ennek ideje nov. 25-re állapíttatott meg. Az ünnepi beszédet Ferenczy Ferenc tartotta. Ezután nagy lépésekkel haladt előre a clevelandi egyház a fejlődés útján. 1896. mintegy 2000 dollár költséggel építtette fel a parokiát. Ma az egyház egyike a legrendezettebbeknek, van temploma, kis iskolája s parokia-épülete. Harsányi S. 1898 febr. 1-től az újonnan alakult chicagói misszió élére neveztetvén ki, hivatali utódja *Csutoros* Elek volt berettyó-újfalusi segédlelkész lett, ki nejével együtt 1898 okt. lépett amerikai földre. Azóta a clevelandi egyház lelkésze. Ferenczy Ferenc 1893—98 jul. 10-ig munkálkodott mint a pittsburgi egyház misszionáriusa. 1896 jan. 15. egyházmegyei elnökké választatott. E téren is nagy érdemei vannak. Elborult elmével eldobta magától az életet. Hivatali utódja *Konyha* Pál szilas-balhási rendes lelkész lett, ki nejével 1898 okt. 20. ment ki, s azóta a pittsburgi egyház és missziói kör lelkésze. Ferenczy és Harsányi 1895 máj. tartott missziói gyülés elé memorandumot adtak be, melyben újabb missziói állomások felállítását sürgetik, mindenek felett pedig a mount-carmeli lelkészi állás betöltését kérelmezik, mely egyház tisztán a hivek (tót-magyar ajku reformátusok és lutheránusok) önkéntes buzgóságából létesült s saját templommal birt, de lelkészt nem volt képes fentartani. Létesítendő missziói állomások helyéül Trentont és New-Yorkot jelölik, mint amely helyeken s azok környékén nagy számu prot. magyarság van letelepedve. A bizottság készséggel hajlott e kérelemre s a new-yorki lelkészi állomás fentartására évi 600, a trentonira s mount-carmelira 400—400 dollárt ajánlott meg. Pályázat tétetvén közzé hazai egyházi lapokban, a Board által new-yorki misszionáriusnak *Demeter* Bertalan, mount-carmelinak *Kalassay* Sándor sárospataki végzett hittanhallgatók választattak meg, kik is 1896 tavaszán mentek ki az új hazába. Trentonba egyelőre Jurányi Gusztáv, a volt clevelandi misszionárius alkalmaztatott.

Connecticut államban fekvő South-Norwalk és Bridgeport magyarsága még korábban kezdett mozgolódni. *Dokus* Gábor tanítót vitették ki magoknak 1894., ki fél évig minden egyházhatósági megbizatás nélkül levitai minőségben szolgált e két község magyar koloniáján. Ferenczy közbenjárására a Board bizottságot nevezett ki, mely aztán Dokust rendes lelkészszé avatta, miután előzetesen vizsgát tétetett vele. Bridgeport azonban önállóságra vágyott. Ezért 1896 jul. meghivta lelkészétül *Kalassay* Sándort, ki ez ideig a mount-carmeli tót-magyar misszió ügyét szolgálta. Kalassay kieszközölvén a Boardtól a megerősítést, a következő év elején átment Bridgeportra, hol rövid 2 év leforgása alatt templomot s parokiát épített. Jelenleg is lelkésze Bridgeportnak. Időközben Trenton is rendes lelkész után vágyott. A misszionáriusok előterjesztésére a Board *Csámfordy* Ferenc segédlelkészt vitette ki 1897 őszén. A Kalassay távoztával üresedésbe jött mount-carmeli lelkészi állomásra *Kuthy* Zsolt, debreceni végzett hittanhallgató hivatott ki, ki azonban alig egy évi itt munkálkodás után New-Yorkba választatott el, mely hely Demeter B. hazautazásával üresedésbe jött.

Legifjabb magyar egyház Amerikában a chicagói. Ez főként Harsányi Sándor buzgólkodására létesült, ki látva a nagyszámu chicagói magyar protestánsok helyzetét, interveniált a Boardnál az új misszió-állomás létesítése ügyében. A Board őt nevezte ki ez új missziói pont organizálására s Harsányi e megbizatásnak sikeresen eleget tett. Megalakította az egyházközséget 1898 febr. 6. s

már ugyancsak ez év szept. 25. alapkőletételi, majd okt. 30. templomszentelési ünnepélyre hivja meg az ámuló magyarságot. Ily gyorsan még nem épült a semmiből egyház és templom Amerikában. Ma tehát a következő templomok és egyházak vannak az Egyesült-Államok területén:

1. *Clevelandban* (Ohio állam) lélekszám az egyházközségben és szórványaiban 1000. Van saját temploma, iskolája s parokiája. Lelkésze Csutoros Elek, 1893 okt. 20-tól. 2. *Pittsburgban* (Pennsylvania állam), lélekszám Pittsburg és környékén 1500 körül. Hivek magyar és tót ajkuak. Alakult 1891 máj. Lelkésze 1898 okt. 20-tól Konyha Pál. Az egyháznak temploma s parokiája van. Temploma felépült 1893. 3. *South-Norwalk* (Connecticut állam), 1893 jul.-tól levita-lelkész Dokus Gábor, 1894 dec.-től fogva ugyancsak ő rendes missziónáriusa az egyháznak. 1896 jul.-ig társegyháza volt a szomszédos Bridgeportnak, de attól fogva ez utóbbi is önálló egyházzá lett. Lélekszám 200. 4. *Bridgeport* (Connecticut állam), 1896 szept. lett önálló missziói állomássá. Lelkésze Kalassay Sándor. Van önálló temploma, parokiája s iskolája. Lélekszám 500. 5. *Mount-Carmel* (Pennsylvania állam). Templom épült 1891. Lelkésze 1898 szept. 1-től Hámborszky Gyula missziónárius. Önálló temploma van. Az egyházközség tagjait magyar és tót ajku reformátusok alkotják. Lélekszám 500. 6. *Trenton* (New-Jersey állam). Lelkésze Csámfordy Ferenc. Temploma 1899 márc. 5-én szenteltetett fel. Lélekszám 400. 7. *New-York* (New-York állam). Lelkésze Kuthy Zsolt. Temploma, parokiája nincs. Isteni tiszteletek bérelt templomban tartatnak. Lélekszám 600. 8. *Chicago* (Illinois állam). Első és alapító lelkésze Harsányi Sándor 1898 febr. 1-től mai napig. Van saját temploma s iskolája, parokiája épülőben van. Lélekszám Chicagóban és a külvárosokban 500.

Amerikában mintegy 20—25,000 magyar prot. él, kik legnagyobb részben példás hűséggel ragaszkodnak őseik vallásához. A szórványokon élő hivek lelki gondozását a missziónáriusok végzik. Igy mindenik missziói központhoz 5—10 szórvány is tartozik. Az egyháztagok némi csekély kivétellel gyári munkások, kik templomaik fentartása körül nagy áldozatkészséget fejtenek ki. E sorok irásakor folyamatban van a tárgyalás a hazai teologiai főiskolák igazgatóságaival egy utazó missziónárius megnyerése tárgyában. Ha ez sikerül, 9 magyar ref. missziónárius prédikálja az evangéliumot az Egyesült-Államok területén szétszórtan élő magyar prot. hiveknek. Az Egyesült-Államokban levő 8 egyházkerület összesen 3030 dollárral segélyezi évenként a nyolc állomáson levő lelkészeket, egyet-egyet 400—600 dollárral. Van ezeken kivül Kanadában is egy magyar ref. gyülekezet, oda telepítvén át Kovács János lelkész pittsburgi hiveinek egy részét, s Otthon név alatt egy új telepet létesitett; van templomuk, iskolájuk. Ezen egyházhoz tartoznak Kaposvár és Eszterház telepek; az amerikai missziói pénztár 600 dollár fizetést ad az itteni lelkésznek.

Az Egyesült-Államok területén működő missziónárius lelkészek, tekintettel azon sajátságos viszonyokra, melyek közt élnek, tekintettel azon helyzetre, amelyet egyrészről az amerikai, másrészt a hazai egyházzal szemben elfoglalnak; felhozva azon szolgálatokat, melyeket ők a prot. szellem ápolása s a kivándorlók magyar nemzeti jellegének — az ott is terjeszkedő panszlavizmussal szemben — megőrzése érdekében teljesítenek, a magyar ref. egyház 1897-iki egyetemes konventjéhez terjedelmes emlékiratot terjesztettek, főként Harsányi buzgólkodása folytán, melyben a konvent erkölcsi támogatását kérték. A konvent kérelmeiknek — azon egynek kivételével, hogy a magyar ev. ref. lelkészi özvegy- és árva-gyámintézetnek ők is tagjai lehessenek — készséggel helyet adott, kimondván, hogy örömmel értesült azon lelkes mozgalomról, amelyet egyesek az A.-ak megalakitása és szervezése körül kifejtenek s mindennemü és minden téren szellemi támogatást nyujt; a kivándorolt ref. magyarokat testvéreinek tartja, az alakult és alakulandó A.-akat mint missziói kört kész lelkére ölelni, érdekükben az amerikai ref. egyházzal és annak belmissziói bizottságával kész összeköttetésbe lépni, ha az amerikai ref. egyházak előzőleg megküldik ugy a maguk, mint az amerikai egyház s a belmissziói bizottság belszervezetét feltüntető szabályzataikat. De ezek beérkezése előtt is kijelenté az egyetemes konvent, hogy az amerikai ref. egyházak szervezésére kivánatra missziónáriusokat képesit, s azokat minősiti, ugy hogy visszajövetelük esetén a misszió telepén teljesitett szolgálatuk a hazai egyházban való pályázásuknál figyelembe s beszámitás alá vétetik. V. ö. *Meyer* F. lelkész és *Bareis* asszony: Our Hungarian Work (a magyar lelkészek képeivel és életrajzával. Alliance [Ohio] 1899, published by the Woman's Journal). F—s.

Amerikai pestis, a sárgaláz.

Amerikai régiségek (l. *a mellékelt képet*). Azokhoz a leletekhez, melyek Amerika földjén régebben felvetődtek és e világrész őslakóinak korára, régiségére és kulturájára világot vetnek, újabban egyre több és több járul, mihez képest az A.-nek az általános régészet körén belül egyre tekintélyesebb szerep jut. Első sorban kiváló figyelmet érdemelnek azok a csontleletek, amelyekben az ember fegyverei és szerszámai ősrégi, ma már kihalt állatok maradványaival közösen fordulnak elő. Kalifornia aranyban dús homok- és kavicsrétegeiben emberi szerszámokkal vegyest fordulnak elő a diluviális elefánt, a masztodon, ló, oroszlán és láma csontjai; ugyanigy Mexikóban az Elephas Colombi, a Rio de la Plata mentén pedig a megatherium, mylodon és glyptodon maradványai. Ugyancsak az emberiségnek Amerika területén való régi és huzamos tartózkodása mellett bizonyítanak a kjökkenmöddingekre (l. *Konyhahulladékok*, X. k.) emlékeztető kagylódombok (*shellmounds*), melyek leginkább az Atlanti-oceán partvidékén és a mexikói öböl környékén fordulnak elő. Szélességük és hosszuságuk eléri a 100 métert, magasságuk viszont a 10 métert. A Csöndes-oceán mentén szintén akadnak ilyen kagylódombok, még pedig telidesteli csont- és kőszerszámokkal, sőt emberesontokkal is.

Teljesség okáért említendők azok a kagylódombok is, melyekre a nagyobb folyamok és belső

AMERIKAI RÉGISÉGEK.

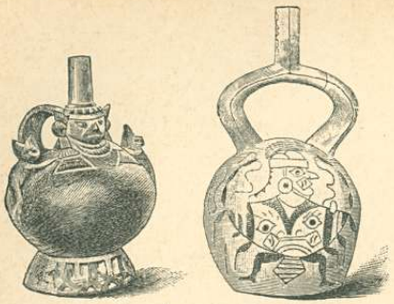

9—10. ábra. Ősperui agyagedények.

1. ábra. Xochicalcói piramisok.

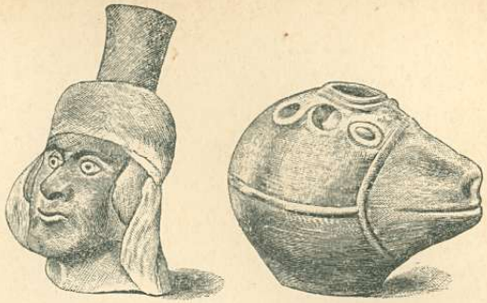

11—12. ábra. Osperui agyagedények.

2. és 4. ábra. Mexikói szobrok.

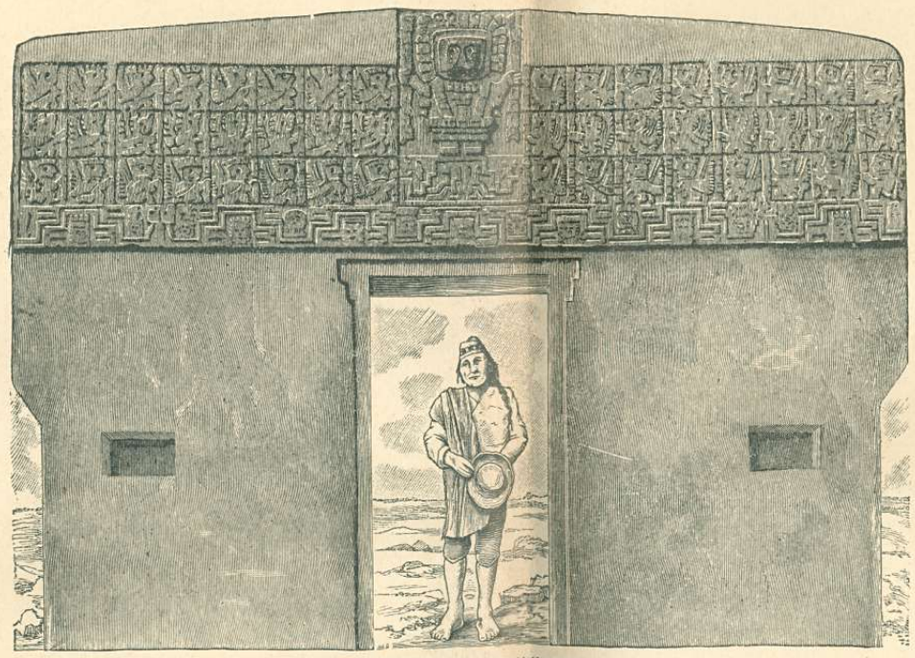

8. ábra. Tiahuanacói monolitikus kapu.

3. ábra. S. Lucia Cozumahualpai relief.

7. ábra. Hieroglif-diszítmény.

6. ábra. Jukatani relief.

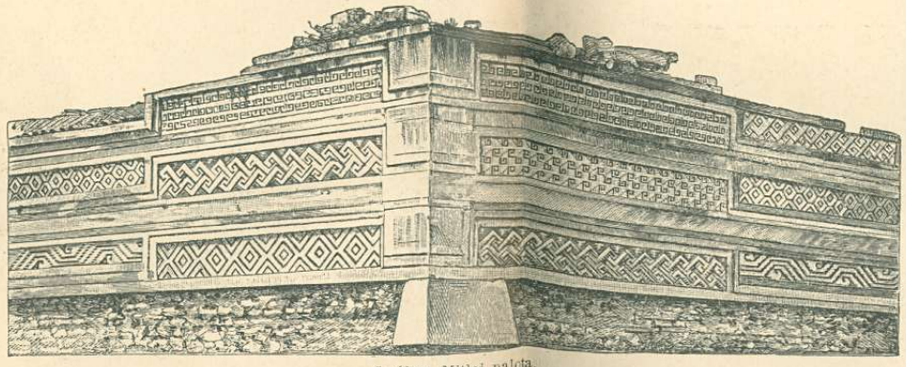

5. ábra. Mitlai palota.

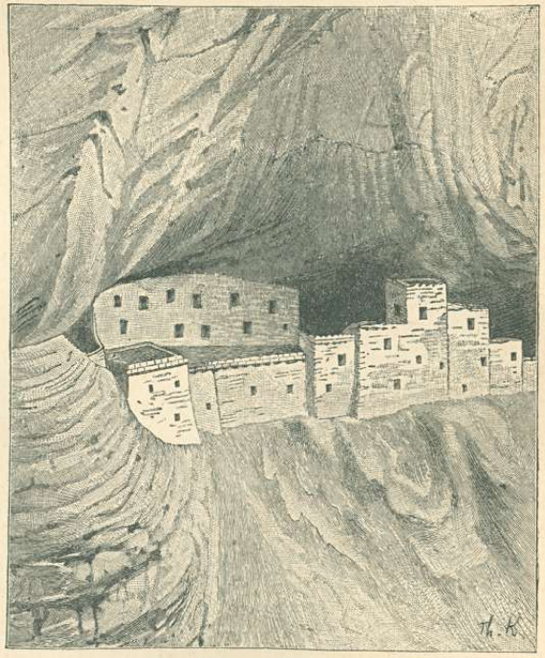

13. ábra. Cliff-houses DNy-i Coloradóban.

tavak árterében akadtak. Az amerikai földművekből, az u. n. *moundsokból* (XII. k.) egyre többre és többre akadnak, csak az egy Ohio területén 10,000 dombalaku és 1500 gyűrüs földsánc és őskori erődítés ismeretes. Ezeknek pontos felvétele, méltatása, rendeltetésük kiderítése és mindezek alapján arra a népre való következtetés, melytől erednek: ez alkotja az amerikai régészet egyik fő feladatát. Ez idő szerint a legkiválóbb tekintélyek (első sorban *Squier* és *Davis*) ezeket a földműveket a következő kategoriákba sorolják: 1. *Védő-kördombok*, illetőleg *védősáncok*, kőből és földből, sztratégiai szempontból fontos helyeken, különösen két-két folyóviznek találkozásánál. A mai városok közül ilyen régi erődítvények helyén épültek St.-Louis, New-Madrid és Cincinnati. Ezek a védőművek néha több mérföldnyi kiterjedésüek, magasságuk viszont helyenkint a 200 métert is meghaladja. 2. *Templomgyűrük*, völgyekben, hegyek lábánál terülő földhányások, rituális célu gyülekezések helyének védelmére. Hatalmas területeket foglalnak be (egyszer-egyszer 40 hektárt is). 3. *Templomdombok* (jól megkülönböztetendők a délamerikai templompiramisoktól), csonka piramisok földből (leginkább Ohio, Kentucky, Missouri és Tennessee területén), kiváló példájuk a *Monks Mound* Cahokia mellett Illinoisban, 60 kisebb dombnak közepette, melyeknek mindenike 10—12 m. magas, a Monks Mound négy terraszban egészen 30 m.-nyire emelkedik, alaplapja 220 m. hosszu és 170 m. széles, a felső lapnak méretei 90, illetőleg 40 m., a fölhasznált földnek mennyisége 700,000 köbm. 4. *Oltárdombok* (altar mounds), kerek vagy szögletes alakban fölhányva oltárszerü alkotmányokat foglalnak magukban. A közelükben talált leletek (nyílhegyek, balták, pipák, edények) sejtetik, mikép valamikor emberáldozatok szinhelyei voltak. 5. *Sírhalmok* (burial mounds), rendeltetésükre és alakjukra nézve egyaránt hasonlítanak az u. n. «kunhalmokhoz». A halottak hol közvetlenül a földben, hol fakéreggel kipécézett vagy kövekkel kirakott sírkamarákban fekvő, ülő vagy guggoló helyzetben, kedves tárgyaiktól (nyílhegyek, pipák, gyöngyházékszerek) körülvéve tömegesen pihennek; van rá eset, hogy egyes dombok 5—600, sőt még ennél is több halottat rejtenek. 6. *Alakos dombok* (effigy mounds v. animal mounds), néha csak alig néhány cm.-nyire, néha azonban több m.-nyire is kiemelkednek a földből; állatok vagy emberek alakját mutatják és Iowa, Illinois, Ohio, Indiana államokban, de különösen Wisconsinban fordulnak elő. Arra nézve, vajjon kiktől eredhetnek mindezen dombok, újabban már nem gondol a tudomány kihalt és a jelenkori indiánoktól különböző népfajokra, aminőket azelőtt a *moundsbuilders* gyüjtőnév alá egybefoglalva rejtett, hanem ellenkezőleg kétségtelennek vehetjük, hogy mindezen őskori földművek a most is létező indiánus törzsek őseitől, első sorban a cserokézektől (Cherokee, l. *Cseroki* és *Indusok*) erednek, akiket az újkori hódítók már az Alleghany-hegység két oldalán találtak, de akik valamikor az Ohiónak és mellékfolyóinak völgyeit is benépesitették.

Kulturájukról annak őskori fokán a dombépítmények és földhányások belsejében és tájékán felvetődött leletek tesznek tanuságot. Figyelemre méltók szép ornamentikáju agyagedényeik; legkülönbözőbb állatokat mimelő pipáik, tiszta rézből és ezüsttel borított rézből készitett fegyvereik és ékszereik. A réztárgyakon kivül találtak a moundsokban még ólmot, de aranyat v. vasat sohasem. Kulturájuk egységes volt, de korántsem oly jelentős, mint akár Mexikó, akár Peru őslakóinak művelődése a Columbust megelőző időben.

A történelem előtti lakosságnak rendkivül érdekes nyomai azok az épitmények, melyeket az újkor beözönlő emberei Colorado, Új-Mexikó és Arizona területén, nemkülönben a mexikói köztársaságnak ide néző hegyes vidékein, de már teljesen elhagyatott állapotban találtak. Közös néven *pueblókrak* nevezik őket, de a tudomány Holmes nyomán mégis következőképen osztályozza: 1. *Lowlandok* v. igazi pueblók, szigoruan matematikus alakra épített kőalkotmányok vagy téglaépületek, különösen folyók mentén. 2. *Cave-dwellingek* (barlanglakások) a kréta-hegységek barlangjaiba és hasadékaiba elképen beépitett lakások, hogy az illető barlang szádát fallal zárták el, egyetlen nyilást hagyván rajta, mely egyaránt szolgált ajtó és ablak gyanánt. 3. *Cliff-dwellingek* (sziklaházak), nehezen megközelithető szorosokba, hegyoldalakba ékelt erődszerü házak és tornyok, melyeknek könnyebb elhelyezhetése végett a sziklákat mesterségesen kitágitották *(13. ábra)*. A pueblók őslakóinak kuturája lényegében nem igen különbözhetett a földváraknak és földhányásoknak fentebb említett művelődésétől. A leleteknek fémanyaga itt is a réz, keramikájuk diszleteiben a fő motivumok állottak (első sorban a bagoly), különleges emlékeik mégis azok az emberi és állati alakok, melyek a sziklafalakra s különálló sziklatömbökre vésve láthatók.

Kultura tekintetében hasonlíthatatlanul magasabban állottak Közép- és Dél-Amerika fensikjainak őskori lakói. Ezen a nagy területen több kulturkört kell megkülönböztetnünk, melyek teljesen önállóan alakultak, fejlődtek és csak a határokon léptek érintkezésbe egymással. Ilyen kulturkörök: 1. a *mexikói*, 2. a *kolumbiai*, 3. a *csibcsáké* és 4. a *perui*. A tulajdonképeni *mexikói* kulturának bölcsője az a föld, mely a két nagy havas (Iztaccihuatl és Popocatepetl) között van, Ezen a területen van első sorban az a két város, mely már a spanyol hódoltság korában el volt hagyatva, t. i. *Tollan* (melyről a toltekek nevét szokás származtatni) és *Teotihuacan*. Az elsőből még máig megvan a várdomb és a tulajdonképeni város a benne feltárt archaisztikus szobormüvekkel; az utóbbiból két óriási piramis áll és egész sorozata a magánlakásoknak, melyekben vakolt falakra, a falakon rajzokra akadtak. Magának Mexico fővárosnak templompiramisait (teocalli) régen lerombolták, de áll még a *cholulai*, s az ennél is pompásabb *xochicalcói*, mely két terraszban emelkedik; olyan képen, hogy a falak véges-végig erőteljes, szép stilü faragványokkal borítvák *(1. ábra)*. Remek dolog a maga nemében az a nap

képével ékesített két kő, melyet a mult század végén Mexikó városának kövezete alatt találtak. Akadnak azonkivül a mexikói kulturkörből a nyilvános gyüjteményekben még: szobrok (*2.* és *4. ábra*); kis kőbálványok, szeszélyes alaku cserépedények, sőt faragványokkal díszített kőedények. Ercdolgok ritkák, mert a nemtelen fémeket az obszidián pótolta, a nemes fémből készült tárgyak pedig rabló kezeknek estek martalékul. Ritkák, tehát annál becsesebbek a fából faragott tárgyak (féldobok, hajitófák), türkiz-mozaik módjára készített álarcok és agave-papirosra vetett rajzok.

A mexikói kultura hatása alatt v. legalább is annak nyomain haladva keletkeztek azok az emlékek, melyeket Vajacában a *zapotekek*, odább (Chiapas, Yucatan és Guatemalában) a *mayák* törzsének nevéhez szokás fűzni. A zapotek kultura legjellemzőbb épitményei a *mitlai* paloták. Keskeny, folyosószerü helyiségekből tagozódnak négyszögletü udvarok körül. A falakat mértani díszletek fedik sajátszerüen kirugó domboru kivitelben, mely voltaképen nem más kőmozaiknál *(5. ábra)*. A zapotekek földje gazdag volt fémekben (réz, arany, ezüst), leletei közül jellemzetesek a gazdag sirszobrocskák, melyek emberalakokat ábrázolnak álló v. ülő helyzetben, de mindenkor gazdagon díszitett ruhában. A *maya törzsek* emlékei kivált az épitkezés terén figyelemreméltók. Az épületek szerkezete és tagozódása lényegben megegyezik ugyan az ősmexikói épitkezéssel, de különleges jellegü az ornamentika, ugy az alakos motivumok, mint a túlterhelt, sujtásos kivitel dolgában *(6. ábra)*. Díszítés dolgában nem kis szerep jutott továbbá a maya hieroglifeknek,de nem ugy, mint ahogy az egyiptomiak felhasználták, hanem összehalmozva, egymásba gabalyítva (pl. a copani templom falán Hondurasban *(7. ábra)*. Szintén különleges jellegüek, de alapvonásaikban a mexikói kulturkörhöz közel állók a guatemalai és nikaraguabeli kőemlékek. Amazok közül a legjelesebbnek lelőhelye *Santa Lucia Cozumalhualpa* (egyik reliefjét, mely ez idő szerint a berlini muzeumban van, l. *3. ábra*), emezek hatalmas méreteikkel a megalitikus emlékekhez sorakoznak.

A *kolumbiai kulturkör* azokat a leleteket foglalja magában, melyek Costaricától egészen a Magdolna-folyóig terjedő területen vetődtek fel. A leletek anyaga kő, terracotta, réz és arany; alakjokra nézve jellemző az állatoknak felhasználása motivumképen (p. a nagy őrlőkövek egy-egy jaguár alakját mutatják, mely a tulajdonképeni őrlőt hátán viseli). Ugyancsak állatok (béka, sas, alligátor) szerepelnek motivumképen az aranyékszereken, melyek részben tekintélyes súlyuak és jelentékeny fémértéket képviselnek. Leggazdagabb lelőhely *Chiriqui* tartomány földje, melynek leleteivel benső rokonságban állanak Antioquia és a Cauca-völgy sírmezőinek régiségei. Jóval jelentősebb a kolumbiai kulturkörnél a *bogotai*, melyet a *csibcsák* törzséről neveztek el. Igaz ugyan, hogy a monumentális emlékek jóformán egészen hiányzanak, de annál gazdagabbak az aranyleletek, első sorban azok a finom aranylemezekből és aranysodronyból előállított apró alakok, melyeket ugy látszik a díszruhák szegélyére alkalmaztak, s melyeknek kőből készült anyamintái szintén előkerültek.

A *perui leletek* közelebbi méltatása arról győz meg, hogy a *perui kulturkör* gyüjtőfogalom, több oly kultura összefoglalása, melynek keletkezési ideje és etnikuma különböző lehetett, de az inkák vaskeze összeforrasztotta őket. Ennek a kulturkörnek egyik legkiválóbb (még az inkauralom előtti korból való) emléke az a faragványokkal borított monolitikus (egy darabból való) kapu, melyet *Tiahuanacóban*, a Titicaca-tó közelében találtak. Ezen a kapun, mely képünkön *(8. ábra)* némileg restaurálva látható, egy istenalak van kivésve. Fejét sugarak veszik körül, környezete pedig szárnyas istenalakokból áll, melyeknek mindenike kondorfőben végződő botot (sugarat) tart a kezében. Érdekesek a *cuzcói* régiségek, bolthajtás nélkül épített, folyosókkal tagozott épületek, melyeknek fődísze ügyesen elhelyezett ajtókból, ablakokból és fülkékből áll. Jellemző a perui kulturkörre nézve a keramika és a textilipar (erre és az alábbiakra nézve l. *Perui régiségek*, XIII. k.). A keramika terén élesen különválik az igazi inkaország (a felföld) és a tengerpart. Amannak különlegességei a sokszor óriási méretü sörös kancsók, emezé az emberfejeket és állatokat utánzó edények, kettős kancsók (sifladores) és a finom kivitelü, alakos jelenetekkel díszített füles kancsók *(9—10., 11—12. ábra)*. Az ércöntés meg a trébelés terén az őskori peruiak szintén nagymesterek voltak; tanuskodnak róla a rézből és bronzból készített balták, buzogányok, emberfejalaku arany és ezüst ivóedények. De az, amit az őskori Peru a szövőipar terén felmutathat, éppenséggel bámulatos. Az pedig, hogy a perui tengerparton soha sem esik az eső, lényegesen hozzájárult, hogy ezek a remek dolgok teljes pompájukban maradtak az utókorra. Legfontosabb lelőhelyek az *anconi sírmezők* Lima mellett, ahol Reiss és Stübel rendszeres ásatások alapján a legkülönbözőbb leleteket tárták fel. A ruhákba burkolt és kötelekkel körülcsavart mumiákon kivül felvetődtek a halottaknak házi eszközei és szerszámai, ruhadarabok, amuletek, fegyverek, ékszerek, házi állatok mumiái s egy sajátszerü, de rendkivül fejlett kulturának ezer és ezer apró tartozéka.

Irodalom. Foster, Prehistoric races of the United States, New-York 1873; Short, The North Americans of antiquity, u. o. 1879; Squier és Davis, Ancient monuments of the Mississippi valley, Philadelphia 1847; Jones, Antiquities of the Southern Indians, u. o. 1873; Thomas, Burial Mounds of the northern sections of the United States, Washington 1887; u. a., Pottery of the ancient Pueblos, u. o. 1886; Kingsborough, Antiquities of Mexico, London 1831—48; Stephens, Incidents of travel in Yucatan, New-York 1843; Strebel, Altmexico, Hamburg 1885—89; Holmes, Ancient art of the Province of Chiriqui, Washington 1888. L. M.

Amesa szpenta, l. *Amsaszpandok* (I. k.).

Ametabola (állat), azok a rovarok, melyek nem alakulnak át.

Amicus és Amelius, számos középkori mondában szereplő két egymást szerető, ritka jó barát. Rendkivüli hasonlatosságukat felhasználva, minden alkalommal önfeláldozóan szenvednek egymásért. Amicus istenitéletül párbajt vív a vádlott Amelius helyett és amikor e csalás büntetéséül az isten bélpoklossággal sujtja Amicust, Ame-

lius saját gyermekeinek vérével gyógyítja meg őt. Egy másik csoda azonban visszaadja a kisdedek életét. A mondát általában keleti eredetűnek tartják, de előfordul az többek között különböző latin prózai munkákban, egy latin hexameteres költemény töredékeiben, egy ó-francia chanson de geste és egy ugyanilyen roman d'aventure részleteiben, a XIII. és XIV. sz.-nak több francia prózaszövegében, drámai feldolgozása megvan egy francia miracleban, Konrad von Würzburg Engelhart und Engeltrut c. költeményében, meg több XIV—XV. sz.-beli német prózában, egy 1300 körül készült angol románcban, egy régi észak-német prózai és rímes költeményben, egy kelta szerzeményben stb. V. ö. *Kölbing*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur (Halle 1877, IV. köt.).

Amidofenol, $C_6H_4(NH_2)OH$. Az u. n. aromás vegyületek közé tartozó vegyület, amely leszármazható a fenolból — C_6H_5OH — ha abban egy hidrogén,atomot az amido-gyökkel — NH_2 — pótolunk. Három izomerjét (orto-, meta- és para-A.) ismerjük, amelyek a megfelelő nitrofenolokból állíthatók elő ón és sósavval való redukció útján. A *para-A.-nak* egyik igen fontos származéka a *fenacetin* (VII. k.). NU.

Amidogén, robbanó szer, mely 73 r. salétromból, 8 r. korpából, 8 r. szénből, 10 r. szódából és 1 r. kénmagnéziumból áll. A keveréket nedves állapotban használják. Először Svájcban tettek vele kísérletet s ott Gemperlé-mélangenak is nevezik.

Amidokapronsav, l. *Leucin* (XI. k.).

Amidol, l. *Diamidofenol.*

Amiens, francia város, (1896) 88,731 lak.

Amiloid, l. *Amiloid-elfajulás* (I. k.).

Amisia, Ems latin neve.

Amizosz, tengermelléki város Pontuszban (Kis-Ázsia), a hasonnevű tenger mellett, a Halys és Iris torkolatai között. Miletoszi görögök alapították, akikre kappadóciai és athéni telepesek következtek. Nagy Sándor alatt A. jelentékeny szabadságot élvezett, a diadochok küzdelmeit megsinylette; de viszont a III. sz.-ban a pontuszi királyok kezére jutván, Nagy Mithridates egyik székes fővárosának rangjára emelkedett, sőt egy új városrészszel gyarapodott (Eupatoria). Ismételt ostromok és helyreállítások után (Lucullus, Pharnaces) csak az actiumi csata és Augustus békés uralma hozta meg A.-nak a békés fejlődés feltételeit, sőt a másodvirágzást, melyre mint egyetlen kikötőhely Szinope és Trapezunt között számot is tarthatott. Jelentékeny területre tett szert, határában szép jászpiszt bányásztak, a bizánci korban püspöki székhely volt. Mostani neve *Szamszun* (XV. k.), ahol fel-felvetődő antik éremleletek és feliratok szólnak a hajdani fényről. A város tervét a hires *Moltke* vette fel: Planatlas zur Ergänzung der grossen Karte von Kleinasien (Berlin 1854). L. M.

Amman *János Konrád*, amsterdami orvos, siketnéma-tanító, szül. Schaffhausenban 1669., megh. Warmundban 1724-ben. 1687. Baselben letevén az orvosi vizsgálatot, Amsterdamban telepedett le. Egy gazdag haarlemi kereskedő kérelmére öt éven át nagy sikerrel tanította annak siketnéma leányát. Tanítási eljárását Surdus loquens seu methodus, qua, qui surdus natus est, loqui discere possit c. 1692. kiadott művében irta le. A. később több siketnéma gyermeket tanított s 1700. művét kibővítve újból kiadta. Különös érdeme, hogy fő figyelmét a hangbeszéd tanítására fordította és az olvasás tanításánál a népiskolát jóval megelőzve, a hangoztató módszert követte.

Ammer, *Theodor von der*, álnév, l. *Perfall.*

Ammoniák, l. *Ammonia* (I. k.).

Amnesia senilis (gör.-lat.), az amnéziának (I. k.) az a faja, amely az aggkorban gyakran fordul elő, amidőn a szó és a nevemlékezet mindinkább gyengül, végül pedig teljesen elvész.

Amnokgang, l. *Jalu-kiang.*

Amoeba *Ehrb.* (állat), sajtóhibából *Ammoeba* (I. k. 563. l.).

A momento ad momentum (lat. a. m. pillanattól pillanatig), az időszámításnak az a módja, mely a jogban csak kivételesen (p. elsőszülöttség megállapításánál) alkalmaztatik. Az A.időszámítást természetes időszámításnak (computatio naturalis) nevezik, szemben a computatio civilis-szel, mely csak a napokat veszi figyelembe. L. még *Időszámítás* (IX. k.). V.

Ampelideae, *Ampelidaceae* (növ.), l. *Szőllőfélék.*

Amphibia (állat), a gerinces állatok (Vertebrata) körének egyik osztálya. L. *Kétéltüek* (X. k.).

Amphirrhyna (állat, kétorrnyilásuak), mindazok a halak, amelyeknek jól látható két orrnyilásuk van. Ilyenek a *csontos halak* (Teleostei), a *zománcos halak* (Ganoidei), a *kétlégzetüek* (Dipnoi) s a *porcogós halak* (Chondropteryg ii). D.

Amphiscii, l. *Árnyéktalanok* (II. k.).

Amphissa, ókori város Görögországban, ozoli lokrok területén, északnyugatra Delfi nevét a hagyomány szerint Makar leányá Aeolusnak hasonnevű unokájától vette. A vá történeti jelentősége azzal a szereppel kezdő melyet az u. n. szent háboruban játszott. A. kói voltak ugyanis azok, akik a krisszaiak vallási átok alá vetett földjét felszántották, a ért aztán makedoni Fülöp a várost lerombolta (339.). Ámde ezt is kiheverte A., mert 278. a Görögországba özönlő gallusok ellen már 400 hoplitát állított ki. Az actiumi csata után éppenséggel virágzásra jutott, népessége szaporodott s mint erődített hely még a középkorban is szerepelt. Ennek a középkori várnak a mostani A.-nak (még nemrég *Szalóna*, XV. köt.) területén jelentékeny antik fal részletei is maradtak reánk; közöttük különösen két kapu. V. ö. *Leake*, Northern Greece, II. 587. L. M.

Amsterdam, É.-Hollandia főhelye, (1894 végén) 450,189 lak. Új épületei közt jelentékenyebb az 1894. megnyitott városi színház és a muzeum a modern művészet részére. A. kereskedelmi flottája 1895-ben 94 tengeri hajóból állott 137,598 tonna tartalommal. Új hajógyár (Nederlandsche Scheepsbouw-Maatschappy) is létesült. 1895-ben érkezett 1676 tengeri hajó (köztük 1505 gőzös) 1.761,300 t. és távozott 1684, 1.776,700 t. tartalommal. A hajók közül legtöbb volt a németalföldi, brit, német és norvég. A behozatal fő cik

kei voltak: fa, szén és koksz, gabona, petroleum, lenmag, kávé, cukor, rizs és dohány. Fontos a rajnai hajózás is Duisburg, Köln és Mannheim felé.

Amstetten alsóausztriai kerületi kapitányságból 1896. kiszakították Ybbs nevű járását és az új kerületi kapitánysághoz, Melkhez csatolták; ezóta területe 1463 km², (1890) 76,924 lak.

Amtmann, a német birodalom némely államaiban (p. Bajorországban) az elsőfoku közigazgatási tisztviselő címe.

Amtmann *Prosper János Pál,* fuvolaművész, szül. Sellyén (Baranya) 1809 jun. 25., meghalt Pécsett 1854 jan. 9. A középiskolát Pécsett, a bölcsészetet Pesten végezte. Ezután a zenészeti pályára lépett és különösen a fuvolát művelte s 1829 óta a bécsi operánál mint első fuvolaművész működött; 1835 végén az operától megvált és 1839-ig folytonosan mint fuvolaművész beutazta a monarkiát, Német-, Olasz-, Francia-, Angolországot és Svájcot. Nőül vette Majer Karolina színésznőt, kivel Grazban telepedett le és ott több éven át maradt, ahonnan ismét hangversenyekre utazott. 1848 után Pécsett telepedett le.

Amtsgericht, a német birodalomban az elsőfoku egyes bíróság elnevezése, mely általában a magyar kir. járásbíróságnak felel meg. Élén egyes biró (Amtsrichter vagy Amtsgerichtsrat) áll s hatásköre polgári ügyekre terjed ki, mig hasonfoku büntető ügyekben a Schöffengericht (XIV. k.) jár el. Az A.-et az 1877 jan. 27-iki német birói szervezeti törvény szabályozza. v.

Amu-Darja. (I. k.) Konsin orosz geologus beható vizsgálatai szerint az A. sohasem ömlött a Kaspi-tengerbe; az *Uszboi* tehát, amelyet az A. régi medrének tartottak, csak azon egykori Szarakamis-tónak volt lefolyása, amely az Aráltóval is összefüggött. Az ókori íróknak azon jelentése, hogy az Oxus partjain egykoron virágzó kultura állott fenn, a Konya-Darjára, az Oxus azon ágára vonatkozik, amely a Szarakamis medencéje felé húzódik. V. ö. *Walther* értekezését: Das Oxus-Problem (Petermanns Geogr. Mitteilungen, 1898, 204. old.). Az A. és Pandsa folyókon való gőzhajó közlekedést 1898 elejéig az A.-hajóraj közvetíti, még pedig a Bokharában levő Csardsui várostól kezdve, ahol a transzkaszpikus vasút 2075 m.-nyi hídon megy át a folyón felfelé Kerkin át Patta Hisszarig a bokharai és afghán határon. Az út hossza 400 km. Másik útja 200 km.-nyi az A. és a Pandsa vagy Kokcsa folyón egészen Faizabad városig, Badakhsan afgán tartomány fővárosáig, a K. h. 69° alatt. Itt nafta- és más áruknak való raktárak épültek.

Amur földje. (1897) 118,570 lak. A bevándorlás Oroszországból ezen kietlen vidékekre még mindig tart, ámbár a kormány által 1860 óta tett gyarmatositási kisérletek mind meghiusultak. 1885—92-ig a lakosok száma 62,640-ről mintegy 100,000-re emelkedett; ezek közt 51,000 orosz bevándorlott, 21,000 Blagovjescsenszk fővárosnak lakója, 14,000 khinai és mandsu, 1000 koreai, 4000 tunguz és 8000 különféle nemzetiségü aranykereső. Ez utóbbiak 45 (1868-ban még csak egy volt) aranymosó-helyen dolgoznak és (1895) 16,379 kg. aranyat találtak. A megművelhető részeken az oroszok rozsot és zabot, a mandsuk kölest, búzát, árpát és borsót termesztenek. V. ö. *Grum-Grzsimailo,* Az A. leirása (oroszul Szt.-Pétervár 1894).

Amur-vasút, a szibiriai vasút része, Sztrejenszktől Habarovszkig az Amur mellett, hossza 2132 km. A transzbajkal vonalat köti össze az Usszuri-vonallal.

Amygdalin, l. *Amigdalin* (I. k.).

Amygdalopsis Lindleyi *Carr.* (növ.), l. *Mandolakajszi.*

Amygdalus *L.* (növ.), l. *Mandolafa;* Amygdalaceae, l. *Mandolafélék* (XII. k.).

Amyntor, álnév, l. *Gerhardt* (VII. k.).

Ana, török város Ázsiában, a bagdadi vilajetben, az Eufrát jobb partján, 4000 arab lakja. Vidéke termékeny.

Anacampseros *L.,* (növ.), a Kossuthvirágfélék génusza 9 fajjal Afrika déli részén. Anacampseros Tourn. a m. Sedum Anacampseros L.; l. *Varjuháj* (XVI. k.).

Anaciklikus (gör. a. m. megfordítható), olyan szók, szólások és versek neve, a melyek akár elülről, akár visszájárul olvasva, ugyanazon értelmet és ugyanazon mértéket adják. L. *Palindróm.*

Anaglifák, l. *Sztereoszkóp.*

Anallantoidea (állat), mindazok a gerinces állatok, amelyek embrióinak húgyburka (l. *Allantoisz,* I. k.) nem fejlődik ki. Ilyenek a kétéltűek és halak.

Anam, l. *Annam.*

Anamniota (állat), l. *Amnion* (I. k.).

Anarkia (I. k.), elméleti tekintetben a legújabb időben csupán *Schmitt* Jenőnek (XIV. k.) az idealisztikus anarkiára vonatkozó bölcsészeti és etikai munkái fejlesztették tovább az A. ügyét. Ezek szerint az idealisztikus A. alapja egyedül a krisztusi keresztény szeretet lehet s e felfogásból kiindulva, Schmitt szerint az volna az anarkisták feladata, hogy az egyetemes erkölcsi világnézletet ilyen altruisztikus tartalommal töltsék meg. A propagálás eszközei gyanánt az idealisztikus anarkisták csak a rábeszélést s a felvilágositást engedik meg, amelyeken kivül még példaadással kivánnak a tömegekre hatni; elitélnek minden erőszakosságot s még önvédelem céljából sem engedik meg maguknak azt, hogy az állami rend hatalmi eszközeit felhasználják.

E kis körben elterjedt elméleten kivül újabban az A. csupán az agitálás terén működött. A *Propagande de fait* különböző merényletekkel vonta magára legújabban a közfigyelmet; miután az A. általában Franciaországban s különösen Párisban talált legtöbb hívet: ezért az agitációnak fészke a francia főváros, eszközei pedig a *Révolte* és a *Père Peinard* c. anarkista hirlapok. 1892 óta meglehetősen sűrün következtek egymásután az anarkista erőszakosságok s vérengzések, dinamitmerényletek, gyilkosságok stb., melyek közül a nevezetesebbeket Ravachol (1892.), Vaillant (1893.), Henry (1894.), Caserio (1894.) és Étievant (1898.) hajtották végre. E merényletek nyomán támadt felháborodás először nemzetközi törvényeket akart hozni az A. ellen, majd azonban ki-

tünt, hogy ez esetben az érdekelt államoknak külön-külön saját viszonyaiknak megfelelő kivételes törvényekre van szükségük s igy jött létre először Franciaországban 1892. az a törvény, mely halálbüntetést mér mindazokra, akik robbanó anyagokkal bármiféle vagyonban kárt tesznek. Vaillantnak képviselőházi merénylete és Carnot köztársasági elnök meggyilkoltatása után 1893. és 1894. újabb kivételes büntető törvényeket alkottak, amelyek az anarkista merényletek dicsőítését, az azokra való felbujtást igen keményen büntetik; az anarkista sajtóval szemben kivételes sajtóügyi fenyítő eljárást állapitottak meg s ezt a rendőri biráskodás hatáskörébe utasították; végre megengedték a bizonyithatóan anarkisták számüzetését is. 1894. és 1896. Belgiumban és Spanyolországban, végre Olaszországban is kivételes törvényeket alkottak az A. ellen. Az angol alsóház 1894. visszautasította a felsőháznak azt a kivánságát, hogy az A. ellen kivételes törvények alkottassanak. Németországban 1894. a felforgatók ellen általános érvényü törvényt akartak hozni, minthogy azonban ez a javaslat megbukott: az A. ellen Németországban ma sincsenek törvények.

Erzsébet magyar királyné meggyilkolása Genfben (1898 szept. 10.) Luccheni olasz anarkista által, arra birta az olasz kormányt, hogy európai mozgalmat indítson az anarkisták megfékezésére. Az 1898 végén Rómában tartott európai nemzetközi antianarkista konferencián huszonegy európai állam volt képviselve, több mint ötven küldöttel. Magyarországot *Balogh* Jenő királyi táblai biró és *Sélley* Sándor miniszteri tanácsos képviselte. A konferencia megállapodásai egyelőre még titokban tartatnak, de valószinüleg részint preventiv természetüek, részint a repressziv szabályok szigoritását vonják maguk után.

Az anarkisták számáról a párisi *Figaro* 1897. a következő adatokat közölte. A francia rendőrség közel 2000 anarkistát ismer, kik közül 500 francia, 1500 pedig idegen, nagy részben (45%) olasz, azután svájci, német és orosz. Németországban ma is jelentéktelen az anarkisták száma; egynéhány ugynevezett független szocialista próbálkozik azzal, hogy az A. elveit terjeszsze, de majdnem teljesen sikertelenül. Közlönyük a Berlinben megjelenő *Socialist*. Belgiumban, Spanyolországban (ahol Barcelona volt az A. fő fészke) és Olaszországban az utóbbi időben fokozatosan csökkennek az anarkista mozgalmak. Amerikában az 1886. chicagói bombamerénylet óta az A. ügye mind jobban-jobban gyöngül; az akkori mozgalom vezetője, *Most*, majdnem teljesen elveszitette elvtársainak bizalmát és az egész amerikai A. vezetése *Tucker* Józsiásnak, a *Liberty* anarkista folyóirat szerkesztőjének kezeibe ment át, aki a Proudhon elmélete alapján békés, filozofiai rendszert dolgozott ki elvtársai számára. V. ö. *Zenker* E. V., Anarchism. History of the anarchist theory (New-York 1897).

Anarrhichas (állat), l. *Tengeri farkas.*

Anastasius Grün, l. *Auersperg* (II. k.).

Anchoinsav, l. *Lepargilsav.*

Ancirane (Antszirane), Diego-Suarez francia gyarmat fővárosa az Antombokai- vagyis Diego-Suarezi-öböl déli partján 6000 lak. A várost 1885. alapitották, amidőn helyén alig volt valami 40 madagaszkári halászkunyhó. A város gyorsan fejlődik; van konzerv- és bőrgyára; állomása a Messageries maritimes és a Compagnie Havroise Péninsulairenek. Behozatala 3 millióra, kivitele 900,000 frankra rúg. A franciák az Indiai-oceánban fő hajóállomásukká akarják tenni.

Ancona, olasz tartomány az ország középső részében, az Adriai tenger, Pesaro-Urbino, Perugia és Macerata közt (2040 km² ter., (1881) 267,338, az 1896-iki becslés szerint 274,957 lak.) Felszine a tenger mellett dombos; nyugaton az Apennin láncai ágazzák be. A Misa, Esino és Musone kisebb folyók nyugat-keleti irányban szelik át. Gabonán és gyümölcsön kivül alacsonyabb részeiben különösen sok bort és olajat termelnek. Az állattenyésztés a magasabb részeiben jelentékeny. Az ipar selyemfonással, szövéssel, kötélveréssel, papirosgyártással és hajóépitéssel foglalkozik. A parti hajózás és halászat is élénk.

Andamánok (I. k.). Az őstermelés legfontosabb termékei: tea (72,000 font), kokészdió (247,038 darab), liberia-kávé, cukornád, tamarinda, betel. Az erdők hozadéka 5219 t. teak- és padukfa. Az összes bevétel 417,389 rupia volt, kiadás 1.409,442 rupia, ugy hogy az indiai kormány 992,053 rupia hiányt pótolt. 1898. új sugár-rendszerü börtön készült el 600 cellával. 1895 végén a foglyok száma 10,427 volt, közülök 8842 életfogytiglan elitélve, 1585 pedig időlegesen. 31% keresztény. A férfiak közül 89·73% analfabéta, a nők valamennyien.

Andechs, bencés kolostor és nevezetes búcsujáróhely Felső-Bajorországban, a szent hegyen, az Ammer-tó keleti részén. 950 körül alapitt atott 1803. teljesen kifosztották, de 1846. I. Lajos bajor király ismét helyreállittatta, jelenleg a müncheni bencések noviciatusa. Számos ereklyéi végett igen sokan látogatják. A. eredetileg megerősített vár volt és az A. grófok törzsfészke, kik magukat a XII. sz.-ig *isztriai őrgrófoknak* és *merani hercegeknek* nevezték, de már 1248. VIII. Ottóval kihaltak. E családból származott II. Endre királyunk neje, Gertrud, ki 1213. megöletett. A család várát I. Lajos bajor herceg lerombolta. V. ö. *Oefele,* Geschichte der Grafen von A. (Innsbruck 1876).

Ander., v. *Anders.*, természetrajzi nevek után *Andersson* Nils János (l. o.) svéd botanikus nevének rövidítése (I. k.).

Anderlind (családi nevén *Leo) Otmár Viktor Leo,* német közgazda, szül. Türingiában 1845 márc. 9. Az erdészeti pályára lépve több egyetemen tanult. 1870. egyetemi magántanár lett, 1874. pedig a közgazdaságtan és mezőgazdasági jog tanára a proskaui mezőgazdasági akadémián. 1881-től fogva nagy tanulmányutakat tett. Művei: Die Wildgärten (Lipcse 1868); Beibehaltung oder Veräusserung der Staatswaldungen? (Stuttgart 1870); Plan über die Einrichtung der Forststatistik (2. kiad. Lipcse 1874); Forststatistik über Deutschland und Österreich-Ungarn (Berlin 1874); Zur Arbeiterfrage in der Landwirtschaft (Lipcse 1878); Allgemeine Nationalökonomie (Jena 1891); Die Landwirtschaft in Ägypten (Drezda 1889); Die Umgestaltung des

Landwirtschaftsbetriebes durch die Zweierntenwirtschaft (u. o. 1889).

Andersen *Joakim*, dán fuvolavirtuóz, szül. Kopenhágában 1847 ápr. 29. Egyik alapítója a berlini filharmoniai zenekarnak, hol 15 évig mint virtuóz és alkarnagy működött. 1893 óta a kopenhágai palota-zenekart igazgatja. Hangszerére számos tanulmányt és egyéb művet szerzett.

Anderson *James* sir, angol tengerész, megh. 1893 máj. 16.

Andes-rózsa (növ.), l. *Bejaria*.

Andidsan, orosz város, (1897) 46,680 lak.

Andód, kisközség Nyitra vármegye érsekújvári j.-ban, (1891) 763 lak. Itt született Czuczor Gergely.

Andor *György*, egyházi író, kat. áldozópap, szül. 1867 jul. 13. Középiskoláit Budapesten, Pozsonyban és Esztergomban, a bölcseletet és teologiát mint a Coll. Germ.-Hungaricum növendéke Rómában a pápai egyetemen végezte, ahol ugy a bölcseletből, mint a hittudományokból doktori oklevelet nyert. Pappá szentelte 1891. Rómában Lenti konstantinápolyi patriárka. 1892 szept. 9-én az esztergomi papnevelőben a bölcselet és pedagogia tanára, 1894. egyúttal tanulmányi felügyelő. 1894. az Aquinói Szent-Tamás-társaság tagja. 1897. hercegprimási szertartó. Irodalmi működése: *Az aristotelesi bölcselet alapfogalmai* (Bölcs. Folyóirat 1896., 1897., 1898. évf.); *Aquinói szt. Tamás és a hit elemzése* (M. Sion 1895); *Lourdesi jelenések teologiai szempontból* (u. o. 1895); *Zola és a naturalizmus taktikája* (u. o.); *Beszéd szt. Adalbertről* (Esztergom 1898). 1899 jan.-tól szerkeszti az Isten igéje c. folyóiratot. Z—R.

Andorit (ásv.), ezüstér, metaszulfantinomit ($2PbS.Ag_2S.3Sb_2S_3$), rombos rendszerbeli, sötét acélszürke, élénk fémesfényü kristályokban (fs. 5·35; k. 3). Hazai specialitás Felső-Bányáról, quarctól és pirittől átjárt agyagos kőzetben. Kremer József irta le (Matematikai és Természettudományi Értesítő XI. köt., 119. l.) és Semsey Andor tiszteletére nevezte A.-nak. Megtalálták később Oruro vidékén (Bolivia) és ezt *sundtit* meg *webnerit* néven irták le, de e két utóbbi név az A. szinonimájaként tekintendő. SZT. H.

Andrade *Ferenc*, portugál operaénekes, szül. Lissabonban 1859 jan. 11. Énekelni Milanóban tanult a tenorista Miragliától és Ronconitól, először 1882. lépett fel San-Remóban az Aidában. Ez idő óta vendégszerepléssel beutazta Olaszországnak, Angliának, Portugáliának, Spanyol-, Német- és Oroszországnak, Ausztriának, Magyarországnak, Hollandiának, Svéd- és Norvégországnak, Svájcnak nagy városait és mindenütt nagy sikerrel énekelt színpadon is, hangversenyeken is. Igen szép bariton hangja és kiváló játéka miatt a jelen kor legünnepeltebb énekesei közé tartozik. Ugy a modern, mint a klasszikus operák legjobbjaiból válogatta répertoireját.

Andrae *Károly Kristóf György*, dán politikus, megh. 1893 febr. 3.

András (a csallóközi *Etre* nemzetségből?), bizonyos Seraphin fia, IV. Béla hive és Pozsony vármegye főispánja, mely állásra őt IV. Béla trónralépése után azonnal kinevezte. Előbb (1225—1233) Béla tárnokmestere volt. 1239. országbiró lett s a mellett 1240 dec. 20-ig Pozsony vármegye főispánja maradt. Valószinü, hogy a Muhi mezőn esett el. M. L.

Andrássffy *Gyula* (dévényfalusi), cs. és kir. altábornagy, szül. Bécsben 1832 febr. 29. A bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után 1851. hadnagygyá nevezték ki a 69. gyalogezredben. 1853. az 5. gyalogezredhez helyezték át, a hadi iskola elvégzése után 1859 márc. főhadnagygyá s még ugyanezen év máj. századossá nevezték ki. 1859—65. a vezérkarhoz volt beosztva. 1865. az 5. gyalogezredhez helyezték vissza és röviddel azután lemondott tiszti rangjáról. 1869. a honvédség felállitása alkalmával mint első osztályu százados lépett ismét a tényleges szolgálatba. 1873. őrnagygyá és kerületi segédtisztté, majd pedig a honvéd főparancsnokság II. segédtisztjévé, 1877. alezredessé és a törzstiszti tanfolyam tanárává, 1880. ezredessé, 1882. pedig a 80. honvéd gyalogdandár parancsnokává nevezték ki. 1886 máj. 1. vezérőrnagy és a 75. honvéd gyalogdandár, 1890 ápr. pedig a székesfehérvári V. honvéd kerület parancsnoka, 1891 máj. 1. pedig altábornagy lett. 1894 máj. 1. saját kérelmére a nyugállományba lépett s azóta állandóan Budapesten tartózkodik. A. tulajdonosa a Lipót-rend lovagkeresztjének, a 3-ad osztályu vaskorona-rendnek és a 2-od osztályu porosz koronarendnek. M. L.

Andrássy, 1. *Aladár* gróf (csikszentkirályi és krasznahorkai, a betléri ágból), a magyar főrendiház örökös jogu tagja, szül. Pesten 1827 febr. 16., A. Gyula grófnak, a volt külügyminiszternek öcscse. Középiskoláinak elvégzése után jogot tanult, a szabadságharc alatt az erdélyi seregben szolgált és mint Bem szárnysegéde több ütközetben vett részt. A világosi fegyverletétel idejében őrnagy volt és szerencsésen külföldre menekült, ahonnét csak az általános amnesztia idején tért vissza. Itthon eleinte kizárólag gazdasági kérdésekkel foglalkozott és különösen a lónemesités terén fáradozott. Az alkotmány helyreállitása után 1870-ig előbb Zemplén, majd Gömör vármegye főispánja volt, ezután Budapesten telepedvén le, itt a gazdasági és pénzügyi életben kiváló szerepet játszik; igazgatósági elnöke a magyar általános hitelbanknak, a budapest—pécsi vasutnak, az első magyar—gácsországi vasutnak. Elnöke a magyar mezőgazdák szövetkezetének, a tiszavölgyi társulatnak, a felsőbodrogi vizszabályozási társulatnak és az önkéntes mentőegyesületnek. Az országos magyar gazdasági egyesületnek alelnöke. A politikai életben a szabadelvü párt hivei közé tartozik s mint ilyen a delegációk egyik legrégibb tagja. A főrendiházban a pénzügyi bizottságnak és a legfőbb fegyelmi biróságnak tagja, ezeken kivül még az országos magyar gazdasági egyesületben is tekintélyes szerepet játszik. A nemzeti kaszinó igazgatója. 1873. kapta a Lipót-rend középkeresztjét, 1886. valóságos belső titkos tanácsos lett. 1895 febr. 7. kinevezték a magyar főkamarásmesteri méltóságra. 1896-ban megkapta az aranygyapjas-rendet. Neje, *Wenckheim* Leontina bárónő, akivel 1862 jun. 21-én kelt egybe Pozsonyban, 1898 nov. 30. az Erzsébet-rend nagykeresztjét kapta. Gyermekeik: *Sándor* gróf

(l. o.) és *Mária* grófnő, szül. Budapesten 1865 máj. 1., férjhez ment Homonnán 1885 ápr. 29. Széchenyi Imre grófhoz.

2. *A. Dénes* gróf (csikszentkirályi és krasznahorkai, a monoki ágból), a magyar főrendiháznak örökös jogu tagja, szül. 1835 nov. 18. Krasznahorka-Váraljén. Atyja A. György gróf, az egykori országbiró és magyar tudományos akadémia igazgatója és tiszteleti tagja volt. Fiatal korában mint fogalmazó szolgált a kancelláriánál, de miután (1866) nőül vette Hablawetz Ferenc bécsi zeneigazgatónak a leányát, Franciskát, teljesen visszavonult a közpályáról és törvényhozó jogát sem igen gyakorolja. Nejével együtt számos jótékony adományt és alapítványt tett. 1899. a magyarországi hirlapirók nyugdíjintézetének 10,000 frtot adott.

3. *A. Géza* gróf (I. k.), 1897., mikor az ellenzék fölvetette számos kormánypárti képviselő ellen az összeférhetetlenség kérdését, mandátumát önként letette, de a kormányváltozás után csakhamar ismét tagja lett a képviselőháznak: 1899 jun. 22. a nagymihályi kerület választotta meg képviselőnek. 1898. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

4. *A. Gyula* gróf (I. k.), volt miniszterelnök és külügyminiszter *Beszédeiből* megjelent a 2. köt. (Budapest 1893). Tetemét 1893 okt. 22. helyezték el a család által Tőke-Terebesen építtetett díszes mauzoleumban. A fővárosban fölállítandó lovas szobrát Zala György készíti. Szülőházát Kassán a város közönsége emléktáblával látta el, amelyet 1899 okt. 1. lepleztek le ünnepélyesen. — Felesége, szül. *Kendeffy* Katinka grófnő megh. Budapesten 1896 máj. 24.

5. *A. Gyula* gróf (az előbbi fia), a Wekerle-kabinetben 1894 jun. 10. átvette a király személye körüli miniszteri tárcát, melyet a minisztérium lemondásakor 1895 jan. 15. tett le. 1896. megjelent *Kiegyezés* című publicisztikai művét az akadémia a Bródy-féle díjjal koszoruzta meg; 3000 forintos díját az akadémia rendelkezésére bocsátotta Deák Ferenc élet- és jellemrajzának megirására. Az akadémia 1898 máj. 6. levelező tagjává választotta. Az 1896. általános választásokkor nem nyert mandátumot, csak A. Géza lemondása után 1897. választották meg Rozsnyón képviselőnek. Noha a szabadelvű párthoz tartozott, 1897 márc. 15. választóihoz intézett beszédében súlyos aggodalmát fejezte ki társadalmi és politikai életünk ziláltsága fölött s intette a szabadelvű pártot, hogy neki kell előljárni a közélet tisztességének megőrzésében. Midőn pedig a kormánypárt s az ellenzék közt az ellentétek kiélesedni kezdtek, s a bűnvádi eljárás életbeléptetéséről szóló javaslat 16. §-a az ellenzéket egy csatavonalba szólította a kormány ellen, ő tette a közvetítő indítványt a készülőben levő obstrukció lefegyverzésére. Az 1898. őszi és téli obstrukció idején a Tisza-féle javaslat alkalmából a disszidensekkel együtt ő is kivált a szabadelvű pártból s álláspontját rozsnyói választóihoz intézett nyilt levélben (1898 dec. 18.) fejtette ki s mint Tivadar bátyja, a helyzetből való kibontakozásra első lépésnek Bánffy báró miniszterelnök távozását mondta. Bánffy bukása után a disszidensekkel együtt ő is visszatért a szabadelvű pártba. 1899 szept. 22. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

6. *A. Sándor* gróf, A. Aladár (l. o.) fia, a homonnai kerület országgyülési képviselője, szül. Pozsonyban 1863 jun. 19. Tanulmányait Budapesten végezte s megszerezte az álllamtudományi doktori diplomát. A jogi pályát elvégezve, Zemplén vármegye tiszteletbeli főjegyzője lett; a zempléni gazdasági egyesület elnöke. A képviselőháznak 1892 óta tagja. 1894 jan. 16. a vallás szabad gyakorlatát szabályozó törvényjavaslat miatt a szabadelvű pártból kilépett, de majd ismét visszatért a pártba.

7. *A. Tivadar* gróf, a volt miniszterelnök idősb fia (I. k.), 1890—96. a képviselőház alelnöke volt. 1894 máj. 3. óta a m. tud. akadémia igazgatótanácsának tagja. Elnöke az orsz. képzőművészeti társulatnak. Tagja a nemzeti muzeumi tanácsnak s 1898 óta a fővárosi közmunkák tanácsának. 1895 jun. 19. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. Az ezredéves ünnepek alatt a jun. 8-iki felvonulást rendező bizottság elnöke volt. Az 1896. általános választásokkor a terebesi választókerület választotta meg képviselőnek. Mint az összeférhetetlenségi bizottság elnöke jött először ellentétbe a kormánypárttal, az 1897 ápr. 2-iki ülésben ugyanis különvéleményt jelentett be négy képviselő összeférhetetlenségi ügyében. A többség az ő véleménye ellen döntött, mire elnöki tisztéről lemondott. 1898. az őszi és téli obstrukció idején egyike volt a disszidenseknek, kik a Tisza-féle törvény miatt kiváltak a szabadelvű pártból és álláspontját Gálszécsen, választói előtt 1898 dec. 29-én nagy hatásu, az akkori válságos állapotok minden részére kiterjedő beszédében fejezte ki s a kibontakozásnak első feltételét a miniszterelnöki válságban jelölte meg, ami be is következett. A Széll-kormány megalakulása után a disszidensekkel együtt ő is visszatért a szabadelvű pártba.

Andrea *Girolamo*, olasz bibornok, szül. Nápolyban 1812 ápr. 12., megh. Rómában 1868 máj. 14-én. A franciaországi La Flèche kollégiumban nevelkedett és már korán érseke lett Mitilenének (in partibus infidelium). 1852. a bibornoki kalappal egyszerre kapta meg a subiacói apátságot s ugyanekkor prefektusa lett az indexkongregációnak. 1860-ban Sabina püspökévé nevezték ki. Amikor 1859. az olasz egység létrehozásának kérdése és kisérletei fölmerültek, A. a hazaflas párthoz csatlakozott s alkalom adtán azt tanácsolta a pápának, hogy fogadja el az olasz konfederációnak elnökségét, amelyet III. Napoleon ajánlott föl a pápának; ezenkivül pedig arra akarta a pápát reábirni, hogy liberális kormányzati reformokat adjon a pápai államnak. Nyiltan ellenezte továbbá a gallikán egyház kiátkozását és a katolikus tudományosság korlátozását. Ezekkel a javaslataival és nézeteivel egyedül maradt s elvesztvén a pápa kegyét, üldözést vont magára. Mikor 1864. elhagyván Rómát, Nápolyba ment, hiába idézték őt Rómába; erre azután 1866. fölfüggesztették apátságának és püspökségének kormányzatától, 1867. pedig elmozdították ez állásától. Ezután mégis csak visszatért Rómába, hűséget fogadott a pápának és 1868. teljesen rehabilitálta magát,

azonban sem püspökségét, sem apátságát nem kapta vissza.

Andree *Salamon Ágost*, svéd mérnök és léghajós, szül. Grennában 1854 okt. 18. Stockholmban végezte a műegyetemet s azután gyakorlati téren működött, mellesleg azonban léghajón tett több ízben utazást, melyeknek eredményeiről a stockholmi természettudományi társulat közleményeiben értekezett. 1895. azzal a nagyszabású és merész tervvel lépett a nyilvánosság elé, hogy a Spitzbergák szigeteiről léggömbön fog az északi sark felkeresésére indulni. 1896 nyarán ellenkező széláramlat következtében nem birta szándékát megvalósítani, de 1897 jul. 11. Fränkel és Strintberg társaságában csakugyan felszállott. A merész utazókról először egy jul. 12. felszállt postagalamb útján érkezett hir, majd 1899 máj. Waagen kapitány révén, kinek jelentése szerint 2 gyermek É-i Izland partján parafába illesztett tokot talált, melyben egy papirszelet volt elzárva. Aczédulán A. fölszállásának napján (1897 jul. 11.) de jegyezte fel: Minden rendben van. Kidobatott a K. h. 81° alatt. Szélességi fok ismeretlen. A.-nak Gotenburgban lakó öcscse ráismert a papirra, amilyenhez hasonlót A. magával vitt. Azon hirre, hogy szibiriai vadászok a Felső-Tunguzka mellékén az A.-expedició nyomára akadtak volna, Stadling, Fränkel és Nilson svéd tudósok útra kerekedtek, de a hir kósza hirnek bizonyult. Norvégiából egyébiránt már 1897 nov. indult egy hajó Nathorst vezetése alatt a Spitzbergákra, hogy esetleg segédkezet nyujthasson A.-nak. 1899 szept. Ask Lars nevü norvég hajóskapitány horgonyos bóját vitt haza, melyet a nyáron a Károly-király-sziget partján talált és melyen e szavak olvashatók: «A. sark-expediciója». A. hivei, Ekholm és Nathorst tanár hite szerint e bója azonos azzal, melyet A. korábbi megállapodás szerint, csak akkor készült kivetni, ha az északi sarkot elérte. V. ö. *Lachambre* H. és *Machuron* A., A. and his ballon (London 1898). M. L.

Androeceum, l. *Himkör* (IX. k.).

Andromedotoxin, igen erős, nitrogénmentes, de azért nem glikozid természetü mérges anyag, amely több, az Ericaceák családjába tartozó növényben előfordul. A mérgezési tünetek hasonlítanek az akonituméihoz: nyálfolyás, hányás, rángó görcsök, nehéz légzés, majd fulladás áll be, de a szembogár ki nem tágul. VÁM.

Andropogon *L.* (növ.), l. *Tevekáka* (XVI. k.).

Androsace *L.* (növ.), l. *Gombafü* (VIII. k.).

Androspórák, l. *Himspórák* (IX. k.).

Anethan *Ágost*, báró, belga államférfiu, volt hágai követet 1894. Párisba helyezték át.

Angelika-balzsam. Az angelika-kivonat beszáradásakor megmaradó gyántaszerü anyag. Jellegző alkotó része az angelicin, ez tisztán szintelen, szagtalan, csípősen zamatos kristályokat alkot. Ezenkivül van az A.-ban még cukor, alma- és csersav meg alaktalan angelika keserüje.

Angelika-fa (növ.), l. *Aralia* (II. k.).

Angelika-gyökér (Engelwurz), az *Archangelica officinalis* Hoffm. ernyős növény gyökere. Orvosszerül használják.

Angelika-olaj, az angelika-gyökérből vizgőzzel lepárolt illanó olaj. 100 kg. gyökér $^1/_4$ kg. olajat ad. Fs. 0·85—0·91, a sarkított fénysugarat + 26° 45′-től + 30° 7′-ig forgatja, 170—300 C° között forr. Fő alkotó része a fellandrén. Illatos és orvosló szerül használják.

Angelika-szesz, az angelika-gyökér borszeszes kivonata. Orvosszerül használják.

Angerer *Eduárd*, bécsi érsek, szül. Bécsben 1816 dec. 6-án, megh. u. o. 1898 aug. 22-én. Egy évtizednél tovább Milder bécsi hercegérsek titkára volt. Mint Rauscher kardinális titkára pedig a konkordátumtárgyalások jegyzőkönyvét vezette. 1857. tiszteletbeli, 1862. valóságos kanonok lett. 1871. mint a káptalan dékánja a káptalan élére került. 1876. érseki helyettesnek és ezzel kapcsolatban a bécsi érsekség fölszentelt püspökének és alaliai címzetes püspöknek nevezték ki. A bécsi egyetem teologiai kara 1878. tiszteletbeli doktornak választotta. A székeskáptalan két ízben választotta káptalani helyettesnek. 1890. a Szt. István érseki káptalan prépostja és selimbriai címzetes érsek lett. Aranymiséjének ünnepét 1891-ben ülte meg.

Angermünde, porosz város, (1895) 7334 lak.

Angers, francia város, (1896) 77,164 lak.

Angerstein, 1. *Eduárd*, német orvos és tornász, szül. Berlinben 1830 szept. 1., megh. u. o. 1896 jul. 23. Berlinben orvosi gyakorlatot folytatott és a tornászat fejlesztésén buzgólkodott. 1857. torna-tanintézetet alapított és tanítókat kezdett nevelni. Részt vett számos torna-ünnepély rendezésében s előmozdította több tornacsarnok épitését. 1870—71. mint törzsorvos részt vett a poroszfrancia háboruban. 1863—74. a Berliner Turnerschaft nevü nagy egyesület élén állott. Legnevezetesebb munkája: Theoretisches Handbuch für Turner, zur Einführung in die turnerische Lehrthätigkeit (Halle 1870), melyet több szakmunka követett. — 2. *A. Vilmos Emil*, tornász, az előbbinek öcscse, szül. Berlinben 1835 aug. 20., megh. u. o. 1893 ápr. 30-án. 1860—64. Kölnben tornatanító volt, azután a szakirodalommal foglalkozott.

Ang-khak. Az u. n. kromogen bakteriumok egyik fajától (valószinüleg a bacillus prodigiosustól) termelt festőanyag, amelyet Khinában élelmi szerek festésére használnak. Készítése ugy történik, hogy a megfőzött rizspépet vékony rétegben tányérra kenik s miután tiszta kulturával beojtották, sötét és hűvös helyre teszik, ahol erősebb légvonat van. Néhány nap alatt a tömegnek legnagyobb része rézvörös szinü lesz.

Anglista, az angol nyelvben és irodalomban jártas egyén.

Angola, nyugatafrikai portugál gyarmat, határait a francia Kongo felől 1886., a Kongo-állam felől 1891., brit D.-Afrika felől 1891. és német DNy.-Afrika felől 1886. állapították meg. Ezen szerződések szerint területe 1.315,000 km², lakóinak száma mintegy 8 millió. A behozatal értéke (1896) 3·4 millió, a kivitelé 4·6 millió milreis. Vasútainak hossza (1896) 200 angol mérföld; ezeket Melanzseig, később pedig a portugál keletafrikai birtokokig akarják meghosszabbítani. Kikötőiben (Loanda, Benguela, Ambriz és Momamedesz) (1896) 286 hajó kötött ki 431,774 t. tartalommal. Bevételei (1896—97) 1.374,430, kiadásai 1.714,240 milreisra rugtak.

Angol irodalom (I. k.). Általában a tartalom uralkodik a forma felett, a tudományos irodalom háttérbe szorítja a szépirodalmat, új irányok (p. a naturalizmus) a felkelett reakció által még csak jobban megszilárditották az irodalmi konzervativizmust; ugyanazt, melyet a művészi téren *Turner* és *Ruskine* képviselnek. Új motivumok is csak nehezen vernek gyökeret és jóformán csak a gyarmatvilágból tudnak behatolni. Régi jellemző tulajdonságát a prózában irt regénynek a kötött nyelvü költői tevékenység felett való túlemelkedését az A. a legújabb időben is megtartotta. Ugyancsak a régi iránynak, sőt még a régi (háromkötetes) kompoziciónak is feles számmal akadnak hívei, természetesen a régi jelesek sorából, akik a hagyománynyal semmiképen sem akarnak szakítani. Ilyen kivált a regényirásnak két jelese, akik mind a ketten 1898. váltak meg az élettől; nevezetesen *Payn* Jakab és a skót *Black* Vilmos. Payn, aki 60-nál több regényt irt, életének alkonyán még egyszer megmutatta a benne rejlő erőt, amennyiben műveiben (különösen az In Market Overt cimüben, 1895) heves támadást intézett az anglikán papság között elharapózott belső bajok ellen. Black viszont a skót felvidék életéből merített regényeket koronázta meg néhány művével (Highland cousins és Briseis). *Meredith* még mindig a fejlődés útján van, sőt a derült életfilozofia felé gravitál. Ugyancsak halad (de mindig a régi mederben) *Baring-Gould*, aki egyedül a legendás és csodás elemekkel dolgozik (The old English Fairy Tales), másfelől a mult század és a jelen század első felének történetéből merít (Napoleon, The Broom Squire). A fantasztikus regény mesterei továbbra is a magyar földön jól ismert *Haggard* Rider és *Besant* Walter maradtak, mig a Dorsetshireben született *Hardy* (szül. 1840.) a munkáskörből vett irányregénynyel ajándékozta meg nemzetét (tipusa: Jude the Obscure). Az itt felsoroltak közül azonban egyik sem járult hozzá sem a regénynek művészi fejlesztéséhez, sem ahhoz, hogy a regényirás terén iskolát alkosson. Mindkét dolog egy személyben sikerült a skót *Stevensonnak*, aki midőn a régi mesterek (Dickens, de sőt Defoe és Sterne) stiljét felújította s nyelvezetökkel a szinehagyott köznapi frázisokba új életet öntött, mindazáltal szakított a sablonszerü kompozicióval, a háromkötetes olvasmánynyal. Igy lett a regényrenaissance alapvetője, egyúttal azonban a *Kipling* (és *Wells* H. G.) úttörője is. Stiljének s irói géniejének hatása meglátszik három követőjén; nevök: *Weyman* Stanley, *Doyle* Conan és *Hope* Anthony. Az első a történeti novellák újjáalkotója, a második a Poe Edgár hatását is éreztető «detectiv-stories» mestere, a harmadik annak a meglepő fogásnak embere, hogy meg nem nevezett egyén szerepel mint regény- és novellahős *(eavesdropping-school)*. — Egy másik csoportját a regényiróknak az angol kritika *konyakert-iskola* (kail-yard-school) nevén foglalja össze. Vázlatokat irnak a skót parasztéletből, mely a szociális mozgalmak folytán érdekes alakulásokon megy által. Ez iránynak fő emberei *Maclaren* Jan, *Barrie* Mathew és *Crockett* S. R., akik közül az utolsó még a skót tájszólást is bevitte az irodalomba, ugy hogy egyes művei (The Raiders, 1894) tájszótárral vannak ellátva. — A többi regényirodalomnak jelentékeny tömegéből kiválik néhány különleges alak, első sorban az angol elembe olvadt francia *du Maurier* (megh. 1896), kit eredetileg mint a képes lapok rajzolóját ismertek, de akit hallatlan és példátlan népszerüségre Amerikában dramatizált Trilby-je emelt, melynek éltető eleme a hipnózis és szuggesztió titokzatos világa. *Zangwill* Izrael (szül. Londonban 1864.) a zsidó ghetto motivumait és nyelvét használta fel; *Caine* Hall és *Maartens* Maarten a házasság komoly problémáit tették reflexióik és meséik tárgyává.

Egészen sajátságos irodalmi csoportot alkot a modern A.-ban a *nőiróknak* egyre nagyobb szereplése s az általuk terjesztett eszméknek előtérbe helyezkedése. Érdekes alak Mrs. *Ward* Humphry félig vallásos, félig közgazdaságtani regényeivel, melyek közül a következők jutottak kiválóbb nevezetességre: Robert Elsmere, David Priere, Marcella és Bettie Costrell. Legújabb műve (Helbeck of Bannisdale, 1898) egy pozitiv vallás nélkül nevelkedett leány szerelmét vázolja egy buzgó katolikushoz. Egészen más irányban és meglehetős merészen fejtegeti a társadalmi morált és különösen a nőknek és férfiaknak egymáshoz való viszonyát *Grand* Sára, a The heavenly twins szerzője. Ugyanezen motivumot variálták különféle felfogással: *Caffyn* Manning, *Hobbes* Oliver és *Egerton* George. Az általuk megpendített merészebb hangnak határozott ellenlábasa támadt Lynn Lintonban; mig a többi népszerü irók hol a vallásos táborba tévedtek (Lyall Edna és Shertland), hol az újabban a kedélyeket annyira foglalkoztató okkultizmust, igazabban miszticizmust vették fel a cselekmény hátterében. Az utóbbiak közül kiválik *Corelli* Mária, kinek jelesebb regényei: The romance of the two worlds, Barabbas és The sorrows of Satan. *Schreiner* Oliva a gyarmatóséletből merít motivumokat, *Hungerford* előkelő hangjával tett szert népszerüségre. Oliphant Margit és Rhode Broughton sok olvasóra támaszkodhatnak, mert sokat irnak. Versenytárs nélkül áll *Kipling* Rudyard, aki egyrészt kompoziciójával alkot korszakot (ő tette a háromkötetes regény helyébe a *short story*-t), másrészt stiljével és a nyelvnek egyénitő erejével emelkedett valamennyi kartársa fölé. Azonkivül nem éri be a naturalizmus iskolájának külső nyelvpompájával, hanem eszmékért küzd. Vezéreszméi: a tett evangéliuma, a társadalmi osztályok kölcsönös megértése, a gyarmatok ragaszkodása az anyaországhoz stb.

A *költészeti* műfajok közül aránylag a dráma talált és talál legkevesebb hivatott művelőre. A szinpadok műsorát idegen termékek fordításai és átdolgozásai lepik el; egy ideig Ibsennek, Björnsonnak és a realisztikus irányu német iróknak befolyása volt érezhető, de minthogy az angol utánzók az eredetijöket jellemző vonásokat a túlságba vitték, a közönség rokonszenve elfordult tőlük és darabjaik leszorultak a szinpadról, melyet dramatizált regénytárgyak foglaltak el. Viszonylag legtöbb sikert értek el az élő drámairók közül *Pinero* A. W., *Jones* Henrik Artur, *Grundy*

Sidney és *Wilde* Oszkár. Poetikus szépségekben és mély érzésben egyaránt gazdag Comyns Carr-nak King Arthur-ja. Kisérletek történtek arra nézve, hogy az Ember tragédiája fordításban szinpadra kerüljön, de az előadás még nem történt meg. A *lirai* költészetben nagy tetszéssel találkozott a különben is népszerü Kipling, akinek hazafias katonadalai (Barrack-Room-Ballads) a hadsereg körében is hódítottak és hódítanak. A Tennyson halálával megürült koszorus költői címet (Poet laureate), melyet igazság és érdem szerint *Swinburne* Algernon Charlesnek kellett volna megkapnia, politikai szempontból nem ennek, hanem a jóval kevésbbé jelentékeny *Austin* Alfrédnak adták. E kettőn kivül a költők sorából kiemelkedik a két *Morris* (Vilmos és Lajos), *Meredith* George, *Patmore* Coventry és *Arnold* Edwin; költőnők közül a korán elhunyt *Rosetti* Krisztina és *Ingelow* Janka versenyeznek a babérért. Költészetöknek iránya folytán határozott irói egyéniségek még: a szabadságért rajongó *Watson* Vilmos, a katolikus *Thompson* Ferenc, *Hosken* a levélhordó; az arisztokratikus *de Vere* Aubrey és a sportkedvelő *Gale* Norman. Egészen különleges költői csoportot alkotnak a kelta renaissance művelői, nevezetesen: *Yeats, Rys* Ernő és a skót *Macleod* Fiona.

A tudományos *próza* terén, kivált az értekezések és *essayek* dolgában a mai Anglia nem marad el túlságos messzire régi jeleseitől. Ezen a téren kiemelendők: Archer Vilmos, Birrel Ágoston, Dobson Austin, Harrison Frigyes, James Henrik, Le Gallienne Róbert; a tanárvilágból Dowden és Minto; *Symonds* a kulturtörténetre vonatkozó munkálatairól Magyarországon is nagyon ismeretes, *Gosse* pedig arról, hogy a polihisztoroknak immár nagyon ritka babérjaira törekszik. Jelentékeny művekkel van képviselve a korrajz (Herford a Wordsworth korát irta meg, Garnett a Drydenet, Mastermann a Miltonét). Cobden emlékiratai és a harctéri tudósító Russell feljegyzései nem kevésbbé vonzók, mint a Skelton levelezése korának kitünőségeivel (Thackeray, Disraeli, Browning, Kingsley). Burns halálának 100 éves fordulója mintaszerü kiadásra szolgáltatott alkalmat; Wright Tamás pedig Defoe életét irta meg, melynek változatos mozzanatai lélektani kulcsot szolgáltatnak Robinson történetének keletkezéséhez. Az időszaki sajtóban hézagot pótló organum a többi Review-eket kivonatoló *Review of Reviews*. A Cosmopolis c. háromnyelvü folyóirat 1898 végén megszünt. Az egyesületi téren figyelemreméltó esemény, hogy a *Shakespeare-Society*, melyet Furnivall 1873. alapított, 1896. beszüntette működését.

Irodalom. Jeles tájékoztató és kritikai folyóiratok: Athenaeum, Academy és Who is Who? Nagyobb munkák: Jusserand, Histoire littéraire du peuple anglais, Páris 1894; Saintsbury, History of Elisabethan literature, London 1887; U. a., Essays in English literature, u. o. 1890; U. a., History of the XIX. century literature, u. o. 1896; Le Gallienne, A literary log, 2 köt. u. o. 1896; Wülkers, Gesch. d. englischen Litteratur, Lipcse 1897; Engel, Gesch. d. englischen Litteratur, 4. kiad. 1897. L. M.

Angol iskolaügy. A legújabb időkben igen élénken vitatott kérdése volt egész Angliának az, hogy az egyes iskolafajtákat miképen szervezzék, mely jövedelmi forrásokból lássák el szükségleteiket és végre miféle felügyeletet kell fölállítani az ellenőrzésre.

Az *elemi népiskolák* ügyében igen heves politikai küzdelmet folytattak a konzervativok és a papok a községi népiskolák (Boards Schools) ellen, azt vitatván, hogy ezek a községi jövedelmekből felállított iskolák fenyegetik az önkéntes hozzájárulásokból fentartott és legnagyobb részben papi felügyelet alatt álló önkéntes iskolákat (Voluntary Schools). A konzervativ pártnak az 1895. választások alkalmával bekövetkezett győzelme igen megerősítette azt az agitációt, amelynek következtében az akkori közoktatásügyi miniszter Sir John Gorst, 1896 márc. 31. a Voluntary Schools részére igen kedvező törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozás elé. E szerint a fennálló Voluntary Schools számára támogatásul az államkincstár minden beirott tanuló után évi 4 shilling (2·40 frt) segélyt lett volna fizetendő; ugyanazt a segélyt bizonyos kikötések teljesítése után a Boards Schools is megkapták volna. Megszüntette volna továbbá a javaslat azt a törvényt, amely az állami hozzájárulás maximumát egy-egy tanulóra eső 17½ shillingben (10·50 frt) állapítja meg. Ezután még egész sor olyan módosítást tervezett a javaslat, amely nagyon bonyolódott módon lett volna hivatva az iskolaügy decentralizációját előmozditani, nevezetesen a központi iskolai hatóságok akkori jogainak nagy részét az újonnan választott lokális testületekre kivánta ruházni, amelyekbe azonban a County Councils tagjaiból került volna a többség. Miután azonban különösen az utóbbi rendelkezések miatt magában a kormánypártban is számos és éles nézeteltérés merült fel: a kormány 1896 jun. 22. levétette a javaslatot a napirendről, ez alkalommal azonban megigérte azt, hogy új javaslatot terjeszt majd elő, amely kizárólag a Voluntary Schools anyagi érdekeinek biztosításával foglalkozik.

A *középfoku oktatás* (Secondary Schools) terén már a 80-as évek vége óta általánosan el volt ismerve a reform szükségessége; 1894. végre James *Bryce* elnöklete alatt egy kinevezett bizottság ült össze, amelyben igen tekintélyes szakértők foglaltak helyet. A bizottság kérdőlapok kibocsátása által és a külföldi viszonyok megvizsgáltatása útján tekintélyes statisztikai adatot gyüjtött össze s azután a kinevezett segédmunkásokkal különböző jelentéseket dolgoztatott ki. Mindez igen alapos munkálatokról 9 kötetre menő részletes jelentést és javaslatot adott ki a bizottság; az összefoglaló jelentés főbb javaslatai a következők: 1. olyan központi hatóság állitandó fel, amely átvenné és ellátná a jelenleg működő külön hatóságok megfelelő tevékenységét; nevezetesen magára vállalná az Education Department-nak, a Science and Art Department-nak és a Charity Commissioners-nek azon teendőit, amelyek a helyi közigazgatási hatóságokra nem ruházhatók át; 2. területi alapon olyan alárendelt helyi iskolai hatóságok szervezendők, amelyek vidékenként a helyi körülmények számbavételével szerveznék és ellenőriznék a területökre eső középfoku iskolákat; 3. törvényes határozatokkal volna elrendelendő, hogy a helyi közigaz-

gatási hatóságok mindenütt, ahol a fennálló középfoku iskolák nem elegendők, a helyi adózás útján biztosítandó jövedelmekből új iskolák állíttassanak; 4. a fennálló iskolák megvizsgálandók, hogy alapítványi vagyonukat miképen használják fel és esetleg a szükséghez képest átalakítandók s állami támogatásban részesítendők; 5. a fennálló magániskolák abból a szempontból vizsgálandók meg, hogy amelyek a nyilvánossági jogra számot tartanak, az iskola berendezése és a tanítószemélyzet minősítése tekintetében megfelelnek-e a követelményeknek s szabályszerü felügyelet alatt állanak-e? amelyek pedig a nyilvánossági jogra nem tartanak számot, azok csupán a közegészségügyi érdekek szempontjából vizsgáltassanak meg; 6. vidéki felügyelők nevezendők ki; 7. szabályozandók az ösztöndíjak és alapítványok ügyei. E javaslatok kivitelére nézve ma még nem igen lehet véleményt mondani, mert e kérdések iránt még nem alakult közvélemény.

A *technikai oktatás* feladata az 1889. Technical Instruction Act és az 1890. Local Taxation Act kibocsátása óta az egész királyságban meglehetősen jól meg van oldva. E törvények az egyes Town Councils és County Councils (városi és kerületi tanácsok) feladatává teszik azt, hogy saját területükön maguk állapítsák meg a szükséges oktatási ágakat, saját hatáskörükben szervezzék az egyes iskolákat és ezek osztályait; csupán azt a feltételt köti ki a törvény, hogy az illető eljáró helyi hatóság a Science and Art Departmenttől engedélyt eszközöljön ki arra, hogy a Local Taxation Act által meghatározott jövedelmekből az új iskola szükségleteit fedezhesse. E törvény alapján 1894-ben 750,000 sterling font (9 millió frt) volt a bevétel, amelyből 600,000 sterling font (7·2 millió frt) kizárólag a technikai nevelés szükségleteire fordíttatott; ehhez azonban még igen tetemes összegek járultak hozzá a magánosok és testületek adományaiból.

A technikai nevelés előmozdítására irányuló mozgalom Londonból indul ki, ahol a City and Guilds Institute által megtartott vizsgálatokra az egész Angliából összesereglenek a tanulók és igy a technikai nevelés korlátlanul decentralizált szabadsága dacára az egész nevelésben mégis csak egységes irány uralkodik. 1894. az Institut registerében 891 osztály volt nyilván tartva; a tanulók száma volt összesen 27,583, kik közül 11,594-en állottak a központi vizsgáló bizottság elé. A különböző iskolákban 65 tárgyat tanítottak; a főbb oktatási ágak: általános kémia, szeszfőzés, lepárlás, gyapju-, gyapot-, len-, selyemszövés és ezek festése, a papiros- és könyvipar nak minden ága, bányászat, kohászat, épitészet, fa- és vasiparok, bőrmegmunkálás, a villamos iparok, sürgönyözés, világitás, erőátvitel, gépészet stb. A legnagyobb és legjobban vezetett technikai iskolákat természetesen a nagy iparos városokban találjuk; nincs egyetlen egy nagyobb város az egész Angliában, amelynek legalább egy Technical School-ja és egy Technical College-je nem volna. Első helyen áll természetesen e tekintetben is London, ahol az egyes iparágak szakiskoláin kivül maga a City and Guilds Institute három ipari főiskolát tart fenn; ezek:

1. A *Central Institute* South-Kensingtonben, amely 1884-ben 1.200,000 frt költséggel állíttatott fel. Mérnökök, gyárvezetők és mindenféle ipari munkának előmunkásai képeztetnek ott ki.

2. A *City and Guild Technical College* Finsburyben, amely mindkét nembeli ifjuság számára ugy van berendezve, hogy az ipar gyakorlatát is az iskolában tanulják a növendékek.

3. A *South London School of Art*, a Kennington-Park-úton, azzal foglalkozik, hogy a rajzolásban, mintázásban, faragásban s minden olyan művészetben, mely az ipari életben alkalmazható, kiművelí növendékeit. Igen széles értelemben veendő iparművészeti iskola.

Ezeken kivül van még a könyvnyomdászoknak egy főiskolájuk a *St.-Bride's Fondation Institute*-ben; a bőripar tanítására szolgál a *Leather Trade's School* a Bethual Green Roadon; az asztalos-mesterségnek és faragásnak hat különböző szakiskolája van Londonban. Mindezek az iskolák többé-kevésbbé összeköttetésben állanak a City and Guild Institute-vel. Ettől teljesen függetlenül állanak fenn a különböző politechnikumok és továbbképző intézetek, mint pl. az *University College*, a *King's College*, több kereskedelmi és ipari továbbképző iskolák. Vannak olyan szaktanitással foglalkozó magán- és testületi iskolák, amelyek a londoni County Counciltól évi segélyben részesülnek, mint p. a *Birkbeck Institute*, a *City of London College* és még egy csomó szakiskola.

A többi angol nagy városok közül különösen kitünnek a technikai nevelőintézeteikkel: *Manchester*, ahol a Whitworth-alapítvány vagyonából a Sackville-Streeten nagyszerü technikai iskolát állítottak, amelynek 1 millió frtot jóval meghaladó berendezése első sorban a szövőipar oktatásának szolgálatában áll; *Birmingham* 1891. alapított egy nagy *Technical College* intézetet, amelyben főképen a finomabb fémiparokat tanítják; *Liverpoolnak* a sok ipari szakiskolán kivül van egy *Nautical College*-je, amelyben a hajózáshoz szükséges ismereteket tanítják; *Bradfordnak* hires *Technical College*-jét mindkét nemü ifjuság látogatja, a tanulók száma évről-évre 1200 körül ingadozik; *Leedsnek* igen jó technikai szakosztályai vannak a *Yorkshire College-ben* s ezenkivül a *Mechanics Institute*-ről is nevezetes.

Mindezeket a magasabb foku technikai nevelésre irányuló törekvéseket kiegészítik és betetőzik a south-kensingtoni Science and Art Department hatáskörébe tartozó iskolák és intézetek, amelyek két csoportba sorozhatók: 1. a *modern tudományoknak*, t. i. az alkalmazott természettudományoknak és 2. a *művészeteknek* iskoláit különböztethetjük meg közöttük, mely utóbbiak a gyakorlati ipari életben alkalmazható művészetek tanítását és a műiparágakat tanítják. Az első csoportban 1894-ben 2602 osztály állott fenn s mindkét nembeli tanítványok látogatták azokat; volt közöttük 89 mindennapos iskola és 13 esti iskola (nem tanfolyam), amelyekben szabályszerü 3 éves tanterv szerint folyt az oktatás. Tanítók számára volt az egyes szakmákban külön-külön *Training College of Science and Art*. A Science Department által 1894. a különböző kerületek-

ben megtartott vizsgálatokra 103,396 tanuló jelentkezett, akik közül azonban csak 47,000 felelt meg a követelményeknek. Az Art Departmentnak 1894-ben 291 iskolájában 1455 osztálya volt s vizsgálatra jelentkezett a szakosztály előtt 75,932 tanuló. A Science and Art Department 1894—95. évi bevételei 698,522 sterling fontra (8.382,264 frt) mentek. z. z.

Angol keletindiai társulat, l. *Keletindiai társulatok.*

Angol lúd, az emdeni, pomerániai és toulousei lúd igen sikerült keresztezési terméke, mely az összes lúdfajták közt a legnagyobb testü és egyaránt hús- és zsirlúd. Tollazata fehér, kisebb-nagyobb foltokkal, melyek mint minden még kellőleg nem konzolidált fajtánál különösen a libáknál szembetünnek. Nála egyedek szerint azon fajtáknak, melyekből keletkezett, hol előnyös, hol hátrányos tulajdonságai lépnek inkább előtérbe; tömés alatt általában lassabban hízik, mint az emdeni. rod.

Angol nyereg, l. *Nyereg* (XIII. k.).

Angol setter, l. *Vizslák.*

Angol telivér, l. *Angol lovak* (I. k.).

Angoulême, francia város, (1896) 38,068 lak.

Anguilla (állat), az angolna (I. k.) latin tudományos neve.

Anguis (lat.) a. m. kigyó.

Angus grófok, l. *Douglas* (V. k.).

Angyal, 1. *Armand*, zeneszerző, szül. Eszterházán (Sopron) 1853 nov. 9. Atyja a hercegi uradalmakban gazdatiszt volt, majd Győrön telekkönyvvezető. A. is itt végezte összes iskoláit, de Budapesten lett jogdoktor s ügyvéd; 1878. a Rábaszabályozó társulat jegyzője, 1879. tóközi segéd-, 1883. sokorói főszolgabiró, 1888. Győr város rendőr-főkapitánya. Ezóta a győri zeneegyesület elnöke (már a jogász-dalkörnek karnagya volt); zenei képzettségét Nemesovits Antal, Konti József, Franek Gábor s leginkább könyvek tanításából nyerte. Operái: a *Vihar* (4 felv., Shakespeare után), Nikisch Arthur kedvező birálatát nyerte; *Zrinyi* (4 felv.); *A költő álma* (2 felv.), előadatott Sopronban 1895. és Debrecenben 1899; operettje: *A felsülés* (3 felv., a Mozart-féle Così fan tutte után); szövegüket is A. irta. Többi 300 szerzeményének legnagyobb része dal, népdalegyvelegje királydíjat nyert 1899.; közel 40 karéneke közül kettővel dalegyesülete 1892. és 1896. díjat nyert Budapesten; 5 magyar rapszódiája közül a zenekarra irottat Labitzky karnagy elterjesztette külföldön; egyházi és világi (jórészt magyar jellegü) zeneművei közül a kisebbek Bécsben Wetzler v. Haslinger, Budapesten a Harmonia v. Pesti könyvnyomda részvénytársaság cégnél, v. a Musik für Alle, Eredeti magyar daltár, Orpheus, Apollo, Zenélő Magyarország cimü folyóiratokban jelentek meg. k—y.

2. *A. Dávid*, 1896. a budapesti tud. egyetem bölcsészeti szakán a magyar történelemre magántanári képesitést nyert. Újabb művei: *Böjthi Gáspár* (Századok 1898); *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* (A magyar nemzet története, VI. köt., Budapest 1898).

3. *A. Kálmán*, kat. áldozó pap, szül. Komáromban 1862 máj. 22. Középiskoláit Komáromban, Nagyszombatban és Esztergomban, a teológiát Esztergomban végezte. Pappá szentelték 1885 aug. 7. Káplán volt Dorogon, 1893 okt. 4. óta Budapest-Terézvárosban. Több kat. egyházi vonatkozásu cikket irt e Lexikonba. z—r.

Ángyán *Béla* orvost 1894 jan. 28. kinevezték a budapesti tud. egyetem orvosi karához nyilv. rendkivüli tanárnak.

Anhalt, német hercegség, (1895) 293,298 lak., akik kerületek szerint igy oszlottak meg:

A kerület neve	A lakosok száma	Szaporodás 1890—95. %-ban
Dessau	75,002	14·29
Cöthen	51,392	7·22
Zerbst	50,293	6·77
Bernburg	87,176	5·74
Ballenstedt	29,435	2·50
Összesen	293,298	7·84

A születések száma: 1897-ben 10,735, a halálozásoké 5947. A megmivelt területből esett 1895. búzára 11,658, rozsra 29,755, árpára 17,576, zabra 15,841, borsóra 1406, burgonyára 19,121, cukorrépára 16,905 ha. Az aratás eredménye pedig volt 1896-ban 48,892 t. rozs, 30,911 t. búza, 42,581 t. árpa, 33,177 t. zab, 218,529 t. burgonya, 618,793 t. cukorrépa és 65,108 t. réti széna. Az 1892-iki állatösszeirás eredményei: 17,360 ló, 59,985 szarvasmarha, 110,107 juh, 72,506 sertés, 30,620 kecske és 5512 méhkas. A bányászat szolgáltatott 1895-ben 1.107,659 t. barnaszenet, 207,500 t. kősót és 15,730 t. fött sót, azonkivül kevés vas- és ólomezüstércet. Az 1898—99-iki budget szerint a kiadások és bevételek 14.025,000 márkára vannak előirányozva. Az 1895 máj. 19. választási szabályzat szerint minden választás titkos és indirekt. 25—30 ősválasztóra esik egy választó. Egy ősválasztó kerületben sem szabad 120-nál több választói jogosultsággal biró egyénnek lennie.

Anhalti érdemrend, l. *Érdemrendek.*

Anhidrobiózis (gör.), igen sok és a legkülönbözőbb állatosztályokba tartozó állatfajoknak az a tulajdonsága, hogy az őket környező s éltető elemüket alkotó viz elpárolgása után maguk is beszáradnak, de emellett nem veszitik el életképességüket, hanem csak tetszhalálforma állapotba sülyednek, amelyből viznek hozzájárulása után új életre ébrednek. Ilyen eset egyaránt előfordul különben az alsóbb rendü növényeknél és állatoknál egyformán. Az A.-on átmenő állatok legnagyobb része betokozódik, összezsugorodott teste körül védő burkot választ ki, mint a véglények és kerekes férgek, mások testburokjukat használják fel védőpaizs gyanánt, mint az alsóbbrendü rákocskák és medveállatocskák, valamint a fonálférgek. Az alsóbbrendü rákok között vannak olyanok is, melyeknek petefejlődése mintegy megkivánja az egyideig való szárazon heverést. Ilyenek különösen a kopoltyulábu rákok (Apus, Branchipus, Estheria), melyek valamennyie könnyen kiszáradó, ideiglenes pocsolyákban tenyészik. d. j.

Anhima vagy *aniuma* (állat, Palamedea cornuta L.), a lemezcsőrü madarak (Lamellirostres) rendjébe tartozó madárfaj, fején hosszu, vékony, szarunemü kiemelkedéssel. Nyakszirtje bóbita-

nélküli, fejteteje fehéres szürke, fejének oldalai, nyaka, háta, mellének alsó fele, szárnyai és farka feketebarnák; vállán piros folt van; nyakának alja és mellének felső része ezüstfehér feketés tollszegővel. Csőre feketésbarna, de csúcsa fehér. Hazája Dél-Amerika s itt az Amazon folyam vidéke. D. J.

Ani (állat, Crotophaga ani L.), a kakukforma madarak (Coccygomorphae) rendjébe tartozó madárfaj, melynek szine fekete, szárnyain és farkán szürkés árnyalattal. Csőre oly hosszu, mint feje, erősen összonyomott, fésüforma tarajt visel. Hazája Dél-Amerika. Társaságban él s több nőstény közös fészekbe tojik. A legelő gulyákat kisérik s a szarvasmarhák bőre alól kivájják a légykukacokat. D. J.

Anina kőszénbányában, a Ronna-táró nyolcadik szintjén 1894 okt. 20. reggel robbanás történt, melynek következtében 70 bányamunkás meghalt.

Anit, egyiptomi istennő, Turn isten kisérője.

Aniuma (állat), l. *Anhima.*

Ánizskapor (I. k.), a *Foeniculum officinale* All. fajtát magva végett szántóföldön is termelik; két évi növény levén, mely csak a második évben hoz megfelelő magtermést, rendszerint nem tisztán, hanem tavaszkor valami gabona közé vetik, melynek letakarítása után megkapálják; a következő évben egy-két kapálásban részesül s mihelyt magva érésnek indul, a szárakat sarlóval learatják s megszárítva kicsépelik. A vetéshez 30—50 cm. sortávolra 5—6 kg. mag szükséges kataszteri holdanként; maghozama 5—8 q. Kedvező viszonyok között már a vetési évben is hoz magot, sőt még a 3-ik évben is, azonban az első s 3-ik év termései rendszerint csekélyek. H—H.

Anjou-kori iskolák. Felsőbb iskoláinkat a külföld egyetemei pótolták: a prágai, krakói, bécsi, egészen addig, mig Nagy Lajos királyunk 1367. a pécsi egyetemet nem alapította. Középiskoláinknak megfelelő intézetek a káptalanok és vidéki monostorok mellett voltak. Amazoknál az olvasókanonok, emezeknél az olvasó-szerzetes (frater lector) vezette a tanítást. Azok közt a váradi, ezek közt az Ágoston-rendü remeték sárospataki iskolája tett szert kiváló hirnévre. A tanítók a tanulók részéről semmi jutalomban nem részesültek, legfeljebb a gazdagok ajándékait volt szabad elfogadniok. Szegény tanulók számára az ingyenes oktatáson kivül még különálló hajlékok is voltak; itt lakást, élelmet pedig a városban sorban kaptak, vagy összekéregetett alamizsnából étkeztek (mendikánsok). Falusi plébánosok szintén tanítottak egyes, jobb tehetségü gyermekeket. V. ö. *Katona,* Hist. Crit. (IX. 499.); *Pór,* Nagy Lajos király; *Bunyitay,* A váradi püspökség története (I. 151. II.); *Békefi* Remig, Székesegyházi iskoláink szervezése az Anjou-korban (Századok 1897). KAR.

Ankisztrion (Angisztri), sziget az eginai öbölben, 13·7 km² ter., (1891) 511 lak. Főhelye *Megalochorion* 251 lak.

Ankober, az abisszinai Soa királyság fővárosának lakosságát az 1892-iki kolera és inség majdnem teljesen elpusztította.

Ankori (Ankoli, Ankole) középafrikai tartomány az angol ugandai protektorátus alá került. Újabban Lugard utazta be.

Annaberg, szászországi város, (1895) 15,027 lak. 1897. Szakállas György herceg emlékszobrát leplezték le.

Annam, francia protektorátus alatt álló ország Hátsó-Indiában Tonking, Alsó-Kokhinkhina, a Dél-Khinai tenger és azon semleges zóna közt, amely Sziámot a francia Indo-Khinától választja el, az É. sz. 10° 28′ és 20° 40′ a párisi k. h. 100 és 107° 7′ között, körülbelül 325,000 km² ter., 6.000,000 lak., Hué fővárossal. K.-i partjai előtt számos laguna és kisebb szigetek is vannak. A szigetek közül a nagyobbak a szárazföldi és tengeri Szeszir-, a Szapat-, a Tigris-, a Tré-, a Ré-szigetek és mások. Az öblök között a jelentékenyebbek: a Kam-Rang vagyis Kom-Linh, amelynek belseje jó kikötőül szolgál, a Nia-Trang és a Turani, amelylyel lagunák kötik össze Hué főváros kikötőjét. *Felszine.* A 20—40 km. széles parti lapálytól Ny-ra, a partokkal csaknem egyközüen, hegységekből és fensíkokból álló felföld húzódik ÉD-i irányban, amely ágait sokszor a tengerpartig nyujtja ki. E felföldet a franciák A.-Laoszi-hegységnek hivják. E hegység, amely leginkább gránitból és mészkőből áll, ÉNy-i részében Hua-Panh-Ha-Tang-Hok nevet visel és a Pu-Loiban (2000 m.) kulminál; tovább D-en Pu-Luong, Ka-szi, Dong-Tien, Dong-Zsioi, Ku-Tia, a Turani-öböllel szemben Dong-Ngai nevek alatt ismeretes, Huétől Ny-ra a Pu-Atuat hegytömegben éri el a legnagyobb magasságát (2500 m.); innen kezdve azután mindig alacsonyabb lesz és ugy megy át Kokhinkhinába. *Folyói* részben Ny. felé a Me-Kongba, részint K-felé a Dél-Khinai-tengerbe ömlenek. A Me-Kong nagyobb mellékvizei É-ról D. felé a Nam-Kan, Ngum, Nam-San, Nam-Ka-Dinh, Nam-Hin-Bun, a nagy Sze-Bang-Hien, a Sze-Don, a leghosszabb Sze-Kong és a Sze-Szan. A Dél-Khinai-tengerbe szakadó folyók nagyobbára gyors folyásuak, a hajózásra nem igen alkalmasak; az esős évszakban hirtelen és nagyon megáradnak, de 2—3 nap után ismét megapadnak. A jelentékenyebbek D-ről É. felé a Fo-Gaj, a Kron-Prong, a Szong-Kai, a Szong-Bong, a Da-Lang. Az *éghajlatra* nagy hatással van a A.-Laoszi-hegylánc. Az esős évszak rendesen szeptemberben kezdődik és decemberig csaknem szakadatlanul esik; ilyenkor friss az időjárás is. Jun.-aug. hónapokban a hőmérséklet 30—35°-ra is fölemelkedik. Huében az évi középhőmérséklet 24°, a leghidegebb hónapé (dec.) 19, a legmelegebbé (jun.) 32·5°. Az európaiak A. klimáját meglehetősen tűrik, ha minden fáradságtól és erőfeszítéstől tartózkodnak. A száraz évszakból az esősbe való átmenet szakában a diszenteriát nehéz elkerülni. A. geologiája és ásványországi kincsei még kevésbbé ismeretesek. Széntelepeket találtak a Nong-Szön mellett, el is kezdtek egyet kizsákmányolni, de tőke hiányában felhagytak vele. A *flora* a tonkingihez hasonlít. Ennek gazdagsága dacára a lakosok leginkább csak a mélyebben fekvő, nagyon termékeny völgyekben művelik a földet és annyit sem termelnek, amennyire szükségük van. 200,000 ha.-nyi területen átlag 3·5 millió piku

(à 62 kg.) rizst termelnek; rajta kivül megterem a pamut, cukornád, tea, amelyet az A.-iak nem tudnak megszárítani, a kávé, különféle olajos növények, a banána, areka-dió, betel, déli gyümölcsök stb. A természet A.-ot gazdaggá tette, de az ember ezt mostanig a maga javára nem fordította. A legelterjedtebb házi állat a bivaly, a zebu és a sertés. A partokon élénk a halászat; Kulao-San szigetén ehető fecskefészkeket is szednek. Sok helyen selyemhernyót is tenyésztenek. Az ipar nagyon kezdetleges; leginkább khinaiak a mesteremberek; legjelentékenyebb még a selyemipar. Turan, Kui-Fu és Xuan-Day kikötők az idegen forgalom előtt nyitva vannak és ezekben a vámjövedelem a franciáké. 1896. a tengeri forgalomban a behozatal értéke 3·8, a kivitelé 2·3 millió frank volt; a főbb beviteli cikkek pamutáruk, tea, petroleum, papirnemüek és dohány; a főbb kiviteli cikkek cukor, cinnamon és állati termékek. A hajóforgalom volt a dsunkákat is beleszámítva: érkezett 260 (105,178 t.) és távozott 352 (113,561 t.). A francia protektorátus az 1884 jun. 6. kötött szerződés értelmében 1886 óta áll fenn. E szerint a külügyekben A.-ot a franciák képviselik; ellenben A.-iak gyakorolják a közigazgatást, kivéve a vámok kezelését és a közmunkákat. A köztársaság képviselője a Huében székelő A.-i király mellett tartózkodik és megvan az a joga, hogy az ottani erősségben katonaságot tarthat. Huén kivül még néhány más városban is van francia rezidens. A. királya névleg korlátlan hatalmat gyakorol; tettleg azonban a kormánytanácstól függ. 1888 óta Turan közvetetlen francia birtok. A többi része A.-nak 10 tartományra van fölosztva; ezek: Thu-Thien, Nam-Ngai, Binh-Fu, Binh-Dinh, Fu-Jen, Tan-Hoa, Vinh, Ha-Tinh, Nia-Trang és Binh-Tri.

A franciák összeköttetése A.-mal a mult században kezdődtek, midőn francia hittérítők kezdték meg ott működésüket. 1820 után azonban a hittérítőket kiüzték és minden idegent üldözőbe vettek. Ennek megtorlására a franciák 1847. nyultak először erőszakos eszközökhöz, midőn Turant összelődözték. Tiz évvel később e demonstrációk megújultak, de csak akkor vezettek a protektorátus megalapításához, midőn Tü-Dük király 1883. meghalt és helyét testvére Hiep-Hoa foglalta el; ekkor Harmand, Tonking kormányzója néhány hadi hajóval megjelent Hué előtt és azon ultimátumot terjesztette A. kormánya elé, hogy vagy elfogadja a protektorátust vagy pedig a várost a franciák bombázni fogják. Erre a kormány elfogadta a protektorátust.

Irodalom. Lanessan, L'Indo-Chine française, Páris 1889; u. a., La colonisation française en Indo-Chine, u. o. 1895; Les colonies françaises, III. Colonies et protectorats d'Indo-Chine, u. o. 1889; Croquis des provinces de l'Annam 1:500,000, 12 lap, u. o. 1885; Joleaud-Barral, La colonisation française au Tonkin et en Annam, u. o. 1899; Barthélemy de, En Indo-Chine, u. o. 1899. —zik.

Annamatia, ókori helység és őrállomás Pannoniában, a Duna mentén; ez idő szerint *Duna-Földvár*.

Annen (azelőtt *A.-Wullen*), község Arnsberg porosz kerület hördei j.-ban, (1895) 9171 lak., vasúti csomópont, kőszénbányászattal (évenként $3^1/_2$ millió tonna).

Annenkov, 1. *Njikolajevics Mihály*, orosz tábornok, megh. 1899 jan. 22.

2. *A. Vasziljevics Iván*, orosz tábornok, *A. Pál* (l. k.) iró testvére, szül. Szimbirszk kormányzóságban 1816., megh. Szt.-Pétervárott 1887 jun. 16. 1833. belépett a lovas gárdaezredbe; 1848. ezredes lett és 1849. részt vett a magyarországi hadjáratban. 1855. vezérőrnagy lett, 1860. csendőrségi kerületi parancsnok, 1861. altábornok, 1862. szentpétervári rendőrségi főparancsnok és 1877. a város parancsnoka, 1868. főhadsegéd, 1878-ban pedig lovassági tábornok. Megirta a lovas gárdaezred történetét 1731-ben történt alapitásától 1848-ig.

Anniviers, *Val de* (I. k., ném. *Eifisch* völgy), lakosságára vonatkozólag l. *Svájci hunnok* (XV. k.).

Annunzio *Gábor*, olasz iró (I. k.). 1898. a képviselőház tagja lett. Legújabb munkái: szinművek: Il sogno d'un mattino di primavera (1 felv. dráma 1897., megjelent Milanóban 1899); La città morta (5 felv. tragédia, u. o. 1898); Il sogno d'un tramonto d'autunno (1 felv. dráma, u. o. 1898); Gioconda (4 felv. dráma, u. o. 1898). Mint elbeszélő iró néha a franciák és oroszok felé hajlik, mint lirikus azonban egészen eredeti. Nyelve nem mentes az erőltetettségtől és mesterkéltségtől. A kifejezések zenei hatásának kedveért gyakran elhanyagolja a gondolatot. Több művét magyarra is lefordították.

Anomalon (állat), a hártyásszárnyu rovarokhoz, a fürkészdarázsok családjába tartozó rovarnem, melynek fajai közül az *A. circumflexum* L. lárvája a fenyőszeder, az *A. amictum* Fabr. pedig a Gastropocha rubi nevü lepke hernyójában élősködik.

Anona *Adans.* (növ.), l. *Cimetalma*. — *Anonaceae*, l. *Cimetalmafélék* (IV. k.).

Anonymus Belae Regis Notarius. *Sebestyén* Gyula dr.: Ki volt Anonymus (Budapest 1898) c. művében azt bizonyitja, hogy a szerző *Adorján* (l. o.), III. Béla király jegyzője és kancellárja volt. A.-nak a fővárosban felállitandó szobrát (a király költségén készülő tiz szobor egyike) *Ligeti* Miklós készíti.

Anordia, Nyugatindiában a heves északi szél neve.

Ans (ejtsd: ansz, A. en-Glain), belga község Lüttich szomszédságában, (1890) 6875 lak. Van vasútja, kőszénbányája.

Ansbach (3. I. k.), (1895) 15,883 lak.

Anstey F., álnév, l. *Guthrie* (VIII. k.).

Anta (állat), az amerikai tapir (Tapirus americanus L.) népies neve.

Antakie, város ázsiai Törökország Aleppo vilajetében (l. *Antiochia*, I. k.). Potton francia alkonzul szerint (1895) 26,000 lak. Konzul által képviselve vannak: Német- és Franciaország, Nagybritannia és Persia. A.-ban van 14 mecset, egy r. kat., egy g. kat. templom, két prot. imaház, egy zsinagóga; a mecsetek mellett számos elemi iskola, egy rusdije (reáliskola), 2 francia, egy g. kel., egy g. kat., két prot., egy örmény, egy izr. isk. és egy első fokú biróság.

Antal, 1. *Gábor*, ev. ref. lelkész és püspök, szül. Szt.-Király-Szabadján (Veszprém) 1843 máj. 10. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumi, jogi és

teologiai tanfolyamot a pápai ref. főiskolában végezte.1865—66.u.o. a gimnáziumban,az 1866—67. tanévben a teologiai akadémiában volt segédtanár. Az 1867—68. tanévben a berlini egyetemen a bölcsészeti szakon,az 1868—69.tanévet a zürichi egyetemen a teologiai szakon töltötte. 1869. lelkészszé avattatott, ugyanez évben a pápai főiskolában a bölcsészeti és politikai tudományok rendes tanárává választatott, mely állomáson működött 1888-ig, amikor Ácsra (Komárom) hivatott meg lelkésznek. Ugy is mint tanár, ugy is mint lelkész élénk részt vett a pápai főiskola és a dunántúli ref. egyházkerület anyagi és szellemi ügyeinek vezetésében; 1890. ker. tanácsbiróvá, 1892. ker. aljegyzővé, 1896. a dunántuli ev. ref. egyházkerület püspökévé, ugyanakkor komáromi lelkészszé választatott. Irodalmi munkássága inkább csak hirlapi és folyóirati cikkek irásában nyilvánult. 1873. Szabó Károlylyal alapította a Pápai Lapokat, melynek egy ideig főmunkatársa volt. Irt a Prot. Egyházi és Iskolai Lapokban, a Dunántúli Protestáns Lapban, egyházi beszédei jelentek meg a K. Tóth Kálmán által szerkesztett Kalászok c. gyüjteményben. Egyes alkalmi beszédei, mint Bocsor István emlékezete, Egyházi beszéd a komáromi lelkészi hivatalba beiktatása alkalmával, Ezredéves örömünnepi beszéd Komárom vármegye dísz-közgyülésén, Erzsébet magyar királyné emlékezete stb. külön füzetekben jelentek meg, mások a Komáromi Lapokban és a Dunántúli Prot. Lapokban közöltettek egész terjedelmükben. F—s.

2. *A. János*, orvos, szakbeli iró, szül. Győrött 1869 jul. 13. A középiskolát szülőföldén és Pozsonyban, orvosi tanulmányait a bécsi és budapesti egyetemeken végezte, utóbbi helyen nyerte el orvosdoktori diplomáját 1892. Thanhoffer tanár oldala mellett mint gyakornok működött. 1890. Bókay Árpád tanár mellett a gyógyszertani intézetben nyert alkalmazást, hol mint tanársegéd 1896 végéig dolgozott. Ezen időben megjelent dolgozatai: *Kisérleti adatok az acut phosphormérgezés kezeléséhez* (Orvosi Hetilap 1891; u. a. németül Ung. Arch. f. Medicin, I. évf.); *Kalium hypermanganicum mint némely szerves méreg chemiai antidotuma* (Magyar Orv. Arch. 1893; u. a. németül Ung. Arch. f. Medicin, II. évf. ; *Kisérleti adatok a kéksavi mérgezések gyógykezeléséhez* (Orvosi Hetilap 1894; u. a. németül Ung. Arch. f. Medicin, III. évf.) Farmakologikus tanulmányai mellett foglalkozott a fogászattal; 1896 elején az egyetemi fogászati klinikához tanársegéddé nevezték ki, hol 1898 ápr. haváig működött, midőn a budai irgalmas kórház fogászati osztályának főorvosává lett. A. az irgalmasok fogászati osztályát teljesen restaurálta. A fogászat terén megjelent irodalmi dolgozatai: *Egy új helybeli érzéstelenítőnek, az anaesinnek hatása foghuzásnál* (Orvosi Hetilap 1897); *Újabb gyógyszerek a stomatologikus gyakorlatban* (Orvosi Hetilap 1898). E lexikonnak orvosi munkatársa.

Antennarius (állat), a tüskeparás halak (Acanthopteri) rendjének Pediculati családjába tartozó halnem, nagy, magas, oldalt összenyomott fejjel, csaknem haránt fekvésü szájjal, kis szemekkel, csupasz vagy gyengén tüskés testtel, fején leggyakrabban tapogatószerü nyujtványnyal, amely a hátúszónak különvált első sugara s a két utána következő ugyancsak különvált sugár husos. A garat állásu hátulsó úszópár lábcsontjai megnyultak, az első páréhoz hasonlítanak s ezek valamennyien lehetővé teszik a szargasszó-telepekben való mászkálást. Kopoltyunyilásaik igen kicsinyek. Az igen vékony falazatu gyomor rendkivüli tágulási képességgel bir s ha levegővel telik meg, a hal könnyen a tenger színére emelkedhetik, ahol nagy előszeretettel kapaszkodik az úszó tárgyakra. Ez magyarázza meg az ide tartozó fajok nagy földrajzi elterjedését. Az ikrák részére a szargasszumokból fészket készítenek. Ez ideig mintegy 20 faj ismeretes a forróövi tengerekből. Legörömestebb a szargaszszumtelepeket lakják s ezért *szargasszó-halaknak* is nevezik. D. J.

Antheunis (ejtsd: antőnisz) *Gentil Tivadar*, flamand költő, szül. Oudenaardeben 1860 szept. 9-én. 1886. Gentben juris doktorrá promoveálták s most Brüsszelben békebiró. Kiválóan lirai költő és jó ritmusu dalai közül igen sokat megzenésített *Demol* Vilmos. Régebbi költeményeiből 1873. jelent meg az első gyüjtemény, ezt követték Uit het hart. Liederen en Gedichten (Dendermonde 1874); Leven, lieven en zingen (Gent 1879).

Anthistiria *L. fil.* (növ.), pázsitfű, 9 faja az óvilág melegebb vidékén él. Az *A. vulgaris* Hack. és *A. Australis* R. Br. Ausztráliában *kengurufü* néven jó takarmány, az első fajnak fiatal sarját ételnek főzik. Sziriától és Algeriától egész Fokföldig is terjed, nagy sík területet és száraz lejtőt borit el. BORB.

Anthoceros *Mich.* (növ.), l. *Tülökmoha* (XVI. k.).

Antholz, a tiroli *Pusterthal* (XIV. k.) 25 km. hosszu északi mellékvölgye. Alsó részében van *Bad A.* (vasas forrás), felső részében az A.-tó. A völgyben levő A. községnek (1890) 879 lakosa van.

Anthonius, 1493—1520. kassai ötvösmester. Mielőtt 1493. Kassán polgárjogot nyert volna, Mihály ötvösmesternél (Michael Goldschmied) állott mint legény szolgálatban. A. jeles tehetségü mester volt s a kassai Szt.-Erzsébet-templom számára is készített a tanács megbizásából ötvösműveket, mert a tanács részéről neki feldolgozás végett átadott ezüstöt halála után özvegyén keresi az egyik konzul. A. mesternek egy remek vésetü ezüst pecsétlőjét ma is a kassai városi levéltárban őrzik. E pecsétlő, felirata szerint, 1504. készült s Kassa városának II. Ulászló által 1502. megbővített címerét ábrázolja. Valószinü, hogy A. a mestere annak az aranykehelynek is, mely a kassai Erzsébet-templom kincstárának egyik legbecsesebb darabja s amely a város megbizásából 1502. készült. A kehely testét vágott, bordázott s többszörösen meghajtogatott aranylemezekből alakitott virágok, lombok, gyöngyök és drágakövek díszitik s az egésznek technikája díszítési modorával egyetemben egy, a konvencionálistól eltérő kezelési módot árul el. A technika és modor alapján A. művének kell tartanunk még a szepesiglói r. kat. plébánia-templom tulajdonában lévő ezüstfeszületet is, melynek oldalán egyfelől szt. János, másfelől a fájdalmas anya

alakja van domborműben előállítva. Hogy A.-t nemcsak Kassán, de messzebb földeken is jeles mesternek ismerték, kitetszik abból, hogy 1520. a bártfai tanács őt bizta meg szt. Pál ezüstképének (Bild) elkészítésével. E megbizásnak azonban a mester dec. hó elején bekövetkezett halála miatt nem tehetett eleget. A. Kassa város municipális életében is előkelő szerepet vitt, mert 1497-től 1520-ig évről-évre megválasztották városi szeniornak. 1520. az ötvösök és festők céhében első céhmester. Egyik fia, *János*, 1519. baccalaureatusnak említtetik s mint író és királyi orvos Krakóban nagy hirre vergődött. Később Kassán telepedett meg. Másik fia, *Anthonius*, 1518—19. kassai ötvös volt. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a magyar tudományos akadémia kiadása); A. aranykelyhe (Arch. Ért. 1898). MIHALIK.

Anticosti, brit sziget, (1891) 253 lak. (köztük 167 francia kanadai), mig 1881-ben 676; e csökkenést a halászat hanyatlása okozta. A földmivelésre alkalmas és az északi szelek ellen védett területet 4000 km²-re becsülik. Néhány virágzó mezőgazdasági telep keletkezett is már rajta. Partjain a hajótörések is gyérebbek, mert több világító torony épült rajtok.

Antik versformák, l. *Klasszikus versformák*.

Antilla-áramlat, l. *Golf-áramlat*.

Antilocapra *Ow.* (állat), az üreges szarvu páros ujju emlősök (Artiodactyla cavicornia) csoportjába tartozó állatnem ágas szarvakkal, melyeknek rövidebb mellső és hosszabb hátsó águk van. A szarvak szabály szerint elhullanak és újból nőnek. Egyetlen faja ismeretes, az *A. americana* Ow., melynek hazája Északamerika s itt *Mazama* és *Kabri* néven ismerik. A rónaságokon nagy csapatokban legel, igen óvatos és gyors lábu s ezért nehezen vadászható. D. J.

Antimon gyártása. Az antimont leginkább triszulfidjából (Sb_2S_3), ritkábban trioxidjából (Sb_2O_3) gyártják. Az előbbit *antimonitnak*, az utóbbit *antimonvirágnak* nevezik. 1. Az antimonitot és az antimonium crudumnak nevezett antimonszulfidokat vashulladékkal és bázikus hozadékkal keverve tégelyekben vagy lángallóban ömlesztik. A bázikus hozadék nátriumszulfát és szénelegye, mely az olvasztáskor nátriumszulfiddá redukálódik. Az igy nyert gyártmány igen sok idegen alkotórészt, különösen vasat, ként, arzént és rezet tartalmaz, melyektől meg kell szabadítani. Ez ugy történik, hogy a nyers antimont tiszta antimonszulfiddal tégelyben v. lángallóban megömlesztik, ekkor a vas és a réz távolodik el, azonban még egyszer megolvasztják bázikus hozadékok, jelesen hamuzsir és szóda jelenlétében, antimonoxidok v. antimonszulfidok hozzáadásával. A rondítók átmennek a salakba, melyet antimonszulfósók alkotnak. Ezt az eljárást nevezik *ejtő olvasztásnak*. 2. Ha az antimonszulfidokat alacsony hőmérsékletnél korlátolt légjárás mellett pörköljük, keletkezik antimonoxid, ha pedig magasabb hőmérséknél nagy légjárás mellett pörköljük, antimonsavas antimonoxid. Jobbára a második eljárást használják s a nyert vegyületet az előző olvasztásnál nyert salakkal, továbbá glaubersóval, szénnel s ha kell szódával keverve lángallóban redukáljuk fémantimonná. Ezt nevezik *pörköléssel egykekötött redukáló olvasztásnak*. 3. Az antimoniumban szegény érceket és kohótermékeket nátriumszulfidoldattal kezeljük s a nyert nátriumszulfantimitot (Na_3SbS_3) elektromossággal szétbontjuk, a vasból való katódán antimon válik ki rideg kéreg alakjában, az ólomból való anodán pedig nátriumszulfhidrát, diszulfid és tioszulfid. A lugozáshoz gőzzel fütött vaskazánt, az elektrolizishez pedig vasedényt használnak. V. ö. *Kerl*, Metallhüttenkunde (2. kiad. Lipcse 1865) és Grundriss der Metallhüttenkunde (2. kiad. u. o. 1881); *Belling*, Metallhüttenkunde (Berlin 1885); *Borchers*, Elektrometallurgie (2. kiad. Braunschweig 1896); *Dürre*, Elektrometallurgie (Lipcse 1896). E. I. A.

Antimonium, l. *Antimon* (I. k.).

Antimoralizmus (lat.), annak a rendszernek neve, melyben a jó és rossz közt erkölcsi különbséget nem ismernek. V. ö. *Nietzsche*, Jenseits von Gut und Böse (Lipcse 1886).

Antinonnin, a kereskedésben igy neveznek egy pasztát, mely dinitrokrezolkáliumból, vizből s kevés szappanból készül s vizben feloldva rovarok, patkányok, egerek pusztítására szolgál.

Antinóos (Antinous), csillagkép a Sastól (melyen A. ül) délre. Nevét Hadrián kedvencéről kapta. Rendesen a Sashoz számítják.

Antinous, l. *Antinóos* (I. k.).

Antiochiai Anna, l. *Anna* (I. k. 676. old.).

Antipirin (I. k.), újabban számos, részint szervi, részint szervetlen savgyökökkel való vegyületét állították elő: igy a mandolasavas A.-t (*A. amygdalicum* v. *tussol*), a benzoésavas A.-t, a citromsavas, pikrinsavas, pirogalluszsavas, szalicilecetsavas, valeriánsavas stb. A.-t; ezek közül különösen a tussolt ajánlják némelyek gyermekek szamárhurutja ellen; a betegágynál azonban, ugy mint a többi felsorolt A.-készítmény, nincs kellőleg kiösmerve és nem is valószinü, hogy maga a tiszta A. felett e preparátumoknak különös előnyeik volnának. K. GY.

Antisemitizmus (l. *Antisemiták*, I. k.). Újabban az A. Ausztria német tartományaiban, első sorban Alsó-Ausztriában és magában Bécsben, továbbá Franciaországban érte el legnagyobb sikerét, mig Oroszország-, Németország- és Romániában hanyatlott. Mint politikai párt az antisemiták «keresztény-szocialisták» néven Alsó-Ausztriában és nevezetesen Bécsben aratták legfőbb diadalukat. A fő- és székvárosban a párt bálványa, Lueger (XI. k.) 1895—96. három izben választatott meg főpolgármesterré, mire a sokáig habozó kormány őt állásában megerősítette. Az új községi képviselői tanácsban pedig, szintugy az alsóausztriai tartománygyülésen az antisemiták a kétharmad többséggel rendelkeznek. A tartománygyülésen 1899 tavaszán elfogadott új választó-törvény örök időkre biztositaná számukra a hatalmat, ha a kormány a javaslatot helybenhagyná, ami azonban ez idő szerint bizonytalan. Egyébiránt minden jel arra mutat, hogy Lueger és pártja már meghaladta népszerüségének delelési pontját és hogy az általuk mindenképen kigúnyolt és sértegetett német-radikálisok, liberálisok s szocialisták, első sorban pedig a minden

alkalommal megrendszabályozott városi tanítók és tanítónők ezrei a legközelebbi választásokban az antisemiták hatalmát több kerületben meg fogják dönteni.

Ausztria többi koronatartományai közül még *Galicia* említendő, ahol a pálinka és az uzsora által tönkre tett parasztok nemes földesuraik, egyúttal azonban a zsidók ellen 1898 jul. felkelést rendeztek. Emberéletben nem igen esett kár, de ingó jószágban annál több. A Thun-kabinet a megrémült (mert vétkes) schlachta jajveszékélésére ostromállapotot hirdetett ki a szanok-jaszlói és még más 32 kerületben, de azután a helyett, hogy a baj gyökerét orvosolná, arra használta fel az alkalmat, hogy a szocialistákat üldözze és lapjaikat beszüntesse.

Csehországban az A. mint a német-radikális (Schönerer-) párt uszályhordozója tünik fel; az *alpesi tartományokban* a klerikális németek programmjában találunk antisemita jeligéket és igy van a stiriai paraszt-egyesületnél is, melynek hatalma a vidéken, feloszlatása daczára, naprólnapra terjed.

A *romániai A.* által felidézett zsidó-üldözések újabban letünteк a napirendről, de hogy az országban az A. szikrája még ki nem aludt, mutatják (a galiciai mozgalmakra emlékeztető és ugyanazokból az okokból fakadó) a paraszt-felkelések, amilyen az 1899. évi is volt.

Oroszországban II. Miklós cár trónralépése (1894) óta szünetel a formális zsidóüldözés s a kormány az antisemita rendeletek szigorát több pontban enyhitette. Ezzel kapcsolatban az orosz zsidók kivándorlása is csökkent.

Németországban, ahol az A. mint politikai párt 1878. bontotta ki zászlóját, amidőn *Stöcker* udvari hitszónok megalapitá a keresztény-szociális pártot, melynek érdekeit azután az antisemita liga (1880), a német néppárt (1881), a szociális birodalmi egyesület (1886) s a német antisemita szövetkezet (1886) képviselték. Az A. különösen Hessen tartomány pórjai közt és több nagy városban, igy Berlinben és Drezdában emelkedett hatalomra. Hessen-Casselban *Böckel*, Berlinben és Szászországban *Stöcker* és *Ahlwardt* buzgólkodott leginkább a párt szervezése és akció-képessége körül. Az első kongresszust Drezdában tartották meg, 1881., ahol a német reformpárt programmját kidolgozták. 1886. megalakult az első általános német antisemita-egyesület, 1889. a konzervativ német szociális antisemita párt, 1890. pedig az antisemita néppárt. Ez utóbbi 1893. beleolvadt a német reformpártba, mely a birodalmi képviselői választásokban 11 mandátumot nyert. Az 1894 okt. 7. megtartott eisenachi pártgyülésen a német reformpárt több kisebb antisemita párttal együtt a német szociális Reformpártot alapitá; Ahlwardt és Böckel azonban nem helyeselték ez új párt programmját és az antisemita néppártot támasztották fel halottaiból. A német birodalmi gyülésen, ahol az A. 1886 óta (Böckel személyében) volt képviselve, 1893. 11 mandátummal rendelkezett. A legutolsó években azonban az egész mozgalom erőben és számban egyre fogy, amint ez az 1898-iki birodalmi választások eredményéből is kitetszik. A párt csak 5 mandátumot birt elnyerni, az 1899. megejtett porosz választásokban pedig csak egyet; még Stöcker sem tudott mandátumhoz jutni. A párt ez idő szerinti hanyatlását egyébiránt maguk a párt vezérei, igy Liebermann von Sonnenberg sem tagadják.

Franciországban a 80-as évek közepe óta (v. ö. *Drumont*, La France juive, Páris 1886) találkozunk az A. első erősebb nyomaival. A 90-es években a zsidóellenes agitáció intenzivitásában egyre erősbödött és előbb a gyarmatokban, különösen Algeriában, majd magában az anyaországban emelte fel fejét. Elvégül a szociális és gazdasági térről átcsapott a politika terére, amelyen azután klerikális és monarkikus elemekkel szövetkezvén, a *Dreyfus-ügygyel* (l. o.) kapcsolatban veszedelmes ellentétet teremtett a hadsereg és köztársaság között. M. L.

Antoine (ejtsd: añtoan), 1. *André*, francia színész, szül. Limogesban 1858. Fiatal korában a párisi gáztársulat szolgálatában állott, de hajlamának engedvén, a színészpályára lépett és 1887. megalapítá Párisban a Théâtre Libre-t, melyben a naturalizmus legerősebb termékeit mutatta be. 1896. az Odéon-nak lett igazgatója, 1897. saját szinházának, a *Théâtre Antoine*-nak az igazgatója. M. L.

2. *A. Gyula Domonkos*, francia politikus, szül. Metzben 1846 jan. 26. Állatorvosnak készült és ebben az állásban működött is szülővárosában. 1870. részt vett mint nemzetőr a poroszok elleni háboruban, a béke megkötése után pedig megmaradt Metzben s Elzász-Lotaringia új kormánya megbizásából hivatalos teendőket végzett. Nemsokára azonban az annexió-ellenes párthoz szegődött és a «revanche» jelige buzgó apostolaként kezdett működni ugy a metzi községtanácsban, mint a tartományi bizottságban. Hivei 1882. és ezután több izben a birodalmi gyülésbe választották, de helyét sohasem foglalta el. 1887. a német kormány izgatás miatt kiutasította, mire A. Luxemburgba költözött és 1889. mandátumát letette. Ugyanekkor Franciaországban szerzett honosságot s Párisban kezdett politikai szerepet játszani, mandátumhoz azonban nem tudott jutni. 1890. állami hivatalnok, 1895. főszámvevő lett.

Antolik *Károly*, 1893 óta a pozsonyi állami reáliskola igazgatója, s ugyanott a Szabad Lyceum elnöke. Értekezései közül megemlítjük: *A villámhárító védő határai* (A m. kir. term.-tud. társulat jubil. emlékkönyve 1892); *Hanglejtők rendszere* (Pozsonyi term.-tud. társulat évkönyve 1894).

Antona-Traversi *Camillo*, olasz irodalomtörténetiró és költő, szül. Milanóban 1857 nov. 27., jelenleg Romában tanár. Különösen Boccaccio, Foscolo és Leopardi tanulmányozásával foglalkozott. Nevezetesebb munkái: Studii su Ugo Foscolo (Milano 1884); U. Foscolo nella famiglia ecc. (u. o. 1884); La vera storia dei Sepoleri (Livorno 1884). *Foscolónak* Ultime lettere c. munkáját kritikai méltatással adta ki (Milano 1887); Documenti e notizie intorno alla famiglia Leopardi (Firenze 1888); Nuovi studi letterari (Milano 1889). Mint drámairó Il sacrifizio di Giorgio, Il matrimonio di Alberto és Punto e da capo c. vigjátékaival tette ismeretessé a nevét.

Antoni *Sámuel*, ágostai evangelikus szuperintendens, szül. Báthon 1664., megh. Csetneken 1738 aug. 18. Selmecen tanult, majd 1682. Győrbe akarván menni, Érsekújváron török fogságba került, ahonnan 1685. szabadult ki. Sopronban folytatta tanulmányait és Trencsénben grammatikai és szintaxi tanár lett. A trencséni hitközség költségén 1692. Jenába ment, ahol 3 évet töltött; 1696 jun. 3. pedig lelkészszé szentelték. Lelkész volt Trencsénben, Liptóújváron (Osztrosith Mátyás báró udvarában), Hibén, Botfalván, Vágújhelyen, Nagy-Palugyán és Csetneken. Itt 1709. a tiszai kerület szuperintendensévé választották. Egyetemi tanulmányai alatt egy Dissertatio de moderandis affectibus címmel értekezést tartott, mely 1695. jelent meg Vittenbergában. Kéziratban maradt egy kátéja és Löscher Ede Andachtsfrüchte c. művének tót fordítása.

Antónia v. *Dombhát* (I. k.). Az itteni kisfürdő *Livia-forrásának* vizét 1895. az Erdélyi Kárpát-Egyesület forgalomba hozta. A viz összetétele a seltersi vizhez annyira közel áll, hogy «Erdély Seltersé»-nek nevezik. Orvosi vélemény szerint különösen *hurutus* bajok ellen jó e viz.

Antoninus-oszlopok, két emlékoszlop, melyet Rómában a két Antoninus tiszteletére emeltek, s melyek közül az egyik, mely fenmaradt, az ókori Róma legszebb műemlékeihez tartozik. Az egyiket Antoninus Pius halála után két fogadott fia, Marcus Aurelius és Lucius Verus emelte a Forum Antoninin (Piazza Colonna). 1705. a Casa della Missione kertjében, a régi Mars-mező helyén, kiásták, de minthogy nagyon megrongálódott, darabokra fűrészelték, mert nagy részét a VI. Pius pápa alatt emelt obeliszkek kiegészítésére akarták fordítani. A vörös gránitból álló, 6·5 m.-nyi kerületü oszlop maradványa a Monte Citorión levő parlament udvarán van. A fehér márványból való talapzat, melyen Antoninus Pius császár apoteózisa látható, a Vatikán kertjében áll. A másik emlékoszlop, melyet a római szenátus Marcus Aurelius császárnak a markomannokon kivívott győzelme emlékére emelt, s melyet csigalépcső-oszlopnak (Colonna Chiocciola) is neveznek, a Piazza Colonnán van és 28 egymásra fektetett, roppant nagy márványtömbből áll. A 29·5 m. magas és 13·5 m. kerületü oszlop külső felén levő domborművek Marcus Aurelius császárnak a markomannokon aratott győzelmeit ábrázolják. Az oszlop belsejében 206 fokból álló csigalépcső vezet a lapos födélre, ahol jelenleg Marcus Aurelius szobra helyett Pál apostolnak 1589. V. Sixtus pápa megbizásából készített érczszobra áll. A mostani talapzat V. Sixtus idejében készült, mig az eredeti piedesztál 7 m.-nyi mélységben van az utca kövezete alatt. A modern felirat tévesen Antoninus Pius emlékére emeltnek mondja az oszlopot.

Antoto, az Abissziniához tartozó Soa tartomány régebbi fővárosa, önálló dombon épült, több kunyhóból áll, melyek közepén van a negus palisszádokkal körülvett szerény lakása, valamint az abunáé (egyházfő). A lakosok (gallák, amharák) mézzel, szövetekkel, vajjal, üveg- és szijgyártóárukkal stb. kereskedelmet üznek, árpát, búzát és babot termelnek.

Antrodocco hercege, l. *Frimont* (VII. k.).

Antropofágia (I. k.). Mortillet és mások már korábban azt a nézetet hangoztatták, hogy a történelemelőtti korszakból azért találnak oly ritkán sirokat és halottégetési helyeket, mert abban az időben Európában is megették a halottakat, amiről a barlangban talált embercsontok tanuskodnak. E nézetet néhány prehisztorikus erélyesen megtámadta, de Steinmetz bebizonyítja, hogy való, csak meg kell azt érteni. Ő az *endokannibalizmussal* szembeállitja az *exokannibalizmust* s mig az előbbi alatt a saját törzsbeli tagoknak vallási v. kegyeleti okokból való felfalását érti, az utóbbi alatt az idegeneknek és ellenségeknek a felemésztését, részben inyenckedésből, részben azért, hogy a felfaltak erejét örököljék. Több néptörzsnél az endokannibalizmus abban áll, hogy törzsrokonaikat ünnepélyesen megeszik s igy megóvják a férgektől és vadállatoktól és hogy szellemüket örököljék. Sok esetben e szokásnak csak hagyománya áll fenn, p. Queenslandban, hol egy utazó látta, amint a főnök elhalt fiát szétdarabolták, húsát megsütötték és azután hozzátartozói elásták. Azelőtt megették a húsát, de azt mondták, hogy ezentúl nem akarják azt cselekedni és e jámbor kötelességet csak félig teljesítik. Flinders Petrie egy művében (Eaten with honour) újabb leletek alapján magyarázgatja azt a tényt, mit már Brugsch és mások is említettek, hogy Egyiptom virágzó korában az A. előfordult. Az 1896—97. Kairótól délre fekvő Desasa faluban kikutatott sziklasirokban, melyek Kr. e. IV. ezredévből valók, gondosan csoportosított és lepedőkbe burkoltan elkülönítve talált férfi- és női csontokat; oly módja ez az eltakarításnak, mely endokannibalizmusra mutat, amikor a hústól megfosztott csontokat külön temették el, miután a húsos részeket megették. A műveltség legalacsonyabb fokán álló népek még a velős csontokat is széttörték és a velőt is megették, de az A. gyakran s mig el nem fajult, a kegyelet műve volt, mint ezt több kutató is véli.

Antropogeográfia, l. *Földrajz* (VII. k., 468.).

Antropologiai iskola. Az antropologia tudománya a 40-es évek óta Németországban Virchow, Franciaországban Broca, Angliában Davis vezetése alatt lényeges változáson ment keresztül, amennyiben az átlagos becslések helyére pontos számadatok s az emberre általában vonatkozó megbizhatóbb ismeretek léptek. Egyrészt az emberi testnek tüzetesebb vizsgálata, másrészt a statisztikának a bűnesetekre vonatkozólag bizonyos állandóságot mutató eredményei vezettek arra, hogy az új olasz antropologiai iránynak egyik képviselője *Lombroso* Cézár (XI. k.) a 70-es években oly találmányokat tett, melyek a büntetendő cselekmények elkövetését az emberi test szervezetével és a szervezet rendellenességeivel igyekeztek kapcsolatba hozni. Lombrosónak azonban előzői is voltak, igy Casper, aki Mörderphysiognomien címmel 1854. megjelent munkájában figyelmeztet a bűntetteseknél gyakran előforduló brachikefáliára, merev tekintetükre, érzéketlenségükre stb. Clapham és Clark 1846. összehasonlító tanulmányokat folytattak a bűntettesek koponyájára vonatkozólag s az erről kiadott

munkájukban (The cranial outline of the insane and criminal, 1846). Ezután még Mandsley, Despine és Lauvergne foglalkoztak részben a bűntettesek részben lelki, részben testi sajátosságaival, mint önálló ismeretkör azonban a büntető antropologia csak Lombroso alapvető munkájának (L'uomo delinquente, kiad. 1871—76) második kiadásában jutott érvényre.

Lombroso követői, főleg *Ferri* és *Garofalo* vezetése alatt fejlődött ki a Lombroso által inaugurált A., mely három kérdéssel foglalkozik: 1. mi a bűnös? 2. mi a bűncselekmény? 3. melyek a büntető rendszer alapelvei? Az A. alaptétele, hogy a bűncselekményt egymagában épp oly kevéssé lehet tanulmányozni, mint ahogy a betegséget nem lehet a beteg nélkül megismerni. Az A. tanításai szerint a születésénél fogva a bűnözésre predesztinált bűntettes sajátosságai a következők: 1. *élettani sajátosságok:* a bűnösök koponyájának köbtartalma a közönséges emberénél átlag kisebb, súlyuk és testmagasságuk átlag nagyobb, gyakori az agytekervények eltérése a közönségestől és a balkezüség; 2. *fiziognomiai sajátságuk,* hogy arcuk rendszerint rút, a tolvajok szeme kicsiny és nyugtalan, a fül elálló és fogantyualaku, a szakáll gyér. A gyilkosok tekintete üveges és mozdulatlan, szemök vérrel aláfutott, állkapcsuk erős, hajuk sűrű és fülük hosszu; 3. *lélektani sajátságaik:* állhatatlanok, hiuk, büszkék az elkövetett bűncselekményre, kegyetlenek és az előrelátásnak gyakran hihetetlen hiányát árulják el.

Hogy azonban Lombroso kit ért bűntettes alatt, azt sehogy sem határozza meg s munkáiból az tünik ki, hogy bűnös az, aki a közfelfogás szerinti bűncselekmények valamelyikét elköveti. Az A. szerint általában a bűnös egyenlő az abnormis emberrel s ezeknek Lombroso szerint négy csoportja van: született bűntettesek, elmebeteg bűntettesek, szenvedély okozta bűnösök és alkalmi bűnösök, kikhez Ferri a szokásszerü bűntettesek osztályát sorozza.

Arra a kérdésre, hogy mi a bűncselekmény, többféle feleletet nyerünk az A. különböző tagjaitól. Ferri szerint támadás a társadalmi rend ellen, mely támadással szemben a büntetés a védelem, a társadalmi reakció. Eltér ettől Garofalónak kiindulási pontja. Szerinte minden félig-meddig civilizált társadalom tagjában megvan a becsületességnek (probità) és a szánalomnak (pietà) bizonyos közepes mértéke s ez átlagos mértéket sértő cselekmény: a természetes bűncselekmény (delitto naturale). Maga Lombroso a büntetendő cselekménynek meghatározását az egyes államok törvényeitől teszi függővé.

Az A. által javasolt büntetési rendszer szoros összefüggésben áll ez iskolának a büntetendő cselekmény és a bűntettesről alkotott fogalmaival. Abban mindannyian egyetértenek, hogy a született bűntettes a társadalomból kitaszítandó, mert ellene máskép védekezni nem lehet. Garofalo szerint azon bűntettesek, akikben a szánalom átlagos mértéke teljesen hiányzik, halálbüntetés által eliminálandók, akik ellenben a becsületesség hasonló fokának hiján vannak, a deportációs v. életfogytiglani elzárás útján közösítendők ki a társadalomból. Az alkalmi bűntettesekkel szemben általában a reparációt tartják helyesnek. Az A. által felállított tételek ellen főleg azt a kifogást emelik, hogy a megfigyelések csekély száma szolgált azoknak alapul, hogy p. Benedikt bécsi tanár 22 koponya vizsgálatából következtetett a bűntettesek agyvelejének sajátlagos tipusára. Jogászi szempontból a fő ellenvetés az, hogy a büntetendő cselekmények jelentkezési formáikban, valamint motivumaikban annyira eltérnek egymástól, miszerint nem lehet azokat ugyanazon organikus okokra visszavezetni, másrészt a bűnözési hajlam átöröklését már az is kizárja, hogy a büntetőjog új életviszonyok védelméből kiindulva új tilalmakat állít fel, melyek abban a korban, melyből a bűnözési hajlam átöröklés útján származnék, teljesen ismeretlenek voltak. Az antropologiai kutatás tehát nem indulhat a büntető törvénynek fogalommeghatározásai után és igy alapjában helytelen p. gyilkosok koponyáiról beszélni. Kétségtelen, hogy a bűntettesek nagy részében lelki és testi rendellenességek találhatók, ezek azonban inkább következményei, mint okai bűntettes voltuknak. Ez irányban az A. kutatásai kétségkivül becsesek főleg azért, mert az évszázadok óta a büntetendő cselekménynyel mint elvont fogalommal foglalkozó büntetőjogtudomány figyelmét magára a bűntettesre irányította. Ennek pedig kettős haszna van: *a)* az, hogy a büntetés megfelelőbben illeszkedhetik a bűntettes egyéniségéhez; *b)* hogy a bűntettesek személyazonosságának antropologiai meghatározása által a személyes szabadság újabb biztosítékot nyert (l. *Bertillon-módszer*). Mindaddig azonban amig az A. elmélete csak forrongásban van s inkább egyéni meggyőződéseket, mint tudományos igazságokat tár elénk, következtetéseit és javaslatait csak a legnagyobb óvatossággal fogadhatjuk.

Irodalom. Reichard, Az antropologikus büntetőjogról, Jogt. Ért. 1892; Heil Fausztin, Naturalismus a büntetőjogban, u. o. 1886; Wlassics, Új irányok a büntetőjogban, Budapesti Szemle 1888; Lombroso, L'uomo delinquente, 5. kiad. 1897, németre fordította Fränkl 1887; Ferri, I nuovi orizzonti del diritto penale, a 4. kiadás után németre fordította Kurella, Das Verbrechen als sociale Erscheinung, 1896; Kurella, Naturgeschichte des Verbrechers, 1893. Az A. birálatai közül kiemelendők: Virchow dolgozata az 1896-iki antropologiai kongresszus évkönyvében; Sernoff, Die Lehre Lombrosos und ihre anatomischen Grundlagen im Lichte moderner Forschung, németre ford. Weinberg, 1896; Vargha, Die Abschaffung der Strafknechtschaft, 1896. Igen érdekes kisérlet az A. tanainak a büntetőjog törvényen alapuló részével való összeegyeztetésére: Prins Adolf, Science pénale et droit positiv (Brüsszel 1899) c. müve. VÁMBÉRY RUSZTEM.

Antropometria, l. *Embertani mérések* (VI. k.) és *Bertillon-módszer.*

Antszirane, l. *Ancirane.*

Antwerpen, belga város, (1896) 267,902 lak. 1896. volt 53 tengeri hajója, 85,977 t. tartalommal. Érkezett 4951 tengeri hajó (4478 gőzös) 5.855,111 t., távozott 4958 (3926 megterhelve) 5.868,721 t. tartalommal. A hajóforgalomban legnagyobb része volt Nagy-Britanniának, azután Németországnak és az amerikai Egyesült-Államoknak. A folyókon érkezett Belgium belsejéből és a szomszéd országokból 31,339 hajó 4.102,654 t. tartalommal és távozott 33,604 hajó (4.455,880 t.). A főbb beviteli cikkek 1895.: gabona (17·5

millió hl. búza, 0·4 millió hl. rozs, 3·1 millió hl. árpa, 1·6 millió hl. zab, 2·6 millió hl. kukorica), fa (382,820 m³), pamut (253,435 bál, nagyobbára Bombayból és New-Yorkból), rizs (62,000 t. nyers és 153,674 t. hántolt), cukor, kávé (544,703 bál), gyapju (259,361 bál, nagyobbára Ausztráliából és Argentinából), bőrök (1.441,766 darab), petroleum, elefántcsont (362,000 kg.), kaucsuk, terpentin stb. A kivitelé: szövő-, dohány-, vas-, üveg-, porcellániparcikkek, csiszolt gyémántok és cukor. A városi hatóság az elmult években is oda törekedett, hogy különösen a város régi részei az egészségügy követelményeinek jobban megfeleljenek: a Schelde-parti rakodót meghosszabbították 2000 m.-rel, a nagy hajók részére egy hetedik száraz dockot építettek és a pompás Avenue de Keyzert a Place de Meiren túl az új vasúti indóházig megnyujtották. Újabban keletkezett jelentékenyebb épületek: a fővámház, az Institut supérieur de Commerce, három kat. templom stb. Ellenben a régi hires hanza-épület 1893. teljesen leégett. 1899 nyarán az antwerpeni szép művészetek akadémiája *Van-Dyck*-kiállítást s ennek megnyitása napján (aug. 15.) történelmi díszmenetet rendezett.

Antwerpeni kongresszus, a kereskedelmi jog egységesítése érdekében a belga kormány által 1885 szept. 27-re Antwerpenbe összehivott nemzetközi kongresszus, mely okt. 3-ig ülésezett. Magyarország e kongresszuson hivatalosan nem volt képviselve; a kolozsvári jogi kar képviseletében Nagy Ferenc, jelenlegi budapesti egyetemi tanár vett részt ülésein. A kongresszus kizáróan tengeri és váltójogi kérdésekkel foglalkozott. v.

Anwaltsprocess (ném.), igy nevezi az 1877-i német birodalmi és az 1895-iki osztrák polgári perrendtartás azon pereket, melyekben az ügyvédi képviselet kötelező.

Anyagi igazság, a való tények kiderítése s a jogvitának ezek alapján való eldöntése, melyet azonban az igazságszolgáltatás az emberi intézmények gyarlósága folytán tökéletesen soha el nem érhet. A polgári per, melynek eldöntése túlnyomólag a felek jogcselekményeitől függ, az A.-ot csak akkor emelheti érvényre, ha azt a felek maguk is akarják, sőt az 1893. XVIII. t.-c. előtt érvényben volt kötött bizonyítás mindig csak alaki igazságot eredményezhetett. A büntető perben, melynek az A. megállapítása sokkal elsődlegesebb célja, ennek elérését számos biztosítékkal veszik körül. Ilyenek: a terhelt szabad nyilatkozata és védelme a vád tárgyában, a büntető eljárás különböző tennivalóinak szétosztása különböző hatáskörü igazságügyi hatóságok közt s ezek ellenőrzése, a biróság függetlenségének garanciái, a laikus elemnek részvétele az igazságszolgáltatásban (esküdtszék), a védelmnek keresztülvitele, különösen az adatgyüjtés és a vádképviselet tennivalóinak az itélkezéstől való elválasztása, jogorvoslatok stb. De bármennyi biztosítékkal vegyék is körül a modern tételes jogok a büntető per lefolyását, a gyakorlati életben előforduló törvénykezési gyilkosságok (XVI. k.) bizonyítják, hogy a törvényhozások gondoskodása sem biztosítja minden esetben az A. érvényre emelését. A magyar büntető perrendtartásban (1896. XXXIII. t.-c.) a már említett intézmények ugyancsak az A. biztosítását célozzák. VÁMBÉRY.

Anyagi védelem, l. *Védelem* (XVI. k.).

Anyagvizsgálás (I. k.). Az A., amennyiben szerkezeti anyagokra vonatkozik, új irányt nyer. Eddig ugyanis szokásban volt az eredeti keresztmetszet egységére eső szakitóerőt és a szakitás nyúlását figyelembe venni, s mert ezek az értékek az anyag használhatóságát nem jelölték meg, a szakitáson kivül számos másféle eljárást (hajlitást, nyomást, hideg úton való alakitást) is alkalmaztak. A kisérleti eljárások válfajai mindinkább szaporodtak, de ezzel a vasgyártás nagyban bénitva lett. E viszás helyzeten segitendő, az érdekelt szakkörök nemzetközi anyagvizsgáló egyesületté tömörültek, amelynek célja oly vizsgálási módoknak a megállapitása, amelylyel az anyagok sajátságait és használhatóságát egyszerü módon megállapithatni. Ez az egyesület ezt a kérdést folyton napirenden tartja és a szakférfiak érdeklődését kelti fel, akiknek ez irányu működése folytán az újabb eszmék egész láncolata látott napvilágot. Az újabb eszmék egymásra való hatásukkal újabb fizikai törvények megismeréséhez vezettek, amelyek az újabb A. alapját teszik. Ily törvények az *erőközlés* és a *molekuláris surlódás* (belső surlódás) törvénye.

Az erőközlés törvénye szerint a külső erő hatását nem a saját irányában érvényesíti, hanem oly vonalak mentén, amelyek a külső erő irányával a hatásszöget zárják be és oly síkokban fekszenek, amelyek a külső erő irányán át haladva, a tárgy felületére merőlegesek. A belső surlódás törvénye szerint pedig a testek alakváltozása alkalmával a külső erő az esetben, ha az alakitás csekély sebességgel vitetik ki és csekély gyorsulást okoz, csak a belső surlódást győzi le. E két törvényből arra a következtetésre jöttek, hogy szakitókisérletekhez lehetőleg körkeresztmetszetü próbarudak alkalmaztassanak, hogy a szabad hossz az átmérő 10—12-szeresére vétessék, a szabad hosszt jelző pontok pedig a fejrészektől az átmérő kétszerese s végre, hogy a kisérletek lökésektől menten, csekély sebességgel hajtassanak végre. Hogy a belső surlódás változásának törvényét megismerhessék, a szakitások kivitelekor oly diagrammot vesznek fel, amelyben az erő csak a szabad hossz nyúlásának a függvényében van felrajzolva. Ebből a diagrammból a *megváltozott keresztmetszet egységére vonatkoztatott erőt* számitják ki, amely a belső surlódással egyenértékü, ennélfogva az anyag jellemző sajátosságát teszi.

A belső surlódás változásának görbéje helyett annak analitikai képletét alkalmazzák, mely célból megállapitják a belső surlódás kezdeti értékét ($\sigma_n = Nf_o$), a legnagyobb szakitóerőből kiszámitott értékét ($\sigma_t = Nf_t$) és a legnagyobb szakitóerőig terjedő nyúlásból a hosszegységre vonatkoztatott (λ_e) *egyenletes nyulást*. Az anyag jellemző sajátságainak teljes felismerése céljából továbbá kiszámitják még a belső surlódás változásának görbéje által határolt területet is, amelyet *szivósságnak* v. szivóssági munkának (m) neveznek. A most jelzett értékek az anyag használhatóságát még nem határozzák meg, ezért ezeken kivül

megállapítják az anyagok *képlékenységének* (k) és *egyenletességének fokát* (e) is. Mindket értéket bemetszett rudak szakításával állapítják meg. Az ily úton nyert hat érték az anyag sajátságait és használhatóságát hiven jelzi. R. S.

Anyajegy (I. k.). Általán elterjedt s részleteiben is meglehetősen egyező néphit szerint az A.-eket az anyának terhessége idején érzett heves és ki nem elégített *vágya*, v. hirtelen *ijedelme* okozza gyermeke testének azon részén, melynek megfelelő helyen ama vágy, v. ijedelem hatása alatt saját testét megérintette. Az A. e hiedelem szerint a megkivánt, v. ijedtséget okozó tárgy alakját utánozza. Leggyakoriabbak a különféle gyümölcsök alakjához hasonló A.-ek, minők a szilva-, szeder-, eper-, barack- stb. alakuak, melyeknek a nép hite szerint az a tulajdonságuk, hogy az illető gyümölcs érése idején erősebben kidomborodnak és jobban kiszineződnek a test fölületén, amely hitre e foltok némelyikének időszaki erősbödése és kiújulása adhatott okot s amennyiben e kiújulás egyes esetekben csakugyan az illető A.-hez hasonló gyümölcs érése idejével vágott egybe, a fenti elhamarkodott általánosítás és oki meg okozati összefüggés feltevésére szolgált indítékul. A szőrös felszinü, hosszukás csikok alakját öltő A.-ekben egér- v. vakond-képet vél felismerhetni a nép s a viselős nőnek az illető állattól való megijedésében látja okukat. Igen gyakoriak lévén aránylag az A.-ek közt az u. n. *tűzfoltok*, kivált az arcon jelentkezők, ezeket az áldott állapotban lévőnek valamely tűzvész látása közben történt rémülete, vagy az u. n. «*ráfeledkezése*» s kezével arcához kapása eredményeinek tekinti a néphit. E «*ráfeledkezés*» ellen óvószereket és rendszabályokat is ajánl a sok helyütt elterjedt babona, melynek egyik nyilvánulása magyar népünk hitében (Veszprém vármegye) az, hogy «ha a terhes asszony valami *csunyát* lát, távoztassa el egypárszor a kezét a derekától,akkor nem árt meg» (Nyelvőr V. 419). Hessenben az A.-et valamely elsőszülött gyermek «*mássá*»-nak (secundae, Nachgeburt, ol. secondine) a vérével kenik be, Mecklenburgban pedig egy egészséges nőszemély havi folyása vérével, hogy elmulaszszák. A waldecki hercegségben e célra a halott jobb kezével háromszor végig simogatják az A.-et. Swinemünde (Stettin kikötője) környékén ugyane néphit csak annyiban módosul, hogy a halottnak más nembelinek kell lennie. A halott tetemének feloszlásával együtt mulik el az A. is. Ugyancsak német babona szerint e célra jó, ha az A.-es a hold növekedése idején keresztútra megy s ott a holdra nézve és A.-ét simogatva, igy szól:

«Mindaz, amit látok, növekedjék,
Mindaz, amit simogatok, fogyatkozzék.»

Sziciliai néphit szerint a terhes nő ugy védekezhetik a magzatját érhető A. ellen, v. legalább ugy háríthatja azt a gyermek testének oly részére, ahol az legkevésbbé tünik fel, ha a megkivánt tárgy látásakor heves viszketést érezvén teste bármely részén, annak nem enged s nem vakarja meg az illető helyet, ahol különben az A. kétségtelenül kiütne a szülött testén; ha pedig nem bir a viszketési ingernek ellenállani, akkor vakaródzzék oly helyen, amelyet ruhával szokás elfödni.

Az A.-ek babonája egyike azoknak, melyek a népnek nemcsak alsóbb osztályainál, hanem a felsőbb és müveltebb körökben is aránylag eléggé elterjedtek s olykor némi tudományosság látszatát is igyekeznek ölteni. Egy jó oldaluk azonban mindenesetre van, hogy szintén hozzájárulnak a terhes állapotban fölötte szükséges és kivánatos óvatosság es kimélet fokozásához, amelynek hiánya gyakran a viselősre és magzatára nezve vajmi káros idegrázkódtatásoknak és lelki felindulásoknak teheti ki az előbbit.

Irodalom. Ploss H., Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, 2. kiad. Lipcse 1884, I. 32—48, II. 242; Pitrè B., Biblioteca delle tradizioni pop. sicil., XVI—XVII, Usi e costumi II. (Nascità 115. s k.); Wlislocki H., Vom wandernden Zigeunervolke, Hamburg 1890, 89. old. KATONA.

Anyakönyv (I. k.). Az 1894. XXXIII. t.-c., mely 1895 okt. 1. lépett eletbe, hozta be Magyarországon az állami A.-ek intézményét, még pedig a magyar állam egész területére, Horvát-Szlavonországok kivételével. Az A. vezetese az e célra alakított kerületek székhelyén az állami A.-vezető által történik. Az összes A.-i kerületek száma körülbelül 4950 s minden kerület egy vagy több községből áll, nagyobb városok pedig több kerületre oszlanak, igy Budapesten eredetileg 3, most 5 A.-i kerület van.

Az A.-vezetőt a belügyminiszter nevezi ki, még pedig a székesfővárosban a kerületi előljáróságok tagjai, a törvényhatósági joggal felruházott városokban a városi tisztviselők,a rendezett tanácsu városokban és községekben az előljárók közül. Mindezen köztisztviselők kötelesek a kinevezést elfogadni, de ezenfelül, ha a helyi viszonyok azt indokolttá teszik, más, gondnokság vagy csőd alatt nem álló, legalább 24 éves magyar állampolgár is kinevezhető, ha büntett vagy vétség miatt vád alá helyezve vagy általában szabadságvesztés-büntetés alatt nincs, nyereségvágyból eredő büntett vagy vétség miatt elitélve nem volt, hivatalvesztésre szóló itelet hatálya alatt nem áll, erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá nem esik és a középiskolák valamelyikének hat osztályát elvégezte vagy tanítói oklevéllel bir, illetőleg oly állást viselt, mely e képesítések valamelyikéhez van kötve. A kinevezendők személyére nézve a törvény csak azt a korlátozást állítja fel, hogy lelkész (rabbi) A.-vezetővé ki nem nevezhető. A kinevezett A.-vezető, ha egyébként hivatali esküt nem tett, a főispán vagy főpolgármester kezébe teszi le az esküt, illetőleg fogadalmat, melynek kivételét ezek az illetékes főszolgabiróra vagy polgármesterre is bizhatják. Az A.-vezető a hatáskörébe tartozó teendőkre nézve közhivatalnoknak tekintendő. Ugyanez áll az *A.-vezető-helyettesre* is, kit a szükséghez képest az illető kerületben ugyancsak a belügyminiszter nevez ki. A helyettes csak az A.-vezető akadályoztatása esetén van jogosítva saját nevében és felelősségére eljárni, de működése felett az A.-vezető felügyeletet gyakorol. Egyes A.-vezetők részére, figyelemmel az A.-i kivonatok után járó díjakból húzott jövedelem nagyságára, valamint az A.-vezető esetleges főhivatalával egybekötött javadalmazásra, a belügyminiszter az államkincstár terhére diszteletdíjat állapíthat meg, melynek legnagyobb összege A.-vezetőknél évi 1840 kor.,

helyetteseknél évi 1400 kor., legkisebb összege pedig 80, illetve helyetteseknek évi 40 kor. E tiszteletdíjakra eddigelé az állam évenként körülbelül 1.840,000 koronát fordított. Az A.-i kivonatokért járó díjak is az A.-vezetőt illetik, még pedig minden A.-i kivonat kiállításáért, amennyiben a szegénység, hivatalos megkeresés folytán vagy közérdekből díjtalanul kiállítani nem köteles, egy korona díjat szedhet; de ha a kivonat kiállítása több évi A. átvizsgálását feltételezi, ugy minden év után fél korona, összesen azonban négy koronánál több nem számítható. Ezenfelül a népmozgalmi statisztikai ürlapok kitöltéséért az A.-vezetőnek laponkint 4 fillér jár.

Az állami A.-vezetők működésére a főszolgabiró, polgármester, alispán és belügyminiszteren kivül az A.-i törvény 15. §-a alapján a belügyminiszter által kinevezett 25 külön *A.-i felügyelő* ügyel fel. Egy A.-i felügyelő hatásköre átlag 3—4 törvényhatóságra terjed ki. Az A.-i felügyelő köteles a hatósága alá tartozó összes A.-i kerületekben az A.-vezető hivatalos eljárását és ügykezelését mentül gyakrabban, de minden évben legalább egyszer a helyszinén behatóan megvizsgálni. Az A.-i felügyelő részt vesz a közigazgatási bizottság ülésein s ennek A.-i kérdésekben hozott határozatai vele közlendők. Meghallgatandók továbbá az állami A.-vezetéssel foglalkozó egyének fegyelmi ügyeiben is.

A bejegyzések tartalmához képest a törvény megkülönböztet *születési, házassági* és *halotti A.-eket*. 1. Minden születési és halálesetet azon A.-vezetőnél kell bejelenteni, kinek kerületében történt. Vasúton, hajón történt születés vagy halálozás azon A.-vezetőnél jelentendő be, kinek kerületében a kiszállás vagy kiszállítás történt. A születés bejelentésének határideje a születéstől számított egy hét, a halva szülöttek és születés közben elhaltak a legközelebbi hétköznapon jelentendők be. A bejelentésre köteles, még pedig a következő felsorolás fokozatos rendjében: a törvényes atya, a szülésnél közreműködött bába, a szülésnél segédkezett orvos, az, ki a szülésnél jelen volt, az, kinek lakásában a születés történt, végül maga az anya, mihelyt erre képes. A szülésnél közreműködött *bábát* hivatalánál fogva kétféle bejelentési kötelezettség terheli: törvényes atya nem létében vagy ennek akadályoztatása esetén a már emlitett, továbbá az, hogy ezenfelül minden szülést, melynél segédkezett, 24 óra alatt az illetékes A.-vezetőnél bejelentsen, minek célja a bejelentésre kötelezettek részéről történő bejelentés ellenőrzése.

2. A házasságkötésnél közreműködő A.-vezető köteles a megtörtént házasságkötést a házassági A.-be azonnal bejegyezni. Ha pedig a házasság jogerős birói határozattal érvénytelennek nyilvánittatik vagy felbontatik, a bíróság erről az A.-vezetőt a megfelelő A.-i feljegyzés teljesítése végett a határozat közlésével hivatalból értesiti. Tehát a házassági A.-eknél bejelentésnek csak annyiban van helye, amennyiben azt a házasság kihirdetése (l. *Polgári házasság*, XIV. k.) szükségessé teszi.

3. A haláleset bejelentése legkésőbb az azt követő legközelebbi hétköznapon eszközlendő az illetékes A.-vezetőnél. A bejelentésre fokozatosan kötelesek: a családfő, a családtagok, az, kinek lakásában a haláleset történt, a háztulajdonos, ha a házban lakik. A bejelentésre az előadott sorrendben utóbbnevezett csak akkor köteles, ha megelőző kötelezett vagy nincs, vagy a bejelentés megtételében akadályozva van. A bejelentés szóbeli s a bejelentésre kötelezett vagy annak megbizásából más oly egyén által teljesítendő, ki a halálozásról közvetlen tudomással bir. A bejelentéskor fel kell mutatni a halottkém által kiállított halotti bizonyitványt (l. *Halottkémlés*, VIII. k.) s erre az A.-vezető az A.-i bejegyzést rávezetni tartozik. A haláleset azon A.-ben is feljegyzendő a lap szélén, melybe az elhunyt születése be van jegyezve, ha pedig a születést más A.-vezető tartja nyilván, mint az, kinél a haláleset bejelentették, ugy ez utóbbi az előbbit értesiteni tartozik.

4. Az emlitett bejegyzéseken kivül az A.-i törvény s az ennek alapján kiadott A.-i utasítás megkülönböztet még egyéb bejegyzéseket is, u. m. *helyesbítést* vagyis az A.-i bejegyzés szabályszerü lezárása és aláirása előtt a bejegyzés tárgyát tevő adatok hibáinak vagy hiányainak kijavítását, *utólagos bejegyzéseket*, t. i. valamely születés, házasság vagy haláleset alapbejegyzésére vonatkozó körülményeknek a lap szélére való feljegyzését, továbbá *kiigazítást*, azaz a szabályszerüen lezárt és aláirt A.-i bejegyzésnek birói végzésben elrendelt korrekturáját, végül *módosító bejegyzést*, melynek akkor van helye, ha az A.-vezető — nem tekintve a házassági kihirdetésnek vagy a házasságkötésnél való közreműködésnek megtagadását — valamely hivatalos cselekményt megtagad, a közvetlen felügyelő hatóság pedig kimondja, hogy a bejegyzés a fél kivánságának megfelelően teljesitendő. Az utóbbi esetben a felügyelő hatóság az újabb bejegyzés szövegét szó szerint megállapitja s az A.-vezető hivatkozással a felügyelő hatóság rendeletére a megállapított szöveg bejegyzését az A.-i lap szélén foganatositja.

Az előadott szabályok szerint vezetett A.-ek *közokiratok* s céljuk a születések, házasságok és halálesetek közhitelü nyilvántartása, valamint tanusítása. A tanusításra szolgálnak s ugyancsak közokirati erejüek az A.-vezető vagy a törvényhatósági levéltárnok által az A. első, illetőleg másodpéldányából (amennyiben mindhárom A.-ről másodpéldány vezetése is kötelező) kiállított, a kiállító aláirásával és pecsétjével ellátott *A.-i kivonatok* is. Minden A.-i kivonatnak tartalma: az illető bejegyzés szószerint, a lap szélére irt minden feljegyzéssel és kiigazítással együtt.

Az A.-ek vezetésén felül az A.-vezető feladata a házasságok kihirdetésénél és megkötésénél közreműködni (l. *Polgári házasság*, XIV. k.), a véderő összeirásához, a népmozgalmi statisztikához szükséges adatokat szolgáltatni, az örökösödési eljárásban reá rótt teendőket teljesiteni s végül valamely kiskoru hajadon törvénytelen gyermekének születését az árvaszéknél bejelenteni, ellenben az 1895 okt. 1. előtt a felekezeti A.-vezetőkre rótt azon feladatot, hogy állami v. egyéb közpénztárból nyug-, kegydij v. nevelési járulékban részesülő felek életbenlétét bizonyit

sák, az 1895 szept. 18. kelt belügyminiszteri rendelet a községi előljáróságokra ruházta.

Hogy az anyakönyvi intézmény érdekében felállított *bejelentési kötelezettség* megtartassék, az A.-i törvény azok megszegését kihágásoknak nyilvánítja (80, 82, 83, 94. §-ok), melyeket pénzbüntetéssel sujt és amelyek elbirálása a királyi járásbiróságok hatáskörébe tartozik. Más természetü az a pénzbirság, melylyel az A.-vezető feljelentése alapján ennek közvetlen felügyelő hatósága a bejelentésre kötelezett, de késedelmes feleket a bejelentés megtételére szorítja. Ezenfelül ismer az A.-i törvény rendbirságot is, melyet a felügyelő hatóság kisebb foku hanyagság v. rendetlenség miatt az A.-vezetőre és helyettesére szabhat.

Az A.-ek államosítására nálunk Csáky Albin gr. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1890 febr. 26-iki rendelete szolgált alkalmul. Ez ugyanis az 1868. LIII. t.-c. 17. szakaszára való tekintettel a lelkészeknek kihágási büntetés terhe alatt kötelességévé tette, hogy valahányszor bármely okból oly gyermeket keresztelnek meg, ki az állam törvénye szerint más valláshoz tartozik, a keresztelési bizonylatot 8 nap alatt az illetékes lelkészi hivatalnak átküldjék s ilyen esetekről A.-i kivonatokat ki ne szolgáltassanak, hanem azok kiszolgáltatását annak a lelkésznek engedjék át, kinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik (l. még *Elkeresztelés*, VI. k.). E rendelet végrehajtása nehézségekbe ütközött, minek következtében a képviselőház 1890 nov. 28. tartott ülésén Szivák Imre képviselő határozati javaslatát elfogadván, kijelentette, hogy amennyiben az egyház és állam közt felmerült összeütközés az állami fensőség teljes épsége mellett másként meg nem oldható, a polgári A.-ek behozatala elkerülhetetlen. Minthogy a konfliktus csak folyvást nőtt, Hieronymi Károly belügyminiszter 1893 tavaszán beterjesztette az állami A.-ről szóló törvényjavaslatot, melyet a képviselőház 1894 máj. 26., a főrendiház ugyanezen év okt. 10. fogadott el. Az 1895 okt. 1. hatályba lépett 1894. XXXIII. t.-c. a külföldi rendszerek közül a francia A.-i intézményre támaszkodik, melynek elveit a német birodalom, Belgium, Németalföld, Olaszország, Svájc és Románia is követi.

Irodalom. Gaár Vilmos, Az A.-vezetők kézikönyve; Márkus Dezső, A házassági jog és A.-i törvény kézikönyve; Lukács György, Az állami A.-vezetőkről szóló törvény magyarázata. VÁMBÉRY.

Anyakönyvi felügyelő, l. *Anyakönyv.*

Anyakönyvi kerület, l. *Anyakönyv.*

Anyakönyvvezető, l. *Anyakönyv.*

Anyavár, Tolnától Ny-ra, a Sár vizétől környezett szigeten feküdt, azért hivták másként *Sár-tornyának* is. A Györgyi Bodó családé volt. 1514. itt gyülekeztek össze a dunántúli lázadó keresztes pórok, de Héderváry Ferenc szétverte őket. Romjait dunántúliasan *Nyanyavárnak* hivják. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földrajz (III. 403); Tört. Tár, 1891. 23. KAR.

Anzer *Keresztély János*, német katolikus püspök, szül. Weinriedben (Bajorország) 1851 máj. 16. A regensburgi liceumban tanult, 1875. belépett a steyli missziointézetbe és 1876. Utrechtben pappá szentelték. 1879. Khinába ment a hongkongi szeminárium vezetésére. 1882. Dél-Shantung generális vikáriusává nevezték ki, ahol rövid idő alatt keresztény telepeket, templomokat, iskolákat, szemináriumokat és árvaházakat alapított. 1886. teleptei címzetes püspökké és apostoli vikáriussá lett. Székhelye Jenceo-fu, ahol 1890 óta a német birodalom védelme alatt működik, minthogy több ízben ki volt téve a khinaiak erőszakoskodásának.

Aoba (Lepers-sziget), az Új-Hebridák szigete, területe 325 km², 10—12,000 lak. A sziget termékeny.

Aostai herceg, l. *Emánuel.*

A. P. A., az *American Protective Association* (l. o.) rövidítése.

Apacs, az öregháló két végén alkalmazott vezérfa, amelyre a húzókötelet erősítik.

Apameia, több ókori város neve; említendők: 1. *A., az Orontes mellett*, Antiochiától délre; eredetileg *Pharnake*, azután makedon néven Pella; állandó nevét Seleukos Nikatortól, az utóbbinak felesége, Apame tiszteletére kapta. Ekkor volt a város a Seleukos-dinasztia hatalmának központja, 117,000 lak. és erős fellegvárral, melyben Caecilius Bassus a farszaloszi csata után egy hosszu ostromot győzelmesen tartott ki. Fényének II. Chosroes vetett véget, aki a VII. sz.-ban felprédálta és elpusztította. A középkorban *Fâmija* v. *Afâmija* nevet viselt, 1152. aztán a földrengés végkép tönkretette. Mindamellett a mai *Kalat-el-Mudik* közelében még mindig jelentékeny romjai láthatók (a város falai és az oszlopcsarnokos főutca). Ebben az A.-ban született Posidonios, a sztoikus bölcselő. V. ö. *Baumeister*, Denkmäler des klassischen Alterthums, II. 963. old.; *Baedeker*, Palästina u. Syrien, III. 400. s köv. old. — 2. *A., a Kibotos mellett*, frígiai város, melyet III. Antiochos Soter a Meandrosz forrásvidékén alapított és anyjáról, Apamáról nevezett volt el. Fontos állomása lévén az ókori karavánok útjának, a persa királyok és Seleukidák révén politikai kiválóságra is emelkedett, mint kereskedelmi piac pedig mindjárt Efezus után következett. A keresztény korban püspöki székhely volt. Fellegvárának és falainak romjai a mostani Dineir mellett láthatók. L. M.

Apátfalva (1., I. k.) borsodvármegyei nagyközségben újabban népies stílusu igen szép és kapós majolikát készítenek. Említésre méltó rendkivül gazdag, díszművekre, épületékítményekre alkalmas márványtelepe, amely mindez ideig kiaknázatlanul hever.

Apáthy *István* zoologust a magyar tudományos akadémia 1898 máj. 6. levelező tagjává választotta.

Apatin-szontai ármentesítő társulat. Alakult 1892. Apatin székhelylyel oly célból, hogy Apatin és Gombos közt a Duna bal partján levő 21,000 holdnyi árterületet az ár- és belső vizektől mentesítse. Védőtöltéseinek hossza 25,000 m. A belső vizek levezetésére 50,000 méter hosszu csatornahálózat és két zsilip szolgál. 1896. év végéig mintegy 200,000 forintot fordított a munkálatokra. BGD.

Aperiodikus v. lengésmentes az oly galvanometer, melynek mágnese a kitérítésnél majdnem

lengések nélkül helyezkedik új nyugalmi állásába. A *Siemens-Halske*-féle A. galvanometert l. *Galvanometer* (VII. k.). KÜRSCH.

Apertura (lat.), az optikában (tágabb értelemben) valamely sugárkúp nyilásszöge. *Numerikus A.-nak* nevezik Abbe nyomán a sugárkúp fél nyilásszöge sinusának szorzatát a közeg törésmutatójával. Az optikai eszközök jósága nagy mértékben függ az eszközbe lépő sugárkúp numerikus A.-jától, nevezetesen a kép fényessége, a képnek élessége és finomsága. A kép fényessége arányosan a numerikus A. négyzetével nő; minél nagyobb a numerikus A., annál finomabb részleteket képes az eszköz láthatóvá tenni, annál élesebbek a kép konturjai. A belépő sugárcsomó numerikus A.-ját megszabja a tárgy távolsága az objektivtól és az objektiv nyilása és a tárgy meg az objektiv között levő közeg törésmutatója. A mikroszkópnál a numerikus A.-t ugy lehet megnagyobbítani, hogy a tárgylemez és az objektiv közé nagy törésmutatóju folyadékot teszünk, rendesen olajat (immersio). Ily módon a mikroszkóp lényegesen tökéletesedik. V. ö. *Czapski*, Theorie d. optischen Instrumente (1893). TANGL.

Apetalae (növ.), l. *Szirom talanok* (XV. k.).

Aphasia, l. *Afázia* (I. k.).

Aphroditopolis, l. *Edfa.*

Apiin, $C_{27}H_{32}O_{16}$, glikozid, mely szintelen, szagtalan és ízteln kristályokat alkot, melyek forró vizben oldódnak és 288°-nál megolvadnak. Oldatából kihüléskor kocsonyaszerű alakban kiválik. Előfordul a zellerben és a petrezselyemben. Ha sósavat adunk hozzá, cukor és *apigenin* keletkezik belőle. VÉRTESS.

Apiól, 1. erős ízü, szintelen, olajszerű test, fajsúlya 12°-nál 1·078. Alkoholban és éterben oldódik. Petrezselyemből állitják elő s petrezselyemszagu. Kis adagban, 1 g.-on alul olyan élettani hatása van, mint a koffeinnek, nagyobb adagban, 2—4 g. ugy hat, mint a kinin s azért láz ellen szokták alkalmazni; használják a nők havi bajának rendetlen megjelenésekor is. — 2. (petrezselyem-kámfor) $C_{12}H_{14}O_4$, szintelen kristályokat alkot, fajsúlya 1·015; 30°-nál megolvad, 300°-nál forr; salétromsavval oxálsavat hoz létre. VÉRTESS.

Apirit, a svéd füstnélküli lőpor neve.

Aplesztia, l. *Akoria* (I. k.).

Apo, ókori folyónév, valószinüleg a. m. a mai *Karas* (X. k.).

Apobatész (gör. a. m. leugró), az ógörög kocsiversenyeknél olyan versenyző, aki a robogó kocsiról leugrott, egy darabig gyalog futott, végre pedig a kocsira megint felkapaszkodott. Az ilyen atléták ruha nélkül voltak, pajzsot és nagytaraju sisakot viseltek. Görögországban az A.-ek versenye nagyon népszerű volt, a képzőművészetben is nyomot hagyott (a Parthenon frizein, a gjölbasii heroon domborművein), sőt Rómában is utánzókra talált. L. M.

Apodémika (gör.), az utazás művészete; tanácsadó utazók számára.

Apogámia, l. *Ivarvesztés* (IX. k.).

Apolda, szász-weimari város, (1897) 20,798 lak.

Apolima, a Szamoa-szigetek egyike, egy régi tűzhányó kráterének széle, mely nyugat felé nyitva van, honnét egy szűk nyilás egy öbölbe vezet, melynek közepén cukorsüvegalaku domborodás emelkedik ki, mely mögött a régi teknőalaku kráterágy terül el, hol most a legszebb vegetáció díszlik, mely a lakók házát és telepét környezi. A meredeken emelkedő sziklák a szigetet ugy megerősitik, hogy Manono lakosságának erődül szolgál.

Apor *Gábor* báró (Altorjai), volt államtitkár a király személye körüli minisztériumban, szül. Bécsben 1851 ápr. 12., megh. Badenben (Bécs mellett) 1898 aug. 19. A gimnáziumot a kalksburgi jezsuitáknál és Kalocsán, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Az önkéntesi év után mint tüzértiszt szolgált, de 1877. elhagyta a katonaságot és Háromszék vármegyében előbb vármegyei jegyző, később szolgabiró, majd főjegyző lett, 1884. alispánnak választották. Ebben az állásában tiz évig működött, mig Szápáry Gyula miniszterelnök rá nem birta, hogy foglalja el Nagyküküllő vármegye főispáni székét. Mikor Jósika Sámuel báró 1895. a király személye körüli miniszter lett, A.-t vette maga mellé államtitkárnak. A Bálványos-vár alján fekvő ősi birtokán, a torjai Büdös-barlang alatt 1896. Bálványos szénsavas sósfürdőt létesitette. L. *Büdös* (III. k.).

Após, l. *Ip* (IX. k.).

Apostol-rend, l. *Apostoli testvérek* (I. k.).

Appel *János* báró (l. k.). 1895 febr. 26. Albrecht főherceg temetésén mint a Mária-Terézia-rend legidősebb tényleges szolgálatban levő lovagja A. vezette a kivonult csapatokat. A még ugyanazon évben rendszeresitett csapatfőfelügyelői állások betöltése alkalmával a király kéziratot intézett A.-hez (márc. 14.), melyben jelenlegi állásában való nélkülözhetetlenségével okolja meg azt, hogy a csapatfelügyelői állásokat másokkal töltötte be. 1898 dec. 2. a gyémántokkal diszitett katonai érdemkeresztttel tüntették ki.

Appendicitis (lat.), a vakbél féregnyujtványának lobja. A vakbél már helyzeténél fogva is, hol a bélsárnak a saját nehézkedésével ellenkező irányba kell mozogni, a bélsár felhalmozódására különösen kedvező viszonyokat szolgáltat. A féregnyujtvány szűk volta, a nyilását még inkább szűkitő, Gerlach-féle billentyü pedig érthetővé teszik, hogy a belejutott bélsár kijutása még inkább meg van nehezitve; a pangó bélsár ott besűrüsödik, sőt néha mészsók lerakódása folytán kőkemény bélkővé alakul. Ezen pangó bélsár vagy a kivételesen odajutott idegen testek annak nyálkahártyáját izgatva a féregnyujtvány lobját, fekélyesedését, körülirt elhalását, sőt teljes átfúródását eredményezhetik, amely utóbbi hashártyagyuladásra vezet. Ma biztosnak tekinthető, hogy a vakbéllob s vakbélkörüli lob az esetek túlnyomó többségében a féregnyujtvány lobjának tovaterjedése. A klinikai tünetek a vakbéllob tüneteivel annyira összeszövődöttek, hogy az elkülönítés mindenkor ki nem vehető. A vakbél tájékán székelő heves fájdalmak, székrekedés, étvágytalanság, láz a főbb tünetek, miközben a vakbél tájéka elődomborodó, s nyomásra felette érzékeny. Néha egy rezisztens képlet is kitapintható, mely részben már a képződött izzadmány által van feltételezve. A

féregnyujtvány fekélyesedése átfúródáshoz vezethet, de ha ezt megelőzőleg a körülirt hashártyalob összenövéseket hozott létre: az minden következmény nélkül maradhat. Ha a féregnyujtványban létrejött hegek azt átjárhatlanná teszik: annak savószerü folyadékgyülem által okozott kitágulása jő létre. A gyógykezelés a bélhuzam kiürítésében — hashajtók a hashártya izgalmánál kerülendők — ópium adagolásában s a jég külső alkalmazásában áll. Elhúzódó v. kiújuló esetekben ma a sebészi beavatkozás indokolt. TAUSZK.

Appenzell (A.-Innerrhoden), 1895. az alkotmánya annyiban szenvedett módositást, hogy a rendi tanács (Ständerat) tagjait nem a nagy tanács, hanem a községek választják.

Apponyi, 1. *Albert* gróf (I.k.), 1892 okt. a Hentzi-emlék megkoszoruzása kérdésében igen erélyesen ellenezte a Szápáry-minisztérium javaslatát. Az új Wekerle-kormánynyal szemben eleinte várakozó álláspontot foglalt el. Az egyházpolitikai reformot egészben véve helyeselte ugyan, de a polgári házasság kötelező formáját ellenezte. Midőn az 1892—93 telén folyó fuziótárgyalások eredményre nem vezettek, A. ismét mint az ellenzék vezére lép fel, bár egész külön állva a főrendi ellenzéktől és az abból alakuló néppárttól. Nem szenved kétséget, hogy a két véglet közötti megállása, az akkori izgatott időkben, nem vált javára népszerüségének. Wekerle bukása után ő is ott volt a király által véleményadásra meghivott politikusok közt, mint az első ellenzéki. De A.-nak kormányra lépése még akadályokba ütközött és ő különösen a katonai kérdésekben támadta a Bánffy-kormányt. De a millenniumi év beköszöntésekor, 1895 karácsonyakor kiadott cikkében, a nemzeti nagy ünnepre való tekintettel, az isten békéjét (treuga dei) proklamálta, melynek fejében első sorban a választások tisztaságát és az azt biztositó kuriai biráskodást követelte. Ezen eljárása hazafiasságát és nemeslelküségét minden párt készségesen elismerte, mind a mellett az 1896 októberben végbemenő választáskor az A. által vezetett párt kerületeinek felét elvesztette és A.-t magát is csak nagy erőfeszitéssel és csekély többséggel választották meg régi kerületében Jászberényben, az egész hivatalos választási apparátus által támogatott Erdély miniszterrel szemben. Pártjának ez a kudarca és az ellene folytatott szinte személyes küzdelem ezentúl szenvedélyesebbé tette A. politikáját. De ahol az ország érdeke megkövetelte, le birt mondani a párttekintetekről. Igy 1897 végén, midőn az ausztriai viszályok miatt lehetetlen volt a lejáró kereskedelmi szerződést megújitani, hozzájárult az ideiglenes önálló rendelkezéshez, bár pártjának legnagyobb része fel akarta használni a kormány megbuktatására kinálkozó alkalmat. Később azonban Bánffyval szemben egyre erősebben hangsúlyozta a teljes és végleges önálló rendelkezés jogát. A bécsi és ischli tanácskozások titokzatossága az 1898. őszi ülésszak elején újabb erős támadásra birta a kormány ellen. Kijelentette, hogy az országgyülés nem járulhat sem a budget megszavazásához, sem az indemnityhez, mig a kiegyezés dolgában tisztán nem lát. Igy indult meg az u. n. erős, tárgyilagos vita, melyből csakhamar az obstrukció fejlődött. Ezt A. csak Bánffy lemondásáig akarta folytatni, kinek e lemondás feltétele alatt az indemnityt is kész volt megadni. A Széll-kormány alakitásakor, mivel a saját programmját látta az által megvalósitva, pártjával együtt, 1899 márc. 2-án belépett a szabadelvü kormánypártba. 1893. a Kisfaludy-társaság tagjává választotta, hol az 1895 febr. 10-iki diszgyülésen olvasta föl: *Aesthetika és politika, művész és államférfiu* c. értekezését (megjelent Budapest 1895). 1896. a budapesti tud.-egyetem államtudományi tiszteletbeli doktori diplomával tisztelte meg. 1898 máj. 6. az akadémia tiszteleti taggá választotta. A. *Beszédei* (Bpest 1896, 2 köt.) cimen az országgyülésen mondott beszédei jelentek meg. A. külföldön is nagy szolgálatokat tett hazájának a brüsszeli és kristianiai interparlamentáris gyüléseken való kiváló szereplése által. 1897 tavaszán nőül vette *Mensdorff-Pouilly* Klotild grófnét. E házasságából két gyermeke született. MARCZALI.

2. *A. Géza* gróf, *A. Károly* (I. k.) egyetlen fia, szül. Bécsben 1853 febr. 16. Középiskolái bevégzése után jogot hallgatott, majd átvéve pálfai uradalmát, annak kezelésével foglalkozik. 1881 óta cs. és kir. kamarás, a főrendiház tagja.

3. *A. György* gróf megh. Eberhardon 1899 febr. 28.

4. *A. Lajos* gróf, szül. 1849 máj. 4., a nagy- és kis-apponyi uradalmak birtokosa. 1884. Kis-Apponyban közkórházat emelt. 1878 óta cs. és kir. kamarás. 1895 dec. 13. kinevezték magyarországi udvarnagygyá s ugyanekkor megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot. 1898 nov. 30. pedig az I. oszt. vaskorona-rendet. A főrendiháznak örökös tagja. Felesége Seherr-Thoss Margit grófnő 1899. megkapta az I. oszt. Erzsébet-rendet.

5. *A. Sándor* gróf (I. k.), az akadémia igazgató tanácsának s a nemzeti muzeumi tanácsnak tagja. Jelentékeny része volt a szegzárdi muzeum felállitásában (1896). 1897. megkapta a v. b. t. tanácsosi méltóságot.

Apprehensio (lat. a. m. megragadás), a római jogban a birtokbavételt jelenti. A régi római jogban a birtokbavételhez szükséges volt az ingó dolognak kézzel megfogása és az ingatlanra való rálépés. Büntetőjogi szempontból az A. a lopás befejezésének időpontjára nézve fennálló három elmélet egyike szerint a lopott tárgynak a tolvaj által valóságos hatalmába kerítését jelenti (p. nyalábba szedte, kosárba rakta, összecsomagolta). Az A.-nális elmélet szerint, mely ma a királyi kuria biráskodásában is uralkodó, mihelyt a tettes előkészitette a tárgyat arra, hogy elvigye, a lopás még akkor is be van fejezve, ha e pillanatban rajtakapják s ő tényleg semmit el nem vihet. Ezzel szemben az ablacionális elmélet hivei a lopást csak az elvitellel tekintik befejezettnek. L. még *Apprehendál* (I. k.). VÁMBÉRY.

Approbáció, *a tankönyveké*, az iskolai főhatóságoknak azon intézkedése, amely szerint a vezetésük alatt álló iskolákban csak az olyan tankönyvek használatát engedik meg, amelyeket előbb megvizsgáltak és hasznavehetőknek itéltek. Az A. előnyösen különbözik a tankönyvek monopoliumától, mert mig e mellett az iskolának egy-egy tantárgy tanitására csak *egy* bizonyos,

többnyire a hatóság által kiadott tankönyvet szabad használnia, addig az A. mellett a tanárnak, tanítónak módjában van a jóváhagyott könyvek egész sorából megválasztani azt, amely módszertani belátásának legjobban megfelel. Jóllehet az A. is megköti egy bizonyos fokig a tanító szabadságát s jóllehet e szempontból ellenzik is sokan ezt a megszorítást, azt hozván fel okul, hogy a tanító többre megy egy objektiv kevésbbé jó tankönyvvel, amely azonban neki szubjektive inkább megfelel, mint egy tárgyilag véve jobb tankönyvvel, amely az ő személyes meggyőződésével nem egyezik: mégis el kell ismerni, hogy a jóindulatu A.-nak bizonyos körülmények között megvan a maga jogosultsága és üdvös hatása a tanításra. A jóindulatu, minden zaklatástól ment A. nem is köti magát kicsinyes pedantériával egy bizonyos módszerhez, de igenis ügyel arra, hogy az iskolákban használandó tankönyv egyezik-e a tantervben megállapított tanmenettel, nem tartalmaz-e tárgyi hibákat, tévedéseket, nincsenek-e benne állami ellenes tanítások, nem ütközik-e a közerkölcsiségbe, nem mételyezi-e meg rossz nyelvezetével a tanulók nyelvérzékét stb. Magyarország közoktatásügyi kormányzatában fennáll az A. intézménye. A középiskolai tankönyvek engedélyezését a Középiskolai Rendtartás 27-ik pontja rendeli el, a népoktatási tanintézetekben használt könyvek A.-ját pedig a minisztériumnak 1886. a tanfelügyelőkhöz intézett rendelete. A könyvek megbirálását 1895-ig az országos közoktatási tanács, azóta közvetlenül maga a közoktatási minisztérium végzi esetről-esetre fölkért szakértők véleménye alapján. — A r. kat. egyházi szempontból l. *Index librorum prohibitorum* (IX. k.). RADÓ V.

Április 11. Az 1898. V. t.-c. az 1848-iki törvények megalkotásának félszázados évfordulója alkalmából Á.-ét, mint azt a napot, amelyen V. Ferdinánd az 1848. évi korszakot alkotó törvényeket szentesítette, nemzeti ünneppé nyilvánította.

Apró bolygók (I. k.) felkeresésére ma már általánosan a fotográfiát alkalmazzák. Mig ugyanis az álló csillagok az óramű által hajtott távcsöre alkalmazott fotográfiai lemezen pontalaku nyomot hagynak, az A. saját mozgásuk folytán vonalat húznak, amelyről könnyen felismerhetők. Jelenleg mintegy 440 ismeretes, de ezek közül egynéhány már régebben felfedezett A.-kal is lehet azonos. Ezen esetleges azonosság végleges kiderítése előtt az égi testek nem kapnak nevet és folyó számot, hanem csak időleges jelölést, p. 1898. DQ. Nagy számuknál fogva pályameghatározásuk igen sok és folyton szaporodó munkát ad. Számuk természetesen ismeretlen, de minthogy a jelenleg felfedezettek nem *lényegesen* kisebbek, mint a 10—20 évvel ezelőtt találtaké, azért egy alsó határ létezése és ezzel véges számuk valószinüsége elég nagy. Pályájukat illetőleg elég excesszivek; a legkisebb naptávolsággal (322 millió km.) bir (323) Brucia, a legnagyobb távolsággal (631 millió km.) (279) Thule; amannak keringési ideje 3 év 62 nap, emezé 8 év 292 nap. A legnagyobb excentrumossággal bir (132) Aethra, a legkisebbel (334) Chicago. Amannál a legnagyobb távolság 2-szer, emennél csak $\frac{1}{270}$-del nagyobb, mint a legkisebb távolság a Naptól. A legnagyobb hajlással bir a földpályához képest Pallas (34° 42'), a legkisebbek (20) Massalia (0° 41'). Pályaviszonyukat illetőleg némelyike tehát már a periodikus üstökösökhez közeledik, különben pedig a statisztikai összeállítást eredetükre vonatkozólag határozott felvilágosítást nem ad, csak annyi világlik ki, hogy a periheliumok némileg kiválasztó irányítást mutatnak. Minthogy a fotometriai mérések tanusága szerint leginkább a Hold és Merkurhoz hasonlítanak, mondhatni hogy az A. is légkör nélkül szükölködnek. Az eddig ismeretes A. együttvéve alig adnának 650 km. átmérővel biró bolygót, s ha számukat ezerrel növeljük is, az átmérő még 800 km.-re sem rúgna. Az egész rajtömege tehát alig lesz több, mint a Hold tömegének $\frac{1}{50}$ része, fényességükből meghatározható hozzávetőleg átmérőjük is; Barnard a Lick csillagvizsgálón egynémelyikének átmérőjét tényleg lemérhette. E szerint Ceres, Pallas és Vesta 964, illetőleg 440 és 381 km. átmérővel bir.

Az A. eloszlásában a legfeltünőbb jelenség az u. n. *Kirkwood-féle hézagok*: az aszteroidák hiányoznak azokon a helyeken, amelyeken a bolygó keringési ideje Jupiterével egyszerü egész számok szerint összemérhető volna. Tehát az elrendezésben hézagok vannak azon helyeken, amelyeken a bolygó $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{5}$, $\frac{3}{7}$ Jupiter-év alatt keringene a Nap körül. E sajátságos kiválás kétségtelenül Jupiter jelentékeny pályaháborgásaival függ össze s analogonja a Saturnus gyürüjében is látható.

A legérdekesebb A. egyike az 1898. DQ jelölésü, amelyett Witt a berlini Urania-intézetben 1898 aug. 13. fotográfiai úton talált. Később kitünt, hogy ugyanezen bolygó már 1893. készült, de eddig ki nem mért amerikai fotogrammokon is foglaltatik. Ez aszteroida, melynek keringési ideje 644·7 nap, még a Mars pályáját is metszi és ezen bolygónál jelentékenyebben közelebb juthat a Földhöz, nevezetesen 20 millió km.-re. Pályája tehát az A.-étól teljesen elüt. Végre megemlíthető, hogy Wolff egyik újolag Heidelbergában felfedezett apró bolygót az Astronomische Gesellschaftnak 1898 szept. végén Budapesten tartott nagy gyülése emlékére *Hungariának* keresztelte. KÖV.

Apuhtjin *Njikolajevics Elek*, orosz költő, megh. Szent-Péterváron 1893 aug. 29.

Aquae Balizae, ókori fürdőhely és állomás Pannoniában, a Mursa (Eszék) és Siscia (Sziszek) közötti útvonalon, Incero és Varianis között; ez idő szerint *Daruvár* (4. V. k.).

Aquae Calidae, l. *Hamam Birra*.

Aquae Tibilitanae, l. *Hamam Meskutin*.

Aqua hungarica, l. *Gutaviz* (VIII. k.).

Aqua Viva, pannoniai római hadi állomás a Mursa (Eszék) és Poetovio (Pettau) közötti úton; ez idő szerint *Varasd* (XVI. k.).

Aquifoliaceae (növ., magyalfélék), l. *Magyal* (XI. k.).

Aquila *János*, olasz származásu festő, ki Regedén (Radkersburgban) született. A XIV. sz.-ban. Magyarország sok templomát ékesítette falfestményekkel; a veleméri, tótlaki, martyánci és turnicsei templomokban látható freskóinak töre-

dékei művészi alkotások. Egyik festményét, mely jobboldalt a szent családot s balról a kis szent Jánost irni tanító szent Erzsébetet ábrázolja, a bécsi cs. muzeumban őrzik s oly jelesnek tartották, hogy sokáig Zeitbloomnak, majd Schaufleinnak, az ónémet iskola ezen legkiválóbb mestereinek tulajdonították. Különben nemcsak magyarosan ruházkodott, mint önmagáról festett arcképe is bizonyítja (l. az *ábrát*), hanem magyaro-

Aquila János, saját egykoru festménye után.

san is gondolkozott, midőn magyar történelmi mozzanatokat választott művészete tárgyaiul. L. még *Magyar festészet* (XII. k.). M.

Aquilai gróf, ezt a címet viseli *Bourbon Lajos Mária* herceg, szül. Nápolyban 1845 jul. 18.; morganatikus házasságot kötött New-Yorkban 1869 márc. 22. *Hamel* Mária Amáliával (szül. Habanában 1847 jun. 19.), aki később a *contessa de Rocca-Guglielmo* címet kapta. Házasságukból egy fiu és egy leány született.

Aquilegia (növ.), l. *Harangláb* (VIII. k.).

Aquincum (I. k.). Évek óta rendszeres ásatások folynak A.-ban, még pedig első sorban az u. n. *Papföldön,* melyeknek eredményei egy külön e célra stilszerüen tervezett és ott a helyszinén épült muzeumban vannak összegyüjtve. Ezeket az ásatásokat most már teljesen *Kuzsinszky* Bálint vezeti, ki több oly leletre talált, melyek nemcsak magának A.-nak helyrajzi fekvésére nézve érdekesek, hanem a pannoniai városok belső életére, társadalmi és vallási viszonyaira is élénk világot vetnek. A legutóbbi két évben (1897—98) a kutatások azon parlagon heverő terület felásatására irányultak, mely egyrészt a macellum és kaparóház között, másrészt az országúttól keletre az 1888. felásott fürdőig, illetve nagy lakóházig feküdt. A leleteknek egyik fontos eredménye az a 4 mérföldkő, melyeket 1898 őszén találtak meg, s melyeknek fekvéséből kitünik, hogy az A.-i castrum a mostani ó-budai hajógyár helyén állott. Fontosak továbbá a budai vigadó táján felásott sirkövek, melyek viszont azt igazolják, hogy a II. légió már Domitianus alatt A.-ban állomásozott. Mindezt kiegészitik az esküdtéri híd alapozásánál felvetődött római kövek, melyek most már megint oda kerültek vissza, ahonnan őket régente elhurcolták, t. i. A.-ba. V. ö. *Kuzsinszky* Bálint, Az A.-i castra kérdése (Arch. Ért. 1897). L. M.

Aquinói Szent-Tamás-társaság. Kiss János kezdeményezésére 1892. létesült a következő célra: ismertetni, bebizonyitani, tovább fejleszteni és terjeszteni a keresztény felfogásu bölcselettudományt, kivált aquinói szent Tamás szellemében s megcáfolni az ezzel ellentétben álló bölcseleti rendszereket és tételeket. E célból a nyári hónapok kivételével havonkint ülést tart, melynek fő tárgya értekezések felolvasása és eszmecsere. 1899 juliusig összesen 42 ülést tartott, melyen 58 dolgozatot olvastak fel. A társaság védője *Steiner* Fülöp székesfehérvári püspök, tiszteletbeli elnökei *Wolafka* Nándor választott püspök és *Bognár* István kanonok, elnöke *Városy* Gyula pápai prelátus, alelnöke *Kiss* János. Van 37 alapító, 80 rendes és 60 pártoló tagja.

Araba vagy *arba* (arab), Közép- és Kis-Ázsiában használatos primitiv szerkezetü kocsi, amely alakjára nézve a debreceni talyigához, a dunántúli kordéhoz és az olasz kubikosok kétkerekü földhordó kocsijaihoz hasonlit. Két kereke a tengelylyel együtt forog. Közép-Ázsiában teherhordásra, a Kaukázusban a postának és sebesülteknek szállitására használják; a kisázsiai török városokban azonban a négykerekü, nagyobb és diszesebb A.-kat a nők kocsikázásra használják s ilyenkor aranyrojtos piros kendőből sátorforma tetőt alkalmaznak reá. Az A.-t ökrök húzzák s a kocsis gyalogol mellette.

Arábia (I. k.) az utolsó években is (1890, 1891) szinhelye volt a rakoncátlan beduin törzsek felkeléseinek, melyek a török kormánynak amugy is gyönge lábon álló tekintélyét még jobban alásták. 1898 tavaszán DNy-i A.-ban volt komolyabb felkelés, melyben a törökök több vereséget szenvedtek; nov. 30. azonban sikerült Abdullah Allah pasának Szana tartományban, Szaden közelében a felkelőket leverni és Szaden városát, a felkelés fő fészkét bevenni.

Az A.-ban járt tudományos expediciók közül az érdekel bennünket közelebbről, melyet 1898. a bécsi akadémia D-i A.-ba indított s melynek élén Landberg gróf, svéd utazó állott. Az expedició célja Ezan és vidékének kikutatása volt. Az expedicióban a hirneves *Müller* D. H. nyelvtudós és *Simonyi* O. is résztvettek. De Landberg gróf megfontolatlan magaviselete folytán az ezani szultán megvonta az engedélyt a kutatások folytatására, mire Landberg gróf elutazott; a többiek azonban Szokotra szigeten és Hadramaut környékén folytatták buvárkodásukat és nagybecsü feliratokkal s növény- meg állatvilági leletekkel tértek 1899 tavaszán haza.

Irodalom. Nolde Ed., Reisen in Inner-A. u. in Kurdistan, Braunschweig 1895; Wellhausen J., Reste arabischen Heidentums, Berlin, 2. kiad. 1897; Brockelmann K., Gesch. der arab. Literatur, 1. köt., Weimar 1897; Lane-Poole, Stanley, Catalogue of Arabic Coins (a kairói gyűjteményben, London 1897; Chauvin Viktor, Bibliographie des ouvrages arabes, Lipcse 1898; Landberg C., Die südarabische Expedition der kais. Akademie in Wien, München 1899. M. L.

Arabis *L.* (növ.), l. *Ikravirág* (IX. k.).

Arab sivatag, Közép- és Felső-Egyiptomnak a Nilus és Vörös-tenger közt fekvő része, amelyet (néhol 2000 m.) magas hegyek borítanak. Oázisai nincsenek, de mélyebb völgyeiben, különösen északi részeiben, fakadnak források, vannak természetes ciszternák, amiért is ezekben arabok nomadizálnak. A Kosszeirből Thebébe vezető karaván-út mentén fekvő Hammamatnál a régi egyiptomiak a szárkofágjaik és a szfinkszek számára dioritot, afanitot stb. bányásztak, a Vörös-tenger közelében emelkedő Dukhan-hegyből pedig pompás vörös porfirt, amelyet későbben a görögök és rómaiak is nagy előszeretettel használtak föl vázák, oszlopok, mellszobrok stb. készítésére. A Dsebel Fatiréből gránitot és rezet, a Dsebel Zebara mellett pedig hires smaragdokat találtak.

Araceae (növ.), l. *Kontyvirágfélék* (X. k.).

Arachis *L.* (növ.), l. *Mandubi-bab* (XII. k.).

Arad *vármegye* (I. k.), területe a legújabb adatok szerint 6443 km², lakóinak számát (1898) 368,500 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 sz. kir. város, 62 nagy- és 154 kisközség. A szolgabirói járások száma 10, a járásbiróságoké 8 (Arad, N.-Buttyin, N.-Halmágy, Radna, Borosjenő, Kisjenő, Pécska, Világos, melyek a buttyini kivételével telekkönyvi hatósággal is fel vannak ruházva; az aradi járásbiróság telekkönyvi hatósága az aradi törvényszék), a körjegyzőségeké 36. Puszta, telep és major van 229. A vármegye (és a területén fekvő Arad sz. kir. város) területén van 3 kórház 246 ágygyal; egész területén működik 93 orvos, 197 okl. bába és 42 gyógyszerész. Van 121·5 km. állami és 579·4 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 28·2 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 407·7 km., miből 140·1 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 74. Van 63 posta- és 75 táviróhivatal, továbbá 541 távbeszélő-hivatal, ill. állomás. A vármegye területén fennáll 4 bank, 9 takarékpénztár és 15 szövetkezet, összesen 6.083,600 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 424, köztük 1 hittanintézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 20 különféle szakiskola, 2 tanitóképző intézet, 371 népiskola, 25 kisdedóvó és 3 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 46,530 tanuló látogatta. A közlekedés fővonalaihoz tartoznak az aradi és csanádi egyesült vasutak. TH—V.

Arad (I., I. k.), van pénzügyi és igazságügyi palotája, villamos világitása, közúti vasútját is villamos erőre alakitják át, zeneiskolája kettő; van fa- és fémipariskolája, kereskedő-tanfolyama, Kölcsey-egyesülete. Sajtóbirósága nincs; de van pénzügyi igazgatósága és állami jószágigazgatósága, állami vasutak üzletvezetősége. Említendő a Neumann-féle szeszgyár és gőzmalom, papiranyaggyár. Hirlapjai közül az Alföld és Házi Közlöny megszünt; újabban keletkezett az *Aradi Ujság* és az *Aradi Hétfői Hirlap*. V. ö. Arad vármegye és Arad sz. k. város monográfiája, szerk. *Jancsó* Benedek, III. köt. (I. rész); A vármegye és város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leirása, irta dr. *Gaal* Jenő (Arad 1898).

Arad-csanádi egyesült vasutak. Magyarország első helyi érdekü vasútja, az 1875. XLIV. t.-c. engedélyeztetvén, a részvénytársaság 1.620,000 frt alaptőkével 1875 dec. 27. alakult meg. Az első 41 km.-t 1877 febr. 1. adták át a közforgalomnak. Azóta folyton évről-évre növekedett. 1881. megnyilt a borosjenő—borossebesi vonal, 1884. az arad—csanádi, 1887. a szentanna—kisjenői, végre 1888. a borossebes—jószáshelyi vonalrész is. E vonalak összes hossza 315 km. Ezenkivül átalakitották 1888. a 13·6 km. hosszu borosjenő—cserméi vonalat is. A vonalak jellege síkpálya 5% legnagyobb emelkedéssel. A részvénytársaság székhelye Arad. Az üzletet önálló igazgatóság kezeli. V. ö. *Dobiecki*, Helyi érdekü vasutaink alapitása, épitése és üzlete.

Aradi *Zsigmond.* Újabban Petőfi dombormívü arcképét készitette el a nagy költő leghitelesebb hasonmásainak fölhasználásával. Ezt a művet, közadakozás útján, egy Jókai Mór elnöklete alatt álló bizottság vásárolta meg tőle, azzal a szándékkal, hogy vagy a Petőfi-társaság ereklyetárának vagy valamely nyilvános gyüjteménynek fogja ajándékozni. A. jelenleg Erzsébet királyné mellszobrán dolgozik.

Aradi vértanuk (I. k.) kivégzésének ötven éves fordulóját 1899 okt. 6. nagy ünnepélylyel ülte meg a nemzet. A képviselőház, a miniszterelnök inditványára, a Ház elnökét bizta meg azzal, hogy az A. emlékszobrára koszorut vigyen. A Ház elnökével számos képviselő ment Aradra, ahová ezrével zarándokolt az ország minden részéből a nép. Nagy számban gyültek össze a szabadságharcban küzdött agg honvédek is. A minoriták templomában tartott gyászmise után a küldöttségek megkoszoruzták az A. emlékszobrát és a kivégzésük helyén álló egyszerü emléket. Budapesten szintén megünnepelték az évfordulót (okt. 6. és a rákövetkező vasárnapon, okt. 8.) s a székes főváros közönsége, az egyetemi ifjuság és az ünneplő testületek megkoszoruzták Batthyány Lajos gróf mauzoleumát. A vidék is mindenütt ünnepelt.

Aradmegyei ármentesitő és belvizszabályozó társulat. Alakult Kisjenő székhelylyel 1864. oly célból, hogy a Fehér-és Fekete-Körösnek Arad vármegyében fekvő árterületét az árvizektől mentesitse és róla a belső vizeket levezesse. Árterületének nagysága 58,242 magy. hold. Védőtöltéseinek hossza 142,478 m. A belső vizek levezetésére 15,000 m. hosszu csatorna, 1 tégla-zsilip és 13 vascső-zsilip szolgál. 1895-ig befektetett épitéstőkéje 2.198,940 frt. BGD.

Arafura-tenger, neve az Ausztrália északi részén elterülő tengerrésznek, melyet délről Uj-Guinea délnyugati partja, északról az Aru-szigetek és Timorlaut, keletről a Torres-út és nyugatról a Timor-tenger határol, mely az Indiai- és Nagy-oceánt összekapcsolja.

Aragh (Pünkösd-sziget), az Uj-Hebridák egyik szigete a Déli tengerben, az É. sz. 15° 26′ és a K.

h. 168° 10′ alatt; területe 743 km², 3000 lak. A szigetet 600 m. magas hegyek borítják; tengerpartja erdős és termékeny, egyetlen helysége Vaimaru.

Arago *Emánuel* (2. II. k.), 1894. berni nagykövet állásáról lemondott. Megh. Párisban 1896 nov. 26.

Aramea, l. *Arámeusok* (II. k.).

Áramhenger (szolenoid), l. *Mágneses indukció* (XI. k. 802. old.).

Áramveszteség, elektromos áramlás az elektromos vezetőt környező anyagba. Mennél roszszabb vezető, azaz mennél jobb szigetelő ezen anyag, annál kisebb lesz az Á. A száraz levegő rossz vezető, elektromos légvezetékeknél tehát főleg az alátámasztási pontok jó szigetelésére kell ügyelni és ezen alátámasztási pontok számát lehetőleg csökkenteni, hogy az Á. lehetőleg csekély legyen. Kabelvezetékeknél a vezető egész hosszában szigetelő anyaggal lévén burkolva, ennek szigetelő képességére kell nagy figyelmet fordítani.

Arankavidéki belvíz-véd- és levezetési társulat. Alakult 1882. N.-Kikinda székhelylyel oly célból, hogy Temes és Torontál vármegyékben az Aranka-ér mentét csatornázza és az árvizektől mentesítse. Árterületének nagysága 188,847 hold; védtöltéseinek hosszusága 39,957 m.; a belső vizek levezetésére 403,460 m. csatorna, 5 állandó, összesen 307 lóerejű szivattyú-telep és 16 tölgyfazsilip szolgál. 1895. évig befektetett építéstőkéje 1.106,073 frt. BGD.

Aran-szigetek, l. *Arran* (2., II. k.).

Aran-völgy (Valle d'Aran), a Pireneusok egyik szép völgye Lerida spanyol tartományban. A völgyet a felső Garonne öntözi és Franciaország felé nyitva áll. Körülbelül 13,000 ember lakja, kik nagyon szegényes viszonyok között élnek, fakereskedelmet és öszvértenyésztést üznek. Főhelye *Viella* (746 lak.). Tőle 4 km.-re Bosost (400 lak., kitünnek nemzeti viseletük által) alatt *Lès* fürdőhely régi kastélylyal és kénforrással (39 C°). A. a Port de Viella által (2505 m. magasságban szállóhely) a délebbre fekvő Noguera Ribagorzana völgygyel van összekötve.

Arany (II. k.). *Képződése.* Újabb időben sokat foglalkoztak a különféle érctelepek képződésének kérdésével és a kutatások keretébe foglalták a hegyi A. képződésének kérdését is. A hegyi A., vagyis azon A., mely eredeti termőhelyén kőzetekben található, legtöbbször quarchoz van kötve és néhány szulfidásványnyal együtt terem, legfőképen pirittel, de néha kalkopirittel, galenittel, szfalerittal és antimonittal is. Igen gyakran találni a quarchoz és szulfidokhoz kötött A.-at eruptiv kőzetekben, nevezetesen quarctrachitban, dioritban, andezitban, diabászban stb. Az újabb kutatások szerint nagyon valószinű, hogy az eruptiv kőzetekben található A. azokból a kovasavas forrásokból vált ki, amelyek az eruptiv kőzet kitörése után, mint az erupció utóhatásai a föld belsejéből tódultak a felületre. Támogatja ezt a magyarázatot az a tény, hogy újabban Kalifornia és Nevada egyes meleg forrásaiban és gejzirjaiban gyengén alkálikus, de kovasavban gazdag A.-tartalmu oldatokat találtak. A meleg források és a gejzirek vulkáni működés utóhatásai. Hogy milyen alakban van és volt az A. az ilyen forrásokban feloldva, vajjon A.-klorid alakjában-e, avagy mint fém-A., az eldöntve nincsen. Az A. kicsapásánál az oldatból a szulfidok, különösen pedig a vasszulfid (pirit), az ólomszulfid (galenit), a vasrézszulfid (kalkopirit) és az antimonszulfid (antimonit) játszhattak szerepet. Kisérletekkel kimutatható, hogy ezek a szulfidok az A.-at A.-kloridoldatokból tökéletesen kicsapják. Valószinü, hogy helyenként szerves vegyületek is működtek közre az A. kicsapásánál, amire az a jelenség vall, hogy néhol (különösen Transzválban) az A.-erek ott leggazdagabbak, ahol sok a bitumentartalmuk. Dél-Afrika A.-at tartalmazó quarc-teléreibe és konglomerátjaiba is az A. alighanem A.-at hordozó kovasavas forrásokból került. A délafrikai A.-mezőkön gyakori a diabász és a diorit mint eruptiv kőzet. Ezeknek kitörése közben vagy után kerülhettek az A.-at oldva tartó kovasavas források a felületre. Különösen nehéz az A. képződésének magyarázata a konglomerátokban. Ezekben az A. majdnem kizárólag abban a pirit és quarc képezte kötőanyagban van, amely a quarckavicsokat tartja össze. Nagy ritkán találni az A.-at magukban a kavicsokban, de ekkor is csak finom repedésekben, amelyekbe az A. utólagosan kerülhetett. Az A. képződését ezekben a konglomerátokban a következőképen magyarázzák: quarckavicsok és apró piritkristályok A.-at hordozó kovasavas vizekbe kerültek. A pirit az A.-at kicsapta és az A. a pirit felületére rakódott. Az a kevés A. pedig, amely a konglomerátokban nem a pirithoz van kötve, hanem a quarckavicsokhoz, az ugy került oda, hogy az A.-t vasgálic csapta ki és a quarcra rakódott. Ahol az A. előfordul és nincsen szulfidásvány, nevezetesen pirit jelen, ott a pirit elmállott és csak mállási termékei figyelmeztetnek arra, hogy ott valamikor pirit lehetett. Nagyon valószinü, hogy az A. másodlagos fekvő helyén is feloldódhatik és újból kicsapódhatik. Csakis igy magyarázható az a jelenség, hogy apró A.-kristályokat elégszer találni az A.-mosókban is. Legvalószinübb, hogy azok ott helyben képződtek. A legnagyobb tömege azonban annak az A.-nak, amely másodlagos termőhelyen, homokban, kavicsban található, a helytálló kőzetekből került a viz mekanikai munkája következtében.

A legújabb *A.-termő ország* Klondike vidéke Alaska és brit É.-Amerika határában, ahol 1897. ütött ki az A.-láz. Az A.-termőhelyek azon a területen vannak, amely területet a Jukon folyó és Klondyke-River nevü mellékfolyója zár körül. A kőzet agyagpala, ebben vannak A.-tartalmu quarctelepek. Ezeknek kiaknázása roppant nagy nehézségekbe ütközik, ugy hogy inkább csakis a velük genetikailag kapcsolatos homokban, a mosókban, folyik az A. bányászata. Mivelhogy a föld az egész éven át be van fagyva, melegített kövekkel engesztelik fel, hogy az A.-tartalmu homokhoz hozzáférjenek. Télen nem lévén az A.-mosáshoz vizük, csakis a két nyári hónapban dolgozhatnak. Csakis ott fizeti ki magát a bányászat, ahol naponként 30 g. A.-termelésre számíthatnak. Néhol 60—90 g. A. is kerül naponként.

Klondike vidékén tulajdonképen már 1889 óta ásnak A.-at. Ez év óta 1896-ig bezárólag vagy 4 millió frt értékü A.-at bányásztak, 1897. pedig, amikor az A.-keresés nagyban megindult, az A.-termelés értéke meghaladta az $5^1/_2$ millió frtot.

Az utóbbi években az *A. bányászata* egészen megváltozott, egészen más irányt vett. Mig 30 évvel azelőtt a világ összes A.-termésének csupán 1—2%-a került ki eredeti termőhelyről, helyt-álló kőzetből, ma alig 25%-át kapják homokból, kavics közül, tehát mosókon, a többit mind eredeti termőhelyről hozzák. A hegyi A. ma jelentékenyen túlszárnyalta a mosó-A.-at. Ugy a bányászati, mint a kohászati eljárásoknak szükségképen meg kellett változniok, amidőn egyes A.-mezők kimerültek, amikor eredeti termőhelyén keresték föl a nemes fémet és rájöttek, hogy a termés-A. a legkülönfélébb formában és állapotban található. Majd szép sárga szemekben határozottan kristályos szerkezettel, majd rendkivül vékony, apró lemezekben, majd finom fekete por alakjában, majd pedig idegen anyaggal, más ércek vékony rétegével bevonva. A régiek csakis a szépen fénylő sárga termés-A.-at ismerték, tehát csupán ezt keresték. A mai idők A.-ásója jól tudja, hogy az A. a legkülönfélébb mezbe rejtőzködik és hogy a különféle mezből ki lehet őt vetköztetni. A kivetköztetés közben azt is kiderítette, hogy földünk A.-ban sokkal gazdagabb, mint régente hitték. Az idegen mezbe bujt A. nemcsak szemünk előtt rejtőzködik, hanem ellene is szegül azoknak a régi, kipróbált módszereknek, amelyekkel az A.-at kiválasztották. Az egykor általánosan használt iszapoló módszer felmondja a szolgálatot, amint az A.-szemek nagyon aprók, mert ez igen finom osztatu A., nagy tömöttsége mellett is, csak ugy uszkál a vizen, akár a finom iszap. Az A. amalgamozása sem válik be minden körülmény között. A kéneső az A.-at csakis akkor oldja fel könnyen, ha az A. kristályos szerkezetü; a finomul osztott, alaktalan, fekete A.-at a kéneső nagyon kevéssé oldja; ha még a kéneső olyan A.-hoz ér, amely idegen anyaggal, valamiféle ércel vonódott be, a hatás épenséggel semmi. Mindezek következtében a dolog ugy fordult, hogy az A.-ású meg a tudomány embere is arról győződött meg, hogy egész sora van az A.-előfordulásoknak, A.-érceknek, amelyekkel nem boldogul, amelyekből az A.-at ki nem kaphatja. Amily mértékben szaporodtak az ilyen A.-előfordulások, a makacskodó A.-ércek, abban a mértékben fokozódott olyan módszer kitalálásának a szüksége, amelylyel az ember amazokat az A.-akat is használna fordíthassa. A sokféle módszer közül a *klórozási módszer* (l. *Arany*, II. k. 13. old.) jól bevált, vagyis klórral vonták ki a más eljárásokkal makacskodó A.-at. Sokfelé, különösen Amerikában, még ma is sürün használják ezt a módszert, még pedig elektrolitikus kiválasztással kapcsolatban, de tökéletesebb ennél a módszernél a *Mac Arthur Forest-féle cianid-eljárás*, mely ma mindenfelé erősen hódit, különösen pedig Dél-Afrikában a transzváli A.-bányákban használatos. A cianid-eljárás híg ciankálium-oldattal választja ki az A.-at. A ciankáliumnak megvan az a nevezetes tulajdonsága, hogy az A.-at mindenféle alakjában igen jól oldja. 12—18 óráig hagyják az igen híg, alkálikus ciankáliumot az A.-at tartalmazó anyagra hatni. Kálium-A.-cianid képződik, az megy oldatba és ebből csapják ki azután a fém-A.-at. Kezdetben cinkkel végezték az A. kicsapását, később elektrolitikus úton a Siemens és Halske módszerével. Ugy az érczből, mint az amalgamozási maradékból, az u. n. *tailingből*, az A.-nak legparányibb mennyiségét is kihozza az elektrolizissel kapcsolatos cianideljárás. A ciankáliumoldat 0·01—0·25 százalékos. Mint anódvas szerepel, katódnak pedig ólmot használnak, az áram erőssége 1 dm^2-ként 1 vagy 2 tizedrész ampère. A Siemens és Halske-féle elektrolitikus kiválasztást legelőször 1894. alkalmazták nagyban, ma már ugyszólván kizárólagosan vele dolgoznak. Az elektrolitikus kiválasztással kapcsolatos cianid-eljárásnak nagy értéke akkor világlik ki egész teljességében, ha meggondoljuk, hogy a délafrikai (transzváli) A.-bányákból egy évben vagy 16,000 kg. A. kerül mintegy 21.000,000 frt értékben és hogy az amalgamozás maradékának, a tailingnak egy évi mennyisége, amelyből az elektrolizissel kapcsolatos cianideljárással A.-at választanak ki, több mint 1 millió tonna. A Mac Arthur Forest és Siemens-féle találmány nélkül azt a tömeget akár el is dobhatnák, nem is szólva az A.-nak arról a mennyiségéről, amely a cianid- és elektrikus eljárás hiányában még a kőzetben, az érben kárba veszne.

Az egész világ A.-termésének értékét 1896. (amely évre a legújabb hiteles adatok vonatkoznak) a következő összeállítás tünteti fel:

É.-Amerikai Egyesült-Államok	140.000,000 frt.
Afrika	111.000,000 «
Ausztrália és Új-Zéland	110.000,000 «
Oroszország	78.000,000 «
Mexiko	24.000,000 «
India	15.000,000 «
Khina	13.000,000 «
Kolumbia	8.000,000 «
Brazilia	7.500,000 «
Brit-Gujana	6.000,000 «
Francia-Gujana	5.500,000 «
Németország	7.000,000 «
Ausztria-Magyarország	5.000,000 «
Más országok összesen	22.000,000 «
Összesen	551.000,000 frt.

Arany, 1. *János*, 1893 máj. 14. leplezték le ünnepélyesen Budapesten a nemzeti muzeum előtt fölállított szobrát, amelyet *Strobl* Alajos készitett. Hátrahagyott müveit az akadémia 1894. a nagy jutalommal tüntette ki. Nevezetesebb újabb tanulmányok A.-ról: *Beöthy* Zsolte a Képes irodalomtörténetben, valamint külön is; új kiadásban jelent meg *Riedl* Fr. könyve is: A. (1893); Beöthy Zsolt: Mikolt, Arany Csaba töredékében c. tanulmány (Budapesti Szemle 78. k.); *Lévay* József A. lirájáról értekezett (Akad. Értesitő 1893); *Benkő* Imre, A. tanársága Nagy-Kőrösön (Nagy-Kőrös 1897); *Kolosvári* Aladár, A. életéből (Mezőtúr 1897). L. még *Arany-ereklyék*.

2. *A. László* megh. Budapesten 1898 aug. 1. Temetésén Gyulai Pál mondott gyászbeszédet, a Kisfaludy-társaságban pedig Kozma Andor mondott fölötte emlékbeszédet az 1899-iki közülésen. Költeményeit özvegye, *Szalay* Gizella (Szalay László történetirónak unokahuga) megbizásából Gyulai Pál összegyüjtvén, sajtó alá rendezte és a

Franklin-társulat kiadta: *A. költeményei*, *A délibábok hire és más költemények* címmel (Budapest 1899). E kötetben benne van fő művén kivül *A hunok harca*, néhány emlékkönyvbe irt verse és egyéb eredeti darabja, továbbá fiatal korában készített műfordításai Lermontovtól és Puskintól (németből, Bodenstedt után). A kiadást bevezetés előzi meg Gyulai Páltól, melyben A. irói fejlődését, pályáját és műveit jellemzi és korai elhallgatásának okait magyarázza. N. L.

Aranyamalgám (Au_4Hg), szin- vagy 22 karatos aranyból készül. Jobb az arany-ezüst-, mint az arany-réz-ötvény, mert a rézamalgám igen gyorsan kőkemény lesz és különben is nehezen kenhető a tárgyra. Az amalgám készítésére krétával bekent grafittégelyt használnak, az aranyat pedig kikalapálják és vörös izzásig hevített tégelybe adják. Midőn az arany is élénken vörös izzó lett, súlyának 8—9-szeresére rugó meleg kénesőt adnak hozzá. Ezután egy percig vaspálcával kevergetik, mire a tűzről levett tégely tartalmát vizzel telt edénybe öntik.

Arany-ereklyék. Az Arany János után maradt ereklyéket, amelyek 1885 óta a nagyszalontai ref. gimnázium egy szobájában, az *Arany-szobában* voltak elhelyezve, 1899. átvitték az e célra közadakozásból megvásárolt és a költő fia, Arany László tervezete szerint megújított *Csonka-toronyba* (Szalonta), ahol az ereklye-muzeumot 1899 aug. 27. avatták fel és adták át ünnepélyesen a nyilvánosságnak. Lehetőleg össze van itt gyüjtve a nagy költő életére vonatkozó minden ereklye. A földszinti helyiségben látható Arany szülőházának képe és az iskola, ahol 13 évig tanított. Ezeket az épületeket az 1847-iki nagy tűzvész elhamvasztotta s *Rozvány* György, Nagy-Szalonta történetirója emlékezetből festette meg. Ugyancsak ő festette meg Arany Jánost, amint a szabadságharcban, nemzetőr-őrmesternek öltözve, első szolgálatára indul. Itt áll a budapesti Arany-szobor Toldi alakjának a mintája is (Strobl szobrász ajándéka). A torony első emeletén a költő háló- és dolgozószobájának butorai vannak. Ott áll a díszes mahagóni iróasztal, amelyet a magyar hölgyek ajándékoztak Aranynak, aki ezen az asztalon dolgozott 1867-től haláláig. Ott a nádszék is, amelyen ült s rajta a párna: *Széll* Piroska, a költő unokájának műve: Az ágy, a kerevet s a költőnek Izsó Miklós mintázta mellszobra egészítik még ki a szoba berendezését. Egy megfakult kis kép is van a fotográfiák között; a tragikus végü Teleki László gróf arcképe, amely mindig ott állt a költő iróasztalán. A második emeleten láthatók a költő eredeti kézirásai: a Toldi szerelme, a Szentivánéji álom és Murány ostroma. A falon függ nemesi levele; ott van a belügyminiszteri fogalmazóvá történt kinevezéséről szóló okirat, amelyet Szemere Bertalan miniszter irt alá, s a budapesti egyetem tiszteletbeli doktorságáról szóló oklevele, valamint a részvétiratok, melyek halála alkalmából érkeztek özvegyéhez, Köztük van a király részvéttávirata. Itt láthatók a költő koszorui is. A szalagok közt függ Arany arcképe, amelyet Barabás Miklós festett. Itt van végül a költő könyvtára, 1750 kötet könyv, egyszerü diófa-szekrényben.

Aranygaluska, tésztás étel, mely következő módon készül: a fánktésztát formájával kibökdösik, egyenként olvasztott vajba mártogatva cukorral kevert tört dióba hempergetik, behintett formába rakják, kelesztik és aranysárgára megsütik.

Arányi, 1. (Rajner) *Dezső*, bártfai városi tanácsnok-számvevő és szerkesztő, szül. Nemes-Militicsen (Bács-Bodrog) 1854 ápr. 18. Iskoláit Baján és Szegeden végezte s veleszületett hajlamánál fogva 1872. Szegeden Mannsberger hires társulatánál színész lett. Szinészkedésének fénykora 3 évi pécsi működése volt, 1884 márc. 3. a Tótleány Misu szerepében vendégszerepelt a Népszinházban, szerződésre azonban nem került a sor, mert a pécsiek őt jelölték szinházuk igazgatójául. Túlságos ambicióból oly nagy társulatot szervezett, hogy hat hónap mulva anyagilag tönkrement s ez a bukás kedvetlenitette el a szinészettől. 1886. Bártfán a rendőrség kötelékébe lépett; csakhamar tiszt, alkapitány s 1896. tanácsnok-számvevő lett. A lengyel határszélen fekvő város és vidékén nagy tevékenységet fejtett ki a magyarositás terén. 1890. Bártfán megteremtette a kötelező tűzoltóság intézményét, melynek főparancsnoka volt. 1891. alapitotta a most kilencedik évfolyamában levő *Bártfa és Vidéke* heti lapot, mely a város és vidéke fejlődése s magyar szellemben haladását kiváló mérvben mozditja elő. Az eperjes-bártfai vasút ügyében szerkesztett fontos feliratairal nagy mérvben hozzájárult ennek kiépitéséhez s evvel kapcsolatban a hires gyógyfürdő modern átalakitásához. Teremtett ipartestületet, betegsegélyző pénztárt, működvelői előadásaival szerzett jelentékeny összegekkel elősegitette a közkórház épitését, gyarapitotta a szegényalapot. Oroszlánrész jutott neki az új szinház épitésének keresztülvitelében. Irodalmi s publicisztikai működésének legnagyobb része a vidéki lapokban jelent meg; önálló művei közül megemlitendők *Szinházi évkönyv* (Kecskemét 1881, Miskolczy Henrikkel); *Festett világ* (Pécs 1884).

2. *A. Dezső*, énekművész, szül. Szatmár-Németiben 1859., hol gimnáziális tanulmányait is végezte. Már ott feltünt mint templomi fiatal énekes szép, tiszta s csengő hangjával. A művészeti ambició aztán Budapestre hozta, hol négy éven át *Bellovics* Imre énekiskolájában képezte magát. Itthon nem nyerhetvén állást, 1890. Brünnben lépett fel először mint szinpadi énekes s egy csapásra meghódította az ottani közönséget. Két évig volt tagja az ottani városi szinháznak; onnan Berlinbe s más nagyobb németországi városokba ment, hol nagy sikerrel működött, majd Olaszországban tökéletesitette magát a legjelesebb énekmesterek vezetése alatt. Hire mind nagyobb arányokat öltve, Nikisch Artur, a magy. kir. opera igazgatójának figyelmét is felköltötte s a 90-es évek elején állandóan a budapesti operához szerződtette, melynek azóta díszes és oszlopos tagja. Neje: szül. *Lange* Emilia, szintén kitünő operaénekesnő kiváló sikereket aratott Német-, Olasz- és Oroszország különböző szinpadjain. 1891. mentnőül A.-hoz s azóta visszalépvén a szinpadtól, mint koncert-énekművésznő hol egyedül, hol fér-

jével együtt arat elismerést a hangversenytermekben. Á. K.

Aranykúra. A régi orvosok nagy jelentőséget tulajdonítottak neki a bujakór kezelésében. Az aranyport 0·02—0·20 g. napi mennyiségben adták belsőleg. E század közepétől fogva a kéneső e térről teljesen és méltán kiszorította az aranyat.

Aranylile (állat), l. *Lilefélék.*

Aranynyomat a. m. bronznyomás (III. k.).

Aranypart (II. k.). Az angolok által adminisztrált része 38,800 km², a protektorátus területe pedig 118,680 km²; az előbbiben a lakosság száma (1893) 1.473,882. A francia Elefántcsont-part felől határai még nincsenek véglegesen megállapítva. Az angolok e gyarmat felvirágoztatására újabban is nagy tevékenységet fejtettek ki: A kru-négereket Akkra közelében állandó lakóhelyekre telepitették le, mivel a hajókikötéseknél rájuk föltétlen szükség van; nyilvános kórházakat alapítottak 5 nagyobb helyen; az iskolákat 1896-ban 11,296 tanuló látogatja; az iskolák közül 33-at a baseli, 44-et a wesleyanus, 16-ot a róm. kat. hittérítők és 7-et az állam tart fönn; Abwriban a kormány botanikus kertet tart fenn, amelyben a benszülötteket a kávé-, kákaó-, rizs-, pamuttermelésre tanítják és az ügyesebbeket a London melletti kewi royal gardensbe küldik el tovább tanítás végett; az utak javítására nagy költséget fordítanak és 1894. a szárazföld belsejébe vezető vasút épitését is megkezdték. Az aranytermelés (1889-ben) 103,200 sterling font értékü volt; azóta nagyon alálianyatlott; újabban azonban ismét emelkedik és 1896. a termelt aranypor értéke 91,497 fontot tett ki. Látszólag gazdag petroleumforrásokat találtak a partok közelében Apolloniánál. A kivitel értéke 1896-ban 792,111 sterling font; benne a fő árucikkek: kaucsuk 313,817 font, pálmaolaj 126,857, pálmamag 85,349, aranypor 86,186. A bevitel értéke 910,211 sterling font; a fő áruk: pamutáruk 218,696 font, szesz 81,719 és dohány 21,753 font. A tonnaforgalom 1896-ban 1.103,836 volt. A gyarmat kiadásai 1896-ban 282,278, bevételei 792,112 fontra rugtak. A helyőrség 300 haussza katonából áll, akik ha kiszolgáltak és kivánják, Akkra közelében földeket kapnak. Az A. fölfedezőiül a portugálokat tekintik. Azonban már a XVII. században a poroszok is alapítottak az Ancobra és Prea folyók közt fekvő *Ahanta* nevü négerországban gyarmatokat, amelyeket 1717. az amsterdami nyugat-indiai társaságnak adtak el. Az angolok 1895-ben felszólították Prempeht, az asantik királyát, hogy ismerje el az angol protektorátust és midőn ez vonakodott, ugyanazon év dec. havában Scott ezredes vezérlete alatt egy jól felszerelt csapat Cape-Coast-Castleből megindult Kumasszi, a király székhelye felé és ezt 1896 jan. 18-án kardcsapás nélkül megszállotta és a királyt fogságba ejtette. V. ö. *Ellis*, Hist. of the Gold Coast of West Africa (London 1893); *Lucas*, Historical Geography of the British Colonies (3. köt., u. o. 1896); *Musgrave*, To Kumassi with Scott (u. o. 1896); *Reindorf*, Hist. of the Gold Coast and Ashante (Basel 1895); *Kemp* D., Nine years at the Gold Coast (London 1898); *Macdonald* G., The Gold Coast (u. o. 1898).

Arany-részvény, aranybányavállalatok részvényének tőzsdei elnevezése. A délafrikai és nyugatausztráliai nagy és gazdag aranymezők felfedezése óta az aranybányászatra igen sok részvénytársaság alakult s az általuk kibocsátott részvényekben oly nagy tőzsdei forgalom fejlődött ki, hogy ezek napjainkban a legélénkebben keresett iparvállalati értékpapirosok közé tartoznak.

A *délafrikai* bányák kiaknázására 1895-ben már összesen 170 bányavállalat állott fenn, amelyeknek beruházott tőkéje 490 millió frtra, üzemi forgó tőkéje pedig 14½ millió frtra ment. A délafrikai A.-ekben eddig már 3 nagy válság pusztított; az 1886-iki krizis csupán a *Kaapkerület* bányáit sujtotta, az 1889-iki pedig a tréfásan *kaffer cirkusznak* nevezett részvényes csoportot károsította. Mindkét krizisnek üzemi okai voltak, nevezetesen hiányos és hibás volt a bányák kihasználása, nagyban folyt a rabló gazdálkodás és még csalások is járultak ezekhez. E válságok után csak 1894. kezdett az aranybányaüzlet ismét fellendülni s ekkor a kedvező pénzbőség, meg az értékpapirosok árfolyamainak általában emelkedő irányzata a *boom* néven ismeretes A.-hausse-ot idézte elő. Ekkor az A.-ek nemcsak Londonban, Párisban s Berlinben, hanem az összes európai börzéken, még Törökországban is nagyon keresettek voltak. 1895. vége felé azonban már olyan magas report-tételeket kellett a prolongációnál fizetni, hogy a prolongáció mindenütt fennakadt és a boom összeroppant. Hogy milyen nagy árfolyamingadozások uralkodtak még 1896. is e papirosoknál, arról tanuskodik az az adat, hogy az afrikai legismeretesebb 23 aranybánya-vállalat részvényei, amelyeknek névértéke 17 millió sterling font volt (211 millió frt), 1896-ban 74·6 millió sterling (925 millió frt) maximális és 49·5 millió sterling (613·8 millió frt) minimális árfolyammal jegyeztettek. Az árfolyam-veszteség tehát 25 millió sterlingre (311 millió frt) vagyis 30%-ra ment.

A *nyugatausztráliai* bányák részvényeiből csak 1894 óta volt nagyobb forgalom Londonban. E bányák a nyugati partok középső nagy részét foglalják el és a déli parttól majdnem egészen az északi partig huzódnak. Összesen 12 aranymezőre van ez a terület beosztva, közöttük legnevezetesebb a Coolgardie, Murchison, Pilborra. 1894-ben 65 társaság 70·2 millió frt névértékü részvénytőkével dolgozott e mezőkön; 1895. több mint 200 új társaság még 336 millió frtot fektetett be új vállalatokba. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyugatausztráliai mezőkön az arany nem oly egyenletesen van eloszolva, mint az afrikaiakban s ezért az ausztráliai A.-ek még nagyobb kockázatot hordanak magukban. Igy p. 1896-ban 12 bánya, amelynek névleges részvénytőkéje 2 millió font sterling volt, 11·7 millió és 7·35 millió font sterling (145·1—91·14 millió frt) között ingadozó árfolyam-változásokat szenvedett, ami 40% veszteséget jelent. Z. Z.

Arapaima *Cuv.* (állat, *Pirarucu*), az eddig ismert legnagyobb édesvizi halfaj, amely 5 m. hosszura és 250 kg. nehézre is megnő. A *nyilthólyagu*

halak (Physostomi) rendjének *csontos-nyelvüek* (Osteoglossidae) családjába tartozik (l. az *ábrát*). Nagy szájának alsó állkapcsa kiálló. Pikkelyei nagyok, kemények, mozaikszerüek. Feje pikkelytelen, csaknem egészen csontpáncélos. Farkúszója kerekített. Kopoltyunyilásai szélesek. Brazilia és Gujana nagy folyóit lakja; meglehetős gyakori

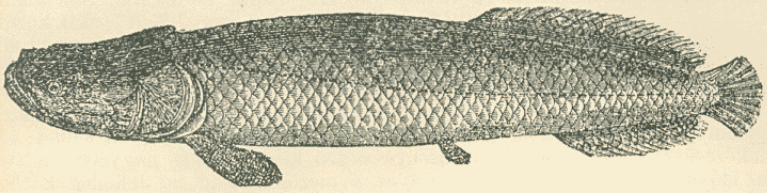

Arapaima.

és jóizü husáért, amelyet nyersen és besózottan fogyasztanak, nagyban halászszák. Besózva, szárítva és füstölve fontos kereskedelmi cikk. D. J.

Araroba, l. *Andira* (I. k.).

Árbákánfot, l. *Cicisz* (IV. k.).

Arbalista a. m. arcubalista (l. o. II. k.).

Árbejelentés, lóversenysport-kifejezés. Az eladóversenyek föltételeiben fordul elő. Az ilyen jellegü futamokban a legmagasabb és a legalacsonyabb eladási árt a propoziciók határozzák meg; ezen határokon belül azonban a tulajdonos tetszése szerint szabhatja meg lovának árát, amelyen alul, ha a ló győz, a verseny után megtartott árverésen el nem adható. A tulajdonos ezen általa megszabott árt a kitüzött határidőig (rendesen a nevezés után pár napra) köteles a versenyintézőségnek hivatalosan tudomására adni, hogy ezen árnak megfelelőleg megállapított terheket kiróhassák. Az Á. elmulasztása az indulási jogosultság elvesztését vonja maga után.

Arbo *Péter Miklós*, norvég festő, megh. Kristianiában 1892 okt. 14.

Arbor-day (ang., ejtsd: arbördé, a. m. faültetés napja). Morton Julius Sterling (l. o.) fáradozásának sikerült először Nebraskában, jelenleg már az egész Egyesült-Államokban elfogadott népilletőleg iskolatünnep, mely alkalommal az iskolás gyermekek fát ültetnek. Újabb időben Ausztráliában is elterjedt ezen üdvös szokás. Nálunk a millennium alkalmából honosították meg a faültetés e nemesítő szokását. Azóta Erzsébet királyné fákat is ültettek.

Arbusa (növ.), l. *Próféta-uborka*.

Arca *L.* (állat), a szifónélküli kagylók (Asiphoniata) rendjébe tartozó kagylónem; fajai mind tengeriek s ezek közül legközönségesebb az *A. Noae* L., mely Velencében és Triesztben *mussolo* név alatt kerül a piacra, de bizonyos időtájban mérges is lehet. D. J.

Archaeologia, l. *Archeologia* (II. k.).

Archangel, 1. orosz kormányzóság, (1897) 347,589 lak. Jelenleg 9 kerületre oszlik, amelyek közt Pecsora a legújabb. — 2. Fővárosa, (1897) 20,025 lak.

Archer *Vilmos* (ejtsd: arcser), angol iró és szini kritikus, szül. Perthben 1856 szept. 23. Edinburgban járt az egyetemre s még főiskolai tanulmányainak befejezése előtt hirlapiró lett u. o. 1879. Londonba költözött és 1884. a World c. lapnak szini kritikusa lett. Egész sor dramaturgiai tanulmánya közül nevezetesebbek: English dramatists of to-day (London 1882); About the theatre (u. o. 1886); Masks or faces? A study in the psychology of acting (u. o. 1888); Life of Macready (u. o. 1890). Mind e művei igen alapos tudást és élénk, választékos irályt tüntetnek fel. 1888 óta mint Ibsennek legkiválóbb angol hivészerepel s a nagy svéd drámairónak prózadrámáit 1890—91., Peer Gyntet pedig 1892. mintaszerü fordításokban adta ki.

Archibuteo (állat), l. *Ölyv* (XIII. k.).

Archidux (lat.) a. m. főherceg.

Archiogenesis (gör.-lat.) a. m. ősnemzés.

Arctocebus *Gray* (állat), a félmajmok (Prosimii) rendjébe tartozó állatnem, melynek egyetlen faja a Calabar-szigeteken élő *medve-maki* (A. calabariensis Gray).

Arctomys (állat), l. *Morga* (XII. k.).

Arctophylax, l. *Bootes* (III. k.).

Arctostaphylos *Adans.* (növ.), l. *Medveszőllő* (XII. k.).

Arcturus, l. *Arkturusz* (II. k.).

Ardèche, francia département, (1896) 363,501 lak. 1897-iki termés: 354,600 hl. búza, 421,920 hl. rozs, 64,130 hl. árpa, 81,300 hl. zab, 145,839 hl. bor.

Ardeck, német hercegi *család*, mely a Hessen-Philippsthal-Barchfeld családból ered. Hessen-Philippsthal-Barchfeld Vilmos hercegnek (szül. 1831 okt. 3., megh. 1890 jan. 17.) elvált neje, szül. Hanaui Mária hercegnő, az utolsó hesseni választó fejedelem leánya és négy gyermeke 1876 jul. 28. az A.-i várromról származó porosz hercegi címet kapta. A család feje az 1858 nov. 2. született *A. Frigyes Vilmos* herceg, szolgálaton kivüli porosz főhadnagy.

Ardennes, francia département, (1896) 318,865 lak. 1897-iki termés: 1.054,530 hl. búza, 200,610 hl. rozs, 191,940 hl. árpa, 1.619,430 hl. zab, 6794 hl. bor, 60,213 hl. gyümölcsbor, 13.141,754 kg. cukor.

Árdzruni *Gergely*, megh. 1893 végén.

Arenal *Concepcion*, spanyol irónő és jogtudósnő, szül. 1837., megh. Vigóban 1893 febr. 9. Jogot és közgazdaságtant tanult, 1860. egy munkát irt a jótékonyságról, emberszeretetről és felebaráti szeretetről, melylyel akadémiai díjat nyert. Utóbb tagja lett az akadémiának és nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Nevezetesebb művei: Cartas à los delincuentes (Coruña 1865); El reo, el pueblo y el verdugo (Madrid 1867); Estudios penitenciarios; La Carcel llamada modelo; Colonias penales (1877); Derecho de gentes (1879); Instruccion del pueblo (1881); La mujer de su casa (1882); Congreso penitenciario de S. Petersburg (1890).

Arenberg *Ferenc Lajos* herceg, német politikus, szül. Héverlé kastélyban, Belgiumban 1849

szept. 29., Antal herceg fia. Jogot végzett, majd porosz állami szolgálatba lépett és végül a diplomáciai pályának szentelte magát. Miután Stockholmban és Londonban, Szt.-Péterváron és Konstantinápolyban a német követségnél működött s egyúttal porosz őrnagy (à la suite) lett, 1882. a porosz országgyülésbe, 1890. pedig a német birodalmi gyülésbe választatta magát, ahol a centrum soraiban foglalt helyet. M. L.

Arendt *Ottó*, német közgazdasági iró és politikus, szül. Berlinben 1854 okt. 10-én. 1873—76. Lipcsében, 1876—78. Freiburgban jogi és államtudományokat tanult s egészen tudományos pályára készült. 1880. azonban Die vertragsmässige Doppelwährung c. értekezésével a bimetallisták mozgalmaiba került s ez idő óta majdnem kizárólag e kérdéssel foglalkozik. 1882. részt vett a Deutscher Verein für internationale Doppelwährung megalapításában s Kardorff és Mirbach gróf mellett mint a német bimetallisták tulajdonképeni feje szerepel. 1885 óta az ötödik merseburgi választókerületet (Mansfeld) képviseli a porosz alsóházban s ott, mint a szabadelvü konzervativ pártnak tagja, a bimetallizmus érdekében buzgólkodik. 1888 óta a Deutsches Wochenblatt c. hirlapot adja ki, amelyben a bimetallista elveken kivül a gyarmati politikával és a nemzeti pártok egyesítésének előmozdításával foglalkozik. Egyik alapítója és egyúttal jegyzője volt az «Emin-Pascha-Komite»-nek is. Számos közgazdasági és politikai tanulmánya között legfontosabb a Leitfaden d. Währungsfrage (17. kiad. Berlin 1890). Z. Z.

Arène *Pál*, francia iró, megh. Párisban 1896 dec. 18.

Areográfia, a Mars (Ares) bolygó leirása.

Aretino Leonardo, l. *Bruni* (III. k.).

Aretinus, l. *Aretino* (II. k.) és *Guido* (VIII. k.).

Argania (növ.), l. *Argánfa* (II. k.).

Argentamin, az argentumfoszfát 8%-os oldata etilendiamin 15%-os oldatában; vizzel keverhető; összehúzó hatásu, külsőleg alkalmazzák argentum nitricum helyett különösen kankónál 1 : 4000—1 : 10,000.

Argenti *Döme*, homeopata orvos, megh. Vácon 1893 okt. 27.

Argentina, délamerikai államszövetség, az 1895-iki népszámlálás szerint a lakosok száma: 3.954,911 (2.088,919 férfi és 1.865,992 nő), mely a tartományok szerint következőképen oszlik meg:

A tartomány neve	Lakóinak száma	A tartomány neve	Lakóinak száma
A partvidéken:		Északon:	
Buenos-Ayres (város)	663,854	Tukuman	215,742
Buenos-Ayres (vid.)	921,168	Salta	118,015
Santa Fé	397,188	Jujuy	49,713
Entre-Rios	292,019	Territoriumok:	
Corrientes	239,618	Misiones	33,163
Andokban:		Formosa	4,829
Rioja	69,502	Chaco	10,422
Catamarca	90,161	Pampa	25,914
San Juan	84,251	Rio Negro	9,241
Mendoza	116,136	Neuquen	14,517
Középen:		Chubut	3,748
Cordoba	351,223	Santa Cruz	1,058
San Luis	81,450	Tierra del Fuego	477
Santiago del Estero	161,502		

Az összeirt népességen kivül az indusok számát 30,000-re becsülik, az egyéb össze nem olvasottakét pedig 60,000-re. 1869—95. a lakosok évi szaporodása átlag 4%-ot tett. A nagyobb városok lakóinak száma (1895) Cordoba 47,609, Rosario 94,025, Tukuman 34,300, Mendoza 28,709, Parana 24,261, Salta 16,600, Corrientes 16,129, La Plata, a főváros 45,410, Santa Fé 24,755, San Juan 10,410 és Buenos-Ayres (1897) 726,917, akik közül 346,000 idegen. A természetes szaporodáson kivül a bevándorlás is gyarapítja a népességet. 1897. a bevándorlók száma volt 72,978, a kivándorlóké pedig 31,192; az előbbiek közül volt 38,745 olasz, 13,059 spanyol, 7813 francia és 1876 német. Az állattenyésztésen kivül mindig nagyobb fontosságot nyer a mezőgazdaság is. Jelenleg körülbelül 15 millió acre áll mivelés alatt, a megmivelhető földnek mintegy 6·2%-a. A főbb termékek: a búza 1897-ben 5·5 millió acreon 1·5 millió tonna, kukorica 400,000 t.; a szőllők területe 1895-ben 71,135 acre. A cukornádat 82,000 acreon mivelik; a működésben levő 48 cukorgyár 1897-ben 110,000 tonna nyers cukrot termelt. A házi állatok száma 1895-ben 21.702,000 szarvasmarha, 74.380,000 juh, 4.447,000 ló, 3.885,000 kecske. 1896-ban 567,230 darab szarvasmarhát öltek le export-célokra. A bányászat jelentéktelen; szenet több tartományban találtak, de nem igen bányászszák; Mendozában vannak petroleumkutak. A 1895-iki összeirás szerint van őrlőmalom 532, szeszfinomító 108, sörgyár 44, cukorgyár pedig 48. A kereskedelem a legújabb időkben emelkedőben van. A behozatal értéke pesókban 1896-ban 112,058, 1897. pedig 98,289, a kivitel 115,671, illetőleg 101,169 volt.

Az országok, amelyekkel legélénkebb összeköttetésben áll:

Az ország neve	Behozatal onnan pesókban 1896.	Kivitel oda pesókban 1896.
Nagy-Britannia	36.392,057	12.984,690
Franciaország	11.019,576	22.999,019
Németország	11.114,102	14.047,135
Belgium	8.046,254	8.934,829
Amerikai Egyesült-Államok	10.101,714	8.321,611
Olaszország	10.943,038	3.964,616
Brazilia	4.761,505	8.685,187

A külkereskedelem közvetítése végett A. kikötőibe érkezett 1897-ben 6827 gőzös (5.522,973 t.) és 3536 vitorlás (541,091 t.). A belső forgalom előmozdítására szolgáló vasúti vonalak hossza 1896-ban 8998 angol mérföld. A behozatal fő cikkei: szövő-, fonó-iparcikkek (38·4 millió peso), élelmi szerek (14·1), italok (8·5), vasáruk és gépek (17·7), gyapjuáruk (6·9), szén, olaj, üveg- és agyagáruk (8·5); a kivitelé: gyapju (187,619 t.), juhbőrök (36,919 t.), búza (532,001 t.), kukorica (1.570,517 t.), liszt (91,654 t.). A bevitel 1898-ban 30 millióval haladta meg az 1897. évit. Az ország pénzügyei még mindig nagyon ziláltak. Az 1898-iki budget szerint a bevétel 34·7 millió arany és 52·9 millió papirdollár, a kiadás pedig 22·1 millió arany és 97·8 millió papirdollár. Az államadósság 1897.: külállamoknál kötött kölcsönök 63.380,293, függő államadósság pedig 23.255,387 sterling font. —zik.

Története. Az 1892 okt. 12-én hivatalba lépő *Saens-Peña* elnök igéretéhez képest első sorban az elődje alatt csődbe került pénzügy javításával foglalkozott; de minden törekvése kárba veszett. A türelmetlen hitelezők már nem akartak várni, a pártviszályok is újra kitörtek és az 1893-ik év újra polgárháborúba sodorta az országot. 1895 jan. elején a kongresszus arra akarta kényszeríteni Peñát, hogy a fölkelő tiszteket közbocsánatban részesítse, amitől az elnök idegenkedett. Így hát jan. 22. lemondani kényszerítették és az eddigi alelnököt, *Uriburit* választották meg utódává. Ez Chilével a patagoniai határkérdést illetőleg oly egyezséget kötött, melynek értelmében mindkét állam Viktoria angol királynőt kéri fel birónak (1898 szept.). Mindamellett A. kéz alatt a sereg egy részét mozgósította, hogy Chilét esetleg azonnal megtámadhassa; a mozgósítás költségeinek fedezésére pedig a külföldről behozott áruk után szedett vámot tetemesen felemelte. 1899 máj. 1. *Roca*, az új elnök (megválasztatott 1898 okt.) a képviselőházhoz intézett megnyitó beszédében Patagonia gyarmatosítását és a papirospénz konvertálását helyezte kilátásba és az ország emelkedő iparát hangsúlyozta. A deficittől az új szeszadóval iparkodnak megmenekülni. 1899 szept. a kormány az arany-érték behozatalának tervezetével készült el, amiben a Banco de la Nacion Argentina támogatja.

Irodalom. Fliess, La produccion agricola y ganadera de la Rep. A. en 1891, Buenos-Ayres 1893; Terras, Colonias y agricultura, u. o. 1894; Barros Arana, La cuestion de limites entre Chile y la Rep. A., Santiago 1895; Schmitz: Die Finanzen Argentiniens, Lipcse 1895; Hoskold, Mapa topografico de la Rep. A., 1 : 2.000,000, London 1895; Vasúti és közlekedési térkép A.-ról, rajzolta Drigalsky és Ludwig, Páris 1897; A. földtani térképe Brackebuschtól, Cordoba és Braunschweig 1895; Gubernatis A., L'Argentina, Firenze 1898; Ansichten der Republik A., díszmű 2. köt., Buenos-Ayres és Lipcse 1898; Outes Fel., Etnografia Argentina, Buenos-Ayres 1898; Polakowsky, Der Argent.-Chilenische Grenzstreit, Petermanns Geogr. Mitteilungen 1898. M. L.

Argentum, l. *Ezüst* (VI. k.).

Argentum citricum, l. *Itrol.*

Argiriázis, *argirózis*, l. *Ezüstmérgezés* (VI. k.).

Argon, l. *Nitrogén* (XIII. k.) és *Helium.*

Argonin, a kazeinnátriumnak és argentum nitricumnak egymásra való hatásakor keletkezik. 15 g. A. ezüsttartalma egyenlő 1 g. argentum nitricuméval. Egy-két százalékos oldatát kankónál alkalmazzák. Jó antiszeptikum, a bakteriumokat gyorsan és biztosan elpusztítja, kellemetlen mellékhatásai nincsenek, ezért az argentum nitricumot jól helyettesíti. SCH—R.

Argyll (5., II. k.) *György Douglas Campbell*, 1892 óta A. első hercege s Anglia peer-je. Megjelentek tőle The burdens of belief (1892); The philosophy of belief (1894).

Ariège, francia département, (1896) 219,641 lak. 1897-iki termés: 350,400 hl. búza, 99,500 hl. rozs, 4150 hl. árpa, 150,450 hl. zab, 61,763 hl. bor.

Árifi *pasa*, török államférfiu, megh. Konstantinápolyban 1895 dec. 6.

Arindia, l. *Selyemszövők.*

Arine, Magyarország régi vizrajzában, nevezetesen a IX. sz.-beli ravennai Névtelennél a. m. a *Fehér-Körös.*

Arion *Fér.* (állat), a tüdős csigák (Pulmonata) rendjébe tartozó állatnem a meztelen csigák (Limacidae) családjából, melynek hazánkban élő fajai vannak.

Arisarum *Tourn.* (növ.), l. *Kigyókonty* (X. k.).

Ariscald, szász comes, németjei 1241. Kadánnak Radna felől Erdélyre törő csapatait eleintén visszavonulásra kényszerítették; de midőn a diadalnak örülve Radnán fegyvertelenül iddogáltak, a tatárok újra rájuk törtek, megadásra kényszerítették őket s közülük 600 válogatott népet A. parancsnoksága alatt seregükbe sorozván, Besztercén, Kolozsváron és Váradon át pusztítva nyomultak az ország belsejébe. M.

Aristocratia, l. *Arisztokrácia* (II. k.).

Aristogeiton, l. *Harmodios és Aristogeiton* (VIII. k.).

Aristonikos, *alexandriai*, Strabo kortársa és kiváló grammatikus. Különösen kitűnt Homerosra vonatkozó tanulmányai által, melyekből jelentékeny töredékek jutottak reánk a homéri scholionokban. Fő műve volt a Περὶ σημείων, melynek az Iliászra vonatkozó részleteit Friedländer adta ki (Göttinga 1853), az Odisszeát illetőket Carnuth (Lipcse 1869). Monográfiát Sengebusch irt róla (Programm des grauen Klosters, Berlin 1855). L.

Aristus, l. *Evaristus* (VI. k.).

Ariszton men hüdor (gör.) a. m. legjobb a viz. Idézet Pindarból (Olympia I.).

Ark., Arkansas rövidítése.

Arkádia-per néven emlegetik azt a tollharcot, mely Csokonai halála után Kazinczy Ferenc és a költő barátai közt folyt amiatt, mert Kazinczy 1806 juliusában a Hazai Tudósításokban Csokonai síremlékére adakozásra szólította fel a közönséget, az emlékre többek közt ezt akarta vésetni: «Arkádiában éltem én is». A debreceniek ebben rosszakaratu célzást láttak városukra, mivel J. J. Barthélemyben azt olvasták, hogy Arkádiában igen jó legelő volt, kivált szamarak számára. Neheztelésöknek Kiss Imre adott kifejezést egy magánlevélben, mire Kazinczy tiltakozott a rosszhiszeműség vádja ellen; a vitában Fazekas Mihály is részt vett. V. ö. *Váczy* János, Az A. (Irod.-tört. Közlem. 1896, 2. sz.). N. L.

Arkansas City, az északamerikai Kansas állam városa az Arkansas-folyó mellett, (1890) 8347 lak., vasúti csomópont.

Arktikus fauna, l. *Állatföldrajz* (I. k.).

Arktikus flóra, l. *Növényföldrajz* (XIII. k.).

Arktos (gör. a. m. medve), az ókorban két csillagképnek a neve, amelyek közül az egyik, Ἀ. μεγάλη ugy keletkezett, hogy az istenek Kallistót csillaggá változtatták és az égre helyezték; a másik (Ἀ. μικρά) Kallisto vadászkutyája *Phoinike*, amely állat a mítikus hagyomány szerint eredetileg nimfa volt, akit Zeus szeretett, szerelmével üldözött, s akit Artemis változtatott előbb vadászebbé, azután pedig csillagképpé. Amaz a *Göncöl-szekere*, emez a *Kis-medve.* L. M.

Arlecdon, angol város Cumberland grófságban, Frizingtonnal együtt (1891) 5596 lak., kőszén- és vasbányával.

Arlington gróf, l. *Bennet* (2., III. k.).

Arloing (ejtsd: arloeñ) *Saturnin*, francia állatorvos, szül. Cussetben (Allier dép.) 1846 jan. 13. Alfortban tanult s miután orvosdoktorrá promo-

vealták, Toulouseban az állatorvosi iskolán az anatomia és zoologia tanára lett; innét 1875. Lyonba helyezték át, ahol 1887. az állatorvosi iskola igazgatójává léptették elő s most a lyoni egyetem orvosi fakultásán is tanít. Kiválóan a fertőző betegségekkel foglalkozott s behatóan tanulmányozta a klorálnak, kloroformnak, kokainnak stb. gyógyító hatásait. Művei: Le charbon bactérien, pathogénie et inoculation préventive (Lyon 1887, 2. kiad.); Cours élémentaire d'anatomie générale et notion de technique histologique (u. o. 1890); *Cauveau*-val együtt irta Traité d'anatomie des animaux domestiques (u. o. 1890, 4. kiad.) c. munkáját.

Armagnac v. *Eau d'A.* (franc., ejtsd: ó darmanyak), a cognachoz hasonló, de ennél olcsóbb és silányabb minőségü szeszes ital, amelyet a Gers, a Lot-en-Garonne és a Landes départementok boraiból párolás útján készítenek. 52—56% alkoholt tartalmaz, a legjobb minőségüt *Bas-A.*, a középfinomat *Ténarèze-A.*, a legsilányabbat pedig *Haut-A.* néven ismerik a francia kereskedelemben.

Armasa, virágzó ázsiai város, Iszmid vagy Kodsa Ili török kerületben, 26 km.-nyire Iszmid (az ókori Nikomedia) várostól K.-re, 6000 gregoriánus örmény lak., akik a XVI. sz. óta az ottani törököket teljesen kiszorították. Közelében Szűz Máriának 1611. alapított örmény kolostora van papnevelővel.

Armant (Erment), egyiptomi helység Eszna tartomány Szalmieh kerületében, a Nilus balpartján, gőzhajó-állomás, a khedive cukorgyárával és 6886 lak. A. a régi *Hermonthis;* nevezetes régi temploma teljesen elpusztult, az épületanyagot a cukortelep építésénél használták fel.

Armitage *Edward,* angol történeti képfestő, megh. Tunbridge Wellsben 1896 máj. 24.

Armoracia (növ.), l. *Torma* (XVI. k.).

Arndt *Vilmos,* német történetiró, megh. Lipcsében 1895 jan. 10.

Arneth *Alfréd* lovag, osztrák történetiró, megh. Bécsben 1897 jul. 30. Következő munkák jelentek meg még tőle: Ant. Ritter von Schmerling. Episoden aus seinem Leben, 1835, 1848—49. (Bécs és Prága 1895); Johann Freiherr v. Wessenberg, ein österreichischer Staatsmann des XIX. Jahrh. (Bécs 1897, 2 köt.). V. ö. H. v. *Zwiedinek-Südenhorst,* Emlékbeszéd A.-ről (Deutsche Zeitschr. für Gesch. 1898) s a bécsi akadémiában mondott emlékbeszédeket.

Arni (állat), l. *Bivaly* (III. k.).

Arno, sziget, l. *Marshall-szigetek* (XII. k.).

Arnold, város Nottingham angol grófságban, Nottingham tőszomszédságában, (1891) 7769 lak., szövőiparral.

Arnold, 1. *György* (6., II. k.), orosz zeneszerző és iró, megh. krimi birtokán Kárákásban 1898 jul. 19.

2. *A. Hans,* német irónő, l. *Bülow* (2., IV. k.).

Arnoldson *Szigrid,* svéd énekművésznő, szül. Stockholmban 1868. Apja hirneves tenorénekes volt. Artôt, Strakosch képezték ezüstcsengésű, de középerősségü, feltünően magas szopránhangját, melylyel Moszkvában 1886. lépett föl először. Pétervártól Párisig és Londonig mindenütt tüneményes sikereket ért el lirai és koloraturszerepekben, főleg mint Rosina (Sevillai borbély), Mignon, Violetta (Traviata), Carmen, Julia (Gounod: Romeo), Margit (Faust). Budapesten 1895 máj. lépett fel először. Zongoratanára, *Fischhoff* Alfréd lett férje. K—Y.

Arnoldus Villanovanus, l. *Villanovanus* (XVI. köt.).

Arnót *(Sajó-)* kisközség Borsod vármegye miskolci j.-ban, (1891) 905 lak. Hozzá tartozik *Zbuska* puszta. Mindkettő őskori eszközök lelőhelye. Szirmay Alfréd gróf ásatásokat rendezvén, a kőkortól kezdve a késő vaskorig számos becses tárgygyal gazdagította innen gyüjteményét.

Arnóthi, álnév, l. *Szabó* Ignác.

Arnstadt, német város, (1895) 13,595 lak.

Arnulf, bajor kir. herceg, szül. Münchenben 1852 jul. 6., Luitpold régens-herceg legifjabb fia. A katonai pályára lépett és jelenleg gyalogsági tábornok és az 1. bajor hadtest parancsnoka. 1894 óta a 80. osztrák-magyar gyalogezred tulajdonosa. 1873. megkapta az aranygyapjas-rendet és 1893. a Szent-István-rend nagykeresztjét. Nőül vette *Liechtenstein Terézia* hercegnőt (szül. 1850.), kitől egy fia született: Henrik (1884). M. L.

Arnulfi *Albert,* olasz költő, szül. Torinóban 1849 jul. 13., megh. Rómában 1888 márc. 27-én. Műveit a piemonti tájnyelven irta, nevezetesebbek: Macchiette torinesi (Torino 1879), szatirikus szonettek gyüjteménye, amelyet *Fulberto Alorni* anagramm álnév alatt adott ki; azután a Drolarie c. vígjáték. Eraldo Borettivel együtt irta I Duchi di Nemi (1887) c. politikai iránydrámáját.

Árok (II. k.), az *akadályversenypályákon* előforduló földhányásokat vagy szilárd sövénygátakat mindkét oldalon körülvevő mesterséges mélyedés, ugy hogy az ilynemü akadályoknál a lónak a magas- és távolugrást egyszerre kell produkálnia. Az Á. legtöbbnyire üres, de sokszor vizzel is van telve. Az árkok, mint akadályok, egyedül is előfordulhatnak az u. n. *cross country* vagy *across country* (mezei versenyek) nevü versenyeknél. Mint természetes akadályok a vadászversenyekben róka-, szarvas- stb. parforce-vadászatoknál.

Arolsen, Waldeck német hercegség fővárosa, (1895) 2768 lak. 1899 aug. 14. leplezték le ünnepélyesen I. Vilmos császár emlékszobrát II. Vilmos császár jelenlétében.

Aromás vegyületek, l. *Benzolszármazékok* (III. k.).

Aronhold *Siegfried Henrik,* megh. Berlinben 1884 márc. 13.

Arosa, klimatikus gyógyhely Graubünden svájci kanton Schansigg nevü kerületében, a Plessur partján, 1800 m. magasban, Langwies mellett, (1888) 88 lak., több szállóval, a Davoshoz (V. k.) hasonló klimával.

Árpád-híd, l. *Ráckeve.*

Árpád-szobor. Csepel-sziget lakossága Magyarország ezredéves ünnepélye alkalmával Földváry Miklósnak, a ráckevei választóker. országgyülési képviselőjének kezdeményezésére szobrot állított Árpád emlékének. A szobor felállításához szükséges összeget a sziget lakosságának közadakozásából gyüjtötték össze. Az adakozást I. Ferenc

József királyunk kezdte meg, még pedig azzal, hogy ráckevei uradalmi pénztárából 600 koronát utalványozott a szoborra s azonkivül a szobor felállításának helyéül ráckevei birtokából két hold beltelket adományozott. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönsége 2000 koronát szavazott meg ugyane célra. A Csepel-szigeten levő 10 község közül Ráckeve 1000, a többi 200—100 koronával járult a költségekhez. A költség többi részét mind magánosok hazafias lelkesedése és áldozatkészsége hozta össze. A szobrot a Csepel-sziget legnagyobb községében Ráckevén, a király által ajándékozott két hold beltelken állították fel. A beltelek gyönyörü diszkertté van átalakitva s *Árpád-ligetnek* nevezik. Közepén áll a szobor (l. az *ábrát*). A föld szinéről zöld hantokkal körülrakott négyszegletü domb emelkedik ki, amelyen édesvizi mészkőből álló hatalmas sziklaszerü talapzat van elhelyezve. A sziklatalapzat homlokzatában, mely az országút felé néz, hatalmas márványtáblán olvasható az alkalmi felirás, melynek szövegét Thaly Kálmán irónk szerkesztette. A sziklatalapzaton 9 m. magas kerek kőoszlop áll. Az oszlop aljánféldomborműben kifaragva Árpád utódjának, Zsolt vezérnek megválasztása van megörökítve. Elől ott látszik a honfoglaló Árpád, amint a törzsek fejeit fölszólítja hogy fiának Zsoltnak esküdjenek hűséget; jobb oldalon már azt ábrázolja, amint a nemzetségek vezérei lelkesedve leteszik a hűségesküt, a baloldalon meg az látható, mikor két törzsfőnök Zsoltot, kit apja kardjával öveztek, paizsra emeli, és a többi nemzetségfőnek bemutatja. Zsoltot a paizson anyja is támogatja. A fejedelemné kiséretében több nő-alak látható. Ugyanezen dombormünek egy másik csoportja Marót fejedelem fiatal leányát ábrázolja kiséretével, amint lombfüzér alatt várja a bemutatást, s az utána következő eljegyzést. A kiséretnek egy része az eljegyzés alkalmával táncra perdül. Ott látható a táltos is kiséretével együtt, amint lovat akar feláldozni s pálmaágat tartva, Hadúrhoz könyörög. Az oszlop derekán paizs és harci fegyverek díszlenek. Az oszlop tetején a honfoglaló Árpád $2^1/_2$ m. ércalakja áll. Termete daliás, öltözete harcias, fején sisak, sisakján turulmadár-szárnyból készült forgó van. Árpád fatörzsre támaszkodik, mintha pihenne a honfoglalás nagy munkája után. Jobb kezében buzogányt tart, baljat pedig a megszerzett új haza fölé áldólag terjeszti ki. Bal lába rögön nyugszik, annak jelétül, hogy az új hazában állást foglalt s az új hazát e biztos állásból minden támadás ellen megvédelmezi. Mellét bőlénybőrből készült, rézpikkelyekkel diszített harci vért fedi, karjai bivalybőr-kézelőkkel vannak borítva, hogy a kardcsapások ellen megvédelmezzék. A harci vért alatt látható a keleti szokás szerint gazdagon himzett hosszú köntös, lábain az akkori szokás szerint saruféle lábbeli van; bal oldalán láncon s nyersbőr-szíjjon csüng a pallosszerü egyenes vezéri kard, a vállán és övén megerősítve. Vállán párduckacagány van, amely a többi ruházattal és fegyverzettel összhangban az alakot ugyancsak harcias megjelenésüvé teszi. Az emlékművet *Szász* Gyula szobrász tervezte. TÖRÖK.

A ráckevei Árpád-szobor.

Arrabiati, l. *Piagnoni*.

Arrak, l. *Arak* (II. k.).

Arran grófok, l. *Hamilton* (VIII. k.).

Arrazzi, l. *Arazzi* (II. k.).

Arrhenatherum *Beauv.* (növ.), l. *Cigányzab* (IV. k.).

Arrhenius, 1. *Ágoston, Svante*, svéd fizikus, szül. Wijkban (Upsala mellett) 1859 febr. 19. Upsalában tanult 1876—81., Edlund mellett dolgozott 1881—1883. a stockholmi tud. akadémia fizikai intézetében; 1884. habilitálta magát az upsalai egyetemen a fizika-kémiai tanszakra. 1886—90. utazási ösztöndíjjal Rigában, Würzburgban, Grazban, Amsterdamban és Lipcsében tanult és 1895. a stockholmi egyetemen a fizika rendes tanárává neveztetett ki. Számos dolgozata jelent meg a stockholmi akadémia kiadványaiban és a Wiedemann-féle folyóiratban. Különösen a disszociáció elméletével és a légköri elektromossággal foglalkozott. H. Á.

2. *A. János*, svéd botanikus, megh. 1889 szept. 5.

Arru szigetcsoport, l. *Aru* (II. k.).

Arsenicum, l. *Arzén* (II. k.).

Ars longa, vita brevis, l. *Vita* (XVI. k.).

Arsonval (ejtsd: arszonvál) *Arsène*, francia tudós, szül. La Borie-ban 1851 jun. 8. Orvosi tanulmá-

nyai után 1882. a Collège de France intézetben szervezett biologiai fizikai laboratorium vezetője lett és mint helyettes a kisérleti orvostant adta elő ugyanott. Az állati melegről való dolgozataiért és annak különböző jelenségeit és törvényeit meghatározó elmés készülékeiért 1882. a Montyon-díjat nyerte el. Részt vett Desprez kutatásaiban a hő mekanikai egyenértékének mérése tárgyában és nagy érzékenységü aperiodikus galvanométert szerkesztett, továbbá több kombinációt a Volta-oszlop praktikus alkalmazása érdekében. Dolgozatai a tud. akadémia Comptes rendus-iben, a biologiai társaság Bulletinjeiben és más folyóiratokban jelentek meg. 1882 óta a becsületrend lovagja.

Ártatlanul elitéltek kártalanítása (II. k.). Számos külföldi állam (Németország 1898.) példája után indulva, a magyar büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-c. az Á.-t következőleg szabályozta: A kártalanítást kérheti: *a)* ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás v. vizsgálati fogság miatt az, akit a bíróság a vád alól jogerősen felmentett, vagy aki irányában az eljárást jogerősen megszüntette, ha bíróság részéről elrendelt előzetes letartóztatást, v. vizsgálati fogságot oly cselekmény miatt állott ki, melyet nem ő követett el vagy mely elkövetve egyáltalában nem volt vagy melyet ő elkövetett ugyan, de amely a törvény értelmében nem bűncselekmény; *b)* az, aki jogerős itélet alapján szabadságvesztés-büntetést szenvedett vagy pénzbüntetést fizetett le, illetőleg akitől a pénzbüntetést behajtották: ha újrafelvétel folytán jogerős itélettel kisebb büntetést állapítottak meg ellene, mint amilyent a hatályon kivül helyezett itélet alapján elszenvedett; *c)* azon ártatlanul kivégzett hozzátartozója (feltéve, hogy tartás illette), kiről jogerős határozat állapítja meg, hogy felmentendő lett volna. Mindez esetekben a kártalanítási igény a felmentő határozat kihirdetése, illetőleg kézbesítésétől számított hat hó alatt érvényesitendő. A kártalanítás kiterjed: 1. a sérelem nagyságával arányos készpénzbeli kárpótlásra; 2. a lefizetett pénzbüntetés és bűnügyi költségekre; 3. az elkobzott tárgyak értékére; 4. a szabadságvesztés tartama alatt elmulasztott munka jövedelmére; 5. halálbüntetés esetén a hozzátartozók elvesztett tartására. Az erkölcsi kárpótlás a kártalanítási határozatnak a hivatalos, esetleg helyi lapban való közzétételben és a lakhely hatóságánál való kifüggesztésében áll. A kártalanítást a törvényszéknél kell kérni, mely hivatalból nyomozza az adatokat s a jogosultat nyilatkozatra, az ügyészséget véleményadásra szolítja fel. Az igény jogosultsága felett a királyi kuria, a kártalanítás összege felett az igazságügyminiszter határoz. VÁMBÉRY.

Arthur, connaughti herceg, l. *Connaught*.

Artocarpus (növ.), l. *Kenyérfa*.

Arton (ejtsd: artóñ, tulajdonképen *Aron*) *Lipót Emil*, francia politikai szédelgő, kinek neve a Panama-botránnyal kapcsolatban lett ismeretessé. Sztül. Strassburgban 1849 aug. 16. Az 1870—71. háboru után Párisba költözött, ahol bankárüzletet nyitott és mint politikai ügynök a Panama-társulat érdekében a képviselőház több tagját megvesztegette. Midőn a Panama-társulat üzelmei 1892. napfényre kerültek, A. külföldre szökött, ahová ugyan titkos rendőrök követték (Velencében a Márk-téren le is fényképezték), de a hamar váltakozó és A. vallomásaitól rettegő francia minisztériumok (Loubet és Ribot) titkos kivánsága szerint szökni engedték. 1893 őszén és telén A. Budapesten is hosszabb ideig tartózkodott; innen Törökországba, majd Angliába utazott, mialatt az esküdtszék 1893 máj. 23. in contumaciam 20 évi fegyházra és a dinamittársulattól elsikkasztott pénzek megtérítésére itélte; a Panama-ügyben elkövetett megvesztegetéseiért pedig 5 évi fogházra itélték. 1895 végén végre a londoni rendőrség A.-t a Bourgeois-kabinet kívánságára letartóztatta és feltételesen kiszolgáltatta a franciáknak, mire az esküdtek A.-t a dinamittársulat hátrányára elkövetett csalások miatt bűnösnek találták és 6 évi fogságra itélték, mig a Panama-botrányban játszott szerepéért (az angol rendőrséggel kötött egyezség értelmében) büntetlen maradt. A tárgyalás folyamában A. a Panama-botrányra nézve is tett vallomást és megnevezte azokat a szenátorokat és képviselőket, akiknek pénzt adott; de a parlamentáris bizottság, mely e vallomás alapján a dolgot megvizsgálta, eredményre nem jutott. 1899 okt. kegyelmet kapott. M. L.

Árubevallás, l. *Declaratio* (V. k.).

Árujegy, l. *Közraktári jegy* (XI. k.).

Árukezelés alatt mindazon teendőket értjük, melyek az áru behordásától kezdve, annak a rendeltetési állomásról való elszállításáig végzendők. Ez alapon megkülönböztetendő: *kezelés a küldő állomáson*. Ehhez tartozik p.: az áru beszolgáltatása, fuvarlevelek kiállítása, az áru szállíthatóságának megvizsgálása, az áru mérlegelése, a szállítási szerződés megkötése, az áru elszámolása, berakása és átadása a vonathoz stb. *Kezelés a vonatnál:* Hiányok megállapítása, egyes kocsiknak esetleges visszahagyása közbenső állomásokon, az áru leadása elágazási vagy csatlakozó és a rendeltetési állomáson. *Kezelés a csatlakozó és a rendeltetési állomáson:* Az áruk átadása a szomszéd pályának. Kocsik kirakása, az áruk betárolása, számadási okmányok felülvizsgálása, címzett értesítése, az áru kiadása és elvitele stb. D. S.

Arunda város, l. *Ronda* (XIV. k.).

Árva *vármegye* (II. k.) területe a legújabb adatok szerint 2077 km², lakóinak számát (1898) 90,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 nagy- és 95 kisközség. A szolgabirói járások száma 4, a körjegyzőségeké 17. Puszta, telep és major van 73. A vármegye területén van 1 kórház 8 ágygyal; egész területén működik 12 orvos, 8 okl. bába és 4 gyógyszerész. Van 99·8 km. állami és 143·8 km. törvényhatósági út. A vasúti vonalak hossza 52 km., a vasúti állomások száma 10 és 4 megállóhely. Van 38 posta- és 7 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 2 bank, 1 takarékpénztár és 5 szövetkezet, összesen 360,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 120, köztük 1 gimnázium, 2 szakiskola, 113 népiskola és 4 kisdedóvó. Mindezen intézeteket összesen 13,786 tanuló látogatta. TH—V.

Árvapénzek, nem szabatos közigazgatási műszó, amely nemcsak az árváknak, hanem valamennyi gyámság és gondnokság alatt álló személynek készpénz- és értékpapir-vagyonát jelenti. Az Á.-ről az 1877. XX. és az 1885. VI. t.-c. ugy rendelkeznek, hogy azok kezeléséről, elhelyezéséről, gyümölcsöztetéséről és biztosításáról a városi és megyei törvényhatóságok, továbbá a rendezett tanácsu városok saját árvaszékük útján tartoznak gondoskodni. A kis- és nagy-községek rendesen a megyei árvaszékek hatáskörébe vannak beosztva, a belügyminiszter azonban a közigazgatási bizottság meghallgatásával az összes gyámhatósági jogok gyakorlására és igy az Á. kezelésére is felhatalmazhatja azokat a községeket, amelyek a fontos teendők megfelelő ellátására elegendő szellemi és anyagi biztosítékot szolgáltatnak. Az összes gyámhatósági pénzek kezeléséről az 1887. XX. t.-c. 285—300. §-ai intézkednek és megengedik ugy az egyénenkénti, valamint az összesített kezelést. A gyámhatósági határozatok ellen fellebbezésnek van helye és pedig a községek és rendezett tanácsu városok határozatai ellen a megyei törvényhatósági bizottságokhoz, ezektől és a városi törvényhatóságoktól pedig mint legfőbb gyámhatósághoz, a belügyminiszterhez. A gyámhatóságok által kezelt Á. átlag 80 millió frt körül ingadoznak. z. z.

Árverési hiénák. Igy nevezik az olyan embereket, akik az árverésen való vétellel üzletszerüen foglalkoznak. Ezek a vett dolgokat nem a saját szükségletük fedezésére fordítják, hanem nyereséggel ismét eladják. Az Á. ingatlanok vételével nem igen, hanem ingóságok vételével foglalkoznak. Többnyire könyörtelen és durva emberek, akik gúnyolódással és mindenféle furfanggal úgy tudnak hatni a közönséges vevőkre, hogy azoknak elmegy a kedvük a vételtől s igy ők annál lejebb nyomják az árakat, mi által mind a hitelezőknek, mind az adósoknak tetemes kárt okoznak, maguknak pedig annál nagyobb nyereséget eszközölnek ki. Az árverési csarnokok az Á. elleni oltalomra is szolgálnak, hogy minő sikerrel, csak a jövő fogja megmutatni. TÖRÖK.

Árverési hirdetmény, olyan határozat, melylyel a hatóságok az árverést elrendelik, határnapját kitüzik s a közönségnek tudomására hozzák. Legtöbb alakszerüséggel járnak a bíróságok részéről kibocsátott Á.-ek. Ingókra vonatkozó Á.-eket rendszerint a birósági végrehajtók bocsátanak ki, azonban bizonyos esetekben maguk a bíróságok bocsátják ki. Az ingatlanokra vonatkozó Á.-t mindig a telekkönyvi hatóságok bocsátják ki, s különös gondot fordítanak rá, hogy minden érdekeltnek kézbesítve legyen. Csatlakozás esetén póthirdetmény kibocsátásának is van helye. Ingókra vonatkozó Á. ellen, ha a bíróság bocsátotta ki, más perorvoslat nincs, mint az elárverezendő ingóságok becsértékének letétele vagy a követelésnek más, egyezségszerü biztosítása. Ha az ingóságokra vonatkozó Á.-t nem a bíróság, hanem kiküldött bocsátotta ki, előterjesztésnek, ingatlanokra kibocsátott Á. ellen előterjesztésnek és felfolyamodásnak van helye. Ingóságokra kibocsátott Á. ellen beadott előterjesztés fölött a kir. járásbíróság, ingatlanokra kibocsátott Á. ellen beadott előterjesztés fölött a telekkönyvi hatóság, ingatlanokra kibocsátott Á. ellen beadott felfolyamodás fölött a kir. itélőtábla határoz. TÖRÖK.

Árverési vétel, olyan vétel, mely árverés folytán jön létre. Abban különbözik a közönséges vételtől, hogy itt az áru és a vételárra nézve az eladásba való beleegyezést nem a volt tulajdonos, hanem a hatóság jelenti ki, tekintet nélkül arra, hogy a volt tulajdonosnak akarata volt-e az eladás, vagy nem. Sőt a legtöbb esetben az Á. az eladó ellen alkalmazott hatósági kényszer folyománya. A tulajdonjog az árverési vevőre abban a pillanatban száll át, amelyben a hatóság az árverést leütötte. Azonban ingatlanok vételénél ez a tulajdonjog még attól a felbontó feltételtől függ, hogy az árverést valamely ok miatt nem helyezik-e hatályon kivül. Ha hatályon kivül helyezik, ami előterjesztés vagy utóajánlat folytán következhetik be, éppen olyan, mintha nem is szerezte volna meg az árverési vevő a tulajdonjogot, tehát nem lesz felelős semmiért és a véletlen kárt sem ő viseli. De ha az árverés jogerőre emelkedik, a leütés pillanatától fogva a véletlenből származott kárt is ő viseli és a felelősség is őt terheli, tehát ő a tulajdonos. Az árverési vevőnek joga van akár a közigazgatási hatóság, akár a bíróság segítségét igénybe venni akárki ellen, aki bármi okból vagy címen meg akarja akadályozni a jogerősen megvett ingatlan birtokba vételében.

Arvicola arvalis (állat), l. *Gözü.*

Arvi Jännes, finn költő, l. *Genetz* (VII. k.).

Arzénbromid v. *brómarzén.* $AsBr_3$, színtelen szétfolyó kristályokat alkot; fajsúlya 3·6, 20°-on felül olvad meg és 220°-nál forr. Ugy állitható elő, ha a brómnak szénszulfidban való oldatába arzént vezetnek.

Arzénétetés. A lókupecek és lelkiismeretlen kocsisok régóta etetnek arzénes savat, mert a lovak szőrét fényessé, testüket teltebbé, szóval jobb kinézésüvé teszi, de az ily állatok bevásárlásától óvakodni kell, mert kellő etetés és gondozás mellett is elromlanak. Az arzénnel etetett állatok lehellete s ganaja jellemzően fokhagymaszagu.

Arzéngyártás. Az arzén legnagyobb mennyiségét a természetben előforduló szinarzénből állítják elő, még pedig szublimálás által. 180°-nál ugyanis az arzén párolog, anélkül hogy megolvadna; az arzént tehát vaskazánokban melegítik, a keletkező gőzöket pedig vaskamarákba vezetik, ahol lehűtik. De előállitják érceiből is, amelyek között az *arzénopirit* a leggyakoribb ($FeAsS$). Az érceket légzáró edényekben melegítik; az arzén elillan és vasszulfid és arzénvas maradnak hátra. De elő lehet állitani fehér arzénből (As_2O_3). E célból a fehér arzént kemencékben szénnel együtt izzítják és a szén elvonja a fehér arzén oxigéntartalmát, s azzal szénoxiddá ég el; a tiszta arzén pedig elillan s felfogják. VÉRTESS.

Arzénjodid v. *jódarzén,* AsJ_3, vörös jegeceket alkot, melyek a viz fölöslegében s alkoholban oldódnak. Fs. 4·3. Előállítható, ha arzént a jóddal szublimálják, vagy ha a jódnak éterben való oldatát arzénnel hevítik. Rák ellen használták.

Arzénmérgezés, l. *Arzén* (II. k.).

Asabad, a transzkaszpi orosz tartomány Ahal-Tekke kerületének fővárosa, a transzkaszpi vasút

mellett, (1887) 11,240 lak. Van egy erődje, a transzkaszpi vidéken elszállásolt hadtest főállomása, a kormányzó székhelye, jelentékeny karaván-gócpont. Az oroszok 1811. foglalták el.

Asagraea (növ.), l. *Sabadilla* (XIV. k.).

Asango, l. *Obongo* (XIII. k.).

Asanti, jelenlegi határai K-en Okuahu, ÉK-en Brong, É-on Koranza, ÉNy-on Bonduku, Ny-on ez utóbbi és Szanui. D-i részéből jó darabot az angol Aranypart-gyarmathoz csatoltak, ugy hogy most kiterjedése ÉD-i irányban mintegy 200 és KNy-i irányban 100 km. 1894 óta Kumasszi ban angol rezidens van. V. ö. *Freemann* R. A., Travels and life in Ashanti (London 1898); *Macdonald* G., The Gold Coast (u. o. 1898); *Kemp* D., Nine years at the Gold Coast (u. o. 1898).

Asarhaddon (ritkábban *Essarhaddon* is), Assziria királya, Szanherib fia és Kr. e. 681. utóda is. Mielőtt trónra lépett volna, véres harcot folytatott két fivére, Adramelek és Sarezer ellen, akik atyjukat meggyilkolták volt. A döntő csaták Örményországban folytak le és előhirnökei valának A. hatalmas diadalmeneteinek. Egymásután hódoltak meg: az egy időre elszakadt Babilon, Szíria, az északi arab törzsek, Ciprus, sőt Egyiptom is, melynek közigazgatását A. új alapokra fektette. Mindennek megörökítéséről maga gondoskodott, Borytos mellett sziklába vésette képét és tetteinek jegyzékét. Ámde Kalachban (Nimrud) megkezdett palotája befejezetlenül maradt. A. lemondott fia, Assurbanipal javára és meghalt 668. Újabb leletek szerint valószinü, hogy fia ölte meg. V. ö. *Conder* C. R., The Assyrians in Syria; *Budge,* The history of Essarhaddon, king of Assyria (London 1880); *Pinches,* The Babylonian Chronicle (Journal of the Arch. Institute 16. évf.). L. M.

Asarum (növ.), l. *Mogyoróalj* (XII. k.).

Asas (zene), a két ?? által lejebb szállított A.

Ásatások (régészetiek, I. k.) az utóbbi időben oly óriási mértékben történtek, hogy az összes nemzetek versenyre keltek arra nézve, mint lehetne Európát, Ázsiát és Afrikát egyszerre ugy feltárni, hogy a multak emlékei fölszinre kerüljenek.

Görögországban az Á.-nak és az igy folyton ébren tartott érdeklődésnek középpontjai *Athén* és *Delfi.* Athénben a német régészeti társulat folytatja a helyrajzi adatoknak Á. által való helyreigazítását és kiegészítését. E tekintetben versenyre keltek a különféle régészeti társulatok. A nyolcvanas években a görög régészeti társulat megállapította az Akropolisz helyrajzát, most a németek ássák ugyanannak nyugati lejtőjét. A Dörpfeld által vezetett Á. már eddig is jelentékeny eredményekre vezettek. Nevezetesen felszinre került a Pausanias által emlegetett *Enneakrunos* (Athén városának régi kilencesövü kútja), továbbá az Areopagot az Akropoliszszal összekötő utca, kétoldalt rendkivül érdekes magánházakkal és *szentélyekkel.* Az utóbbiak közül kiemelendő az, amelyik eredetileg Amynosnak, a gyógyulás istenének volt szentelve s ugy ment által azután Asklepios kezeibe. Nem kevésbbé fontos egy Dionysos-szentély s azok az épületromok az Areopag és Theseion között, amelyek valószinüleg az agorát díszítő királycsarnok maradványai. Az angol régészeti iskola kutatói az Ilissos mentén fekvő városrészt igyekeznek feltárni. Már eddig is két jelentékeny épületnek maradványai vetődtek fel (alighanem a Heraklesnek szentelt Gymnasion Kynosarges és a Hadrianus-féle gymnasion). Az Akropolisz északi lejtőjén felhalmozódott romtörmeléket a már fentebb említett görög régészeti társulat takarította el, mely alkalommal kisebb, de azért nem megvetendő leletek jutottak felszinre (Pan-Apollo barlangja, nagy temetőhely a Dypilon-kapu előtt, melyen 1892-től egészen az utolsó háboruig terjedő időben számos sírt bontottak fel a Kr. e. VIII—IV. sz.-ból. Ugyanezen társulatok rendeztek Á.-at más helyeken is. Delfiben az ásatások *Homolle* vezetése alatt egyre tartanak. *Delosz* szigetén a francia régészeti társulat tárt fel ó-görög magánházakat a Kr. e. III. és II. sz.-ból, melyeknek egész beosztása, de különösen a bennök található festmények élénken emlékeztetnek *Pompéjinek* oszkus-korbeli épületeire. *Kalauriában* svéd tudósok feltárták Poseidon szentélyét. A háborut megelőző időben a görög régészeti társulat fejtett ki a vidéken nagy és eredményes tevékenységet. *Lykosurában* (Arkádia) Despoina templomában folytatták és kiegészítették a Damophontól eredő szoborleleteket. *Messenében* a nagy piacot tárták fel, *Eleusisben* a miszteriumok ősi fészkét, *Epidaurusban* pedig a gyógyulást kereső görögség vallásos életének emlékeit. *Mykenében* Schliemann kutatásait folytatta, a szigeteken pedig (p. Amorgos) szintén nem egy szép leletre tett szert. Az amerikaiak *Eretriában* ástak (theatron), továbbá *Korintusban,* hol a theatron felfedése az első fix-pontot szolgáltatta a város helyrajzának megállapításához, végül felásták a hirneves *Heraiont* (Argos mellett), *Kréta* szigetén az amerikai expedició a politikai zavarok dacára is folyton kutatott s leletei a görög irás történeti fejlődését és az u. n. mikenei kulturát illetőleg elsőrendü fontosságuak. A béke helyreállván, csaknem az összes európai államok kértek és kaptak Á.-hoz való engedélyt. Az angol iskola felásta Fokiszban Apollónak abaei templomát, Meloszban pedig egy remek nagy mozaikra akadt. Hiller von Gärtringen ásatásai, melyeket *Thera* szigetén (Szantorin) saját költségén eszközölt, kiváltképen érdekes feliratokat eredményeztek. Maga Thera város, nevezetesebb utcái és terei pontosan meghatározhatók, társadalmi életére is nem egy tekintetben fény derült.

Nagyszabásu Á.-at ejtettek meg *Kis-Ázsiában,* ahol Schliemann halála után még kétszer (1893 és 1894) kutattak és Trója-Hisszarlik romvárost jóformán teljesen felásták. Az eredmény az, hogy a második réteg, melyet Schliemann a homerosi Trójával azonosnak tartott, jóval régibb történelemelőtti időre vezetendő vissza, ellenben létezik ugyancsak a homerosi Ilion területén egy másik (a hatodik) réteg, melynek leletei mig egyfelül megegyeznek Mykene és Tyrins leleteivel, viszont látható alakot adnak mindannak, amit Homeros leirásai után indulva, hőskori kulturának szoktunk nevezni. V. ö. *Dörpfeld,* Tróján kivül eredményes Á. folytak a következő helyeken: Didymoi, Efezus, Magnezia a Meandrosz mellett és

Priene (Jóniában). Az első helyen a franciák tárták fel 1896. Apollo legnevezetesebb templomainak egyikét, megállapítván egyúttal építkezésének idejét is (Kr. e. II. sz.). Efezusban 1895 óta egy osztrák expedició dolgozik, még pedig egyrészt kimerítő helyrajzi megállapítás ügyében (görög kikötő, római kori kikötő, színház), másrészt szerencsés kézzel egyes leleteket illetőleg (bronzszobrok). *Prienét*, melynek lelőhelyei tőszomszédságban vannak az efezusi Á. területével, immár több év óta a berlini muzeumok felügyelősége ásatja és oly meglepő eredményekre jutott, melyek fontosság dolgában Prienét egyenranguvá teszik Pompejivel. Az alexandriai korszakból egy görög városról sincsen olyan egységes képünk, mint Prienéről, amint az a Mykale-hegységnek lejtőjén amfiteátrum módjára emelkedő terraszokban felépült. Ugyanazon intéző körök, amelyek Prienét feltárták, ástak *Magneziában* a Meandrosz mellett, egyikében ama városoknak, melyeket Xerxes vendégajándokul ajánlott fel a száműzött Themistoklesnek. Az Á. azonban nem ezt a várost tárták fel, hanem az új várost, melyet lakedemoni Thibron alapított Kr. e. a IV. sz.-ban. Ezt a várost, a pompaszerető kisázsiai vidéki központok egyikét, jóformán egészen feltárták. A berliniek ásója alól felszínre jutott Artemis hires temploma, Hermogenes műépítő műve. A többit (theatron, agora, oszlopcsarnokok) Hiller von Gärtringen buzgólkodásának köszönhetjük. Végül Pergamonban megtalálták a viztartókat, melyekből a viz abban nyomó vezetékbe került, melynek segélyével a hegyi források tartalmát a királyi palotába juttatták. *Susa* romjain Morgan rendezett ásatásokat.

Északi Afrikában (egykor *provincia Africa*) a francia kormányzat az Á. terén nagyon örvendetes tevékenységet fejtett ki, melynek eredményéről a karthagói, ageriai, tebésszai (Theveste), lambesisi, constantinei, serseli, gulmai és egyéb helyi muzeumok gazdag tartalma tanuskodik. *Tunisz*ban Á. dolgában a régi Karthago a központ, melynek nyilvános épületeiből ugyan vajmi keveset sikerült feltárni, de halotti városa és a város történetének minden korszakából fenmaradt sírmezők dúsan kárpótolnak érte és teljesen áttekinthető képet nyujtanak az őskori karthagói kultura alapjairól és a történeti időben való fejlődéséről. A leletek legnagyobb része abban a két muzeumban van összegyüjtve, melyeknek egyikét a Lavigerie bibornok által alapított misszióskolostor rejti, másikát a Bardo (a bejnek romladozó vára). (V. ö. *Delattre*, La nécropole punique, Lyon 1896, és *Babelon* E., Carthago, Páris 1896.) Kisebb arányu (de azért korántsem kevésbbé érdekes) Á. szinhelyei voltak: *Susa* (az ókori Hadrumetum); El-Djem (a régi Thysdrus, melynek amfiteátruma a legjobban megőrzöttek egyike); Dougga (Thugga) Marcius Quadratus pompás szinházával, szép templomokkal és lóversenytérrel; mindenekfölött azonban Udina (Uthina), melynek területén két izben (1894 és 1896) a legszebb mozaikképek vetődtek fel, miket eddigelé Afrikában a római hódoltság idejéből találtak. *Algeria* területén sikeresen ástak Serselben (egykor Caesarea néven [Jubának fővárosa), továbbá Lambèseben (Lambaesis), melynek forumát és kapitoliumát sikerült napfényre hozniok. Hensir-Mettis mellett a Bagradas-völgyben 10 km.-nyire Testurtól (egykor Tichilla) 1896 végén felszinre jutott a *Lex Manciana* (birtokparcellázás Kr. e. 92 és 96 között). De mindez eltörpül a *timgadi* (Thamugadi) Á. mellett, melyek egy olyan várost tártak fel, mely ugy érdekes voltára, mint az emlékeknek kitünő konzerválására nézve csakis Pompejivel hasonlítható össze. A város, melyet L. Munatius Gallus alapított Kr. u. 100., egészében kivehető, helyrajza egészen tiszta és átlátszó, házai épek és díszletei közül különösen a mozaikképek elsőrendü érdekűek. V. ö. *Babelon*, *Cagnat* és *Reinach*, Atlas archéolog. de l'Afrique du Nord. La Tunisie (Páris 1893); *Tutain*, Les cités romaines de la Tunisie (Páris 1895); *Boissier* G., L'Afrique Romaine (1895).

Egyiptomban a papiruszleletek és az utánuk való kutatás jóformán elhódította az érdeklődést a tulajdonképeni Á.-tól. Mindazonáltal az ásó itt is sok rendkivüli, eddig ismeretlen részletet tárt fel. Ilyen első sorban a maga nemében páratlan deir-el-bahrii terraszos templom, melynek festései, oszlopcsarnokai és kápolnái teljes képet nyujtanak a XVIII. dinasztia korának rituális épitkezéséről. Viszont a római hódoltság idején épült templomokról fogalmat nyujt az ombrosi, nemkülönben Antinoe városának temploma, azé a városé, melyet Hadrianus császár szép kedveltjének, a hires Antinousnak emlékezetére épittetett. A kulturtörténetre, de kivált az egyiptomi őstörténetre nézve fontos adatokat szolgáltattak: a Szakkarától délre fekvő Dashúr (a XIII. dinasztia hercegkisasszonyainak és Hór királynak sírjaival); *Flinders Petrie* és társai Koptos, Negada, El Kab, de kivált Abydos romjain folytattak ásatásokat, mely városok tájékán egy primitiv egyiptomi őskultura emlékei tüntek föl, mely még a Menes-szel kezdődő dinasztia korát is jóval megelőzte. A Tell el Amarna mellett talált táblácskák nemcsak E., hanem Babilonia s Asszíria történetére is rendkivül fontosak. V. ö. *Winckler* Hugo, Die Thontafeln von Tell el Amarna (Berlin 1896); Atlas of ancient Egypt. Publication of the Egyptian exploration fund (London 1894); l. a *Morgan* és társai által megindított új díszmunkát: Catalogue des monuments et inscriptions de l'Égypte antique (I—II. köt. Bécs 1894).

Az *olaszországi Á.-ban* maga Róma is egyre táguló és gazdagodó tárgyul szolgál. A legújabb kutatások s az épitkezések is egyre világosabb fényt derítenek az ókori Rómának helyrajzára. A Forumon néhány ismeretes emléket határoztak meg pontosabban (Aedes Castoris, Venus és Róma temploma), a Palatinuson ráakadtak a Róma quadrata néven ismeretes telepítés emlékeire; a Colosseum táján Trajanus termáit tárta fel az ásó. Magyarország őstörténetét közelebbről érdekli az a pontos felvétel, melyet a német régészeti intézet Marcus Aurelius oszlopáról sa rajta lévő domborművekről (quádok, markomannok, jazigok) eszközölt. Róma környékén díszes nyaralók nyomai vetődtek fel (Castel Gandolfo, Frascati, Monte Cellio). A Nemi-tóban (az egykori albai hegyek táján) kutatásokat eszközöltek Tibe-

rius díszhajója után és tényleg találtak is hajóroncsokat, melyeken a régi bronzburkolatnak nyomai látszanak. Pompejiben a Vettius háza került felszinre (150-nél több kisebb-nagyobb falképpel), azonkivül nevezetes a boscorealei ezüstlelet. Az ókori Latium területén kiváló leleteket rejtett Conca (hajdan Satricum) a Mater Matuta templomával, melynek szemmel kisérhető átépítése és berendezése lépésről-lépésre mutatja, hogyan hatott be a római kulturába a hellén szellem. Civita Albában rendkivül becses nemzeti egyéni felfogásu terrakotta-reliefek vetődtek fel (p. Ariadne), azonkivül gallus csatakép tipikus portraitszerü alakokkal. A muzeumok nápolyi igazgatósága felásta a régi Lucaniától északra fekvő pelaszg ringeket (közülök azonosíthatók: Numistro, Blanda, Consilinum). Őskori bányákat *Sziciliában* találtak (montetabutói mészhegy Ragusa közelében). Porto d'Anzio mellett olyan erődítésre akadtak, mely megegyezik Servius falával. Orsi, aki 20 év óta ásat Sziciliában, feltárta a Monte Finocchito sírmezőit (X—VII. sz.) és görög mesterkézre valló erődítéseit. De a legbecsesebb lelet mégis Torre dell'Annunziatától került ki. Ez egy mozaik (86×85 cm.), mely hét görög bölcset mutat be, amint szabad ég alatt vitatkoznak (állítólag Plato akadémiája és Ráfael disputájának mintaképe.

Spanyolország, Franciaország és *Anglia* nem igen dicsekedhetnek kiválóbb Á.-kal; annál nagyobb élénkség uralkodik *Németországban*, ahol kisebb Á.-on kivül a germán-rhaetiai határvonal (limes) felderítése a kutatások központja; elannyira, hogy az Á. eredményéről külön szakbizottság intézkedik és külön szaközlöny (Limesblatt) jelenik meg. A rendszeres Á. világánál a germán limes ugy tünik fel, mint egy 530 km. hosszu védőmü a barbárok ellen. Ennek a védőműnek a Taunus és Wetterau táján hármas része volt, melynek szerkezete és berendezése sok tekintetben tanulságos a pannoniai és dáciai limes megértésére. A hármas határvonal ugyanis a következő részekből áll: 1. Legrégibb vonal, magaslatok mentén, árkokkal és földhányásokkal, melyeken eredetileg fából készült tornyok állottak. 2. Középkoru vonal árkokkal és kőből épitett tornyokkal. 3. Végleges állandó erődités, mely a III. sz. elejéről való és kőből készült sáncokat kombinál ugyanolyan tornyokkal. Württembergben és Bajorországban az ókori római útvonalak szerkezete is tisztázódott, kiderült ugyanis, hogy a tulajdonképeni limes mögött még mindenütt külön sztrategiai utak voltak, melyeknek egymással és a visszavonulás útvonalával alkalmas váracsok (castellum) biztosították. Ilyen váracsot eddigelé 60-nál többet tártak fel, 1896. egymásután ötöt (Heidenheim, Waldmössingen, Hunzel, Heidelberga és Heddenheim). Németországnak a római hódoltságra vonatkozó ásatásain kivül különös figyelmünkre méltók *Ausztriának* és *Romániának* régészeti törekvései. Carnuntumot és környékét a Carnuntum-Verein ásatja és az eddigelé feltárt római városnak többrendbeli érdekes részleteit sikerült feltárnia; egyebek közt egy Mithras-szentélyt domborművekkel és feliratokkal egyetemben. Feltárták még az amfiteátrum mellett Nemesis szentélyét és Jupiter Dolichenus rituális épületeit. V. ö. *Kubitschek* és *Frankfurter*, Führer durch C. (3. kiad. Bécs 1894). Carnuntumon kivül még Pettauban (az ókori Poetovio) ástak fel egy halottas várost (nekropolisz) műemlékekkel, mozaikpadlókkal stb., melyek Kr. u. I. sz.-ból valók.

Ámde mindezeken messze túlemelkedik és a dunai tartományok ásatásainak gyöngye az a Traján-korbeli emlék, melyet a Romániához tartozó Dobrudsában, Adamkliszben tártak fel s amely körül különösen Románia kiváló régiségbuvárának, *Tocilescunak* vannak érdemei. Ezt az emléket *(Tropaeum Trajani)* már 1837-ben felismerte és kinyomozta néhány porosz tiszt, köztük a később oly nagy hirre jutott Moltke is, de rendszeresen és szakértő módon csak legujabban tárták fel. Most már kétségtelen, hogy ezt az emléket Trajanus a Decebal felett aratott dák győzelmek emlékére szentelte *Mars Ultornak* (Kr. u. 109.). Hét lépcsővel ellátott alsó épitményen először kerek torony, azután kúpalaku tető emelkedett, ez utóbbinak tetején állott a tulajdonképeni diadalmi jelvény (tropaeum), mely 12 m. magas volt, holott az egész emlék 32 m. magasságra emelkedett. 54 metop-alaku dombormü és két fríz a dák háboru képes krónikáját adja, mely 107. Decebal teljes vereségével végződött. V. ö. *Benndorf, Cichorius, Furtwängler, Téglás* G. és *Finály* dolgozatait az Archaeolog. Értesítőben, 17. évf.

Magyarországon az Á. egyrészt a külföld hasonló vállalkozásainak hatása alatt, másrészt a történelmi kutatások fellendültével egyre nagyobb arányokat öltenek és kettős irányban haladnak. Az egyik a *római időkre* (Pannonia és Dacia emlékeire) vonatkozó, tehát a szükebb értelemben vett *archeologiai* irány, a másik az u. n. *prehisztorikus* irány, melyet kivált a magyar őstörténet tart állandóan felszinen. A római emlékekre vonatkozó Á.-hoz az első lökést *Salamon* Ferencnek Budapest történetére vonatkozó tanulmányai adták, melyek a tudós világ figyelmét mindinkább *Aquincumra* (I. k.) irányozták. A Dunántúl földjén (az *Á.*, II. k. megjelenése óta) még a következő jelentékenyebb Á. történtek, melyeknek tudományos méltatója szintén Kuzsinszky Bálint: *Csákváron* (a római Florianae), a község kellő közepén érdekes sírkövek pannoniai alakokkal; *Feneken* (Mogentiana) Csák Árpád egy nagy épületcsoport képében kiásta az egykori castrum praetoriumát; *Szent-Endrén* (Ulcisia Castra) Dávid József telkén sírkövekre akadtak; Sabariából *(Szombathely)* Kárpáti Kelemen mentett meg érdekes mozaikokat és szép bronztárgyakat. *Pannonhalma* tövében Récsey Viktor ásott fel egy római épületcsoportot. *Erdély* római kori emlékei szerencsés kezü és buzgó kutatókra találtak *Király* Pál és *Téglás* Gábor személyében, akik első sorban Sarmizegethusát ásatják, mig *Cserni* Béla Apulumot (Gyulafehérvár), *Finály* Kolozsvárt (Napoca) választották kutatásaik tárgyául, *Ornstein* József őrnagy pedig feltárta a szamosújvári castrumot, mely érdekességben vetélkedik a Torma által már régebben napfényre hozott alsóilosvai castrummal. A francia *Cumont* a hazai mithraeumokat vizsgálta; *Ziehen* Gy. pedig római műemlé-

keinket tette összehasonlító vizsgálatának tárgyává. A prehisztorikus és későbbi idők határán állnak *Darnay* Kálmánnak szentgrót-polgárvárosi ásatásai, melyeknek sírleletei öt csoportra oszolnak: a Tène-kortól egészen a középkori sírokig. *A prehisztorikus kutatások* országszerte és oly sűrűn folynak, hogy be kell érnünk a legszerencsésebb kutatók felemlítésével. Ilyenek: *Kada* Elek, a hires kecskeméti népvándorláskori leletek mestere; *Józsa* András, a bezdédi (Szabolcs) és *Sötér* a mosonvármegyei (nemesvölgyi) Á. vezetője; *Bella* Lajos, kinek a soproni «Bécsi-domb» és «Purgstall» épp oly kimeríthetetlen kincsesbánya, mint *Pintér* Sándornak a nagyszécsényi «Kerekdomb», *Posta* Béla befejezte a régebben megkezdett törteli Á.-at, azonkivül felásta a sziráki őstemetőt Nógrádban; *Lehóczky* Tivadar Ungvár és Munkács környékének, *Cséplő* Bihar vármegyének, *Reizner* Szegednek, *Farkas* Sándor Mártélynak és Hódmezővásárhelynek talaját kutatta fel; *Miske* Kálmán b. ásatásainak területe kiterjed Fejér és Vas vármegyékre, *Milleker* Bódog a Bánságban és különösen Versec mellett, *Sándorfi* Pozsony vármegyében, *Fest* Aladár Fiume és környékén, *Mihálik* az északkeleti vármegyékben, különösen Abaújban rendeztek ásatásokat. Rendkivül szerencsés kezü kutató *Wosinszky* Mór, kinek működése az egy Tolna vármegye területén is valóságos kincseket hozott napfényre a népvándorlás korából. Fontosak kivált a regöli, závodi s cikói leletek. Igy az egyetlen Závod község határában a Hőgyész felé vezető országút mentén egy nagy népvándorláskori sírmező terül el, melyből Wosinszky 104 sírt bontatott fel. Erdély prehisztorikus kutatói közül kiemelkedik *Herepey* Károly enyedi tanár Alsó-Fehér területén eszközölt ásatásaival, világhirűek pedig a *Torma* Zsófia tordosi ásatásai, melyek nem csupán hazánk és az érdekelt szomszéd országok tudósainak, de az egész világ szakembereinek figyelmét magukra vonták. Leleteinek jegyes részeiből s e jegyeknek a trójai és más leleteken előforduló jegyekkel való egybevetéséből ugyanis Torma Zsófia azt a következtetést hozta ki, hogy az emberek már az u. n. prehisztorikus korban ismerték az irásjeleket, amit eleinte a külföldi szakemberek hevesen megtámadtak, de azóta már sokan (Sayce, Virchow, Brinton) hajlandók elfogadni s igy az irás történetének kérdése a tordosi Á. révén haladt egy lépéssel közelebb a megoldáshoz. LATKÓCZY MIHÁLY.

Asbolan, l. *Kobáltmangánérc* (X. k.).

Asbóth, 1. *Emil,* 1896 máj. 31. miniszteri tanácsos címet kapott.

2. *A. János,* az egyházpolitikai törvényjavaslatok miatt kilépett a szabadelvü pártból s az 1896. általános választásokkor párton kivüli programmal került a képviselőházba, hol rendesen a néppárttal tartott. 1899 máj. 25. azonban visszalépett a szabadelvü pártban. Ujabb művei: *Kell-e nekünk vallásháboru?* (Budapest 1893); *Korunk uralkodó eszméi* (akad. székfoglaló értekezés, Budapest 1896); *Kiegyezés vagy felosztás* (képviselői jelentése választóihoz, Budapest 1898).

3. *A. Sándor,* kémikus, szül. Máramaros-Szigeten 1860 márc. 4., megh. 1898 febr. 18. A főreáliskolát Temesvárt, tudományos és műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte, gyakorlatilag az országos kémiai intézetben működött. 1883. középiskolai tanári oklevelet és doktori diplomát nyert. 1886. a pozsonyi kereskedelmi akadémiában rendes tanár lett. Munkatársa volt a Chemiai Folyóiratnak, a Borászati Lapoknak s a Chemiker-Zeitungnak. Önálló művei: *Áruisme* (2. kiad. Pozsony 1893); *Chemia felső kereskedelmi iskoláknak* (Budapest 1892); *Áruisme és technologia felső kereskedelmi iskoláknak* (Pozsony 1892) és *Szervetlen chemia* (az Egyetemes Ismeretek Tárában, Pozsony 1896).

Ascalobates (állat), l. *Gekko* (VII. k.).

Ascensio Domini (lat.) a. m. az Úr mennybemenetele, l. *Mennybemenetel* (XII. k.).

Asch *Adolf* báró, bajor hadügyminiszter, szül. 1839 okt. 30. A bajor hadseregbe lépett és 1866. mint Tann tábornok szárnysegédje vett részt a porosz hadjáratban. Majd Berlinben került a nagy táborkar hadtörténeti osztályába. 1885 óta pedig a bajor hadtestben fokról-fokra emelkedett. 1893 jun. 6. bajor hadügyminiszterré nevezték ki. Ebben az állásban 1897. a bajor kamarában abból az okból, hogy a nagy nyári gyakorlatok alkalmával a bajor hadtestet a német császár vezényelte, hevesen megtámadták. A birodalmi katonai perrendtartás reformját illetőleg az ellenzék hasonlóan faggatta. M. L.

Aschaffenburg, bajor város, (1895) 15,831 lak.

Aschehoug *Torkel Halvorsen,* norvég jogtudós és politikus, szül. Id-ben (Smaalenene kerület) 1822 jun. 27. Tanulmányait Kristianiában végezte 1839—44., mire több éven át külföldön tanult. 1852. a kristianiai egyetemen lektor, 1862. pedig tanár lett. A nyilvános életben korán vett részt és hamar nagy tekintélyre emelkedett. Mint országgyülési képviselő (1868—82) Schweigaard halála után a konzervativ párt vezére lőn. Nagy szerepe volt az 1865—67. svéd-norvég unióbizottságban, csakhogy az országgyülés javaslatát elvetette (1871). Művei közül első sorban megemlitendők: Norges offentlige ret (I. rész: Statsforfatning i Norge og Danmark indtil 1814, Kristiania 1866; II. rész: Norges nuvaerende statsforfatning, 1874—81, 3 köt., 2. javított kiad. 1891—93). E korszakalkotó munkáját a külföld is megbecsülte: a francia akadémia tagjai sorába fölvette (1885), a königsbergi egyetem pedig tiszteletbeli doktorrá avatta (1892). Den nordiske statsret (Kopenhága 1885) c. kézikönyve és a Marquardsen-féle gyüjteményben: Das Staatsrecht der vereinigten Königreiche Schweden u. Norwegen (Freiburg i. Br. 1886) c. alatt megjelent terjedelmes monográfiája csak emelték hirnevét. Politikai hitvallását az Om Unionskomitees udkast til en ny foreningsakt (Kristiania 1870) c. értekezésében foglalta össze. Ebben és valamennyi munkájában a skandináv államok szoros uniója mellett tör lándsát, anélkül azonban, hogy az egyes népek önállósága csorbittatnék. Figyelemre méltók a norvég alkotmányról szóló megjegyzései. TH. GY.

Aschenbrier *Antal,* 1894. esztergommezei c. apát, 1896. esztergomi kanonok, megh. Esztergomban 1897 dec. 21.

Aschersleben, porosz város, (1895) 24,190 lak.

Aschrott *Pál,* német büntetőjogi és közgazdasági iró, szül. Casselben 1856 máj. 13., a berlini Landgericht birája, az angol és amerikai börtönügy legkiválóbb művelője. Hosszabb ideig tartózkodott Amerikában s ezalatt New-York állam Elmira nevü javító intézetébe tanulmányi célból be is záratta magát. A Holtzendorff-alapítvány egyik kezelője és a nemzetközi büntető egyesület vezérférfia. Főbb munkái: Strafensystem und Gefängniswesen in England (1887, pótfüzet 1897); Aus den Strafen- und Gefängniswesen Nord-Amerikas (1889); Ersatz kurzzeitiger Freiheitsstrafen (1890); Die neuen Grundsätze über dem Vollzug der Freiheitsstrafen (1898). v.

Asclepias *L.* (növ., Aesculapius füve), lásd *Méreggyilok* (XII. köt.).

Ashberry-fém, l. *Ónöntvények* (XIII. köt.).

Ashford lord, l. *Albemarle.*

Ashmole (ejtsd: ésmól) *Illés,* angol régiségbuvár és heraldikus, szül. Litchfieldben (Staffordshire) 1617 máj. 23., megh. Windsorban 1692 máj. 18. Eleinte ügyvéd volt, a polgárháboruban pedig, mint a király hive, kapitány volt és hivatalnok Worcesterben. II. Károly trónralépése után királyi heraldikus lett Windsorban, később a Royal Society tagja. Régiségekből, érmekből és irodalmi művekből álló gazdag gyüjteménye 1679. részben elégett. A maradék az oxfordi egyetemi Ashmolean Museumban van elhelyezve. Hires munkája a Theatrum chymicum britannicum (1652) és a térdszalagrend története.

Asinalunga, l. *Sinalunga.*

Asinari di San Marzano, l. *San Marzano.*

Asiphoniata (állat), a lemezkopoltyús lágytestüek (Lamellibranchiata) egyik rendje. Lásd *Kagylók* (X. köt.).

Asklepiodotos, görög taktikai iró, aki egy száraz, kivonatszerü munkában (τακτικὰ κεφάλαια) megirta a makedon-görög hopliták falanxának fegyverfogásait. A Kr. u. II. sz.-ban készülvén, a legeslegrégibb az összes taktikai iratok közül (Aelianus forrásul használta). Szerzője valószinüleg Posidonios tanitványa volt és talán ezen kivonatával is mesterének valamelyik művét közvetitette. A munek eddigi egyetlen kiadása a *Rüstow-Köchly-féle* a Griechische Kriegsschriftsteller II. kötetében (Lipcse 1855). A gazdag magyarázó irodalmat összeállitotta *Pauly-Wissowa,* Real-Encyclopaedie der klassischen Alterthumswissenschaft. L. M.

Asmus, 1. *György,* német költő, szül. Giessenben 1830 nov. 27., megh. Bonnban 1892 máj. 31. Szülőföldjén és Freiburgban természettudományokat, majd bányászatot és kohászatot tanult; 1854—62. mérnökösködött, ezután az északamerikai Felső-tó környékének hegyeiben bányaműveket épitett, később New-Yorkba költözött s innét 1884. tért vissza Európába, ahol négy éven át sokat utazott, különösen Olaszországban. Ez időtől fogva állandóan Berlinben lakott. Igen jelentékeny sikert ért el különösen az amerikai németek között Amerikanisches Skizzenbüchelchen (1875) c. könyvével, amelyet kiváló humorral a felsőhesseni tájszólás nyelvén irt meg; versben irott episztola volt ez, amelyet a következő évben még egy másik episztola követett (új kiad. Lipcse 1891, 1 köt.). Ezeken kivül a Camp Paradise c. novellája (u. o. 1877) és a Gedichtbüchelchen (u. o. 1891) c. gyüjteménye jelentek meg, amely utóbbi elegyes költeményeket és két egyfelvonásos vigjátékot tartalmazott.

2. *A. Mátyás,* álnév, l. *Claudius* (IV. köt.).

Asnyk *Adám,* lengyel költő, megh. Krakkóban 1897 aug. 2.

Ásógép, l. *Exkavátor* (VI. k.).

Aspalathus (növ.), l. *Pokolvessző.*

Aspang, község Neunkirchen alsóausztriai kerületi kapitányságban, a Pischingbach partján, a Wechsel lábánál, vasút mellett s a már tervbe vett A.-Hartberg-vasút kiindulási pontja, regényes vidéken, (1890) 2684 lak. A bécsiek közül sokan nyaralnak benne.

Asperula (növ.), l. *Erdődisz* (VI. köt.).

Aspidium *Sw.* (növ.), l. *Páfrány* (XIII. k.).

Aspidobranchiata (állat) v. *paizskopoltyúsak,* az elölkopoltyús csigák (Prosobranchiata) rendjének egyik alrendje, melyet régebben *Rhipidiglossa* néven is emlegettek; a *Neritina* génuszból hazánk vizeiben élő faja is van. D. J.

Aspull, angol város Lancaster grófságban, (1891) 8952 lak., szénbányákkal és pamutfonókkal.

Asquith *Herbert Henrik,* angol államférfiu, szül. Morleyben 1852 szept. 12. Miután tanulmányait Oxfordban bevégezte, 1876. ügyvédi irodát nyitott Londonban s egyik védője volt Parnellnak a Times ellen indított vádkeresetében (1888—1898). Ekkor már a parlamentnek is tagja volt és ő szerkesztette, mint a szabadelvü ellenzék egyik vezére, azt a bizalmatlansági indítványt, mely a Salisbury-kabinet bukását vonta maga után (1892 aug. 11.). Az új Gladstone-miniszteriumban A. a belügyminiszteri tárcát kapta. Ebben az állásban sokat tett a munkások helyzetének javitása terén; 1895. a gyárakban alkalmazott fiatal munkások helyzetét javította, majd a londoni bérkocsisok sztrájkja alkalmával közvetitett. Midőn pártja 1895 jun. megtizedelve került ki a választásokból, Roseberry miniszterelnökkel együtt visszalépett. Jelenleg is a liberális ellenzék egyik vezérférfia és különösen a Chamberlain által Transzvállal szemben követett harcias külpolitikának ellensége. M. L.

Assermann (Vendrei) *Ferenc* megh. Veszprémben 1893 jul.

Assi *Adolf Alfonz,* francia kommunista, megh. 1886 febr. 7.

Association littéraire et artistique internationale (Nemzetközi irodalmi és művészeti egyesület), magánszemélyek által alapitott párisi egyesület, melynek célja a szerzői jogok nemzetközi védelmét előmozditani, valamint oda hatni, hogy a szerzői jog valamennyi államban egyformán állapittassék meg.

Assoluto (olasz) a. m. abszolut, független, feltétlen; különös értelemben *prima donna assoluta,* az első énekesnő, akivel egyrangu másik énekesnő nincs a társulatban.

Asszab, kikötőváros és az olasz Eritrea-gyarmat egyik kerületének fővárosa, a Vörös-tenger Ny-i partján, 120 km.-nyire Oboktól, az A.-i öböl bejáratánál, (1887) 300, jelenleg 5000 lak.,

akik közt 2600 danakil, 800 szudáni, 600 abisszíniai, a többi pedig zsidó, hindu, szomáli és olasz; élénkülő kereskedéssel, amelynek fő cikkei a behozatalban: liszt, só, szappan, cukor, dohány, pamutkelme stb., a kivitelben: gyöngyök, aranypor, állati bőrök és elefántcsont Soából. A behozatal értéke 1886. még csak 0·4, 1892-ben 2·7 millió, a kivitelé 1·6, illetőleg 3·4 millió márka volt. Kikötőjét apró szigetek védik a hullámok ellen.

Asszesszor (II. k.), 1. korábbi birói szervezetünkben a biróságokhoz a király által kinevezett ülnök, kinek országgyülésben ülése és szavazata is volt; 2. az evang. ref. egyház szervezetében tanácsbiró. v.

Asszíriologia, a semita nyelv- és kortörténeti tudománynak egyik ága, amely az asszír-babiloni ókor nyelvének, történetének, vallásának és kulturájának vizsgálatával foglalkozik. Kutatásainak körébe tartoznak mindazon nyelvemlékek, amelyeket az először *Grotefend* által megfejtett ékiratok nyujtanak, nevezetesen az elamita, örmény és amarnai nem-babiloniai feliratok és kőtábla-iratok. Az indogermán nyelvtudomány körébe tartozó ó-persa nyelvemlékek kivételével tehát tulajdonképen az A. vizsgálatainak köre meglehetősen összeesik az ékiratok kutatásával és megfejtésével. Az A.-nak, mint tudománynak megalapítása körül a legnagyobb érdemeket az angol *Rawlinson* Henrik és a francia *Oppert* Gyula szerezték. Németországban *Schrader* Eberhard Die assyrisch-babylonischen Keilschriften (Lipcse 1872) c. munkájával keltett az A. iránt érdeklődést.

Irodalom. Maspero, Recueil de travaux relatifs à la philologie et archéologie égyptiennes et assyriennes, Páris 1870; Transactions and proceedings of the Society of Biblical Archaeology, London 1872—79; Bey Mariette, Mélanges d'archéologie égyptiennes et assyrienne, Páris 1876; Delitzsch és Haupt, Assyriologische Bibliothek, Lipcse 1881—90, eddig 9 köt.; Bezold és Hommel, Zeitschrift für Keilforschung, u. o. 1884—85, 2 köt.; Bezold, Zeitschrift für Assyriologie, u. o., 1886-tól máig 7 kötet; Oppert és Ledrain, Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale, Páris 1884 óta; Delitzsch és Haupt, Beiträge zur Assyriologie und vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft, Lipcse 1889; Giesswein Sándor, Mizraim és Assur tanusága, Győr 1887, 2 köt.

Asszonyfalvi, az Osl nemzetségből származott régi magyar *család,* melyet Osl bán egyik fia *Jakab* alapított. Jakab ispán és testvére, ifj. *Osl* többször kitüntette magát IV. Béla és V. István hadjárataiban; a II. Ottokár cseh király elleni 1270—71-iki háboru alatt Sopron várát védelmezték meg; résztvettek a hűtlen Németujvári Henrik bán várának, Kőszegnek megvételében; Jakab ispán Kun László hadjárataiban is érdemeket szerzett, Győr vára bevételénél megsebesült s ez alkalommal a vasvármegyei Csehi birtokot kapta adományba, midőn a király a vitézségen kivül Jakab emberséges indulatát is kiemelte, amit a hadjáratok alatt tanusított. Egyik ivadéka, A. Lökös fia, *János,* Szörcsöki András megölése miatt fej- és jószágvesztésre ítéltetett, Zsigmond azonban 1388. több főpap és főúr közbenjárására megkegyelmezett neki s csupán pénzváltsággal büntette. V. ö. *Pór* A. (Turul 1890, 176.). n. g.

Asszuan (II. k.). Az angolok 1899 febr. óta óriási töltéseket építenek, hogy a Nilus szinét magasabbra emeljék és a Nilus vizesései dacára a hajózást lehetségessé tegyék. Innen kezdte Kitchener angol tábornok 1896. a Szudán visszafoglalását.

Astarte (állat), a *Siphoniata* rendnek *Astartidae* családjaba tartozó kagylónem, meglehetősen körforma, összenyomott, vastagfalu, sima v. koncentrikusan barázdált kagylóval. Kagylószegélye befelé görbült. Felbőre sötét. Zárófoga mindkét oldalon kettő van, melyek közül a jobboldali első nagy és vastag. Élő faja mintegy 20 ismeretes a hideg tengerekből, mig kihalt faja a 300-at is meghaladja s ezek a szilurképletekben léptek fel először, a jura- és krétarétegekben legtöbb élt. d. j.

Astié *János Frigyes,* francia prot. teologus, megh. Lausanneban, 1892 máj. 20.

Astor *Vilmos Waldorf,* amerikai milliomos, szül. New-Yorkban 1848 márc. 31-én. 1875. ügyvédi pályára lépett, majd három évig a politikai tudományokat tanulta. 1882—85. az Egyesült-Államok római diplomáciai képviselője volt. Atyja halála után 1891. átvette az óriási családi birtokokat és 1892. Angliába költözött, hol megvette a westminsteri herceg clivedersi kastélyát. Évi jövedelme 3 millió forint. Newyorki üzletének irodáiban 52,000 embert alkalmaz.

Astragalus (növ.), l. *Csődfű* (IV. k.).

Astrantia (növ.), l. *Zápóca* (XVI. k.).

Astrilda (állat), vékonycsőrü díszpintyek, melynek fajai különösen Ausztráliában, Afrikában és D.-Ázsiában tenyésznek. Kereskedésben *begalisták*-nak hivják. Szépszinezetü szobamadarak (p. A. modulata Reich., A. cinerea Reich. stb.). Alig nőnek kanárimadár-nagyságura. Képét l. a *Szobamadarak* (XV. k.) színes mellékletén.

Astrolabe-expedició, l. *Tengeri tudományos expedíciók* (XVI. k.).

Astroni, l. *Pozzuoli* (XIV. k.).

Astroscopium, l. *Koniglobium.*

Astrup, 1. *János Rasmus,* norvég nagykereskedő és politikus, szül. Moldében 1832., megh. 1898 febr. 19. Sörensen N. G. földijével szövetkezve, az 50-es évek derekán Barcelonában fatüzletet kezdett, melyet 1872. Stockholmba helyezett át. Midőn 1885. mint gazdag ember Norvégiába visszatért, Sverdrup elnöksége alatt a közmunkák minisztere lőn. Mint határozott hive a radikál-szeparatisztikus törekvéseknek, szoros összeköttetésben állt a svéd radikálisokkal, nevezetesen Hedin A.-val.

2. *A. Eivind,* norvég sarkutazó, szül. Kristianiában 1871 szept. 17., megh. mint öngyilkos Dovrefjeld-en 1895 dec. vagy 1896 jan. Résztvett Peary grönlandi expedíciójában, mely alkalommal végig szánkáztak a Mc. Cormickbai-től az északkeleti Independence-öbölig. 1893-ban újra elindult Pearyvel Grönlandba, de betegeskedése miatt csak 1894. folytathatta útját. Müve: Bland Nordpolens Naboer (Az északi sark szomszédjainál, Kristiania 1895). th. gy.

Ásvány (II. k.). Az Á.-ok viselkedése a *Röntgen-sugarak* iránt különösen két szempontból nevezetes. Az egyik a sugár áteresztésének viszonya az Á. tömöttségéhez és kémiai összetételéhez, a másik pedig diagnosztikai jelentősége bizonyos Á.-ok felismerésére. Az utóbbinak egyelőre igen jó hasznát vehetni a drágakövek megkülönböztetésében.

tésére (l. *Drágakövek*, V. k.). *Dölter* K. grazi egyetemi tanár egész sorát vizsgálta az Á.-oknak arra nézve, hogy mennyiben eresztik át a Röntgen sugarakat. Vizsgálatainak eredménye a következőkben foglalható össze: 1. A sugár áteresztése nincsen kapcsolatban az Á. tömöttségével. Az 5-nél nagyobb fajsúlyu Á.-ok ugyan többnyire nem eresztik át az X-sugarakat, de az 5-nél kisebb fajsúlyuak közt is akad elég, mely át nem ereszti a sugarat. 2. A sugár áteresztése csakis annyiban kapcsolatos az ásványok kémiai összetételével, hogy bizonyos elemek jelenléte az Á.-t át nem eresztővé teszi, Igy p., ha valamely szilikát Á.-ban a magnézium és aluminium helyébe a vas lép, az Á. nem ereszti át az X-sugarat. Nem eresztik át a sugarat az arzénvegyületek és a foszfátok, ellenben a bór- és az aluminiumvegyületeken elég könnyen jut át. Az áteresztésnek valamely általános kapcsolata a kémiai összetétellel épp oly kevéssé volt konstatálható, mint akár a molekulasúlylyal és tömöttséggel. 3. Dimorf Á.-ok az áteresztésben nem tanusitanak lényeges különbségeket. 4. Különböző irányokban eresztik át a sugarat, a különbség sok kristályon v. nagyon csekély, v. épenséggel semmi. — A sugár áteresztésére vonatkozólag 8 tagu skála állítható fel. 1. Gyémánt. 2. Korund. 3. Zsírkő. 4. Quarc. 5. Kősó. 6. Mészpát. 7. Cerussit. 8. Realgár. Az összehasonlitás alapjául sztanniol-lemez szolgált, amelyből 10—10 lemezt (0·02 mm. vékonyságut) rakott egymásra, mig az Á.-lemez vastagsága 1·5 mm. Az első skála (a gyémánt) jobban ereszti át az X-sugarat, mint 10 egymásra fektetett sztanniol-lemez, a második (korund) már csak ugy ereszti át, mint 2 × 10 sztanniol-lemez, a harmadik (zsírkő) mint 3 × 10 sztanniol-lemez, a nyolcadik (realgár) mint 8 × 10 sztanniol-lemez. A realgár vagy 200-szor gyengébben ereszti át az X-sugarat, mint a gyémánt és vagy 25-ször gyengébben mint p. a mészpát. A vizsgált Á.-ok áteresztő képességét a következő összeállítás tünteti fel:

1. *Tökéletesen áteresztik:* gyémánt, bórsav, borostyánkő, gagát, grafit. 2. *Erősen áteresztik:* korund, fenalsit, borax, tajtékkő, kaolin, azbeszt, kriolit. 3. *Áteresztik:* zsírkő (talk), opál, andaluzit, disztén, analcun, krizoberill. 4. *Félig áteresztik:* quarc, albit, enstatit, labradorit, anorthit, adulár, topáz, diopszid, spodumen. 5. *Gyengen eresztik át:* kősó, leucit, muszkovit, amfibol, flogopit, spinell, hessonit, biotit, kálisalétrom, fluorit, idokron. 6. *Alig eresztik át:* mészpát, gipsz, türkisz, turmalin, olivin, vasban gazdag biotit, vasban gazdag augit, zoidit, aragonit, apatit, szfalerit, pyrrhotin, titanit. 7. *Nem eresztik át:* cerussit, brokit, melanit, almandin, beryll, hematit, epidot, rutil, magnetit, markozit, pirit, kén, jácint, cinnóber. 8. *Abszolute nem eresztik át:* realgár, barit, braunit, szenarmontit, arzenit, auripigment. Egyazon Á. szines és szintelen meg fehér változatai között az áteresztésre vonatkozólag gyakran lényeges különbségek észlelhetők, amit a festőanyag okoz.

A Röntgen-sugárnak az Á. szinére is van hatása. Azt észlelték, hogy a melegítéssel elszintelenített sötétkék fluorit visszakapja szinét, ha hosszabb ideig Röntgen-sugár hatott reá. Szintelen kősó, kitéve hosszu ideig a Röntgen-sugár hatásának, többé-kevésbbé intenziv szint ölt; viztiszta fluorit az X-sugár behatása alatt kékesibolyaszinüvé lesz, persze mindkét Á. csakis a felületen. Egyes Á.-ok, különösen pedig a haloidsók, ha zárt üvegcsőben kálium- v. nátrium-gőzben a veres izzásig hevittetnek, élénk szinre festődnek és pedig egész belsejükben, nemcsak a felületen. Igy a viztiszta sylvin sötét heliotrop, a viztiszta kősó sárga v. barna szinre festődik, brómkálium és jódkálium pedig kékre. Az igy megfestett Á.-ok, illetőleg vegyületek a levegőn nem vesztik el a szinüket, de oldatuk mindig szintelen, épp ugy mint a természetben előforduló kék vagy veres kősóé.

Legújabban *Kraatz-Koschlau* és *L. Wöhler* az Á.-ok szineivel foglalkozván, kimutatták, hogy egyes ásványok szinét csupán csak szerves vegyületek okozzák, másokét csakis szervetlen vegyületek és ismét másokét szerves és szervetlen vegyületek egyaránt. Á.-ok, melyeknek szine tisztán szerves vegyületektől ered, a következők: fluorit, apatit, barit, kollesztin, anhidrit, kalcit, kősó, füsttopáz, cirkon, mikroklin, rubellit, topáz. Á.-ok, melyeknek szinét szerves és szervetlen vegyületek okozzák: apatit (Kanadából), ametiszt, braziliai topáz. Á.-ok, melyeknek szine szervetlen vegyületektől ered: rubin, zafir, spinell, beril. SZT. H.

Ásványolaj. Az 1896. XIV. t.-c. azon Á.-nak, melynek sűrűsége 12 R. hőfok mellett 880°-ot meghalad s mely ennélfogva fogyasztási adó alá nem esik, könnyebb Á.-okkal olyan célból való vegyitését, hogy ezen vegyités útján világitásra alkalmas Á. állittassék elő, eltiltotta.

Ásványtani intézet, l. *Egyetemi ásványtani intézet* (V. k.).

Aszáp, török hódoltság korábeli szó, mely a nőtlen, zsoldos gyalogságot, a magyarországi várőrség fő zömét jelentette. A szó eredeti alakja *azab*, nőtlen embert jelent, az *azábok* vagy a hogy magyarosan nevezték őket A.-ok, nagyobb részt tengerészeti szolgálatokat teljesitettek. Később *kaljondsunak* is nevezték őket. Nyelvünkbe valószinüleg délszláv közvetitéssel került e szó. K—C.

Aszapról (szabadalm.). Vizben oldodó fájdalomcsillapító, antiszeptikus, láz- és csúzellenes szer. Rendelik tuberkulózis-, reumatizmus-, toroklob-, köszvény-, tifusz- és lázas bántalmaknál. Adagja 0·5—1·0 gr. naponta 3—5-ször. — *Abrasztol*, ugyanaz, de nem oly tiszta készitmény; borkezelésben konzerváló szer. SCH—R.

Aszásréteg v. *előleges mértéktöbblet* az erdőben a nyers fából készitett tüzifa-rakásoknak a szabályosnál nagyobbra vett rétege, mely a fa kiszáradása, összeaszása után elenyészik.

Aszbeszt, l. *Azbeszt* (II. k.).

Aszbetik, l. *Azbetik*.

Aszkari, szuaheli néger szó, a. m. harcos, legújabban a keletafrikai benszülöttekből toborzott rendes katonák nevéül használják. Eredetileg a zanzibári szultánnak a szuaheli partokról összeszedett fegyvereseit nevezték igy; amidőn e partvidék egy része német uralom alá került, ott a parti városokban mindenütt helyőrségeket szerveztek és a német szolgálatba átlépett szultánkatonaságot, ellentétben a szudáni és zulu-kato-

nákkal, A.-nak nevezték. Később a különbség tudata elhomályosult az európaiak előtt s ma már általában a parti városok helyőrségeit nevezik igy.

Asztal- és ágytól való elválás, l. *Ágy- és asztaltól való elválás.*

Aszterabad, l. *Asztorabad* (II. k.).

Asztrakán, 1. orosz kormányzóság, (1897) 994,775 lak. — 2. A. város (1897) 113,001 lak.

Asztrofotográfia (II. k.), az utolsó évtizedben a csillagászati megfigyeléseknél megbecsülhetetlen segédeszközzé fejlődött ki.

A *Nap* felületének tanulmányozása e módon *Potsdamban, Meudonban* s több amerikai obszervatoriumon rendszeresen történik. *Hale* spektrálkészülék és két mozgatható rés segélyével a Nap monokromatikus képét fotografálja s igy a protuberanciák s a fáklyák fotografálását nemcsak a korong szélén, hanem a Nap felületén is lehetővé tette. A napfogyatkozásoknál a Corona fotografálása nagy szerepet játszik.

A *Hold* felületének fotografálása a legnagyobb sikerrel a *Lick* s a párisi obszervatoriumokon történik. A párisi hold-atlasz roppant nagy heliogravure táblái, a *Weinek*-féle és a Lick-atlasz képei a Hold felületéről megbecsülhetetlen észlelési anyagot tartalmaznak.

A *bolygók* felületének fotografálása kevesebb sikert mutat fel, a *Lick*- s a *Pickering*-féle képek a legjobbak.

A *kis bolygók* felfedezése váratlan lendületet nyert a fotográfia alkalmazása által. A következő eljárást *Wolf* Heidelbergában alkalmazta először. 6 hüvelyk nyilásu arcképlencsével az ég bizonyos részét több óra hosszat fotografálja s mivel a műszer óragépe a fotográf-gépet a csillagok látszólagos napi mozgásának megfelelően tova viszi, minden állócsillag mint finom pont jelenik meg a lemezen, a kis bolygó, különösen az oppozicióhoz közel, e pár óra alatt bizonyos utat tesz meg s igy a lemezen mint kis vonal észlelhető. E módon *Wolf* Heidelbergában és *Charlois* Nizzában 1892 óta körülbelül 100 kis bolygót fedeztek fel. Legújabban *Witt* Berlinben ez úton egy kis bolygót talált, melynek pályája a Mars s a Föld közé esik.

A *meteoritek* megfigyelése eddig leginkább véletlenségből történt ez úton, a rendszeres megfigyelés nem sok sikert nyujtott.

Legfontosabb alkalmazása az A.-nak a *nagy csillagatlasz* elkészítése, melyen 18 csillagászati intézet egyöntetü programm alapján dolgozik. E nagy mű két részből fog állni: a katalogusból, mely minden csillagnak egészen a 11-ed nagyságig pontos helyzetét fogja tartalmazni az 1900,0 évre redukálva. Körülbelül 2 millió csillagpoziciót fogunk ezen úton ismerni. E célra elég 3 percnyi kintartás, minden kétely kikerülésére két felvételt csinálnak 3 és 6 perc kimutatással, miközben a távcsövet kissé elmozdítják. 22,054 lemezre lesz szükség, hogy az egész ég lefotografáltassék. E lemezeket finom mérőeszközzel dolgozzák fel, t. i. a csillagok helyzetét a lemezre fotografált finom négyzetes háló vonalaiban lemérik s ezen adatokat bizonyos alap-csillagok helyzetéhez viszonyítva, igen pontosan átszámítják. A második rész lesz a csillagabrosz, mely az összes csillagokat egész a 14-ed nagyságig fogja tartalmazni. E célra a kimutatást egy órában állapították meg; ezen idő alatt fotografálható csillagok száma 30 millióra becsülhető.

Csillaghalmazok és ködök fotografálása nagyon szép eredményt nyujt. Sürü csillaghalmazokban csak ezen úton lehetséges az egyes csillagok helyzetét meghatározni (Scheiner a Herculescsoport csillagait mérte le e módon).

A *ködök* fotografálására vagy nagyobb műszerrel, különösen türkizteleszkoppal, történhetik, midőn kisebb ködökről detail-felvételt készítünk, vagy nagy kiterjedésü gyenge ködöket arcképlencsével fotografálhatunk sikeresen.

A *csillagászati spektrál*-fotográfia szintén nagyon fontos tényező az asztrofizika terén. Nemcsak a spektrál vonalak nagyon pontos meghatározását teszi lehetővé, hanem e vonalak eltolódásából a csillagok olyszerü mozgására is következtethetünk, mely különben elvonná magát minden megfigyelés alól. Igy p. Potsdamban *Vogel* és *Scheiner* a fényesebb csillagoknak a látási vonal irányában történő mozgását számította ki. Több kettős csillagot fedeztek fel, melyek oly közel vannak egymáshoz, hogy a leghatalmasabb messzelátó sem képes kettősnek mutatni őket s nehány változó csillag tüneményét is sikerült megfejteni ez úton. *Pickering* objektiv prizmával összekötött arcképlencsével az egész csillagos eget lefotografálta s az igy nyert spektrumokat a *Draper*-katalogusban állította össze. G. J.

Asztropalia (olaszul *Stampalia*, törökül *Usztopalia*), török sziget az Egei-tengerben, Amorgosztól délkeletre, területe 136 km², körülbelül 2000 lak. Két hegyborította részből áll, melyeket egy keskeny földszoros köt össze. Több kitünő kikötője van. A földszoroson fekszik *A.* városa, 1500 lak. Az ókorban a szigetnek — valószinüen feniciai — neve *Astypalaea* volt.

Aszuágyi főesperesség, hajdan a pécsi püspökségnek azon részét hivták ekként, mely a mai Verőce és Szerém vmegyék területén Dolni-Miholjáctól Dráva-Szarvasig s délen a Valkó (ma Vuka) folyóig terjedt. Régi történetiróink hibásan *eszéki főesperességnek* irták. Azonban a névadó Aszuágy városnak semmi köze Eszékhez, még csak nem is estek közel egymáshoz, mert Aszuágy a mai Dolni-Miholjác és Villievo mellett feküdt. V. ö. *Csánki*, Körös vármegye (91—99.). KAR.

Atak (franc. attaque) a. m. roham, támadás, az ellenség ellen való előrenyomulás szálfegyverrel. L. *Roham* (XIV. k.).

Ataktikus (gör.) a. m. rendetlen, szabálytalan.

Atalanti *(Talanti)*, város a görögországi Ftiotiszi és fokiszi kerületben, hat km.-nyire az A.-i tengerszorostól, mely a görög szárazföldet elválasztja Eubea szigetétől. Egy püspök székhelye, 1708 lak. és kitünő dohánytermeléssel.

Atanackovics *Platon*, szerb püspök és iró, szül. Zomborban 1788 (mások szerint 1787) jun. 29-én, megh. Újvidéken mint bácsi püspök 1867 ápr. 9. Karlócán tanult, hol 1812. a papi pályára lépett és 16 évig tanárkodott a szerb tanitóképző intézetben előbb Szt.-Endrén, utóbb Zomborban.

Felesége halála után 1829. szerzetessé lett és mint ilyen 1839. budai püspök. Tököly Száva halála után a szerb Matica elnöke Pesten. 1848. a magyar minisztériumban a szerb egyházi ügyek referense, de erről már junius hóban lemondott és jun. 13. bácsi püspök lett. Rajacsics patriárka rossz néven vette neki, hogy e kinevezést a magyar kormánytól elfogadta, melylyel ő már szakított. A magyar kormány julius hóban Rajacsicsot lázadónak jelentette ki és a szerb egyház adminisztrátorává A.-ot nevezte ki. Kossuth 6000 aranyat adott neki át, hogy ezzel támogassa Szerbiában a magyar pártot. A pénzt a forradalom lezajlása után Bécsbe vitte. Rajacsics nem akarta bácsi püspöknek elismerni, hanem csak budainak. A. ügye védelmére egy Analitikát irt, melyből csak egy példány maradt meg, mert a többit Rajacsics elégette. Sok alapítványt tett, igy egy 40,000 forintosat egy Újvidéken alapítandó jogi akadémiára. Saját nyomdája volt s 41 szerb munkát adott ki, jobbára biblia-fordítások, szent beszédek, olvasókönyvek. Felemlítendők: Előadások a szloven grammatikából (Buda 1814); Pedagogia és methodika (Nimayer nyomán, u. o. 1817); Sztratimirovics Teodor életrajza (u. o. 1835); Országgyülési beszédek (1845); Dávid zsoltárai (Újvidék 1847); Rövid világtörténelem; Szerb-német szótár stb. MARG.

Ateliers nationaux (franc., ejtsd: atlié nasziono) a. m. nemzeti műhelyek, amelyeket 1789. először Párisban, később pedig más francia városokban is azért állitottak fel, hogy azokban mindenki, aki csak dolgozni akart, munkát kaphasson. Miután azonban e műhelyekben vagy éppen nem, vagy csak nagyon keveset dolgoztak: annyira sok pénzbe kerültek, hogy csakhamar megszüntették azokat. 1848. Blanc Lajos miniszter ismét kisérletet tett velük, de hasonlóan eredménytelenül. V. ö. *Thomas,* Histoire des A. (Páris 1848) és *Stein,* Der Socialismus Frankreichs (Lipcse, 2. kiad. 1847).

A tempera festés, l. *Tempera* (XVI. k.).

Återdőlés, l. *Erdögyérítés* (VI. k.).

Athapaszk, indus törzs, l. *Tinné* (XVI. k.).

Athén. Az utóbbi években a kiállítási épület (u. n. Zappeion) és az olimpiai Zeus templomának maradványai közt szép nagy park keletkezett. Az akadémia-épületet egyelőre az érem-gyüjtemény részére foglalták le. Az eddigi szép épületekhez csatlakozik az Averov költségén (4 millió drachma) régi márványdiszszel ékesített Panathenei-Stadion. Ebben tartották meg 1896 ápr. először a felújított olimpiai játékokat. Plaka városrészében az eddig otthonos albán nyelv kihalt. Egyetemében (1896) 140 docens működött, a hallgatók száma 3120 volt, ezek közt 4 nő. A politechnikumon 35 tanárnak 260 hallgatója volt. Azon antik tárgyak, a többi közt a Schliemann-féle ásatások eredményei is, amelyek a politechnikumban voltak elhelyezve, most a Patisszia-utcában lévő középponti muzeumban találtak helyet. V. ö. *Konstantinides,* Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσε ως μεχρι τοῦ 1821 (A. 1894); *Haussolier,* Guide Joanne, Athène et ses environs (Páris 1896); *Ostbye,* Die Zahl der Bürger im V. Jahrh. (Kristiania 1894); *Beauchet,* Études sur l'ancien droit attique (Páris 1894); *Mommsen Agost,* Die Feste der Stadt A. im Altertum (1898); *Dörpfeld,* Das alte A. (Rhein. Museum 51. köt.); *Luckenbacher* H., Die Acropolis von A. (München 1896).

Athenaeum, irodalmi és nyomdai részvénytársulat (II. k. 280. old.). Budapest belvárosa rendezése következtében az utóbbi években szükségessé vált, hogy az A. helyiséget változtasson. Erre a célra építtette azután a társulat a Kerepesi-útról a Miksa-utcába nyúló telkén az új modern nyomdaépületet. Az átköltözés 1898 nov. és dec.-ben történt, amikor a nyomdát litográfiával is megbővítették.

Athene (állat), l. *Bagoly* (II. k. 457.).

Athesis, l. *Adige* (I. k.).

Athis és Porphyrias, közép-görög novella, melynek tárgya az, hogy két jó barát annyira képes egymásért, hogy az egyik a másiknak megengedi, mikép az éj homályában menyasszonyánál, illetve kedvesénél az ő helyét elfoglalja. Ez a történet aztán különféle nyelvü (ó-francia, olasz stb.) feldolgozásokban bejárta az egész világot, előfordul az Ezeregyéjben, Boccaccio Decamerone-jában (X, 8.) és ennek alapján számos újabbkori történetben. V. ö. *Borg,* Sagan om A. och P. (Upsala 1882). L. M.

Athnáme, török hódoltság korabeli török szó, mely szószerint szerződéslevelet, irásbeli szerződést jelent. Eredeti kiejtése *ahd-name,* mely szó a hódoltság korabeli iratokban *atnáme, etnáme* alakban is előfordul. K—C.

Atilla, *átilla,* l. *Attilla* (II. k. 310. old.).

Atimia, l. *Epitimia.*

Atlanti-oceán. Azon sürü közlekedés, amely New-York és a La Manche közt újabban (hetenként mintegy 50 gőzös megy és jön, köztük 7—7 gyorsgőzös) kifejlődött és az Uj-Fundland környékén keletkező gyakori köd a nagy angol, francia, német és hollandi gőzhajótársulatokat arra birta, hogy 1892 óta a hajók útját pontosan állapitsák meg. Ezen út más a jövetnél és más a menetnél; más a jan. 15. — jul. 14-iki időközben és más az év többi részében.

Atman, l. *Ind filozófia* (IX. k.).

Átmeneti intézkedések, általában valamely törvénynek azon rendelkezései, melyek meghatározzák, hogy az általa szabályozott viszonyok mennyiben itélhetők meg az addig fennállott szabályok s mennyiben az új törvény szerint. Általánosságban az az elv irányadó, hogy kétség esetén a törvénynek visszaható ereje nincs, vagyis a jogváltozás érintetlenül hagyja az új jog keletkezése előtt eldöntött tényeket. V.

Atmiatria (gör.) a. m. a lélekzésről való tan; *klimatikus A.,* a légkörnek az emberi szervezetre hatásáról szóló tan; *terapeutikus A.,* a különböző klimák, lélekzési kurák stb. felhasználása gyógyitási célokra; *technikus A.,* a levegőnek szellőztetéssel és fertőztelenítéssel megtisztításának tana.

Atnáme, l. *Athnáme.*

Atollok, alacsony, keskeny, ovális és kidomborodó, ritkán kör-alaku szigetek, amelyeknek belsejébe 60—150 m. mély, nyugodt vizfelület (laguna) van bezárva. Nagyon el vannak terjedve

az Indiai-, de még inkább a Csendes-oceánban s különös alakjuknál fogva Forster világkörüli útja óta az összes tudományos utazók figyelmét magukra vonták. Többnyire csak 300—400 m. szélesek s gyakran egy vagy több csatorna által megszaggatott keskeny szárazföld-gyűrűt alkotnak, amely gyűrű rendszerint csak mintegy 0·5 m.-rel magasabb a tenger-ár magasságánál (l. az *ábrát*). A csatornák a lagunát a tengerrel kötik

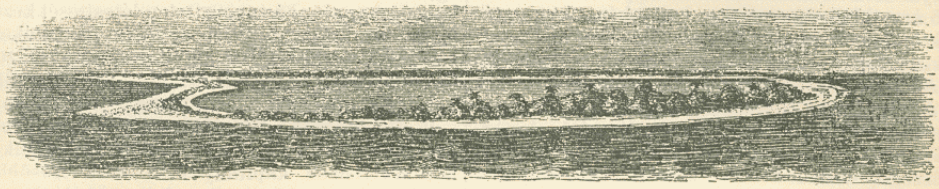

Valódi atoll képe.

össze. A szikla-zátony néha csupán egyes, körben elhelyezett szigetek alakjában emelkedik ki a tengerből, amelyeknek hosszátmérője ez esetben néhány méter és több kilométer közt ingadozhat. Ezen alakzatok magyarázatára Darwin a tengerfeneknek általánosan elterjedt süllyedéseit tételezi fel. A meleg tenger szigeteit és kontinenseit szegélyző zátonyok veszik körül, a szárazföld beálló süllyedése esetén annak szélén álló koralltőkék könnyebb élelemszerzés céljából a tengerből gyorsabban emelkednek ki, mire előáll egy töltés-alaku zátony, amelyet a szárazföldtől csatorna választ el, az elsüllyedő sziget kiemelkedő, eredeti szegélyző zátonyával A.-at alkot. Emellett azonban a süllyedésnek természetesen oly lassan kell beállania, hogy a korallok fölfelé tovább épithették azt, ami tőlük a mélyremerülés folytán elvonatott. Darwin eme nézetét sokáig általánosan elfogadták, újabban azonban sokan kétségbevonták ezen feltevés helyességét, igy különösen Murray, a Challenger-expedició zoologusa. Kitünt ugyanis, hogy a korallképződés nem mindenütt oly nagy mérvü, mint azt Darwin gondolta és hogy az A. igen gyakran oly helyeken jönnek elő, amelyekről bebizonyítható, hogy nem elsüllyedt, hanem inkább kiemelkedő területek.

Irodalom. Darwin, Über den Bau und die Verbreitung der Korallenriffe, ném. Carus, Stuttgart 1876; Dana, Corals and coral-islands, 3. kiad. New-York 1890; Langenbeck, Die Theorien über die Entstehung der Koralleninseln, Lipcse 1890.

Atomo, legkisebb hosszmérték Felső-Olaszországban, korábban $^1/_{12}$ punto, most $^1/_{10}$ dito.

Atragene *L.* (növ.), l. *Bércfolyondár* (III. k.).

Atrax, az ókorban tesszáliai város, Larissza közelében. Róla vette nevét az atracia ars (bűvészet), mint általában Tesszáliát tartották a boszorkányok és varázslók hazájának. A. hires volt még a római időkben zöldes, fehérfoltos márványáról.

Atrichia (gör.) a. m. szőrtelenség.

Atridák, Atreus utódai: Agamemnon és Menelaos.

Atriplex *Tourn.* (növ.), l. *Laboda* (XI. k.).

Atrolaktinsav, $C_9H_{10}O_3$ szintelen kristályokat alkot, melyek vizben oldódnak. 90°-nál megolvad. Keletkezik alkalikus permanganat- és hidratropasavból v. pedig ha sósav acetofenonhidrocianidra hat. A tropasavval s sok egyéb vegyülettel izomer.

Attaleia (Attalia), pergamoszi királyok által alapított két kisázsiai város, az elsőt és hiresebbet (mai neve *Adalia*) II. Attalos Philadelphos alapította; a másik É-i Lidiában volt, melynek romjai a mai Szerdsiklinél láthatók.

Áttetsző nyomás, egyik oldalán izlandi moha és kevés zselatin-enyv keverékével bevont papirosra litográfiai sajtón való nyomás. Célja olyan nyomatok előállítása, amelyek az ablakra tapasztva, az üvegfestményt pótolják. Fő szabályai, hogy a festék elkészítésekor kencét ne használjunk s a követ minden egyes festékezés után szárítsuk meg, mert a papiros nem tűri a vizet. Nyomás után lakozzák a papirost, még pedig mind a két oldalán külön. Van egy másik, jóval egyszerűbb módja is az A.-nak, de az ilyen módon készült nyomatok kevésbbé szépek. Jó fajta, de nem preparált papirosra nyomtatnak és az alaposan megszáradt nyomtatványokat azután, hogy a papiros átlátszóvá legyen: a litográfiai gyorssajtó olajjal behengerelt kövén erős nyomással újra megnyomják. Az ilyen nyomatokat előlapjukra kent spirituszszal ragasztják az ablaktáblára. PU.

Attikai szónokok (oratores attici), a tiz görög rétor: Antiphon, Andokides, Lysias, Isokrates, Isaeos, Demosthenes, Aischines, Lykurgos, Hypereides, Demarchos szokásos elnevezése.

Attlmayr *Ferdinánd,* osztrák tengerész, szül. Hallban (Tirol) 1829 jan. 26-án, 1854. sorhajózászlós lett az osztrák hadi tengerészetben s 1866. mint korvett-kapitány vett részt a lissai tengeri ütközetben. 1866—82. tanár volt a polai hadi tengerészeti akadémián, ez idő óta nyugalomban van. Munkái: Elemente des internationalen Seerechts (2 köt., Bécs 1872—73); Studien über Seetaktik und den Seekrieg (2 részben, Pola 1875—78); Beiträge zum Handbuch der Oceanographie und maritimen Meteorologie (Bécs 1883) és Der Krieg in der Adria 1866 (u. u. 1898).

Atum, egyiptomi istenség, másként *Tum* (XVI. k.).

Átutalási eljárás (l. *Adóvisszatérítés,* I. k. 109. old.), az osztrák és a magyar fogyasztási adók kezelésénél az az eljárás, melynek célja, hogy a fogyasztási adókat a ténylegesen fogyasztó terület számára biztosítsa. Minthogy a szesznek, cukornak, sörnek és ásványolajnak fogyasztási adótételeit a termeléskor szedi be ugy a magyar, mint az osztrák állam: ennélfogva ezek a fogyasztási cikkek valahányszor Magyarországból Ausztriába vitetnek, vagy megfordítva onnét hozzánk kerülnek, mindannyiszor illetéktelenül hajtotta

be a termelő állam az illető cikk fogyasztási adóját. Az adóigazgatási eljárások korrigálására szolgál az Á., amelyet a szeszadóra nézve az 1894. XV. t.-c. állapított meg, a sör-, cukor- és ásványolajadóra nézve pedig a kiegyezési törvényjavaslatok tartalmaznak rendelkezéseket. Ezek szerint az osztrák-magyar határon a magyar pénzügyőri szakasz az *utalási lajstromba*, az osztrák pénzügyőri szakasz pedig az *állítási lajstromba* jegyzi be a határon átmenő s fogyasztási adó alá eső árucikkeket, azután a havonkénti kimutatások alapján évenként megtérítik, illetőleg átutalják a kormányok az adómegtérítések egyenlegeit.

Átutalási forgalom, l. *Giroforgalom* (VIII. k.).

Atyinai vár. Így nevezték a magyarok a mai verőcevármegyei Vucsint vagy Vocsint. Az Árpádkorban a Monoszló-nemzetségé volt. 1313. a Kőszeghy-család kezébe került. 1317. kapta a róla nevezett s két századon át virágzott Atyinay- vagy *Athinay-* (II. k.) család. 1543. jutott a török kezébe s 1687. került vissza. 1698. már romokban állott. KAR.

Atzél (borosjenői), bárói *család*, a régi apostághi és erdőskereki előnévvel Biharban és a n.-bári és sulli előnévvel Pozsony vármegyében virágzott családokból ered. A családból *István* pozsonyi kapitány és *Zsigmond* a mohácsi csatatéren vesztek el. A család később Erdélybe is átszármazott, de ez az ág csakhamar 1762 körül kihalt. Kiválóbb tagja a családnak a mult század végén s a jelen elején *István*, volt nádori itélőmester, utóbb királyi személynök. Ő nyert 1803. királyi adományt Borosjenőre s még más birtokokra. Ettől kezdve használja a család a borosjenői előnevet. Ennek fia *Antal* udvari tanácsos, békésvármegyei főispán-helyettes, majd 1848-ig Csanád vármegye főispánja volt s 1857 márc. 27. (oklevél kelte: szept. 25.) osztrák bárói rangra emeltetett; fia *Lajos* alatt 1875 okt. 5. a bárói rang Magyarországra is kiterjesztetett. A család jelenleg élő tagjai közül *Lajos* (l. o.) a főrendiház tagja, *Béla* (l. o.) az országos kaszinó és a parkklub igazgatója. ÁLD.

1. *A. Béla* báró, szül. Borosjenőn (Arad) 1850 okt. 29. Atyja *István* és anyja szül. *Hugonnay* Emilia grófnő ifjan elhalálozván, korai gyermekkorban nagybátyja, A. *Lajos* báró gondnoksága alá került. A gimnáziumot Budapesten a piaristáknál végezte. Jogi tanulmányait 1872. a budapesti egyetemen befejezvén, A. *Péter* (II.k.) főispánsága alatt Arad vármegyében mint aljegyző tiszteletbeli megyei hivatalt viselt. 1874. külföldi útra indulván, ugyanazon évben házasságra lépett Glinai Germany György szenátor (román felsőházi tag), Románia egyik legnagyobb bojár földbirtokosának egyetlen leányával, Ilonával. Beutazta Európa összes államait és nagy utakat tett Ázsiában és Afrikában is, bejárván Egyiptomot, Sziriát, Tuniszt, Algeriát, Marokkót, Kis-Ázsiát, Palesztinát, Arábiát és Indiát. Az 1892-iki általános választások alkalmával szabadelvüpárti programmal a bodajki kerület képviselője lett. A társas életben is kiváló szerepet játszik. Ő alapította a *parkklubot* (XIII. k.), melynek fényes berendezésével a műízlésnek új irányt adott. Az angol műipar legjelesebb termékeit, főleg a gyakorlati értékű minta-darabokat válogatta össze nagy fáradsággal és kitünő műízléssel, ugy hogy a parkklub berendezése a szó nemesebb értelmében muzeális jelleggel bir, melynek külföldi fejedelmek is nagy elismeréssel adóztak. Ugyancsak A. később megválasztatván az országos kaszinó igazgatójává, a kaszinó berendezését is az említett irányban alakította át. Művészi és társadalmi mozgalmakban gyakorlati eszméivel tünt fel nem egyszer s legutóbb egy a főváros közelében létesítendő nagy szabásu sporttelep létesítését kezdeményezte. Tagja az Erzsébet királyné emlékszobor létesítése érdekében alakított országos bizottságnak; alapító tagja az országos iparegyesületnek. 1881 óta cs. és kir. kamarás. G. M.

2. *A. Lajos* báró, főrend, szül. 1828. Fiatal korában katona volt s a szabadságharcban mint Miklós huszárezredbeli kapitány vett részt. Később Arad vármegye közéletében fejtett ki élénk tevékenységet. Aradmegye egyik virilistája. A főrendiházban a szabadelvü párthoz tartozik.

Atzél *László*, pedagogus, szül. K.-Szt.-Miklóson (Pest-Pilis-Solt-Kiskun) 1849 jan. 3. Gimnáziumi tanulmányait részben szülőföldén, részben a debreceni ev. ref. főgimnáziumban végezte. Ugyanott hallgatta a bölcsészetet, majd a jogi studiumok befejeztével birói államvizsgát tett s az ügyvédi vizsga letételéhez szükséges gyakorlat megszerzése végett Budapestre költözött, hol a jogi pályától végleg búcsut vett s a pedagogia szolgálatába lépett. *Házi nevelésünk hibái* c. értekezése 1878. jelent meg Pozsonyban, ahol mint a magyar kör titkárja buzgólkodott a magyar nemzeti eszme fejlesztésén. A magyar nőknek magyar szellemben való nevelése és az idegen nevelőnők kiküszöbölése érdekében irt cikkei részben saját neve, részben *Szentmiklóssi* név alatt a Pesti Naplóban s más lapokban jelentek meg. 1880-ban Trefort miniszter az újonnan szervezett ugocsavármegyei tankerület kir. tanfelügyelőjévé nevezte ki, 1887. pedig ugyanily minőségben Bereg vármegyébe helyezte át; ezen fontos állást azonban nem foglalta el, mivel az Ugocsa vármegyében a több ajku s amellett nagyon elszegényedett és elhanyagolt lakosság érdekében kifejtett, a siker reményével kecsegtető munkásságának színhelyétől munkájának betetőzése előtt nem akart megválni. 1895. kir. tanácsosi címet nyert.

Aubanel (ejtsd: obanel) *Tivadar*, francia költő, szül. Avignonban 1829 márc. 26., megh. u. o. 1886 okt. 31. Nyomdász volt és Roumanille meg Mistral társaságában az új-provencei irodalomnak apostolai közé tartozott. Munkatársa volt az Almanach des félibres c. 1854 óta fennálló folyóiratnak; nevét a La miongrano entradurbeto (A félig nyilt granátalma, Avignon 1860) c. költeményével és a Lou pan don pecat (A bün kenyere, u. o. 1878) c. drámájával tette híressé. V. ö. *Mariéton*, Th. A. (Montpellier 1883).

Aube, francia département, (1896) 251,435 lak. 1897-iki termés: 896,290 hl. búza, 292,200 hl. rozs, 338,400 hl. árpa, 1.037,760 hl. zab, 341,332 hl. bor, 10.994 hl. gyümölcsbor.

Aubert *Lajos Mariboe*, norvég jogtudós és politikus, szül. Kristianiában 1838 nov. 22-én, megh. 1896 febr. 5. Leszámítva azt a rövid kis

időt, amikor 1884. a Schweigaard-féle konzervativ kabinet tagja volt, 1864-től haláláig mint jogtanár működött. Fontosabb művei: Bevissyssement udvikling i den norske kriminalproces indtil Christian V's lov (Kristiania 1864); Bidrag til kundskab om almenningere (u. o. 1868); De norske retskilder og deres anvendelse (1. köt. u. o. 1877); Den nordiske vekselret (Kopenhága 1881); Den norske obligationsrets specielle del (Kristiania 1890 stb.); Grundbögernes historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland (német bevezetéssel, 1892). Értekezései közül megemlitendők: Oplysninger om det juridiske fakultet (Kristiania 1870); A. M. Schweigaards bamdom og ungdom (u. o. 1883). Heves ellenmondást keltett a svédek részéről Kielertraktatens opgivelse som unionens retslige grunglag (Kristiania 1894) c. röpirata. TH. GY.

Aucha, a Vág régi neve.

Audacter calumniare, semper aliquid haeret, l. *Calumnia* (IV. k.).

Aude, francia département, (1896) 310513 lak. 1897-iki termés 497,200 hl. búza, 34,050 hl. rozs, 112,140 hl. árpa, 339,340 hl. zab, 3.099,515 hl. bor.

Audley (ejtsd: aódli), angol város Staffordshireben, (1891) 12,631 lak., vas- és kőszénbányákkal.

Audran (ejtsd: odrán) *Márius*, francia tenorista, szül. Aixben (Provence) 1816 szept. 26., megh. Marseilleben 1887 jan. 9. A párisi konzervatoriumban tanult és 1852-ig első tenoristája volt az Opéra comiquenak. Ezután több évig tartott művészi körútra indult és 1861. Marseilleben telepedett le, ahol 1863. a zeneiskolában igazgató és énektanító lett. Több dalt is szerzett. — Fia *Edmond*, szül. Lyonban 1842 ápr. 11., a jelenkori operettszerzők legismertebbjei közé tartozik. 1861 óta Marseilleben él, ahol a Szent-József-templom karmestere. Kiválóbb darabjai: A nagy mogul, Üdvöske (La Mascotte), Celestin apó (Népszinház 1897 jan. 8.); Menyecske-kisasszony (Magyar Szinház 1898 jan. 8.); A baba (Népszinház 1898 jan. 13.); Toledad (u. o. 1899 máj. 24.).

Aue, szászországi város, (1895) 8442 lak.

Auer, 1. *Adelheid*, német irónő, l. *Cosel* (2. IV. k.).

2. *A. Ignác*, német szociáldemokrata politikus, szül. Dommelstadtban (Passaunál) 1846 ápr. 19. s a nyerges mesterséget tanulta meg. Majd Münchenben és utóbb Berlinben a szocialista zászlóhoz szegődött. 1877—78-ig és 1880 óta mostanig tagja a német parlamentnek. Ügyes szónok és sokat tett a munkás-szövetkezetek és a szocialista párt szervezése körül. M. L.

Auerbach, szászországi város, (1895) 8136 lak. Újabban a közelében levő *Albertsbergen* tüdőbajosok számára gyógyító-intézetet alapitottak.

Auerbach *Henrik* (tulajdonképen *Stromer H.*), medikus tanár és szenátor Lipcsében, szül. Auerbachban (bajor Oberpfalz) 1482., megh. 1542. Nevét az általa 1530-ban épített lipcsei ház őrizte meg, amely a Grimmaische Gasseban ma is áll. E háznak hosszu, szögletes udvara — az A.-udvar — nevezetes hely volt. L. *Auerbach udvara* (II. k.).

Auer- és Nernst-féle elektromos izzólámpás. Szigoruan tudományos találmány, elméleti megfontolások és hosszas laboratoriumi kisérletek eredménye. A jó izzólámpás feltétele, hogy üzeme olcsó és élettartama lehető hosszu legyen. Eleinte a platinát használták az izzólámpás anyagául; ennél sokkal jobbnak bizonyult utóbb a szén, amelyet ma általánosan használnak, az izzólámpával való világitás azonban szénszál használata mellett is még mindig luxusvilágitás számba megy, mivel a szénfonal hamar tönkremegy s igy a világitás drága. Az utóbbi idők törekvése: tartósabb és olcsóbb szénszál előállitása. Itt kétféle utat követtek: *a)* bevonni a szénszálat valami anyaggal. Próbálták a ritka fémek (aluminium, magnézium, cerium, thor, yttrium) oxidjait használni, amelyeknek nagy fémkibocsátó képességük van. E fémek kiterjedése azonban más lévén mint a széné, izzás közben megrepedtek s lepattogtak; *b)* fémsókat kevertek a szénhez, hogy a szénnek nagyobb specifikus elektromos ellenállása és tartósabb szerkezete legyen. E célra használták a másodrendű vezetők (szilicium, magnézium, thór, lantán) oxidjait. Egyik irányban folytatott kisérletezés sem vezetett azonban a kivánt eredményre. Ekkor — a mult év vége felé — jöttek az első hirek az A.-okról, amelyek bár még alig csenek forgalomba bocsátva, már túl vannak a laboratoriumi kisérletezés stádiumán s valószinüleg rövid időn forgalomba is jönnek.

Auer és Nernst az izzáshoz szükséges elektromos energia csökkentésével akarja olcsóbbá tenni a világitást, de egymástól lényegesen eltérő eljárással. Auer az izzószálat ozmiumból készíti, ebből a legnehezebben olvadó s a platina kiséröjeként előforduló nehéz fémből. Az ozmium azonban, amellett, hogy igen ritkán előforduló és igy igen drága fém, noha szerfölött nehezen olvad, már a közönséges szobahőmérsékletnél is illékony, magasabb hőmérsékletnél pedig gyorsan gőzölög, ugy hogy belőle eddigelé izzó testeket nem készithettek. Auer ugy segit a dolgon, hogy az ozmiumot akár gázalaku vegyületeiből, akár elektrolitikus úton vegyületeinek oldataiból vékony szénszálra csapja s aztán a szenet vizgőztartalmu redukáló gázkeverékben kiégeti a szálból. Igy az ozmium elveszti illékonyságát s rugalmas, tiszta, fémes alakot nyer. Vagy pedig vékony platinaszálra csapja ki az ozmiumot, amelyet aztán annyira felhevit, hogy a platina abból elpárolog s visszamarad vékony, fémes cső alakjában a tiszta ozmium, amely aztán légüres térben vagy redukáló atmoszférában sokáig igen nagy hőmérsékletet bir el s nagy fénysugárzó képességénél fogva igen alkalmassá válik izzólámpások készitésére. Auer szerint e lámpásoknak normál gyertyafényenkint csupán $^1/_2$-től 1 wattig terjedő elektromos energiára van szükségük s emellett az ilyen hőmérsékletnél való izzás mellett sokkal hosszabb élettartamuk van a maiaknál.

Nernst viszont figyelmét a másodrendű vezetőkre fordította, amelyek t. i. az áramot elektrolitikus tünemények között vezetik. Ilyenek a mész-, magnézium-, thor-, yttriumoxid stb., amelyeknek izzitása közben a sugárzó energiának nagyobb része nyilvánul fénysugarak alakjában mint az elsőrendű vezetőknél (fémek, szén stb.) s igy világító testek készitésére alkalmasabbak.

Nernst szerint ha égetett magnéziát használ az izzólámpás anyagául, bizonyos dimenziók és áramviszonyok mellett eléri gyertyánként a 0·96 watt-nyi, kicsinynek nevezhető elektromos energiafogyasztást. Nernst nem használ tiszta fémoxidokat, mert ezek csak nagyon magas (többnyire 1000 C°-on felül) hőmérsékletnél kezdenek el vezetni, hanem alkalmas anyagok hozzákeverésével vagy ezeknek az oxidoknak egymás között való keverésével fokozza azok vezetőképességét, aminek egyúttal az az előnye is megvan, hogy az oxidkeverékekből készített világító test törés esetén a törési ponton ismét összehegedhet. A másodrendű vezetők azonban, bármint kombináljuk azokat, hideg állapotban (azaz a rendes szobahőmérsékletnél) nem vezetik az elektromos áramot, minek folytán a Nernst-féle világító testet valami önálló, az izzó testtől független hőforrással előbb fel kell melegítenünk, mire az vezetővé válik s a rajta átmenő áram szép fehér izzásba hozza azt. A Nernst-féle izzólámpást tehát, miként a gyertyát, valósággal meg kell gyujtanunk — s erre egy gyufaszál elégetése is elegendő — s akárcsak a gyertyát ismét el is fujhatjuk, amennyiben, ha megfelelő léghuzamot eresztünk az izzó testre, a lámpás kialszik.

A lámpa meggyujtását azonban feltalálója sem képzeli ily primitiv módon — bár az egy szál gyufával is eszközölhető, — hanem különböző gyujtókészülékek közbeiktatásával. Ezek legegyszerűbbike az, hogy a Nernst-féle világító testet valamely fémreflektor gyujtópontjában helyezzük el s a reflektor belső felszinére fémspirálist teszünk. Ha a spirálisba áramot bocsátunk, az megmelegszik, mire a reflektor a hősugarakat a Nernst-féle szálra koncentrálja s azt annyira felmelegíti, hogy az vezetővé válik. Erre aztán a fémspirálist kikapcsoljuk. Készíthetünk önműködő kikapcsoló szerkezetet is. Mindezek a készülékek azonban pénzbe kerülnek, előbb-utóbb megromlanak, amiért is a Nernst-lámpás üzemben tartása mindenesetre több gondot okoz, mint a közönséges izzólámpás. Még az a baja is megvan ezeknek a lámpásoknak, hogy a másodrendű vezetőknek — amelyekből e lámpások világító testei készülnek — az a tulajdonságuk van, hogy hőmérsékletük emelkedésével ellenállásuk nagy mértékben csökken. Ennek következménye, hogy állandó feszültségü áram esetén — már pedig a gyakorlatban csak ilyenről lehet szó — az izzás fokozódásával az ellenállás csökkenvén, fokozatosan nagyobb áram megy át az izzó testen mindaddig, mig csak a test meg nem olvad. Ezért az izzó test elé olyan ellenállást kell iktatni, melynek ellenállása a növekvő áramerősségnél nő, amikor a Nernst-szálban bizonyos hőmérsékletnél egyensúlyi állapot jő létre.

A gyakorlatban ez ideig sem az Auer-, sem a Nernst-féle lámpás nem szerepel, ha azonban akár egyikkel, akár másikkal tényleg sikerül elérni azt, hogy a lámpás elektromos energiafogyasztása normálgyertyánként az 1 wattot meg nem haladja, ez az elektromos világitást hatalmas lépéssel vinné előbbre. Mert mig ma egy 16 gyertyás izzólámpás gyertyánkint normálisan 3 wattot fogyaszt s 1 órai világítás — mindent számba véve — 2·6 krba kerül Budapesten, addig az A.-nál az óránkinti égési költség csupán 1·3 krt tenne ki, tehát a mai költségnek körülbelül csak felét. Ekkor azonban a számítás még nem is a legjobb alapon van eszközölve. Kiváló jelentősége volna e lámpásoknak a központokra nézve, amelyek már meglevő géperejükkel és vezetőhálózatukkal háromannyi lámpást táplálhatnának. A mai izzólámpásnál nagyobb fényerősségü lámpásoknál a Nernst-féle lámpás kiváló szolgálatokra van hivatva, mert már régen érezzük szükségét egy oly lámpásnak, amely fényerősség tekintetében az izzólámpa s másfelől az ívlámpa között van. Előnye még a Nernst-féle lámpásnak, hogy ahhoz nem kell légüres tér, mert sokkal jobb és tartósabb a lámpás a szabad levegőn használva. A Nernst-féle lámpásokkal ellentétben az Auer-lámpások épp oly egyszerüek, mint a mai izzólámpások, de ma az ozmium felette ritka és drága fém (az ozmiumtetraoxid kilója 1000 frt), ugy hogy nagyobbszabásu vállalatot ma erre alapitani alig lehet. Az ozmiumot eddigelé csak a platina kisérőjeként és igen kis mennyiségben találták, ugy hogy az egész világ évi ozmiumtermelése alig több 120 kg.-nál. A Nernst-féle lámpás semmiesetre sem fogja teljesen kiszorítani a mai izzólámpásokat, mert ahol csak rövid ideig (percekig) tartó világításra van szükség, ott a régi lámpást fogjuk használni. Nyilvános helyiségek, utcák, lakosztályok megvilágításánál azonban határozott jövője van s majd az ívlámpásokat is pótolhatja — legalább részben. Mig igy a Nernst-féle lámpás előre láthatólag rövid időn forgalomba jön, az Auer-féle lámpás bevezetését a nagy forgalomba annak drágasága valószinüleg még soká hátráltatni fogja. V. ö. *Söpkéz* S., Az Auer- és Nernst-féle villamos izzólámpások; *Hoor* Mór, Adatok Auer és Nernst elektromos izzólámpásairól (A magyar mérnök- és épitészegylet közlönye, XXXIII. köt. II. füzet).

Auersperg, 1. *Ferenc József Mária Manó* herceg, szül. Bécsben 1856 okt. 20. mint Vince herceg (megh. 1867.) fia, a hercegi ág feje s a cseh s tiroli hitbizomány ura; Tirol örökös tartományi marsallja. Tagja az osztrák urak házának, ahol az alkotmányhü német párttal szokott szavazni. 1898. a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta. Neje *Kinsky Vilma* grófnő, kitől öt gyermeke született; legidősebb fia *Vince* herceg (szül. 1878.). M. L.

2. *A. Károly Mária* herceg, Wels grófja, Gottschee ura, szül. Bécsben 1859 febr. 26. mint *Adolf* herceg s volt miniszterelnök (7. II. k.) és második nejének, Festetics Janka fia, a fejedelmi ranggal biró hercegi ág feje. A hercegi cim és az alsó-ausztriai (goldeggi) hitbizomány élvezetébe *Károly* (Carlos) nagybátyjának, Ausztria első felelős miniszterelnökének halála után (1890 jan. 4.) lépett. A politikai életben a család tradicioi értelmében az alkotmányhü német párt zászlaja alatt vesz részt; az osztrák urak házának örökös tagja és egyúttal alelnöke. 1898. a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta. Neje Breunner-Enkevoirth Eleonóra grófnő (szül. 1864.), kitől öt gyermeke született. Legidősebb fia *Adolf* herceg, szül. 1886. M. L.

3. *A. Károly* gróf, cs. és kir. vezérőrnagy s a jaroslaui lovas hadosztály parancsnoka, szül. Prágában 1842 márc. 12. Első katonai neveltetését a

lobzowi hadapród-intézetben nyerte, ahonnét a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett át. 1861 szept. 1. II. oszt. hadnagygyá nevezték ki az 1. vadászszászlóaljnál. 1865 márc. 1. a 3. dsidásezredhez helyezték át s még ugyanazon év aug. 6. főhadnagygyá nevezték ki. Részt vett az 1866-iki osztrák-porosz hadjáratban, harcolt Skalitznál, Königgrätznél, Zwittaunál és Tobitschaunál. A háboru után egy ideig mint dandár-parancsőrtiszt működött. 1869 aug. 1. a testőrség lovas századához, 1871 nov. 1. a 6. dragonyos-ezredhez helyezték át. 1874 máj. 1. századossá lépett elő. 1884 ápr. 22. századparancsnoki működéseért a katonai érdemkereszttel tüntették ki. Még ugyanazon év máj. 1. őrnagygyá, 1887 máj. 1. pedig alezredessé lépett elő. 1890 márc. 24. a 9. huszárezred parancsnokává, máj. 1. ezredessé, dec. 4-én pedig a 15. dragonyos-ezred parancsnokává nevezték ki. 1892 jun. 2. a katonai lovaglómester-intézet parancsnoka lett. Itt szerzett érdemeiért 1893 ápr. 4-én a III. oszt. vaskorona-renddel tüntették ki. 1896 ápr. 17. a miskolci 6. lovas dandár parancsnokává, két héttel később vezérőrnagygyá, 1899 ápr. 9. pedig a jaroslaui lovas hadosztály parancsnokává nevezték ki. A. 1890 jan. óta tulajdonosa a braunschweigi Oroszlán-Henrik-rend II. oszt. középkeresztjének, 1893 márc. 26-ika óta a porosz II. oszt. vörös sasrendnek s 1896 jul. 1. óta a szász Albrecht-rend II. oszt. középkeresztjének. M. I.

Aufsetz *Hans* báró, a nürnbergi Germanisches Muzeum alapítója, szül. az Aufsetz-kastélyban (Oberfranken) 1801 szept. 7., megh. Konstanz mellett, Münsterlingenben 1872 máj. 6. 1816—20. jogot tanult Erlangenben, azután a bayreuthi és gräfenbergi kir. járásbiróságnál kapott állást és több tanulmányi utat tett. 1822-ben a jogtudományok doktora lett, azután megvált az államszolgálattól és családi birtokainak igazgatása mellett históriai és szépművészeti tudományokkal foglalkozott. A németek legrégibb történetének kutatása közben igen becses régiséggyüjteményt szerzett, azután családjának történetét állította össze, amely 1838. nyomtatásban is megjelent. A német történelmi muzeum alapítására vonatkozó tervei sokáig kivihetetlenek voltak s csak hosszu, lankadatlan buzgalmának sikerült a muzeumot 1852. létrehozni. 1862-ig ő volt az intézetnek elnöke s annak berendezése körül igen nagy érdemeket szerzett, amennyiben saját nagyértékü gyüjteményét a muzeumnak ajándékozta és a kormánytól épületet eszközölt ki számára. Munkái: Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit és Geschichte des uradeligen A.-schen Geschlechts in Franken (Berlin 1889).

Augerut, Tuat és Gurara közt fekvő oázis az északi Szaharában 14 községgel és (1891) 6592 arab, berber, néger és korcs lak. Az oázis termékeny; különösen kitünő datolyákat (500,000 fa) terem. Lakói részben Algeria városaiba vándorolnak ki, hogy ott maguknak munkát keressenek.

Augsburg, bajor város, (1895) 81,896 lak.

Augustsohn, álnév, l. *Kotzebue* (4., X. köt.).

Augusztov (Awgustow), kerületi város Orosz-Lengyelország szuvalki kerületében, (1889) 9496 lak. Látogatott ló- és marhavásárai vannak. Itt kezdődik az *A.-csatorna*, mely a Nettát a Niemen folyóval köti össze. A.-ot I. Ágost lengyel király 1547. alapította és róla nevezték el.

Aujeszky *Aladár*, orvos, szül. Pesten 1869 jan. 11. A középiskolát a kegyesrendiek budapesti főgimnáziumában, orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1892. orvosi diplomát nyervén, félévig a Szent-Rókus-kórház II. seborvosi osztályán, majd az egyetemi II. belklinikán volt gyakornok (utóbbi helyen helyettes tanársegéd is). 1895 febr.-tól 1896 őszéig a Hőgyes tanár vezetése alatt álló Pasteur-intézetben mint preparátor dolgozott, majd az egyetemi általános kórtani tanszékhez tanársegéddé nevezték ki, mely állást most is betölti. Irodalmi dolgozatai részint hazai szaklapokban (Orvosi Hetilap, Mathematikai és Természettudományi Értesítő, Természettudományi Közlöny, Egészség, Ifjuság és Egészség), részint pedig külföldiekben (főleg a Centralblatt für Bakteriologie-ban) jelentek meg. E lexikonnak is munkatársa.

Aulad Gebarah, egyiptomi község Girgeh tartományban, (1882) 5469 lak. — *Aulad Hamza*, ugyanott, 6807 lak. — *Aulad Ichia*, a fenti tartomány Bardisz kerületében, 6410 lak.

Aulad Szolimán, afrikai rabló arab törzs, mely a Csád-tótól északkeletre csekély száma dacára nagy területen uralkodik. Erős, vitéz, bátor és nagylelkü nép; mostani hazáját a XIX. sz. elején a kanenai, tibeszti és tuareg törzsek ellen viselt háborukban szerezte. V. ö. *Nachtigal*, Sahara u. Sudan (Berlin 1881, II. köt.).

Aulendorf, l. *Königsegg* (X. köt.).

Aumale (4., II. köt.) *Henrik Eugen Fülöp Lajos* herceg, megh. Zuccóban (Palermo mellett) 1897 máj. 7. Histoire des princes de Condé cimü nagy művének utolsó 7. kötete megjelent Párisban 1895. Azonfelül irta a Les Zouaves c. (képes) munkát (1896). V. ö. *Grandin*, Le duc d'A., le prince, le soldat, l'historien (Páris 1897); *Picot*, Le duc d'A. et la bibliothèque de Chantilly (u. o. 1897); *Daudet* Ernő, Duc d'Aumale (u. o. 1898).

Aura, a görög mitologiában szélsebes vadászistenasszony, Artemisnek társa, akit Dionysos isten szerelmével tüntetett ki. Ennek a szerelemnek eredménye két ikergyermek lett, akikről Frigia egyik nevezetes hegységét, *Dindimont* nevezték el. Magát A.-t Zeus a hitrege szerint forrássá változtatta. L. M.

Auramin, a gyapotkelmék festésére alkalmazott sárga festék. Előállítása a következő: a dimetilanilint szénoxidkloriddal kezelik aluminiumklorid jelenlétében; ekkor tetrametildiamidobenzofenon keletkezik; ez utóbbit azután ammoniakkal kell kezelni és igy egy szintelen, aljas hatásu vegyület keletkezik, amelyiknek sói A. néven jönnek forgalomba. Az A. tehát tulajdonképen kátrányfesték. VÉRTESS.

Auraniai perjel, l. *Perjel* (XIII. köt.) és *Vránai perjelség* (XVI. köt.).

Auraria, l. *Abrudbánya* (I. köt.).

Aurelia Via, római hadi út, mely a tengerparton Rómától Pisáig vezetett. Hogy mikor épitették, azt nem tudjuk, de Kr. e. 109. Genováig és Dertonáig, Augustus alatt pedig egész Gallia belsejéig hosszabbitották meg.

Aurich, porosz város, (1895) 5899 lak.

Auriga, csillagkép, l. *Szekeres*.

Aurigny, sziget, l. *Aldernay* (I. köt.).

Aurum (lat.) a. m. arany.

Auscii, iber nép Gallia Aquitaniában; fővárosuk Elimberris v. Auscii volt (ma Auch).

Aussa, folyó, l. *Cervignano*.

Austin *Alfréd* angol költőt 1896. jan. kinevezték poeta laureatus-szá.

Ausztrália. Újabb vizsgálódások kiderítették, hogy az Eyre-tó környéke a tenger felszínénél mélyebben fekszik és hogy a jégkorszaknak az ausztráliai Alpokban is kétségbevonhatatlan nyomai vannak. A lakosság, bár nem oly rohamosan, de még mindig elég jelentékenyen növekszik. Mind a hét gyarmatban a növekedés 1891—1897. 13·4%-ot tett ki; a legjelentékenyebb volt Ny.-Ausztráliában (177·1%) és a legcsekélyebb Viktoriában (3%). Az 1897-iki becslés szerint volt a lakosság száma Új-Dél-Walesben 1.311,440, Queenslandban 472,179, Tasmaniában 166,113, Ny.-Ausztráliában 162,394, Dél-Ausztráliában 360,220, Victoriában 11.711,888 és Új-Zélandban (az 1896-iki census alapján) 743,214. A népmozgalom adatai 1896.:

A gyarmat neve	Született	Elhalt	Bevándorolt	Kivándorolt
Új-Dél-Walesben	33,506	15,839	62,633	62,516
Új-Zélandban	18,612	6,432	17,236	15,764
Queenslandban	14,017	5,645	18,765	16,824
Dél-Ausztráliában	10.012	4,038	56,410	59,443
Tasmaniában	4,603	1,901	19,076	15,419
Victoriában	32,178	15,174	84,872	99,419
Ny.-Ausztráliában	2,782	2,020	55,215	19,256

A mezőgazdaság csak kevés helyen nyitott maga számára új területeket. Victoriában és D.-Ausztráliában Chaffey testvérek Amerikából öntözések által virágzó telepeket alapítottak; ilyen Mildure (3500 lak.) Victoriában és Renmark (700 lak.) D.-Ausztráliában. Hatalmas gépek szivattyuzzák ki a vizet a Murrayból és ezzel valódi sivatagokat alakítanak virágzó kertekké. 1897. és 1898. az öntözés lehetővé tételére nagy erőfeszítések történtek. Egyedül Új-D.-Wales 231.865,600 arany koronát költött el a legutóbbi években, hogy az öntözhető területeket nagyobbítsa. Az állattenyésztés emelésére az egyes legelőket körülkerítik. Ezáltal a legelőterületek kihasználását a bérlőkre nézve biztosítják. Maga Új-Dél-Wales — igaz az állatokban leggazdagabb gyarmat — a 80,978 legelőtelep közül még csak 4216-ot (a gyarmat szélein) nem keríttetett be. Az összes, nagyobbára drótkerítések hossza 1.301,809 km. A főbb termékek 1896.:

A gyarmat neve	Búza	Kukorica	Arpa	Zab	Burgonya	Cukornád	Bor
	bushel				tonna		gallon
Új-Dél-Walesben	5.195,312	5.687,030	96,119	374,196	56,179	207,771	885,673
Új-Zélandban	5.927,000	—	822,000	11.233,000	—	—	—
Queenslandban	601,254	3.065,333	—	—	—	100,774	—
Dél-Ausztráliában	2.804,493	—	—	—	—	—	1.473,216
Tasmaniában	1.164,855	—	—	906,934	81,423	—	—
Victoriában	5.668,000	—	716,000	2.879,000	117,000	—	—
Ny.-Ausztráliában	244,031	—	12,808	18,865	—	—	938 acre-on termel bort

Az állattenyésztés lassan, de fejlődik; csupán a juhok száma apadt, de ennek dacára a gyapjukivitel növekedett. A bányászat különösen Ny.-Ausztráliában (l. o.) új ezüst- és aranytelepek felfedezése következtében vett nagy lendületet. 1898. Nyugat-A. termelt 1.049,000, Queensland 918,000, Victoria 845,000 és Új-Dél-Wales 342,000 uncia aranyat. Az egyes gyarmatok külkereskedelmét a következő tábla mutatja 1896. sterling fontokban:

A gyarmat neve	Behozatal	Kivitel
Új-Dél-Wales	3.125,671	4.769,738
Új-Zéland	7.137,320	9.321,105
Queensland	5.433,271	9.163,726
Dél-Ausztrália	7.160,770	7.594,054
Tasmania	1.192,410	1.473,429
Victoria	14.554,837	14.198,518
Ny.-Ausztrália	6.493,557	1.650,226

Az egyes gyarmatok bevételei és kiadásai sterling fontokban 1896—97., ill. 1897. volt:

A gyarmat neve	Bevétel	Kiadás	Az államadósság
Új-Dél-Wales	9.309,269	9.330,559	62.411,373
Új-Zéland	4.798,708	4.509,981	43.552,324
Queensland	3.613,150	3.604,264	31.873,934
Dél-Ausztrália	2.628,049	2.635,860	23.337,200
Tasmania	797,976	750,244	8.251,778
Victoria	6.629,613	6.825,911	46.929,321
Ny.-Ausztrália	2.440,390	2.362,003	4.732,554

A tengerentúli közlekedés előmozdítása céljából 1896. Sydneyben összeült a Pacific Cable Conference, amely elhatározta, hogy Vancouver szigetéről kiindulva kábelt raknak le Fanning- és Fidsi-szigeteken keresztül Norfolk szigetéig; innen az egyik ág Brisbanebe, a másik Új-Zéland É-i szigetére fog vezetni.

Az ausztrál-ázsiai szövetségnek, illetőleg az ausztráliai gyarmatok szövetségének létesítésére irányuló törekvés újabb előhaladást tett. 1895 jan. havában a kormányelnökök találkoztak Hobarttownban; ezen összejövetelnek eredménye volt, hogy a gyarmatok a szövetség ügyének megbeszélése végett képviselőket választottak és ezek tanácskoztak 1897 márciusban Adelaidban, szeptemberben Sydneyben és 1898 februárban Melbourneben, ahol Queensland is képviselve volt. Itt a szövetség alapvonalait megállapították. 1899. pedig az összes gyarmatok miniszterelnökei tartottak tanácskozást, amelyben a még addig vitás kérdésekre nézve megegyeztek. Ha a törvényhozó testületek is hozzájárulnak, a szövetséget a legközelebbi időkben megkötik.

Felfedezések. A. szárazföldjén a közelmultban a következő nagyobb felfedezések történtek. A *Horn*-expedició 1894-ben a Macdonall-hegységet vizsgálta meg. A *Lauterbach-féle* expedició a Vilmos-császár-földön kutatott s kimutatta az Ottilia folyó azonosságát a régi térképek Ramu folyójá-

val (1898). Az u. n. *Calvert*-expedició, melyben a vezéren, *Wells* S. A.-n kivül még öcscse *Wells* Ch. F. és *Jones* W. vettek volt részt, a nyugati pusztát kutatta át, mignem Kimberley aranyvidékről nem igen messze az éhség és szomjuság áldozatául esett. Az éhhaláltól csak a vezér tudott menekülni, aki azután azonnal segélyt vitt társainak, ámde ekkor azok már kiszenvedtek (1898). A nagyobb szigetek közül *Új-Guineán* fordultak meg legsűrübben a fölfedezők. Igy *Lauterbach*, *Tappenbeck* és *Kersting* (1896—98), 1898. pedig *Vraze* dr. *Mac Gregor* átkelt Új-Guinea DK-i félszigetén, *Elder* Tamás, a juh-milliomos, aki 30 év óta valamennyi A.-i expedíciónak költségét a sajátjából födözte (Warburton, Forrest, Giles, Lindsay stb.) 1897 febr. elhalt és halála, nemkülönben a Calvert-expedició szomoru sorsa rossz visszahatással lesz a vállalkozási szellemre.

Területi változások. Az utolsó években a következő változások történtek. Az *angolok* megszállották 1898. a Santa Cruz szigetcsoportot, 1899 tavaszán pedig a hozzájuk tartozó Duff-szigeteket. Szamoa szigetén ismétlődő polgárháboruk következtében az Észak-Amerikai Egyesült-Államok, Anglia és Németország társuralmat létesítettek, de a kinevezett királynak versenytársa akadt, ami újabb vérengzésre vezetett. 1899 jun. a három hatalom közösen tanácskozik a szükségessé vált intézkedések fölött. Havaiit az Észak-Amerikai Egyesült-Államok 1899. annektálták; a spanyolok pedig ugyancsak 1899 jun. a Karolinák, a Palau és a Marianák szigetcsoportját adták el 25 millió pesetáért a németeknek.

Irodalom. Sievers, Australien u. Oceanien, Lipcse 1895; Jenks, The hist. of the Australasien Colonies, Cambridge 1895; Price, The land of gold, London 1896; Ednie-Brown, Report on the forests of Western Australian, Perth 1896; Bannow, The colony of Victoria, Melbourne 1896; Babu, Les mines d'or de l'Australie, Páris 1896; Laurie, The story of Australia, London 1896; Barton, Outlines of Australian physiography, Brisbane 1896; Schmeisser, Die Goldfelder Australiens, Berlin 1897; Turner N. G. és A. Sutherland, Development of Australian Literature, London 1898; Davitt M., Life and progress in Australasia, u. o. 1898; Bonwick G., Australia's first preacher: Rev. Rich. Johnston, u. o. 1898; Eagleson and Sanderson, Digest of Australian Mining Cases, u. o. 1898; Balangero G. B., Australia e Ceylan, Torino 1898; A Horn-expedició (Közép-Ausztráliában), 1894. V. ö. Petermann, Geogr. Mittheilungen (1893), térképpel. —ZIK és M. L.

Ausztráliai kinó, l. *Kinó.*

Ausztráliai régió, l. *Állatföldrajz* (I. k.).

Ausztria és Magyarország, l. *Osztrák-magyar monárkia* (XIII. k.).

Autogén, l. *Allogén* (I. k.).

Autointoxicatio (gör.-lat.), olyan mérgezés, amelyet nem a szervezetbe bevitt, hanem benne képződött méreg okozott. Ezen az alapon méltán ide sorozhatók az összes fertőző betegségek is, mert a súlyos tüneteket, az esetleges halált a bakteriumok által a szervezetben termelt mérgek okozzák. Régebben csak azt tekintették A.-nak, ha valami jól ismert méreg képződött a szervezetben, s annak tipikus mérgezési tünetei fejlődtek ki. Ilyen A.-k p. a bélben tulságos rothadás miatt fellépő kénhidrogén, a vizeletelválasztás megakadásakor (vesebaj) a vérben felhalmozódó hugyany és ammoniak okozta mérgezés (l. *Húgyvérüség*, IX. k.), gyakori még a diabetikusoknál észlelhető aceton- vagy oxivajsavfelhalmozódás, a lázasoknál vagy a fulladozóknál az izmokból képződő tejsav felhalmozódása, sőt maga a fulladás is A.-nak tekinthető, amennyiben ilyenkor a vérben az égés egyik bomlási terméke, a szénsav halmozódik fel és okozza a fulladási tüneteket, végül a halált. Az A.-k rendesen súlyosak és kezelésük a rendes mérgezések kezelésével egyezik: 1. az oki mozzanat megszüntetése s a méreg eltávolítása; 2. a megtámadott és gyengülő szervezet segélése. VÁMOSSY.

Automata-készülékek, céljuk szerint nagyság, alak, külcsín, felállítás és szerkezet dolgában egymástól nagyon különböznek, azonban záró és kioldó mekanizmusukat csekély kivétellel az *ábrában* előtüntetett módon készitik. Az *A* tartóból az elárusítandó tárgy az *S* fiókba hull, ezzel a fiókkal kapcsolatos az *F* rúgóra helyezett *B* lemezdarab, mely az *a* nyelvbe ütközve, az *S* fiókot nem engedi kihúzni. *B* felett látjuk a pénz bedobására való *K* csatornát. Az *m* pénzdarab ezen át a *B* lemezre esik és azt annyira benyomja, hogy *e* bevágás az *a* nyelv alá jön, mire *S* fiók kihúzható és a pénz a *G* tartóba hull. Betolom az *S* fiókot, *B* újra rajzolt állásába billen, *S* fiókba pedig új tárgy esik. Az *F* rugó helyett használnak emeltyüt is, melynek egyik karja a zárást létesíti, másik karja pedig a pénzt fogja fel. E. I. A.

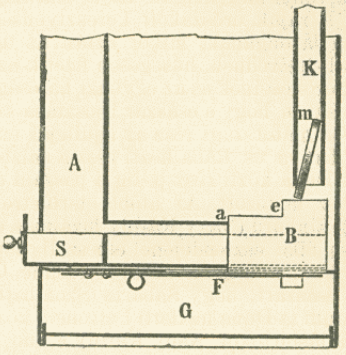

Automata-készülék átmetszete.

Automatikus távirás, l. *Telegráf* (XVI. k.).

Autosuggestio, l. *Suggestio.*

Auxiliáris flotta, l. *Szállító flotta.*

Auximum, ókori város, l. *Osimo* (XIII. k.).

Avakumovics *Jován* (II. k.). Az 1893 ápr. 14. éjjel Sándor király által végrehajtott államcsiny alkalmával A. is elfogatott és lemondásra kényszeríttetett. Az új kamara, melynek többsége az A.-kabinet által üldözött radikálisokból állott, a bukott miniszterelnök és társai ellen az alkotmány megsértése miatt vádkeresetet indított, mely sokáig huzódott, mignem a Szimics-kabinet 1894. a pört rövid úton a napirendről levette és A.-ot és társait királyi kegyelemben részesité. M. L.

Avanie (franc., ejtsd: avani) a. m. zsarolás; továbbá valamely hajónak csellel való megtámadása.

Avanzo *Domonkos*, német épitész, szül. Kölnben 1845 jan. 4. Első tanárai Bolle és Wiethase voltak. 1870. Bécsbe ment Schmidt Frigyeshez, majd pedig tanulmányutakat tett Belgiumban,

Németországban, Olaszországban és Ausztriában. 1880-tól fogva Lange Pállal működik együtt. Nevezetesebb művei a bécsi Hegel-utcai tanintézetek, az egyetemi anatomiai intézet és a heiligenkreuzi apátság templomának restaurációja. 1882 óta a bécsi technologiai iparmuzeum tanára.

Avar-székely kapcsolat. Az avarnak és hunnak is nevezett hunnfajta törökség a VI. sz. derekán özönlik Európába s Baján khágánsága alatt a Dontól egész az Ennsig terjeszti birodalmát. Attila király utódainak idegen kézre került örökségéből Dáciát a gepidáktól 565. foglalta vissza s néhány év mulva, a longobárdok elvonulása után, Pannoniát is meghódította. Uralmukat Magyarország mai területén a VIII. sz. végén és a IX. sz. elején Nagy Károly császár és fia, Pipin dönti meg. Utolsó maradványuk az ország nyugati határán, a Duna és Száva közti, sőt az Adriáig is lenyuló vonalon vonja meg magát. Itt a szlávság foglalásai s a rájuk erőszakolt keresztyénség miatt gyakran lázonganak, mikor aztán az új viszonyokba beletörődnek, hűségesen fizetik az adót a császár örököseinek és az egyházi hatóságoknak. Tudjuk azt is, hogy a császár beosztása szerint a horvát-dalmátországi rész az aquilejai érsekséghez, a Dráva és Rába közti rész a salzburgi, a Rába és Duna közti rész pedig a passaui egyházmegyéhez tartozott. Az utóbbi területre vonatkozólag Einhard (Nagy Károly bizalmas embere) annálese 805. esztendejénél elbeszéli, hogy a leigázott hunnok (azaz avarok) fejedelme, Capcan, kérte a császárt, hogy Sabaria (Szombathely) és Carnuntum (a Duna melletti Petronell) közt adjon neki szállásbirtokot. Nagy Károly a már megkeresztelt khágán kérését meghallgatta s megengedte, hogy a neki engedett területen továbbra is azt a méltóságot gyakorolhassa, amely a khágánt a hunnoknál eddig megillette. Ez a hunn-avar terület tényleg megmaradt. Követei jelen vannak a 822-iki frankfurti gyülésen; a 843-iki verduni szerződés szintén megemlíti, hogy a hunnok országa Lajosnak jutott; végül az is bizonyos, hogy a IX. sz.-i nyugati oklevelek szintén lakóiról nevezik ezt a területet és az Enns felé eső szomszédságot Avariának és Hunniának. Capcan (vagy keresztyén nevén Theodor) földjétől délre szintén maradtak avarok. A sankt-galleni évkönyv ezekről mondja, hogy 863 körül «a hunn nép megkeresztelkedett». «És ez a töredék — olvassuk a Salzburgban irt Conversióban — még ma is birja azt a területet, melyet a császártól adózás fejében kapott.» Ez pedig a salzburgi püspöknek is adózó Rába-Dráva közti terület volt. A horvát-dalmát részekről Konstantin császár 950 körül azt jegyezte föl, hogy a Száván túli krovát birtokon még a följegyzés idején, tehát a magyar honfoglalás után is éltek avarok.

Hazai krónikáinkban egyetlen szóval sem történik említés. Ezért kerülte aztán ki a kutatók figyelmét az, hogy a honfoglaláskor itt talált néptöredék emlékeit a hagyomány és a hagyomány után induló 1221 körül jegyezgető krónikás az avarok hunn nevének megtévesztő hatása alatt Attila népének világra szóló emlékeivel keverte össze. Mivel a monda avar-hunnokról beszélt, a krónikás azt irta, hogy a magyarok Attila halála után 104 esztendő mulva foglalták el Pannoniát. A halál idejére tett hunn romlás tehát az avarokéval teljesen összeesik, mert az avar birodalmat Nagy Károly 791—802 közt rombolta szét s ha ehhez a fenti 104 évet hozzászámítjuk, megkapjuk a magyar honfoglalás idejét. Nem csodálható tehát, ha a mi hunn-mondáink elemei szintén az avarok történetéből kerültek elő. Attila hunnjai Macrin longobard tetrarkától foglalják el Pannoniát, holott a longobardok csak a hunnok bukása után jelennek meg s tőlük az avarok öröklik Pannoniát. A fenyegetett tetrarkának a rómaiak újonnan választott királya, az aleman nemzetbeli veronai Detre jön segítségére. Ez a hunn-mondákban tényleg szereplő Detre pedig nem más, mint Pipin, az idegenből választott új római király, aki Mogentiana (a monda Potentiája) felé jön atyja, Nagy Károly segítségére. A döntő ütközet Tárnok völgyénél folyt le, «s a hunnok közül, akik megmaradtak, a Tiszántúlra szaladának», szószerint ugy, ahogy ezt Pipin avar ütközeténél is megemlítette az egykoru évkönyviró. Detre és Macrin ezután az osztrák Tulna felé vonulnak s a hunnok újra egyesült seregét, miután Béla, Keve, Kadicsa elestek, végleg tönkre verték. Tulnát a hunn történelem nem ismeri, de az avaroké igen, mert Nagy Károlyról feljegyeztetett, hogy Comagena mellett verte meg az avarokat. Comagena pedig a mai és középkori Tulln-nal azonos.

Ha tehát krónikásunk a hazai hagyományban találhatott olyan mondákat, amelyek a magyar honfoglalás előtt száz évvel történt avar romlásra vonatkoztak, föltétlenül találhatott olyanokat is, amelyek a honfoglaláskor itt talált avar néptöredéknek őrizték emlékeit. A hunnokról szóló részben tényleg olvashatók ilyenek. Midőn a hunnok vagy mondjuk most már avarok pusztulását elbeszélte, fölemlíti, hogy megmaradt belőlük háromezer ember, kik előbb a *Csigla-mezőre* menekültek, majd pedig biztonság okáért *Erdélybe* vonultak és ott magukat *elváltoztatott néven székelyeknek* nevezték. Mikor aztán a magyarok jöveteléről értesültek, *Ruthéniába* elébjök mentek s *Pannonia birodalmát* velük együtt Maróttól és fiától s Szvatopluktól elhódították. A hódítás után itt «osztályosok maradtak» (foglalási földet kaptak), amint azonban a magyaroknak ugy tetszett, nem a pannoniai síkon, hanem keleten a határhegyek közt kaptak osztályrészt. Volt a hunn utódoknak egy másik töredéke is, mely Attila fiával, Csabával keletre, Görögországba s innen keletre, Szkithiába visszament. Csabának az őshazában két fia született, Ed és Edemen. Mikor ebből a hazából a magyarok elindultak, hogy visszafoglalják Attila örökét, Ed az öreg Csaba oldalán otthon maradt, Edemen pedig a magyarokhoz csatlakozott s az új hazában ősapja lett az Aba-nemzetségnek.

A krónikás tehát a hunn-avar hagyományok alapján *két csatlakozásról* beszél: egy keletiről és egy nyugatiról; egy hunn-avarról és egy székelyről. Ugyanezt cselekszi III. Béla névtelennek nevezett jegyzője is. Ő, aki a fenti krónika keletkezése előtt irt, a székelyekről azt mondja, hogy a Kőrös-vidéken, Mén-Marót *kozár* fejedelem birtokán csatlakoztak a magyarokhoz. Tud egy ru-

téniai csatlakozásról is, de a csatlakozókat nem székelyeknek vagy hunnoknak, de kunoknak nevezi. De ez alatt nekünk a másik krónikás keleti hunn, illetve hunn-avar csatlakozását kell értenünk, mert hiszen a hét kun vezér sorait Ed és Edemen nyitja meg, sőt az is meg van mondva, hogy tőlük származik az Aba-nemzetség. A két krónikás tehát ugyanazt a mondát beszéli el; csakhogy az egyik azt, amit Pannoniában, a másik pedig azt, amit az Alföldön hallott. A kétféle följegyzés és kétféle magyarázat aztán lehetővé teszi, hogy belőlük a való történetet ki tudjuk hüvelyezni.

A hiteles Konstantin-féle közelkoru följegyzésből mi csak egy honfoglaláskori csatlakozásról értesülünk, a *kabarokéról*. Ez a keleti kozárság hegemoniája alól kiszakadt nép a honfoglaló magyarság nyolcadik törzse lett, külön főnök alatt élt, külön nyelvet beszélt, a hadban előljárt s ehhez képest a végeken letelepedett és elmagyarosodott. Másféle csatlakozásról nem tudunk. A kun sem volt az, mert csak a XI. sz. második felében jött be Magyarországra az előttük járó besenyők után. Anonymusnál tehát a ruténiai csatlakozók neve mondai tévesztés. Tévedés az is, hogy az Azovi és Kaukázus közti kozárság Biharban nyomot hagyott. A nála található *kozár* név a kozároktól elszakadt kabarokat jelenti, minthogy kabar települők emlékét őrzik «Kozár» helyneveink is. Mivel Anonymus hét kun vezére csupa Kozár és Székely nevü hely környékén kap foglalási földeket, joggal hihetjük, hogy a kunok szerepénél kozár vagy székely helyi és genealogiai mondák voltak a forrásai. Ugyanez áll a körösvidéki kozár-székely emlékekre is. Mivel az erdélyi székelyekről a nyelvük, helyneveik egyaránt azt bizonyítják, hogy Magyarországról később, jóval a honfoglalás után telepíttettek át Erdélybe határőröknek; mivel jogszokásaik különállósága és hagyományaik is régi önállóságukról tanuskodnak s mivel a történelmi emlékek több évszázadot felölelő adatai külön, a magyartól és szásztól egyaránt elkülönített népről beszélnek: joggal hihetjük, hogy ez a hadban előljáró, határőrzésre alkalmazott külön törzs, mely nem hódoló, hanem csatlakozó lett, Konstantin kabarjaival azonos. Igy aztán tökéletesen megértjük, hogy Anonymusnál a székelyek miért voltak kozár alattvalók s miért lettek a másik krónikás ruténiai székely csatlakozói is kunoknak nevezett kozárok. A XI. sz.-i mátrai kunok tényleg a régi kozár határ kiürített végein kaptak helyet és igy a mondai hunnokra emlékeztető kun név, a hozzá fűződő XI. sz.-i történet ismerete nélkül, csakugyan előidézhette a tévedést.

Annak a másik krónikásnak, aki a dunántúli mondákból irt a székelyek eredetéről, sokkal nehezebb dolga volt. Soraiból világosan kitünik, hogy az elég hiven kivonatolt hagyományt nem értette meg. A nála előforduló *Csigla-mezőről* csak újabban derült ki, hogy török szó s bekerített mezőt vagyis avar gyürüt (hring-et, campus-t) jelent. Mi tehát azt is tudjuk, hogy a csigla-lakó dunántúli hunn utódok csakis avarok lehettek. Egyenes folytatói azoknak a 791—802 közt levert avaroknak, akikről a magyar hunn-krónika beszél. Ezek voltak azok, akik a passaui és salzburgi egyházaknak még a magyarok megjelenése idején is adót fizettek. Lehet, hogy ugyanezek voltak azok, akik Ruténiába hódolni mentek s aztán az elfoglalt Pannoniában ismét birtokot kaptak. De semmi esetre sem voltak azok, akik Erdélybe áttelepíttettek. Ha ugyanis ez az áttelepítés megtörténik, XII. sz.-i krónikáink nem beszélnének arról, hogy a nyugati végek besenyőivel a magyar hadak előtt jártak. Ezek nyugati székelyek voltak s azok is maradtak, mig a besenyőkkel együtt a magyarokba be nem olvadtak. A tévedést az idézte elő, hogy őket, mivel ugyancsak határőrök voltak, épp ugy székelyeknek nevezték, mint a keleti határ őreit. A névazonosság a mondaolvasztás folyamán gyorsan elfeledtette, hogy ez avar, amaz kabar néptöredéket jelent. Ugyanigy feledésbe ment az is, hogy a kabar székelység (a mai erdélyi székelység) csatlakozó volt, mely jogait fentartva, megőrizte külön nemzetiségét; mig a nyugati avar székelység csak hódoló volt, amely előjogai hiján s talán a 955-iki augsburgi ütközetben végzett köteles előőrködés miatt is annyira megfogyatkozott, hogy a XI. sz.-ban a határőrzést már a vele egy sorsra jutott besenyő hódolókkal kellett megosztania. A XIII. sz.-i monda már hunn utódokról beszélt s mivel pannoniai székelyt nem talált, összetévesztette őket az erdélyi székelyekkel. Hanem a monda azért a rövid és homályos kivonatban is világosan hirdeti, hogy csakugyan megvolt a történelmileg igazolható A.

Anonymus az alföldi székelyeket szintén hunn utódoknak tartja s mivel ő is ismeri a keleti és nyugati csatlakozás, illetőleg hódolás emlékét, azt kell hinnünk, hogy a monda a keleti és nyugati csatlakozók rokonságában is történelmi igazságot rejteget. Ha ez nem a foglalkozást (határőrzést) jelentő «székely» név azonosságán, hanem a két nép történeti viszonyán vagy vérszerinti rokonságán alapul, akkor be fog bizonyosodni, hogy a krónikákban lévő hunn-székely kapcsolat mondája a részben már bebizonyosodott kettős A. emlékét fedi. Ebben az esetben aztán az fog kiderülni, hogy nemcsak a nyugati székelyek, hanem a kozár hegemonia alól kimenekül keleti szkithiai székelyek is avarok. SEBESTYÉN GY.

Avaszaksza (Afva-Saxa), orosz-finnországi hegy, a Torneå folyó mellett, az Uleaborg kormányzóságban, Torneå várostól északra. Csúcsáról az éjféli napot lehet látni nyár közepén, ezért ilyen időtájban sok idegen, különösen angolok, keresi fel. Az ottani lakosság a leghosszabb nap éjszakáján, János-napkor, játszani és táncolni gyülik ott össze. 1736—37. *Celsiussal* együtt francia tudósok, 1801—1803. pedig a svéd *Svanberg* és *Öfverbom* megfigyeléseket és fokméréseket végeztek rajta.

Avec la lettre, l. *Avant la lettre* (II. k.).

Avé-Lallemant *Frigyes Keresztély Benedek,* német jogtudós, megh. Marienfeldeben, Berlin mellett, 1892 jul. 20.

Avenarius *Rikárd,* német bölcsész, meghalt Zürichben 1896 aug. 18.

Avenue (franc., ejtsd: av'nü) a. m. bemenet; út, átjáró; fával beültetett út.

Averkijev *Vaszíljevics Dimitrij*, orosz író, szül. Jekaterinodarban 1836 okt. 12. (szept. 30.). A pétervári kereskedelmi iskolán tanult, majd pedig az egyetemen 1854—59. természettudományokkal foglalkozott. Első nagyobb műve 1864. jelent meg: A tatárok csatája, dramatizált krónika. Később történeti drámákat és vígjátékokat irt, szám szerint vagy huszat. Az előbbiek közül legjobb: A régi Kasirában című (1872), utóbbiak közül pedig Frol Szkobejev (1868). Irt sok kritikai cikket is.

Averov *György*, görög emberbarát, szül. Epirusban 1817. szegény szülőktől, megh. Athénben 1899 aug. 3. Mint ifju Kairóba került, hol kereskedőnek készült, mely pályán aztán (Alexandriában) óriási vagyont szerzett. Ennek javarészét Görögország jótékony és közművelődési intézeteire fordította. Szülővárosában, Alexandriában, Athénben és más görög városokban iskolákat, templomokat, kórházakat emelt. Az athéni egyetemet szobrokkal ékesíté, a műegyetem építésére 1.500,000 frankot szánt. Az athéni sztadion helyreállítása 850,000 frankjába került és az ő pénzén rendezte a kormány az olimpiai játékokat. Számos tudományos munkát fordíttatott le görög nyelvre stb. Ha az államot elemi csapások érték, avagy háboru idején, A. óriási összegeket bocsátott a kormánynak rendelkezésére. Végrendeletében is 6 millió frankot hagyott a hajóhad, iskolák, kórházak és ösztöndíjak számára. Tisztelte és szerette is mindenki, szobrot emeltek neki, névnapját pedig nemzeti ünnepként megülték. Maga a királyné is koszorut tett koporsójára. M. L.

Aveyron, francia département, (1896) 389,464 lak. 1897-iki termés: 755,820 hl. búza, 401,760 hl. rozs, 262,600 hl. árpa, 640,900 hl. zab, 79,395 hl. bor, 25,119 hl. gyümölcsbor és 1.018,893 t. szén.

Avignon, francia város, (1896) 45,107 lak.

Avisio, l. *Lavis* (XI. k.).

Aviso (II. k.), 1. a nem tőzsdei kereskedelmi forgalomban az alkusz által kiállított *kötjegy* (X. k.). 2. A tőzsdeforgalomban az A. a felek közvetlen irásbeli elismervénye az ügylet létrejöttéről, melyet az árufizleti szokások értelmében bármely fél követelhet a másiktól az ügylet megkötését követő legközelebbi hétköznapon. Az A.-t a felhivás vételétől számított két nap alatt kell elküldeni. Az A.-t elfogadó fél is köteles egy ellen-A.-ban az ügylet létrejöttét elismerni. Az elismervények magukban foglalják az összes ügyleti feltételeket. — A. a vasutaknál, l. *Értesítő* (VI. k.); a katonaságnál, l. *Figyelmeztető* (VII. k.). V.

Avis préalable (franc., ejtsd: avi prealabl a. m. előleges közlés). Igy nevezik a védjegy-lajstromot vezető hatóság bizalmas közlését, melyet az a lajstromozásra bejelentett védjegy újdonsága tárgyában tartott elővizsgálat alapján a bejelentőnek küld. E közlés csupán tanács arra nézve, hogy a bejelentést vonja vissza vagy módositsa. Az A.-t a védjegyekről szóló 1890. II. t.-c. 18. §-a is elfogadja. Az A. célja, hogy a bejelentett védjegyhez hasonlók létének a bejelentővel közlése által a védjegyperek számát csökkentse. V.

Avramovics *Dimitrij*, szerb iró, szül. Kovil-Szt.-Iványon, a volt Csajkás kerületben, 1815 márc. 15., megh. Ujvidéken 1855 ápr. 1. Ügyesen festett és Sztankovics metropolita támogatásával Bécsben töltött pár évet, azután Belgrádba hivták és a szerb kormány 1846. megbizta, hogy utazza be Szerbiát és tanulmányozza a régi szerb kolostorok festészeti munkáit; erre vonatkozó munkálatát a kormány kiadta. Ezután Athos hegyére küldötték, hogy az ottani ősrégi zárda történeti és művészeti régiségeit tanulmányozza, főleg a szerb történetre vonatkozókat. Munkáját: Opisanije drevnosti srbskih u Svetoj Gori (A Szenthegyen levő szerb régiségek leirása, Belgrád 1847); Svetagora sa strane vere, hudozestva i provesnice (A Szenthegy vallási, művészi és történelmi szempontból, u. o. 1848). E művek földrajzi, történelmi és művészeti szempontból értékesek. Coreggio-fordítás németből (1845); Zlatna zrna (Arany magvak, 2 köt., u. o. 1846). MARG.

Avron, *Mont*, l. *Mont Avron* (XII. k.).

A. Wagn., természetrajzi nevek mellett *Wagner* András (XVI. k.) német geologus nevének rövidítése.

Axamethy *Lajos*, miniszteri osztálytanácsos, szül. Pesten 1847 jul. 7. Középiskolai tanulmányait a budai királyi egyetemi főgimnáziumban, a jogi tanfolyamot az egyetemen végezte. 1867. letette a jogtörténelmi vizsgálatot, közben palini Inkey Zsigmondnál nevelősködvén, majd 1869. a birósági államvizsgálatot is kiállotta. 1869. a vallás- és közoktatási minisztériumban segédfogalmazóvá, 1872. második osztályu fogalmazóvá nevezték ki, mire még ugyancsak ez év dec. jog- és államdoktorrá promoveáltatott. További előléptetései aránylag gyorsan következtek egymásra. 1878. első osztályu miniszteri fogalmazó lett; 1882. kapta a miniszteri titkári címet és jelleget; 1886. valóságos miniszteri titkár lett, beosztatván a Hidasy Kornél, most szombathelyi, majd Hornig Károly, jelenleg veszprémi püspökök, akkor miniszteri osztálytanácsosok vezetése alatt álló kat. egyházi ügyosztályba; 1888. első fizetési fokozatu miniszteri titkárrá léptettetett elő; 1890. a miniszteri osztálytanácsosi címet és jelleget kapta; 1892. valóságos miniszteri osztálytanácsossá lett; 1895. első fizetési fokozatu miniszteri osztálytanácsossá neveztetett ki. Időközben a kat. egyházi ügyosztályból visszahelyeztetett a népnevelési ügyekkel foglalkozó II. (most VI.) ügyosztályba. 1895. ezen osztály egyik alosztálya vezetésével bizatott meg. Később Szathmáry miniszteri tanácsos betegségének ideje alatt a VI. ügyosztály mind az öt osztályának ideiglenes vezetésével megbizták, majd a nevezettnek elhalálozása után ugyancsak a jelzett ügyosztály főnöki teendőivel véglegesen felruházták.

Axente (Severu Axentie), az 1849-iki oláh mozgalomnak egyik szitója, a felfegyverkezetteknek vezetője. 1849 jan. 8. alkonyatkor megrohanta N.-Enyedet s lakói közül mintegy 1200-at válogatott s embertelen kinzások közt lemészároltatott. E vadállati tény után serege dorbézolásba merült s csak 11-én vonult el a Tordáról érkező segélycsapat jötténeк hirére. A. ezután a hegyek közé vette magát s nyilt harcba nem mert bocsátkozni, de a környékbeli védtelen falvaknak folytonosan réme

volt. A szerencsétlenektől elrabolt élelmiszereket a gyulafehérvári osztrák seregnek adta. Midőn *Jancu* (IX. k.) kezdeményezésére az oláhok a kormánnyal alkudozni kezdtek, A. minden békés kiegyenlítést ellenzett. Majd 13. Jancuval kezet fogva, Stein ezredesnek Gyulafehérvárt ostromló seregét támadta meg, de megveretvén, a hegyek közé futott. Jun. 3. az ellene Stein által küldött Kovács Ignác őrnagyot lesből bekerítette, de csapata a honvédek rohama által ismét szétszóratott. Jun. 13. Jancuval egyesülten, Kemény Farkas ezredes seregét rohanta meg Abrudbányánál s eredménytelen küzdelmét 16. ismét megújította. Ez alkalommal a maroknyi seregével magát tovább fenn nem tartható Kemény Zalatna felé vonult el; az üldözésére kelt A.-t Forró ezredes tartotta fel. Jul. 25. a gyulafehérvári ostromsereg ellen indult, de 5000-nyi seregét Eldődy György százados néhány század honvéddel csúfosan szétkergette. 1852. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Axin, l. *Age* (I. k.).

Ayala *Adelardo Lopez*, spanyol költő és politikus, szül. Guadalcanalban (Badajoz tartomány) 1829 márc., megh. 1879 dec. 30. Sevillában jogtudományt tanult, de később az irodalom terén aratott nagy sikert. Mint politikus eleinte Narvaez hive volt, majd Canovasszal és Ulloával együtt a liberális uniót alapította és a cortes legkiválóbb szónokainak egyike volt. Az 1868-iki forradalomban a cadixi nyilatkozatot szerkesztette. Mikor azonban Spanyolország a federációs köztársaság felé közeledett, A. ismét a királyság pártjára állott és XII. Alfonz alatt gyarmatügyi miniszter lett, később pedig a képviselőház elnöke. Nevezetesebb költői művei: El hombre de estado; Culpa y perdon; Los dos Guzmanes; El tejado de vidrio; El tanto por ciento; Los comuneros; Consuelo, dráma (valamennyi a Colecion de Escritores Castellanos c. gyűjteményben).

Ayuso *Feren Garcia*, spanyol tudós, meghalt 1897 máj.

Az., az *azot* rövidítése.

Azangarh, az ugyanily nevü tartomány székhelye a brit-indiai Benaresz kerületben, (1881) 18,528 lakossal.

Azao, ókori helység Pannoniában, a Brigetio és Crumerum közti útvonal mentén; ez idő szerint *Süttő* (Komárom vármegye).

Azárián *István*, ciliciai örmény kat. primás, megh. Konstantinápolyban 1899 máj. 1. V. ö. Armenia (1899 jun. füzet).

Azarin, gyapotkelmék festésére használt festőanyag. A gyapotkelmét előbb aluminiumsókkal pácolják, azután A.-nal kezelik; ez a gyapotot ibolyaszinüre festi. A szin szappanálló, de a napon meghalványul. Az A.-t ugy állitják elő, hogy a β naftolt tetraazodioxibenzoszulfonnal kezelik; ekkor egy azo-festőanyag keletkezik, amelyik natriumbiszulfiddal kezelve az A.-t adja. VÉRTESS.

Azbeszt (II. k.). A *kanadai* hires és az egész világon leggazdagabb A.-bányák 1891. érték el a termelés tetőpontját, amikor 21,000 tonna A.-et bányásztak. Azóta hanyatlás állott be, nem mintha nem volna elég nyers anyag, hanem mert erősen versenyez vele a szibériai, a dél-afrikai és az ausztráliai A., valamint azért is, mert az A.-áruk kereslete csökkent. 1894. már csak 8091 tonna volt Kanada A.-termése és azóta évről-évre csökken. Az ára is erősen lejebb szállt. Ma a legjobb fajtának tonnája sem kerül több mint 250 frtba, ami vagy negyed része a régi árnak. A kanadai A.-tel együtt többnyire csillámot is találni nagy táblákban. Mivelhogy újabb időben a csillámot különféle célokra, különösen pedig az elektrotechnikában igen jól értékesítik, számos kanadai bányának az A. árcsökkenésével járó veszteségét némileg kárpótolja a csillámnak áruba bocsátása. A leghatalmasabb A.-telepeket Quebec tartomány földje rejtegeti (Thatford, Blacke Lake, Danville, Coleraine), de sok van Ottawa tartományban (Perkins Mills), ugyszintén Ontario tartományban (Bridgewater). — A *fokföldi* (Cap) A. kék, igen finom és hosszu rostu, ugy hogy igen jó A.-szövetek készülnek belőle. Legújabban finom A.-fonalakkal függesztik fel és erősítik meg az Auer-féle izzólámpában l asznált, ritka fémek oxidjaiból készült, igen kényes harisnyákat. A.-ből és kaucsukból készítenek akkumulatorok, elektromos szigetelők stb. céljaira *A.-kaucsukot*. Záró-lapok céljaira A.-et finom dróttal szőnek *A.-fémszövetté*. Az *A.-talp* magyar találmány. Matracokat is töltenek A.-tel és igen jónak mondják. *Szterényi* Hugó, Az iparban szereplő ásványok (II. sorozat, Budapest 1899). SZT. H.

Azbetik v. *aszbetik*, Kanadában Danville mellett az azbesztbányákból nyert törmelékből kiszedik az apró szálu azbesztet és belőle habarcsot készítenek, melyet A.-nek neveznek. Ennek az új habarcsnak legfontosabb tulajdonsága az, hogy igen tűzálló, miért is falak, oszlopok, fa, vas vagy egyéb tárgyaknak tűz elleni burkolására célszerű. Az A.-ből épített házak nyáron hűvösek, télen jól tartják a meleget, olyannyira, hogy (állítólag) 25—30%-kal kevesebb tüzelő anyag kell, mint a közönséges habarcscsal épitettnek. Vékony, fából készült elválasztó falak A.-kel vakolva a hangot az azbeszt szálas volta miatt nem eresztik át. Az A.-habarcs elég lágy arra, hogy a falba könnyen lehessen szeget verni a vakolat nagy rongálása nélkül. Emellett igen képlékeny és alkalmas bármiféle dísz készítésére, p. gipsz helyett. Külseje márványszerű, csiszoltnak látszik, könnyen festhető és tapétázható. Sőt még higiénikus is, mert az azbesztben bacillus vagy rovarok nem élnek meg. Az A.-ből a habarcs viz hozzákeverésével készül; de lehet frissen oltott meszet, gipszet, vagy portlandcementet is hozzá keverni. Ára ennek a számos kiváló tulajdonsággal rendelkező habarcsnak olyan, hogy Amerikában a közönséges mészhabarcscsal már mindenütt versenyre kelt. E. I. A.

Azelainsav, l. *Lepargilsav*.

Azemmur, marokkói város, l. *Azamor* (II. k.).

Azevedo *Manoel Antonio Alvares de*, braziliai költő, szül. São-Paulóban 1831., megh. 1852. Rövid életének utolsó négy esztendejében, miközben (1848—51.) jogot hallgatott, Heine, Byron és Musset szellemében egy csomó telivér romantikus, részben idealisztikus, mélabusan elégikus, részben keserü humorral telített verset irt. Verseit Lyra dos vinte annos címmel maga adta ki (5. kiad.

1884), halála után pedig atyja Obras (2 köt., 1853) és Obras completas (3 köt., 1863) címmel. Gonçalves Dias mellett A. a legolvasottabb braziliai költő.

Azonosítás, a betétszerkesztési eljárásban annak megállapítása, hogy a telekjegyzőkönyvben szereplő ingatlanoknak melyik kataszteri helyrajzi számu ingatlanok felelnek meg. Az A.-t a betétszerkesztő bizottság telekkönyvvezető tagja végzi, még pedig a helyszinén, abban a községben, amelynek területén a betétekbe felveendő ingatlanok vannak. Az A. alapjául szolgálnak: a telekkönyvi térképnek a kataszteri térképpel való összehasonlítása, az érdekelt felek, a szomszédos birtokosok, a bizalmi férfiak, a községbeli idősebb emberek vagy a községi előljárók meghallgatása, az adókataszter szerinti birtokosnak a telekkönyvi tulajdonostól való leszármaztatása a közbeesett telekkönyvön kivüli átruházások kinyomozása útján, a helyszinének megtekintése és ez alkalommal a természeti fekvésnek a térképekkel való összehasonlítása, valamint szükség esetén felmérések és területkiszámítások teljesítése, a község és esetleg a volt földesúr birtokában levő régi térképeknek és földkönyveknek a telekkönyvi és a kataszteri térképpel és a telekkönyvvel való összehasonlítása. Az A.-ról két jegyzéket készítenek, melyek egyikében a telekkönyvi helyrajzi számok következnek egymásután számtani sorrendben s mindegyiknek utána van jegyezve, hogy melyik kataszteri részlet felel meg neki; másikában pedig a kataszteri helyrajzi számok következnek számtani sorrendben s mindegyikhez hozzá van jegyezve, hogy melyik telekkönyvi helyrajzi szám felel meg neki. Az előbbit *telekkönyvi*, az utóbbit *kataszteri összehasonlító jegyzéknek* nevezzük. Az A. eredményét végül a betéttervekbe is átvezetik s közvetlenül abból veszik át a betétekbe a kataszteri helyrajzi számokat a betétek végleges szerkesztésénél. TÖRÖK.

Azorok, szigetcsoport, lakossága fogyott. 1890. volt 255,511, akik a 3 kerületben a következőképen oszlottak meg: *Angra do Heroismóban* (Terceira, São Jorge, Graciosa szigetek) 71,804, *Hortában* (Pico, Flores, Fayal és Corvo) 58,928 és *Ponta Delgadában* (São Miguel és Santa Maria) 124,779.

Ázsia. E világrészben is átalakulásokon mentek át az állami birtokviszonyok. Anglia kiterjesztette hatalmát Ny. felé, amennyiben Beludsisztánt protektorátusa alá hajtotta; ÉNy-i határán több kisebb hegyi tartományt (Csitral stb.), K-i határán pedig nagyobb területeket, amelyek Sziámtól függöttek, az indiai császársághoz kebelezett és végül Malakka félszigetén is több kisebb államot annektált. Sziám azonkivül Franciaországnak is kénytelen volt jelentékeny területeket átengedni. A Pamiron Oroszország és Anglia osztozkodtak. Khiva és Bokhara már csak névleg függetlenek, valójában orosz tartományok. Formosa és a Pescadores-szigeteket végül a szimonoszekii békében Khinától megkapta Japán. Végül Khina Németországnak, az oroszoknak és angoloknak engedett át kisebb területeket. 1898. az állami birtokviszonyok, a khinai engedményeket nem számítva, a következők voltak:

Európai birtokok	Területük km²-ben	Lakóik száma	Esik 1 km²-re
Brit	5.314,576	296.479,600	59·3
Németalföldi	1.529,240	34.035,561	22·2
Francia	705,620	22.974,000	32·8
Orosz	16.331,506	23.045,560	1·4
Spanyol	296,182	6.985,124	23·6
Portugál	19,970	881,000	44·0
Összesen	24.197,094	384.400,845	16·0
Benszülött államok:			
Török birodalom	1.693,794	17.167,425	10·1
Arab államok	2.144,200	2.100,000	1·0
Persia	1.645,000	9.000,000	5·6
Afganisztán	550,000	5.000,000	9·1
Nepál	154,000	3.000,000	19·5
Botán	34,000	200,000	6·0
Sziám	633,000	5.000,000	8·0
Khina	11.046,300	429.108,000	39·0
Korea	218,650	7.500,000	34·2
Japán	416,966	45.100,000	108·2
Összesen	18.535,910	523.175,425	29·1
Egész Azsia	42.733,004	907.576,270	21·2

A vasúti vonalak hossza (1895) 41,970 km. volt; ebből jutott Brit-Indiára 30,220, Cejlonra 436, Kis-Ázsiára 1770, az orosz transzkaspiai területre 1433, Szibériára 1618, Persiára 54, a németalföldi birtokokra 1950, Japánra 3600, Portugál-Indiára 82, Sziámra 284, Khinára 200, a francia birtokokra 323 km.

A fontosabb *utazások* a legújabb időkben a következők voltak: *Szibériára* vonatkozólag az ismereteket jelentékenyen bővítette az 1893. megkezdett transzszibériai vasút. Ny.-Szibériában 1892. *Bogdanovics* átkutatta az akmolinszki területet, *Szaleszki* Barnault és Kainszkot, *Osszovszki* a Baraba-pusztát; 1893. *Krasznopolszki* a Cselyabinszk-kainszki vasúti vonalrészt meg Szemipalatinszkot, *Bogdanovics* a Minusszinszk és Krasznojarszk közti vidéket, *Javorszki* pedig a Minusszinszk körül elterülő vidéknek ÉK-i részét; 1894. *Inosztrancev*, *Venukov* és *Pletner* a Tom forrásvidékén levő kőszéntelepeket. Feljegyzésre méltó, hogy a híres Armstrong-féle angol hajógyárban épített *Jermak* jégtörő-hajó, mely 1899 márc.-ban a szt.-péterváriés rigai öbölben rekedt hajókat szabadítá ki a jégből, 1899 nyarán a szibériai jeges tengeren próbált állandó utat törni a hajóknak, ami azonban nem sikerült. *Transzbaikalia* ásványkincseket tartalmazó vidékeit átkutatta 1895. *Obrucsev*, a Japáni-tenger mellett elterülő hegyes vidéket 1892. *Ivanov*, az Ohocki-tenger környékét 1895. *Bogdanovics*, az Amur vidékét 1896. *Levat* francia mérnök és *Szabahnikov* meg *Klokov* oroszok. 1896—97. *Bogdanovics* Kamcsatkában a geologiai viszonyokat és *Szlutin* az Ohocki-tengerben a halászatot tanulmányozta.

ÉK-i Szibériában az orosz tud. akadémia megbizásából 1891. *Cserszki* geologus vezérlete alatt egy nagyobb expedició Jakuckból megindult, átkelt az Aldan-hegységen, bejárta a Jana, Indigirka és Kolima forrásvidékét. Cserszki halála (1892) után 1893. *Toll* báró vette át a vezetést, aki 1893. a Jana torkolatához ment, azután átkelt az új-szibériai szigetekre, ott Nansen részére élelmi szereket helyezett el, azután bejárta a Jana, Lena, Anabara és Chatanga közt a tengerparti vidéket és az alsó Jenisszejnél állapodott

meg. *Vilkicki* ezredes vezetése mellett 1894. letérképezték a Jenisszej torkolata környékét, 1895. pedig a Jenisszej és Ob közti partvidéket és az Ob-öblöt. *Nansen* útja 1893. néhány sziget fölfedezésére és a szibériai partvidék helyesebb rajzára vezetett. 1892. *Tansziliev* a tundra-vidéknek és Szahalin-szigetnek flóráját tanulmányozta; *Leder* osztrák entomologus pedig 1891. az Irkut forrásvidékét és a Tunszkini-Alpokat járta be. Az Altaiban *Szoboljev* kutatott (1895). Etnologiai kutatásokat tettek *Verbicki* hittérítő az Altai-hegységben, *Potanin* asszony az uranhok és burjetek közt, *Katanov* K.-Szibéria török lakóinál, *Rasszin* pedig a Bering-tenger mellékén. 1896. *Chaffanjon* vezérlete alatt egy francia expedició az Amur alsó részén és Szahalin-szigetén járt. A svéd *Martin* etnográfiai muzeumot létesített szibériai leletekből; ugyanazon évben indult meg a francia *Legras* és a német *Beneke* etnologiai kutatások végett Szibériába. 1898. *Bogdanovics* bejárta Szibéria K.-i partvidékét az Ohocki-tenger mellett és az ide torkoló folyókat aranyporban gazdagoknak találta. 1895. *Szobolyev* az orosz Altai-hegységben a bányászat hanyatlásának okait kereste és e közben meggyőződött, hogy e hegység a jégkorszakban glecserekkel volt födve; hasonló meggyőződésre jutottak és több ismeretlen glecsert fedeztek fel az Altaiban *Mihelisz* és *Peretolcsin*, a botanikus *Szaposnikov* és *Tronov*, 1897 óta *Drizsenko* a Baikal-tavon végez kutatásokat. Működése öt évet fog igénybe venni. Eddig meggyőződött, hogy e tó 3 medencéből áll, amelyek közül a legmesszebb D.-nek fekvőben találta a legnagyobb mélységet (1650 m.). Antropologiai és etnográfiai tanulmányokat tettek Szibériában 1897. és 1898. *Szjerosevszki* és *Hecker* a jakutok közt, *Jochelson* a jukagirok közt, *Sendrikovszki* és *Porotov* a burjetek közt, *Csuganov* a kirgizek közt, asvé d *Martin* az osztyákok közt. 1898. a svéd Stadling, Fränkel és Nilson eredménytelenül keresték Andree nyomait.

A legfontosabb szibériai utak közé tartozik *Zichy* Jenő grófé, aki *Jankó* J. dr., *Pápay* stb. kiséretében 1898 márc. 12. Odesszából a magyarok őshazájának megállapíthatása végett megindult s a kalmukok, kirgizek, mordvinok és osztyákok lakóhelyein át a Jenisszejhez jutott, innen Krasznojarszk és Minusszinszken keresztül Irkuckba, ezután a Baikal-tavon át Kjachtába, végül Mongol- és Mandsuországon át Pekingbe ment, ahonnan visszatért hazájába.

Ny.-Turkesztánban 1890. a régi szellemi kultura maradványait megmentendő, *Bastian* bejárta Szamarkandot, Taskendet, Hodsentet, Bokharát és Mervet. 1892. *Nikitin* geologus a transzuráli steppét és az Uszt-Urt fensíkot tette tanulmányai tárgyává. 1894. és 1895. *Andrusszov* átkutatta a Kaspi-tenger K.-i részén a Kara-Bugesz- és az Adsi-Darja-öblöket. 1897. *Walther* geologiai tanulmányokat tett és meggyőződött, hogy az Annidarja mindig az Aral-tóba torkollott. Turkesztán hegyekkel takart részeiben tanulmányokat végeztek és pedig botanikai tanulmányokat *Korsinszki* és *Komarov*, állattaniakat *Schmidt*, régiségtaniakat *Javorszki*, *Fedsenko* és mások. Bokhara és Turkesztánban egészen a Pamirig 1899. *Ugron* István hazánkfia, a tifliszi konzulátus tagja tett nagyobb tanulmányi utat.

Közép-Ázsiában. A *Grum-Grzsimailo* testvérek 1889—91. bejárták a K-i Tien-sant, a Gobi sivatagot, Chami oázisnak és a Kuku-nornak környékét; a Chami puszta helyén a Tageta nevü hegytömeget, Turfántól DK-re pedig egy depressziót találtak. *Pjevcov* orosz ezredes expedíciója 1890. benyomult Tibetbe, de innen csakhamar vissza kellett térnie; visszatértében a Tien-san D-i lábánál, Tokszun mellett, szintén nagy depresszióra bukkant. Pjevcovval egyidejüleg *Grombcsevszki* kisértette meg Pjevcov útjától Ny-ra benyomulni Tibetbe; de szintén sikertelenül. *Roborovszki* és *Koszlov* vezérlete alatt az orosz földrajzi társaság költségén 1893. egy új expedició kereste föl az említett depressziót és ott egy meteorologiai állomást létesített. Innen *Koszlov* Kiszil Szinur oázishoz, azután a Lob-tóhoz nyomult előre és végül a Nan-san nevü hegységet kutatta át és igy tért vissza 1894. Szaisszanba. 1891. *Radlov* É-i Mongolországba hatolt és a talált feliratokból megállapította, hogy Dsengisz khán egykori székhelye, a régi Karakorum, az Erdeni Szu nevü buddhista klastrom mellett állott. A *tibeti felföldön* NyK-i irányban áthatoltak 1891—92. *Bower* és *Thorold* angol utazók, akik Lehből kiindulva, Nain Singh pundit útjától É-ra haladva, a Tengri-norig jutottak és mivel Laszszába nem juthattak be, tovább mentek K-re és Ciamdon meg Tacienlun keresztül Sang-haiba érkeztek. 1891—92. Pekingből Lassza közeléig jutott el az amerikai *Rockhill*. A Pamir-vidéket 1892. bejutazta *Naszarov* orosz ember; ugyancsak ide vezetett 1892—93. *Dunmore* angol gróf egy expediciót és innen kutatta át a Hindukushoz vezető hágókat, amiközben meggyőződött, hogy a legfontosabb hágókat már az oroszok megszállották. Karakorum glecservilágát 1892. *Conway* angol ember járta be. 1891. indult meg útjára *Dutreuil de Rhins*; 1891. és 1892. ÉNy-i Tibet egyes részeiben fordult meg; 1893. pedig Csercsenből átkelt az Altin-tagon és Usztun-tagon és rendkivüli nehézségek közt a szent Namco-tóig és Lassza közeléig hatolt, de e városba ő sem juthatott be. Innen tehát K-nek fordult. Nak-csoun és a Mekong forrásvidékén keresztül a felső Jangceig jutott, ahol a Sziningbe vezető úton 1894 jul. 5-én tibetiek megölték. Kisérőjének *Grenard*nak azonban sikerült a tudományos följegyzéseket megmentenie és Pekingbe eljutnia. *Littledale* angol utazó és neje 1890. a Pamiron át Indiába jutott; 1893. pedig Batumból Pekingbe ment; csakis a Lob-tótól Szacsoun keresztül a Kukunorig haladt ismeretlen utakon. Hasonló utat tett meg 1893. Kasgartól Pekingbe az osztrák *Troll*. 1895. Littledale Csercsenből a tibeti felföldön keresztül a Bonvalot és Dutreuil útja közt a Tengrinorig és innen Lassza közeléig ment; a városba ő sem juthatván be, folytatta útját Lehbe. Jelentékeny fölfedezéseket tett Közép-Ázsiában *Sven Hedin* svéd geologus, aki 1894. Ferganából kiindulván, átkutatta a Musztag és a Kis-Karakul glecsereit, azután kirándult a Murgab és a Jesilkul vidékére, 1895. Kasgarból a Maszartaghoz vonult, ennek lábánál tovább haladván, eljutott

a Chotan-darjához és át akart hatolni a Takla-Makan nevü sivatagon; itt azonban kirabolták. Kasgarban újra fölszerelvén karavánját, 1896. Kargalikon át a Takla-Makan-sivataghoz jutott; ebben két ősrégi város romjaira bukkant és rajta áthatolván, a Tarim melletti Sahjarba érkezett, innen meglátogatta a Lob-tavat és azután É-i Tibeten át Pekingbe utazott. 1895. a mongol törzsek etnográfiai megismertetése céljából *Chaffanjon* francia áthaladt K-i Mongolországon és Mandsurián. *Futterer* és *Holderer* Kasgarból beutaztak 1897—98. a Gobi sivatagot, felkeresték a Kuku-nort és Tibeten át elérkeztek 1899 febr. szerencsésen Shangaiba. A Pamir-fensík megismertetésére sokat tett 1895. azon orosz-angol bizottság, amely az orosz *Pavolo Sveikovszki* és az angol *Gerard* vezérlete alatt hivatva volt megvonni a határt az orosz és angol érdekkör közt. 1896. és 1898. *Olufsen* vezérlete alatt egy dán expedició is bejárta a Pamirt. 1897. az orosz tudósok: Seleman és Korzsinszky indultak a Pamirra. Lehből ugyanazon évben két angol expedició nyomult be Tibet belsejébe; az egyiket Wellby és Malcolm vezették, akik NyK-i irányban hatoltak át rajta a Chumurig, a Jang-ce egyik forráspatakjáig; a másikat *Deasy* és *Pike* vezették, akik nagyobbára csak magasságméréseket végeztek Tibet Ny-i részében. Az angol *Landor* is feljutott K.-Indiából D-i Tibetbe s a Brahmaputra forrásvidékén járt, melynek egyik forrását fel is fedezte, de a 45. napon álnokul letartóztatták, megkinozták s fél szemére megvakították (1897). Darvasz, Rosan és Sugnan nevü vidékeket a Pamir-fensíkon *Ivanov* orosz geologus, továbbá *Szalemann* és *Korsinszki* etnografusok 1897. utazták be. 1898. a dán *Olufsen* kisérőivel, *Paulsen* botanikussal és *Hjuler* fizikussal egy második, nagyobb szabásu expediciót indított a Pamir felé. 1897 végén indultak meg *Futterer* és *Holderer* német tudósok Kelet-Ázsiába, átkeltek 1898. az Alai-hegységen, elhaladtak a Tien-san D.-i lábánál, azután áthatoltak a Gobin Szu-csouba, innen Liang-csoufuba, azután ÉK-i Tibeten át Kom-szu khinai tartományba értek. 1898. még kutatásokat tettek a K.-ázsiai fensíkon *Labbé* francia utazó és *Deasy* brit katonatiszt. 1897. *Landor* Savage akart Tibetben Lasszáig előnyomulni, de sikertelenül.

Khinában, Koreában és Japánban. A középázsiai utazók közül többen a tulajdonképeni Khinába is benyomultak. *Bower* és *Thorold* Lehből jutottak el Shangaiba, *Rockhill* Pekingből ment Tibetbe, *Dutreuil du Rhins* és *Grenard* Chotanból, *Troll* Kasgarból, *Littledale* Batumból, *Wellby* és *Malcolm* Lehből, *Sven Hedin* pedig Kasgarból utazott Pekingbe. Ezeken kivül csupán a tulajdonképeni Khina területére szorítkoztak: 1892. az orosz földrajzi társaság által kiküldött expedició *Potanin* vezérlete alatt Kiachtából jutott el Pekingbe, 1893. pedig *Obrucsev* geologus társaságában kirándult Sze-csuanba és Tibet ÉK-i részébe; 1891. pedig *Putjatasz* átkutatta Mongolország K-i szegélyhegységeit. 1893—95. *Hirsch* német nyelvtudós tartózkodott a Jang-ce környékén, főképen Sze-csuanban. 1893. a francia *Madrolle* Jünnant kutatta át, 1896. pedig *Brown* ugyanitt és a környékén tett tanulmányokat. 1896—97. *Cholnoky* Jenő hazánkfia járta be a Jang-ce-kiang deltáját, a khinai alföldet szegélyező hegyeket s a mongol és mandsu pusztán is volt. Fontos földrajzi vívmányokat tett *Henrik* orléansi herceg, aki *Roux* és *Briffaud* társaságában 1895. Tonkingból átkelt Jünnanba és innen Tibet DK-i részébe, átkutatta a Mekong és Szaluen felső folyását és az Iravaddi eredetének kérdését megoldotta. 1895. az angol *Bishop* Szecsuanban a csaknem teljesen független mancék közt járt. 1896. a francia *Monnier* Mongol-Mandsuországot és É-i Khinát járta be. (V. ö. Le tour d'Asie, I. k. Páris 1899.) É-i Koreán keresztül oly utakon, ahol még európai ember meg nem fordult, 1889. *Campbell* hatolt át; *Varas* francia utazó pedig Szöulból Fuzanba ment. Korea középső részeit 1892. *Warner* hittérítő járta be. Nipon magas hegységeit 1893. az angol *Weston* utazta be. Az ainók tanulmányozása végett 1893. *Koganei* japán utazó Jesszót és a Kurilokat kutatta át. 1889—90. Formozán hatolt át *Ede* angol hittérítő. A közgazdasági szempontból megejtett legújabb utazásokon kivül különösen figyelemre méltó *Cholnoky* Jenő magyar mérnök útja 1897—98. Cholnoky először a Jang-ce deltáját utazta be, azután Mandsuországba ment, ahol Huncsun-fu és Kirin közt nagyszámu vulkánkupot és egy nagy kiterjedésü lávamezőt talált. Harmadik útja Kaiföngfuból Hankouba vitte. 1897. Grünau német katonai attasé Koreán hatolt át részben eddig ismeretlen utakon.

Hátsó-Indiában. 1890—91. az angol *Hobday* az Iravaddi forrásfolyóit kereste föl. 1891. *Walkar* D-i Birmából Arakan tartományba hatolt be. Ugyanazon évben *Needham* Asszam felől átkelt a Patkoi-hegységen. A San-államok és Sziam közti határvidéket 1890—91. *Archer* járta be. 1891. *Lamington* Csiengmaiból kiindulva, átkelt a San-államokon és igy jutott Tonkingba. 1889—1891. terjedelmes kutatásokat hajtott végre a francia *Pavie* Indo-Khina Ny-i szélein. A Mekong és anami partok közt fekvő vidéket 1890—91. a francia *Cupet* járta be. A Mekong hajózhatóságát 1893. *Massie*, 1896. *Simon* és 1897. *Mazeran* tették vizsgálatuk tárgyává. 1894. *Turane* Anamból a Laoszban fekvő Atto-Peuig hatolt előre.

A *kelet-ázsiai szigetek* körül legtöbb utazó fordult meg Borneóban. A brit birtokon áthatolt 1890. *Dunlop;* a Baram folyamvidékét átkutatta 1891. *Hose;* prehisztorikus tanulmányokat tettek Szararakban és a K-i partokon *Hart* és *Creach.* A németalföldi részt egy Amsterdamból kiküldött expedició tette tanulmány tárgyává, amely *Molengraaf* geologus vezérlete alatt 1893—94. a Kapuasz és forrásfolyóinak vidékét járta be. 1894. *van der Willigen* DNy-i Borneón hatolt át; 1896—97. pedig *Nieuwenhuisnak* sikerült az egész szigeten átjutni, amennyiben a Kapuasz folyótól megindult és a Mahakkam mentén a K-i partra ért. 1891. *Yzerman* mérnök áthatolt Szumátrán NyK-i irányban. A batakok közé vezette expedicióját 1896. *Romswinkel* kapitány. Celebesz szigetén fontos fölfedezéseket tettek 1893—1896. a *Sarrasin* testvérek, svájci természettudósok, amennyiben a sziget különböző, eddig ismeretlen részeit is bejárták. A Fűszerszigeteken

és Borneón *Kükenthal* tett úttörő utat (1895). A Christmas-szigetet *Andrews* geologus 1897—98., Mentavei szigetét pedig 1897. *Maass* Alfréd kutatta át.

Iranban Sven Hedin 1890. bejárta Khorasszán tartományt és fölmászott a Demavendre. 1891. az angol *Biddulph* beutazta a Nagy-sivatag Ny-i részét, amennyiben átkelt a Sziakuh-hegyeken és eljutott a Daria i Namak nevű sós pusztára és Kasanba. Azon utat, amelyen Nagy Sándor Indiából visszatért, 1891—92. *Leontiev* és *Patrin* orosz tisztek kutatták át. A Bakhtiari-vidéket *Sawyer* angol őrnagy 1892. járta be. *Morgan* a francia kormány segélyével Persiában végzett tudományos kutatást.

Elő-Ázsiában és pedig Arábiában 1892-ben a Hadramant és Mekka közti vidéket *Glaser* járta be. Ugyanazon évben az angol *Harris* Adenből az északi sivatagban Szanáig nyomult előre; 1893. pedig a német *Hirsch* Hadramant ismeretlen részeit járta be. 1893—94. az angol *Bent* és neje ugyanott utazott, azután a Nagy-sivatag széléig haladt és meglátogatta Garát, amelyben európai ember még nem fordult meg. A francia *Coutellemont*, muzulmannak öltözködve, 1893. Mekkába jutott el. Szirián átutazott 1893. *Nolde* báró; ezután Damaszkuszból belső Arábiába hatolt Ibn Rasid vahabita fejedelem sátoráig. Kis-Ázsiában geologiai és etnográfiai tanulmányokat tettek a többi közt *Naumann*, az angol *Munro* és *Hogarth*, *Muraro*, *Anderson* és *Anthony*, *Sarre*, végül hazánkfia *Kunoss* dr. 1898. a bécsi tud. akadémia küldött ki egy nagyobb expedíciót D.-Arábiába *Landberg* vezetése alatt. Az expedíció tagjai: *Müller* orientalista, *Simony* botanikus, *Cossmat* geologus stb. A Közép-tenger partjától Szirián keresztül a Persa-öbölig *Oppenheim* M. járt. (V. ö. Vom mittelländischen Meer bis zum persischen Golf, 2 köt., *Kiepert* térképeivel, Berlin 1899).

A *Kaukázusban* számos hegymászó fordult meg; legtöbb hasznot hajtottak azonban a természetrajznak és néprajznak *Radde* fáradhatatlan kutatásai. A Kaukázus igazi tudományos felfedezőjének címére azonban *Freshfield* Douglas W. tarthat leginkább igényt, kinek úttörő műve: The exploration of the Caucasus, 1896. jelent meg Londonban (2 köt.). Hazánkfiai közül *Zichy* Jenő gróf és újabban *Déchy* Mór kutattak a Kaukázusban. *Déchy* 1897. kezdte meg kutatásait. Az Argun völgyéből megindulva behatolt a Kaukázus K-i részébe, feljutott a Datuch Kortra és innen behatolt a Chevszuri-Alpokba, ahol még európai ember nem járt. 1898. átkutatta a Kuban forrásvidékét, több helyen átkelt a hegység főgerincén és végül bejárta Dagesztán D-i részeit. 1898. a Kaukázusban jártak még geologiai és botanikai tanulmányok megejtése végett *Andrusszov* és *Kusznecov* orosz tudósok. —ZIK és M. L.

Azuay tartomány, l. *Assuay* (II. k.).

Azul, város Buenos-Ayres argentinai tartományban, az A. folyó és vasút mellett, 7800 lak., akik marhákkal s állati termékekkel kereskednek.

B.

Bába, l. *Anyakönyv*.

Bábaszőllő, l. *Mámorka* (XII. k.).

Babelthouap, l. *Palau-szigetek* (XIII. k.).

Babérmeggy (növ., *Prunus* Laurocerasus L., *Cerasus* Laurocerasus Lois.), örökzöld, 2—6 m. magas cserje, nagy bőrnemű elliptikus, aprósan fűrészelt levelekkel, ezeknek tövében álló virágfüzérrel, aránylag apró fehér, illatos szirmokkal, gömbölyded-szívalaku, feketés gyümölcscsel. A Kaukázus tartományaiból, Kis-Ázsiából és Persiából származik, nemrégiben Szerbországban is találták. Clusius útján 1570. jutott Bécsbe, innen terjedt el másfelé is. Mint díszcserje védett helyen jól betakarva kitelel. Tirol déli részén és Pola körül sokat termesztenek. Levele keserű fűszeres ízű, szétdörzsölve olyan szagu, mint a keserű mandola. Vizzel desztillált folyadékában keserűmandola-olaj (benzaldehid) és kékítősav van, de a sértetlen levelekben valószínűleg csak amigdalin van, melyet azonban a levél szövetének megsértésével az erjesztő felbont. Valamennyi Prunus-faj közt a B. levelében van a legtöbb kékítősav. 12 rész friss levélnek 36 rész vizzel és 1 rész borszeszszel való desztillásából a *babérmeggyviz* (Aqua laurocerasi, 10 rész) lesz, mely kissé zavaros, mérges, keserűmandola-szagu és ízü; e helyett orvosságnak használják. Levelével tejes ételt szokás fűszerezni, de ártalmas is lehet. A nem mérges babérlevelet könnyen meg lehet tőle különböztetni, mert ez sötétebb zöld, épszélü, nem fűrészelt, a széle bodros, dörzsölve fűszeres szagu.

Babik *József*, kat. áldozópap, egyh. iró, szül. Mezőtúron (Jász-Nagykun-Szolnok) 1862 márc. 8. Középiskoláit u. o., Szatmáron és Egerben, a teologiát a budapesti egyetemen végezte. Pappá szentelték 1884. Káplán volt Solymoson, Apátfalván és Miskolcon. 1889. az egri tanítóképző intézetnél a magyar nyelv és történelem tanára, 1898. u. o. igazgató tanár. Irodalmi munkássága: *Kat. vallásos költészetünk a jelen században*, (Budapest 1883); *Százszorszépek az egyházi költészet mezejéről* (Miskolc 1888); *Vallás és szinpad, vagyis a dráma valláserkölcsi szempontból tekintve* (Budapest 1888); *A szenvedő Jézus győzelemjelvényei* (nagybőjti beszédsorozat, Miskolc 1889); *Ünnepi egyházi beszédek* (Eger 1890); *A magyar katolikus egyházi ének története* (u. o. 1890); *Páter Hiláriusz* (papi adomák

gyüjteménye, II. kiadás, (u. o. 1892); *Fráter Jukundián* (u. o. 1891); *Novicius Gaudencius* (u. o. 1892); *Szent László király élete és tettei* (u. o. 1892); *Az élet nagy keresztútja* (nagybőjti beszédsorozat, u. o. 1893); *Barátságos beszélgetések egyről-másról* (u. o. 1893); *Szerény nézetek egyházi szónoklatunk jelen állásáról* (u. o. 1893); *Magyarok hazája költők dalaiban* (u. o. 1894); *Imák és énekek Jézus szents. szivének és a B. Szűz szeplőtelen szivének tiszteletére* (u. o. 1896); *Hazafias szavalatok, dalok és indulók gyüjteménye* (u. o. 1896); *Szűz Mária rózsakoszorúja* (u. o. 1896); *Tanulók zsebkönyve* (u. o. 1897). Kiadott ezeken kivül számos prédikációs és énekes füzetet; irt számos tanulmányt, egyházi beszédet, nyelvészeti dolgozatot, elbeszélést, életrajzot és költeményt különböző lapokba és folyóiratokba. 1894—1898. szerkesztette az *Irodalmi Közlöny* cimü havi folyóiratot. z—r.

Babiloni építészet, l. *Építészet* (VI. k. 236. o.).

Babington *Károly Cardale*, angol botanikus, szül. Ludlowban 1808., megh. Cambridgeben 1895 jul. 23. Hosszu időn át Cambridgeben volt a botanika tanára. Művei: Flora Bathoniensis (London 1834, pótlék 1839); Primitiae florae Sarmicae, or an outline of the flora of the Channel Islands (u. o. 1839); Manuel of British botany (3. kiad. u. o. 1881); The British Rubi (1869).

Bábisták, *bábizmus*, l. *Bábi* (II. k.).

Babje gore, l. *Pozsegai hegység* (XIV. k.).

Babo *Agoston Vilmos* báró, német borászati iró, megh. Weidlingben 1894 okt. 16.

Baboeuf, l. *Babeuf* (II. k.).

Babos *Kálmán* megh. 1892 nov. 8.

Baccanaristák, l. *Paccanaristák* (XIII. k.).

Baccelli *Guido*, olasz orvos és államférfi, 1893 dec. a Crispi-kabinetben újra közoktatásügyi miniszter lett és 1896 márc. 5-én Crispivel együtt visszalépett. 1899 máj. a Pelloux-kabinetben újra elnyerte a közoktatási tárcát.

Baccio *della Porta*, Bartolommeo olasz festő eredeti neve, l. *Bartolommeo* (II. k.).

Bach *Sándor* báró, osztrák államférfi, megh. Unterwaltersdorfban, Bécs-Ujhely mellett, 1893 nov. 13.

Bachat *Dániel*, budapesti lelkészkedésének 25 éves jubileumát 1898 máj. 23. hálaistenitiszteletet és azután díszlakomával ünnepelték meg hivei és tisztelői. A Luther-társaságnak 1898 szept. 24—25. Sopronban megtartott közgyülésén ismételte már elébb is bejelentett lemondását az alelnöki állásról, azonban a társaság újra egyhangu lelkesedéssel megválasztotta. Mint a vörös-kereszt-egyesület közp. választmányának tagja, 1898 nov. 30. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét kapta.

Bachmann *Adolf*, német történetiró, újabb művei: Die Wahl Maximilians I. (1890); Österreichische Reichs- und Rechts-Geschichte (1896); Geschichte Böhmens (1. köt. 1899).

Bächtold *Jakab*, német irodalomtörténetiró, megh. Zürichben 1897 aug. 8.

Backer (ang., ejtsd: bekker), az a versenyfogadó, aki csakis professzionátus versenyzőkre, bármilyen versenyág körében, köt fogadásokat, és azt a versenyzőt, akire fogadást kötött, anyagilag is támogatja. A B. fizeti be a tétet, ő viseli a training költségeit, szóval födözi az illető professzionátus minden kiadását. A verseny díja kizárólag a versenyzőt illeti, a B. pedig iparkodik magát nagy összegü fogadások által biztositani. Ha a kedvenc győz, ugy a kiadás fölösen megtérül, ha ellenben veszít, ugy a B. semmi kárpótlásra sem tarthat igényt.

Backhaus-féle tej, l. *Gyermektej*.

Bacon *Delia*, É.-amerikai irónő, szül. Tallmadgeban (Ohio) 1811 febr. 2., megh. Hartfordban (Connecticut) 1859 szept. 2. A tanitói pályára lépett s amellett szépirodalommal foglalkozott. Művei: Tales of the Puritans (1832); The Bride of Fort Edward (szinmű, 1839). Nevét azzal tette ismeretessé, hogy Bacon lordnak tulajdonította Shakespere leghiresebb drámáit, amiben aztán Morgan, Bormann és mások követték. B. ideszóló cikkei a Putnam-féle Monthly Magazineben jelentek meg (1856) és külön is megjelentek: The philosophy of the plays of Shakespere unfolded (London 1857). m. l.

Bacquehem *Olivér* (II. k.) marquis, osztrák államférfiu, a Windischgrätz-kabinetben (1893 nov.) belügyminiszter lett, 1895 jun. pedig az egész minisztériummal együtt visszalépett. Egyúttal az urak házának tagja lett. 1895 okt. Stiria helytartójává tették, de mert az ebben a tartományban is erősbödő német nemzeti pártot nem birta megfékezni, mely párt a grazi választásokban is teljes diadalt aratott: 1898 dec. elején állásától felmentették és egyelőre rendelkezési állapotba helyezték. m. l.

Bács-Bodrog (II. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 11,079 km²; lakóinak számát (1898) 778,200 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 4 sz. k. város, 13 rend. tanácsu város, 123 nagy- és 2 kisközség. A szolgabirói járások száma 13, körjegyzőség 1 van. Puszta, telep és major van 222. A vármegye (és a területén fekvő sz. k. városok) területén van 14 kórház 360 ágygyal; egész területén működik 217 orvos, 446 okl. bába és 118 gyógyszerész. Van 1506·5 km. törvényhatósági út, ezek közül azonban 1168·1 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 593·1 km., miből 292·0 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 77. Van 114 posta- és 114 táviróhivatal, továbbá 288 távbeszélőhivatal, illetve állomás. A vármegye területén fennáll 14 bank, 38 takarékpénztár és 83 szövetkezet, összesen 9.793,200 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 628, köztük 1 hittani intézet, 7 gimnázium, 29 különféle szakiskola, 4 tanitóképző intézet, 478 népiskola, 104 kisdedóvó, 3 emberbaráti jellegü intézet és 2 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 139,880 tanuló látogatta. th—v.

Bacskai. Nem tévesztendő össze a Boksa-nembeli Bacskói- vagy Bocskai-családdal, amelylyel különben rendesen össze szokták zavarni. (V. ö. *Nagy* I., Magy. csal. I. 83.; *Wertner* M., Magy. nemzets. I. 138.) Ezt a családot a Gutkeled-nembeli András ispán alapította, kinek hasonnevü fia a XIII. sz. utolsó tizedeiben már Bachkainak nevezte magát. Ennek három fia: *Miklós*, *András* és *László* 1330 körül említtetik. *B. Mik-*

lős II. Ulászló és II. Lajos korában elébb egri prépost, majd erdélyi püspök volt; meghalt 1524., a Gutkeled-nembeliek közös címerével, a három ékkel ellátott síremlékét a dévai muzeumban őrzik. *B. János* 1565. zempléni alispán, 1569. országgyűlési követ volt. A család kihalt 1640 körül s utána az anarcsi *Tegzes*-család, a Gutkeled-nemzetségnek egy a Bacskaiakkal közelebbi vérségben álló ága örökölt. (V. ö. *Komáromy* A., Turul 1892. 23. old., *Nagy* I., id. h.) N. G.

Bács-Keresztur, l. *Keresztur* (X. k.).

Bad, Magyarország középkori földrajzában a *Rába* folyónak elnevezése.

Badalić *Hugó*, horvát költő, szül. Brodban (Szlavonia) 1851., tanult Zágrábban és Bécsben, 1875. Zágrábban helyettes tanár, 1879. Fiumében rendes tanár, 1882. Zágrábban gimn. r. tanár. Költői hírnevét megalapította 1874. megjelent költeménye: Panem et circenses. Szerelmi dalai sorában szépek: Prvi celov (Első csók) és Sjećanje (Emlékezés). Elegiái közül kiválóan szépek: U Zurjevcu (Zurjevácban), Na Adrii (Az Adria mellett), Naša osvjeta (A mi boszunk); Mihovil Pavlinović. Elegiái honfibút zengenek. Ódái: U slavu Strossmayera, u spomen Petra Preradovića, U spomen Andriji Kašiću. Epikus költeményei: Sliepac guslar i lovac (A vak hegedűs és a vadász) és Braća nebraća (Testvérietlen testvérek). 1886. népdalszerűek. Novellái: Paukove mreže (Pókhálók). Jeles tanulmánya: Kako je Gundulićeva Osmana popunio Sorkočević, a kako Mažuranić? (Hogy egészítette ki Gundulics Oszmanját Szorkocsevics és hogyan Mazsuránics?). 1876. megirta Zajc nagy operájának (Zrinjski) szövegét. Shakespere Koriolánját és Goethe Faustját sikerülten fordította.

Bädeker, l. *Baedeker* (II. k.).

Baden, *nagyhercegség*. Az 1895-iki népszámlálás szerint lakóinak száma 1.725,464; ezek a 4 kerület szerint a következőképen oszlanak meg: Konstanzban volt 285,459, Freiburgban 480,664, Karlsruheban 472,061 és Mannheimban 487,280. Foglalkozásra nézve volt erdő- és mezőgazda 729,187, bányász és iparos 598,153, kereskedelem és forgalom szolgálatában álló 171,112, házi szolgálatot teljesítő 13,682, katona és tisztviselő 94,319 és magánzó meg foglalkozás nélküli 112,785. 1897. volt a születések száma 60,522, a haláleseteké 39,026, a házasságkötéseké 14,245, a kivándorlóké (1897.) 815. A fontosabb mezőgazdasági termékekkel 1896. a következő területek voltak bevetve: buzával 38,500 ha., rozszsal 44,820, tönkölylyel 58,960, árpával 62,120, zabbal 67,500, répával 81,620 és burgonyával 87,120 ha.; a termés eredménye pedig volt buzából 47,052 t., rozsból 54,064, tönkölyből 76,590, árpából 87,796, zabból 80,627, répából 690,427 és burgonyából 669,006 t. Dohánynyal (1896—97.) be volt ültetve 8,601 ha., amelyen termett 18,807 t. dohánylevél 16·4 mill. márka értékben. Az 1892. állatösszeirás szerint B.-ben volt 67,595 ló, 634,984 szarvasmarha, 98,107 juh, 390,464 sertés, 102,682 kecske és 78,284 méhkas. 1896—97. 30,406 t. főtt sót, 1894—95. 1.913,585 hl. sört és 1895—96. 59,521 hl. tiszta alkoholt termeltek. ZIK.

Története. Az 1892. ülésszakban a képviselőház elfogadta az elemi oktatást szabályozó új törvényt, szintugy a közvetlen választásokra vonatkozó indítványt, mely azonban a kormány ellenállásán hajótörést szenvedett. 1893 márc. 7. a nagyherceg rendeletileg a kormányt újból szervezte, amennyiben az eddig a miniszterelnökséggel egybekötött nagyhercegi családi ügyeket, a birodalmi, valamint a külügyi ügyek elintézését egy újonnan alakított minisztériumra bizta, amelynek ügyköréhez azonfelül még a vasút-, posta- s távirda-ügy teendőit is csatolta. Egy nappal később *Turban* s *Ellstätter* miniszterek viszszaléptek; utódaik lettek *Nokk* (elnökség) és *Buchenberger* (pénzügy), mig az új minisztérium élére *Brauer* (a berlini követ) került. Az 1893 okt. pótválasztásokban az ellenzék nem birt nagyobb sikert elérni. Az 1897-iki választásokban az ad hoc szövetkezett klerikálisok, demokraták és szocialisták teljesen megverték az eddig többségben volt nemzeti szabadelvüeket, kik csak 27 mandátumot tudtak megmenteni; a klerikálisok ellenben megtartották mind a 21 mandátumot, mig a demokraták és szocialisták 5—5, az antiszemiták és konzervativek 2—2 és a szabadelvüek 1 mandátumot nyertek. Februárban meghalt Vilmos herceg, a nagyherceg öcsese, aki az 1870—71-iki francia háboruban magát kitüntette. Októberben pedig a hivatalos Karlsruher Zeitung azt a szokatlan hirt közlé, hogy a nagyhercegi pár Darmstadtba készült a cár és a cárné meglátogatására, de azoktól azt a választ kapta, hogy a cár időhiányból nem fogadhatja őket. Ez az udvariatlanság pár hétig közbeszéd tárgya volt egész Németországban és a kedélyek csak akkor csillapodtak, midőn az orosz kormány mintegy elégtételül követséget létesített Karlsruhéban. 1898. az egy szavazattal többségben levő, egyébiránt összetákolt ellenzék el akarta törülni a szerzetes rendek és kongregációk szabadságát korlátozó határozatokat, valamint azt a törvényt, mely a lelkészeket arra szorította, hogy általános müveltségüket egy külön bizottság előtt igazolják. De a kormány egyik pontban sem engedett, ami különösen a klerikális centrumot nagyon elkeseritette s midőn a Nokk-minisztérium a direkt választásokról sem akart hallani: a képviselőház 32 szavazattal 25 ellenében a kormánynak bizalmatlanságot szavazott. Másnap a hivatalos lap hirül hozta, hogy a nagyherceg továbbra is bizalommal viseltetik a minisztériuma iránt, mely egyébiránt az első kamara támogatására is számithatott. Elvégül Eisenlohr miniszter megigérte, hogy a kormány a jövő ülésszak folyamán maga fog javaslatot előterjeszteni a választási reformra vonatkozólag. 1898 dec. a nagyherceg a müncheni hercegrégenst látogatta meg s ezzel a bajor és badeni udvar között fennállott feszültségnek elejét vette.

Irodalom. Krieger, Topogr. Wörterbuch des Grossherzogthums Baden, 3 rész, Heidelberga 1893—95; Neumann, Die Volksdichtung in Baden, Stuttgart 1892; Wielandt, Das Staatsrecht des Grossherzogthums Baden, Freiburg im Breisgau 1895. M. L.

Baden, alsó-ausztriai kerületi kapitányságból 1897 jan. 1-én Mödling járást kiszakították és az új Mödling kerületi kapitánysághoz csatolták; azóta területe 561 km², lakóinak száma (1890) 59,646. 1899. a fürdőkertjében II. József császár-

nak emlékszobrot állitottak (bronzból), melyet Kann mintázott.

Baden-Baden, város, (1895) 14,860 lak. Augusta császárnő emlékszobrával. 1896 aug. havában nemzetközi higienikus kongresszusnak volt székhelye.

Badeni, 1. *Kázmér* gróf, osztrák államférfiu, szül. Szurochovóban (Galicia) 1846 okt. 14., bevándorlott olasz család sarja. Krakóban végezte a jogot s azután a galiciai helytartó tanácsnál kezdé pályáját, amelyen hamar emelkedett. 1886-ban gazdag örökség érte és ekkor két évig a gazdaságnak élt. 1888. Galicia helytartójává tették, mely állásban annyira-mennyire kibékité a ruténeket és 1894. Lembergben kiállitást rendezett. Ügyessége és szerencséje magára vonták az udvar figyelmét és midőn 1895 szept. a szerencsétlen koaliciós kabinet (Kielmansegg-minisztérium) megbukott, a császár a németek és a csehek kibékítését, első sorban azonban a Magyarországgal kötött egyezség tiz évre való megújítását a miniszterelnökséggel együtt szept. 30. B.-ra bizta, aki minisztériumát hivatalnokokból állítá össze s a pártok fölött foglalt állást. De rövid idő alatt kitünt, hogy B. (ellentétben programmjával) nem képes a birodalmi gyülést vezetni s kitünt az is, hogy lépésről lépésre a jobbpárthoz közeledik. A csehek szavazatait azzal biztositotta magának, hogy a gyülölt cseh helytartót, Thun grófot (utódát) elmozdította s a német radikálisokkal erélyét érezteté. Az új választási törvényt s több más, csekélyebb fontosságu törvényeket a birodalmi gyülés ugyan elfogadta, de máskülönben a német ellenzék B. törekvéseit meghiusitá és különösen az 1897 ápr.-ban kiadott nyelvrendeletek ellen kiméletlen harcot folytatott. B. erre 1897 jun. a birodalmi gyülést elnapolta és rendőri fogásokkal igyekezett a cseh- és morvaországi németeket megpuhítani; de az erőszak és az egeri pártgyülés brutális feloszlatása annyira elkeserítették a kedélyeket, hogy a német pártok az őszkor egybehivott birodalmi tanácson B.-t ismételten vád alá törekedtek helyezni, a kiegyezés megujítását pedig a legszigorubb obstrukcióval meghiusitották. Ebből valóságos birokra menő harc lett, melynek folyamán a német pártok B.-nak bizalmatlanságukat fejezték ki, még a radikális ellenzékiek egyenesen provokálták. Szeptember 25-én a miniszterelnök Wolf képviselővel párbajt vívott, melyben karján sebet kapott. Elvégül B., hogy a kiegyezést keresztülvigye, törvénytelen eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. Ilyen volt a nov. 25-én csalással életbe léptetett *Lex Falkenhayn* is, melynek alapján azután Abrahamovicz elnök és Kramařz alelnök a következő napokon a Schönerer-párt s a szociálisták vezérférfiait rendőrök által a teremből kihurcoltatta. Ezzel azonban a serleg megtelt. A németség mindenütt megmozdult és nov. 18. még az antisemita Bécsben is fenyegető utcai tüntetésekre került, melyek hirére a Walseeba távozott császár csakhamar visszatért székvárosába és B.-t kabinetjével együtt nov. 23-án kegyesen elbocsátotta. Az ellenzék nem érte be diadalával, hanem vád alá is kivánta helyezni a gyülölt minisztert és az 1898-iki ülésszak alatt a házban csakugyan csekély többséggel keresztül is vitte a vádindítványt. A ház elnapolása folytán azonban ez a határozat tárgytalanná vált és midőn a képviselők 1898. őszkor újra megkezdték működésüket: a többség a vádkeresetet leszavazta. A bukott miniszterelnök ezalatt külföldön tartózkodott, majd visszatért birtokaira. Újabban a galiciai tartománygyülésen szólalt fel néhányszor.

2. *B. Szaniszló* gróf, az előbbinek öcscse, szül. 1850 aug. 6. Szintén jogot végzett és a legfelsőbb törvényszéknél szolgált Bécsben, mignem 1884. a galiciai tartománygyülésbe választották, 1891. pedig az urak házába neveztetett ki. 1895. Galicia tartományi marsallja lett. Állását a folyton megújuló parasztzendülések, zsidó-üldözések s az 1899. napfényre került takarékpénztári csalások és bukások nagyban megingatták. M. L.

Badics *Ferenc* (II. k.), irodalomtörténeti iró, 1894. a budapesti I. ker. kat. gimnázium igazgatója lett, mely az ő igazgatása és szervezése mellett vált állami főgimnáziummá. 1898. a tanárképző gyakorló-iskola igazgatójává nevezték ki. A pedagogiai társaság titkári állásáról, miután a társaságot újjáalakulása után szilárd alapon szervezni segítette, 1895. lemondott. 1894. akadémiai levelező taggá választották; székfoglalója: *Az első magyar irodalomtörténetiró* (Pápay Sámuel) 1897. jelent meg. Szerkesztett *Magyar olvasókönyvet* (I—III.) a középiskolák alsó osztályai számára (1895—97). Sajtó alá rendezte Jósika regényeinek újabb kiadását, Fáy András válogatott meséit (bevezetéssel) és legújabban (1899) Bajza József munkáit, I—VI. (életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel). Beöthy Zsolt mellett segédszerkesztője az Athenaeum képes irodalomtörténetének (2. kiad. 1899). N. L.

Bádognyomat, l. *Lemeznyomat* (XI. k.).

Baehrens *Emil*, latinista tudós, szül. Bayenthalban 1848 szept. 24., megh. Groningenban 1888 szept. 26. A bonni egyetemen 1867—70. klasszika filologiát tanult. 1873. Jenában magántanár lett, 1877. pedig a latin nyelv és irodalom rendes tanára Groningenban. Munkáiban sok új kézirati anyagot közöl. Kiadványai: Panegyrici latini (Lipcse 1874); C. Valerii Flacci Argonauticon libri VIII. (u. o. 1875); Catulli Veronensis liber (u. o. 1876—85, 2 köt.); P. Papinii Statii Silvae (u. o. 1876); Albii Tibulli elegiarum libri II, accedunt Pseudo-Tibulliana (u. o. 1876, ezt megelőzte Tibullische Blätter cimü müve, Jena 1876); Poetae latini minores (Lipcse 1879—83, 5 köt.); ennek pótléka Fragmenta poetarum Romanorum (u. o. 1886); Sex. Propertii elegiarum libri IV. (u. o. 1880); Cornelii Taciti dialogus (u. o. 1881); M. Minucii Felicis Octavius (u. o. 1886). Önálló művei: De Sulpiciae quae vocatur satira (Jena 1873); Miscellanea critica (Groningen 1878).

Baensch *Frigyes Bernát Ottó*, az Északi- és Keleti-tengert összekötő Vilmos-császár-csatorna épitője, szül. Zeitzban 1825 jun. 6., megh. Berlinben 1898 ápr. 7. Eleinte matematikát tanult Halleban, azután 1847-ig az épitészeti iskolát látogatta Berlinben, majd letevén az államvizsgát, 1851. technikai államszolgálatba lépett. Számos vashidat tervezett a Lennén, Ruhron és a Siegen valamint a vasúti központi műhelyt Wittenben Erre vizépitészeti inspektor lett Stralsundban

ahol a tengerpartok alakulását, a fövény mozgását, az áramlatokat, a hajóépítést s a meteorologiai jelenségeket tanulmányozta. Aztán mint kormánytanácsos és építészeti tanácsos Köslinben kikötő-építési munkálatokkal foglalatoskodott. 1871. előadó tanácsos a közmunkák minisztériumában, vezette az Elbe szabályozási munkálatait, a vizépítési munkákat Schleswig-Holsteinban, a Majna-csatornázást, a Felső-Rajna szabályozását, több világító torony építkezését, valamint az 1995. befejezett Északi- és Keleti-tengert összekötő csatorna építését. B. valóságos császári titkos tanácsos, a fővizsgálóhivatal s az építészeti akadémia tagja volt. Munkái: Studien aus dem Gebiete der Ostsee (Berlin 1873); Die Sturmflut an den Ostseeküsten des preuss. Staates vom 12/13. Nov. 1872 (u. o. 1875); ezeken kivül számos értekezése jelent meg folyóiratokban.

Baernreither *József Mária*, osztrák politikus, szül. Prágában 1845 ápr. 12., ahol középiskolai és jogi tanulmányait is folytatta. 1871. a prágai kereskedelmi törvényszéknél kezdé pályáját, majd (1880) Bécsbe került az igazságügyminisztériumba. 1873—83. a cseh tartománygyülésnek volt tagja (mint a német nagybirtokosok kuriájának bizalmi férfia). 1885. Egerben ugyanezen kuria tagjai a birodalmi gyülésbe választották, ahol különösen jogi és közgazdasági kérdésekben szólalt fel és a munkások érdekében alkotott törvényhozásban volt része. Az 1893 okt. 29. a német ellenzék által benyujtott javaslat a választási rend reformjáról az ő tollából származott. Az utolsó években mint a német ellenzéki nagybirtokosok klubjának egyik vezére folyt be a parlamentáris küzdelembe. 1898 márc. 7. a Thun gróf-féle kabinetben a kereskedelmi tárcát kapta. Ebben az állásban azonban csakhamar lejárta magát, mert a nyelvrendeletek által elkeserített németek zokon vették, hogy egyáltalában tárcát vállalt, a jobbpárt pedig elejétől kezdve gyanakvó szemmel kisérte. Mindössze tanulmányi utat tett az alpesi tartományokban és Dalmáciában. Midőn Thun gróf azután a német ellenzékkel szakított és teljesen a jobb pártra bizta sorsát, B. felismerte, hogy állása tarthatatlan és 1898 okt. 3. lemondott. M. L.

Baert, l. *Bart* (II. k.).

Baffomet, l. *Baphomet* (II. k.).

Bafira, járási székhely Trapezunt ázsiai török vilajetnek Dsanik szandsákjában. Egészségtelen helyen fekszik a Kizil-Irmak folyó torkolatához közel, 6000 lak., közülök 2000 görög. B. az ottani vidék dohánytermelésének középpontja. A termés igen jófajta, évenkint 2—$3^1/_2$ millió kg.-ot tesz. Felét a kincstár veszi meg, a többit görög nagykereskedők exportálják Európába.

Bafulabe, katonai állomás és a Kayes—B.-i vasút végpontja a francia Szudánban, a Felső-Szenegál mellett, a Ba-ule és Bafing összefolyásánál.

Bagalkhand, l. *Baghelkand*.

Bagamojo, német keletafrikai kikötőváros, (1898) 17,953 lak., akik közt 60 európai. 1895. fejezték be a nagy vámházat és a Wissmann-féle csapat elesetteinek emlékére emelt emlékkő felállítását; ezenkivül új birósági épületet is emeltek.

Bagdad (1., II. k.), lakóinak számát Oppenheim, ki 1893. járt ott, 200,000-re becsülte. A lakosság háromnegyed része mohammedánus, 8000 keresztény és 40,000 zsidó.

Bagge *Selmar*, német zenei iró, megh. Baselben 1896 jul. 17.

Bagging (ang.), zsákhoz való durva jutaszövet.

Baghalpur, l. *Bhagalpur* (III. k.).

Baghelkand (Bagalkhand), brit-indiai ügyvivőség Közép-Indiában, az É. sz. 22° 40′—25° 10′ és a párisi K. h. 78° 5′—80° 25′ között, 29,329 km² területtel, (1891) 1.737,095 lak. Az egész vidéket DNy-ról ÉK. felé a Kaimur-lánc szeli át. Fő folyója a Szon, amely B. D-i határán ered, a Kaimur-lánccal egyközüen folyik és Patna fölött a Gangeszbe torkollik. Fő vasúti vonala a bombay—dsabalpur—allahabadi. B.-ot öt benszülött állam alkotja; ezek Reva, Nagod, Maiher, Szohaval és Koti, mindannyian ugyanily nevü fővárosokkal.

Bagin, l. *Bágyon*.

Baglyaskő vára (l. *Baglyasalja*, II. k.), a tatárjárás után épült. 1310. ura, Kacsics II. Péter, Csák Mátének adta át. 1317 körül foglalta vissza I. Károly serege. A XV. sz.-ban már elpusztult. V. ö. *Csánki*, Magyar tört. földr. (I. 89.). KAR.

Bagno (II. k.). Újabban Olaszországban a hosszabb időre elitéltek szabadban való munkáltatására szolgáló telepeket nevezik B.-nak. Igy többek közt a Trefontane B.-t a Campagna mocsarainak kiszárítására kivánják felhasználni. v.

Bagnoles (ejtsd: banyól), francia fürdőhely Orne département Domfront kerületében, vasúttal. Kénes vize 26 C°.

Bagolylepkék, l. *Éjjeli lepkék* (V. k.).

Bagora, nubiai néptörzs az egykori egyiptomi Szudánban, marhatenyésztéssel és elefántvadászattal foglalkozik. A törzs Egyiptomnak segítségére volt a silluh és a dinka törzs meghódításában és a rabszolgakereskedőknek is szolgálatokat tett.

Bagradas folyó, l. *Medserda*.

Bágyon vagy *Bagin*, ispán, a magyar segédsereg élén 1150 őszén Bosznián keresztül sietett a Mánuel görög császártól megtámadott szerbek segítségére s a Tara folyócska mögött egyesült is velük. Az egyesülést követő napon Mánuel a túlerővel szemben is merészen támadott; vezére és öcsese, Kantakuzenos János hátba szúrta ugyan B.-t, de ez néhány emberével szembe fordult vele s két ujját levágta. Kantakuzénos segítségére maga a császár sietett; B. ugyan irtózatos csapást mért az ő arcára is, de ezt felfogta a szemvédő arcvért, s a császár, még csak el sem kábulva, kikapta B. kezéből a kardot, őt magát pedig elfogta, figyelmeztetésére azonban, hogy «annyi még az ellenség, mint a hajaszála», a futó magyarok és szerbek üldözését abbahagyta. V. ö. *Pauler* (I. 355—7.). M.

Bahama-szigetek (II. k.). 1897. a lakosok száma 52,316. Az összes megmivelt terület 134,000 ha. A tengeri halászat 1897-ben 586,151 sterling font értékü szivacsot szolgáltatott. A behozatal értéke ugyanazon évben 186,010, a kivitel (ananász, narancs, agave, pamut, szivacsok) 149,085 sterling fontra rugott. A hajóforgalom 518,217 tonnát tett ki. A nyers cukorkivitel, amely 1885. még 4467 métermázsát tett ki, teljesen

megszünt. A gyarmat bevételei 62,754, kiadásai 63,405 és az adósság 1897-ben 101,026 sterling font volt.

Baharidák, a mamelukok egyik dinasztiája, mely Egyiptomon, Szirián és Arábiának egy részén 1254—1382. uralkodott. A dinasztia alapítója Mooz Isztek, utódai pedig az által emelkedtek világtörténeti fontosságra, hogy a mongolokat az Eufráton általszorították (1260), továbbá azzal, hogy a frank uralmat Sziriában és Egyiptomban teljesen megtörték. L. M.

Bahia (spany. és port., ejtsd: baía) a. m. öböl.

Bahira, nesztorianus barát, akivel Mohammed próféta Mekkából Sziriába való utazása alkalmával Bosztrában ösmerkedett meg s aki neki állítólag oktatást adott a bibliából és a keresztény tanításból. Igazi neve Szergiusz. Bosztrában még ma is mutogatják B. házát és kolostorát.

Bahr *Hermann*, osztrák iró, szül. Linzben 1863 jul. 19. Bécsben, Grazban, Czernowitzban és Berlinben jogot végzett, majd beutazta Svájcot, Franciaországot, Spanyolországot, Észak-Afrikát, Oroszországot. 1890. Berlinben Holz Arnoval és Brahm Ottóval a Freie Bühne c. folyóiratot szerkesztette, 1892—93. a bécsi Deutsche Zeitung tárcairója és kritikusa volt, 1894 okt. pedig harmadmagával megalapította a Zeit c. hetilapot. B. a *Jüngstes Oesterreich* és *Jung-Wien* néven ismert irodalmi csoportok szellemi vezetője. Eleinte a naturalizmus híve volt, de csakhamar elfordult tőle s a francia irodalom legújabb irányának hatása alatt a szimbolizmus és a décadence hívének szegődött. A kritikában Anatole France, a pszichologiában Maurice Barrès a mintája, a képzőművészetekben pedig a szecesszió szószólója. Újabban arra törekszik, hogy a szerinte egészen különös bécsi kulturát juttassa kifejezésre szinműveiben és regényeiben (Wiener Stück, Wiener Roman). Művei: Die Einsichtslosigkeit des Herrn Schäffler; Drei Briefe an einen Volksmann als Antwort auf die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie (Zürich 1886); Die neuen Menschen (szinmű, u. o. 1887); La marquesa d'Amaégui (drámai csevegés, u. o. 1888); Die grosse Sünde (polgári szomorujáték, u. o. 1889); Zur Kritik der Moderne. I. Reihe (tanulmányok, u. o. 1890); Fin de siècle (novellák, Berlin 1890, rendőrileg elkobozva); Die Mutter (szinmű, u. o. 1891); Die Überwindung des Naturalismus (Drezda 1891); Russische Reise (u. o. 1891); Die gute Schule (regény, Berlin 1890); Die häusliche Frau (vígjáték, u. o. 1893); Dora (novellák, u. o. 1893); Neben der Liebe (bécsi regény, u. o. 1893); Aus der Vorstadt (bécsi népszinmű, u. o. 1893); Der Antisemitismus (nemzetközi interview, u. o. 1894); Studien zur Kritik der Moderne (Frankfurt 1894); Caph (novellák, Berlin 1894); Renaissance, Neue Studien zur Kritik der Moderne (u. o. 1896); Theater (regény, u. o. 1896); Das Tschaperl (bécsi komédia, 1897); Juana (szinmű, 1898); Josephine (szinmű Napoleonról, 1898); Der Star (szinmű, 1898); Wiener Theater 1892—98 (tanulmányok, Berlin 1899).

Bähr *Ottó*, német jogtudós és iró, megh. Casselben 1895 febr. 17. Munkái Gesammelte Aufsätze (2 köt.) cimmel 1895. jelentek meg Lipcsében.

Bahrein (II. k.), *szigetcsoport*, két nagyobb (Bahrei és Moharek) és 6 kisebb szigetének területe 600 km². Fő kereskedelmi helye Manameh (25,000 lak.), a kormány székhelye Moharek (25,000 lak.). Fő foglalkozása a lakosoknak a gyöngyhalászat, amely 400 csónakot (mindegyik 8—20 emberrel) foglalkoztat. A kereskedelmi forgalom 1895. volt: behozatal 387,010, a kivitel 389,258 sterling font; amabban a fő áruk gyöngyök (61,889 font), gabona és liszt (92,856), pamut áruk (31,793), kávé (13,786), datolya (15,153), dohány (5144), szarvasmarha (5075); a kivitelben: gyöngyök (214,167 font), gabona és liszt (29,375), pamutáruk (22,042), káve (9208), datolya (7414) stb., 1895. érkezett 826 hajó 109,359 t. és távozott 776 hajó 110,345 t. tartalommal. A forgalom élénkségét, noha a kikötők nehezen közelíthetők meg (az 5 m. mély járásu gőzhajók 3 tengeri mérföldnyire kénytelenek horgonyt vetni), az magyarázza meg, hogy e szigetek Arábia déli részének bejáratául szolgálnak. Midőn Anglia a porta tiltakozása dacára protektorátusának érvényt szerzett, 1895. a lakosok nagy része a szomszédos partokra költözött át. Az igy alakított falvakat azonban az angol tengeri hajók összelőtték és a lakosságot kényszerítették, hogy régi lakóhelyeikre térjenek vissza.

Bahr el Hule, l. *Merom-tó* (XII. k.).

Baics-család (II. k. 462. old.). A család magát *Baich*-nak irja. *Miklós* (Milos) báró 1895 nov. 17. örökös főrendiházi tagsági jogot nyert, mely unokaöcseseire *Milánra* és *Iványra* (szül. 1862.) is kiterjesztetett. — *B. Miklós* báró megh. 1897 aug. 18.

Baiersbronn, község a württembergi Schwarzwald kerületben, Freudenstadt közelében, (1895) 6053 lak., vasöntéssel, kaszagyártással, lenfonással és szövéssel, faiparral; mint klimatikus gyógyhelyet is látogatják.

Baikali kozákok, azoknak a kozákoknak a neve, akik Transzbaikaliában, a khinai határon egy helyettes hetman alatt alatt élnek, akiknek székhelye Csita. Területük három részre oszlik, a lakosság száma 173,000, közülök 167,000 kozák. A katonaság száma békében 3388, még pedig a gyalogság 2 zászlóaljat, a lovasság 1 ezredet, a tüzérség 2 üteget tesz. Hadi létszám 9756, még pedig 6 zászlóalj gyalogság, 3 lovasezred és 3 üteg tüzérség. A B. tartják fenn a közbiztonságot a Silka folyónak az Amurral való egyesülésétől a Baikal-tó Ny-i partjáig, őrzik a nercsinszki bányákat és a Kiachtából Pekingbe vivó karavánutat.

Baikal-tó. Az eddigi hajóállomásokhoz járult Misszovszkaja, a szibériai vasút jövendőbeli állomása. Az Angarán a hajózás akadályainak eltávolítása után a B., a Jenisszej, az Ob-Jenisszej-csatornarendszer, az Irtis, Tabol és Tura által az 1·2 m.-nyi mély járatu hajók részére 3035 km. hosszu hajóút lesz készen, amely összeköttetésben állván Tyumennel, a jekaterinburgi vasút végső állomásával, a szibériai forgalomra nézve nagy kihatással lesz.

Bail (ang., ejtsd: bél), Angliában a biztosíték vagy kezesség, melyet a letartóztatott szabadon bocsátása esetén nyujt arra nézve, hogy idézésre meghatározott helyen és időben meg fog jelenni.

Fontos különösen a feltételes elitélés intézményével kapcsolatban. V.

Bailen város, l. *Baylen* (II. k.).

Bailen hercege, l. *Castaños* (IV. k.).

Baill., természetrajzi nevek mellett *Baillon* Henrik Ernő francia botanikus nevének rövidítése. L. *Baillon* (II. k.).

Baillieston (ejtsd: beleszt'n), skót város, Airdrietől 6 km. DNy-ra, (1891) 4026 lak. Körülötte gazdag kőszénbányák vannak.

Baillon *Henrik Ernő*, francia botanikus, megh. Párisban 1895 jul. 20.

Baisch *Hermann*, német festő, megh. Karlsruheban 1894 máj. 18.

Baja California, l. *Kalifornia* (X. k.).

Bajcsi pálos kolostor, l. *Siklós* (XIV. k.).

Bájolás, a Miklosich szerint (Slav. Elem. im Magy.) szláv eredetű *báj* (magia, fascinatio) szó származéka, amely többnyire a *ráolvasással* (incantatio) járó *varázslás* értelmében használatos nyelvemlékeinkben. Vele egyértelmű az összetett *bübájolás* v. *büvölés-bájolás* szó, amelynek általánosabb «varázslás» jelentésénél valamivel szűkebb fogalomkörü a *megbájolás* v. *megbüvölés* (fascinatio), vagyis varázs-szerekkel, különösen pedig szemmel való B. A B.-t gyakorlónak neve *bájos* (bávos), *bübájos*, *büvös-bájos*. Újabban e szavak melléknévül használva az «elragadón szép»-nek, a német «bezaubernd» szó értelmével egyező jelentésében is járatosak. KATONA.

Bajoni *István*, Hunyadi Mátyás titkára és diplomatája, a Békés és Hunyad vármegyében birtokos nemes család sarja. Ugyanilyen nevü atyja, ki egy ideig Vitéz János váradi püspök szolgálatában állott, fiát a ferrarai és bolognai egyetemre küldötte, hogy a jogtudományra készüljön. Visszatérvén, Váradon, majd Pécsett kanonoki javadalmakat kapott, Vitéz pártfogása mellett pedig Mátyás király udvarában alkalmazást nyert. 1467. mint a király titkára Rómába ment követül s útközben Bolognában a kánonjogból doktorátust tett. 1469. másodízben ment követül Rómába és Firenzébe. Róma közelében érdekes vadászkalandon is átesett, amidőn kardjával egy hatalmas szarvas fejére csapást mért és azután ökleivel verte le a vadat. Miután a pápától azt a megbizást kapta, hogy Mátyás királyt a Frangepánok irányában engedékenységre hangolja, 1469 nov. Veronai Gábor szerzetes és pápai követ társaságában visszatért Budára. 1470. Velencében járt. Hátralevő éveit homály borítja. (V. ö. Fraknói cikkét: Századok 1899.) M. L.

Bajorország. Az 1895-iki népszámlálás szerint a lakosok száma 5.818,544-re szaporodott. E lakosság az egyes tartományok közt a következőképen oszlott meg:

A tartomány neve	Lakóinak száma
Felső-Bajorország	1.186,950
Alsó-Bajorország	673,523
Felső-Pfalz	546,834
Felső-Frankonia	586,061
Közép-Frankonia	737,181
Alsó-Frankonia	632,588
Svábföld	689,416
Rajnai Pfalz	765,991
Összesen	5.818,544

A lakosság tehát 1890 óta 223,562 lélekkel szaporodott. A katolikusok alkotják a többséget (70·68%). A népmozgalom adatai 1897-ben született 222,991, elhalt 151,409. 1896-ban német kikötőkön át kivándorolt 2036, egyéb kikötőkből pedig 1382. Foglalkozás szerint a lakosság a következőképen oszlott meg: mező- és erdőgazdasággal foglalkozott 2.647,665 (45·8%), bányászattal, iparral vagy építészettel 1.793,541 (31%), kereskedelem és forgalom szolgálatában állott 564,585 (9·8%), az értelmiséghez tartozott 294,955 (5·1%), házi szolgálatot teljesített vagy napszámból élt 45,329 (0·8%), foglalkozás nélküli volt 433,101 (7·5%). Az egész megmívelt területből 1897. esett szántóföldekre 39·3%, rétekre 16·9%, legelőkre 3·5%, kertekre 0·9%, szőllőkre 0·3% és erdőkre 33%. Az aratás eredménye volt 1896-ban 416,996 t. búza, 694,283 t. rozs, 455,567 t. árpa, 570,524 t. zab, 2.986,160 t. burgonya, 1.353,510 t. takarmányrépa, 13,492 t. komló, 1.247,923 t. lucerna-széna, 242,117 lucerna, 6.482,821 t. réti széna, 1.288,578 hl. bor és 6593 t. dokánylevél. Az 1892-iki állatösszeirás szerint volt 369,035 ló, 3.337,978 szarvasmarha, 968,414 juh, 1.358,744 sertés, 268,471 kecske és 272,349 méhkas. A bányászat 1896. szolgaltatott 975,738 t. kőszenet, 41,366 t. barnaszenet, 163,503 t. vasércet és 42,561 t. sót. B. legfontosabb iparága a sörgyártás; 1896-ban 6428 sörgyárban dolgoztak és 16.198,126 hl. sört termeltek. A sörbehozatal volt 60,629, a kivitel 2.542,937 hl. Az 1898. és 1899. évre a bevétel és kiadás 379.358,055 márkára van előirányozva. Az összes államadósságok kitesznek 1,415.219,964 márkát. —ZIK.

Története. Az 1893 jul. 12. képviselőválasztásokban a klerikális centrum 73, a liberálisok 68, a gazdák 9, a szociáldemokraták pedig 5 mandátumot nyertek. Ez utóbbi párt ez alkalommal először jelent meg a képviselőházban (1893 szept. 3-án) és Grillenberger tagja által azonnal a választójog kiterjesztését és a titkos és közvetlen választás behozatalát követelte, mely indítványnyal azonban kisebbségben maradt. 1894 jan. 19. a kamra elfogadta a centrumnak azon inditványát, hogy az orosz vámszerződés megújításakor az eddig fennállott gabonavám azontúl is érvényben maradjon. Májusban a kamara az általános, közvetlen, progressziv jövedelmi adó behozatala mellett foglalt állást; négy millió márkát szavazott meg a Majna folyó szabályozására (Aschaffenburgtól Kitzingenig) és e szakaszon belül a lánchajózást létesitette. 1894 okt. 30. Fuchsmühlben komolyabb parasztmozgalom tört ki, mely a képviselőházban elkeseredett szóharcra szolgáltatott alkalmat. A centrum-ellenes gazdák egyesületének agitációja egyre tartott s Felső-B.-ot is behálózta fiókjaival. Ezzel szemben a katolikus gazdák a centrum patronátusa alatt 1895 őszén hasonlóan szervezkedtek és ők is követeltek a kormánytól segélyt a kisebb termelők javára. Az 1896. év meghozta az 1871-iki harcok és a német egység megalapításának 25. évfordulóját. Edenkobenben (Pfalz) szép béke- és diadalemlék leleplezésével ülték meg a nagy napok emlékét; a starnbergi tó partján pedig, Berg kastély közelében a 10 évvel azelőtt öngyilkossá lett

II. Lajos király tiszteletére emlékkápolnát szenteltek fel (jun. 13.). Az őszszel egybegyűlt kamara tárgyalásai simán folytak le. 1897 jan. Feilitzsch belügyminiszter és Riedel az inséges gazdák ügyében tisztázták a kormány álláspontját, miközben a mindent az államtól váró gazdák követeléseit visszautasították. Az agráriusoknak ezek a beszédek nem tetszettek és Thüngen báró, a parasztegyesület elnöke a Freysingben tartott gyűlésen nem késett nemcsak a bajor, hanem a Manchester-párt és a kapitalizmus békóiban sinylődő birodalmi kormánynak is bizalmatlanságot szavazni. A gazdák elégületlensége 1897. sem csillapodott és bármennyire is fáradozott a centrum-párt e téren: a független parasztok egyesülete mind jobban hátat fordított neki; sőt szept. havában az apróbb, centrum-ellenes gazdaszövetkezetek a nagy bajor paraszt-egyesületben tömörültek össze, melynek pártfogói között Lajos herceget, Ruprecht herceg régens legidősb fiát is találjuk, aki egyébiránt nemcsak a gazdasági, hanem a kereskedelmi és különösen folyamszabályozási és csatornázási kérdésekben is felszólalt különböző alkalommal. Kényes kérdést vetett föl a centrum-párt, midőn szóba hozta, hogy a nyáron megtartott hadi gyakorlatok alkalmával a császár vezényelte a bajor hadosztályokat, holott ő csak háboru esetében veheti igénybe a legfőbb hadúr jogát. A centrum szónokai azonfelül a hadi gyakorlatok nagy költségeit, a katonaság szenvedéseit s a megkárosodott gazdák sérelmeit sem hallgatták el; rosszalták továbbá, hogy a régóta vajudó német katonai törvénykezés időszerű reformja még egyre késik. Asch hadügyminiszter csak nehezen tudta a kedélyeket megnyugtatni; az utolsó pontra azonban biztosította a képviselőket arról, hogy a régens-herceg az őt megillető jogokról nem fog lemondani. Az év végén fölmerült házszabály-vitának az lett a következménye, hogy a centrum-párt az elnökségből teljesen kiszorult. Clemm (nemzeti liberális) lett az új elnök, Keller (liberális) az új alelnök. 1898 jan. a két kamara között egyházpolitikai viszály támadt. Az urakháza ugyanis elfogadta a kat. és az evang. lelkészek fizetésének felemelését, ámde a képviselőház kétszer is megbuktatta a javaslatot. A centrum, félvén a parasztság hangulatától, feltűnő módon szintén a felemelés ellen szavazott. Újítás számba ment, hogy a nagykoru nőknek megengedték a politikai és jótékonysági jellegű gyülésekben való részvételt. A kormány azonban kijelentette, hogy egyelőre nem hajlandó a női emancipáció terén több engedményt tenni. 1899. (márc.) megszavazták az új iparadó-törvényt s ezzel befejezték a foganatba vett adóreformot. Ugyanakkor a bajor kormány állást foglalt a magyar kereskedelmi minisztérium részéről kidolgozott Vaskapu-hajózási illeték ellen.

Az 1899 aug. lezajlott ősválasztásokon az ad hoc szövetkezett klerikális centrum és a szocialisták legyőzték a szabadelvű nemzeti pártot. 1899 szept. 28. nyitotta meg a régens az új országgyülést; beszédjében a következő reformokat és teendőket helyezte kilátásba: az államvasutak második vágányának kiépítését, a helyi érdekű vasutak szaporítását, új lakásokat az alsóbb rangu vasúti személyzet számára, a bányatörvény módosítását, a folyószabályozás folytatását, a csendőrök fizetésének javítását és az iskolai kiadásokkal megterhelt községek segélyezését. A szept. áradások következtében megkárosodott vidékeket az állam többféleképen segiteni fogja. Az 1900-iki költségvetés többletet tüntet fel.

Irodalom. Köstler, Handbuch zur Gebiets- und Ortskunde d. Königreichs Bayern, 1. rész, 1895—96, 2 részben; Götz, Geogr.-statist. Handb. von Bayern, München 1895, s köv.; Marggraff, Die königlichen bayrischen Staatsbahnen, u. o. 1894; az 1894 óta megjelenő Statistisches Jahrbuch für d. Königreich Bayern, u. o.; Ratzinger, Forschungen zur bayrischen Geschichte, Kempten 1897; Roth Pál, Bayrisches Civilrecht, 3. rész, Tübinga 1899; Egloffstein H. Fr. báró, Bayerns Friedenspolitik in den Jahren 1645—47., Lipcse 1898. M. L.

Bajza *József* szülőházát Szücsiben (Heves) 1896 aug. 23. díszes emléktáblával jelölték meg. Az ünnepi beszédet Gyulai Pál tartotta. A beszéd: B. szülőháza előtt, megjelent az Akad. Ért. 1896 szept. füzetében.

Bak., növénynév mellett *Baker* János Gilbert (II. k.) angol botanikus nevének rövidítése.

Bakairi, karaib törzs Brazilia belsejében, Mato Grosso fönsikján, a Singu folyó forrásterületen. A törzs keleti és nyugati csoportra oszlik. A nyugati törzsöt, mely kereszteny, *indios mansos* (szelid indusok) néven a braziliaiak e század huszas éveitől fogva ösmerik. A keleti törzset ellenben, mely *indios bravos* (vad indusok) néven ismeretes, csak 1881. födözte fel *K. von den Steinen*, aki nyelvükről ily című munkát irt: Die Bakaïrisprache (Zweite Schingu-Expedition 1887—1888, Lipcse 1892).

Bákáláhári, l. *Bálála* (II. k.).

Bakar, l. *Bukkari* (III. k.).

Bakargands (Backergunge, Bakkerganj). 1. Bengália brit-indiai presidencyhez tartozó *kerület* Dhaka, Faridpur, a Brahmaputránnak Megna nevü ága, a Bengáliai-öböl és Dsasszaur kerület közt, 9451 km² területtel, 1.988,000 lak., akiknek legnagyobb része mohammedánus; sok még a hindu, kevesebb a buddhista és a keresztény; ez utóbbiak túlnyomó része a portugáloknak korcs utóda. B. sík, mocsáros, alluviális terület. A Gangesz és Brahmaputra mellékágai egész hálózatot alkotnak rajta; gyakran el is öntik, amiért az emberek lakóhelyeiket mesterséges dombra épitik. Éghajlata elég egészséges; a tenger közelsége a forróságot enyhiti és azért a hőmérő az árnyékban ritkán mutat 30°-nál többet. Fő termékek a rizs, cukornád, pamut, olajos magvak és hüvelyesek, főképen borsó. Sürüségeiben sok a tigris, párduc, rinocerosz, vaddisznó, majom és számos madár. — 2. *B. város* (7165 lak.), mindaddig, mig Bariszalt (13,289 lak.) azzá nem tették, B. kerület székhelye, Kalkuttától 172 km.-nyire a Krisnakati és Khairabad folyók egyesülésénél fekszik.

Bakchylides (II. k.). Amig eddigelé ennek a kiváló görög lirai költőnek, illetőleg müveinek csakis töredékeit ismertük, legujabban egy szerencsés lelet arra képesit bennünket, hogy alaposabb véleményt formálhassunk róla. A British Museum egyik papiruszán ugyanis, melyet egyiptomi eredetünek tartanak, B.-nek eddig ismeretlen (lappangó) költeményeire akadtak, jelesül

13—14 győzelmi énekre (epinikion) és 6 ditirambusra. A költemények megerősítik azt a véleményt, melyet B. iróí egyéniségéről fő cikkelyünkben mondottunk. Az igy teljesebb alakra jutott B.-t kiadták: *Kenyon* (London 1897); *Blass* (Lipcse 1898) és *Jurenka* (Bécs 1898). Tanulmányt irtak róla *Wilamowitz-Möllendorf* (Berlin 1898) és *Hegedüs* István (Egyetemes Philol. Közl. 1899), aki B. költeményeinek magyar fordításán dolgozik. L. M.

Baker *Sámuel White*, angol utazó, megh. 1893 dec. 30. sanford-orleighi birtokán, Newton Abbot mellett (Devonshire). V. ö. *Murray* és *White*, Sir Samuel B. (London 1895).

Bakhuyzen, *van de Sande*, *Hendricus Gerardus*, németalföldi csillagász, szül. Hágában 1838 ápr. 2-án. 1872 óta a lejdai egyetem tanára és az ottani csillagvizsgáló igazgatója. Több geodéziai munkálaton kivül különösen Schröter Areographische Beiträge zur Kenntniss des Mars (Lejda 1873) és a lejdai obszervatorium évkönyveinek kiadása által szerzett érdemeket. KÖV.

Bakk *Endre* újabb művei: *Az 1848. év végétől 1854. év végéig kötel és golyó által kivégzetteknek emlékezete* (Kolozsvár 1893); *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok* (Kézdivásárhely 1895); *Huszonötödik Márczius tizenegyedike Vizaknán* (Nagyszeben 1899). 1899 máj. óta főesperes. Z—R.

Bakody *Tivadar*, 1897 szept. 12. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Bakony-Tamási, kisközség Veszprém vmegye pápai járásában, (1891) 1034 magyar lakossal.

Baksa nemzetség, másként *Boksa* (III. k.).

Baksay *Sándor* újabb művei: *Szeder-indák* (elbeszélések, Budapest 1891); *Gyalog-ösvény* elbeszélések, u. o. 1896); *Az Iliász hat első éneke* (1897, a Kisfaludy-társaság kiadásában); *Dáma* (történeti korkép Kimnach László rajzaival, 1898).

Baktérium (II. k.). A *növénytani rendszerben való helyzetüket illetőleg* Naegeli a B.-okat még *hasadó gombáknak* (Schyzomyceta) nevezte el; de Bary ezzel szemben utalt reá, hogy a gomba szó kétféle értelemben használtatik: *a)* fiziologiai, élettani értelemben vagyis a működést, az életfolyamatot tekintve *gomba* oly csoport, melyet a klorofill-hiányon felismerhető táplálkozási sajátosság jellemez. Ily értelemben a B.-ok a gombákkal olyképen hozhatók egy csoportba, mint p. a madár + denevér a repülő állatok csoportjába volna sorozható; *b)* morfologiai, alaktani, természetrajzi értelemben a gomba a szerkezet és fejlődés által jellemzett csoport, melyet a közönséges gombák és penészek alakjában mindenki ismer. Ebben az értelemben a B.-ok éppen ugy nem tartoznak a gombákhoz, mint p. a denevér a madarakhoz. Ma tényleg a gombáktól egészen különálló csoportnak tekintetnek. Később kiderült, hogy a B.-ok alaktanilag leginkább a moszatokkal (algák) és pedig a kékes-zöldes szinük után nevezett *Cyanophyceákkal* rokonok, melyeknek festőanyaga diffuze eloszlott és vizben oldódik (phycochrom), mig a zöld algák finom rögöcskékből álló festenye vizben nem oldódik (chromatophorák). A külső formában (coccus-, pálcika-, fonál-, sőt spiralis alakok is) a Cyanophyceák a B.-okkal megegyeznek (a kettő együttesen — hasadó növények — Schizophyton); de a fejlődési menet dolgában előbbieknél a legkifejezettebb pleomorfizmus forog fenn, mig a B.-okat Cohn, Koch s mások monomorfoknak mondották.

Az utolsó évek vizsgálataiból azonban kiderült, hogy ezen rokonság sem oly szoros; a Cyanophyceáknál van sejtmag, minőt B.-oknál biztosan kimutatni nem sikerült; nagyságban is sokszorosan felülmulják a B.-okat, melyeknek egyik sajátossága a ciliákban áll, mik a coccusoknál igen ritkák, pálcika- és csavaralakoknál gyakoriabbak s vagy egyetlen példányban (monotricha), vagy több példányban (lophotricha), v. egy-egy példányban mind a két poluson (amphitricha), v. nagy számban a B.-test egész felületén (peritricha).

Az is kiderült, hogy a Koch-féle álláspont a B.-ok monomorfizmusát illetőleg tarthatatlan. Kurth ugyan még 1883. egy határozatlan pleomorf bacillust fedezett fel, melyet Zopf tiszteletére *bacillus Zopfii*-nek nevezett, s mely a tápláló közeg szerint coccus-, pálcika- vagy csavaralakot ölt. Később Wasserzug ugyanezt a Coccobacillus prodigiosusról, Guignard s Charrin pedig antiszeptikumok, p. bórsavnak a tápláló talajhoz való keverése által a genyedést okozó festenyes Bacillus pyocyaneusról is kimutatták. Koch ezek után a pleomorfizmust a Saprophytáknál elismerte, de a kórnemző, patogén B.-oknál az alak állandóságát jellemzőnek mondotta. Bebizonyult, hogy ezek is pleomorfok; főleg a coccobacillusokról áll ez, hová p. a tyúk-kolera, Hogg-kolera, a mirigyes pestis előidézője tartozik. Be kellett ezt végre Kochnak is ismernie, mire őt éppen az utolsó ázsiai kolerajárvány (1892—93) kényszerítette. Ennek vibriója különböző vastagságot, hajlottságot, a végeken más és más legömbölyödést mutat, melyeket Koch eleinte különböző fajoknak nézett, de végre elismerte, hogy itt az alak változásairól van szó egy fajon belül.

Ez az álláspont azonban nem jelent visszatérést Naegeli régi álláspontjára, aki B.-oknál a fajok létezését tagadta; p. a béka fejlődésénél is van pleomorfizmus (ebi-hal), de azért vannak békafajok. Ugyanez áll a B.-okról, csakhogy az egyes B.-fajok közötti határok elmosódnak, vagyis a B.-oknál nincsenek u. n. *jó fajok*, hanem vannak elhatárolható csoportok (groupeok), melyeken belül rendkivül nehéz a fajokat megkülönböztetni. P. a lépfene-bacillust olyannak mondották, melyet nem lehet mással összezavarni; újabban a talajban találtak tőle rendkivül nehezen megkülönböztethető alakot, mely azonban nem patogén. A gümőkór bacillusa körül is egy egész sorozat csoportosul, mely alakra és festésre azonosan viselkedik s belőle némelyik állatoknál betegséget okozhat, de emberre egyik sem patogén; ilyeneket Lidia Rabinovitsch a tejben is talált.

A diftéria bacillusa körül a pszeudodiftéria-bacillusok egész raja csoportosul, melyek az eredetivel sok, de mindig más-más pontban találkoznak. A patogéneknek degenerált, elgyöngült alakjai-e ezek: nincsen biztosan igazolva. Az alakbeli változást (pleomorfizmus) semmi esetre sem

szabad a faj átalakulásával (transformatio) összezavarni.

Növeli az egyes B.-fajok egymástól való megkülönböztetésének nagy nehézségeit az az újabb keletü tapasztalás, hogy a kulturák külső ismérvei (a koloniák külleme, összeállása, szineződése) igen változók, mert a mesterséges tenyésztés feltételeit abszolut azonosan előállítani felette nehéz; ezért a tifusz, a kolera stb. bakteriologiai diagnozisa az ismeretek előrehaladásával, sajnos, nem egyszerübb, hanem nehezebb és szövevényesebbé lett. L. *Kolera* (X. k.) és *Tifusz* (XVI. k.)

Az újabb vizsgálatok egy másik része a B.-ok *fiziologiai viszonyaira* vonatkozik. Vita tárgya az, vajjon vannak-e közöttük oly fajok, melyek az algákhoz és a zöld növényekhez hasonlóan klorofill vagy más rokon test segélyével a fénynek behatása alatt a szénsavat asszimilálni és oxigént kiválasztani képesek. Hogy egyes ily alakok léteznek (bacillus virens van Tiegham), bizonyos, de a festeny természete és működése felől nagyok még az ellentmondások. Azon alakokról, melyek szervetlen anyagból táplálkozni és szénsavat asszimilálni képesek, nevezetes, hogy ehhez nem a napfény energiáját használják, hanem kémiai vegyületek elégése szolgál energiaforrásul. Ide tartoznak a *nitrificatio* B.-jai (Winogradsky). Kis mennyiségü alnitrogénsav vagy nitrogénsav képzésének képességével (p. hugyanyból) számos B. bir (bacill. typhus, coli, anthrax, vibr. proteus); az igazi nitrificatiót azonban a Winogradsky kicsiny B.-csoportja végezi, melyek nagyon nehezen tenyészthetők. Európa talajában két ily mikroorganizmus van nagyon elterjedve: az egyik ammoniákot nitritté változtat át, a *Nitrosomonas*; a másik a nitritet nitráttá, a *Nitromonas* v. *Nitrobacter*. Mindkettő tiszta szervetlen táptalajon megnő s lassan szaporodik. A nitrifikáló B.-ok jelentősége a természet háztartásában s a szervetlen és szerves anyagok nagy forgalmában első rangu; a trágyának ammoniákjából a nitrogént a növények által könnyen felvehető alakba viszik át.

Nagy fontosságu az a B.-faj is, mely a levegő nitrogénjét asszimilálni birja: *Bacill. radicicola* (Beyerinck). Található a Leguminosák gyökér-szálacskáinak gumócskáiban s pedig más Leguminosa-fajokon más B.-fajok; e gyökérgumócskákat azilletö B.-ok létesítik. E *gyökér-B.-ok*, melyek most a *bakteroid*-ok nevét viselik, segélyével a Leguminosák igen nitrogénszegényes talajon is nitrogéngazdag termést birnak adni. Nem bizonyos, hogy a bakteroidok organikus tápláló anyag nélkül élni és szaporodni birnak-e.

Az u. n. *kénbaktériumok* anyagcseréjét is újabban behatóbban tanulmányozták. Kénhidrogént tartalmazó vizek B.-ainak testében még Cohn Ferdinánd fedezett fel időszakosan fellépő szabad kénszemcséket, melyekről bebizonyult, hogy kénhidrogén oxidációjából származnak; ugy látszik, hogy ezen oxidáció, mint energiaforrás, más szerves tápláló anyagot feleslegessé tesz.

Végre az újabb vizsgálatok egy fontos és közérdekü adata, hogy oly kicsinységü B.-ok létezése lett az experimentális eredmények posztulátumává, melyeket a mai tökéletesített módszerekkel sem lehet meglátni. Az eddig ismert legkisebb B.-ok az influenza-bacillusok, melyek hosszusága $^1/_2$—1 μ (μ = mikra = $^1/_{1000}$ mm.). B.-ok, melyek ennél csak $^1/_5$ részszel kisebbek, mai műszereinkkel nem láthatók. Ámde a Chamberland-féle szürő az influenza-B.-ot még visszatartja, mig a száj- és körömfájás, a marhavész mikrobáit áteresztí, ugy hogy a szürlet még fertőző. Talán ily láthatatlan kicsinységüek azon B.-ok, melyek a himlőt, kanyarót, vörhenyt, küteges hagymázt okozzák; mert e betegségek ismert ragadós volta dacára azoknál kórnemző csirák tökéletesített módszereinkkel sem voltak eddig felfedezhetők. PERTIK.

Baku, orosz kormányzóság, (1897) 789,659 lak. — *B. város*, (1897) 112,253 lak. Cicianov orosz herceg emlékszobrával; 61 petroleum-, 14 petroleum- és kenőolaj-, 6 kenőolaj-gyárral. A kivitel (nagyobbára petroleum) orosz kikötőkbe 172 millió pud, a bevitel ugyanonnan 12 millió pud; a Persiába kivitt orosz áruk értéke 8 millió rubel, az onnan behozott áruké pedig $4^3/_4$ millió rubel.

Bakunin *Mihály* (II. k.), orosz agitátor, apróbb munkái összegyüjtve megjelentek: Fédéralisme, socialisme et antithéologisme; Lettres sur le patriotisme; Dieu et l'Etat (Páris 1895); továbbá: Társadalom-politikai levélváltás Hercen Sándorral és Ogarjovval (kiadta Dragomanov, Stuttgart 1895).

Baky *Gáspár*, aradvármegyei nemesi családból, 1463. Jajca ostrománál az ágyuzást vezette s a kőhajítógépeket is ő igazgatta: később a papi életre adta magát s mint Olaszországban iskolázott ifju 1464. szepesi prépost lett. Megh. 1493.

Baládffy. Előkelő erdélyi család, mely a Szalók nemzetség hevesvármegyei ágából származott. Első ismert őse *Simon* bán 1317 körül élt s Erdélyben is birtokos volt; fiai: *Tamás*, *Jakab*, *Miklós* (a Darlaczy család őse), *Györgymester*, *Mihály* a Somogyomi család alapítója) és *Demeter* zálogba vetvén tisza- és eger-szalóki birtokaikat, végleg Erdélybe költöztek. Tamás fiai *Balád*, *János*, *István* és *Miklós*, kik a XIV sz. dereka táján éltek, a Kendi és Kendhidai nevet viselték, közülök János fia *Balád* tekinthető a B. család alapítójának. A későbbi ivadékok közül *B. Ferenc* 1557—64. az erdélyi cigányok vajdája volt s vagy ő, vagy egy másik *B. Ferenc* 1570. Küküllő vármegye főispánjának fordul elő. V. ö. Turul (1896. évf. 4. f. 168.); *Lázár* M. gr. (Erdély főisp. 71.). K. G.

Balafre (franc., ejtsd: balafr) a. m. sebhely, forradás (az arcon); *Le Balafré* Guise Ferenc herceg mellékneve, l. *Guise* (VIII. k.).

Balakovo, falu Szamara orosz kormányzóságban, a Volga balpartján, nagy gabonakereskedéssel a Volgán (évenként mintegy 11 millió pudot szállítanak el), közelében a Sztolipin-féle ásványvizforrásokkal.

Balance-kormány, l. *Kormány* (X. k.).

Balanoglossus (állat), l. *Enteropneusta*.

Balantidium coli *Stein*. (állat), a különnemüen csillangós ázalékállatkák (Heterotricha) csoportjába tartozó faj, csaknem tojásforma testtel. Mellső testvége kis területen egyenesre metszett. Szájpereme a középvonalban fekszik, igen rövid, jobbra csavarodott. Garatja nincs. Lüktető

üregecskéje kettő van. Testhossza: 0·07—0·12 mm. Mint élősködő igen gyakori a disznó vastag- s vakbelében, ritkábban az emberben is előfordul, de az utóbbiból eddig még csak Észak-Európában észlelték (Stockholm, Upsala, Dorpat). D. J.

Balart *Federico*, spanyol költő, szül. a Murcia melletti Pliegóban 1831-ben. 1861 óta a madridi folyóiratoknak egyik legkedveltebb esztétikai munkatársa. 1891. az akadémia tagja lett. Mint lirikus nagy hírnévre tett szert Dolores c. kötetével (Madrid 1894), melyben a felesége halálát sirató, vallásos jellegü verseit gyüjtötte össze.

Balás *Árpád* (sipeki), 1896. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet; 1897 szept. 26. a magyaróvári gazdasági akadémia igazgatóságától megvált s ugyanekkor legfelsőbb elismerésben részesült. Újabban Budapesten a m. kir. mezőgazdasági muzeum igazgatója.

Balascus, l. *Balax*.

Balasov, l. *Balesev* (II. k.).

Balassa-Gyarmat (II. k.) 1897 dec. megnyilt a Nógrád vármegye közönsége által emelt s 80 ágyra berendezett «Mária Valéria» közkórház.

Balássy *Ferenc*, történetbuvár, megh. Makláron 1896 okt. 4. Halála után jelent meg: *Heves vármegye története* (I. k. Eger 1897, kiadta Heves vármegye közönsége).

Balaton (II. k.), *tudományos tanulmányozását* a magy. földrajzi társaság *B.-bizottsága* végzi nagy sikerrel, Lóczy Lajos egyetemi tanár vezetése alatt. 1891. kezdte működését és a földmivelésügyi miniszterium a m. tud. akadémia, Veszprém vármegye tövényhatósága és Semsey Andor áldozatkészsége folytán ma már szép eredményeiről számol be, amellett, hogy a tanulmányok még sok irányban rendszeresen folynak. Eddig megjelentek a következő részletek:

Cholnoky Jenő (I. köt. 3. rész): *A B. limnologiája*. Ennek az egészen új keletü tudománynak megfelelően, itt a tó vizszinének olyan ingadozásait tárgyalja a szerző, amelyek a tó felszinét a nyugalom helyzetéből kimozdítják. Az első részben az ilyen ingadozások mérésére és regisztrálására szolgáló eszközök vannak leirva. Azután a műszerek által készített vizállás-jelző, grafikonok, u. n. limnogrammok kerülnek tanulmányozás alá s a tanulmányozás módszerei taglaltatnak. A B.-i limnogrammok tanulmányozásának legfontosabb eredménye az, hogy a tó szinén észlelhető ingadozások legnagyobb része szabálytalan s egy részük szabályos, a svájci tavakon észlelt ingadozásokhoz tökéletesen hasonló «Seiche», s hogy ezeknek a szabályos ingadozásoknak közvetlen oka egy szabálytalan kilendülés, vagyis denivelláció. A tanulmány ezután a szabálytalan kilendülések okait tárgyalja s nagy biztossággal sikerült kimutatni, hogy a tó vizszinét a nyugalom helyzetéből majdnem mindig a szél mozditja ki, mig a légnyomásváltozásoknak igen csekély a hatása, kivévén, ha azok igen rohamosak, ugy hogy hatásuk dinamikus lesz. Végül a tó szabályos ingásairól van szó, s szerző a tó szinén ötféle szabályos ingást mutatott ki. Ezek közül a legfontosabb az, amely a tó egész hosszára kiterjed s egy-egy ingásnak ideje 10—12 óra. Erre az ingásra nézve jegyezte meg Forel tanár, a svájci tavak nagy kutatója, hogy ez a leghosszabb periodusu ingás, amelyet eddig a Földön mértek. Végül a tihany-szántódi szoros áramlásaival foglalkozik szerző s kimutatja, hogy azok a szabályos és szabálytalan ingadozások folytán előállt ellenáramlások.

Sáringer János Kandid (I. köt. 4. rész 1. szakasz): a *B. környékének éghajlati viszonyai*. Szerző először a légnyomással és szélviszonyokkal, majd a hőmérséklettel, nedvességgel, felhőzettel és csapadékkal foglalkozik. A B. hatása a környezet klimájára nem nagy és csak a hőmérsékletekben lehet kimutatni. Hatása a napi és évi ingadozások kisebb voltán és az extrémák tompitásán látszik meg, de leginkább ki lehet mutatni a rövid időközök nagy hőmérsékleti különbözeteinek tompitásában. A B. vidéke a Dunántúl hidegebb nyugati feléből hirtelen ugrással illeszkedik bele a délkeleti melegebb vidékekbe. Légnyomás tekintetében csak tavaszszal és őszszel van különbség az általános Dunántúl viszonyai és a B. közt, amennyiben ekkor a tó délnyugati részén önálló depressziók keletkeznek. A tó vidékén az uralkodó szélirány az északi, de emellett a tó keleti felén a nyugati, délnyugati felén pedig a délkeleti szelek is gyakoriak. Páranyomás, relativ nedvesség és felhőzet tekintetében a tó vidéke nem mutat eltérést a Dunántúl általános klimájától. Csapadék tekintetében középhelyet foglal el a nedvesebb keleti és szárazabb nyugati részek közt. Legkevesebb eső esik Városhidvég környékén.

Bogdánfy Ödön (I. köt. 4. rész 2. szakasz): a *B. környékének csapadékviszonyai*. A csapadék évi átlaga az 1882—91. évek adataiból számitva Zala-Egerszegen 703 mm., Keszthelyen 603 mm. és B.-Füreden 441 mm., migFuzsinénál a Karsztban 2490 mm. Legszárazabb a tó vidéken a február hónap és legnedvesebb október. Az ég általában igen derült a B. partján, mert mig Európa észak-nyugati részén csak minden 4—5. nap derült, addig a tó partján minden 4—5. nap borult.

Ilosvay Lajos (I. köt. 6. rész): a *B. vizének kémiai viszonyai*. Az elemzések adatai szerint különbség van a nádasban és a nyilt tó szinén merített viz között. Az előbbiben nagyobb a szénsav- és az oxigén-tartalom. Rothadó szerves anyag elenyészően kevés van a tó vizében, de sok az oldott organikus test, legtöbb a Zala betorkolásánál. Különben is a Zala torkolata és a fülöpi partok mellett merített viz kémiai összetétele egymástól is, meg a Tihanytól északkeletre eső rész vizének kémiai összetételétől is különbözik. Más tavakkal összehasonlítva, az tünik ki, hogy a B. vize higitott ásványviz, még pedig szulfátokban aránylag gazdag szénsavas viz.

Istvánffy Gyula (II. köt. 2. rész 1. szakasz): a *B. moszatflórája*. Összesen 320 fajt ismerünk a B.-ból és a tó jegére hullott hóból és pedig: Schizophyceae 45 faj; Bacillariaceae 150 faj; Chlorophyceae 125 faj. CHOLNOKY.

B. faunája vagy *állatvilága*. (II. köt. I. rész.) 1881-ig csak a halakat ismerték, 1881. *Servain* G. a lágytestüeket mutatta be; melyek közül 131 fajt jegyzett fel. A mikroszkópi állatkák felől a legelső adatokat *Daday* J. szolgáltatta 1885., amennyiben összesen 45 fajt jegyzett fel. Töredékes adatokat jegyeztek fel még ezeken kivül *Richard* J.,

Margó T. és *Traxler* L. A Balaton teljes állatvilágát a magyar földrajzi társaság Balaton-bizottságának tagjai dolgozták fel *Entz* G. vezetése mellett, még pedig a Protozoákat *Francé* R., a Coelenteratákat, Bryozoákat és Aunelideseket *Vángel* J., a Nemathelmiákat, Rotatoriákat, Crustaceákat és Hydrachnidákat *Daday* J., a Turbellariákat *Szigethy* K., Molluscákat *Daday* J. és *Brancsik* K., a halakat *Daday* J., a csúszómászókat és kétéltüeket *Méhely* L., s a madarakat *Lovassy* S. Ezen kivül *Rátz* J. a balatoni halakban élősködő belférgeket ismertette. Az egész munkához *Entz* G. általános érdekü bevezetőt irt, melyben egyfelől összegezi a nevezett búvárok adatait, másfelől egybeveti a B.-t más tavak állatvilágával. A Balatonból ez idő szerint 580 állatfaj ismeretes s ezek csoportonként a következőleg oszlanak meg:

Protozoa	189	faj
Coelenterata	8	«
Vermes	107	«
Bryozoa	5	«
Arthropoda	88	«
Mollusca	27	«
Pisces	38	«
Amphibia	14	«
Reptilia	13	«
Aves	74	«
Parasita	17	«

A fajok egy nagy része a partokat lakja, vagy ezeknek közelében szeret tartózkodni, más része ellenben a nyilt vizet választja tartózkodási helyéül, s illetőleg a Balaton állatvilágában *parti* (littoralis) és *nyilttükri* faunát különböztethetünk meg. Az 580 állatfaj legnagyobb része s nevezetesen 549 olyan, amelyet több más tóban is megtaláltak, mig 31 ez ideig csupán a Balatonból ismeretes. Egészben véve, az eddig pontosabban átkutatott tavak között a B. mutatkozik a leggazdagabbnak. D. J.

A hatalmas mű többi részeit Lóczy Lajos, Staub Móric, Cholnoky Jenő, Istvánffy Gyula, Borbás Vince, Kuzsinszky Bálint, Békefy Remig, Jankó János, Sziklay János stb. irják meg néhány év alatt. A külföld általános elismerése s az egész kutatásoknak gyorsan világhirre való jutása lelkesíthetik a munkatársakat további tanulmányaikban.

Balaton-Földvár, fürdőtelep a Balaton somogyi partján Siófoktól nyugatra, a déli vasút megállóhelye. A fürdőtelep új s néhány év alatt gyorsan fölvirágzott. Számos nyaralója, kies fenyő-ligetje van. Budapestről nyarankint sokan látogatják. Versenytársa Balaton-Fürednek.

Balaton keleti bozótlecsapoló társulat. Alakult 1864. Lengyeltóti székhelylyel oly célból, hogy a Balaton vizszinének leszállítása és állandósítása által meghódított területeket kiszárítsa és az öreglak-somogyvári völgyből kijövő patak vizével öntözze. A társulat keretébe 7000 holdnyi terület tartozik. Főcsatornája 11,000 m., a mellékszárító- és öntöző-csatornák 24,000 m. hosszuak. A főcsatornán 5 nagy, a mellékcsatornákon 16 kisebb duzzasztózsilip van. 1895-ig befektetett tőkéje 42,935 frt. BGD.

Balatonmelléki állami homoki szőllőtelepítés. Zala vármegyének balatonmelléki részén az 1880-as években a fillóxera oly nagy pusztításokat vitt véghez a szőllőkben, hogy az ottan nagy számmal lakó kisebb szőllősgazdák, kik kizárólag bortermelésből tartották fenn magukat, már-már a kivándorlás eszméjével kezdtek komolyan foglalkozni, mert az azon vidéken létező kedvezőtlen mezőgazdasági és munkásviszonyok semmi kilátást sem nyujtottak arra nézve, hogy a tönkre ment bortermelők más állandó keresetforráshoz jussanak. Hogy ezen önhibáján kivül elszegényedett nép a hazának megmentessék egyrészt, másrészt pedig, hogy további megélhetése és boldogulása lehetővé tétessék, a kormány elhatározta, hogy ezen szőllősgazdákat áttelepíti a Balaton somogyi partjára, hol nagy immunis homokterületek találhatók, amelyek szőllőtelepek létesítésére fölötte alkalmasak. A kormány e telepítésnél kettős célt tartott szem előtt: egyfelől megélhetést kivánt biztosítani az elszegényedett szőllőmivelőknek, másfelől módot akart nyujtani nekik, hogy a részükre juttatott homokterületen létesítendő szőllők jövedelméből zalai szőllőiket a fillóxerának ellenálló amerikai vadtő-ojtványokkal is újítsák föl. A szőllőtelepítés keresztülvitelére kormánybiztosságot állítottak fel, melynek feladata volt: megszerezni a szükséges homokterületeket, fölvenni a megfelelő telepeseket és szakszerüen intézni a szőllőtelepitést. A területszerzés körül nehézségek merültek fel, amennyiben a Balaton somogyi partján lévő homok nagyobbrészt hitbizományi vagy papi birtok, amelynek örökáron való megszerzése csak nagy nehezen és sok késedelemmel vihető keresztül. A földmivelésügyi kormány tehát elhatározta, hogy hosszabb időre terjedő haszonbérlet útján szerzi meg a szőllőtelepitésre szükségelt területet és sikerült is a Festetics Tasziló gróf-féle hitbizományhoz tartozó balaton-kereszturi legelőből mintegy 300 kataszt. holdat 35 évre kibérelni. A szőllőtelepítés e területen 1892. vette kezdetét és 1897. fejeztetett be. A terület félholdas részletekbe van felosztva, minden telepes annyi részletet kapott bérbe, ahányat megmunkálni képes, de hat parcellánál több egyik vállalkozónak sem jutott. A *Máriatelep* elnevezést nyert virágzó szőllőtelep ma már bő bortermést hoz a telepeseknek, kik hálával emlékeznek meg a kormány jótékony intézkedéséről, amelylyel őket a kivándorlástól megmentette és megélhetést biztosított számukra. A kormány már abban az irányban is tett lépéseket, hogy a bérleti szőllőterületek a telepeseknek örök tulajdonává váljanak, ami rövid időn meg is történik, mert a hitbizomány haszonélvezője és az érdekelt egyéb tényezők az eladáshoz máris hozzájárultak. BARISS.

Balaton nyugati bozótlecsapoló társulat. Alakult 1864. Marcali székhelylyel oly célból, hogy a Balaton vizszinének leszállítása után nyert területeket kiszárítsa. A társulat keretébe 16,581 hold terület tartozik, mely azelőtt használhatatlan mocsár volt, jelenleg a 32,061 m. hosszu lecsapoló csatorna kiépítése után jó legelő. A lecsapoló munkálatok 52,940 frtba kerültek. A terület teljes vizmentesítésére és jobb kihasználására tervezetek vannak folyamatban. BGD.

Balax (középlat. *balascus*, persa *balaksz*), igy nevezték a piros szinü keleti ékköveket, a rubint

és keleti gránátot a középkorban. Nálunk Bors ispán neje említi 1231-iki végrendeletében egy B. kővel ékített gyűrűjét.

Balázs, 1. *György*, m. kir. honvédezredes, katonai iró, szül. Márpatakon (Csik) 1854 máj. 1. A brassói gimnáziumból 1864. a kamenitzi cs. kir. katonai nevelő-intézetbe, 1870. a morvafehértemplomi műszaki katonai iskolába és 1872. a bécsi műszaki katonai akadémiába lépett. 1875. hadnagygyá nevezték ki a 2. hadmérnöki ezredben. 1878. főhadnagygyá lépett elő. 1881—82. elvégezte a magasabb hadmérnöki tanfolyamot, azután Hercegovinában a hadmérnöki törzshöz osztották be. 1885 máj. 1. századossá lépett elő. 1886 jan. 1. a m. kir. honvédség tényleges állományába helyezték át s a Ludovika-akadémiába osztották be, ahol 1890 okt. 1-ig mint tanár működött. Azután a 14. honvéd gyalogezredhez helyezték át, 1891 ápr. 1. pedig a budapesti I. honvédkerületi parancsnokság segédtisztjévé, 1892 máj. 1. pedig őrnagygyá nevezték ki. 1892 okt. 1. ismét a Ludovika-akadémiához helyezték át s ott 1895 szept. 31-ig mint parancsnok-helyettes működött. 1894 nov. 1. alezredessé, 1895 szept. 31. a nyitrai honvéd gyalogezred parancsnokává, 1897 máj. 1. ezredessé lépett elő. B. tulajdonosa a III. oszt. vaskorona-rendnek, a katonai érdemkeresztnek és a katonai érdeméremnek a piros szalagon. B. irodalmi téren is nagy munkásságot fejtett ki. Cikkei a Ludovika Akadémia Közlönyében jelentek meg, amelynek 1888—90. szerkesztője volt. Önállóan megjelent munkái: *Alsóbb földmértan* (1891); *Az 1866. évi osztrák-porosz háboru* (1894); továbbá *Érsekújvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe*. M. I.

2. *B. Kálmán*, cigányprimás, szül. Sátoraljaújhelyben (Zemplén) 1835-ben. 1846. került a fővárosba, hol a nemzeti zenedében alapos oktatásban részesült, egyike a legképzettebb cigány zenészeknek. A szabadságharcban számos csatában vett részt. Az 1850-es években zenetársulatot szervezett s több évet töltött a külföldön, fejedelmi udvaroknál játszott és sok kitüntetést aratott Párisban, Londonban, Szt.-Pétervárott, Berlinben és Moszkvában. 1886. Amerikában tett körutat. Számos magyar nótát és népdalt, tánc-zenét szerzett, melyek szélesen el vannak terjedve. Á. K.

3. *B. Mór*, a budapesti városi villamos vasút részvénytársaság megalapítója, született Pesten 1849., megh. u. o. 1897 aug. 1. U. o. végezte tanulmányait. Különféle vállalkozás után a közlekedésügygyel foglalkozván, 1886. keltett először figyelmet egy röpiratával, melyben Budapest főváros fejlődésének törvényeit a közlekedésügygyel kapcsolatosan magyarázta és nagyszabásu terveit kifejtette. Éles szemekkel felismerte ugyanis a még akkor sehol ki nem próbált villamos vasúti rendszer egész értékét és előnyeit és eszméinek végrehajtásához sok küzdelem után megszerezvén a műszaki erők közreműködését és a vállalkozói tőkét, 1889-től kezdve gyors egymásutánban építette ki Budapesten az első villamos vasutakat, melyekből csakhamar egész hálózat keletkezett. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a Ferenc József földalatti villamos vasút megalkotása is. 1892-től kezdve haláláig az általa alapított részvénytársaság vezérigazgatója volt. E téren szerzett érdemeiért több rendjelt és «verőcei» előnévvel magyar nemességet kapott. G. M.

Balclutha, l. *Dumbarton* (V. k.).

Baldamus *Agost Károly Ede*, német ornitologus, megh. Wolfenbüttelben 1893 okt. 30.

Balde *Jakab*, újlatin költő, szül. Entisheimban (Elzász) 1604 jan. 4., megh. Neuburgban (Pfalz) 1668 aug. 9-én. 1624. a jezsuita rendbe lépett, 1628. a retorika tanára Innsbruckban, mely tárgyat 1635 óta Ingolstadtban is tanította; azóta mint hitszónok (utóbb udvari prédikátor) működött különböző helyeken (München, Landshut, Amberg, utoljára Neuburg). Igazi hirnevét azonban nem szónoklatainak, hanem újlatin költeményeinek köszönhette, melyek több gyüjteményben (Lyricorum libri IV., Epodon liber unus, Sylvae lyricae) láttak napvilágot (1. kiadásuk megjelent Münchenben 1643—45; újabban kiadák Müller Benno, Regensburg 1884, és Hippler, Münster 1856). Életének történetét megirta *Westermayer*, Jacobus B. (München 1868). V. ö. *Heinrich* Gusztáv, A német irodalom története (I. k. 404.). L. M.

Baldissera *Antal*, olasz tábornok, szül. az akkoriban a velencei királysághoz tartozó Udinében 1838 máj. 27., ahol atyja osztrák tisztviselő volt. B. 1849 őszén a bécsújhelyi katonai akadémiába lépett, honnan 1857. mint hadnagy került ki. 1859., valamint 1866. Szárdinia ellen harcolt s a katonai érdemkereszttel és még két más osztrák rendjellel lett kitüntetve. A velencei királyság átengedése után B. az olasz hadseregbe lépett át s 1879. őrnagygyá lett. 1887—88. az eritreai gyarmatban dandárt vezényelt San-Marzano fővezér alatt. A hadjárat befejeztével visszamaradt Masszauában és a gyarmat területét Kerennel és Aszmarával nagyobbította (1889 jun.—aug.). 1889 végén, állítólag egészségi okokból, valószinüleg azonban szokatlan erélye miatt, visszahivták Itáliába s előbb Calabriában, majd Novarában alkalmazták mint hadosztályparancsnokot. Midőn 1896 febr. az abisszíniai csatatérről rossz hirek érkeztek és Baratieri Aduánál Meneliktől vereséget szenvedett, a megrémült kormány febr. 22. B.-t küldötte mint Baratieri utódát a négus ellen. A katasztrófán azonban már nem lehetett segíteni s mindössze a dervisektől veszélyeztetett Kaszalát látta el élelmi szerekkel (1896 márc.—ápr.). Majd (máj. 5.) az abisszíniaiak által körülzárolt Adigrat kastélyt szabadította fel és az olasz hadi foglyok szabadon bocsáttatása ügyében alkudozott Menelikkel, ki elvégre e kérdésben engedett. Ezek után B. az olasz sereggel, a Rudini-kabinet beleegyeztével, a Mareb-Belesa-Muna vonal mögé húzódott vissza és egy újabb támadó háboru tervét ismételten és határozottan ellenezte. Az 1897. Abdisz-Abedában kötött béke véget vetett a dicstelen és szerencsétlen hadakozásnak. 1897. B. szabadságra ment és nem is tért többé vissza Abisszíniába. M. L.

Baldohn, fürdőhely Oroszország kurföldi kormányzóságának Bauszke kerületében, a riga—dünaburgi vasút mellett, kénes forrásokkal.

Balenit, halcsontpótlék, mely kaucsukból, kénből sellakkal és égetett magnéziával készül.

Balfour *Arthur Jakab* (nem János) 1895 jun. 8-án belépett Salisbury harmadik kabinetjébe

mint pénzügyminiszter. 1891. az edinburgi egyetem kancellárjává, 1895. a Society for physical research elnökévé választották. Megjelent tőle: Essays and adresses (1895); The foundations of belief (1895). V. ö. *Concha* Győző, Egy angol miniszter a keresztény hitről (Budapesti Szemle 1896 febr.). — Öcscse *B. Gerald*, szül. 1853., Etonban és Cambridgeben tanult s 1895. a parlamentbe került. 1886—1892. bátyjának magántitkára volt, 1895. kinevezték Irország alállamtitkárává.

Balfour of Burleigh (ejtsd: belför av bőrli) *Sándor Hugh Bruce* lord, angol államférfiu, szül. Skóciában 1849. Oxfordban tanult, majd a felsőháznak lett tagja. 1887—88. Viktoria királynő kamarásaként működött; 1892 aug. a kereskedelmi tárcát kapta, 1895 jun. pedig mint skót államtitkár lépett Salisbury harmadik kabinetjébe. M. L.

Baliburg, Kamerun német gyarmat É-i állomása, az É. sz. 6° 40′ és a K. h. 10° 40′ alatt. 300 km.-re ÉK-re a Kamerun torkolatától. 1890. Zintgraff alapította, ki 1891 szept. 12. Garegával, a balik királyával szerződést kötött, melynek értelmében ennek területe német védnökség alá helyeztetett. A közelfekvő bali faluban 6000—7000 lélek lakik.

Bálint 1. *Gábort* 1897 szept. 22. kinevezték a kolozsvári tud. egyetemre az ural-altáji összehasonlító nyelvészet ny. r. tanárává.

2. *B. Gyula* megh. 1894 nov. 20.

3. *B. Imre,* közgazdasági iró és ujságiró, szül. Budapesten 1871 febr. Ugyanitt végezte középiskoláit és jogi tanulmányait. Gazdasági politikai értekezései 1891 óta magyar és külföldi folyóiratokban sűrűn láttak napvilágot. 1893-ban a Magyarország szerkesztőségének lett tagja s *(bi)* és *—nt* jegy alatt irt gazdasági cikkeket. 1896. az országos magyar gazdasági egyesület az ő előadásai alapján felterjesztésben kérte a kormányt a börze reformálására. B. 1895 óta a Budapesti Hirlap gazdasági részét szerkeszti, 1896. a magyar gazdaszövetség megbizásából elvállalta a szövetség hivatalos közlönyének, az Agrár-Értesítőnek felelős szerkesztését. Értekezései, melyek főleg valuta-, bank- és vámkérdésekkel foglalkoznak, utóbb többnyire a Magyar Gazdák Szemléjében jelennek meg. Önállóan megjelent művei ezek: *Megjegyzések a biztosítási törvénytervezetre* (1895); *Aukciók és vásárok* (1895); *Vám- és kereskedelmi szövetségünk Ausztriával* (1895); *Valuta, bimetallizmus* (1896); *Kereskedelmi szerződéseink megújítása* (1898); *Gazdasági politikánk multja és jövője* (1898); *Záloglevelekről* (1899). B. M.

4. *B. Sándor,* zoologus, 1898 aug. a kolozsvári tud. egyetemen magántanári képesitést nyert.

Bálintitt *József* báró, cs. és kir. kamarás, szül. 1851 jun. 7. A gimnáziumot magántanulással végezte. Jogot Kolozsváron és Budapesten hallgatott. Ezután pár évig Német-, Francia- és Olaszországban utazott. 1884. Maros-Torda vármegyében képviselővé választották, de a ciklus leteltével többé nem lépett fel. Azóta gazdasággal és irodalommal foglalkozik. Angol, francia, német költőkből fordit, néhány eredeti költeményt is irt, ezek a lapokban és majd önálló füzetben is megjelentek: *Költemények* (Maros-Vásárhely 1895). 1898. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki a vöröskereszt-egyesület körül szerzett érdemeiért. — A B.-családra vonatkozólag l. *Bálintitt* (II. k.).

Balits *Antal,* 1894. győri székesegyházi kanonok. Irodalmi munkássága: Számos cikket, tanulmányt és szentbeszédet közölt a Borromaeus, Közvélemény, Dunántúli Hirlap, Hittudományi Folyóirat stb. lapokban. Önálló művei: *Hét nagyböjti szentbeszéd* (Győr 1880); *Egyházi beszéd* (Szt. István napján Budapesten, u. o. 1880); *A kat. egyház és ellenei* (szentbeszédek, u. o. 1883); *Nagyböjti szentbeszédek* (u. o. 1890); *Egyházi beszéd* (Szt. László király szentté avatásának hétszázados évfordulóján, u. o. 1892); *Jézus Krisztus, isteni megváltónk élete* (u. o. 1899). Z—R.

Balla *Mihály* 1897 jul. 15. óta a Pesti Napló felelős szerkesztője.

Ballagi, 1. *Aladár,* 1892 óta megvált az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztésétől. Azontúl csupán egyetemi tanszékének és roppant gyüjtései rendezésének szentelte idejét, melyből 1898—1899. a Nyelvtörténeti Szótár elleni harca fejlődött ki. Három felolvasása az akadémiában *Művelődéstörténetünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban* az ortologok táborát felzudította, de viszont a felolvasót is óriási adatkészlete feldolgozására birta rá. E műve mintegy negyven ív terjedelemben most van sajtó alatt s magában foglalja a régi magyar nyelv egész, eddigelé még mindig feldolgozatlan anyagát. E felolvasásaiért az akadémia 1899-iki díszülésén a főtitkári jelentésben külön köszönetet mondott a felolvasónak. Említésre méltó *II. Rákóczi Ferencről* irt monográfiája e lexikon XIV. kötetében, hol a teljes Rákóczi-irodalmat is ő állította össze, továbbá a *Sólyomvadászatról* irt tanulmánya a XVIII. köt.-ben.

2. *B. Géza,* politikai történetiró, jogakad. tanár, az előbbinek öcscse, szül. Szarvason (Békés) 1851 máj. 3. Gimnáziumi tanulmányait a budapesti ref. főgimnáziumban, a jog- és államtudományi tanfolyamot pedig a bécsi és budapesti tudományegyetemen elvégezvén, 1875. doktorrá avattatott. Ugyanezen évben a sárospataki főiskola jog- és államtudományi karába rendes tanárul választatván meg, jelenleg is ott működik, mint a politikai tudományok tanára. Irodalmi téren 1869. lépett fel először a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, melynek később segédszerkesztője lett s melybe számos egyházpolitikai és tanügyi cikket irt. Több éven át segédszerkesztője volt a Protestáns Tudományos Szemlének és a Protestáns Naptárnak is. A magyar tudományos akadémia méltányolva a folyóiratokban, nevezetesen a Beöthy Athenaeumában, a Budapesti Szemlében, a Havi Szemlében, a Nemzetgazdasági Szemlében stb., továbbá a különböző hirlapokban és szaklapokban nagy számmal megjelent politikai és közgazdasági tanulmányait (v. ö. Magyar tud. akadémiai almanach 1889-re, 270. s köv. old.), valamint különösen *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig* (Budapest 1888) című, úttörő nagy munkáját, 1888 máj. 4. levelező tagjává választotta. Ettől az időtől fogva

fokozott buzgalommal műveli a magyar politikai irodalomtörténetet és Magyarország újabbkori politikai történelmét. Ebbeli tanulmányainak megkönnyítésére szolgál páratlan, körülbelül 6000 darabból álló gyüjtemenye, mely a Magyarországra vonatkozó, 1790 óta megjelent politikai röpiratokat foglalja magában. 1897. jelent meg mint az Athenaeum által kiadott Magyar Nemzet Történetének IX. kötete, eredeti forrástanulmányok és levéltári kutatások alapján készült másik nagy munkája *A nemzeti államalkotás kora 1815—1847.* címen. Két főművén kivül még a következő önállóan megjelent művekkel gyarapította az irodalmat: *A politikai pártok* (Bluntschli J. G. után fordította és jegyzetekkel kisérte, Pest 1872); *Az 1839—40-iki országgyülés viszhangja az irodalomban* (székfoglaló értekezés, tartotta a magyar tud. akadémiában 1889 okt. 14. Budapest 1890); *A protestáns pátens és a sajtó* (u. o. 1892); *Zemplénmegye közgazdasági és közmüvelődési monográfiája* (felolvastatott a magyar tud. akadémiában, u. o. 1893); *Emlékbeszéd Szücs István lev. tag felett* (felolvastatott a magyar tud. akadémiában, u. o. 1893); *Emlékbeszéd id. br. Vay Miklós felett* (u. o. 1895). Irodalmi érdemei elismeréséül 1892. a magyar történelmi társulat s a prot. irodalmi társaság is beválasztotta igazgató-választmányába, a magyar tud. akadémia pedig nemzetgazdasági és statisztikai bizottságába. Társadalmi téren mint az ev. ref. konventi egyetemes tanügyi bizottság tagja és szakelőadója, mint Zemplén vármegye bizottságának s a sárospataki főiskola igazgatótanácsának és gazdasági választmányának tagja s mint a sárospataki takarékpénztár részvénytársaság igazgatósági elnöke fejt ki nagyobb tevékenységet. Két éven át (1888—90.) a sárospataki főiskola igazgatója is volt.

Ballai *Lajos*, min. osztálytanácsos, 1898. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Ballenstedt, anhalti város, (1895) 5197 lak. Mellette a Kleiner Ziegenbergen 1899 aug. 6-án leplezték le Medve Albrecht emlékszobrát, amelyet a német birodalom újjászületésének emlékére emeltek.

Balleny-szigetek, szigetcsoport a D-i sarkvidéken, a D. sz. 66° 48′ és a K. h. 163° 11′ alatt. Három nagy és két kisebb szigetből áll, amelyeket jobbára glecserek takarnak. A legmagasabb Young-Island, amelyen a Freemann's Peak 3950—4000 m. Midőn Balleny cethalász 1839. fölfedezte, a nagy szigetek középsőjén, Buckle-Islandon két vulkán működött.

Ballestrem *Ferenc* gróf, német államférfi, 1893 óta egy ideig nem volt tagja a német birodalmi gyülésnek. 1898. ujra bejutott és dec. 7. elnökké választották.

Balleyguier *Jenő*, l. *Loudun*.

Ballston-Spa (ejtsd: balszten szpa), fürdő New-York északamerikai államban, (1890) 3527 lakossal.

Ballymena, város Antrim ir grófságban, a Braid partján, (1891) 8655 lak. Vászonszövő gyárai és fehéritői jelentékenyek, élénk kereskedelmet üz vászonnal és mezőgazdasági terményekkel. Közelében van *Gracehill*, melyet 1765. a morva testvérek alapitottak.

Balogh, régi gömörvármegyei *család*, mely a Szt. István korában Türingiából beköltözött fridburgi Altmantól származott Bolug nemzetségből vette eredetét. Gömör vármegyében székhelyük Bolugvár volt s a nemzetség elágazása után egyik rész (a XIII. sz. második felében élt Ivánka utódai) a felsőlindvai s rimaszécsi Széchy, másik rész (Domokos, 1293. gömöri főispán ivadékai) a Derencsényi nevet vették fel, de a B. v. Baloghy név is használatban maradt. Mellőzve Bolugi Ivánka ágát, kinek már a fiát Zeechi és Bolugi Miklósnak irják az oklevelek, a következő B.-családbeliek ismeretesek: 1294. említtetik Bolugi Tumbold fia *Tumbold*, kinek testvére lehetett az 1307-ből ismert Tumbold fia *Márk*; 1299. előfordul Koth vagy Oth ispán fia *Herrik* mester, kinek fiát *Jánost* rokonaival Konrád fiai Otthtal, Tamással és Uzwval 1323. hűtlenség miatt Róbert Károly megfosztja birtokaitól és azokat a Széchyeknek ajándékozza; 1338. Bologi Miklós fia *Donch* bizonyos balogvásári birtokrész miatt Széchy Dénes szörényi bánnal pörösködik, rokona Simon fia *Gergely* Balogvásár ura. A Derencsényi-család ősei öt nemzedéken keresztül viselték a B. nevet; Domokos gömöri főispán fiai *Mihály* és *Dienes* voltak, Mihály fia *Miklós*, valamint ennek ilyen nevü fia gömöri alispánok voltak a XIV. sz. folyamán, ifjabb Miklósnak két fia volt: *Pető*, szintén gömöri alispán és *László*, kinek ivadékai fölveszik a Derencsényi nevet egyik birtokuk után. 1399. Baloghi Gergely fiai *János* és *Gergely* Bebek Detre nádortól kiadatják maguknak azon 1297-iki osztálylevelet, mely szerint B. Domokos ága Derencset és Osztránt kapta, B. István ága pedig Hrussót. 1405. B. Domokos fia *Miklós* és B. István fia *Miklós* újra átiratják Garai Miklós nádorral ezen osztálylevelet. A B.-család további ágazatáról nincsenek adataink, hanem a XVII. sz. kezdetén Nógrád vármegyében tünik fel egy B. nevü család, mely miután Pest vármegyében Ócsa helységet adományba kapta, *Ócsai* B.-nak irta magát. Ezen család címere, a paizs mezejében koronán álló kiterjesztett szárnyu kétfejü sas, teljesen egyezik a Széchyek címerével s igy, bár a gömöri Balogiakkal nem mutatható is ki a közvetlen kapcsolat, a cimer után ezek egyik elágazásának kell tartanunk. Tagjai közül *Dániel* véglesi várkapitány volt a XVII. sz. elején. A család legkiemelkedőbb tagja volt Péter (megh. 1818.), előbb nógrádvármegyei szolgabiró, majd helyettes alispán, azután szeptemvir s végre 1802. zólyomi főispán. 1789. az evangelikusok főgondnoka s mint ilyen az 1790—91-iki országgyülésen hathatósan védte a protestánsok vallásszabadságát. V. ö. *Wertner* M., A magyar nemzetségek (I., 75—76. old.); *Nagy* I., Magyarország családai (I. k., 136., 142. old., pótköt. 51. old.). N. G.

Balogh 1. *Ágost Flórián* megh. 1898 szept. 3. Újabb műve: Aphorismi (latin mondás- és szállóige-gyüjtemény, Eger 1896).

2. *B. Jenő*, jogtudós, budapesti kir. itélőtáblai biró, szül. Devecseren (Veszprém) 1864 máj. 14. Jogi tanulmányait a budapesti tud. egyetemen bevégezvén, az 1885—86. tanévben a berlini kir. egyetemen az államjog s a büntetőjogból tartott

előadásokat, különösen Gneist, Berner, Dochow, Rubo, Treitschke és Liman kollégiumait hallgatta. 1888 jun. a budapesti tud. egyetemen a büntetőjog és bűnvádi eljárási jog magántanárává habilitálták. 1891 óta a m. kir. igazságügyi minisztériumban több rendbeli törvény előkészítő munkálatában vett részt. A szaklapokban megjelent számos értekezésen felül önállóan megjelent nagyobb jogi dolgozatai: *A folytonos és folytatólagos büntetendő cselekmények tana* (Budapest 1885); *A delictum collectivum s a szokásszerü és üzletszerü bünesetekmények* (1886); *A sértett fél jogköre a büntető jogban* (I. köt. A sértett fél indítványára büntetendő cselekmények tana, 1887); *Börtönügyi viszonyaink reformjához* (1888). A bűnvádi perrendtartás magyarázatában, melyet Edvi Illés Károlylyal és Vargha Ferenccel együtt ir, feldolgozta a bűnvádi eljárási jog (I. köt. 23—208. l.) és a büntető birósági szervezet alapvető kérdéseit (I. köt. 283—317. l.), továbbá a büntető birói illetékességet (I. köt. 361—392. l.) s a magánvádat (433—500. l.) tárgyazó fejezeteket, végre a bizonyitási jogot (III. köt. 477—528. l.).

3. *B. Péter*, nyelvész és pedagogiai iró, szül. a Tisza-Csegéhez tartozó Ohat pusztán 1860 márc. 2-án. Gyermekéveit Legenyén (Zemplén) élte le. Az elemi és gimnáziumi tanulmányokat Egerben végezte, a filozofiai kurzust pedig Budapesten. Tanulmányai végeztével négy és fél évig Inkey Zsigmond vasvármegyei házánál ennek leánya, özv. Kendeffy Árpádné, fiainak a nevelését vezette. 1889. tanári állást vállalt a debreceni kegyesrendi algimnáziumnál. Onnan a következő tanévben állami szolgálatba lépett át és Szolnokon, Zomborban, majd ismét Szolnokon tanárkodott, mig végre Budapestre helyezték át, hol jelenleg is működik. Szépirodalmi próbálgatások után (Fővárosi Lapok) eleintén magyar nyelvészettel kezdett foglalkozni; nyelvtani rendszerünk tisztázására és a magyar mondatra vonatkozó vizsgálódásai fölkeltették Budenz Józsefnek, Szarvas Gábornak és más kiváló nyelvtudósainknak is a figyelmét; ide vágó dolgozatai jobbára a Magyar Nyelvőrben jelentek meg; legújabban pedig iskolai magyar nyelvtant is irt, mely az általa szerkesztett *Egységes nyelvkönyvek* c. tankönyv-ciklusnak alapvető tagja. Munkásságának másik ága a közoktatásügy és a pedagogiai irodalom. E nemü dolgozatait (a görög nyelv kérdéséről, az erkölcsi nevelésről, a középiskolai tantervek reviziójáról, a középiskola reformjáról, a tanárság helyzetéről és egyebekről) részint önálló füzetekben, folyóiratokban, napilapokban adta ki, részint különféle gyüléseken olvasta fel. Tagja az országos közoktatási tanácsnak is.

4. *B. Tihamér* (almási), újabb művei, és pedig szinművek: *Miniszteri tárca* (vígjáték 4 felv., 1893); *Az elválhatatlanok* (vígjáték 1 felv., 1895); *Fürdőn* (vígjáték 3 felv., 1896), mind a három előadatott a nemzeti szinházban; tudományos mű: *A biologiai alaptörvény a gyógyászatban* (1894). Szerkeszti 1895-től fogva a Homeopatia c. szaklapot, melyben igen sok orvostudományi cikk jelent meg tőle, köztük egy terjedelmesebb tanulmány *Új hasonszenvi szer a hastifusz ellen* címmel (a Die therapeutischen Leistungen des Jahres 1898 c. évkönyv a külfölddel is bővebben megismertette). A régibb életrajz kiegészítésül említendő *Honvédhuszárok* c. népszinműve, melyet 1860. Balás Frigyessel együtt irt s amelyet akkor igen nagy lelkesedéssel adtak elő a budai arénában, lévén az az első szabad megnyilatkozás a szinpadon az elnyomás évei után. A Pesti Naplóban 1873. *Szerdahelyi Kálmán utolsó napjai* cimü cikksorozata nevezetes hatást keltett. Egyik tudományos művének helyes címe: *A sajátlagos roncsoló toroklob*. Arad vármegyének és városának B. tiszteletbeli főorvosa volt. *Boris* c. 3 felvonásos népszinműve 1899 okt. 13. került szinre a budapesti Népszinházban. N. L.

Baloghia *Endl.* (növ.), a kutyatejfélék Croton-nemüinek fája. 9 faja van Új-Caledoniában és Ausztráliában. Némelyik faj kérgét cserzőnek használják. Genus Jatrophae proximum, a qua facile distinguitur staminibus indefinitis, antheris extrorsis, capsulae epicarpio carnoso, demum secedente, et foliis oppositis. Dixi in memoriam Josephi Balogh med. dr. Transsilvani, qui catalogum stirpium Daciae ... *primus* contexuit.... deinde Guianam Belgorum botanices causa peragravit. (Endl.) BORB.

Balsamifluae, l. *Balzsamfolyatók* (II. k.).

Balsamina *Tourn.* (növ.), l. *Nenyuljhozzám*. — Balsamineae, l. *Nenyuljhozzámfélék*.

Balsamodendron *Kunth* (növ.), l. *Balzsamfa* (II. k.).

Baltik *Frigyes* ev. püspököt Balassa-Gyarmat ev. egyháza lelkészévé választotta. 1894. a főrendiház tagja lett. 1896. megkapta a másodosztályu vaskoronarendet. 1897. a rostocki egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta.

Baltzer *Vilmos Eduárd*, német teologus, megh. Grötzingenben (Durlach mellett) 1887 jun. 24.

Baluba, négertörzs, mely a Kongo-államnak a Kasszai, Lulna és Sankurn mellett a D. sz. 5° 30'—7° és a K. h. 21—25° között fekvő területén él. Bőrük színe a mulattok világos barnasága és az ébenfa sötét feketesége közt váltakozik. Mig a férfiak gyöngéknek és csenevészeknek látszanak, a nők gyakran jónövésüek és erősek. A ruházatot feltünően művészies tetoválás pótolja. A hajat némelyek hosszu fonatokban és különös frizurákban viselik, mások meg leberetválják a fejüket. A nyugati B. törzs más tipust tüntet föl és tulságos hasis-szivás következtében jóval gyöngébb is az, mint a másik törzs. Fegyverül ijjat, nyilat, kést, sőt már kovás puskát is használnak. Rabszolgáikkal jól bánnak. Egy jó és egy gonosz szellemben, valamint a halál után való jutalomban vagy bünhődésben hisznek.

Bálványselyemszövő (állat), l. *Selyemszövők*.

Balve, porosz falu az arnsbergi kerületben, (1895) 1165 lak. A faluhoz közel van a *Balver Höhle* prehisztorikus állatcsontokkal, s a *Binoler* csepp-kőbarlang, melyet 1887. fedeztek föl.

Bamberg, bajor város, (1895) 38,940 lak.

Bamberg *Félix*, német publicista, meghalt St.-Gratienben, Páris mellett, 1893 febr. 12.

Bamberger *Béla* újabb műve: *A tőzsdeadó*. (adópolitikai tanulmány, a m. tud. akadémia által jutalmazott pályamunka, Budapest 1895).

Bamberger *Lajos*, német politikus, megh. Berlinben 1899 márc. 14.

Bambusium (német: Wambeis, francia: gambison). XIII—XIV. sz.-beli okleveleink igy nevezik azt a vértezet fölé öltött ujjnélküli selyem- vagy vászoninget, melyet a nyugot-európai lovagok módjára őseink is viseltek s előbb bő volt, térdig vagy térden alul ért s oldalt fel volt hasítva, 1330-tól pedig testhez álló szük és rövid felöltő lett belőle, mely alig combig ért. Ez utóbbinak régi magyar neve *dolmán korszovágy* v. megfelel a németek «kursit»-jának, melyet a középkori német költők szerint a «Wambeis»-szal együtt is, majd föléje, majd alája öltve hordtak.

Bampton (ejtsd: bemmt'n), város Devon angol grófságban, Exetertől 30 km. távolságra északra, (1891) 869 lak. Innen származott *B. János*, karmelita szerzetes (szül. 1391.), a cambridgei egyetemen az aristotelesi filozofia első tanára. Lásd *Bampton-felolvasások*.

Bampton-felolvasások. E felolvasások alapítójukról, *Bampton* Jánosról nyerték nevöket. Bampton ugyanis egy fekvő birtokot hagyományozott az oxfordi egyetemnek, mely eredetileg évenkint 120 font sterlinget jövedelmezett. Hagyta pedig ezt oly célból, hogy e pénzért évenkint 8 felolvasásszerü egyházi beszédet tartsanak a Nagy-Szent-Mária-templomban s e prédikációk elmondatások után két hónap alatt nyomassanak ki a hagyomány költségén. Az első ilyen felolvasás 1780. történt s azóta az 1834., 1835. és 1841. évet kivéve, értékes felolvasások egész sorozatát tartották ez alapitványból.

Bán *Zsigmond*, hirlapiró, szül. Iszka-Szent-Györgyön (Fehér vármegye) 1852 nov. 2. Középiskoláit Sz.-Fehérvárott és Budapesten, jogi tanulmányait pedig a budapesti egyetemen végezte. Doktori oklevele elnyerése után beutazta Németés Franciaországot, hosszabb ideig tartózkodott Párisban és a különféle műtermekben és szépművészeti iskolákban tanulmányozta a művészetek technikáját. 1877. egyéves önkéntesi szolgálata után a 48. gyalogezrednél hadnagygyá nevezték ki és mint ilyen részt vett a bosnyák hadjáratban. 1880 óta leginkabb a jogi és a közgazdasági irodalommal foglalkozik. Számtalan cikkeket irt a budapesti napilapokba és a közgazdasági- és jogi szaklapokba. Első munkatársa volt a Pesti Naplónak, a Magyar Hirlapnak és 1895 óta a Magyarország politikai napilap közgazdasági rovatának a vezetője. A Budapesti Ujságirók Egyesületének választmányi tagja és a segitőalap igazgató tanácsosa. Művei: *Igazságszolgáltatásunk* (Budapest 1885); *A horvát bíróságok* (1886), mindkettőt *Verus* név alatt tette közzé; *A magyar vasúti jog* (1886); *A vasúti üzletszabályzat magyarázata* (1886); *A magyar pénzintézetek története* (1896); *Az út, az igazság és az élet* (bölcsészeti tanulmány, 1896).

Bánat, az összes sportágakban használatos kifejezés. Értelme: ha valaki valamely versenyre kötelezettséget vállalt, de annak bármi okból eleget nem tehet, köteles a kijelölt helyen B.-ot jelenteni, vagyis hogy a versenyben nem vesz részt.

Bánatjegyzék, *bánathátralék-jegyzék*. A lovaregyesületek bejelentési hivatalánál B.-et vezetnek, mely mindazon istállótulajdonosok nevét föltünteti, kik valamely lovukért bánatot jelentettek, de a bánatpénzt nem fizették meg. Ezt a jegyzéket a bécsi nyári meeting és az év végével a hivatalos közlönyökben publikálják. Mindaddig, mig valakinek a neve a B.-en előfordul, azaz, amig a bánathátralékot ki nem egyenlítette, érvényes nevezést nem jelenthet be.

Banca d'Italia, Olaszországnak legnagyobb jegykibocsátó bankja, mely az 1893 aug. 10. törvény értelmében a *Banca Nazionale nel Regno d'Italia* helyett állittatott fel és vele mindjárt az alapításkor egyesültek a *Banca Nazionale Toscana* és a *Banca Toscana di Credito* nevü bankok. Eredetileg 300.000 darab 1000 lirás részvény alapján 300 millió lira alaptőkével alapították a bankot, amely alaptőkéből 70% volt mindjárt befizetendő; 1895. az alaptőkét 30 millióval leszállitották, azonban az újabb 10%-os befizetéssel a részvénytőke ismét 210 millióra egészült ki. Az állammal 1894. kötött szerződés 5. §-a értelmében az évenként kioszthato osztalék nem haladhatja meg a 40 lirát s amennyiben az évi nyereségből ez osztalékon túl még felesleg maradna, ez a tartalékalapok növelésére fordítandó. A jegykibocsátás jogát a B. közösen gyakorolja a két másik jegybankkal, t. i. a *Banco di Napoli*-val (alaptőkéje 48·75 millió lira) és a *Banco di Sicilia*-val (székhelye Palermo, alaptőkéje 12 millió lira). Az első négy éven át a kibocsátható jegyek maximumát 1097 millió lirában állapitották meg, amelyből a B.-ra 800, a nápolyira 242, a sziciliaira pedig 55 millió lira jutott. E kontingenst azonban 14 éven át 2 évről 2 évre akként kell csökkenteni, hogy ekkor már csak 864 millió (630+190+44 millió) lira legyen forgalomban. A kontingens határán belül történő jegykibocsátásnál 40%-ot kell fedezni és pedig 33%-ot törvényes ércpénzzel (amelynek legalább $^3/_4$ része arany legyen), a többi 7%-ot pedig rövid lejáratu jó érváltókkal. Az eredeti (1893 aug. 10.) banktörvény szerint köteles volt a bank bármikor fémpénzre beváltani a jegyeit, amelyeknek törvényes fizetési erejük is megvolt; az 1895. banktörvény szerint azonban a bank 200 millió lira aranyat bocsátván az állam rendelkezésére, ezért ugyanekkorra összegü államjegyet kapott és igy addig, amig ez államjegyek be nem váltatnak, a bankjegyeknek kényszerforgalma lesz. z. z.

Bancalari *Gusztáv* (irói álneve: *Abani Carl*), nyugdíjazott ezredes és iró, szül. Linzben 1841 ápr. 2. A katonai pályán 30 évig szolgálta hazáját és részt vett az 1866. háboruban. Jelenleg Linzben él. Számos hadtörténeti munkája révén közismeretes nevet szerzett. Emlitendő művei: Im Lager der Franzosen 1870—71. (1871); Der Volkskrieg in Frankreich (1871); Der militärische Dienststil (1873); Quellen d. österreichischen Kriegs-Geschichte (1871); Instructionsbuch für die Fusstruppen d. österr.-ungar. Armee (1875—1876); Prinz Eugen (1880); Fürst Schwarzenberg (1882); Unter den Fahnen Österr.-Ungarns (ezt a többedmagával irt munkát magyarra is lefordították (Franklin-társulat); FM. Radetzky (1892); Studien über die österr.-ungar. Militär-Karto-Geographie (1894); Viribus unitis (1898). m. l.

Banck *Károly*, német zeneszerző és iró, megh. Drezdában 1889 dec. 28. (nem 1881.).

Bancsó *Antal*, egyházi iró, ág. h. teologiai tanár, született Kis-Baboton (Győr vármegye) 1851 febr. 24-én. Iskoláit a győri ev. gimnáziumban és a soproni ev. liceumban végezte. Az 1873—74-iki iskolai évet a jenai egyetemen töltötte. 1874 őszén letevén a hitjelölti vizsgát, Karsay Sándor dunántúli ev. szuperintendes felavatta Sopronban, a maga oldala mellé segédlelkésznek. Segédlelkészi állását azonban nem foglalta el, hanem Karsay ajánlatára Győr közelében egy úri családnál nevelői állást vállalt. Itt 2 évet töltvén el, ismét külföldre indult, s két évet a hallei egyetemen töltött. Itt vette a tiszai ev. egyházkerület meghivását 1877. az eperjesi ev. koll. teol. intézet tanári székébe. Állását azonban csak 1878 őszén foglalhatta el. 1881 jun. havában az eperjesi ev. ker. kollégium pártfogósága kollégiumi igazgatóvá választotta. 1884. a soproni lic. teol. intézet választotta meg. Önálló nagyobb munkája a *Ker. hittan és erkölcstan* prot. középisk. VIII. osztálya és a tanitóképző intézetek számára (Sopron 1888, II. kiad. Budapest 1896). HÖRK.

Bandar, l. *Mazulipatam* (XII. k.).

Bander Tisszah, kis város a Persa-öböl DNy-i partján, a Maszkattól DK-re, 5 angol mérföld távolságában. 1899. Franciaország a maszkati szultánnal alkudozásokat folytatott, hogy ezt a kis kikötőt neki átadja, ámde a szultán Anglia erélyes tiltakozása következtében ezt megtagadta. Ugyanigy végződött a *Bander Khaisszan* kikötőre vonatkozó alkudozás, melyet a francia kormány szintén hatalmába akart keríteni. M. L.

Bándi *Mihály*, evang. ref. lelkész, Nagy-Enyeden tanult, II. Rákóczi Ferenc idejében hagyta el az iskolát. Nyolc évig volt azután a váradi Inczédy Pál árváinak nevelője Brassóban és Szebenben. Később meglátogatta a lejdai egyetemet, hol 1718—21. tartózkodott. Itthon hátszegi lelkész lett; hamar elhalt. Üdvözlő latin verset irt Pápai Páris Imre De angelo faciei Jehovae című disszertációja mellé. Művei: *Szentirásból lerajzoltatott igaz kereszténység címere* (h. n. 1718, németből forditotta); *Bujdosók vezére* (Lejda 1718, 2. kiad. Kolozsvár 1769); *Halotti beszéd Bartsai Ábrahám és Makrai István felett 1716.* (Kolozsvár 1721). Z. J.

Bandikut (állat), az erszényes borzok (Peramelidae) családja egyik fajának ausztráliai neve. L. *Erszényes borzok* (VI. k.).

Bandissi *Angiolo Maria*, olasz bibliografus, szül. Firenzében 1726 szept. 25., megh. u. o. 1803 aug. 1. Miután a jezsuitáknál elvégezte tanulmányait, 1747. mint a volterrai püspök titkára Bécsbe került. 1750. Firenzében a Marucelli-könyvtárnak felügyelője, 1756. pedig a Laurentiana-könyvtárnak főfelügyelője lett. Fő műve a mintaszerü Catalogus codicum manuscriptorum bibilothecae Mediceae Laurentianae (Firenze 1764—93, 11 köt.). Kiadta Kallimachos, Nikander, Musaeos, Arasos, Theognis és Theophrastos stb. műveit is.

Banditák (olaszul *banditi*), oly fajta rablók és gyilkosok, akik különösen a nekik kijelölt személyek megölését üzik iparszerüen. A banditákat talán a sziriai asszaszinoktól lehet leszármaztatni, akikkel a keresztesek érintkezésbe jutottak. Különösen Olaszországban szaporodtak el. A céhekhez hasonlatos egyesüléseket alkottak, melyeknek határozott törvényei és rendszabályai voltak. Oly korokban, amikor az államhatalom gyönge volt a közbiztosság föntartására, néha rendőrség gyanánt is működtek. E végből nem ritkán valóságos szerződéseket kötöttek nagyobb földbirtokosokkal, belföldiektől és idegenektől védelmi dijat is elfogadtak s érte kisérő leveleket adtak, melyeknek tulajdonosai biztosságban, háborgatás nélkül utazhattak bizonyos területeken. A XVI. sz. végén V. Sixtus pápa rövid időre elnyomta a B.-at, de csakhamar ismét elszaporodtak. Nem ritkán politikai célokra is fölhasználták őket, különösen a reakció szolgálatában. Az olasz közbiztosság javulásával ugyan háttérbe szorultak a B., de teljesen elnyomni máig sem tudták őket. A legújabb időben a B. Közép- és Alsó-Olaszországban mint a pápa világi hatalmának s a Bourbonoknak párthivei és az új politikai viszonyok ellenségei is szerepelnek. A B. és egyáltalában a fölbérelt gyilkosok enfemisztikus neve *bravi* (vitézek). L. még *Camorra* (IV. k.), *Mafia* (XII. k.), *Briganti* (III. k.).

Bandsara, középindiai nomád törzs. Egyetlen foglalkozásuk abban áll, hogy ökörkaravánjaikkal gabonát szállitanak. Ezt a foglalkozást annyira monopolizálják, hogy még háboru idején is teljes biztosságot élveznek. Állandó lakóhelyük nincsen és külsejük is a cigányokra emlékeztet. Karaván jaikban olykor több ezer ökör van. Minden karaván külön törzsesoport, melynek élén választott és korlátlan hatalommal felruházott, de amellett letehető főnök áll.

Bánffy (II. k.). Hat teljesen különböző eredetü, történelmileg nevezetes magyar család neve; ezek:

a) *alsó-lindvai B.*, a meisseni származásu Buzád-Hahót-nemzetségből (II. k. 575. old.);

b) *losonci B.*, a bessenyő földről beköltözött Thonuzoba által alapitott Tomaj nemzetségből; őse Dienes fia *Dienes* nádor (V. k. 294. old. 3. D.), kinek négy fia, u. m. *June, Samud, Miklós* és régeni *Dienes* ispán (V. k. 295. old. 6. D.) közül az utóbbi terjesztette tovább a családot; Dienes ispán fiai «Losonci» néven szerepeltek, közülök *István* 1315. székely ispán, majd vasvármegyei főispán, 1342—50. szörényi, 1350—51. horvát- és tótországi bán volt s alapitója a *Losonczi*-család (XI. k. 662. old.) egyik ágának, mig a másik ág, mely losonci *Dezsőfi* néven is szerepelt, testvérétől Dezsőtől származott; a harmadik testvér volt *Tamás*, bátyja után 1319. székely ispán, fia *Dénes* 1388. horvát bán volt s róla ivadékai losonci B. nevet vettek föl; unokájának *István* székely ispánnak egyik fiától *Lászlótól* ered az idősb bárói, *Györgytől* az ifjabb bárói és grófi ág (a család cimerét s nevezetesebb tagjait l. II. k. 576. old.);

c) *tallóci B.*, dalmát eredetü (II. k. 577. old.);

d) *bálványosi B.* v. *Laczk B.*, melyet a szántói Laczk-család egyik tagja, *György* alapitott a XV. sz. dereka táján;

e) *felsőlindvai B.*, a Gutkeled-nemzetségből; őse Omode ispán, kinek három fia volt, egyiktől, bagaméri Ompudtól származott a *Marczalthőy*-család, Lothárdtól a bősi és várkonyi gr. Amade-család (I. k. 523, 524. old.), a harmadik fiu, lindvai fekete *Omode* alapította a B.-családot. Omode 1275. tünik föl, midőn IV. László a vasvármegyei Lindva várát adományozza neki. Egy 1323. oklevél, mely fiának, *Miklós* bánnak egy birtokvásárlására vonatkozik, Omodét nádornak mondja (Anj. okl. II. 77.); nádorsága Nagy Iván szerint (Magyarorsz. csal., pótk. 18.) 1308-ra esett (v. ö. még XII. k. 906. old.). Fia *Miklós* (1292—1325) soproni és komáromi főispán, majd tótországi bán volt. Rövid ideig virágzó családja unokáiban, János- és Omodeban már 1359 körül kihalt;

f) *nagymihályi B.*, a Kaplon-nemzetség nagymihályi ágából, melynek egyik mellékágát alapította András fia *Jákó* (1335—78), egyik fiától *Ernétől* származott az *Eödönffy*-család (VI. k. 195. old.), másik fia volt *János*, kinek Gergely fiától származott unokája, *Nagymihályi Albert* (XII. k. 964. old.), vránai perjel- és horvát bánról nevezték magukat ivadékai B.-aknak. Fiai közül *János* 1431. pozsonyi prépost volt, *György* és *László* pedig tovább folytatták a családot. N. G.

1. *B. Albert* báró, a főrendiház tagja, szül. Kolozsvárt 1870. Tanulmányait befejezvén, gazdasággal foglalkozott, minthogy a családi elsőszülöttségi hitbizományi birtok élvezője.

2. *B. Dezső* báró (losonci), volt magyar miniszterelnök, Bánffy Dániel báró és Léczfalvi Gyárfás Anna fia, szül. Kolozsvárott 1843 okt. 28. A gimnáziumot u. o. végezte, aztán a lipcsei és berlini egyetemeket látogatta és hosszabb utazásokat tett külföldön. Visszatérve gazdálkodott, majd mint a balközép hive részt vett a politikai életben is, de bár több izben fellépett mint követjelölt, mandátumot nem nyert. A fuzió után 1875. Belső-Szolnok vármegye főispánja és Kővárvidék főkapitánya lett. A megyék új beosztása után Szolnok-Doboka vármegye élére lépett mint főispán. Később Beszterce-Naszód vármegyét is ő igazgatta és egyúttal mint kir. biztos rendezte a naszódi iskolai és ösztöndíj-alapoknak, mint erdészeti kormánybiztos pedig a volt 2-ik román határőrezrednek a kincstárral szemben vitás ügyét. E tevékenységének maradandó emléke az e rendezést szabályozó törvény. Ezen érdemeiért nyerte előbb a Lipót-rendnek, majd a Szt.-István-rendnek lovagi keresztjét. Az erdélyi ref. egyházkerületnek főgondnokául is megválasztották. Mint Erdély egész északi részének kormányzója, határozott és erélyes fellépése miatt már akkor igen fontos tényezője volt a magyar politikai életnek. Megyéiben szinte ellenállás nélkül biztosította a kerületeket a kormánypárt részére. A nemzetiségi tekintetben annyira exponált területen erős és hajthatatlan képviselője volt a magyar állam tekintélyének. Az a meggyőződése, hogy nemzetiségi gyülések tartása éppen nem engedhető meg, ellenkezésbe hozta őt a Szápáry-kabinettel, ugy hogy lemondott a főispánságról, miután kir. biztossága és kormánybiztossága, az illető ügyek lebonyolítása után, különben is megszünt. Annál meglepőbb volt reá nézve Szápáry miniszterelnök azon elhatározása, melylyel őt szemelte ki az 1892 tavaszán összeülendő országgyülés elnökéül. Személyes tekintélyének, családja ősi prestige-ének és az erdélyi ref. egyház főgondnoki állásának köszönheté, hogy Szilágy-Somlyónak mindaddig szélsőbal kerülete őt küldötte az országgyülésre.

Mint a képviselőház elnöke is pártember maradt. Kötelességének tartotta magát egészen azonosítani a kormány politikájával és annak sikerét tőle telhetőleg előmozditani. A különböző pártok vezetőivel tanácskozásokat folytatott a házszabályok szigoritása érdekében, de törekvése nem vezetett eredményhez. A szabadelvü párton belül heves ellenzője volt a nemzeti párttal való fuziónak. Nagy feltünést keltett, hogy Kossuth temetése alkalmával, 1894 ápr. 1. egyházkerületi gyülés tartása cimén távol volt a fővárostól. Midőn 1894 jun. elején a Wekerle-kabinet állása megingott és a szabadelvü párt nem fogadta el Khuen-Héderváry bánnak Bécsben kitüzött jelöltségét, a király az ő véleményét is kikérte a politikai helyzet felől és miniszterelnöksége már akkor szóban forgott. De ő szükségesnek tartotta, hogy még a régi, bár némileg megujított kormány vigye keresztül a főrendiházban leszavazott törvényjavaslatokat. A Wekerle-kormány bukása után, és miután a horvát bán ismételt jelöltsége és ezzel együtt a fuzió terve újabban is meghiusult és Széll Kálmán vonakodott kabinetet alakitani, a király 1895 jan. 14. őt bizta meg az új kabinet megalakitásával. Programmjában az egyházpolitikai törvényeknek a felekezetekre nézve lehető kiméletes végrehajtása mellett hangsúlyozta az 1867-iki kiegyezés törhetetlen fentartását és a magyar állami eszme teljes érvényesitését. Kormánya megalakitásában aránylag igen csekély körből választhatott. A szabadelvü párt vezető férfiait a lelépő kabinet küzdelmei egy időre kizárták a kombinációból; a nemzeti párt egyes lagjaival folytatott alkudozásai nem vezettek eredményre. Ezért az új miniszteriumot hivatalba lépésekor nem igen tartották életre valónak.

A még hátralevő egyházpolitikai törvényeket sikerült a főrendiházzal is elfogadtatnia és igy a kormány első feladatát teljesithette. Nagy diadala volt B.-nak Agliardi pápai nuncius ellen való fellépése és ebből következőleg Kálnoky gróf közös külügyminiszter bukása. B.-t e kérdésben teljes őszintesége vezette diadalra. E diadal elvi jelentősége abban állott, hogy éppen e gyengének és engedékenynek vélt kormány sikerrel érvényesitette befolyását a magyar ügyekbe való illetéktelen beavatkozás ellen. Azóta a minisztérium állása a képviselőházban is megszilárdult. A szabadelvü párt azon tagjai, kik az egyházpolitika miatt kiléptek, visszatértek a párt kebelébe, ugy hogy ennek már magában véve is megvolt a többsége és nem szorult a szélsőbal támogatására. E párt harcias elemeit különben is B. magatartása Kossuth temetésekor és a közjogi alap erős hangoztatása nagyon elidegenitették a kormánytól. Viszont a millennium megünneplése és az a felfogás, hogy a nemzetnek e nagy ünnep alkalmára egységesnek kell mutatkoznia, a kormány iránt enyhébb magatartásra birta a nemzeti pártot és

annak vezérét Apponyi Albertet, ki 1895 karácsonyán kiadta a jelszót, hogy a nemzeti ünnep évét a pártok közötti fegyverszünettel (treuga dei) kell megülni. Csakugyan az ezredévi kiállítás megnyitása, a királynak és udvarnak itt tartózkodása a nemzet és király teljes egységét mutatták és fényes diadalát jelölték B.-nak és kormányának. E diadalt csak igen csekély részben zavarta némely főúri körök tartózkodó magatartása és személyes frondeja B. ellen. Az egyházpolitikai törvények végrehajtása is nagyobb izgalom nélkül történt meg. Ritkán mentek végbe választások a kormányra nézve oly kedvező körülmények közt, mint 1896 okt. végén. A kormány, mint előre látható volt, óriási többséget nyert; a nemzeti párt felényire apadt; a szélsőbalnak az egyházpolitikai ellenzékhez hajló szárnya (Ugron) szinte megsemmisült. Bizonyos, hogy ez eredményben része volt a kormány egyre növekedő és kiméletlenül felhasznált befolyásának, a pénznek és katonaságnak. De ily nagy és általános eredmény mégis csak azáltal volt elérhető, hogy az ellenzék elvesztette a talajt az országban. Azon éppen nem helyeselhető erőszakoskodások, melyeket B. eszközei a felvidéken a néppárt ellenében alkalmaztak, minden bizonynyal csak onnan eredtek, hogy B. a revizió jelszava alatt meginduló, a feudális urak és az alsó papság egy része által támogatott, osztrák minta után szervezett mozgalomnak jelentőségét nagyon is túlbecsülte.

Mennél csekélyebbre fogyott számban az ellenzék, annál erősebben ostromolta B.-t a választási visszaélések miatt, melyekért egyedül őt tette felelőssé. Ez ostromban a nemzeti párt járt elől. Az ellenzék elkeseredését nem igen csökkentette még B.-nak a katonai oktatás terén kivívott nagy diadala sem. Az új honvédtiszti iskolák felállítása nem csupán a király teljes bizalmát tanusította Magyarország és kormánya iránt, hanem egyúttal teljesítette a nemzeti párt programmjának legfőbb óhajtását és igy teljesen alkalmas volt a fúzió megteremtésére. Ez azonban nem jött létre: az ellenzék és különösen a nemzeti párt új alapokat talált B. megtámadására, kormányzásának szellemében és annak egyes tényeiben. Igy a bűnvádi eljárás törvényjavaslatának tárgyalásánál az ellenzék nem elégedett meg a veszedelemben vélt sajtószabadság védelmével, hanem obstrukciója által lehetetlenné tette a cukorprémiumokról szóló sürgős törvény elintézését és igy megalkuvásra és különösen a sérelmesnek talált 16. § módosítására kényszerítette B.-t. A többség egy részében ezen alkalommal erősen nyilatkozó törekvés a házszabályok szigorítására és a clôture behozatalára még jobban elkeserítette a számra csekély és törvényesen érvényesülni sehogy sem biró ellenzéket.

Ekkor, 1897 őszén, állott delelőjén B. kormánya és hatalma. Az egyházpolitikai reformok okozta viharok elültek; a törvények végrehajtása nagyobb nehézségekbe sehol sem ütközött. Amennyire csak lehetséges volt, mindenütt a leghatározottabban érvényre juttatta az állami szempontot. Megtette ezt Horvátországgal szemben is, hol a király látogatása alkalmával Zágrábban igen élesen nyilatkozott a magyarok iránti ellenszenv. A hivatalos ország rosszalta ugyan e tüntetéseket és erősen hangsúlyozta a Magyarországgal való kapcsolatot — Zágráb városa még díszpolgárává is választotta B.-t — de a magyar király és kormánya jelenlétekor Zágrábban végbement zászlóégetés mégis világosan mutatta, hogy a túlzókban és az utánok induló ifjuságban él Jellachich hagyománya. B. az orvosságot abban kereste, hogy az 1868. XXX. t.-c. adta jogánál fogva bizonyos ellenőrzés alá vette a horvát tartományi kormány tevékenységét. Erélyesen lépett fel a szerb kongresszussal szemben is, melyben a radikális párt kerekedett felül, amennyiben csakhamar feloszlatta. A veszélyes tevékenységet kifejtő oláh bizottságot, melynek kebelében meghasonlás tört ki s melynek feloszlatását már a Wekerle-kormány elhatározta, B. végleg megsemmisítette. A felvidékre átcsapó cseh agitáció legalább nagyobb eredményeket nem birt még felmutatni. A kormány teljes nyugalmat birt biztosítani mindenütt, anélkül, hogy szükség lett volna szigorubb rendszabályok alkalmazására. Ez a konzervativ összetartás legjobban kitünt a szocialisták és különösen a mezei munkások mozgalmainak elfojtásában. Nemcsak a fővárosi rendőrség és a csendőrség járt el ebben teljes kiméletlenséggel, hanem a mezei munkásokról szóló, az összes országgyülési pártok által elfogadott törvény is igen határozottan pártját fogja a birtokos osztálynak. Bár az 1897-iki aratás a legrosszabbakhoz tartozott, az állam pénzügyeinek egyensúlya nem ingott meg. Az ausztriai viszonyok bomlása még erősebbnek tüntette fel az egységes Magyarországot és még jobban kiemelte ennek európai jelentőségét. E jelentőséget ismerte el II. Vilmos német császár 1897 szept. 27. tartott hires felköszöntőjében (l. *Vilmos*, XVI. k.). Másrészt Ferenc József királyunknak az az elhatározása, hogy szobrokat emeltet a nemzet nagyjainak Budapesten, teljesen egységesnek mutatta a királyt nemzetével, melynek dicső hagyományait akkor is elismeri, midőn azok nyilt ellentétben állanak családja törekvéseivel. Ily viszonyok közt az 1894. még oly erős ellenzéki szellem az országban szinte megszüntnek látszott.

Csakhamar fordulat állott be, melyet az osztrák állapotok bonyodalmai idéztek elő. A gazdasági kiegyezés megújítása végett a B.-kormány kezdettől fogva tárgyalt az egymást gyorsan felváltó osztrák kormányokkal. E tárgyalások Badeni gróffal teljes eredményre is vezettek; B. Magyarország javára megváltoztatta a fogyasztási adók beszedésében eddig folytatott eljárást; az ausztriaiak viszont azt remélték, hogy a magyar quota felemelése ezért megfelelő kárpótlást fog nekik nyujtani. Csakhogy a két parlament quota-küldöttségeinek alkudozásai az osztrákok roppant túlzott követelései miatt nem vezettek eredményhez. Még nagyobb baj volt az, hogy a német opozició elszántsága Badeni ellenében, mely különösen az 1897 őszi hónapjaiban dühöngő obstrukcióban nyilvánult, teljes lehetetlenné tette a kiegyezés törvényes, a parlamentek által becikkelyezett megkötését, melyet az 1867. XII. t.-c. előir. B. eleinte kötelezőnek tartotta e formát, később azonban, az ausztriai viszonyok gyógyithatlannak látszó zürzavara arra kényszerítette, hogy bele-

nyugodjék abba, hogy a kiegyezés Ausztriában a kormány rendelkezése útján (14. §) lépjen életbe, melyet aztán a Reichsrath elé terjesztenek. Badeninek 1897 nov. 23-án történt bukásakor már csak egy hónap maradt hátra a gazdasági szerződések leteltéig. Igy B., egyetértésben a nemzeti párt vezetőivel, kijelentette, hogy az 1867. XII. t.-c. alapján Magyarország már csak önálló rendelkező jogánál fogva hosszabbítja meg a vámterület közösségét egy évvel, feltéve, hogy ez idő alatt létrejöhet Ausztriával a kiegyezés. Igy éppen az a kormány, melynek kezdettől fogva leghatározottabb célja volt az 1867-iki kiegyezés teljes fentartása, nem járt el annak szavai szerint. De már az új törvény magyarázatánál megszünt a B. és az ellenzék közti egyetértés. Amellett a németek obstrukciójának folytatása Badeni utódai Gautsch, majd Thun alatt is, lehetetlenné tette a kiegyezés végleges megkötését. A tárgyalások egyre folytak és B. még azt az eredményt is kivívta, hogy az osztrák kormány elállott a junctimtól, vagyis elismerte, hogy a quota kérdése és a gazdasági szerződések egészen külön tárgyalandók és intézendők el.

Thun, ki a németek ellenzékét a Reichsrathban sehogy sem birta elcsendesíteni, az ausztriai alkotmány önkényes módosítására és új munkabiró Reichsrath egybehivására gondolt, hogy igy a kiegyezés ezen az úton mehessen végbe. B. útját állotta Thun alkotmányellenes szándékainak és emellett az Ischlben tartott tanácskozások alkalmával törhetetlenül fentartotta Magyarország jogait. E tárgyalásokat Budapesten, majd Bécsben folytatták és fejezték be, hol azon ismeretes, de akkor titokban tartott formulában állapodtak meg (u. n. *ischli klauzula),* hogy ha az 1903. év végéig a két állam között a vám- és kereskedelmi ügyre vonatkozólag kölcsönös megalkuvás nem jönne létre, ugy a magyar törvényhozás újabb határozatáig a tényleges és csak a viszonosságon alapuló gazdasági közösség tartatik fenn. A helyzet feszültségét fokozta a bizonytalanság a quota kérdésében. B. mindig határozottan tiltakozott ama feltevés ellen, mintha a kormány eleve belenyugodott volna a Magyarországra eső százalék jelentékeny fölemelésébe, de azért e gyanut teljesen eloszlatni nem birta. Az ellenzék az 1898 őszén összeülő országgyülésen ügyesen és kiméletlenül felhasználta a helyzetet. A kormány a budget tárgyalását óhajtotta; az ellenzék ezt megakasztotta. Eleinte nem vallotta be az obstrukció szándékát s csak azt hangoztatta, hogy az országgyülés nem engedhet a kormánynak szabad kezet, mig a legényegesebb kérdésben, az Ausztriához való viszony megállapításában, nem lát tisztán. Az osztrák kormányra való tekintet, valamint az u. n. ischli klauzula időelőtti közzétételétől várhatott rossz hatás megakadályozta B.-t az egyre sürgetett döntő nyilatkozatok megtételében. Ezalatt az ellenzéknek annyi elvi és személyes ellentét által elkülönített pártjait összeforrasztotta a B. személye s rendszere elleni közös gyülölet. A Hodossy által szerkesztett feliratot már valamennyien aláirták. A vitából lassankint valóságos parlamenti forradalom fejlődött, aminőhöz hasonlót a magyar országgyülés napjainkig alig látott. Minden incidenst bevontak a vitába; B. ellen legkevésbbé sem válogattak az eszközökben; még azt a királyi elhatározást is, hogy boldogult Erzsébet királyné szobra jusson a Hentzi monumentuma helyébe, ellene fordították. A harc szinte szünet nélkül folyt, és a kormánynak még arra sem lehetett kilátása, hogy a budget helyett legalább két hónapra szóló indemnitást szavazzon meg neki a ház. Ekkor támadt a többség körében az a gondolat, hogy az u. n. *lex Tisza* által a többség párthatározattal a kormánynak eleve is megadja a felmentést a meg nem szavazott költségekkel való kormányzásra vonatkozólag. Csakhogy e terv a többség körében is ellenállásra talált. A pártból kiléptek a disszidensek és ami B. helyzetét legjobban megnehezítette, Szilágyi elnök és mindjárt ezután Láng Lajos alelnök lemondása következtében a képviselőház elnök nélkül maradt, ugy hogy aztán Madarász József vezette mint korelnök az üléseket. A kormány belsejében sem volt már teljes az egyetértés, mit Josipovics horvát miniszter visszalépése tett nyilvánvalóvá. Az ellenzék azt hangoztatta, hogy csak B. eltávozását követeli s hogy nem akarja megtámadni a szabadelvü párti többség egyéb alkotmányos jogait. B. és Horánszky közt ugyszólva személyessé vált a küzdelem, mely párbajra is vezetett (1899 jan. 3.). A törvényhatóságok feliratai az obstrukció ellen és a kormány mellett nem birtak a helyzeten változtatni. Budapest díszpolgárává választotta B.-t, de ez a kitüntetés, valamint a sajtó egy részének tüzes állásfoglalása B. mellett semmi befolyással sem voltak a parlamenti harcra.

Látván, minő kárt okoz az ország érdekének, csak ugy, mint a magyar parlament jó hirének ez az áldatlan tusa, a disszidensek hozzáfogtak a békéltetés munkájához. Ez azonban még akkor is igen lassan haladt előre, midőn a korona megbizásából Széll Kálmán vette azt kezébe. B. kész volt arra, hogy teljesíti a békés kibonyolódásnak az ellenzéktől kitűzött azon előfeltételét, hogy lemond; de követelte, hogy az ex lex állapotban, a melyben az ország a költségvetés elintézetlen voltánál fogva, január 1-én túl volt, a ház szavazza meg még neki az indemnitást. A kibontakozás érdekében a disszidensek is támogatták ezt a kivánságát. Az ellenzék azonban nem tágított azon elhatározásától, hogy inkább a végletekig viszi a dolgokat, hogysem megadja B.-nak ezt az erkölcsi elégtételt. A többség meghajlott. B. kényszerülve volt a lemondás benyujtására (1899 febr. 26.). Távozásakor a király Szt.-István-rendjének nagykeresztjével tüntette ki. A Lipót-rend nagykeresztjét már 1896. nyerte, az ezredéves ünnepély alkalmával. B. maga a közügyektől való távozását nem tartotta véglegesnek: továbbra is az alkotmányos életben «tettekkel tényező» óhajtott maradni. Képviselői mandátumáról azonban lemondott, midőn mint királyi főudvarmester az ország zászlósa lett (1899 márc. 2.). Aki a történteket pártatlanul birálja meg, épp ugy el fogja itélni az obstrukció illegitim eszközét, amint nem találhatja igazolhatóknak azokat a heves támadásokat, melyeket B. személye és hazafisága ellen intéztek. Kétségtelen, hogy nagy érdemeket szerzett, nagy eredményeket vívott ki. Tragikuma abból

eredt, hogy az alkotmányos küzdelmek közepette megfeledkezett ama mérsékletről, mely első sorban a győztesnek kötelessége. MARCZALI.

3. *B. György* gróf, főajtónállómester, szül. Kolozsvárt 1844 jun. 12. Atyja B. Miklós gróf, főpohárnokmester, anyja Bethlen Katalin grófnő. A középiskolát Budapesten végezte, az egyetemet u. o. és Berlinben. Értékes gyűjteménye van műkincsekből. 1875-ig az országgyülés tagja volt. 1875-től fogva a főrendiház tagja, melynek 1884—96. jegyzője volt. Tagja a közjogi és mentelmi bizottságnak. Alapító tagja a heraldikai és a történelmi társulatnak, továbbá az iparművészeti muzeumnak. Elnöke a kolozsvári vöröskereszt-egyesületnek, az erdélyi ev. ref. egyház főgondnoka. 1867. aranysarkantyus vitéz, 1892. kamarás, 1896. v. b. t. tanácsos. Ugyanekkor (márc. 10.) nevezték ki a magyar főajtónállómesteri méltóságra. Mint a vöröskereszt-egyesület Kolozsvár városi választmányának elnöke, az egyesület körül szerzett érdemei elismeréséül 1898 nov. 30. a Ferenc-József-rend nagykeresztjét kapta.

4. *B. Miklós* gróf, főpohárnokmester, szül. Marosvásárhelyen 1801 dec. 28., megh. Budapesten 1894 dec. 17. Tanulmányait 1822. befejezvén, a marosvásárhelyi kir. tábla asszesszora lett. 1836. kinevezték Alsó-Fehér vármegye főispánjává és az maradt 1848-ig. 1848. a mihálcfalvi oláh zavargást le akarván csendesíteni, majdnem orgyilkosság áldozatává lett. Az abszolut korszakban külföldön tartózkodott, azután pedig csak gazdaságával foglalkozott és jótékonyságával nagy népszerüségre tett szert. Megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét és a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot. 1882. főpohárnokmesterré nevezték ki.

A bánhidai Turul-szobor.

Bánfi *Zsigmond*, műtörténetiró, megölte magát 1894 ápr. 13. Holttestét a Gyulára érkező gyorsvonatban találták meg.

Bang *Vilmos*, német filologus, szül. Weselben 1869 szept. 8. Berlinben s több más egyetemeken végezte tanulmányait és jelenleg a löweni egyetemen a nyelvtudomány rendkivüli tanára. Munkái a régi magyar történelemre s nyelvészetre is fontosak; ilyenek: Uralaltaische Forschungen (1890); Die Kök-türkische Inschrift auf der Inschrift des Kül-Tägin Denkmals (1896); Chronologie der alttürkischen Inschriften (Marquarttal, 1897); Die altpersischen Keilinschriften (1893).

Bánhida (II. k.) komáromvármegyei nagyközség mellett annak emlékére, hogy itt győzte le Árpád Szvatoplukot, közelébb emlékszobrot emeltek. A szobor eszméje (kardot tartó turul-madár) Jókai Mórtól és Feszty Árpádtól származott. A szobrot Donáth Gyula tervezte és készitette, az ércmunkálatokat a Zellerin-gyár vezetői hajtották végre. Az egész turul-madár (l. *az ábrát*) vörös rézből van kiverve; magassága lábtól szárnyhegyig 20 m. 84 cm.; a két szárny közti távolság 14 m. 26 cm.

Bánhidy *Sándor* báró, főrendiházi tag, cs. és kir. kamarás, szül. Simándon 1824. Atyja néhai *B. Sándor* kir. tanácsos volt, aki 1859 szept. 14. osztr. bárói rangot nyert, melyet 1876. két fiára, *Albertre* és *Sándorra* nézve Magyarországra is kiterjesztettek. B. 1842—60. a hadseregnek tagja volt, melytől mint őrnagy vált meg. Azóta simándi uradalmainak vezetésével foglalkozik és Arad vármegye közéletében is tevékeny részt vesz. Felesége *Vay* Klára bárónő, Vay Miklós báró, a főrendiház volt elnökének leánya.

Bania, hangszer, l. *Banjo* (II. k.).

Banjaluka, mint kerület (1895) 331,009, mint város 14,789 lak. 1899. görög keleti metropolitát kapott.

Banjo, nagy helység Adamauában (Szudán), az ország legélénkebb és legfontosabb kereskedelmi piaca, mert itt délkeletről délnyugat felé két kereskedelmi út szeli egymást.

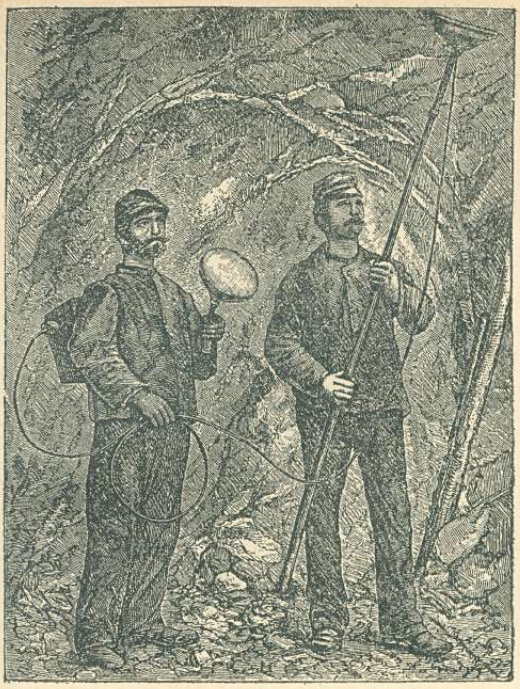

1. ábra. Szállítható villamos vájnavilágítás.

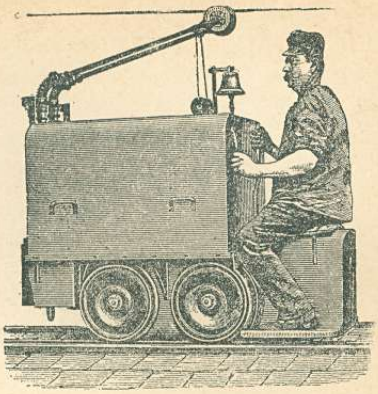

2. ábra. Villamos bányalokomotiv.

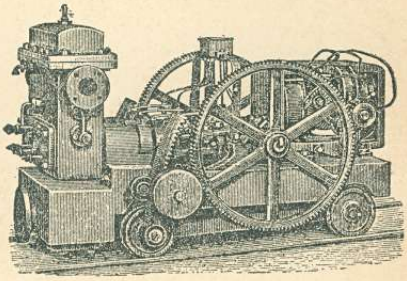

3. ábra. Mozdítható villamos aknaszivattyu.

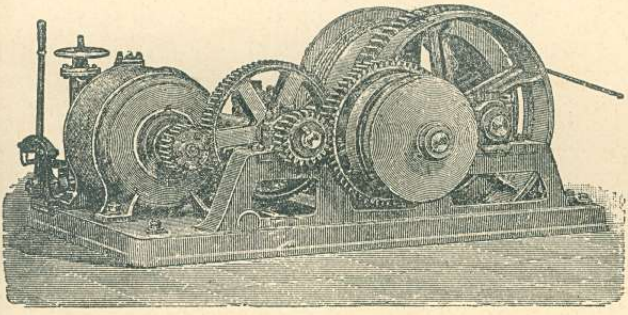

4. ábra. Villamos göngörítő.

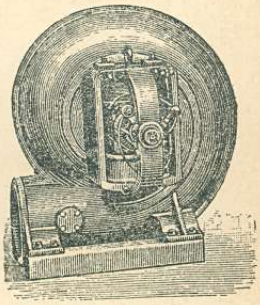

5. ábra. Villamos szellőztető.

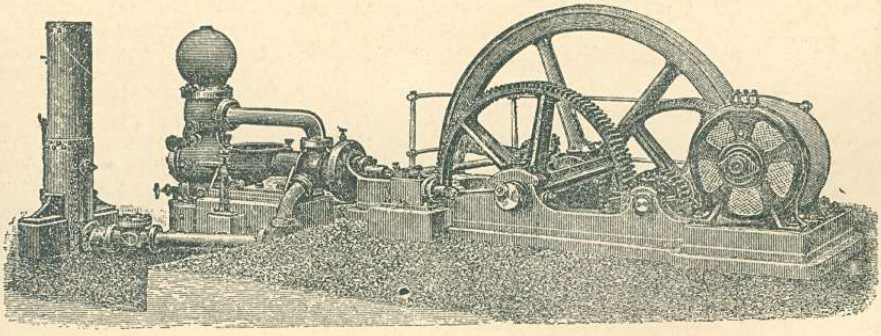

6. ábra. Nagyobb nyugvó elektromos szivattyukészülék.

Bank-holidays, l. *Bankünnepek* (II. k.).

Bánki *Donát*, gépészmérnök, szül. Bánkon (Veszprém) 1859 jun. 6. Középiskolai tanulmányait Budapesten a VI. ker. áll. főreáliskolában 1875. végezte. A kir. József-műegyetemen tanulmányait 1879. fejezte be s ugyancsak ekkor a gépészeti szakosztálynak a centrifugál-regulátorok monografiájára és a gázmótorok leirására kitüzött pályadíját nyerte el. Az 1879—80. iskolai évben az azóta elhunyt Horváth Ignác tanár mellett a műszaki mekanika tanársegéde volt. 1880—82. a m. kir. államvasutak, 1883—91. pedig a Ganz és társa gépgyárában mint gépszerkesztő, majd mint főmérnök működött. Ez időtől constructeur a kir. József-műegyetemen. A szaklapokban megjelent cikkei közül a forgó dinamométerről szólót, mely a magy. mérnök- és épitészegylet közlönyében jelent meg, a nevezett egyesület 1886. a Hollán-pályadíjjal tüntette ki. Ezt az ismertetést több külföldi szaklap közölte. 1899 jan. 28 óta nyilvános rendes tanár a kir. József-műegyetemen. Az utóbbi években kimutatta, hogy a hőmótoroknál nem a Carnot-féle körfolyam a legracionálisabb; az elméletileg nyert eredményeket gyakorlatilag saját szerkezetü petroleum-mótorában valósította meg. E lexikonba több műszaki tárgyu cikket irt.

Bankok. A hazai B. (II. k. 585. old.) kimutatásainak kiegészítésére szolgálhatnak az 1890—1894. terjedő öt évi időszak következő adatai:

Év	Bankok száma		Alaptőke	Tartalék-tőke	Befizetett alaptőke a névérték %-ában	Takarék-betétek	Jelzálog-kölcsönök	Váltóhitel	Előleg-üzlet	Érték-papirosok
	az év végén	egy bank hány km²-re esett	1000 frtokban			1000 f r t o k b a n				
1890	170	1,646	46,746	7,803	15·84	91,551	40,092	85,705	30,667	15,367
1891	188	1,488	56,546	9,924	17·55	106,209	43,761	102,876	40,352	20,003
1892	202	1,385	60,307·	12,779	19·53	113,403	51,453	120,417	49,122	23,684
1893	225	1,243	68,497	13,982	20·64	118,492	58,910	127,102	—	24,333
1894	241	1,161	73,826	17,679	23·98	122,037	64,591	127,493	—	24,075

Igen érdekes hazai bankjaink kamatlábjainak alakulása; az utolsó 25 év alatt e tekintetben általában erősen csökkenő irányzat mutatkozik. 1875-ben 85 bank közül csak 35-nek a minimális kamatlábja volt 10%-on alul, a maximális kamatláb pedig csak 14 banknál állott 10%-on alul, 71-nél ellenben ezen fölül emelkedett; 1894-ben 234 bank közül csak 6-nak a minimális kamatlábja érte el a 10%-ot s csak 37-nél emelkedett a maximális kamatláb 10%-on felül. Ezekkel arányosan csökkent természetesen a betéti kamatláb is.

A B. nyeresége brutto összegben az említett 25 év alatt megötszöröződött; 1875-ben 2·8 millió frt volt, 1880-ban 3·1, 1885-ben 4·1, 1890-ben 6·2 s 1894-ben 10·0 millióra emelkedett. A legalacsonyabb tiszta nyereség a részvénytőke 5·20%-ának, a legmagasabb tiszta nyereség pedig 14·49% kamatozásnak felelt meg. V. ö. Közgazdasági Lexikon (I. köt. 330. old.). z. z.

Banks *Nathaniel Prentiss*, amerikai államférfiu, megh. 1894 szept. 1.

Bankul-olaj, l. *Aleurites* (I. k.).

Bankura, a brit-indiai Bengália tartomány Bardoon kerületében levő város, (1891) 18,743 lak.

Banküglyet, a pénz- és hitelforgalom közvetitésére szolgáló ügylet. Hogy mi tekintessék B.-nek, arra csakis a gyakorlati élet felfogása irányadó. Ily értelemben tehát B. a bankok, illetve bankárok által kötött ügylet, továbbá nemes fémek adásavétele, állami és más nyilvános kölcsönök közvetitése, pénzbetétek elfogadása, értékpapirok kibocsátása, letétek kezelése, vállalatok alapitása, stb.

Bánosovra, kisközség Szerém vármegye itoki járásában, (1891) 923 lak., l. *Kő* (X. k.).

Banquette, l. *Bankett* (II. k.).

Bant, község Jever oldenburgi j.-ban, Wilhelmshaven közelében, vasút mellett, (1895) 11,360 lakossal.

Bantama, l. *Kumasszi.*

Bánya (II. k., l. a *mellékelt képet).* Ujabbi időben villamos erőátvitellel kezdik munkába hozni a B.-kban használt gépeket. Ezt az eljárást főként az teszi indokolttá, hogy az erőt szolgáltató gép kint, a föld fölött van, az áramvivő drótok a B.-ban kevés helyet foglalnak el, a gépek mozgását mégis sikeresen végzik, különösen pedig, hogy robbantó lég mellett is használhatók. Ugy a göngörítők, mint a lokomotivok villamos erővel hozzák mozgásba a csilléket. A göngörítők fogaskerékszerkezetét *(4. ábra)* villamos mótor szabályozza, hasonlókép a B.-lokomotivokat is *(2. ábra).* Különösen előnyös a villamos erő használata az aknaszivattyuknál *(3. ábra)*, melyeknek helyét gyakran kell változtatni. Az ilyen szivattyuknál, melyek vizszintesen mozognak, a mótort a szivattyuval közös készüléken állitják föl s a tárókban sineken viszik előre-hátra. De nagyobb, nyugvó szerkezetü szivattyuknál *(6. ábra)* is előnyösnek bizonyult a villamos indítás. Az *5. ábrában* bemutatott villamos szellőztetőknél a mótort a szellőztető tengelyében helyezik el. A B.-k *világítására* a villamos áram használata határozottan a legalkalmasabbnak bizonyult. E célra izzó lámpát használnak, mely a körlégtől el levén zárva, a robbanás veszélyét eleve kizárja. Tekintetbe kell venni azután azt is, az izzó lámpák javára, hogy azokat nem kell gyujtani, sem tisztogatni, valamint azt, hogy ezek a lámpák nem rontják a B. levegőjét. Az is nagy előnye az izzó lámpának, hogy romlott levegőjü B.-ban is egyaránt világit s igy a B.-munkások mentése alkalmával különösen jónak bizonyult. A vájnák megvilágitására hordozható lámpákat *(1. ábra)* készitettek, melyekhez szintén hordozható akkumulátorok szolgáltatják az áramot. A B.-ban való szállitás különböző módjait l. *Szállitás.*

Bányafa, a bányában kivájt üregek, u. m. aknák és tárók kibélelésére szállitó művekhez, szi-

vattyukhoz stb. használtatik s áll tárófából 2—3½ m. hosszusággal s 15—25 cm. vastagsággal (támasztó oszlopok és kapocsfák) és aknafából 12—16 m. hosszusággal és 25—35 cm. vastagsággal (vékony) s ennél nagyobb méretekkel (vastag). L. *Acsolat* (I. k.). CSY.

Bányai ev. egyházkerület (II. k.). Az 1891—1894. evang. zsinat 1894 okt. 10. szentesített törvénye szerint jelenleg a következő 9 esperességből áll, u. m. 1. a békési, 2. az arad—békési, 3. a csanád—csongrádi, 4. a budapesti, 5. a pestmegyei, 6. a bács—szerémi, 7. a bánsági, 8. a zólyomi és 9. a turóci esperességből. Ezen esperességekben 148 anya- és 114 leányegyházban összesen 363,740 lelket számlál, kik 161 rendes és 27 segédlelkész gondozása alatt állanak. Egyházkerületi felügyelője 1898 okt. 18. óta *Zsilinszky* Mihály, jelenleg kult.-min. államtitkár. Püspöke 1890 óta pilisi *Sárkány* Sámuel.

Bányalég, l. *Bányagáz* (II. k.) és *Metán* (XII. köt.).

Bányász-kongresszusok. 1890 óta évről-évre tartottak a bányászok olyan *nemzetközi képviseleti* B.-at, amelyeken a munkásvédelem és a kereseti rend fontosabb kérdéseiről vitatkoztak és határozatokat is hoztak. Valamennyi munkásmozgalom közül a bányászok kongresszusi szervezete rendezte eddigelé a legtöbb nemzetközi összejövetelt; igy 1890. Jolimontban (Észak-Amerika, Illinois állam), 1891. Párisban, 1892. Londonban, 1893. Brüsszelben, 1894. Berlinben, 1895. ismét Párisban, 1896. Aachenben, 1897. Londonban másodszor. E kongresszusok fontosságát legjobban igazolja az, hogy azokon 70—80 delegátus 1 millión felüli bányamunkást képvisel. Maguk a kongresszusok nem szociáldemokrata elveket vallanak, sőt egyes alkalmakkor határozottan ki is jelentették, hogy céljaikat a fennálló társadalmi rend keretei között akarják elérni. Ezt a nyilatkozatot a többségben levő angol banyamunkások vitték keresztül, a kik legnagyobb részben az angliai régi bányaművek állandó alkalmazottaiból kerültek ki, jóllehet a kontinentális államok bányász-képviselői nem egyszer valloltak a B.-on is szocialista elveket. Legfontosabb tárgyalásaik voltak az eddigi B.-nak a női és a gyermeki bányamunkának megtiltásáról, a bányafelügyeletről, a normális munkaidőről, a baleset elleni munkásbiztosításról, a termelés szabályozásáról, a bányászat államosításáról, a bánya-társládakról, az orvosi állomásokról, a szabad egyesületi jogról stb. E tárgyalások közben igen sokszor a legellentétesebb nézetek ütköztek össze egymással s a hozott határozatok csak ritkán voltak az egész bányamunkás-osztály nézeteinek kifejezői.

Bányavasút, l. *Szállítás*.

Bao-Thani, l. *Lao-Kai*.

Baptisták (II. k.) száma Magyarországon 1899. mintegy 8000-re rug; azoknak és családtagjaiknak a száma pedig, kik a baptista istentiszteleteket látogatják és igy a B.-kal tartanak, 20—25,000-re tehető. Legtöbben vannak közöttük magyarok, azután románok, de vannak német és szláv ajku gyülekezeteik is, vannak a tagok között szerbek és horvátok is, de kevés számmal. Ez idő szerint három folyóiratot adnak ki, mindeniket magyar nyelven; hitszónokaik kiképzésére Budapesten készülnek iskolát alapítani. Negyedik általános országos értekezletüket 1899 febr. tartották Budapesten. Az egyik országos értekezlettől a másikig egy választott bizottság vezeti a felekezet ügyeit. Az 1895. XLIII., a vallás szabad gyakorlatáról szóló t.-c. feltételei teljesítésével a törvényesen elismert vallásfelekezetek sorába léphetnek. A törvény idevonatkozó rendelkezéseit l. *Vallásfelekezet* (XVI. k.).

Bar (II. k.), az angol birósági ülésteremnek az az elkerített része, amelyen belül a biróság tisztviselői, továbbá azok az ügyvédek (barrister), kik egyúttal a királynő tanácsosai (queen's council), végül a rend fentartására ügyelő sergeantek foglalhatnak helyet. V.

Bara, félig nomád néptörzs Madagaszkár hegyek borította belsejében.

Barabás, 1. *Béla*, országgyülési képviselő, szül. Aradon 1855 dec. 12. A gimnáziumot szülővárosában, Nagyszebenben és Kolozsváron, a jogot a budapesti egyetemen végezte. Mint egyetemi polgár egy éven át az egyetemi olvasókör elnöke volt. Miután jogi tanulmányait befejezte, tiszteletbeli megyei aljegyző lett, később a megyei árvaszéknél irattáros és kisegítő előadóként működött 1883-ig. 1887. Aradon megnyitotta ügyvédi irodáját. Mint a függetlenségi és 48-as párt tagját a gyomai kerület 1892. és másodízben 1896. képviselőnek választotta meg. Tagja az igazságügyi bizottságnak és a függetlenségi és 48-as párt körjegyzője. Utóbb Arad városának közügyeiben tevékeny részt vett mint a törvényhatósági bizottság tagja. 1881. hetedmagával gyüjtés által rövid idő alatt létesítette az aradi tizenhárom vértanu kivégeztetési helyén emelt emlékdombot. Egy ideig az Arad és Vidéke politikai napilapot is szerkesztette.

2. *B. Miklós*, megh. Budapesten 1898 febr. 12. Sok vázlatot s a magyar művészet történetére vonatkozólag igen érdekes följegyzéseket hagyott maga után. Síremléke javára 1899 okt. a budapesti műcsarnokban kiállítást rendeztek műveiből.

Barábra, l. *Berábra* (III. k.).

Baráka, 450—520 km. hosszu időszakos folyó, mely Észak-Abisszíniából észak felé a B. törzs és a Beni Amer területén folyik keresztül, torkolatánál deltát alkot, a Vöröstengert azonban ritkán éri el. B.-től jobbra Tokar alatt van *El-Teb* oázis, hol az angolok 1884 febr. 29. a mahdistákat leverték.

Barakonyi *Kristóf*, homok-szent-györgyi ref. lelkészt a b.-somogyi ref. egyházmegye 1898 jan. 20-án esperesévé választotta.

Barandon *Károly*, német tengernagy, szül. Pomerániában 1844-ben. 1863. lépett a porosz tengerészetbe, melyben 1868. alkapitány lett. 1887. kapitányi rangra emelkedett, 1889—94-ig a torpedó-ügyosztályt vezette, 1894. ellentengernagy, 1896 nov. tengernagy és egyúttal a német tengerészet táborkarának főnöke lett. M. L.

Baranetz, l. *Szittyabárány* (XV. k.)

Baranov, sziget, l. *Sitka* (XV. k.).

Baranya *vármegye* (II. k.) területe a legújabb adatok szerint 5133 km², lakóinak számát (1898)

332,900 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 sz. kir. város, 9 nagy- és 348 kisközség. A szolgabirói járások száma 7, a körjegyzőségeké 68. Puszta, telep és major van 486. A vármegye (és a területén fekvő Pécs sz. k. város) területén van 5 kórház 481 ágygyal; egész területén működik 79 orvos, 82 okl. bába és 38 gyógyszerész. Van 119·9 km. állami és 622·6 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 103·5 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 303·5 km., miből 151·2 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 50. Van 103 posta- és 39 táviró-hivatal, továbbá 133 távbeszélőhivatal, illetve állomás. A vármegye területén fennáll 2 bank, 6 takarékpénztár és 19 szövetkezet, összesen 4.532.500 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 463, köztük 1 jogakadémia, 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 13 különféle szakiskola, 2 tanítóképző intézet, 425 népiskola, 14 kisdedóvó, 4 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 51,366 tanuló látogatta. V. ö. *Várady* Ferenc, Baranya multja és jelene (2 köt., Pécs 1898—99). TH—V.

Baranyai Decsi *János*, l. *Decsi* (2., V. k.).

Báránybénaság, l. *Bénaság* (III. k.).

Bárányhártya, l. *Amnion* (I. k.) és *Magzat* (XI. k.).

Barátfóka, l. *Fókák* (VII. k.).

Baráth *Ferenc* (2., II. k.). Újabb műve: *Irodalmi dolgozatok* (Budapest 1895).

Baratieri *Oreszlesz*, olasz tábornok, szül. Condinóban (déli Tirol) 1841 nov. 13. Trientben és Meranban folytatta gimnáziumi tanulmányait, de 1859. kihágás miatt a merani gimnáziumból kizárták. Erre Garibaldi zászlaja alatt előbb a Bourbonok ellen harcolt (1860), majd 1866. déli Tirolban az osztrákok ellen. A hadjárat után az olasz hadseregbe lépett és 1887—88. San-Marzano alatt mint bersaglieri-ezredes Eritreában szolgált. 1891. a gyarmat kormányzójává tették. 1894 jul. 17-én hatalmába kerítette Kaszalát, 1895 jan. pedig Mangasa Raszt verte meg. Mint altábornok Adigrat kastélyt erősbítette meg és okt. 9. az Antalo melletti magaslatokon újabb diadalt aratott az abisszíniaiak fölött, mire Masszauába tért vissza. De még az év végén megfordult a kocka. Előbb (dec. 8.) Toselli őrnagy hadosztálya szenvedett kudarcot Amba-Aladsinál, majd 1896 jan. 22. Makalle fellegvár veszett el és midőn B. végre egész seregével megmozdult, az olaszok Aduánál márc. 1. ügyetlenül rendezett felvonulása és a talajviszonyokban gyökeredző nehézségek folytán döntő vereséget szenvedtek Menelik négustól. Az olasz kormány B.-t azonnal elmozdította állásától és *Baldisserát* (l. o.) nevezte ki helyébe. Őt magát pedig hadi törvényszék elé állították, mely azonban jun. 12. felmentő ítéletet hozott. B. erre állásáról végkép lemondott (aug.) és szülőföldére, majd Arcóba, 1899 (febr. 1.) pedig Velencébe költözött. Újabban magatartását védelmezni igyekezett. 1899 jan. pedig a Revue des deux Mondes-ban Angliáról és az abisszíniai kérdésről értekezett. Afrikában való szereplését megirta: Memorie d'Africa c. könyvben (Torino 1897—98). M. L.

Barátkeselyü (állat), l. *Keselyüfélék* (X. k.).

Barbados sziget lakóit (1896) 189,000-re becsülték. Az iskolák száma 1896-ban volt 185 elsőfoku népiskola 15,052 tanítványnyal, 5 másodfoku iskola, benne egy leányok számára; a Codrington collegenak 13 hallgatója volt. 1896-ban 441 cukorfinomító és 12 rumégető állott fenn. A halászat 370 csónakban mintegy 900 személyt foglalkoztatott. 1896-ban volt a bevétele 177,032, a kiadása 184,020, a kivitel értéke 758,228 (cukor 436,551, melassz 122,023), a behozatal értéke 1.048,887 (pamutáruk 115,838, liszt 56,510, rizs 63,618) sterling font.

Barbarics *Róbert*, a ciszterci rendbe lépett 1874 szept. 17., fogadalmat tett 1880 jul. 16. Pappá szentelték 1880 jul. 20. Tanár volt Székesfehérvárt, Egerben, Baján, Zircen, 1892-től Pécsett. Az általa átdolgozott Ihász G. magyar nyelvtana 1885—99-ig 29 kiadást ért. V. ö. *Békefi* R., Emlékkönyv (1896.). Z—R.

Barbaricum Promontorium, l. *Espichel*.

Barbédienne *Ferenc* megh. 82 éves korában Párisban 1892 márc. 21.

Barbella *Konstantin*, olasz szobrász, szül. az Abruzzókban levő Chietiben 1852 jan. 1. Szülőföldjének festői népies tipusait a természet után agyagba mintázta. Ezek a kis terrakotta-munkái oly tetszést keltettek, hogy a chieti-i szinház számára több szobrocska készítésével bizták meg. Szélesebb körökben akkor vált ismertté, amikor az 1877-iki nápolyi kiállításon nagy sikert aratott Szerelmi dal cimü terrakotta-csoportjával, mely azóta valamennyi nagyobb európai mükiállításon szerepelt. B. müveit, melyek közül a Vallomás, a Csók, az Április stb. terrakotta- s bronzmásolatokban Európában meg Amerikában nagyon elterjedtek, nagy technikai képzés mellett üde báj és egészséges realizmus jellemzik.

Barberton, város Transzvál Lydenburg nevü járásban az északi határ közelében, hegyes vidéken, mintegy 4000 lak. Graham *Barber* 1885. alatotta. Közelében vannak a Mauch által 1870. felfedezett De Koop nevü aranymezők, amelyeken 1893-ban 2099 kg. aranyat ástak.

Barbi *Alice*, olasz operaénekesnő, 1894. nőül ment Bary-Wolff orosz báróhoz s azóta csak ritkán és csupán jótékonysági célból lép fel.

Barbier *Gyula* (3., II. k.), francia szinmüiró, mint a Dreyfus-pör miatt elitélt Zola elvtársa, a becsületrendből önként kilépett (1898).

Barbieri *Ferenc Asenjo*, spanyol zeneszerző, megh. Madridban 1894 febr. 19.

Barbitursav $C_4H_4N_2O_3 + H_2O$, szintelen kristályokat alkot, melyek meleg vizben oldódnak. Megolvadás által szétbomlik; forró káliluggal hugyanyt és malonsavat ad. Keletkezik, ha alloxantint vitriololajjal főzik. VÉRT.

Barboux (ejtsd: barbú) *Henrik Márton*, francia jogtudós, szül. Châteaurouxban 1834 szept. 24. Középiskolai és jogi tanulmányait szülővárosában, Orléansban és Párisban végezte. 1859. ügyvédi diplomát szerzett. Különösen pénzügyi természetü pörökben nagy hirre tett szert. Az 1894-iki Panama-pörben a két fő vádlott, Lesseps Ferdinánd és Károly védője volt. Törvényszéki beszédeit Discours et plaidoyers (2 köt., 1889—94) cimmel adta ki. Külön jelent meg: Affaire de Pa-

nama, plaidoirie pour MM. Ferdinand et Charles Lesseps (1893).

Barcarés, kikötő, l. *Saint-Laurent-de-la-Salanque* (XIV. k.).

Barca-Újfalu, nagyközség Brassó vármegye felvidéki járásában, (1891) 1012 magyar és oláh lakossal.

Barcsay, 1. *Domokos*, országgyülési képviselő, szül. Nagy-Szebenben 1848 dec. 13. Miután tanulmányait szülővárosában bevégezte, rövid ideig katonáskodott, de csakhamar visszatért a polgári életbe és Kolozs vármegyében a közélet terén buzgó tevékenységet fejtett ki. Ennek elismeréséül a király a főrendiház élethossziglan való tagjává nevezte ki. A bánffy-hunyadi kerület 1892. és 1896. képviselőjévé választotta. A szabadelvü párt hive.

2. *B. József*, a főrendiház tagja, cs. és kir. kamarás, szül. Nagy-Szebenben 1840 febr. 27. Középiskolai tanulmányait Kolozsvárott, a jogot Nagy-Szebenben, a törzstiszti és hadi iskolát Bécsben végezte. Nagy utazásokat tett Oroszország kivételével egész Európában, Algériában, Marokkóban és Kis-Azsiában. Mint a 3-ik számu dzsidásezred tisztje részt vett az 1859-iki olasz hadjáratban, 1866. pedig egy század élén a porosz háboruban. 1872. első osztályu százados, 1879. magyar kir. testőr lett. A király 1885. a főrendiház életfogytig való tagjává nevezte ki. A magyar vöröskereszt-egyesület szervezésénél Károly Lajos főherceg védnökhelyettes mellett öt esztendeig működött.

3. *B. Kálmán*, országgyülési képviselő, szül. Maros-Solymoson 1839 jun. 27. Első nevelői Teutsch Dániel későbbi lutheránus püspök és Stükösd magyar teologusok voltak. Középiskoláit a nagyszebeni és medgyesi ág. ev. szász gimnáziumokon, jogi tanulmányait a nagyszebeni jogakadémián s a bécsi és budapesti egyetemeken végezte. 1867. belépett a belügyminisztériumba mint fogalmazó. 1869—72. mint a Deák-párt tagja a hátszegi kerület képviselője volt. 1873—75. külföldön, többnyire Párisban élt. 1875—77. az erdélyi kataszternél hivatalnokoskodott. 1878—91. Hunyad vármegye alispánja volt s ez idő alatt igen sok közművelődési és emberbaráti intézményt létesített, valamint kiváló szolgálatot tett a Magyar- és Oláhország közti határrendezéseknél. 1892 óta szabadelvüpárti programmal a dévai kerületet képviseli. Tagja a közigazgatási bizottságnak. A III. oszt. vaskorona-rend tulajdonosa.

Bárczay-*család*, a családi levéltár szerint a XIII. sz. elején *Barcha* nevezet alatt a jelenlegi Barca helységben éltek. Címerlevelet *B. László* 1421. Zsigmond királytól kapott. A család nevezetesebb tagja: *András* 1461. Abaúj vármegye alispánja, beregi várnagy és ónodi várkapitány, *János* egri kanonok, itélőmester s Mátyás király jegyzője. *István* Mátyás királytól pallosjogot kapott. *János* 1593. az Eger alatti táborban török fogságba esett, de megszökött. 1605. Bocskay követtül küldte Budára. *Ferenc* 1648. országos követ, később Abaúj vármegye alispánja.

B. Oszkár, hadtörténeti és heraldikai iró, a m. t. akadémia irattárnoka, főtitkári segéd, szül. 1847., megh. 1898 ápr. 12. A honvédségnél szolgált, melyet századosi ranggal hagyott el. Szoros barátság füzte Csergheő Géza, heraldikai tudományunk kiváló művelőjéhez, ki őt a heraldikai tudomány művelésének megnyerte. A katonaságtól megválva, teljesen a tudományos búvárkodásnak szentelte magát. Első nagyobb műve *A hadügy fejlődésének története* (1895. 2 köt.). Heraldikai és genealogiai dolgozatai 1891-től kezdve a Turul hasábjain láttak napvilágot, 1894 óta Csergheővel együtt, majd ennek halála után egyedül a Siebmacher-féle Wappenbuchban az erdélyi nemesi családokat tárgyaló részt szerkesztette. 1895. a magyar heraldikai és genealogiai társaság igazgató választmányának lett tagja. Utolsó munkája *A heraldika kézikönyve*, mely a m. t. Akadémia kiadásában jelent meg 1897. Nekrologja megjelent a Turul 1898. évfolyamában. E lexikonba hadtörténeti cikkeket irt.

Bardeleben *Henrik Adolf*, német orvos, megh. Berlinben 1895 szept. 24.

Bardii gróf, e cimet *Bourbon Henrik* herceg, Róbert parmai herceg öcscse viseli, szül. Parmában 1851 febr. 12.; első neje *Bourbon Lujza* hercegnő (megh. 1874.); második neje *Adelgunda* braganzai hercegnő (szül. 1858 nov. 10.).

Bardisz, Girgeh egyiptomi tartomány kerületi székhelye, a Nilus balpartján, (1882) 8063 lak. 1799 ápr. 6. a franciák itt győzelmet arattak az egyiptomiakon.

Bardja, l. *Smerdis* (XV. k.).

Bárdoló gépek, l. *Húsvágó gépek* (IX. k.).

Bárdossy *Ilona* 1897. megvált a budapesti m. kir. operaháztól, de 1899 szept. újra visszaszerződött.

Bardoux *Agénor*, francia államférfi, megh. Párisban 1897 nov. 23.

Baretti *Eraldo*, olasz drámairó, szül. Mondoviban 1846. Jelenleg Rómában él. I fastidj di un grand' uomo (1887) c. politikai drámája nagy feltünést keltett. Arnulfival együtt irt tendenciózus drámája: I Duchi di Nemi (1887) a római erkölcsöket festi. Müveit piemonti tájszólásban irja.

Bareuther *Ernő*, osztrák politikus, szül. Aschban (Csehország) 1838 jan. 19. Prágában és Bécsben jogtudományt tanult és Bécsben ügyvédi irodát nyitott. 1871. a csehországi tartománygyülés tagja lett, 1873. pedig Eger város képviselője a birodalmi gyülésen. Eleinte az egyesült balpárthoz tartozott, később a német nemzeti szövetséghez.

Barfod *Pál Frigyes*, dán iró és politikus, megh. Kopenhágában 1896 jun. 16.

Bargiel *Voldemár*, német zeneköltő, megh. Berlinben 1897 febr. 23.

Barii gróf, e cimet *Bourbon Pascal* herceg, Alfonz casertai gróf öcscse viseli, szül. Casertában 1852 szept. 15-én; 1878 nov. 20. morganatikus házasságot kötött *Marcoley* Blanche Lujzával (szül. 1848 aug. 27.).

Baring *Evelyn* sir, l. *Cromer*.

Baritiu *György*, román iró és politikus, megh. Nagy-Szebenben 1893 máj. 14-én. 1892. a románság azzal tisztelte meg, hogy 80-ik születésnapja fordulója alkalmából egy arcképét viselő bronz emlékéremmel lepte meg.

Bariumklorid (II. k.). Dieckerhoff ajánlatára újabban a lovak kólikás megbetegedései ellen

alkalmazzák, a beteg nagyságához viszonyítva 0·50—1·25 gr. adagban a nagy nyaki vivőérbe fecskendezve. Rendszerint néhány perc, fél óra alatt igen erélyes bélösszehúzódást vált ki és ezzel, ha a bélsár kiürülésére egyáltalában meg van a lehetőség, hamar megszünteti a székrekedést, felfúvódás vagy bélelzáródás esetén azonban gyomor- vagy bélrepedést okozhat s azért alkalmazása nagy óvatosságot, illetőleg az alkalmas esetek gondos megválasztását igényli. HUTYRA.

Barkly East, kerület a Baszuto-földön (Fokföld), 4050 km² ter., (1891) 8208 lak., akik közt 4090 fehérbőrű. Főhelye Barkly, (1891) 876 lak.

Barkly West, kerület Ny.-Griquaföldön (Fokföld), Kimberleytől és a Vaal folyótól É-ra, 10,422 km² ter., (1891) 17,400 lak., akik közt 3400 fehérbőrű. Főhelye Barkley (1000 lak.), a gyémántmosás egyik középpontja.

Barkó vára, Zemplén vármegyében Sztárától É-ra a Laborc mellett állott. A XIII. sz.-ban épült. 1316. ura, Petnefia Péter, fellázadt a király ellen, e miatt Ákos Mikcs, a későbbi hires bán, ostrom alá vette és megvívta. Nemsokára a Drugeth-családé lett s ez birta 1486-ig. V. ö. Anjou-kori okmánytár (II. 38., 422., 445.); *Csánki,* Magy. tört. földr. (I. 333.). KAR.

Barlaam és Josaphat, hires vallásos tárgyu középkori regény, mely nagy népszerüségre jutott és a legtöbb európai nemzetnek irodalmában feltalálható. Tárgya az, hogy Barlaam, egy ázsiai remete miképen téríti meg Josaphát indus királyfit. A regény tartalma dióhéjban a következő: Avennir, India királya nagy és elkeseredett ellensége a kereszténységnek. Mikor aztán Josaphat nevü fia születik, a jósok azt jövendölik az apának, hogy ez a gyermek hive lesz a kereszténységnek. Hogy ez meg ne történhessék, egy elzárt palotában, az egész világtól elkülönitve nevelik, egyúttal közlik vele a pogány világ tudásának színét-javát. Josaphat felnőtt, megtudja elzárkózottságának okát és erélyesen követeli, hogy szabadon éll essen és saját belátása szerint tehessen. Mikor ezt elérte és mindenkivel szabadon érintkezhetik, következetesen arra tör, hogy mindent megismerjen, amit előtte eddig titokban tartottak. Ekkor jelenik meg szine előtt a bölcs Barlaam, még pedig ékszerész alakjában. Valamennyi drágaköve közül a kereszténységet mutatja be neki legbecsesebbnek s oly ékesszólással ajánlja neki, hogy a királyfi végre is megkeresztelkedik. A király a pogányság legkiválóbb bölcseit és legügyesebb varázslóit küldi ki, csakhogy Josaphatot a keresztény hittől eltántorítsa, mind hasztalan. Akkor aztán Josaphat és atyja, Avennir megosztoznak az országon, ki-ki saját hite szerint uralkodik, de mig a királyfi részében áldás kél az elvetett hitnek magvaiból, addig Avennir király lépéseit csapások és balsikerek jelzik. Végre az öreg király is megtér és mint zarándok hal meg. Ekkor Josaphat is leteszi a koronát, zarándoknak megy a pusztába, győzedelmesen szembeszáll mindenféle kisértésekkel, találkozik kedves Barlaamjával, kinek szemét lefogja s kinek sírját gondozva, maga is mint szent hal meg. Ez a regény nem egyéb, mint Buddha életének keresztény szellemben átdolgozott története. Ősforrásai buddhista hagyományok, melyeknek alapján Damaszkusi János az ifjabbik, az antiochiai patriárka 1090 körül egy szöveget dolgozott ki (megvan Boissonade «Anecdota»-inak IV. köt.). Ámde már a középkor első idejében létezett egy latin fordítás, melynek alapján három verses regény készült francia nyelven. Szerzőik: *Chardry* anglonormann trouvère a XIII. sz.-ban (kiadta Koch, Heilbronn 1879); *Herbert* és *Gui de Cambrai* (kiadták Zotenberg és Meyer, Stuttgart 1864). Viszont valamely É-i francia, avagy provencei eredetiből készült a XIV. sz.-beli olasz *Storia de S. Barlaam* (utolsó kiadása Róma 1816), mig egy a fentebb említettől különböző latin fordítás után dolgozták át a történetet spanyolra (Madrid 1608), cseh nyelvre (Prága 1593) és lengyelre (Krakó 1688). A három német feldolgozás közül tartalmilag és alakilag a legjelentékenyebb az, mely a XIII. sz.-beli *Rudolf von Ems*-é (XIV. k.) Az izlandi *Barlaams-Saga* és a XV. sz.-beli svéd népkönyv *(Barlaam och Josaphat,* kiadták Keyser és Unger, Kristiania 1851) a német feldolgozások hatásának világos nyomait mutatják. Valamelyik idegen feldolgozás révén aztán a magyar népkönyvek közé is behatolt ez a történet, melynek legújabb magyar kiadása a következő: Szent Barlaam remetének és Szent Josaphat indiai királynak élete (Esztergom 1830).

Irodalom. Heinrich Gusztáv, A német irodalom története, I. köt. 531. s köv.; Beöthy Zs., A magyar szépprózai elbeszélés, I. 3, 28, 36, 71, 130, 172. (a 28. és köv. oldalon a históriának a Kazinczy-kodexben lévő fordítása van tárgyalva és jellemezve); Horváth Cyrill, Nemzeti irodalmunk a reformációig, Kath. Szemle, V. köt. 1891, 438—447. old.

Barlang (II. k.). A barlangokat a tudomány embere minden időkben figyelmére méltatta, míg a müveletlen nép félt tőlük. A régibb irók a B.-okat csupán mint természeti sajátszerüséget tárgyalják, és pedig gyakran erős túlzással, idevágó elméleteik pedig koruk szelleméhez mértek. Tulajdonképeni tudományos B.-kutatásról csakis azóta lehet szó, amióta (1766) dr. Heumann a gailenreuthi B.-ban talált csontdarabok valódi természetét felismerte, nézetét (1774) Esper és 1810. Goldfuss a legszélesebb körökben terjesztette el. Az antropologiai-prehisztorikus kutatást Boucher de Perthes Franciaországban és Schmerling Belgiumban alapították meg (1836 és 1832). A többi nemzetek csak később fogadták el ezek tantételét az ember egyidejüségéről a diluviális állatvilággal, amit különben Esper már 1774. gyanított. Bizonyító anyagát a gailenreuthi B.-ból Buckland 1816. Angliába vitte. Ennek egy része Dawkins szerint még az oxfordi muzeumban található. Ez idő óta nem volt oly decennium, amelyben a B.-kutatás újabb eredményeket ne jegyzett volna föl. Újabban (1850 óta) sokat lendítettek rajta: Schmidl Adolf dr. s később Hochstetler Ferdinánd dr. Ausztriában, Fraas és Quenstedt Württembergben, Gümbel, Ranke és Zittel Bajorországban, akik a dolog gyakorlati oldala mellett annak elméleti részét sem hagyták figyelmen kivül.

Legújabb időben a gyakorlati B.-kutatást geográfiai (földalatti, hidrográfiai kutatás) és technikai célokra úgy magánemberek, mint testületek és állam, mind behatóbb figyelemben részesitik.

Ezen munkálatok legfontosabbjai geográfiai szempontból a Reka folyó folyásának kikutatása Triesttől északra a német és osztrák Alpenverein tengerparti osztálya részéről, technikai tekintetben pedig az osztrák földmívelési miniszterium munkálatai Krajnában, továbbá a krajnai kormányzat munkálatai ugyancsak Krajnában, a boszniahercegovinai kormányzat munkálatai vidékük katlanvölgyeiben s a görög kormány munkálatai Arkádia katlanvölgyeiben, amely munkálatok által a földalatti viszonyok jelentékeny lépéssel haladt előre.

A B.-kutatás középpontja jelenleg Páris, ahol a Société de Spéléologie (elnöke Bonaparte Roland herceg) székhelye van, s mint egyesületi közlönyt a Spelunca c. negyedéves folyóiratot (francia nyelven) adja ki; időközönként füzeteket is bocsát közre, melyek egyike tavaly *Siegmeth* Károly (XIV. k.) Notes sur les cavernes de Hongrie c. érdekes dolgozatát foglalja magában. A német és osztrák Alpenverein folyóiratában (Mitteilungen) gyakran ad ki jelentéseket osztályának működéséről Triesztben. Még gyakoriabbak az ilyennemű közlemények a Touristi Triestini klub közlönyében (Il Tourista), amelynek Comitato Grottal-ja kizárólag a B. kutatásának szenteli magát. A bécsi B. kutató egyesület megszűnt. Átváltozott 1881. az osztrák turistaklub B. kutató osztályává, 1889. pedig u. e. egyesület természetvizsgáló osztályává. Egy kisebb egyesület áll fenn Gutenbergben, Württembergben (Schwäbischer Höhlenverein), Triesztben is volt az utóbbi években több ilyen egyesület, amelyek autografált jelentéseket osztottak szét tagjai közt (Hades, Edelweiss, Mosca), amelyek teljes példányban ma már nem szerezhetők be.

Irodalom. W. Boyd Dawkins, Cave Hunting, London 1874; német Spengel W., Lipcse és Heidelberga 1876; Szombathy József, Die Höhlen und ihre Erforschung (a Jahrbuch des Vereins zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kentnisse-ben) Bécs 1883; Fruwirth C., Über Höhlen (a Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins-ban), Salzburg 1883 és 1885; Daubrée A., Les eaux souterraines dans l'époque actuelle, Páris 1887; Kloos J. H., Die Hermannshöhle bei Rübeland, Weimar 1889; Martel E. A., Les Cévennes, Páris 1890; u. az, Les abîmes, u. o. 1894; Kraus Franz, Höhlenkunde, Bécs 1894.

Barlanglakók, l. *Barlang* (II. k.) és *Trogloditák* (II. k.).

Barmbeck, 1894 jul. 1. egyesíttetett Hamburggal. Ekkor 40,948 lak. volt.

Barmen, porosz város, (1895) 127,002 lak. A Károly-téren I. Vilmos és Frigyes császár emlékére egy «Hősök csarnokát» állítanak föl. É-i oldalán nagy parkot létesítettek. A fő iparág (szalag- és zsinór-készítés) (1896) 700 iparos kezében 15,000, az összes iparágak 30,000 munkást foglalkoztatnak.

Barmenit, fertőztelenítő szer, mely konyhasóból, alklórsavas natronból, bóraxból és bórsavból áll.

Barmstedt, porosz város, (1895) 3996 lak.

Barna, 1. *Ferdinánd,* nyelvész, megh. Budapesten 1895 jul. 21.

2. *B. Ignác,* fogorvos, óklasszikai fordító, megh. Budapesten 1894 nov. 24.

3. *B. Izidor* 1892 végén kilépett a Budapesti Hirlap szerkesztőségéből és a Pesti Napló felelős szerkesztője lett. 1896. visszatért a Budapesti Hirlap szerkesztőségébe és még ugyanabban az évben felelős szerkesztője lett az Esti Ujság című krajcáros politikai esti lapnak.

4. *B. Izsó* ünnepi nyitányával nyitották meg a Vígszinházat 1896 máj. 1. *Midász király* című operettje 1899 jan. 20. került szinre a budapesti Népszinházban. Szövegét irta *Ujváry* Béla.

Barnaul, orosz város, (1897) 29,408 lak.

Barnes *Vilmos,* angol filologus, megh. 1886 októberben.

Baroce, l. *Maruce-Mabunda* (XII. k.).

Barocs, l. *Bharocs* (III. k.).

Baromfisajt, l. *Galantina.*

Baromorvos, l. *Állatorvos* (I. k.).

Baron *Gyula,* német jogtudós, megh. Bonnban 1898 jun. 10.

Ba-Ronga, a bantu törzshöz tartozó afrikai nép a Delagoa-öböl mellett, a Santa Lucia sekély öböltől az alsó Komati folyó kanyarodásáig. A B. a a mapute, tembe vagy matutu, matolo, nuamba, mabota, nondvana, csirindsa és manjissza törzsekre oszlik és 100,000 emberből áll. Nyelve az amatonga nyelvhez tartozik, melyet öt-hat dialektus szerint egy millió ember beszél. A nép a zulu törzsszel, leigázójával való összeolvadásából származik. A zulu törzstől átvette a katonai szervezetet. Fegyverül hosszu és rövid vashegyü dárdákat, baltát, ökörbőrből készült pajzsot, buzogányt és tört használnak. A B. erős, jól kifejlett, közepes vagy magas növésü, intelligens arcu, világos barna- és feketeszinü emberek. Arcukat mesterséges gombalaku daganatokkal már ritkán éktelenítik el, még leginkább ma a nők, mig a férfiak átlyukasztják fülüket. Ruhájuk eleinte öltözetnek alig tekinthető pálmalevélfonadékból állott, most a zuluk módjára állati farkokból vagy bőrdarabokból készült csipőfedőből, a gazdagoknál egész kis irhákból, a szegényeknél két darab ökörbőrből áll. Az asszonyok gyakran európai posztóból való, a csipőktől a lábig érő ruhát viselnek. Az őrülteket gonosz szellemektől megszállottnak tekintik; a törpéket, kikben a természet csodáját látják, a törzsfőnökök udvari bolondnak használják. A B. nem valami termékeny földjükön földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Főképen tengerit, zabot, hüvelyes veteményeket, narancsot, ananászt, banánt termelnek. Azonkivül a nők fazekassággal, a férfiak kosárfonással és fafaragással foglalkoznak. Kereskedelmük jelentéktelen. Zenei tehetségük és irodalmi tevékenységük (dalok, közmondások, mondák, mesék) figyelemre méltó. Vallásos nézeteikben nagy szerepe van az ősök, az erdei isteneknek és a kigyók tiszteletének. V. ö. *Junod,* Étude éthnographique sur les B., les indigènes de la baie de Delagoa (Bulletin de la Société neuchâteloise de géographie, 1898).

Barop, porosz község az arnsbergi kerületben, (1895) 3200 lak., vasúttal s jelentékeny kőszénbányászattal.

Báróság díja, l. *Díj.*

Baross 1. *Gábor* szobrát a budapesti keleti pályaudvar előtt 1898 nov. 20. leplezték le; készítette *Szécsi* Antal. A zónatarifa életbeléptetésének tiz éves fordulója alkalmából 1899 aug. 1. a keres-

kedelmi minisztérium és az államvasutak megkoszorúzták szobrát. Pruzsinán 1894. díszes emléktáblával (Loránfy Antal műve) látták el szülőházát. V. ö. *Petrovics* László, Bellusi B. élete (Kis-Szeben 1892).

2. *B. Károly* 1893. azzal a célzattal, hogy a magyar agrárpolitikának napilapja legyen, alapította a *Hazánk irodalmi és nyomdai részvénytársaságot* és a *Hazánk* c. napilapot. A társaságnak vezérigazgatója volt, a Hazánknak ma is egyik szerkesztője. 1894. alapította a *Független Újságot*, mely az agrár politikának népies organuma. Amióta a szőllőkölcsönökről szóló 1896. V. t.-c.-nek végrehajtása a magyar agrár- és járadékbankra bizatott, a bank szőllőosztályának főnöke. Az 1896-iki ezredéves kiállítás alkalmából királyi elismerésben részesült. Irt nagyobb önálló agrárpolitikai tanulmányokat, röpiratokat, melyek: *Földmívelési érdekeink*, *A földmívelési költségvetés*, *A román búza és a malmok*, *Vámpolitikánk*, *Magyar agrárpolitika*, *Az éhség őrültjei*, stb. címen jelentek meg.

Baróti *Lajos* iró és lapszerkesztő újabban kiadta humoros verseit *Képességok* c. kötetben, átdolgozta Andersen és Grimm meséit, az Ezeregy éjszakát, Robinsont, Münchhausent s még néhány ifjusági könyvet.

Barö, Finnország déli partvidékénél, Helsingforstól DNy-ra levő orosz sziget, *Barösund* kikötővel.

Barra, l. *Egosé-olaj*.

Barramunda (állat), a *Ceratodus Forsteri* Krefft nevü kétlégzetü halnak queenslandi népies neve. L. *Ceratodus* (IV. k.).

Barras *Pál János Ferenc Miklós*, a francia direktorium tagjának emlékiratai (Mémoires, Páris 1895—96, 4 köt.) megjelentek. V. ö. *Tisza* István cikkét a Budapesti Szemle 1897 jan. füzetében.

Barrère (ejtsd: barér) *Kamill*, francia diplomata, szül. 1851 okt. 23. Párisban magántitkár volt és 1871. csatlakozott a kommünhöz. Deportációra itélték, erre Londonba és Berlinbe menekült. 1878. a berlini kongresszusra küldött Waddington titkárul maga mellé vette B.-t, aki kegyelmet kapott és Gambettához meg az opportunista párthoz csatlakozott. 1880. a Duna-bizottságnak franciaországi tagja lett. 1883—85. francia főkonzul volt Kairóban, 1885—89. követ Stockholmban, 1894-ig pedig Münchenben. 1894. Bernbe küldték követnek, 1897 dec. pedig Rómába a királyi udvarhoz.

Barrès (ejtsd: baresz) *Móric*, francia regényiró és politikus, szül. Charmes-sur-Moselleben 1862. Nancyban végezte középiskoláit, a jogot Párisban. 1884. a rövid életü Les taches d'encre c. kis lapot alapitotta, mit egyedül irt. Saját fejlődéséről vallott különös elmélete már első regényében: Sous l'oeil des Barbares (1888) előtérbe lép. Ezen időben Boulangerhez szegődött, kiben az irodalom jövő mecenását látta. 1889. mint boulangista-pártit Nancyban képviselőnek választották. Egyéb művei: Un homme libre (1889); L'ennemi des lois (1893); Le jardin de Bérénice (1890); Une journée parlamentaire (1894), melyben a Panama-botrányt a szinpadra vitte; Le roman de l'énergie nationale. Les Déracinés cimü művében arról ir, hogy Páris a szellemi erőket elvonja és tönkreteszi a vidék sajátosságát.

Barrière-szerződés (határzár-szerződés), az a szerződés, melyet a németalföldi köztársaság 1709 okt. 28. Angliával kötött, hogy határait Franciaországgal szemben biztosítsa. E szerződés értelmében Németalföldnek joga volt néhány meghatározott spanyol-németalföldi várat megszállva tartani. Ezt az egyességet a spanyol örökösödési háboru után 1715 nov. 15. Ausztria is jóváhagyta Antwerpenben és igy Namur, Tournay, Menin, Furnes, Warneton, Ypern és Knocke erősségeket Hollandia kizárólag, Roeremonde és Dendremonde várakat pedig Ausztriával közösen megszállva tartotta, egyúttal Venloo és Stewenswaar a köztársasághoz csatoltattak. Ezeket az erősségeket az *új barrière-váraknak* nevezték, ellentétben Bergen op Zoom, 'sHertogenbosch, Breda, Grave és Maastricht határvárakkal, melyek hasonló célból már 1648. csatoltattak Hollandiához és melyeket a *régi határváraknak* hivták. Az osztrák örökösödési háboruban a franciák ez új határvárak nagyobb részét elfoglalták s részben lerombolták. 1781. II. József császár az Ausztria és a köztársaság közt felmerült viszályok folytán a B.-t egyoldalulag megszüntette s mivel a köztársaság ez időben az angol-amerikai háboruval volt elfoglalva, kénytelen volt engedni s a barrière-várakat 1782-ben kiüríttetni. Ezek a várak később (1830) Belgiumnak jutottak. V. ö. *Willequet*, Histoire du système de la Barrière (Brüsszel 1847). SZ. M.

Barrikád a. m. torlasz (XVI. k.).

Barrios *José Mária Reyna*, Guatemala köztársaság elnöke. Ifju korában nagy utazásokat tett az Egyesült-Államokban, majd konzul volt Hamburgban. 1892 márc. a köztársaság elnökévé választatván, az ellenpárt kibékítésére törekedett, vasutakat épített és a németekkel való kereskedést előmozdította. 1897 jun. diktátornak proklamálta magát, mert nem remélte az 1895-iki választáson újból való megválasztását. Unokatestvére, Morales Prospero volt hadügyminiszter lázadást szított ellene, melyet 1897 nov. elnyomtak. 1898 febr. elején B.-t Morales felbujtására megölték.

Barrowisták v. *brownisták*, *Brown* Róbert (7., III. k.) követői.

Barry, 1. *Károly*, angol építész, szül. Westminsterben 1795 máj. 23., megh. 1860 máj. 11. Tanulmányainak befejezése után 1817. nagy utazást tett Olasz-, Görög- és Törökországban, Egyiptomban, Sziriában és Palesztinában. Angliába visszatérvén, a manchesteri Athenaeumot, a birminghami Edvard-király-gimnáziumot, a londoni Traveller's Clubbot és a College of Surgeonst építette. Főműve a londoni új parlament, melynek alapkövét 1840 ápr. 27. tették le. B. életrajzát fia, *B. Alfréd*, worcesteri kanonok irta meg (Life of sir Charles B., London 1872).

2. *B. Eduárd Middleton*, az előbbinek fia, szül. 1830., megh. Londonban 1880 jan. 29. A műépitést Donaldson, majd Wyalt vezetése alatt tanulta. Később atyjával együtt a londoni parlament épületén dolgozott, melyet atyja halála után ő fejezett be. Ő épitette a londoni Covent-

garden-szinházat (1857), a maltai operaházat, a Clearing Cross szállót, a St.-Giles-iskolákat, a Flower Hallt Coventgardenben, a londoni Grammar Schoolt és a halifaxi zenecsarnokot.

Barry and Cadoxton, angol város Glamorganshireben (Wales), (1891) 13,278 lak. Közelében Barry kastély romjai (XIII. sz.).

Barry Cornwall, álnév, l. *Procter* (XIV. k.).

Bars (II. köt.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 2673 km², lakóinak száma (1898) 167,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 3 rendezett tanácsu város, 4 nagy- és 206 kisközség. A szolgabirói járások száma 5, a körjegyzőségeké 47. Puszta, telep és major van 342. A vármegye területén van 5 kórház 184 ágygyal; egész területén működik 39 orvos, 36 okleveles bába és 16 gyógyszerész. Van 121·8 km. állami és 348·9 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 15·8 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 192·5 km., miből 77·7 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 36. Van 63 posta- és 40 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 5 bank, 6 takarékpénztár és 5 szövetkezet, összesen 1.245,500 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 230, köztük 1 gimnázium, 1 reáliskola, 4 különféle szakiskola, 1 tanitóképző intézet, 209 népiskola, 13 kisdedóvó és 1 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 25,841 tanuló látogatta. TH—V.

Bársony, 1. *István* (II. köt.). A vadász- és a gazdaélettel foglalkozó köteteivel a magyar irodalomban új utat nyitott meg. Megjelentek: Tausendschön (a Százszorszépek német fordítása, 1890, ugyanennek svéd kiadása: Tusendskin, 1890); *Dobogó szivek* (1891); *Erdőn-mezőn* (illusztrált nagy díszmű, 1893); *Négyszemközt* (1894); *Csend* (díszmű, illusztrálva, 1895); *Ecce homo* (1896); *Vig világ* (illusztrált nagy díszmű, 1897); *Vadásztörténetek* (1898); *A szerelem könyve* (1898); *A kameleon-leány* (1899); *Egy darab élet* (1899); *Erdőn-mezőn* (második, olcsó kiadás 1899); *Magyar természeti és vadászképek* (illusztrált díszmű, 1899); *A szabad ég alatt* (második bővített kiadás 1899). A Petőfi-társaság 1894., a Kisfaludy-társaság 1898. tagjai közé választotta. 1884 óta a magyar királyi honvédség tiszti létszámába tartozik.

2. *B. János,* orvos, egyetemi magántanár, szül. Nagy-Károlyban (Szatmár) 1860 julius 31. Iskoláit részben Nagy-Károlyban, részben Szatmáron végezte. Egyetemi tanulmányait Bécsben kezdte s Budapesten fejezte be; orvosi diplomát 1884. kapott. Ez időtől fogva az egyetemi első szülészeti és nőgyógyászati klinikán Kézmárszky Tivadar tanár mellett működött gyakornoki, majd tanársegédi minőségben 1892 nov. 1-ig. Irodalmi munkálatai az Orvosi Hetilap, Gyógyászat, Centralblatt für Gynäkologie és az Archiv für Gynäkologie-ban jelentek meg. A kraniotomiáról irott értekezése után a szülészeti műtéttanból 1892 márc. 1. egyetemi magántanári képesitést nyert s ez alapon ugyancsak a szülészeti műtéttanból tart előadásokat. Az orvostudományból szülészet és nőgyógyászat teszi külön szaktárgyát.

Barsö, a porosz Schleswig-Holstein tartományhoz tartozó kis sziget a Kis-Beltben, Alsen szigettől ÉNy-ra. Ilyen nevü falujának 70 lak. van.

Bart. v. *Bt.*, a baronet szó rövidítése.

Bartal *Antal* 1898. az akadémia rendes tagjává választották. A középkori magyar latinság szótárán dolgozik; a könyv címe ez lesz: Dictionarium Latinitatis Hungarorum. A magyarországi latinság szótára. Az első iveket már kiszedték. Az egész munka körülbelül 50,000 szót foglal magában.

Bartalus *István,* meghalt Budapesten 1899 febr. 9.

Bartay Ede 1895 dec. 30. ünnepelte 20 éves zenedei igazgatói jubileumát; 1896 okt. 5. megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet. A zenészsegélyző egyesületből 1899 máj. alakult Magyarországi zenészek országos segély- és nyugdijegyesületének elnöke.

Bartels *Hans,* német festő, szül. Hamburgban 1856 dec. 25. Festészeti tanulmányait Düsseldorfban és Hamburgban végezte. Miután egy esztendeig Olaszországban utazgatott, 1881. Berlinben, 1882. Hamburgban és 1885. Münchenben telepedett le. B. mind olajfestményeket, mind aquarelleket festett. Eleinte főleg velencei és egyéb olasz motivumokat használt föl, utóbb inkább az Északi-tenger partvidékei felé fordult érdeklődése. Főtörekvése arra irányul, hogy az aquarell- és gouache-festéssel az olajfestés hatásait érje el. 1893. a berlini művészeti akadémia tagja lett.

Bártfa (II. köt.). Szt. Együdről nevezett plébániatemploma Steindl tervei és vezetése alapján teljesen, stilszerüen restaurálva van és 1899 jun. 3-án ünnepélyesen felszenteltetett. Van állami gimnáziuma, állami elemi iskolája, iparostanonc-, ismétlő-, gazdasági és zeneiskolája. Nyilvános épületei közül megemlitendő az új szálloda diszes redoute-tal és szinházzal, az új közkórház. Vasútja 1893. nyilt meg s legközelebbi főállomása Eperjes. Újabban az erdei üzem nyert lendületet s a vasúti állomás mellett óriási faraktárak vannak. Fa-szállitása leginkább Abaúj, Zemplén, Borsod, Bihar vármegyékre terjed ki. B.-nak van ipartestülete s ennek kebelében betegsegélyzőpénztára, két pénzintézete, társasköre és polgári olvasóegylete; társadalmi egyletei közül megemlitendő a népnevelési s a vöröskereszt-fiókegylet. Van hetilapja B. és Vidéke cimmel, melyet *Arányi* Dezső tanácsnok szerkeszt s mely most van kilencedik évfolyamában. V. ö. *Szokolszky* Bertalan plébános, A bártfai Szt.-Együdtemplom története és leirása (u. o. 1899).

Bártfai fürdő (II. köt.). A fürdőt jelenleg részvénytársaság kezeli bérletben s ennek 1892. év óta a város 1.200,000 frtot bocsátott rendelkezésére beruházásokra. Legnevezetesebb épületei: a Deák-szálloda, melynek első emeleti déli osztályában Erzsébet királynő 1895-ben 21 napig lakott, ami márványtáblán van megörökitve. Hatalmas arányaival feltünést kelt a háromemeletes Erzsébet-gyógyház, remek előtérrel, hátterében égbenyuló sötét fenyvessel; a fövendéglő, melynek verandáján 800 egyén étkezhetik; a hidegvizgyógyintézet, külön női és férfiosztályylyal; az

új ásványfürdők palotája, a Széchenyi-szálloda, a Newyork-kávéház stb. A részvénytársaság körülbelül 800 szobával és 250 fürdőfülkével rendelkezik. Impozáns a Myskovszky Viktor terve szerint épült főforrás, az Erzsébet- és Nép-forrás, valamint az Orvos-forrás remek pavillonjai emelik még a fősétatér mentén elvonuló főteret. A fürdőnek villamvilágítása, posta-táviróhivatala, a várossal telefonösszeköttetése, bérkocsiállomása, biztosi hivatala és csendőrsége van.

Barth *János*, kassai ötvös, l. *Parth*.

Barth, 1. *Ferenc Xavér*, német festő, megh. Partenkirchenben 1892 aug. 30.

2. *B. Henrik*, német zongoraművész, szül. Pillauban (Königsberg mellett) 1847 jul. 12. Steinmann, Bülow, Bronsart, Tausig, továbbá Marx, Weitzmann, Kiel méltó tanítványa. 1871 óta a berlini kir. zeneakadémia tanára; a Joachim-négyes tagjaival felléptét ünnepnek tekintik.

3. *B. Tivadar*, német politikus, szül. Duderstadtban 1849 jul. 16. Jogi és közgazdasági tanulmányait Heidelbergában, Lipcsében és Berlinben végezte. 1871. letette az államvizsgát és 1872-ig ügyvéd volt Brémában, 1876-ig asszesszor Bremerhavenben, 1883-ig pedig a brémai kereskedelmi kamara szindikusa. 1883 óta a Die Nation című berlini hetilapot szerkeszti. 1887. a birodalmi gyűlésbe választották, ahol a német-szabadelvű párthoz csatlakozott. Ennek a pártnak 1893. történt felbomlása után a szabadelvű egyesülléshez pártolt. A berlini községi képviselőtestületben a szélső baloldal vezére.

Bartha, 1. *Béla*, egyházpolitikai és jogi szakíró, szül. Füllesden (Szatmár) 1861 okt. 27. Elemi és középiskoláit Szatmáron, az ottani ev. ref. gimnáziumban végezte, jogi tanulmányait a sárospataki kollégium jogakadémiáján és a budapesti egyetemen; jogi és államtudományi doktori oklevelet a kolozsvári egyetemtől nyert. 1887. az eperjesi ág. ev. jogakadémia tanárává választották, honnan 1891. a sárospataki, 1895. pedig a debreceni ev. ref. jogakadémiára ment át s most is az utóbbi helyen tanít. Eredeti munkái: *Statisztikai tanulmányok a magyar protestantizmusról* (Budapest 1890); *A házassági joa reformja* (Kassa 1891); *Polgári házasság és házassági bíráskodás* (Budapest 1892); *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége* (tanári székfoglaló értekezés, Debrecen 1896); *Toldozás vagy reform.* A jogi szakoktatás, különösen a kötelező doktorátus helyettesítésének kérdéséhez (Eperjes 1891); *Pár szó a jogi szakoktatás reformjához* (Budapest 1891); *A magyar államgazdaság tan- és kézikönyve* (Magyar pénzügyi jog, Debrecen 1898—99, eddig megjelent a két első füzet); *A magyar jövedéki büntető eljárás* (u. o. 1898). Ezeken kívül számos cikket irt a jogi és a protestáns egyházi lapokba. 1894—96. felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa volt az általa alapított *Őrálló* c. protestáns politikai lapnak. Egyideig társszerkesztője volt a Debreceni Protestáns Lapnak is. Fordított munkái: *Laveleye* Emil egyházpolitikai tanulmányai. I. A katolikus népek jövőjéről. II. A klerikális párt Belgiumban (Debrecen 1893); A pápaság jövője (Budapest 1893); A tulajdon és kezdetleges alakjai (a magyar tud. akadémia könyvkiadó vállalatában, Budapest, I. kötet 1897, II. kötet 1898).

2. *B. Miklós*, mint politikus és hirlapiró a függetlenségi irány hive, ebbeli minőségében kiméletlen harcot indított különösen a Bánffy-kormány ellen. Az 1896. évi általános választásoknál nem nyert mandátumot, de már 1897 dec. 2. Gyula város megválasztotta képviselőjének. Hirlapi cikkei, melyeket erő és világosság jellemez és melyek a *Magyarország* című napilapban látnak napvilágot, általános népszerűségnek örvendenek. Szépirodalmi műve: *Hangulatok* (Budapest 1897). 1898. a Petőfi-társaság tagjává választotta.

Barthélemy Saint-Hilaire *Gyula*, francia tudós és államférfi, megh. Párisban 1895 nov. 24.

Bartholomä *Keresztély*, német nyelvtudós, szül. Forst ob Limmersdorfban (Bayreuth mellett) 1855 jan. 21. Münchenben, Lipcsében és Erlangenben különösen keleti filologiával foglalkozott. 1877. egyetemi magántanár, 1885. rendkivüli tanár Halleban, 1898. az indogermán filologia rendes tanára Giessenben. Fő művei, kivált az ó-iráni filologia köréből: Das altiranische Verbum in Formenlehre und Syntax dargestellt (München 1878); Die Gâthâs und heiligen Gebete des altiranischen Volkes (Halle 1879); Arische Forschungen (u. o. 1882—87, 3 füz.); Handbuch der altiranischen Dialekte (Lipcse 1883); Beiträge zur Flexionslehre der indogermanischen Sprachen (Gütersloh 1888); Studien zur indogermanischen Sprachgeschichte (Halle 1890—91, 2 füz.); Arisches und Linguistisches (Göttinga 1891); Vorgeschichte d. iranischen Sprachen és Awestasprache und Altpersisch a Grundriss der iranischen Philologie című műben (Strassburg 1895—1896).

Barthos *János*, megh. Neuhaus fürdőben (Cillinél) 1894 aug. 11. Életrajzát megirta *Tomecsek* György, a Theresianum 1895-iki programmjában.

Barthou (ejtsd: bartú) *Lajos János*, francia politikus, szül. Oléron-Ste-Marie-ban 1862 aug. 25., jogot végzett és aztán ügyvéd lett Pau-ban; 1889. mérsékelt köztársasági programmal Oléronban képviselővé választották. 1894 máj. a Dupuy-kabinetben a közmunkák tárcáját kapta, 1896 ápr. pedig az opportunista Méline-kormányban belügyminiszter lett. Ebben az állásban több erélyes prefektust nevezett ki és a kamarában különösen szocialistákkal folytatott kemény szóharcot. II. Miklós cár és a cárnő Párisban tett látogatása alkalmával a rendről gondoskodott. 1898 jun. 15. az egész Méline-kabinettel együtt lemondott. M. L.

Bartle Frere, l. *Frere* (VII. k.).

Bartók, 1. *György* 1899 ápr. 18. az erdélyi ref. egyházkerület püspökévé választatott. V. ö. Vasárnapi Ujság (1899. évf. 18. szám).

2. *B. Lajos* újabb művei: *Az örvény* (vígjáték 3 felv., először adták a Nemzeti szinházban 1895 jan. 11.); *A szemfényvesztők* (regény, Athenaeum olvasótára, Budapest 1896); *Mohács után* (történeti dráma, Pap Henrik rajzaival, u. o. 1898); Endrődy Sándorral és Szana Tamással együtt szerkesztette a Petőfi-Albumot (u. o. 1898). *Margarethe Kendi* verses német fordításban Fromme

Rudolftól 1892. jelent meg. Mint a Petőfi-társaság alelnöke élén állt annak az emlékezetes irodalmi mozgalomnak, melyet a Petőfi-társaság 1899 jul. 31. a Segesvár és Fehéregyháza közti völgyben Petőfi halálának évfordulója alkalmából rendezett.

Bartolf *Antónia* (szül. Barth), *Lajos* (8., XI. k.) bajor herceg neje.

Bartoli *Adolf*, olasz iró, megh. Genovában 1894 máj. 16.

Bartolus *(Bartolo)*, középkori olasz jogtudós, szül. Sassoferratóban 1314., megh. Perugiában 1357 jul. Fő képviselője a *postglossator*-oknak nevén ösmeretes középkori szkolasztikus jogászoknak, kiket B. után *bartolistáknak* is szokás nevezni. Mint jogtanár főleg Perugiában működött. Kimerítő kommentárt irt az egész római joghoz. Összegyüjtött művei több ízben jelentek meg: Opera omnia címmel (Basel 1588—89; Velence 1590, 1603 és 1615; újabban München 1843—45).

Barton-emelet, l. *Harmadkor* (VIII. k.).

Bartoniek *Gézát* 1897 szept. 11. kinevezték a báró Eötvös József kollégium igazgatójává.

Bartsch, 1. *Ferenc*, nagyprépost, megh. Gyula-Fehérváron 1896 jan.

2. *B. Samu*, megh. Baján 1895 jan.

Baryum, l. *Barium* (II. k.).

Barzaghi *Ferenc*, olasz szobrász, megh. Milanóban 1892 aug. 22.

Bás *(Baas)*, régi magyar nemzetség, melynek tagjai közül említendők: 1. *II. Bás*, a [Garam]-Mikolaiak őse, IV. Béla alatt (1251) Trencsén vármegye főispánja, 1259. István ifjabb király tárnokmestere, majd országbirája, 1263. Gömör vármegye, 1268. pedig Dobica vármegye főispánja. A hatvanas évek elején az ifjabb király pártjára állott, de 1264 máj. elpártolt Istvántól és IV. Bélához szegődött. 1270. Ottokár cseh királynál járt mint V. István követe, aki őt 1272. szolgagyőri főispánná tette. A barsvármegyei Mikolát valószinüleg már 1247. birta. — 2. *B. Péter*, az előbbinek fia, trencséni birtokait Csák Máté barsvármegyei birtokaiért kicserélte. — 3. Idősb fia, *Mikolai Miklós*, a barsvármegyei Garam-Mikola ura; ifjabb fia: *Mikola András* birtokai után sok pörbe keveredett. Az ő fia, *János* elszegényedett és Nagy Lajos király engedelmével birtokait 1377. eladta. Vajjon a Bás-család a Csák-nemzetséggel rokonságban volt-e, nem valószinü. V. ö. *Wertner M.*, Garam-Mikolai Bás (Századok 1897. évf. 39. old.). M. L.

Básán (a követlen ország; lat. *Batanaea*, most *Eu-Nukra*), termékeny tartomány a régi Palesztinában, a Jordánon túl, Gileádtól északkeletre, Haurantól nyugatra, Hermontól délre. Eleinte különálló amorita királyság volt, később a fél Manasse-törzsnek jutott. A tartomány földje elmállott vulkanikus tufából áll és kitünő buzájáról híres.

Bas-bleu, l. *Kékharisnya* (X. k.).

Bas-Breton, l. *Breton nyelv* (III. k.).

Bás-bug, török eredetü szó, mely nyelvünkben Mikes Kelemen révén ismeretes, aki utolsó levelében irja, hogy Zay halála után a portára kelletett mennie, hogy hirré adja halálát. A szokás szerint — folytatja — engemet tettek B.-gá. A szó parancsnokot, vezért jelent, a régibb nyelvben hajóparancsnoki jelentése is volt. K—C.

Basch, 1. *Árpád*, festőművész, szül. Budapesten 1873. Eredetileg az iparosi pályára készült, de az állami középiskola fémipari szakosztályának első évfolyama után Münchenbe ment, hol Hollósy Simonnak volt tanítványa. Innen visszajött Budapestre és Bihari és Karlovszky iskolájában dolgozott. Egy esztendei itt időzés után Párisba utazott, hol Bonnat, Dousset és Jean Paul Laurens tanítványa volt három esztendeig. Innen visszatérve a magyar fővárosba, a Magyar Geniusz művészeti részének szerkesztését vette át. E munkássága közepett több megrendelést fejezett be a millenáris kiállitás részére. Majd a plakátfestésre adta magát. Munkatársa a The Poster című angol és a Les Maîtres de l'Affiche című francia lapoknak. Jelenleg különösen az aquarell és dekorativ festészettel foglalkozik.

2. *B. Gyula*, festőművész, szül. Budapesten 1851 ápr. 9. A zürichi műegyetemen (1867—72) mérnöki oklevelet kapott, majd mérnöki munkásságát 1873. elhagyva, kizárólag a festészetnek szentelte magát. 1873—74. a párisi École des beaux-arts különvendéke, 1885. Paczka F.-nek, 1888. Horovitz L.-nak tanítványa volt. Figurális és arcképfestészettel foglalkozik. Genreképei: *Habták*, *Első egyenruha*, *More patrio*, *Soha* stb. Festette Popper D. gordonkaművész, Falk Miksa dr. és mások arcképét.

Bascul (franc., ejtsd: baszkül) a. m. vezető kötél, a hinta (bascule) kötele. B.-zár, azok az ablakcsukók, melyeknek központi mozgató szerkezete egy fel és egy lefelé csukó reteszt mozgat. A mozgató szerkezet leginkább fogaskerék vagy csapos tárcsa.

Baseilhac *János*, l. *Frère Côme* (VII. k.).

Basel (II. k.). A város lakóinak száma (1898) 94,646 főre rugott. Az ipartelepek száma (1895) 186, 12,152 munkással és 4670 lóerővel, ebből esik a selyemiparra 43 telep 7163 munkással, a gépiparra 17 telep 830 munkással. Újabb nagyobb épületek a gót Mátyás- és a Szt.-Pál-templom, a halottégető és egy nagyobb emlékmű; ezt egy elzászi azon jótetteknek emlékére emelte, amelyben B., Zürich és Bern a strassburgiakat az 1870-iki ostrom alatt részesitették. Tervbe van véve a Rajna-Rhône-csatornát B.-ig kiépíteni és itt egy új kikötőt épiteni. Az állam bevételei 1897-ben 9.359,412, kiadásai 9.352,414 frankra rugtak. V. ö. *Aadler*, Basels Socialpolitik in neuester Zeit (Tübinga 1896); Die Stadt B. und ihre Umgebung (1898).

Baseli hitterjesztő társaság. Az összes németsvájci hitterjesztő intézmények közt ez a legrégibb és még ma is a legelterjedtebb. A keresztény társaság két titkára, Blumhardt és Spittler alapitottak 1815. Baselben egy hitterjesztőket képző iskolát. Kezdetben a végzett növendékeket az angol hitterjesztő társaság szolgálatába bocsátotta ez iskola, de már 1822. önállólag intézkedett növendékei felől s egyelőre a Kaukázusba küldött hittérítőket. Az orosz kormány azonban csakhamar legyőzhetetlen akadályokat gördített a protestáns hittérítőknek ottműködhetése elé; azóta Nyugat-Afrikában, Indiában és Khinában

működnek az ez intézetből kikerült hittérítők, akik egyfelől pozitiv evangéliumi szellemben, de másrészt a református és lutheri egyházak között levő válaszfalon felülemelkedő szellemben neveltetnek, úgy hogy ez intézetet a svájci kálvinisták és a württembergi s badeni lutheránusok egyenlő buzgósággal s áldozatkészséggel támogatják. Közlönyei Der evangelische Heidenbote és Evangelisches Missionsmagazin. F—S.

Basidiomycetes, l. *Gombák* (VIII. k.).

Basilicum (növ.), l. *Bazsalikom* (II. k.).

Basim (Bassim), Berar angol-indiai tartomány egyik kerülete, az É. sz. 19° 26′—20° 31′ és a K. h. 70° 39′—87° 7′ között. Területe 7661 km², lakosainak száma (1881) 358,883 (közülök 335,647 a hindu, 19,715 a mohammedán). A kerület 3 vidékre oszlik: B., Mangrul és Pusud. Az első termékeny síkföld, a másik kettő csekély fűvel borított dombvidék. Sok a vasérc, továbbá a teakfa, gyanta, festékanyag. Főképen gyapotot és kölest termelnek. Ipari termékek: gyapjutakarók, gyapotszövetek és papiros. A főváros B., (1881) 11,576 lak.

Basommatophora (állat), a tüdős csigák (Pulmonata) rendjének egyik alrendje, melynél a szemek nem a tapogatók csucsán, hanem alapjuknak belső oldalán fekűsznek; a tapogatók nem huzhatók vissza. Hazai csigáink közül ide tartoznak a vizekben élő *Limnaea, Physa, Planorbis* stb. fajok. D. J.

Bassano *Napoléon* herceg, megh. Párisban 1898 máj. 21. A hercegi címet most fia, *Napoléon* viseli (szül. 1844 nov. 8.).

Bassermann *Ernő*, német politikus, szül. Wolfachban (Baden) 1854 jul. 26. Jogi tanulmányait több német egyetemen végezte, mire a birói pályára lépett; később azonban mint ügyvéd telepedett le Mannheimban. 1893. képviselővé választották, mire mint a nemzeti szabadelvü párt tagja különösen közgazdasági és társadalmi kérdésekkel foglalkozik. TH. GY.

Basses-Alpes, franc. département, (1896) 118,142 lak. 1897-iki termés 436,620 hl. buza, 17,510 hl. rozs, 6990 hl. árpa, 43,850 hl. zab, 48,638 hl. bor.

Basses-Pyrénées, francia département, (1896) 423,572 lak. 1897-ki termés: 357,960 hl. buza, 4,920 hl. rozs, 33,120 hl. árpa, 40,160 hl. zab, 75,463 hl. bor, 4520 hl. gyümölcsbor.

Bassia *L.* (növ.), l. *Kenőcsfa* (X. k.).

Bassiana, ókori pannoniai telep, a sirmium-taurunumi (mitrovica-zimonyi) hadi út mentén. Ez idő szerint *Petrovci* Szerém vármegyében, Mitrovicától keletre.

Basso ostinato, l. *Ostinato* (XIII. k.).

Bassot (ejtsd: baszó) *János Antal Leo*, francia katonatiszt és geográfus, szül. 1841 ápr. 6-án. 1861. belépett a politechnikai iskolába és 1863. műszaki tiszt tett. Miután egyideig a vezérkarhoz volt beosztva, a hadügyminisztérium földrajzi osztályába került. 1880. zászlóaljparancsnok, kevéssel utóbb alezredes lett. Részt vett Perrier tábornok földmérési és háromszögelési munkálataiban. Tudományos érdemei fejében 1893. az akadémia földrajzi és hajózási osztályának tagjául választották. 1885 óta a becsületrend tisztje.

Bass-Rock, 107 m. magas sziklasziget Skócia keleti partján, North-Verwickkel szemben, régi torony van rajta, melyet hajdanta állami foghoz használtak s csupán létrákkal és kötelekkel lehetett hozzájutni. A sziget lakatlan, de sok vizi madara (különösen a Sula Bassana) sok vadászt kecsegtet ide.

Basszo Narok, l. *Rudolf-tó* (XIV. k.).

Basti, l. *Baza* (II. k.).

Bastian *Adolf* (II. k.), német utazó és a berlini etnográfiai muzeum igazgatója, 1896. ismét tanulmányútra ment Kelet-Indiába. Újabb művei: Zur Mythologie und Psychologie der Nigritier in Guinea (Berlin 1894); Die samoanische Schöpfungssage und Anschliessendes aus der Südsee (u. o. 1894); Zur Lehre vom Menschen in ethnischer Anthropologie (u. o. 1895); Die Denkschöpfung umgebender Welt aus kosmogonischen Vorstellungen in Kultur und Unkultur (u. o. 1896). Műveit összeállította és közölte Schmelz az Internationales Archiv für Ethnographie hasábjain (Lejda 1896); Lose Blätter aus Indien 1—7. (1899).

Baszkuncsák-tó, 123·9 km. területü sóstó, Asztrakán orosz kormányzóság Csernij-Jar kerületében, vasút mellett. Nagy mennyiségü sót szolgáltat (1889-ben 225,323 t.), mely jobb minőségü, mint az Elton-tóé.

Baszuto-föld, az angolok fenhatósága alatt álló ország Dél-Afrikában Natal, az Oranje-köztársaság és K-i Griqua-föld közt, 30,420 km² területtel, az 1891-i népszámlálás szerint 218,324 benszülött és 578 európai, az 1895-iki becslés szerint 250,000 lak. Az átlag 2000 m.-nyi magas fensíknak közepén a Maluti-lánc, DK-i határán a Drakenberge emelkedik. Folyói ki-kiszáradnak. Legnagyobb a Ny-i határán a Caledon. Éghajlata egészséges, földje termékeny, D.-Afrika gabonatárának hivják. Fő terméke a buza és szerecsenköles. Állattenyésztése is jelentékeny, 1891. volt 81,194 ló, 320,934 szarvasmarha, közel 400,000 juh, 200,000 kecske és 20,000 sertés. Vas- és rézércek találhatók; két szénbányát helyi szükségletekre művelnek is. A behozatal értéke (1896.) 135,560, a kivitelé (gabona, szarvasmarha és gyapju) 160,277 sterling font. Se hajózható folyója, se vasútja nincs. Két telegráf-állomása összeköti a Fokfölddel és az Oranje-köztársasággal. Az ország jövedelme (1896—97.) 45,867, kiadása 45,768 sterling font. A népiskolák száma 144, 7543 tanulóval, ezenkivül van két felső nép- és nehány alsófoku ipariskola. Az ország hét kerületre (Maszern, Levibe, Cornet-Sprint, Berca, Mafeking, Luthing és Luacha's Nek) van fölosztva; mindegyike ezen kerületeknek ward-okra van fölosztva, amelyekben az egyes törzsfők gyakorolják a kormányhatalmat. Az angol rezidens székhelye Maszern 862 lak., kik közt 99 európai. Midőn 1848. az Oranje-köztársaságot alakitották, a boerokkal gyakran keveredtek a baszutók háboruba, de mindég vereséget szenvedtek, ezért 1868. az angolokat hivták segitségül. A Fokföld kormánya védelmébe vette és 1871. saját területébe kebelezte. 1879. a baszutók nem akarván puskáikat kiszolgáltatni, az angolok ellen föllázadtak; eldöntetlen harcok után a Fokföld kormánya 1883. a B.-ról lemondott, de 1884. maga a nép vetette magát alája Viktoria király-

nének. Ezen önkényes meghódolás alkalmával az angol rezidensnek törvényhozó jogot adtak, de kikötötték, hogy európai embernek földbirtokot szereznie nem szabad. V. ö. *Widdicombe*, Fourteen years in Basutoland (London 1892); *Nobb*, Handbook of the Cape and South Africa (u. o. 1893, a XXII. fej. szól a B.-ről).

Bát kisközséghez csatoltatott 1894. *Disznós* kisközség.

Batabano, város Kuba szigetén Havana tartományban, Havanától délkeletre a Bahia de la Broa északi partján, (1887) 8016 lak., vasúttal, kikötője a várostól déli irányban 4 km. távolságra van.

Bataille (ejtsd: batály) *Albert*, francia hirlapiró, szül. Bloisban 1856 márc. 10., megh. Párisban 1899 márc. 5. Hirét a Figaro-ban irt cikkeivel alapította meg, mely laphoz még Villemessant idejében jutott és melyhez haláláig hű maradt. Munkái: Causes criminelles et mondaines (Páris 1888); Elsa; Nymphenburg; Les sept châteaux du roi de Bavière; La conquête de Lucy (1889).

Batanaea, l. *Básán*.

Batavia, város (1893) 110,67 lak., kik közt 9,700 európai származású.

Batcár, város Brit-India Agra kerületében a Dsamnánál, élénk országos vásárral, melyet 150,000-nél több zarándok és kereskedő látogat.

Báth, kisközség, l. *Bát* (II. k.).

Báthory *Nándor*, pedagogus, szül. Pesten 1838 máj. 22. Iskoláit a budapesti kegyesrendi főgimnáziumban és a kir. kat. főgimnáziumban végezte. Mint ifju a festészeti pályára készült, amiért a Marastoni-féle festészeti akadémiát is végezte. Utána festészettel foglalkozott és emellett 1857 szept. 1. mint népiskolai tanító fővárosi szolgálatba lépett és mint tanítóképzőintézeti tanár is működött. Utóbb az egyetemet végezve, középiskolai tanári vizsgálatot tett. 1866 nov. 1 óta a budapesti IV. kerületi reáliskola természetrajz-tanára, 1890. annak igazgatójává választották. Irt szakcikkeket a magyar tud. akadémia Archaeol. Közleményeibe, az Egyet. M. Encyclopaediába és szaklapokba. Természetrajzi tankönyveket irt a nép-, polgári és középiskolák számára.

Bathurst, régi angol család (II. k.). *Allen Sándor*, B. 6-ik grófja, szül. 1832., megh. 1892 aug. 1. 1857—78. az angol képviselőház konzervativ tagja volt. Utóda *Allen Benjámin*, B. 7-ik grófja, szül. 1872 jun. 25.

Batignolles, *les*, Páris északi városrésze (17-ik arrondissement).

Batizfalvi *István* megh. Budapesten 1899 okt. 11-én.

Batna, járási székhely és vár Constantine algeriai départementban, 103 m. magasban a B. vadi mellett, a fensík szélén, 5228 lak., akik közt 1595 francia, széles utcákkal, sétahelyekkel, nyilvános kerttel, régiségtárral; fa- és téglakereskedéssel. 5 km.-nyire a Tugurt-hegységben hires cédruserdővel. 1860. alapitották Lambèse néven mint katonai állomást. V. ö. *Cagnat*, La Musée de Lambèse (Páris 1895).

Batoidei (állat), l. *Rájafélék* (XIV. k.).

Bátor *Szidor* (II. k.), zeneszerző. 1897. a budapesti posta- és távirószemélyzet zeneegyesületét (mintegy 80 férfi és nő énekes, 60 tagu zenekar) szervezte. Újabb művei közül hárfára, hegedűre és gordonkára irt triója Németországban is megalapította hirnevét és kiadót szerzett neki.

Batrachidae (állat), a tüskeparás halak (Acanthopteri) rendjének egyik családja széles, vastag fejjel; megnyult, hátul összenyomott testtel; kúpforma fogakkal. Fajai hüsevők, a forró égöv tengereinek partjain a fenéken tartózkodnak. D. J.

Batrachospermum *Roth* (növ.), l. *Békaöröm* (III. k.).

Batsch *Károly Ferdinánd*, német altengernagy, megh. Weimarban 1898 nov. 22.

Bátsmegyey *család* (párisi). Régi nemes család, mely már 1513. szerepel. (V. ö. *Etédi*, Magyar gyász.) *Simon* 1556. Szigetvár alkapitánya s számos baranyavármegyei falu birtokosa. (V. ö. *Salamon*, Első Zrinyiek 536. old.) *Benedek* 1544. Szatmár vármegyében Bere és Csomaköz helységekben kap királyi adományt. (V. ö. *Szirmay*, Szatmár vármegye II. 25. old.) A XVI. sz. közepe táján *Gáspár*, kinek neje rosályi Kun Erzsébet és *Gergely*, neje szürtei Zrittey Julianna, említendők. (V. ö. Magyarország családai VI. 508. old., XII. 443. old.) *György*, miután a teologiát 1583. Rómában a collegium hungaricumban hallgatta, 1603-ban mint egri olvasókanonok Pethe Márton királyi helytartótól Bosos ungvármegyei falut nyeri új adományozás cimén. (V. ö. *Rupp*, Magyarország története II. 473. old.; *Frankl*, Iskolázás a XVI. sz.-ban 282. old.) *Mihály* 1607. vasvár-szombathelyi kanonok, ki Vas vármegye rendei által követül küldetik ki Mátyás főhercseghez. (V. ö. 1607-iki közgyűlési jegyzőkönyv 242. old.) *Ferenc* 1633. Ung vármegye alispánja. (V. ö. Monumenta Hungariae historica XXXI. 195. old.) *Ferenc* 1681. országos határigazítási biztos Stíria felé s Vas vármegye alispánja. (V. ö. Corpus juris 1681. évi XXIII. t.-c.) *Ádám* 1708-ban II. Rákóczi Ferenc tüzéralezredese s a kassai hadszergyár parancsnoka. (V. ö. 1882-iki történelmi tár 572. old.) *Pál* 1720. Gömör vármegye főorvosa, kiváló tudós, ki számos munkáival a külföldön is hirnévre tett szert. (V. ö. *Horányi*, Nova memoria hungarorum I. 205. old. stb.) *János* 1767., *Sámuel* 1790. testőrhadnagyok. *Ernő* 1805. protonotarius apostolicus és besztercebányai kanonok. *Antal* 1825. huszárőrnagy. (V. ö. Militär-Schematismus für 1826, 471. old.)

Battenberg *hercegek* (II. k.). *B. Henrik* herceg, Beatrix angol hercegnő férje, 1895 végén ama expedicióhoz csatlakozott, melyet az angol kormány az asanti négerek ellen küldött. Már az úton megbetegedett, s midőn 1896 elején visszatért, útközben jan. 20. a Blonde naszád fedélzetén, Madeira közelében, elhalt. Tetemét Angliába vitték. Özvegyét 1896 jun. Viktoria királynő Wight sziget kormányzójává és Carisbrook Castle parancsnokává nevezte ki. — *B. Julia*, az előbbinek anyja, hesseni Sándor özvegye, megh. 1895 szept. 18-án. — *B. Sándor*, bolgár fejedelem (*Hartenau* gróf), megh. Grazban 1893 nov. 17. Tetemét Szófiában helyezték nyugalomra, a mauzoleummá átalakított Szt.-György-templomban. Loisinger Jankától, nejétől két gyermeke született: *Aszén* gr. (szül. 1890.) és *Mária Terézia* (szül. 1893.).

B. Ferenc József herceg, *Sándor* volt bolgár fejedelem öcscse, nőül vette 1897 máj. 18. Cettinjében Anna montenegrói hercegnőt (szül. 1874 aug. 18.), Miklós fejedelem negyedik leányát. 1898. Oroszország a herceget szerette volna megtenni Kréta kormányzójává, de azután mégsem ő, hanem György görög herceg lett Kréta kormányzója. M. L.

Batthyány, 1. *Géza* gróf, a főrendiház tagja, szül. 1838 jun. 1. Huszonnégy éves kora óta tevékeny részt vett a közügyekben. Egy ideig Sopron vármegye alispánja is volt. Mostanában mint Vas vármegye virilistája különösen a vármegye politikai és gazdasági életében szerepel. Tagja a főrendiház mentelmi, pénzügyi és közgazdasági bizottságának. Legidősebb fia *B. Lajos* (l. o.), országgyűlési képviselő és volt fiumei kormányzó.

2. *B. József* id. gróf, a főrendiház tagja, szül. Lajtafalun (Moson) 1836 jun. 25., megh. Gleichenbergben 1897 aug. 24. Fiatal korában több zeneműve jelent meg, melyek a bécsi előkelő körökben nagy népszerűségnek örvendtek. Miután 1859. elvégezte a jogot, nagyobb külföldi útra indult. Visszatérvén 1865. Moson vármegye tiszteletbeli főjegyzője, 1872. főispánja lett, 1873. megkapta a kamarasi méltóságot s a Lipót-rend lovagkeresztjét. Miután a főispánságról lemondott, több évig gazdálkodással foglalkozott, mig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja lett. Ebben az állásban 1881-ig maradt meg, amikor visszavonult és újból átvette uradalmainak gazdasági kezelését.— Fia, *László* gróf, szül. 1870 okt. 28., cs. és kir. kamarás, a főrendiház tagja.

3. *B. Lajos* gróf (13., II. k.) volt miniszterelnök kivégeztetésének ötvenéves fordulóját Budapesten 1899 okt. 6. és 8. nagy gyászünneppel ülték meg s a székes főváros közönsége, az egyetemi ifjuság és az ünneplő testületek megkoszorúzták a kerepesi-úti temetőben levő mauzoleumát. A fővárosnak okt. 11. tartott közgyülésén pedig Atzél Béla báró indítványt nyujtott be az iránt, hogy B.-nak a fővárosban emlékszobrot állítsanak.

4. *B. Lajos* gróf, országgyülési képviselő, szül. Egyeden (Sopron) 1860 jul. 24. Fia *B. Géza* grófnak és B. Emma grófnőnek, B. Lajos gróf leányának. Jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Párisban végezte. 1881. belépett a külügyminisztériumba és a diplomáciai vizsga letevése után 1882. attaché lett, de tényleges diplomáciai szolgálatot nem vállalt. 1882. nőül vette Andrássy Ilona grófnőt, Andrássy Gyula gróf egyetlen leányát és ikervári birtokára vonult vissza. 1884. gróf Khuen-Héderváry után győrvármegyei főispán lett. 1872. a király gróf Zichy Ágost helyébe fiumei kormányzónak nevezte ki s ezt az állást 1896 okt. 2-ig töltötte be, amikor hivataláról lemondott és szabadelvű programmal Győr városának képviselője lett. A közigazgatási bizottság tagja. 1893 óta v. b. t. tanácsos.

5. *B. Tivadar* gróf, országgyülési képviselő, cs. és kir. kamarás, szül. Zalaszentgróton mint B. Zsigmond gróf és Erdődy Johanna grófnő fia, 1859 febr. 23. Miután Kalocsán és Fiumében elvégezte középiskolai tanulmányait, a fiumei tengerészeti akadémia növendéke lett. 1877. mint tengerészeti hadapród a Dandolo hajón afrikai és amerikai, később pedig a Habsburg páncélos hajón kisázsiai tanulmányútra ment. 1879. a tengerészeti vizsga letevése után a dalmáciai helytartó, Rodich báró rendelkezése alatt levő Andreas Hofer jachton szolgált, 1880. Sterneck báró admirális segédtisztje, majd a Novara hadihajó oktató tisztje volt. 1881-ben Fiumében letette a hosszujáratu kereskedelmi tengerészkapitányi vizsgát. 1882. a fiumei kikötőraktárak főfelügyelője lett. 1883., amikor Széchenyi gróf kereskedelmi miniszter központi tengerészeti osztályt akart szervezni, B. grófot miniszteri titkárnak hivta meg és az «Adria» igazgatósági tagjának, majd pedig kormánybiztosának nevezte ki. Az 1885-iki budapesti országos kiállításon a tengerészeti ügyek biráló bizottságának előadója volt. 1890. lemondott a minisztériumban és az Adria-társulatnál viselt állásáról. Azóta főleg tengeri kereskedelmi hajózásnál és az irodalom terén tengerészeti és közgazdasági tanulmányokkal foglalkozik. 1892 óta fiumei képviselő. Eleinte a szabadelvű párt tagja volt, de az egyházpolitikai viták alatt a Szápáry-csoportba lépett, melytől csak az 1896-iki választások alkalmával tért vissza a szabadelvű pártba. Az 1896-iki ezredéves kiállításon a közlekedési csoport alelnöke, a tengerészeti alcsoport elnöke s a jury tagja volt.

Batthyány-Hunyady-dij, l. *Emlékversenyek.*

Batthyány-Strattmann *Ödön* herceg, szül. Milanóban 1827 nov. 21. mint *B. Gusztáv* herceg s Ahrenfeld Vilma grófnő fia. Atyja 1838. az angol parlament által honosíttatván, ő is ifjuságát ott töltötte el. Később a követségi titkári címet nyerte. Cs. és kir. kamarás, v. b. t. tanácsos, 1883. Magyarországba visszatért s azóta mint a főrendiház tagja, a politikai életben is részt vesz.— Testvére, *Gusztáv* gróf, 1828 szept. 3. szül. Bécsben.

Battlay *Imre*, jogtudós, megh. Budapesten 1896 márc. 21. Nekrologját *Bal ogh* Jenő dr. irta meg (Jogtud. Közlöny 1896. évf.).

Battonya (II. k.) nagyközségben nincs államjószági ispánság, de van dohánybeváltó-hivatal, csendőrörs, pénzügyőri szakasz és selyemgubóbeváltó állomás és két takarékpénztár. Közigazgatásilag a községhez vannak csatolva Tompa és Szionda-Bassarágha puszták.

Batua, afrikai törpe néptörzs a Kongó déli medencéjében. Többnyire szétszórva élnek a többi néptörzs között. Szinük sötétbarna, nagyságuk 1·20 és 1·44 m. közt váltakozik. Fegyverük dárda, íjj és mérgezett nyilak. Csak a nagyobb főnökök vannak kiséretükkel bizonyos helyekhez kötve, a nép javarésze pedig nomád vadászéletet folytat. Azt beszélik róluk, hogy elesett ellenségeiket és foglyaikat megeszik. Az Afrika-utazók közül Grenfell, François, Wissmann és Wolf több helyen és több izben látták és megfigyelték őket.

Batum, orosz kikötőváros, (1897) 26,417 lak. Különböző iparágai 1893-ban 33·9 millió rubel értékü árut termeltek, amiből 26 millió a petroleumtartókra esik. A kivitel 57·7 (egyedül naftatermékekre 55·4) millió pud, 23·5 millió rubel értékben, a bevitel 6 (deszkák és gerendák 2·3, pléh 2) millió pud, 9·7 millió rubel értékben. A hajóforgalom 2158 gőzös és 593 vitorlás. Kikötője az orosz hadi flottára nézve is fontos, amennyiben 20 nagy hadi hajó fér meg benne. Hat méternél

kevésbbé mély járatu hajók közvetetlenül a parton köthetnek ki. A kikötő erődítményeit is folyton bővítik. Közelében Csakvánál újabban khinai és japán munkásokkal teaültetvényeket létesítettek, amelyek felvirágozni látszanak.

Batyubál, l. *Piknik* (XIII. k.).

Bauch *Gusztáv*, német történetiró, szül. Laskowitzban 1848. Tanulmányait Boroszlóban és Berlinben végezte és előbb magántanárként, jelenleg pedig mint rendes tanár működik a boroszlói egyetemen. Több rendbeli munkájában hazai történetünkre is kiterjesztette figyelmét; ilyen: Kasp. Velius Ursinus (1886. és újabban az Allgemeine Deutsche Biographie, 39. kötetében). Továbbá Henkel J. (1884). Legújabb műve a Beitr. zur Literatur-Geschichte der schlesischen Humanisten (Boroszló 1896—98); 1899. a berlini akadémia 1000 márkát szavazott meg számára, hogy a reformáció korára vonatkozó tanulmányait folytassa. M. L.

Baudin (ejtsd: bodeñ) *Péter*, francia szociálista politikus és Millerand elvtársával a legelső szocálista miniszter, szül. 1863. Nem volt alkalma főiskolai tanulmányokat folytatni s-nincs is akadémiai képzettsége. 1894. a párisi községtanácsba választották, mely őt 1896. elnökének szemelte ki. 1898 máj. Párisban, a XI. arrondissementban képviselőnek választották; a képviselőházban szintén a szociálistákkal szavazott és több ízben szólalt fel pénzügyi kérdésekben. 1899 jun. 23. a közmunkák minisztere lett a Waldeck-Rousseau-féle kabinetben. M. L.

Baudissin *Ulrik* gróf, francia iró, megh. Wiesbadenben 1893 dec. 4.

Bauditz *Gusztáv Sophus*, dán novellairó, szül. Aarhusban 1850 okt. 23. Jogot tanult; később egy hadapródiskola tanára és a királyi színház szini iskolájának vezetője lett, majd pedig a kopenhágai községi iskolák igazgatója. Művei: Mands Mod (Férfiui bátorság, 1879); I Mester Sebalds Have (Sebald mester kertje, vígjátékok); novellái: Ved Söen og i Skoven (A tengeren és az erdőben, 1873); Himmelbjevget (1876); Arabesker (1877); Under aaben Himmel (Szabad ég alatt, 1882); Klokkestöberen (A harangöntő, 1886); Novelletter (1887); Historier fra Skovridergaarden (Történetek az erdészlakból, 5. kiad. 1897); Kröniker fra garnisonsbyen (Krónika a garnizonvárosból, 1892); Hjortholm (1896); Sporsne (1898).

Bauer *Mária* (voltaképen *Bernát*), szül. Budapesten 1829., mint egy gazdag zsidó család sarja. Viharos ifjuság után Párisba került, hol 1848. Cavaignac alatt beállott katonának; az 50-es években hol mint festő, hol mint iró és politikus folytatott kalandos életet, mignem karmelita barát lett. A papi pályán rövid idő alatt nagy hirnévre emelkedett mint hitszónok és 1866. Eugénie francia császárné hitszónokának, sőt gyóntatóatyjának választotta. 1867—69. III. Napoléon császár, az udvar s az egész előkelő világ megjelent prédikációira, melyekben politikai témákat is megpendített; többi között az elnyomott lengyelek érdekében is felszólalt. 1869. elkisérte Eugénie császárnőt Egyiptomba s ő szentelte fel a Szuezi-csatornát annak megnyitásakor. Az 1870—1871-iki német háboru folyamán mint nemzetőr szerepelt, 1871. kilépett a papi rendből, 1899. pedig 70 éves korában egy hires táncosnőt vett nőül. Hitszónoklatai közül egynehány könyvalakban is megjelent, igy: Das Judentum als Beweis für d. Christentum és Das Ende d. Lebens. Ez utóbbiakat a francia udvar előtt tartotta. M. L.

Bauer *Nándor* báró, cs. és kir. hadügyminiszter, megh. Bécsben 1893 jul. 22.

Bauernfeind *Károly Miksa*, német mérnök, szül. Arzbergben (Oberfranken) 1818 nov. 28., megh. Münchenben 1894 aug. 2. 1836-tól a nürnbergi politechnikumon, 1838. a müncheni egyetemen, 1840—41. a müncheni politechnikumon tanult s 1841. nyert mérnöki oklevelet. Nürnbergben a kir. vasúti bizottságba lépett s a Lajos dél-északi vasút építésénél szerepelt. Ez időben közrebocsátotta vizsgálódásait a mesterséges cementekről. 1844. a müncheni mérnökiskolába tanársegédnek hivták meg, de amellett mint a kir. legfőbb építőhatóság (kön. oberste Baubehörde) mérnöke működött. 1846. rendkivüli tanár és a bajor államvasutak igazgatóságának mérnöke, majd 1851. a geodézia és a mérnöki tudományok tanára lett. 1846. beutazta az összes bajor vasutakat s kiadta Die bayerischen Staatseisenbahnen in Beziehung auf Geschichte, Technik und Betrieb cimü munkáját (Nürnberg 1845—47). 1846. a hídboltozatok Pauli-féle elméletét analitikai alapon dolgozta ki s ez sokáig mértékadó volt a hídboltozatok számításánál. 1851. találta fel a prizmakeresztet. E találmánya miatt s az Ernst-, Wetli- és Hausen-féle planiméterek fölött irt dolgozata miatt az erlangeni egyetem bölcsészetdoktorrá avatta. Korszakalkotó volt: Elemente der Vermessungskunde (Stuttgart 1856—58, 2 kötet; 7. kiadás 1890) c. munkája, mely először foglalta rendszerbe ezt a tudományt. B. azonkivül számos tudományos értekezést irt, 1845. beutazta Franciaországot, Belgiumot és Angliát a vasutak s 1861. É.-Német-, Svéd- és Dánországot a vizépités tanulmányozása végett. Többször meghivták a bajor technikai iskolák újjászervező bizottságába s 1867. az ő terve került kivitelre. 1857. a bajor Alpokban barométeres magasságméréseket végzett s fölismerte a talaj hőkisugárzásának befolyását. 1866. a légköri sugártörésről fontos dolgozatot irt. 1867. a Berlinben tartott európai fokmérő konferencián Bajorországot képviselte. CH.

Bauernfeld *Éde* német szinműirónak a bécsi központi temetőben 1898. szép síremléket állitottak, melyet Seifert készített. B. életrajzával foglalkoztak *Glossy*, Aus B.-s Tagebüchern (Bécs 1896). Hátrahagyott irataiból *Saar* költő közölt egyet-mást Dramatischer Nachlass cimen (1893).

Baugi, a skandináv mitologia alakja, Suttungr testvére. A Snorra Edda elbeszélése szerint Ódin főisten avégből, hogy a bölcseséget és költészetet adó varázsitalt megszerezze, B. szolgálatába lép s bérül egy kortyot kér az italból, mely B. testvérének, Suttungrnak birtokában van. Az italt Suttungr leánya, Gunnlod őrzi; Ódin kigyó alakjában hozzáférkőzik és eléri célját. PETZ.

Baukau, község Arnsberg porosz kerületben, az Emscher mellett, (1895) 4914 lak., ammoniakgyártással és szénbányával.

Baumann *Oszkár*, Afrika-utazó. 1892 jan. 17. Tangából Parén és a Maissza-pusztán át a Viktória-Nyanzához ment, átkutatta a tó keleti partvidékeit, majd Ruandába és Urandán át a Tanganyikához utazott, amikor a Kagera forrásáig jutott. Taborán át 1893 febr. 25. visszatért a tengerpartra és visszautazott Európába. Ez év dec. 14. Budapesten a földrajzi társaság ülésén felolvasást tartott 1895. a keletafrikai cukorszindikátus megbízásából a Pangani alsó folyásán utazgatott és a folyónak a vizesésekig terjedő részéről térképet készített. Később átkutatta a keletafrikai német szigeteket, különösen Mafiát. 1896 febr. zanzibári osztrák-magyar konzul lett. 1893. kiadta az észak-keleti Német-Keletafrika térképét. Újabb munkái: Durch Massailand zur Nilquelle (Berlin 1894); Die Insel Mafia (Lipcse 1896); Die Insel Sansibar (u. o. 1897). 1898 elején feltűnést keltett a német délkeleti afrikai gyarmatok állapotáról mondott epés cikkeivel (Galgenskizzen). Nem sokkal később (1899 máj.) nagyfoku idegbaja miatt egy bécsi szanatoriumban kellett őt elhelyezni, ahol meg is halt 1899 okt. 12.

Baumbach, 1. *Károly Adolf*, német politikus, megh. Danzigban 1896 jan. 21.

2. *B. Miksa*, német szobrász, szül. Wurzenben 1859 nov. 28. A berlini művészeti akadémiába járt, hol leginkább Schapert és Begast követte. Neve először az 1884. műkiállításon lett ismeretes, humoros, festőileg felfogott Iszákos c. művével. Ezt több mellszobra és kisebb alak, továbbá 1887. egy Meleager-szobra követte. Az 1891. kiállított Imádság csoport mély érzelmet fejez ki. Frigyes császárnak a wörthi csatamezőn felállítandó szobra pályázatán az első díjat nyerte, az emléket 1895 okt. 18. leplezték le. B. tanár és a berlini művészeti akadémia tagja.

3. *B. Rudolf* (II. k.), német iró és költő, újabb művei: Thüringer Lieder (1881, 8. kiad. 1892); Aus der Jugendzeit (1896); Bunte Blätter (verses gyüjtemény 1897).

Baumgarten, 1. *Izidor*, jogtudós, szül. Pesten 1850 márc. 27. Tanulmányait u. o. végezte. A jog- és államtudományi doktorság elnyerése után (1876) több évig külföldön tartózkodott. Ügyvédi oklevelet 1882. nyert. Egyetemi magántanárrá (a büntetőjog és eljárásból) 1885. nevezték ki. Államszolgálatba lépett, mint kir. alügyész a budapesti kir. ügyészségnél 1886 jul. 1891 szept. törvényszéki biró lett a budapesti kir. törvényszéknél. Onnan 1896 végén visszakerült a budapesti kir. ügyészséghez, hol mint kir. ügyész működött 1898 febr.-ig. Ekkor kinevezték osztálytanácsossá a m. kir. igazságügyminisztériumhoz. Itt tevékeny részt vett a büntető perrendtartás életbeléptetési munkálataiban, különös érdemeket szerzett a büntetőtörvény novella-tervezetének bizottsági tárgyalásaiban s az 1899. Budapesten tartott nemzetközi büntetőegyesületi kongresszus szervezése körül buzgó tevékenységet fejtett ki. Munkái: *A kisérlet tana* (a magyar tud. akadémián dicséretet nyert pályamű, 1885); *A tett azonosságának kérdéséhez* (vélemény a X. jogászgyülés számára, 1889); *A kettős házasság elévülésének kérdéséhez* (1886); *Az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogságról* (1890); *Törvényhalmazat és bünhalmazat* (1884); *A sajtójogi felelősség rendszere* (1883); *Az előzetes eljárás reformja* (1893); *A vádhatározatról* (1893); *A felebbvitelről* (1898); *Az indítványi vétségek jogi természete* (előadói javaslat a XI. magy. jogászgyülés számára); *Iratminták a büntető perrendtartáshoz* (az igazságügymintszter megbizásából, 1900). Buzgó munkatársa az összes jogi szaklapoknak. v.

2. *B. Károly*, jogtudós, az előbbinek testvéröcsese, született Pesten 1853 szept. 21-én. 1876—1892. évig ügyvédi irodát vezetett Budapesten és a Büntető Jog Tárának polgárjogi mellékletét (Polgári Törvénykezés) szerkesztette. 1892 máj. törvényszéki biróvá nevezték ki a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszékhez, ahol mint a felebbezési tanács elnöke erős befolyást gyakorolt a judikatura alakulására. 1898 szept. 13. óta budapesti kir. itélőtáblai biró. v.

3. *B. Miksa*, táborszernagy, szül. 1824., megh. Bécsben 1898 márc. 26. Bécs-Újhelyen képezték ki tisztnek és 1839. lépett mint hadnagy az osztrák seregbe. 1848. Olaszországban, majd hazánk ellen küzdött. Részt vett nevezetesen a Bécs kapui előtt és Sopron melletti harcokban; 1849. pedig mint őrnagy a Dunán túl vezényelt hadosztályt s Veszprém és Esztergom vármegyében működött. 1850. tanár lett a bécsi műszaki, 1860. a hadi iskolánál, amelyen 1855-ig volt alkalmazva. Részt vett az 1859. és 1866-iki háborukban. Az utóbbiban a poroszok ellen küzdött és a vaskorona-rendet érdemelte ki. 1862—65. a budai országos parancsnokságnál szolgált, 1871. újból Budára került, 1872—75. pedig Komárom várparancsnoka volt, 1879. nyugalomba vonult. Több hadtörténeti és természettudományi munkát is irt és több éven át a katonai nevelő intézetek élén állott. m. l.

Baumgarten, 1. *Hermann*, német történetiró, megh. Strassburgban 1893 jun. 19.

2. *B. Ottó*, német prot. teologus, B. *Hermann* történetiró és publicista fia, szül. Münchenben 1858 jan. 29. Tanulmányait 1876 óta Strassburgban, Göttingában, Zürichben és Heidelbergában végezte. 1890. a berlini egyetemen a teologia magántanára, ugyanabban az évben a jenai egyetemen a teologiának rendkivüli, 1894. Kielben rendes tanára lett. B. munkái: Herders Anlage und Bildungsgang zum Prediger (Halle 1888); Volksschule und Kirche (Lipcse 1890); Die Seelsorger unserer Tage (u. o. 1891). Lipsius halála után sajtó alá rendezte a Lehrbuch der evang.-prot. Dogmatik-nak még a szerző által teljesen átdolgozott harmadik kiadását. 1892 óta a Bassermann és Ehlers alapította Zeitschrift für praktische Theologie szerkesztője.

Bäumker, 1. *Kelemen*, német filozofus, szül. Paderbornban 1853 szept. 16. Münsterben filozofiát, teologiát és filologiát hallgatott. 1897. u. o. gimnáziumi tanár, 1883. a filozofia rendkivüli tanára a boroszlói egyetemen. Művei: Des Aristoteles Lehre von den äusseren und inneren Sinnesvermögen (Paderborn 1877); Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie (Münster 1890); Avencebrolis (Ibn Gabirol). Fons vitae ex Arabico in Latinum translatus (Münster 1892).

2. *B. Vilmos*, német kat. teologus és zenetudós, szül. Elberfeldben 1842 okt. 25. Münsteri és bonni kat. teologiai és filozofiai tanulmányai után 1867. Kölnben pappá szentelték, 1892. plébános lett Rurichban Aachen közelében. Főműve a Meister Szevér által csak megkezdett s nagy anyaggyüjteménynyel a XVIII. sz.-ot felölelő 3 kötetes Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen, von den frühesten Zeiten. Kisebbek: Palestrina (1877); Orlandus de Lassus (1878); Zur Geschichte der Tonkunst in Deutschland (1881); Der Todtentanz (1881) stb. Része van *Ambros* nagy zenetörténetében, egyházi lexikon, zenei folyóiratok stb.-ben.

Baur *Vilmos*, német prot. teologus, megh. Koblenzben 1897 ápr. 18.

Bautzen, német város, (1895) 23,668 lak.

Bava-Benaris *Florenzo*, olasz tábornok, szül. Fossanóban 1831 márc. 17. Részt vett a krimi, továbbá az 1859. és 1866-iki ausztriai háboruban. 1887. altábornok és a római hadosztály parancsnoka lett; 1892. az anconai 7. hadtestnek, 1895. pedig a milanói 3. hadtestnek vezetését bizták rá. 1898 máj. elnyomta a milanói zavargásokat.

Bavard (franc., ejtsd: bavár) a. m. fecsegő.

Bavaroise (franc., ejtsd: bavaroáz) a. m. bajor, meleg ital, amely vizből, teából, cukros tejből és narancsvirágnedvből áll. Továbbá tejszinből és gyümölcsből álló hideg ételnek is a neve.

Bavier *Simon*, svájci államférfiu, megh. Baselben 1896 jan. 27.

Bavona, a Maggia mellékfolyója.

Bayard *Tamás Ferenc*, északamerikai államférfiu, megh. Dedhamban (Massachusetts) 1898 szept. 28.

Bayer, 1. *János*, eperjesi ev. kollégiumi igazgató és filozofiai iró, szül. Eperjesen 1630 körül, megh. 1674 máj. 14. Tanulmányait Eperjesen elvégezvén, 1653. városi segélylyel Vittenbergába ment az egyetemre. Már ott kitünt mint iró, nevezetesen metafizikai disputációival s más bölcsészeti müveivel. Megszerezvén a magiszteri egyetemi fokozatot s befejezvén tanulmányait, 1660. Eperjesre hivták meg tanárnak. Nem tudván tűrni, hogy nem ő az első, eperjesi rokonaiban s ismerőseiben bizakodva, jeles rektora Horváth András és annak barátja Ekkard lelkész ellen fordult áskálódásaival. És csakhamar sikerült elérnie, hogy Horváth elkedvetlenedett és a rektori hivatalról lemondott. 1662 márc. 14. már B. volt az eperjesi liceum rektora. Rektorsága első évében kiadta egy 10 fejezetre osztott bölcsészeti művét: Ostium vel atrium naturae (Kassa 1662). 1663. kiadta Filum Labyrinthi, vel Cynosura, seu Lux mentium universalis (u. o.). 1663 nov. 13-án ama tervvel állott elő, hogy az eperjesi iskolát megfelelő nagy épület építése által külső szerint is főiskolává kellene tenni. Ezt a tervét azután egy emlékiratban bővebben is kifejtette s ezen Bártfán még most is eredeti egykoru példányban meglévő emlékirat többszörösen leiratván s elterjesztetvén, oly hatást keltett, hogy a felsőmagyarországi protestáns rendek elhatározták az eperjesi kollégiumnak felállitását. 1666 ápr. 6. tették le az épitendő kollégium alapkövét és 1667 okt. 18. ünnepélyesen meg is nyittatott (l. *Eperjesi evang. kollégium*, VI. k.). De B.-t utólérte sorsa. Az eperjesiek *Pomarius* Sámuelt (XIV. k.) hivták meg rektornak. Hasztalan ütött lármát B., érdemeire hivatkozva, sőt mivel e közben még többeket meg is sértett, nemcsak a rektori hivatalt nem kapta vissza, hanem még tanári állásából is elmozditották 1666-ban. 1667. a besztercebányai ev. gyülekezet hivta meg papjául. Mint ilyen adta ki Vittenbergában 1667. eddigi bölcsészeti iratainak összefoglalásául: Summariae decisiones metaphysicae publicis disputationibus exhibitae c. művét. Besztercebányáról az általa megsértett jezsuiták által korán távozásra kényszerittetvén, már 1668. szepesváraljai pappá lett. Midőn a protestánsok tiz éves nagy üldözése kitört 1672., a szepesi városi papok 1674 ápr. 13. a szepesváraljai kiküldött biróság elé képviselőjükül és szónokukul őt küldötték. Politikai főnöke, a lengyel királyi helytartó előtt nyomtatott müben is védelmezte paptársai ügyét. A mű cime: Heraclius Africanus ... Stanislao Heraclio Lubomirszky praesentatus nomine XIII oppidanorum Pastorum (Lőcse 1673). Az ellenreformáció szelleme ugy kivánta, hogy az itélet mindenikre kimondotta a hivatalvesztést és száműzetést. B. ez itélet súlyát nem sokáig érezte, meghalt. Az ő érdeme az eperjesi kollégium épületének felépitése. V. ö. *Hörk* J., Az eperjesi ev. kolleg. tört. (Kassa 1896—97). HÖRK.

2. *B. Józsefet* (2., II. k.) 1899 máj. 5. az akadémia levelező tagjává választotta. Újabban megjelent művei: *A magyar drámairodalom története*. A legrégibb nyomokon 1867-ig (a m. tud. akadémia Bézsán-féle jutalmával kitüntetett pályamunka, 2 köt., Budapest 1897); *Pálos iskoladrámák a XVIII. sz.-ból* (Régi magyar könyvtár, u. o. 1897). Akadémiai székfoglaló értekezése (1899 okt. 9.): *A nemzeti játékszin, mint közügy* (a nemzeti szinházról készülő nagyobb művének egy részlete).

Bayer *József*, bécsi zeneszerző és karmester, szül. Bécsben 1852 márc. 6., ugyanott végezte a zenedét és 1870. az operaház zenekarába került, ahol jelenleg mint ballet-karmester működik. Számos fülbemászó táncdarabot irt, azonfelül pedig néhány operát és operettet, mint a Der Chevalier von San Marco (1883) és Der schöne Kaspar. Világra szóló hirnevét azonban balletjeivel alapitotta meg, melyek közül néhány körüljárta a földet. Legismeretesebbek: a Bécsi keringő (1886); Babatündér (1888); Nap és Föld (1889); Rouge et noir (1892) és Bécs körül (1894). M. L.

Bayer *Teréz*, álnév, l. *Terézia* (2., XVI. k.).

Bayreuth, bajor város, (1895) 27,693 lak.

Bazan *Emilia*, l. *Pardo Bazan*.

Bazarne (franc., ejtsd: bazárn), jó minőségü burgundi vörösbor Vermenton vidékéről.

Bazin (ejtsd: bazeñ) *René*, francia regény- és utazási iró, szül. Angersben 1853 dec. 26. A jogot Párisban végezte és Angersben a jogakadémiához tanárrá neveztetett ki. Ismeretes lett a párisi lapokban megjelent vidéki jellemrajzairól (En province cimen összegyüjtve, 1896) 1884. *Seigny Bernard* álnéven tette közzé Stephanette első regényét, azonban La tache d'encre (1888, 10 kiad. 1894) regénye, melylyel akadémiai díjat

nyert, tette nevét ismeretessé. Ezt követték a Journal des Débats részére irt útleirások: A l'aventure (1891), Secile (1892), Les Italiens d'aujourd'hui (1894) és Terre d'Espagne (1895) s a következő regények: Madame Corentine (1893), Humble amour (1894), De tout son âme (1897).

Bazzini *Antal*, olasz hegedűművész és zeneszerző, megh. Milanóban 1897 febr. 10.

Bché, növénynév mellett *Bouché* P. Fr. francia műkertész nevének rövidítése.

Beach *Mihály Edward Hicks* baronet, angol államférfi, Salisbury harmadik kabinetjében 1895. átvette a pénzügyminiszteri tárcát.

Beaconsfield (ejtsd: bikonszfíld), város a Fokföldön, Griqualand-Westben, 3 km.-nyire Kimberleytől, vasút mellett (1891) 10,480 lak., nagy gyémántbányászattal a környékén levő Dutoit's Pan, Bultfontein és De Beers nevű bányákból, amelyek 1870—86-ig 550 millió frank értékű gyémántot szolgáltattak.

Beadvány (II. k.). Az 1897 dec. 30. kiadott igazságügyminiszteri rendeletben foglalt járásbirósági ügyvitel szabályai szerint a kir. járásbiróságoknál a B.-okat (telekkönyvi ügyeket ide nem értve) a járásbiróság vezetője által megállapított idő alatt abban a jegyzői irodában kell beadni, melyhez az ügy a biróság épületében kifüggesztett ügybeosztás szerint tartozik, vagy a járásbiróság épületében alkalmazott gyüjtőszekrénybe kell dobni. A járásbirósághoz intézett B.-ok alakját az 1898 febr. 12-én 12,366. sz. a. kiadott igazságügyminiszteri rendelet az eddig szokásostól eltérő formában állapítja meg. VÁMBÉRY.

Beanus (új-latin), az iskolai életben az új tanuló neve, gólya; ügyetlen, bárdolatlan ember; *beanismus*, az ilyen ember viselkedése.

Beardstown (ejtsd: birdsztaun), Cass grófság fővárosa, Illinois északamerikai államban, vasúti csomópont (1890) 4226 lak. Közelében hires litiumforrások vannak.

Beatrice, Gage grófság fővárosa az északamerikai Nebraska államban, a Big Blue river mellett, vasúti csomópont (1890) 13,836 lak.

Beatus Rhenanus, l. *Rhenanus Beatus* (XIV. köt.) és *Birt* (XVII. k.).

Beauchamp, angol nemesi család, l. *Warwick* (XVI. k.).

Beauharnais *Jozefin*, I. Napoléon felesége, l. *Jozefin* (IX. k.).

Beau Languedoc (franc., ejtsd: bó langdok), márványféleség, l. *Griotte* (VIII. k.).

Beauregard (ejtsd: bórögard) *Péter Gusztáv*, az északamerikai Unió déli államainak tábornoka, szül. New-Orleansban 1818 máj. 28., megh. u. o. 1893 febr. 21. Tanulmányait a westpointi katonai iskolán végezte, melyből 1838. mint tüzérhadnagy került ki. Ebben a rangban részt vett az Uniónak Mexiko ellen való háborujában és 1847. százados lett. Buchanan elnöksége alatt kilépett a hadseregből. Az északamerikai polgárháboru idején kezdettől fogva a déli államok fölkeléséhez csatlakozott. 1861 febr. a szecesszionista seregben dandárnok lett s mint ilyen vezette a Sumter-erősség ellen való támadást. Később a virginiai sereg főparancsnoka lett és jul. 21. győzelmet aratott a bullruni csatában. 1862 jan. óta a Misszisszippi mellett működött, de az ápr. 6-iki shilohi csata és a corintusi visszavonulás megfosztották főparancsnoki rangjától és katonai dicsőségétől. Mindamellett őt bizták meg Charleston megvédésével, ami 1863. sikerült is neki. 1864 ápr. Richmondba hivták, hogy a déli államok eme fővárosának megvédésében részt vegyen. 1864 okt. Georgiában, Tennesseeben és Alabamában, 1865 jan. Észak- és Dél-Karolinában lett főparancsnok, de Sherman tábornok előrenyomulását nem tudta megakadályozni. A háboru befejezése után egy louisianai vasút igazgatója lett. Hadtudományi munkái: Principles and maxims of the war (Charleston 1863) és Report of the defense of Charleston (Richmond 1864).

Beaurepaire, l. *Quesnay de Beaurepaire*

Beau sexe (franc., ejtsd: bó szeksz) a. m. a szépnem; a nők.

Bebel *Ferdinánd Ágost* (II. k.) német szociáldemokratát 1893. két kerületben is beválasztották a birodalmi gyülésbe, mire ő Strassburg város mandátumát tartotta meg. Az 1894. tartott pártgyülésen a falusi kerületekben való agitáció kérdésében a Vollmar szaván induló bajor pártfeleivel éles vitába keveredett. Újabb műve: Die Socialdemokratie und das allgemeine Wahlrecht (Berlin 1895). Az utóbbi években különösen a hadseregben tapasztalt hiányokat, a tiszti kar kihágásait, a szaporodó öngyilkosságokat szokta szóbeszéd tárgyává tenni, amivel rendesen heves szóváltásra kényszeríti a hadügyminisztereket. 1897. pedig a fölségsértés miatt indított pörök ellen szólalt fel s Auer elvtársával egyetértve, a büntető törvénykönyv ide szóló cikkeinek eltörlését sürgette. 1896. részt vett Liebknecht oldalán a francia szocialisták Lilleben tartott kongresszusában, mely alkalommal utczai tüntetésekre került. 1898. fölségsértés miatt a porosz törvényszék több havi fogságra itélte. 1899 jun. az egyesületi jog megszoritása ellen kelt ki a birodalmi gyülésen.

Beccadelli (ejtsd: bekka—) *Antonio* degli, olasz humanista és újlatin költő, szül. Panormusban 1394., amiért *Panormitának* nevezték, megh. Nápolyban 1471 jan. 6-án. 1420. jogi tanulmányok folytatása végett Bolognába ment, majd beutazta Olaszországot. 1430-tól fogva Paviában a milanói herceg támogatásával egy ideig retorikát tanított, 1435. Alfonso nápolyi király tanítója és tanácsadója lett. Alfonso halála után (1458) ennek fia, Ferdinánd király szintén elhalmozta jóakaratának jeleivel. Hermaphroditus c. latin epigrammgyüjteménye (Siena 1431 v. 1432, nyomtatásban először megjelent a Quinque illustrium poetarum, Antonii Panormitae etc. Lusus in Venerem, Páris 1791 c. munkában, majd mint Antonii Panormitani Hermaphroditus, kiadja Forberg, Koburg 1824), geniális merészségre és szennyes frivolitásra felülmúlta az addig megjelent munkákat. De dictis et factis Alphonsi regis Aragoniae c. 1455. megjelent munkája sok kiadást ért. Leveleit több izben adták ki, először Antonii Panormitae familiarum liber cimmel (Nápoly 1470 v. 1471), legutóbb az Antonii Beccatelli . . . Epistolarum Gallicarum libri IV (Nápoly 1746) című műben.

Beccari (ejtsd: bekkari) *Odoardo*, olasz utazó és botanikus, szül. Firenzében 1843 nov. 19. Tanulmányait Pisában, Bolognában és a londoni Kewkertben végezte. 1865. Doriával Borneóba ment és a sziget északnyugati részében huszezernél több növényt gyűjtött. Amikor 1868. visszatért Olaszországba, megfigyeléseit a saját maga alapította botanikus folyóiratban (Il nuovo giornale botanico italiano) tette közzé. 1870. Antinosi és Josel társaságában a Barka- és Begos-földön meg a Dahlak-szigettengeren utazott. 1871. d'Albertis ornitologussal Új-Guineába ment, onnan egymaga az Arn- és Kay-szigetekre, 1873. pedig Celebeszre. 1875. másodízben beutazta Új-Guineát és különösen az Arfak hegységben tett tanulmányokat. Egy harmadik új-guineai expedíció után 1876. visszatért Olaszországba. Utolsó utazásainak eredményeiről a Bollettino della Società geografica italiana (1872—76) és a Nuovo antologia di scienze ed arti (22—27. köt.) évfolyamaiban számolt be. Önállóan megjelent művei: Malesia; Osservazioni botaniche intorno alle piante dell'Archipelago indo-malese e papuano (Firenze 1884—85, két köt.).

Bec-de-corbin, l. *Cent gardeš* (IV. k.).

Bechmann *Ágost*, német jogtudós, szül. Nürnbergben 1834 aug. 16. Münchenben és Berlinben tanult. 1861. a würzburgi egyetemen magántanár lett. 1862. rendes tanárnak ment Baselbe, 1864. Marburgba és Kielbe, 1870. Erlangenbe, 1880. Bonnba és 1888. Münchenbe. Művei: Das römische Dotalrecht (Erlangen 1867—67, 2 értekezés); Zur Lehre vom Eigenthumserwerb durch Accession (Kiel 1867); Das Jus postliminii und die Lex Cornelia (Erlangen 1872); Der Kauf nach gemeinem Recht (u. o. 1876—88, 2 rész).

Bechstein *Reinhold*, német filologus, megh. Rostockban 1894 okt. 5.

Bechtel *Frigyes*, német nyelvész, szül. Durlachban (Baden) 1855 febr. 2-án. 1875—77-ig Heidelbergában, Göttingában és Strassburgban tanult, 1878. magán-, 1884. rendkivüli tanár lett a göttingai egyetemen, 1895. a hallei egyetemhez az összehasonlító nyelvészet rendes tanárrá nevezték ki. Művei: Über Assimilation und Dissimilation der beiden Zitterlaute in der ältesten Phase der indogermanischen Sprachen (Göttinga 1876); Über die Bezeichnungen der sinnlichen Wahrnehmungen in den indogermanischen Sprachen (Weimar 1879); Villents litauische Übersetzungen mit Einleitung (Göttinga 1882); Athasische Inschriften ionischen Dialektes im Louvre (u. o. 1884); Die Inschriften des ionischen Dialektes (u. o. 1887); Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher (u. o. 1891). Szerkesztője a Sammlungen der griechischen Dialektenschriften és Fick A.-val átdolgozta a Die griechischen Personennamen 2-ik kiadását. Kisebb dolgozatai a Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen és Zeitschrift für deutsches Alterthum folyóiratokban jelentek meg.

Bechtolsheim *Antal* báró, 1894 nov. 1. lovassági tábornokká nevezték ki, ugyanekkor megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet a 3. osztályu hadi ékítménynyel, 1899 máj. a Lipót-rend nagykeresztjét.

Becics *Ferdinánd*, horvát regényíró, szül. Przemislben (Galiciában) 1844 ápr. 15., hol horvát származásu apja mint kapitány szolgált; tanult Pozsegában, Zágrábban és Bécsben és 1867. mint hadnagy lépett ki a katonai akadémiából, 1879. megvált a katonaságtól és pénzügyi szolgálatba lépett. 1874. irta első nagy regényét: Kletva nevjere (A hűtlenség átka); 1876. a Montecchi és Capuletti és a Slučaj i sudbina (Véletlen és végzet), valamint a Persa novellákat; 1877. a Hajdukova draga (A martalóc kedvese); 1880. a Kapetan Katinić elbeszéléseket; 1883. a Vukićev most (Vukics hídja) és a Zavjet c. nagy regényeket és azóta is számos elbeszélést és regényt. MARG.

Beck, 1. *Hugó* (madarasi), jogtudós, kuriai biró, *B. Károly* (10., II. k.) költő unokatestvére, szül. Baján 1843 jan. 13. Tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemen végezte, 1865. jogdoktori, 1867. ügyvédi vizsgálatot tett, 1868—92. ügyvédi gyakorlatot folytatott s azóta mint a királyi kuria váltó- és kereskedelmi tanácsának birája működik. Irodalmi munkássága főleg a biztosítási jog körébe vág, melynek Magyarországon egyik legkiválóbb művelője. A szabadalmi tanácsnak 1896 óta ülnöke, a magyar jogászegyesület pedig 1898. alelnökévé választotta. Önállóan megjelent munkái: *Észrevételek a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének a biztosítási ügyletet tárgyaló részére* (1874); *Az 1876. évi XXVII. t.-c. hivatalos források alapján szerkesztve* (1878); *Törvényhozási reformok a biztosításügy terén* (1890); *Tanulmányok a biztosítási jogból* (1891); *Törvényjavaslat a magánbiztosítási vállalatokról* (az igazságügyminiszter megbizásából, 1894; ugyanerről jogászegyesületi előadás, 1895). Számos cikket irt a jogi szaklapokba. 1895 dec. 28. magyar nemességet kapott. V.

2. *B. János*, kamaraénekes, megh. 1893 szept.

3. *B. Miksa* (madarasi), a leszámitoló bank elnöke, szül. Bács-Madarason 1838. Még gyermekkorában szüleivel Pestre költözött, hol tanulmányait befejezte. A kereskedelmi pályára lépett és miután több magáncégnél dolgozott, 1864. a J. J. Cohen cégnél, mely akkor Pest legelőkelőbb bankháza volt, mint üzletvezető nyert alkalmazást. 1870. a magyar leszámitoló és pénzváltó bank vezérigazgatójává nevezték ki. Ezen intézet B. közreműködésével ugy alaptőke mint üzleti hirnév tekintetében az ország legelső pénzintézetei közé emelkedett. 1894. a köz- és államgazdaság terén és különösen az 1893-iki nagy állami értékpapir-konverzió keresztülvitele körül szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül a vaskorona-renddel tüntették ki, 1895. pedig megkapta a magyar nemességet «madarasi» előnévvel. 1899. Széll Kálmán miniszterelnökké neveztetvén ki, a magyar leszámitoló banknál viselt állásáról lemondott és helyébe elnökké B.-et választották meg. K. H.

4. *B. Nándor*, a magyar jelzáloghitelbank elnöke, szül. Bács-Madarason 1840. Iskolai tanulmányainak elvégzése után a Credit-Anstalt für Gewerbe und Handel pesti fiókjánál nyert alkalmazást, 1867. pedig az anglo-magyar banknak lett főhivatalnokává. Az 1869-ben megalakult magyar jelzáloghitelbank részvényesei 1871-ben az alig

31 éves fiatal embert hivták meg ezen intézet vezérigazgatói állására és e bank vezetése mai napig az ő kezeibe van letéve. Az ő vezetése alatt lett az eleinte szerény eszközökkel dolgozó intézet hazánk elsőrangu gazdasági tényezőjévé. Midőn 1899 márc. Széll Kálmánt, a bank elnökét, kormányelnökké nevezték ki, az igazgatóság B.-t választotta meg utódjává, aki ez idő óta az elnöki állást a vezérigazgatóival egyesíti. Érdemeinek elismeréséül 1893. a vaskorona-rend III. osztályát, 1895-ben pedig «madarasi» előnévvel a magyar nemességet kapta. K. H.

5. *B. Vilmos*, énekművész, szül. Pesten 1868., hol kereskedelmi iskolai tanulmányait végezte. Első alapos zenei kiképzését id. *Ábrányi* Kornéltól nyerte, akinek később az orsz. magy. kir. zeneakadémiában is tanítványa volt, *Nikolics* Sándor és *Gobbi* Henrikkel egyetemben, kiknek vezetése alatt a zongora és a zeneszerzési tanszakot végezte. 19 éves korában az énekművészi pályára lépett s atyja ellenére 1888. Párisba ment, hogy ott magát a szinpadi énekpályára kiképezze. Az ottani konzervatoriumnak — renden kivül — díjmentes tanítványa lett s két díjat is nyert. 1892. Budapestre tért vissza s Zichy Géza gr. operai intendánssága alatt mint Hamlet lépett fel először oly nagy sikerrel, hogy mindjárt szerződtették. Á. K.

Beck *Frigyes* báró, táborszernagy, 1896 okt. 18. ülte meg ötven évi katonai szolgálati jubileumát, mely alkalomból a király legfelső kéziratával s a Szent-István-rend nagy keresztjével tüntette ki. Ugyanakkor megkapta a császári orosz Szent Nevszky Sándor rendet és a szerb első oszt. fehérsas-rendet. Az 1893. kőszegi hadgyakorlatok alkalmával kapta a porosz feketesas-rendet, 1898 nov. 30. a gyémántos katonai érdemkeresztet.

Beckenham (ejtsd: bekkenemm), London külvárosa Croydontól ÉK-re, Kent grófságban, vasút mellett, (1891) 20,705 lak.

Becker, 1. *Alajos* lovag, osztrák-magyar ellentengernagy, szül. Schotteseinben 1842. Tanulmányait a tengerészeti akadémiában elvégezvén, 1859. mint tengerész-hadapród lépett a hadi tengerészet szolgálatába, hol 1864. sorhajózászlós, 1870. pedig sorhajóhadnagy lett. Az 1859. és 1866-iki háborukban résztvevén, 1875—76. az angol Pandora yachthajóval a Hound-Sundban eszközlendő kutatások céljából arktikus expedicziókra indult, honnan visszatérve, 1884. korvett-kapitánynyá, 1886. pedig fregatta-kapitánynyá léptették elő. 1893. mint sorhajó-kapitány az «Elisabeth» cirkáló koshajónak volt parancsnoka, melyen Ferenc Ferdinánd főherceg tette földkörüli utazását. 1897. ellentengernagygyá nevezték ki s jelenleg a fiumei hadi tengerészeti akadémiának parancsnoka. F—Y.

2. *B. Fülöp Ágost*, romanista, szül. az elzászi Mülhausenben 1862 jun. 1. A gimnáziumot szülővárosában végezte, majd a neuchâteli, strassburgi és párisi egyetemeken hallgatott teologiát, román és germán filologiát, históriát és filozofiát. 1888. tanári vizsgálatot és doktorátust tett Strassburgban és 1893-ig mint lektor és magántanár tanitott a freiburgi egyetemen. 1893 szept. 24. a francia nyelvészet és irodalom rendkivüli tanárává nevezték ki a budapesti egyetemre, ahol 1899 máj. 10. rendes tanár lett. B. főleg az ó-francia verstani kérdésekkel és az ó-francia mondakörökkel foglalkozott behatóan. Művei: Zur Geschichte der vers libres in der neufranzösischen Poesie (Halle 1891); Vom Ursprung der romanischen Versmasse (Strassburg 1890); Berte aus grans piés von Adenet le roi und der Berliner Prosaroman (Halle 1891); Jean Lemaire, der erste humanistische Dichter Frankreichs (Strassburg 1898); Der sechssilbige Ziradenschlussvers in altfranzösischen Epen (Halle 1894); Nachträge zu Jean Lemaire (u. o. 1895); Die altfranzösische Wilhelmsage (u. o. 1896); Jean Jacques Rousseau (bevezetés, Stuttgart 1896); Duodas Handbuch (Halle 1897); Der südfranzösische Sagenkreis und seine Probleme (u. o. 1898); Der Quellenwert der Storie Nerbonesi (u. o. 1898); Der Siège der Barbastre (u. o. 1899); Margareta von Navarra und die Complainte pour un prisonnier (Braunschweig 1899); Marguerite d'Alençon et Guillaume Brigonnet d'après leur correspondance manuscrite (Páris 1900). A Heinrich Gusztáv szerkesztésében megjelenő Egyetemes irodalomtörténet számára ő irja a spanyol irodalom történetét, az ókori lexikonba pedig a latin egyházirókra vonatkozó cikkeket. H. V.

Becker, 1. *Albert Ernő Antal*, német zenész, megh. Berlinben 1899 jan. 10. Magyarenklänge c. zongoraátirata a Brahms átirta magyar táncdallamokkal vetekszik.

2. *B. Károly*, német statisztikus, megh. Charlottenburgban 1896 jun. 20.

3. *B. Miklós* német költőnek Geilenkirchenben emlékszobrot emeltek (Eschweiler Henrik mintázta). A szobrot 1899 aug. 13. leplezték le.

4. *B. Rajnáld* (II. k.), német zenész, dalművekkel is fellépett; a Ratbold c. sikere általános. B. irta át II. Vilmos német császár Sang an Aegir c. énekszerzeményét sokféle hangszerre; kidolgozta (1897 nov.) Beethoven vázlatát: Goethe Erlkönig c. balladájának megzenésítését.

Beckerath *Mór* német festő, megh. Münchenben 1896 szept. 17.

Beckford *Vilmos*, angol iró, szül. Londonban 1759., megh. 1844 máj. 2. Apjától, aki londoni alderman volt, nagy vagyont örökölt. Nagy utazásokat tett szerte Európában. Amikor visszatért Angliába, több helyen pazarul berendezett kastélyokat épittetett, melyekben pazar és rendkivül különcködő életmódot folytatott. Irodalmilag 1780. lépett föl Biographical memoirs of extraordinary pointers c. szellemes szatirájával. Híressé *Vathek* c. arab tárgyu regénye tette, melyet eredetileg francia nyelven irt meg s azután maga angolra fordított. E regényben, melynek egyik epizódja nagy hatással volt *Byron* Manfrédjére, szokatlan erő, hatalmas, olykor féktelen fantázia és keserü szarkazmus nyilvánul meg. B. későbbi regényeinek kisebb az értékük. Irt nehány könnyed útirajzot is. V. ö. *Redding* Cyrus, Memoirs of W. B. (London 1859, 2 köt.).

Becque (ejtsd: bek) *Henrik Ferenc*, francia drámairó, szül. Párisban 1837 ápr. 9-én, megh. u. o. 1899 máj. 12-én. 1867-ben lépett a nyilvánosság elé a *Sardanapal* cimü operaszöveggel,

melyet Joncières zenésített meg. Későbbi művei: L'enfant prodigue (vigjáték 1868); Michel Pauper (társadalmi dráma 1870); Les honnêtes femmes (vigjáték 1880); Les corbeaux (vigjáték 1882): La Parisienne (vigjáték 1885); 1891. kiadta a Querelles littéraires c. kritikai polémikus munkáját. B. az ultra-realisztikus irány úttörőihez tartozik. V. ö. *Dubois*, Henri B., l'homme, le critique, l'auteur dramatique (1888).

Becquer *Gusztáv Adolf*, spanyol költő és elbeszélő, szül. Sevillában 1836 febr. 17., megh. Madridban 1870 dec. 22. Hivatalt nem vállalt és kizárólag az irodalomnak élt. Mint prózaíró novelláival és bájos legendáival a legjobb spanyol elbeszélők mellé sorakozik. Munkáit Obras címmel R. Correa adta ki (Madrid 1885, 2 köt.). Legendáit Légendes espagnoles címmel Fouquier ültette át francia nyelvre (Páris 1883.). Néhány versét *Radó* Antal fordította magyarra.

Becquerel-sugarak. Láthatatlan sugarak, melyeket Becquerel francia fizikus fedezett fel 1896. Fotografikus lemezt vastag fekete papirosba csavart, azután a burkolatra kénsavas uranitkáliumot (foszforeszkáló anyag) helyezett, néhány óra után a lemez a foszforeszkáló anyag alatt megfeketedett. Az említett urán-vegyületből tehát láthatatlan sugarak hatoltak át a vastag, különben átláthatlan papirosrétegen. Ezen láthatatlan sugarakat akkor is kibocsátja, mikor a látható foszforeszkálás már megszünt, sőt akkor is, ha előzetesen nem is világították meg, láthatólag tehát nem is foszforeszkált. Ugyanily sugarakat bocsát ki a legtöbb uránsó, maga az urán is, a thorvegyületek, stb. A különböző anyagok különböző mértékben nyelik el a B.-at, levegő már láthatólag elnyeli, üveg, quarc nagyobb mértékben, vékony aluminiumlemez jól átbocsátja, a többi fém nagyobb mértékben nyeli el. Elektromossággal töltött vezetők e sugarak hatása alatt kisülnek. Ezen tulajdonságok alapján nagyon hasonlítanak a Röntgen-sugarakhoz. Különböznek a Röntgen-sugaraktól annyiban, hogy visszaverődést és törést szenvedhetnek. Sima fémlap a sugarakat visszaveri, az üvegprizma p. irányukból eltéríti a sugarakat. TANGL.

Bécs, lakóinak számát (1898) 1.606,629-re becsülik. Újabb emlékszobrok: Mozarté Tilgnertől, az Albrecht-téren, Schmidt műépítőé a városházi parkban, a szárazföldi és vizi hatalom allegorikus két kolosszális alakcsoportja Hellmertől az új udvari palota bejáratának két oldalán, Albrecht főherceg lovasszobra (Zumbuschtól) az Albrecht-tért szegélyező magaslaton, Raimund szobra a Népszinház előtt (Vogeltől), végül a Deutschmeister-ezred emlékszobra. A központi temetőben emléket emeltek Prix polgármesternek, Ghegának a Semmering-vasút építőjének, Makart festőnek, Mohs, Littrow tudósoknak, több generálisnak, államférfiunak, Bauernfeldnek, Tilgnernek. Az egyetem aulájában az újabban elhalt híres tanárok valamennyinek emeltek mellszobrot stb. A belváros rendezése is elég gyorsan halad előre s nehány élénk utca kiszélesítése már be van fejezve. A városban levő kaszárnyákat lerombolták és helyükbe a város szélein építenek újakat. Azon nagy építkezések (városi vasút, Wien folyó és Duna-csatorna szabályozása), amelyeket évek óta terveznek, folyamatban vannak és részben el is készültek. A Wienthal-vasút felső felét 1898 jul. 1-én adták át a forgalomnak, az alsó felét pedig aug. 18., ugy hogy most Hütteldorftól kezdve a város központjáig s a Duna-csatorna partjáig vasúton lehet utazni. A Wien medrének beépítése folytán a város képe nagyon megváltozott, a régi hidak és sok régi utca teljesen eltünt és újak (Ferenc-híd 1899 szept.) épültek fel helyökbe. Új középületek: a vakok intézete (1898), központi telefonépület, a császár-jubileum-szinház (megnyilt 1898 dec. 14.), megnyilt továbbá a városház alatt a Ratskeller (Schwaiger freskóival). Új orosz templom épült, Breitenfeldben pedig kat. templom. A templomok száma jelenleg 102. A műegyetemet nagyobbították. Épülőfélben van az új honvédelmi minisztérium épülete és az új Pazmaneum. A Belvedere-palotát Ferdinánd Ferenc főherceg számára modern palotává alakitották át. A lóvásút átalakítása villamos vasúttá most folyik.

Irodalom. Staub, Die Grundbücher der Stadt Wien, 1898; Zimmermann, Gesch. der Stadt Wien, I. 1898; Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, 2 köt.; Stern Gy., Gesch. der vereinigten Wiener Hoftheater, 2. köt., 1899; Simonyi Zsigmond, B. város nevei, Pesti Napló 1897 dec. 25.; Hartl és Schenkl, Die Wiener Universität u. ihre Gelehrten, 1898.

Becse *(Ó.-B.*, 1., II. k.). Van szolgabirósága, közjegyzősége, hitelbankja, 2 takarékpénztára, 2 önsegélyző egyesülete. Halászata virágzó, gabonakereskedése igen jelentékeny. Iskolaügye fejlődik. Van községi polgári fiu- és leányiskolája. Görög keleti három tornyu templomának ikonosztázát Predics Uros belgrádi festőművész látta el művészi kivitelü képekkel. A róm. kat. templom freskóit pedig Klausen bécsi festőművész készítette. A város határában levő Botra szőllőtelepet állítólag még a régi görög császárok létesitették.

Becskerek *(Nagy-)*, van pénzügyigazgatósága, állomáshelye a szegedi 5. honvédgyalogezred 3. zászlóaljának, a 29. hadkiegészitő kerület parancsnokságának és a cs. és kir. 29. gyalogezred 2. zászlóaljának. Van selyemgubó-beváltó állomása és selyemgubó-raktárra, polgári és felsőkereskedelmi iskolája, megyei hitelszövetkezete. Ipartelepei közü, a nagy torontáli szőnyeggyár, a városi villamműtelep, a Stagelschmidt Jánosféle szabadalmazott gőztéglagyár, a torontáli helyi érdekü vasutak gépgyára, 2. fürészmalom említendő. Van két vasúti állomása, a nagykikinda—nagybecskereki s a torontáli helyi érdekü vasutak Bégapart állomása, mely végpontja a pancsova—nagybecskereki, a versec—nagybecskereki, a temesvár—módos—nagybecskereki és zsombolya—módos—nagybecskereki vasúti vonalaknak, ezen vonalakon kivül van keskeny vágányu vasútja Zsombolyáig, mely a városon halad keresztül. Van az egész városra kiterjedő távbeszélője.

Becsuánok, l. *Betsuánok* (III. k.)

Bécs-Újhely, kerületi kapitányság, 1897 óta Aspang, Gutenstein, Kirchschlag és B. járásokból áll 1395 km² ter., (1890) 62,054 lak.

Becze *Antal* (csik-szent-mártoni) alispán, szül. Csik-Szent-Mártonban 1842 jan. 5. régi székely nemes családból. Iskoláit Csik-Somlyón, Székely-Udvarhelyen, Maros-Vásárhelyen és Kolozsváron végezte, 1867. törvényszéki biró lett, 1871. ügy-

védi vizsgát tett, 1872. képviselővé választották, de mandátumát 1876 jun. önként letette. Csikvármegye ekkor tiszti ügyészévé, 1882 máj. pedig alispánná választotta, mely tisztet máig viseli. Megkapta a III. oszt. vaskorona-rendet.

Bede Cuthbert, álnév, l. *Bradley* (III. k.).

Bedeguár (állat), l. *Gubacsdarázsok* (VIII. k.).

Bedidlik, egyiptomi aranypénz, 100 piaszter.

Bedoazin, l. *Béhanzin*.

Bedő *Albert*, 1895 jul. 7. államtitkári címet és jelleget nyert; 1896 dec. 7. nyugalomba lépett s ekkor a II. osztályu vaskorona-rendet kapta. Az 1896. általános képviselőválasztáson az apatini kerület képviselőnek választotta; 1897 jul. 20. az erdészeti államvizsgáló bizottság elnöki tisztétől megvált.

Beef (ang., ejtsd: bíf), a. m. marhahús; *beefeaters*, marhahúsevők, az angolok csúfneve, különösen azé a száz testőré, akik a Towerben XVI. századbeli öltözetben őrt állanak; *beefsteak*, marhapecsenye félig kisülve; *beeftea*, apróra vagdalt marhahúsból főzött, nagyon erős húslé betegek és gyógyulók számára.

Beeger *Gyula*, német pedagogus, szül. Grossgrabeban (Felső-Luzsica) 1829 okt. 24-én. 1857 óta lipcsei népiskolai tanító volt. Egyik alapítója a német tanítóegyesületnek és a német tanítógyülésnek, melyen több izben elnökölt. Comenius Amos halála hétszázadik évfordulója alkalmával (1871) a lipcsei tanítóegyesületben felvetette a központi pedagogiai könyvtár eszméjét, mely «Comenius-alapítvány» címen létre is jött és B. vezetése alatt 60,000 kötetre szaporodott. 1893. nyugalomba vonult. Pedagogiai művei közül említendők: Comenius grosse Unterrichtslehre (5. kiad. Lipcse 1891); Die pädagogischen Bibliotheken, Schulmuseen und Lehrmittelausstellungen der Welt (u. o. 1893). 1885. megalapította a lipcsei Pädagogische Revuet.

Beer, 1. *Adolf* osztrák történetiró 1897 márc. óta az osztrák urakházának tagja.

2. *B. Miksa József*, német zeneszerző, szül. Bécsben 1849., hol mint tisztviselő jelenleg is él. Munkái közül több dalmű említendő, mint: Üreszsebü Frigyes (3 felvonásu opera) és az egy felvonásos A kovácsok sztrákja. Ezt 1899 okt. 4. a budapesti királyi operaházban is előadták. Irt azonfelül több oratoriumot, mint a Bűvös vadász-t, a Kevlaari búcsujárás-t; irt továbbá dalokat, egy Alföldi hangok Magyarországból c. zenedarabot és egy Harald c. nyitányt, mely a filharmonikusok 1877. évi műsorán szerepelt stb. M. L.

Beernaert *Ágost Mária Ferenc* belga miniszterelnök 1894 márc. végén megbukott s 1895 jan. a képviselőház elnökévé választatott.

Beers *Jan* van, flamand költő, szül. Antwerpenben 1821 febr. 22., megh. u. o. 1888 nov. 14. mint a királyi ateneum tanára. Legkiválóbb művei, melyeket meleg érzés, élénk fantázia és dallamos nyelv jellemez, a következők: Jongelings droomen (Antwerpen 1853); Levensbeelden (u. o. 1858); Jacob van Maerlant (Gent 1860); Gevoel en leven (Amsterdam 1869); Rijzende Blazen (Gent 1883).

Beeth *Lola* német énekesnő 1895 ápr. 15. megvált a bécsi operától és Amerikába szerződött. 1899 őszén azonban visszatért a bécsi opera kötelékébe. Budapesten 1895 ápr. elején hangversenyen énekelt.

Beethoven *Lajos* (II. köt.) német zeneköltőnek a bécsi zenekedvelők egyesülete tulajdonát tevő hagyatékából 1897 nov. került napfényre a *Goethe* Erlkönig c. balladájához tervezett énekszerzemény vázlata; legföljebb 1810-ből való. A lipcse-newyorki Schuberth és társa cég kiadta facsimilében és egyszersmind *Becker* Reinhold zongoraátiratában. Ebben az alakban a mű meg sem közelíti *Schubert* Ferencnek tartalmilag és szinekben egyaránt gazdag Erlkönigjét; de B. fennmaradt vázlatkönyvei általában azt tanusítják, hogy ő nagyon kicsiny csirából érlelte sokoldalu és tökéletes remekműveit. Miért nem dolgozta ki éppen ezt a sokat igérő tárgyat, nem tudhatni. K—Y.

Befutó, a versenypályáknak ama — legalább is 200—400 m. hosszu — *egyenes* része, mely a bírói páholy előtt vezet el. A pálya ezen részén folyik le a végküzdelem.

Bègles (ejtsd: begl), francia város Gironde départementban, a Garonne mellett, vasúttal s élénk kikötővel, (1891) 10,535 lak. Van kénes forrása.

Behaghel *Ottó*, német germanista, szül. Karlsruheban 1854 máj. 3-án. 1878. magántanárnak habilitáltatta magát a heidelbergai egyetemen, melynek 1882. rendkivüli tanárává nevezték ki. 1883. a baseli, 1888. a giesseni egyetem rendes tanára lett. Szövegkiadásai: Heinrichs von Veldecke Eneïde (Heilbronn 1882); Heliand (Halle 1882); Hebels Werke (Berlin és Stuttgart 1883) und Briefe (Karlsruhe 1883). Önálló művei: Die deutsche Sprache (Lipcse és Prága 1886); Geschichte der deutschen Sprache (Paul Grundriss der germanischen Philologie c. gyüjtő munkájában). B. *Neumann* F.-el együtt kiadja a kettejük által megalapított Litteraturblatt f. germanische und romanische Philologie című folyóiratot és 1888—93. a Pfeifer által megalapított Germaniát szerkesztette.

Behaim *Mihály*, német mesterdalnok, l. *Beheim* (II. köt.)

Béhanzin, másként *Bedoazin* (a cápa fia, a világ tojása), dahomei exkirály, kit a franciák tömeges gyilkosságai miatt ismételten haddal megtámadtak, 1893 nov. elfogtak és letettek. Dodds tábornok a fogolyt Saint-Louisba küldötte, honnan 1898 végén Martinique szigetre szállították számkivetésbe, 12,000 frank évi díjat rendelvén a mostanában 58 éves zsarnoknak. A királyné s nehány szeretője elkisérhette. M. L.

Behar, súlymérték, a. m. *bahar* (l. o., II. köt. 460. old.).

Behári nyelv, az indiai *Bihar* v. *Behár*, eredeti szanszkrit alakjában *Vihára* tartománytól veszi nevét; a hindivel közel rokon árja nyelv. Grierson, az élő ind nyelvek jeles buvára együtt tárgyalja a *hindi* és *marvari* nyelven irókkal a behari költőket. V. ö. *Grierson* György, The modern vernacular literature of Hindustan (Kalkutta 1889). Behári nyelvtanokat irt a különböző szójárásokról *Grierson*, Seven grammars of the dialects and subdialects of the Bihari language spoken in the province of Bihar (Kalkutta 1883—

1887, 8 rész). Összehasonlító behári szótárt irtak *Hoernle* és *Grierson*, A comparative dictionary of the Bihari language (u. o. 1889). Behári közmondásokat adott ki *Christian*, Behar proverbs, classified and arranged. Transl. into Engl. w. Notes (London 1891). Sok becses adatot tartalmaz *Grierson*, Bihari peasant life being a discursive catalogue of the surroundings of the people of that province (Kalkutta 1885).

Beheim-Schwarzbach *Miksa*, német költő és történetiró, szül. Berlinben 1839 ápr. 15. Halleban és Berlinben tanult és az apja által Ostrauban alapított pedagogium egyik igazgatója. Történeti művei: Friedrich d. Gr. als Gründer deutscher Kolonien (Berlin 1864); Hohenzollernsche Kolonisationen (Lipcse 1874); Die Zillerthaler in Schlesien (Boroszló 1875); Friedrich Wilhelms I. Kolonisationswerk in Litauen (Königsberg 1879); Die Besiedelung von Ostdeutschland durch die zweite germanische Völkerwanderung (Berlin 1882); Die Mäusethurmsage von Popiel und Hatto (Posen 1888). Böheimb név alatt irt drámái: Deutschlands Morgenröthe (1876); Von Prag bis Schweidnitz (1877); Herzog und Schöppenmeister (Lipcse 1878). Verskötetei: Ehegltick (u. o. 1878); Deutsche Lieder und Gedichte (Boroszló 1884); König Sebastian (eposz, Drezda 1890).

Behen (növ.), l. *Búzavirág* (II. k.).

Behen-dió, l. *Moringa* (XII. k.).

Behen-olaj, más néven *szoringa-*, *szorinja-* v. *moringa-olaj*. A *Moringa pterygosperma* G. gyümölcséből Kelet-Indiában és a forró égövi Amerikában sajtolt zsiros olaj, Szintelen, szagtalan és ízteln, fajsúlya 0·912, nem gyantásodik és nem avasodik, s ezért finomabb kozmetikai szereket készítenek belőle. GERS.

Behozatal, l. *Kivitel* (X. k.).

Behrens *Berta*, l. *Heimburg*.

Behring *Emil Adolf*, német orvos, szül. Hansdorfban (Nyugat-Poroszország) 1854 márc. 15. Tanulmányait a berlini kir. katonaorvosi képzőintézetben végezte. Később a Charité-kórház alorvosa lett, majd 1880. a poseni második számu huszárezredben segédorvos, 1883. az ötödik számu vértesezredben első osztályu segédorvos Winzingben (Szilézia) és 1886. Boganowóban (Posen), 1887. törzsorvos a bonni 28. számu gyalogezredben, 1888. a berlini katonaorvosi képzőintézetben, majd pedig a 30. számu gróf Werder-gyalogezredben, egyúttal a berlini egészségtani intézet asszisztense, 1891. a fertőző betegségek intézetének asszisztense, 1894. az egészségtan rendkivüli tanára Halléban, 1895. pedig Marburgban, ahol csakhamar rendes tanár és az egészségtani intézet tanára, valamint 1896. titkos orvosi tanácsos lett. A katonaságtól B. 1895 máj. vált meg. B. nagy hirnévre tett szert a *difteria-szérum* föltedezésével. 1890. a tetanusz és a difteria ellen bizonyos eljárásokkal mentesített állatok (lovak, juhok) vérében egy oldott állapotban levő specifikus anyagot talált, mely képes arra, hogy a specifikus baktériummérget ártalmatlanná tegye. (V. ö. Deutsche medicinische Wochenschrift, 1890. évf. 49. és 50. sz.) Ez a föltedezés kezdete volt egy új, szigoruan etiologikus terápiának, melyet B. a lelőhelye után vérszérum-terápiának nevezett el. A föltedezéssel kapcsolatos vizsgálatok sok rendkivül becses felvilágositást nyujtottak a fertőző betegségek keletkezése, hatása és az ellenük való mentesités tekintetében. A párisi orvosi akadémiától B. föltedezéseért a 25,000 franknyi Saint-Paul-dij felét (a másik felét Roux parisi orvos) és a párisi tudományos akadémiától a Leri A. által a difteria gyógyitására kitüzött 50,000 franknyi dijnak szintén a felét (a másik felét Roux dr.) kapta meg. B. a dijakból való részét a szérumkutatásra létesitett állami alapnak ajándékozta. B. elsőrangu munkát végzett a fertőtlenitő szerek dolgában is és a rájuk vonatkozó vizsgálati módszereket rendkivüli pontossággig fejlesztette. A gyakorlati orvostudományra nézve fontosak a jodoformról való vizsgálatai is. Fő művei: Die Blutserumtherapie (2 kötet, Lipcse 1892); Gesammelte Abhandlungen zur ätiologischen Therapie von ansteckenden Krankheiten (u. o. 1893); Die Geschichte der Diphterie (u. o. 1893); Bekämpfung der Infektionskrankheiten (u. o. 1894).

Behring-féle fecskendő, l. *Pravaz-féle fecskendő* (XIV. k.).

Beijezen *Ábrahám* van, hollandi festő, szül. Hágában 1620. v. 1621-ben. 1657. Delftbe költözött, később visszatért szülővárosába, de már 1671. Amsterdamban, utóbb Altmaarban találjuk, hol 1674. meghalt. B. üde erejü festői tehetség. Leginkább csendéletet festett. Ezek eleven szinezetüek és pontos kimunkáltságuak. A magyar országos képtárban levő művét e sajátságok jellemzik. Ugyanitt van két tengeri tájfestménye is.

Beira, kikötőváros és vasúti végpont a portugál keletafrikai birtokokon, a Pongoe és Buszi torkolatánál, 40 km.-nyire Szofalától; élénk kereskedéssel (1895. megfordult benne 108 hajó, 157,200 tonna tartalommal). A kivitel fő cikkei: kaucsuk, elefántcsont, viasz és állati bőrök, a bevitelé (1895-ben 3·5 millió frank értékben): szarvasmarha, vasúti felszerelési cikkek, rizs, bor, konzervek, pamutáruk, vas, szesz. A Penhalongha hegyláncban gazdag aranyérre bukkantak. Eddig csupán egy bányát aknáznak, melyből havonkint 1000—1200 uncia aranyat nyernek. 1897 dec. 31. lakóinak száma 4055, köztük 979 európai.

Beirut (II. k.), sziriai város, bár még mindig fontos kikötőhelye ázsiai Törökországnak, kereskedelmi forgalma apadóban van. A behozatal nagyobb része Angliából jő, második helyen áll az osztrák-magyar monárkia, amelylyel Németország versenyez. A fő kiviteli cikke a nyers selyem, amelyet nagyobbára Lyonba szállitanak, továbbá a gyapju, oliva-olaj és a bor. 1897. a hajóforgalom volt: 723 gőzös (787,391 t.) és 1970 vitorlás (52,186 t.). A gőzösök közt volt 246 brit, 156 francia és 148 osztrák-magyar hajó.

Beiser (Beisehir), Konia ázsiai török szandsák egyik járásának főhelye az 50 km. hosszu Kirilitó (az ó-korban Karalitis Limne) DK-i végében, 3000 lak. Icserser nevü külvárosában néhány szép szeldsuk-korbeli épület látható; ilyen különösen a XIII. sz.-ból való Esref Rum mecset, pompás portáléval és belsejében fayence-mozaikokkal.

Beismerés (II. k.). 1. *A büntető eljárásban:* noha a büntető eljárást szabályozó 1896. XXXIII. t.-c. a terheltet ügyfélnek s nem bizonyítási eszköznek tekinti s a B.-ről, mint bizonyítékról külön nem rendelkezik, a B.-t mégis bizonyítéknak kell tekinteni. A terhelt ugyanis a bíróság előtt bármikor nyilatkozhatik s ott bűnösségét beismerheti. Alkalmat ad erre a törvény azáltal, hogy a terhelt kihallgatását mindjárt a per elején irja elő s terhelt vallomását, feltéve, hogy az teljesen kimerítő, hitelt érdemlő, s az eljárás egyéb adataival összhangzásban áll, bizonyítékul elfogadja. De a B. egymagában nem elég a bűnösség megállapítására s ezért a törvény előirja, hogy B. esetén is meg kell szerezni a terhelt bűnösségének egyéb bizonyítékait. A per lefolyását a B. annyiban könnyíti, hogy kimerítő s az eljárás egyéb adataival egyező B. esetében a további nyomozás vagy vizsgálat teljesítése a vádló indítványától függ s hogy végül, ha a B. bíróság előtt történt, a főtárgyalásra való közvetlen idézésnek (l. o.) van helye. 2. *A polgári perben:* a sommás eljárásra vonatkozólag az 1893. XVIII. t.-c. kimondja, hogy oly tényállításokat, melyeket az ellenfél a szóbeli tárgyaláson vagy a megkeresett biró előtt beismert, bizonyitani nem szükséges. A B. és az *elismerés* (VI. k.) egymástól lényegileg különböző fogalmak, mert mig a B. ténybeli dolgok, illetve állításokra, addig az elismerés magára a vitás jogra vonatkozik. A B. visszavonható (a rendes perben is), s a bíróság mérlegeli a visszavonás hatályát. A jogbeli elismerés azonban mint oly jogi tény, mely magát az igényt alapítja meg, vissza nem vonható. A B. visszavonásának a sommás eljárásban még a felebbezési bíróság előtt a szóbeli tárgyaláson is helye van, mig a rendes eljárásban ezután is csak a periratokban v. tárgyalási jegyzőkönyvekben történhetik. A bíróságon kivül tett B.-re nézve a sommás eljárásban nincs bizonyítási jogszabály, miért is a bíróságon kivüli s igy a más perben is tett B., mint bármely más bizonyítási adat, a birói meggyőződésnek s a szabad mérlegelésnek tárgya. VÁMBÉRY.

Beiszapolás, l. *Iszapolás* (IX. k.).

Bejai herceg, e cimet I. Károly portugál király ifjabbik fia, *Manuel* herceg viseli; szül. Lisszabonban 1889 nov. 15.

Bejaria *Mutis* (növ., andesrózsa), az erikafélékhez gyakran tövises kis fája v. cserjéje, 15 faja Észak- és Dél-Amerika Andesén terem s itt az európai havasszépét pótolja. Levele kemény, bőrnemü, a visszája kékes-szürke, azonfelül barna serte borítja. Nagy és szép virága laza fürtté vagy sátorvirágzattá egyesül, tokja sokmagu.

Bejelentés, l. *Csőd* (IV. k.). — A *házassági jogban* (1894. XXXI. t.-c. 68. §) a házasság érvényessége megtámadásának alakja abban az esetben, midőn a házasság a megtámadásnak keresettel való érvényesítése előtt a megtámadásra nem jogosult házastárs halálával megszünt. A házasság megszünése után nincs többé szükség arra, hogy a házasság önálló megtámadási perben érvénytelennek nyilváníttassék; sőt ez nem is lehetséges, amennyiben azon esetekben, melyekben a megtámadási jog a házastársat illeti, a megtámadásnak a másik házastárs ellen intézendő keresettel kell történnie, ez pedig már elhunyt. Minthogy a megtámadható házasság érvényessége a megtámadás megtételétől függ, a törvény a B. által kiván erre módot nyujtani. A B. joghatálya az, hogy megtörténte után a házasságot ugy kell tekinteni, mintha meg sem köttetett volna. VÁMBÉRY.

Bejelentési kötelezettség, l. *Anyakönyv.*

Bejelentési rendszer, a szabadalmi jogban az a rendszer, mely szerint a szabadalom kiadatik anélkül, hogy a találmány ujdonsága megvizsgáltatnék. A B. előnyei az egyszerüség, gyorsaság és a szabadalmat kérővel szemben elkövethető igazságtalanság teljes kizárása. Ellenben hátránya az, hogy ily módon szabadalmat nyerhet egy már a mindennapi forgalomban levő tárgy is, ami csak a megsemmisítési perek számát szaporítja. A B., mely Magyarországban a találmányi szabadalmakról szóló 1895. XXXVII. t.-c. hatályba léptéig, azaz 1896 márc. 1-ig volt érvényben, jelenleg is érvényes: Francia-, Olasz-, Spanyolországban, Portugáliában és Törökországban. V. ö. *Lévy* Béla, A magyar szabadalmi jog rendszere (1898). VÁMBÉRY.

Bekapós (hajó), l. *Szélfél* (XV. k.).

Békatávlat, l. *Madártávlat* (XI. k.).

Békavár, l. *Szentgyörgy vára* és *Küllyödi vár.*

Bekcsényi (bexini) **főesperesség.** Igy nevezték hajdan a zágrábi püspökség azon részét, mely Muraköz és Alsó-Lendva környékét foglalta magában. Nevét a zalavármegyei Becsehely (hajdan Bekcsenyhely)-ről vette. *Bexini* néven ma is megvan, de most már csak a Muraközre terjed ki. KAR.

Beke, 1. *Antal,* újabb művei: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt* (Budapest 1896); *A kolosmonostori konvent levéltára* (u. o. 1898).

2. *B. Manó,* a tanitóképző intézet gyakorló főgimnáziumának tanára s a budapesti tudományegyetemen magántanár. Újabb művei: *A biquadratikus egyenletek megoldása* (Math. és Phys. Lapok 1894); *Az adjungált helyettesítések alkalmazása az adjungált diff.-egyenletnél* (u. o. 1894); Über die Irreducibilität der homog. lin. Diff.-Gleichungen (Math. Vnnalen, 1894); Über die simmetr. Functionen in d. Theorie d. homog. lin. Diff.-Gl. (u. o. 1894); Über die allg. Diff.-Resolvente der lin. Diff.-Gleichungen (u. o. 1895); *Egy tétel a homog. lin. diff.-egyenl. algebrai integráljairól* (M. Ph. L. 1895); *A casus irreducibilisről* (u. o. 1895): Ein Beitrag zur Theorie der ration. Functionen (Math. Vnnalen, 1896); Über die Einfachheit der alterierenden Gruppe (u. o. 1897); Zur Gruppentheorie der lin. Diff.-Gleichungen (u. o. 1897); *A homog. lin. diff.-egyenl. alapegyenleteiről* (M. Ph. L. 1898); *Egy elemi geom. tétel* (u. o. 1898); *A homog. lin. diff.-egyenlet resolvenseiről* (Math. természettud. Ért. 1898). Tankönyvei: *Számtan* a középiskoláknak; *Számtan* a népiskoláknak; *Vezérkönyv* a számtani oktatáshoz; *Számtan* a gazdasági ismétlő iskoláknak; *Algebra* a kereskedelmi iskoláknak; *Mértan; Érettségi vizsgálati feladatok; König-Beke, algebra.* Készitette 1886—96. a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a középiskolák állapotáról az országgyülés elé terjesztett jelentését. Titkára volt a millenniumi tanügyi kongresszusnak és társszerkesztője a Kongresszusi Naplónak.

Békebiróság (III. k.). A békebirónak hatásköre az 1893. XVIII. t.-c. (sommás eljárás) életbelépte előtt a községi biráskodást meghaladó kisebb polgári peres ügyekre terjedt ki s e hatáskör csak kivételesen volt kiterjeszthető a községi biráskodásra. A sommás eljárásról szóló törvény életbeléptével azonban a B.-ot szabályozó 1877. XXII. t.-cikknek csak a községi biráskodásra vonatkozó része maradt fenn hatályában, minek következtében a békebirónak hatásköre megszünt a községi biráskodást meghaladó ügyekre nézve s csak annyiban maradt fenn, amennyiben községi biráskodással is fel volt ruházva. — B., nemzetközi, l. *Hágai konferencia.* VÁMBÉRY.

Békefi *Remig,* történetiró, ciszterci r. áldozópap, szül. Hajmáskéren (Veszprém) 1858 aug. 3. Középiskoláit Veszprémben, Zircen és Egerben, a teologiát Zircen végezte. Pappá szentelték 1881 aug. 7. Középiskolai tanári oklevelet 1882. nyert, bölcsészettudor lett 1884. Tanár volt Pécsett és Zircen. 1892. az Árpád-kori politikai és művelődéstörténetnek magántanára és a rend történetirója. 1896. az akadémia lev. tagja, 1898. a magyar művelődéstörténet rk. tanára a budapesti tud. egyetemen. Irodalmi munkássága: Számos különféle lapokban, folyóiratokban és gimn. értesítőkben megjelent cikkein, értekezésein és tanulmányain kivül önálló művei: *A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi ciszterci apátságok története* (2 köt., Pécs 1891, 1892); *A cikádori apátság története* (u. o. 1894); *Emlékkönyv* (melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend, Budapest 1896, ebben a ciszterci rend története Magyarországban, 1142—1896); *Hunyadi Mátyás király mint a ciszterci rend reformátora* (Akadémiai Értekezések); *A ciszterciek középkori iskolázása Párisban* (Akadémiai Értekezések 1896 és Akadémiai Értesítő (dec.); *Székesegyházi iskoláink szervezése az Anjou-korban* (cikksorozat, Századok 1897); *Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete* (u. o.); *A pásztói apátság története 1190—1702* (Budapest 1898); *Közoktatás* (u. o. 1898); Jelentés a millenniumi kiállítás közoktatásügyi csoportjáról; *A sárospataki ref. főiskola 1621. évi törvényeiről* (Akadémiai Értekezések 1899). Z—R.

Békekonferencia, l. *Hágai konferencia.*

Békekongresszusok, l. *Örökbéke* (XIII. k.).

Békés (III. köt.) *vármegye,* területe a legújabb adatok szerint 3558 km², lakóinak számát (1898) 280,000 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város és 27 nagyközség. A szolgabirói járások száma 7, a közjegyzőségeké 6 (Szeghalmon is), melyek az aradi közjegyzői kamarához tartoznak. Kir. főügyészsége Debrecenben, sajtó- és pénzügyi bírósága N.-Váradon van. Puszta, telep és major van 238. A vármegye területén van 3 kórház 167 ágygyal; egész területén működik 83 orvos, 248 okleveles bába és 37 gyógyszerész. Van 60·8 km. állami és 424·0 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 343·0 km. kiépítetlen. A nagyobb forgalmi utak kikövezésére a vármegye 2 millió forintot költött. A vármegye teljes hosszában átvonul az állami u. n. transzverzális út. A vasúti vonalak hossza 273·4 km., miből 146·1 km. állami vasút. Újabb vasúti mellékvonala a szarvas—orosháza—tótkomlósi vasút. A vasúti állomások száma 37. Van 39 posta- és 48 táviróhivatal, továbbá 231 távbeszélő-hivatal, illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 3 bank, 17 takarékpénztár és 6 szövetkezet, összesen 2.480,000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 293, köztük 3 gimnázium, 15 különféle szakiskola, 1 tanítóképző intézet, 243 népiskola, 29 kisdedóvó és 2 emberbaráti jellegü intézet. Mindezen intézeteket összesen 42,497 tanuló látogatta. A Berettyó-Sárrét lecsapolására szolgáló csatornáknak mélyítését, melyet az állam még 1881. elrendelt, befejezték. A vármegyének ma már csak egy állóvize van, az orosházai Gyopáros-tó. A lótenyésztés a csabai méntelep-osztály kedvező hatása folytán rendkivül emelkedik. A selyembogártenyésztést B.-ben igen kis mértékben üzik, azonban a Csabán felállított selyemgubóbeváltó hivatal hatása alatt s a legközelebb multban ültetett sok szederfa tenyészése folytán a selyemtermelés újabb időben lendületet vett. Állami méntelep osztálya Csabán van; állategészségügyi dolgokban a nagyváradi felügyelő kerületéhez tartozik. B. területe az Aradon székelő II-ik kulturmérnöki s a gyulai folyammérnöki hivatal hatásköréhez tartozik.

Története. Gazdag földjét minden időben szivesen lakták a különböző népek. A magyarok a honfoglaláskor ó-szláv népeket találtak itt, de azokat csakhamar magukba olvasztották. Szent István és utódai a Kettős-, Hármas-Körös és a régi Berettyó közt lakó népeket egy B.-en lakó ispán alá rendelték s igy alapitották B.-t. A tatárjárás előtt tömérdek apró helység keletkezett területén tele várjobbágyokkal és várszolgákkal. A Csolt, Barsa, Smaragd, Szentemágócs régi nemzetségek lakóhelye s a keresztény vallás ellen 1046. fellázadt Vata születéshelye vala. A tatárjárás kegyetlenül megviselte, de újra helyreállott s benépesült. A XV. sz. elején a Csáky-család tagjai voltak főispánjai, a XV. sz.-ban Maróthy László, Dengelegi Pongrác János, később Kinizsi Pál és Somi Józsa viselték e hivatalt. 1431. a vármegye 200 lovast volt köteles a haza védelmére állitani s azt az Erdély felől törő ellenség ellen küldeni. I. Mátyás 1484. a vármegye főispánságát a gyulavárhoz csatolta, de ez ellen a vármegye nemesi sége folyton zugolódott és később kivitte, hogy e rendeletet felfüggesztették. A XVI. sz. elején a nemzeti királyságért és független Magyarországért küzdő vármegyék közé tartozott s Brandenburgi Györgygyel, Gyulavára urával, sokat küzdött. 1526. Szapolyaihoz csatlakozott, de e miatt 1528. sokat kellett szenvednie, mert a gyulai vár a Ferdinánd-pártiak kezén volt. 1530. Gyula vára elfoglalásával egészen Szapolyaié lett. 1552. Patóczy Ferenc halálával a gyulai vár és vele B. I. Ferdinándé lett. A gyulai várkormányzók lettek a főispánok. 1566. a gyulai vár elfoglalása után török uralom alá került. 1598. a tatárok teljesen elpusztitották és lakatlanná tették. Nagynehezen benépesült, de 1687. újra elkellett költöznie a lakosságnak, hogy a gyulai várat könnyebben kiéheztessék. 1695 jan. 12. a gyulai vár visszavételével a vármegye a török

uralom alól felszabadult. 1700. a vármegye egy időre helyreállott s területén 31 község keletkezett, de 1703. a rácok pusztításai miatt újra lakatlanná vált s az maradt 1711-ig. 1715. újra helyreállott a vármegye, de területén ekkor még csak 9 kisközség volt. 1715—20 közt alakult még négy, 1720—28 közt 5. Tévedés Harruckern Jánost tartani B. benépesítőjének; ő csak 4 falut telepített, fia, Ferenc, egyet (Orosházát). Utoljára települt meg Tót-Komlós. 1720—98-ig az egész vármegye három uradalomból állott: a gyulaiból, szentandrásiból és a kétegyházából. Gyulavári, Kétegyháza és Szentandrás kivételével a többi városok és falvak mind a gyulai uradalomhoz tartoztak. Ez volt a Harruckern-családé. 1798. a gyulai uradalom öt részre ment. $^2/_5$-ét a Wenckheim-család kapta meg. Ettől kezdve költözött a vármegyébe számos tanult család. Földesurai is ettől kezdve vettek részt a közéletben. A vizszabályozás, a gazdálkodás, földmívelés felkarolása, a vasutak építése a jelen században előidézték, hogy B. virágzóbb, mint valaha volt. KAR.

Békési *Gyula* megh. Debrecenben 1896 febr. 3.

Beksics *Gusztávot* 1894 márc. miniszteri tanácsossá nevezték ki a miniszterelnökséghez, s mint ilyen a közjogi és nemzetközi ügyosztály élén állott. 1896. erről az állásról lemondott s képviselővé választatott. Ujabb művei: *A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi (külső) kormányzatban, különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és kath. autonomiára* (Budapest 1893); *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon* (u. o. 1895); *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk* (u. o. 1896), mely a nemzeti politikát a magyar faj kifejlesztésének alapjára akarja áthelyezni. Ez eszmével foglalkoznak francia nyelven Párisban megjelent munkái is, melyeket a román támadások visszautasítására irt. Ezek címei: La question roumaine (1894); La consolidation intérieure de l'Autriche-Hongrie (1895) és a La Hongrie millénaire (1896). A nemzeti politikának a faji alapra áthelyezését legbővebben fejti ki legújabb munkája: *A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal* (Budapest 1899). Az 1899 okt. 1. megindult *Magyar Nemzet* (mely a Nemzet és a Magyar Ujság összeolvadásából támadt) főszerkesztője. — Felesége *B. Gusztávné* újabban irta: *Almatlan éjszakák* (versek, Budapest 1896).

Béla (III.) király (3., III. k.) és neje, *antiochiai Anna* (Ágnes) sírját 1848 dec. 5. találták meg Székesfejérvárott a püspöki palota mellett levő fazekas-utcában, kútfúrás alkalmával. Ezen utcán keresztül nyult be ugyanis a püspöki kertbe, sőt részben a palota helyére az egykori székesfejérvári bazilika, hol a magyar királyok temetkeztek s amelynek egyes részei túlélték a török uralmat egész a jelen század elejéig, midőn Milassin püspök a még meglevő romokat, köztük az épségben maradt északi királyi sírkápolnákat a püspöki palota építésére használta fel. Mikor az 1848-iki munkálatok alatt a vörös márványkoporsók előtűntek a földből, a városi tanács megszüntetvén a további ásatást, jelentést tett a magyar kormánynak, mely azonnal megbizta Erdy Jánost, hogy Székesfejérvárra menjen, az ott lelt ékszereket a magyar nemzeti muzeum számára lefoglalja s tovább ásasson. Érdy dec. 8. indult el Varsányi János mérnökkel s a zordon időjárás által vissza nem tartva, dec. 16-ig folytatta az ásatást. Összesen öt koporsót találtak. Az elsőben, melyet a munkások előzőleg feldúltak, 5 láb, 2 hüvelyk hosszu nőcsontváz volt; a vele talált ékszerek: aranyozott ezüst korona, arany gyűrű, melybe keleti gránát volt foglalva s ebbe lantoló szirén vésve, arany szövetmaradványok. A második koporsót, mely az előbbi mellett jobb felől feküdt, dec. 11. Érdy nyittatta fel, benne egy ölnél magasabb (6 láb, 2 hüvelyk) erős férficsontváz volt, fején ezüst koronával, nyakán ezüst lánccal, melyről zománcos, kerek ezüst boglár (encolpium) csüngött le, jobb keze mutató ujján aranygyűrüvel, melybe «Abdalah ben Mohammed = Abdallah, Mohammed fia» vésett arab fölirattal ellátott keleti gránát volt foglalva, jobb oldalán aranyozott sárgaréz-feszület, alján gömbös köpüvel ellátva, ami arra mutat, hogy zarándokbotra volt egykor erősítve, a csontváz baljában buzogányszerű ezüst kormánypálca volt, baloldalán kétélű, egyenes, széles, de rövid ezüst kardikó, jobbján széles és lapos ezüstlemezekből készült karperec, lábain gömbös ezüst sarkantyúpár. A harmadik homokkőből összeállított födelű vörösmárvány koporsóban minden ékszer nélkül $5^1/_2$ láb hosszu férficsontváz volt. A negyedik már elkorhadt fakoporsó nyomai közt egy várandós korában meghalt fiatal nő csontjait találták. Az ötödik, fenekén téglával kikövezett s agyaggal kitapasztott fakoporsó nyomai közt egy zúzott csontváz elszórt töredékei jöttek elő vasszegekkel s egy vaskarikával együtt. A két utolsó sír közvetlen III. Béla sírja alatt volt, mig a harmadik koporsó jobbra esett tőle s valamivel feljebb, de ez is egészen a III. Béla-féle koporsó közelében. Hogy a második koporsóban egy XII. sz.-beli magyar király volt eltemetve, azt a feszület alakja teszi kétségtelenné, ami különben kitünik a sarkantyu idomából is, valamint a két korona egyszerű formájából, ami áll egy ezüst pántból s jobbról és balról, elől és hátul ráerősített négy egyenkaru keresztből. *Szt. Margitnak* a Margit-szigeten lelt XIII. sz.-beli koronája már díszesebb formáju, keresztek helyett levelekkel s liliommal van díszítve. A király személyének megállapításában tehát egészen mellőzhetők azok a különböző bizonyítékok, melyeket *Pauer* János hozott fel A Székesfejérvárott fölfedezett királyi sírboltról c. a. 1849. Székesfejérvárott kiadott művecskéjében a II. Endrénél később élt királyok esetleges számbavétele ellenében. Legkorábban Szt. László s legkésőbb II. Endre jöhet csak tekintetbe archeologiai alapon. Szt. Lászlót és II. Istvánt Váradon, III. Istvánt Esztergomban, II. Endrét Egerben temették el, Kálmán kinőtt s alacsony termetü volt, II. Géza feleségét Eufrozinát nem a férje mellé a bazilikában, hanem a keresztes vitézek templomában tették örök nyugalomra, II. Lászlónak nem volt felesége vagy ha volt is, még Magyarországba jövetele s királylyá választatása előtt halt meg, IV. István tetemeit csak később hozták Fejérvárra Zimonyból, feleségét

tehát vagy Zimonyban temették el vagy Görögországba vitték vissza, III. László pedig kis gyermek volt, igy tehát csak II. vagy III. Bélára lehet gondolni. III. Béla kevéssel halála előtt éppen a Szentföldre készült, a zarándokpálca tehát, továbbá az arab feliratos gyűrű, a zománcos bizánci mellékszer ő reá vall, mint Érdy János kifejtette a Kubinyi-Vahot-féle Magyarország és Erdély képekben c. munka 1853-iki folyamában, nejének intagliós aranygyűrűje is azt mutatja, hogy a királyi pár az antik civilizáció hagyományos helyeivel, melyek közé tartozott többek között Antiochia is, szorosabb kapcsolatban volt. Kiegészíti e bizonyítékokat a csontváz koráról mondott orvosi vélemény, mely a királyi tetemet mintegy 50 éves korunak állapította meg, ami talál III. Béla korával, ellenben II. Béla 31—32 esztendős volt. Ugyancsak egybe vág a királyné 30—40 év közti kora is antiochiai Anna korával, ki 1152 után született, 1168. már III. Béla neje s 1183—84. halt meg, tehát körülbelül 39—40 éves volt. A királyi tetemek egy ideig a magyar nemzeti muzeumban voltak egy szekrényben elhelyezve oly szándékkal, hogy a muzeum épülete mögött tervezett arkádok mellé III. Béla és neje számára kápolnát fognak építeni. Pálffy Mór gróf helytartó azonban 1862 jun. 6. kelt rendeletével a muzeumból elvitette a tetemeket s jul. 6. a budavári fő templom (Mátyás-templom) u. n. Zichy-féle sírboltjában két külön fülkében, bádogkoporsóban eltemettette, az ékszerek s a régi vörösmárvány koporsók nélkül, melyek ezután is a magyar nemzeti muzeumban maradtak. Midőn 1883. a Mátyás-templom átalakításához fogtak s a kriptát az erősen megrongált alapfalak gyökeres átalakítása miatt ki kellett üríteni, *Török* Aurél egyetemi tanár s az antropologiai intézet igazgatója azzal a kéréssel fordult Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy engedje meg a királyi tetemek tudományos antropologiai megvizsgálását. Trefort helyt adott a kérelemnek s 1883 okt. 31. kelt rendelete alapján kiküldött bizottság nov. 10. átadta Török Aurélnak és Perényi József egyetemi tanársegédnek a csontokat. Török Aurél: Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről c. a. 1893 jun. 19. a m. tud. akadémia III. osztályának ülésén számolt be antropologiai vizsgálatainak eredményéről. A csontok azonban továbbra is az antropologiai intézetben maradtak, míg a Mátyás-templom el nem készült és föl nem szenteltetett. 1897 máj. 25. a király Bánffy báró miniszterelnökhöz a következő legfelső kéziratot bocsátotta ki: «Azon kegyelet által indíttatva, melylyel elődeim emléke iránt viseltetem, felhivom Önt, hogy boldog emlékü III. Béla király és hitvestársa antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban célba vett nyugalomra helyezése, valamint ugyanott egy méltó síremlék felállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a síremlék költségeit magánpénztáramból viselendem.» E legfelső leirat következtében 1898 okt. 21-én nagy ünnepélylyel, ugyanazon vörösmárvány koporsóban, melyben találtattak, díszes szarkofágba foglalva, a szintén velük talált koronákkal, királyi jelvényekkel, ékszerekkel s aranyszövetmaradványokkal, melyek eddig a magyar nemzeti muzeumban őriztettek, ismét eltemettettek. V. ö. *Thaly* Kálmán, III. Béla nemzedékrendje (Századok 1897); u. a., III. Béla I. Ferenc József egyenes őse (Egyetértés 1897 jun. 2.); *Nagy* Géza, III. Béla mint I. Ferenc József őse (Turul 1898). N. G.

Belád (arab, a biled szó többese) a. m. kerület. Arab helynevekben gyakori.

Belcredi *Rikárd* gróf, osztrák államférfi, 1895. megvált a közigazgatási bíróság elnöki állásától.

Béldi *Ákos* gróf (uzoni), főrend, szül. Kolozsvárott 1846 dec. 19. Jósika Samu báró lemondása után (1888) Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánjává nevezték ki. Kiváló érdemei vannak Kolozsvár városának szépítése, csatornázása, vizvezetéke, egyetemi épitkezései és mentőegyesületének létesitése körül. Egy ideig a kolozsvári nemzeti szinház ideiglenes intendánsa volt. Mint a főrendiház kinevezett tagja az egyházpolitikai törvények dolgában támadt viták alkalmával a szabadelvüség hivének bizonyult. Az erdélyi római katolikus státus igazgató tanácsának tagja. 1897 nov. 14. az Emke elnökévé választották. 1898 ápr. 28. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

Béldi-kodex, papiroskézirat az egri érseki könyvtár birtokában, melynek Toldy Ferenc ajándékozta. A többszörösen csonka kézirat, mely minden valószinüséggel a XVI. sz. végéről való, magában foglalja a Bécsi Képes Krónika egy részének másolatát, Hunyadi Jánost és Mátyást dicsőitő éneket s egy kalendáriumot az 1458—96. évekre. Másolata megvan a m. tud. akadémia könyvtárában Lat. Cod. 4. r. 1. sz. alatt. Elnevezését (II.) Béldi Istvántól kapta.

Bele, igy nevezi a Hunn Krónika a hunnok által választott hét vezér egyikét. Nevét a Hunn Krónika átirataiban többféleképp találjuk (Bele, Bela, Wele, Wela), abban azonban mindegyik megegyez, hogy az első helyen említik s Kevével és Kadicsával együtt a Zemein- vagy Zemerin-nemzetségből való Chele fiának mondják, ki a Pannonia birtokáért a németekkel folyt nagy harcok alatt, a cesumauri ütközetben esett el említett testvéreivel együtt. Mi a történeti háttere e mondának: bajos megállapitani. Legvalószinübb, hogy a mondában az avarok és Nagy Károly közti harcok emléke olvadt össze a honfoglaláskori hagyományokkal, különösen pedig a németek 907-iki és 910-iki szerencsétlen kimenetelü hadjáratának emlékével. A Cesumaur és Tulln melletti véres ütközet, hol a három hunn vezér 40,000 hunnal a csatatéren maradt, kétségkivül Nagy Károly 791-iki hadviselésének hagyományát foglalja magában, mert hiszen éppen e helyen, a Comagenus hegyláncolatnál (Tulln) és a Cetius hegynél (Cesumaur, Zeiselmaur, Cetii muri) igyekeztek az avarok feltartóztatni a frank sereget, melynek egyik vezére Theuderikh gróf volt, kit a Hunn Krónika a német mondák berni Dietrichjével zavart aztán össze. De már az a vonása a mondának, hogy a hunnok győztek s a német sereget annyira tönkre tették, hogy a németek (vagy rómaiak) sok éven keresztül nem tudtak a hunnokkal szembeszállni: a honfoglaláskori emlékekből való. A magyarok

fényes győzelmével végződött ennsburgi (907) és augsburgi (910) csaták hagyománya összeolvadt az avarokra nézve gyászos végű cesumauri ütközet emlékével, mely a monda átalakító befolyása alatt igy változott diadallá, bár a hunn (avar) vezérek seregük nagy részével együtt a csatatéren maradtak is. Maguk a hunn vezérek is részben honfoglaláskori személyek. A hét vezér névsora egész világosan a hét vezér mintájára készült, azzal a különbséggel, hogy a X. sz.-beli hármas fejedelemség emléke is befolyással volt a monda alakulására. Chele fiai hárman vannak, ugyszintén Bendeguz fiai is; ezenkivül a hét vezér három nemzetséghez tartozik, u. m. a Zemein-, Érd- és Torda-nemzetséghez. Bendeguz fiait a hunn hagyományokból vette a magyar monda, de már Chele fiai Árpád kortársai. Chele Anonymusnál Hulec, Árpádnak a nagybátyja s Kadicsát ő is fiának mondja; ezenkivül Keve, Keva vagy Keuva neve is emlékeztet az Anonymus által említett Huba vezérre, ki a Nyitra vidékét Kadicsával együtt foglalta el. Nagyon valószinü ennélfogva, hogy a Keve és Kadicsa testvérének mondott Bele vagy Vele is a honfoglalás korában élt. Talán egy személy azzal, kit Anonymus *Veleknek* nevez; lehetséges azonban, hogy benne Árpád második fiának, Jelekhnek emlékét őrizte meg a hagyomány. Erre mutatna az, hogy a hunn vezérek élén említi a monda s ha a három testvér mondája az együtt uralkodó három fejedelem, t. i. a nagy fejedelem, gyula és karchas hagyományából fejlődött ki: akkor csakis Bele lehetett a nagy fejedelem s mint ilyennek, Árpád családjából kellett származnia. N. G.

Belényesi Gábor, *Nagy* Péter ref. püspök irói neve, l. *Nagy* (29., XII. k.).

Beleznay *Antal,* zeneköltő, szül. Jászberényben 1859. Első képzettségét Riszner Józseftől nyerte, melyet Bartl János karnagy folytatott. Később elvégezvén gimnáziumi tanulmányait, Egerbe ment, hol Zsaszkovszky Ferenc székesegyházi karnagynak lett kedvelt tanitványa. Majd visszakerülvén Jászberénybe, életre keltette az ottani dalegyesületet s mint annak vezérkarnagya 1880. Kolozsvárott s 1884. Miskolcon az országos dalversenyek alkalmával ezüst babérkoszorut és serleget szerzett az egyesületnek. 1888. Nagyváradra költözött, hol a polgári iskola énektanárává választotta, a 90-es évek derekán ott alakította meg a zenekedvelők egyesületét, melynek ma is karnagya s az ottani zeneéletet egészen fellendítette, 1897. pedig Schlauch Lőrinc főegyháza karnagyává nevezte ki. B. a magyar nép- és műdal, valamint az egyházi és a férfi- s női karirodalom terén sokoldalu s maradandó értékü tevékenységet fejtett és fejt ki. Számtalan népdala van az országban elterjedve. Egyházi szerzeményei is számosak és értékesek, ezek közt különösen a biboros püspök jubileuma alkalmára szerzett *Szent Lőrinc* c. miséje nagy zene- és énekkarra. Á. K.

Belfast, irországi kikötőváros, kereskedelmi flottája 1896. állott 250 hajóból (146,710 t.); a halászat szolgálatában állott 536 csónak. 1896-ban 14 hajó (42,499 t.) épült. Érkezett 11,183 tengeri hajó (2.398,211 t.) és távozott 10,938 (2.395,388 t.). A behozatal értéke volt 4.023,245, a kivitt brit áruké pedig csak 118,917 sterling font. A behozatal legfontosabb árui: len, gabona, liszt, fa, cukor.

Belfort, francia város, (1896) 88,047 lak.

Belga hadsereg, mintegy 130,000 emberből áll és pedig részint önként, részint sorshuzás útján belépettekből. A helyettesités meg van engedve. A szolgálat tartama 8 év az álló hadseregben és 5 év a tartalékban. A behivott hadkötelesek tényleges szolgálatuk alkalmával évenkint 6 heti szabadságra igényt tarthatnak. Azokat a hadköteleseket, akik csak 28 hónapig voltak tényleges szolgálatban, a 4-ik szolgálati év tartama alatt egy hóra ismét behivhatják. Béke idején fennállanak: 4 gyalog hadosztály (Gent, Antwerpen, Lüttich, Brüsszel) 9 gyalog dandárral (a 4 hadosztálynak 3 dandára van), 2 lovas hadosztály 4 dandárral; 2 tábori és 2 vártüzér dandár. 1. *Gyalogság:* 1 karabélyos, 1 gránátos, 3 vadász és 14 gyalog ezred. Minden ezrednek 3 zászlóalja van 4 századdal; 2 tartalék zászlóalja és egy dépôt-századja. A karabélyos ezred 4 tényleges és 3 tartalék zászlóaljból áll. Összesen tehát: 58 tényleges, 39 tartalék zászlóalj és 19 kiegészitő (dépot) század. A gyalogsághoz tartoznak még: 2 honvéd század (compagnies sédentaires), 1 fegyelmi és büntető osztály és egy iskola a hadsereg növendékei részére. A gyalogság békelétszáma: 1921 tiszt, 28,810 ember és 254 szolgálati ló. 2. *Lovasság:* 2 guides, 2 vadász és 4 lancier ezred, 40 tényleges és 8 kiegészitő századdal, 368 tiszttel, 5744 emberrel és 5560 szolgálati lóval. 3. *Tüzérség* (tábori): 4 ezred 12 kocsizó és 2 lovagló osztálylyal, összesen 30 tényleges, 10 tartalék és 4 kiegészitő üteggel. 4. *Vártüzérség:* 4 ezred 58 tényleges, 8 tartalék és 4 kiegészitő zászlóaljjal, ezeken kivül: 4 különleges tüzér század (hidász, munkás, puskaműves és tűzszerész század) 616 tiszttel, 8309 emberrel, 2922 szolgálati lóval és 204 ágyuval. 5. *Műszaki csapat:* 1 ezred 3 tényleges, 1 tartalék zászlóaljjal; továbbá 5 utász különleges század (tábori, táviró, vártáviró, vasúti, várhidász és munkás század) 152 tiszttel, 1433 emberrel és 17 szolgálati lóval. 6. *Szekerészet:* 1 ezred (7 század, 1 kiegészitő század), 29 tiszt, 402 ember, 320 ló.

Háboruban 4 hadsereg-hadosztályt állitanak fel; egy ilyen hadosztály 2 gyalog dandárból, 2 lovas századból és 7 vagy 8 kocsizó ütegből áll. Az ezen hadosztályokhoz be nem osztott lovasság 2 mozgó lovas hadosztályt alkot.

A hadi állomány 1896. következőkép állapittatott meg:

Fegyvernem	Tiszt	Ember	Ló	Ágyu
A.				
Főparancsnokság, vezérkar, egészségügyi csapat stb.	888	3,391	773	—
B.				
Gyalogság	2,010	93,419	403	—
Lovasság	344	8,336	8,901	—
Tüzérség	695	22,148	8,514	240
Szekerészet	80	5,370	7,489	—
Műszaki csapat	166	5,402	127	—
Összesen	4,183	138,066	26,207	240

A hadsereg költsége 1895. 47.211,718 franc 50 cent volt. A hadsereg fegyvere az M/89 (7·65 mm.) Mauser-rendszerű. G. T.

Belga szótagok, l. *Bobizáció* (III. k.).

Belgiojoso (ejtsd: beldsojózo) *Krisztina* hercegnő, olasz írónő, szül. Milanóban 1808 jun. 28., megh. u. o. 1871 jun. 5. Családi neve *Trivulzio.* 1824. férjhez ment Barbiano-B. Emil herceghez, akitől azonban csakhamar elvált. Buzgón vett részt a politikában és pártolta a politikailag kompromittáltakat. A romagnai felkelés leveretése után Párisba ment és több hirlapot alapított. 1848 jan. Olaszországba visszatért és a nemzeti felkelés ügyeért buzgólkodva, saját költségén szabad csapatot szervezett. Róma elfoglalása után 1849. Keletre ment és csak 1855. térhetett vissza. Souvenirs d'exil c. műve óriási feltünést keltett. 1858-tól fogva Cavour terveit segítette elő és Milanóban az Italia c. hirlapot alapította, mely később Torinóban jelent meg. Egyéb művei: Essai sur la formation du dogme catholique (Páris 1842—43, 4 köt.); Emina. Récits turco-asiatiques (u. o. 1856, 2 köt.); L'Asie Mineure et Syrie (u. o. 1858, 2. kiad. 1861); Scènes de la vie turque (u. o. 1858); Histoire de la maison de Savoie (u. o. 1860).

Belgium, (1896) a lakosok száma volt 6.495,886 (3.241,423 férfi, 3.254,463 nő), 1890-hez képest a szaporodás: 426,565, az egyes tartományok szerint a lakósok következőképen oszlottak meg:

A tartomány neve	Lakóinak száma	A tartomány neve	Lakóinak száma
Anvers	784,975	Liège	817,473
Brabant	1.212,686	Limbourg	234,210
Ny.-Flandria	781,261	Luxembourg	216,144
K.-Flandria	1.002,300	Namur	346,492
Hainaut	1.100,345		

A foglalkozás szerint 1890-ben volt bányászattal foglalkozó 139,259 (8867 nő), kohászattal és vasiparral 154,004 (6390 nő), növényi anyagot dolgoz fel 262,260 (35,442 nő), állati anyagot dolgoz föl 52,221 (13,415 nő), kereskedő 327,091 (111,532 nő), tisztviselő 122,877 (8903 nő), értelmiséghez tartozó 25,504 (4437 nő), erdő- és mezőgazdasággal foglalkozó 649,252 (159,707 nő), magánzó 633,161 (341,639 nő); foglalkozás nélküli 3.350,685 (2.199,592 nő), 1880-hoz képest az iparosok és kereskedők száma növekedett és a mezőgazdáké fogyott. A népmozgalom adatai 1897-ben: élve szül. 190,987, elhalt 113,502, a házasságkötések száma volt 52,198, bevándorolt 26,878 és kivándorolt 21,830. A főbb mezőgazdasági termékek 1897-ben: buza 7·2 mill. hl., árpa 1·4 mill., zab 8·4 mill., rozs 7·4 mill. hl., burgonya 31·6 mill. quintal, cukorrépa 9·3 mill. quintal, dohány 1895-ben 5·1 mill. kg. A bányászat termékei az újabb években nagyon gyengén emelkedtek. 1895. a 223 szénbánya közül 122-t műveltek és ezekből 20.451,000 t. szenet bányásztak 193.357,000 frank értékben. Az ércek termelése meglehetősen állandó; 1895-ben bányásztak 312,637 t. vasércet, 4150 t. galmájt, 22,478 t. mangánércet. A 17 vaskohó 2.065,358 t. vasércet dolgozott föl, amiből 1.795,892 t. külföldi eredetű volt. Termeltek 829,234 t. nyers vasat, amiből 414,034 t. Bessemer- vagy Thomas-nyersvas volt. Az 54 vasmű közül 48 volt munkában s termelt 107,881 t. vasrudat, 125,417 t. vasárút, 118,596 t. vaslemezt stb.; a 14 acélgyárban pedig 405,611 t. acélrudat és kész acélárút, 113,661 t. vasúti sint és 166,981 t. hengerelt acélt. Egyéb bányászati termékek még 15,573 t. ólom (4·2 mill. frank értékben), 31,543 kg. ezüst (3·4 mill. frank) és 107,664 t. cink (38·5 mill. frank). A 46 üveghuta és üveggyár 46·4 mill. frank értékü árut, a 2914 sörgyár 12·2 mill. hl. sört, a 123 cukorgyár 182,178 t. nyers cukrot produkált. A külkereskedelem az újabb években emelkedést mutat. 1896-ban az összes behozatal értéke 3,037.371,700, a kivitelé 2.720.302,115 frank. A következő kis tábla mutatja a belga fogyasztásra szánt behozatalnak, a kivitt belga termékeknek és a tranzitó-forgalomnak értékét millió frankokban:

	1895	1896	1897
Behozatal	1680	1776	1818
Kivitel	1385	1467	1568
Tranzitó-forgalom	1219	1252	1268

A belga külkereskedelemben 1897-ben legélénkebb részt vettek a következő államok:

Az állam neve	Behozatala	Kivitele
	1000 frankban	
Franciaország	296,583	297,938
Amerikai Egyesült-Államok	231,743	60,436
Nagy-Britannia	275,566	302,085
Németalföld	159,271	184,083
Németország	233,972	363,254
Brit-India	46,729	16,844
Oroszország	139,965	40,998
Románia	98,681	70,989

A behozatalban a legfontosabb áruk voltak: gabonafélék (290·9 mill. frank), szövő iparcikkek (165·9), kémiai cikkek (110·3), fa (89·8) stb., a kivitelben vászon-, gyapjufonalak (103·7 mill.), szén és koksz (88·2), gabonafélék (65·5), gépek, kocsik (64·8), kémiai szerek (63·3), szövő iparcikkek (81·7), üveg (78·3) stb. A kereskedelmi flotta 1897 dec. 31-én 61 hajóból (csak 5 vitorlás) állott 85,427 t. tartalommal. 1897. a belga kikötőkbe érkezett 8241 hajó (7.971,950 t.) és távozott 8210 (7.927,525 t.). 1896 elején a forgalomnak át volt adva 4572 km. hosszu vasúti hálózat. Az 1893 szept. 7-iki törvény értelmében a képviselőválasztói jogot módosították, e módosított törvény szerint a képviselőházba csak 25, a szenátusba pedig csak 30 éves polgároknak van választói joguk; ezzel szemben azonban a census megszünt. A legfontosabb újítás e törvényben az, hogy némelyeknek több szavazatot juttat. A legalább 35 éves családapáknak, ha 5 frank kereseti adót fizetnek, továbbá azon legalább 25 éves polgároknak, akiknek legalább 2000 frank értékü ingatlanuk vagy legalább évi 100 franknyi rentéjük van, 2 szavazatot biztosit; 3-at pedig azon legalább 25 éves választóknak, akiknek akadémiai képzettségük van vagy pedig valami magasabb tisztséget viseltek vagy viselnek. Az 1895—96-iki választói jegyzék szerint 870,506 választónak 1—1, 303,389-nek 2—2 és 230,928-nak 3—3 szavazatuk van. Az ország pénzügyei igen kedvező helyzetben vannak és az évi költségvetés nagyobbára fölösleggel zárul. Az 1898-iki budget 388.298,598 frank bevételt és 385.278,702

frank kiadással zárul; az 1899-iki bevételt 435.037,428-ra becsüli. Az 1884-iki iskolai törvény 1895. némi módosítást szenvedett; e szerint az ingyen oktatást az eddiginél szélesebb körökre terjesztették ki és a vallástanítást kötelezővé tették; alóla a gyermek csak szülei kérelmére menthető föl, 1895 végén volt 4275 községi népiskola 476,119 növendékkel és 2060 magán népiskola 244,000 növendékkel. Ezek közül 90·4% részesült ingyenes oktatásban. 1896-ban a 63,113 besorozott újonc közül 7129 nem tudott sem írni sem olvasni. A felsőbb népiskolák (écoles d'adultes) száma volt 1655 községi, 142 magán (összesen 69,270 növendékkel); a királyi ateneumoké 20, a kollégiumoké 7 községi, 8 magán; a fiuközépiskoláké 78 állami, 5 községi és 5 magán; a leányközépiskoláké 34 állami és 6 községi. Az egyetemek száma maradt 4, amelyeket a hozzájuk tartozó szakiskolákkal együtt 1895–96-ban 5006 hallgató látogatott. Hadseregét illetőleg, l. *Belga hadsereg.* —zik.

Története az utolsó években mind aggasztóbbá alakult. Egyrészt a kormányhatalom birtokában levő klerikális párt és a liberális ellenzék közötti elkeseredett küzdelem, másrészt a szocialista párt térfoglalása ingatták meg az államot, sőt nem egy ízben magát a monarkiát is veszélyeztették. 1893. lemondott Pontus hadügyminiszter, 1894. pedig *Beernaert* miniszterelnök és két társa távoztak a bársonyszékből. A kormányválság oka abban rejlett, hogy Beernaert az 1893. elfogadott Nyssens-féle «plurális» rendszert nem tartotta elegendő erősnek a kisebbség védelmezésére s azért az u. n. «arányos választási rendszert» hozta javaslatba. Ezt a javaslatot azonban az ad hoc szövetkezett demokrata klerikálisok (Woeste pártja) s a radikálisok megbuktatták, mire Beernaert és két társa lemondott. *De Burlet*, Begerem és De Smet de Nayer lettek utódai. Az új kormány a Beernaert-féle javaslatot elvetette s azután (okt.) az új választásokat vezette. Ez alkalommal a kormány a liberális-radikális kisebbség ellen kéz alatt a szocialistákat támogatta és ily módon az ellenzék újra nagy vereséget szenvedett. A klerikálisok 104, a liberálisok és radikálisok 16, a szocialisták pedig 32 mandátumhoz jutottak. Ez utóbbiak mindjárt az első ülésen közbocsánatot követeltek a politikai okokból s a sztrájk-mozgalmak miatt elítéltek számára s haszontalan s amellett költséges találmánynak mondották a monarkiát. 1895 elején Lipót király kívánságára a régóta vajudó *hadügyi reform* került napirendre, melyet Pontus utóda, *Brassine* tábornok terjesztett elő. Sarkalatos vonásai: a hadseregnek szaporítása 300,000 főre és az egyéni szolgálati kötelezettség behozatala. Ámde a Woeste-frakció most is ellenezte a javaslatot s igy a reformot újra levették a napirendről. Nagy vitákat keltett a Kongó-állam pénzügyi válsága, melynek megszüntetése végett a király a gyarmatországról B. javára lemondott. Erről a megoldásról azonban a szocialisták hallani sem akartak és mert a kormánypárt is fázott tőle, Merode külügyminiszter benyujtá lemondását, mire maga De Burlet vette át tárcáját és jun. 24. két új javaslattal állott elő: B. a Kongó-államnak a deficit törlesztésére $6^3/_4$ millió franknyi kölcsönt előlegez, a Kongó-vasút részvénytársaságnak pedig $5^1/_2$%-os kölcsönt. A klerikális többség ezt a javaslatot elfogadta, ámde jutalmat kért szavazataiért, amelyet meg is kapott. Az 1884-iki iskolatörvény módosításával a kizárólag papok által tanítandó vallástant megtették főtárgygyá és az u. n. «szabad», azaz a papság által alapított és vezetett iskolákat állami segélyben részesítették. Midőn a többség 1896 febr. a hadi reformot újra elnapolta, De Burlet miniszterelnök *De Smet de Nayernek* engedte át helyét. A rekonstruált kabinet első tette az volt, hogy a 2000 polgármesteri állás betöltésekor egyetlen egy szocialistát sem nevezett ki, másrészt azonban a munkarend szabályozása által a szociális reformok terére lépett. A kamarának 1896 jul. 5. végbement fele részben való megújításakor a szocialistákra beadott szavazatok ugyan nagyon felszaporodtak, mindamellett most is a klerikálisok győztek, kik 73 mandátumot nyertek, ugy hogy ezóta a képviselőházban 111 szavazattal rendelkeztek. Nov. 19. a kamara a flamandok régibb óhajának megfelelően a flamand nyelvet a franciával egyenrangu hivatalos államnyelvvé tette, ámde a szenátusban a francia hirlapok által izgatott «francia párt» ezt a határozatot megváltoztatta s mindössze csak azt az engedményt tette a flamandoknak, hogy a Moniteur ezentúl az új törvények francia (eredeti) szövegén kivül azoknak flamand fordítását is közölje. Ezzel a flamandok nem voltak kielégítve s folytatták agitációjukat.

Az 1896-iki őszi ülésszakban a király parancsára Brassine újra beterjeszté az egyéni szolgálati kötelezettséget felölelő hadi reformot, mely azonban Woesténék és pártjának, de még a minisztériumnak sem kellett, amiért Brassine tárcájától megvált. Erre az a furcsa helyzet adta magát elő, hogy egyetlen egy magasabb tiszt sem akadt, aki ily viszonyok között a hadügyminiszteri tárcát elvállalta volna, amely elvégül is Van den Peereboom vasúti miniszternek jutott. A király nem titkolta rosszalását és az előtte tisztelgő tábornokokhoz mondott beszédében is kifejezte a kormány és a többség iránti ellenszenvét; de a parlamentáris felfogásnak hódolva, továbbra is megtűrte a minisztériumot és nem apellált magához a nemzethez. A kormány, hogy legalább a nemzetőrséget (garde civique) reformálja, a többség által kimondatta, hogy minden fegyverköteles egyén évenkint 5 napon át fegyvergyakorlatra meghivandó (1897 aug.). — 1898. újból felmerült a flamand nyelvkérdés a kamarában, mely ez alkalommal Coremans és De Vriendt képviselők lelkes felszólalása után nemcsak ott, hanem a szenátusban is a flamandok javára döntetett el. Kimondták, hogy a *flamand és a francia nyelv ezentúl egyenranguak legyenek.* Ez a törvény a legfontosabb vívmány, amelyet a flamandok 1830 óta mostanig elértek.

A máj. fele részben megújított képviselőházban megint a klerikálisok rendelkeztek a többséggel és már most a párt a maga uralmát az 1900. éven túl is szerette volna biztositani. De Smet de Nayer miniszterelnök ezt a célt egy újabb választási reform útján vélte elérhetőnek, melynek keresztül-

vitele után a liberális ellenzék legjobb esetben 20 mandátumra tudott volna szert tenni. Az elnyomott polgári ellenzék ebben az esetben minden valószínüség szerint a szocialisták táborához csatlakozott volna s igy a klerikális párt egyes egyedül képviselte volna ezentúl a kormányképes elemet. Ezt a manövert II. Lipót király sem helyeselte, aki most a miniszteri tanácsban szószólója lett a hivatalokból és az iskolákból kiüldözött liberálisoknak. De nemcsak a király, még a mérsékelt keresztény-szocialisták is rosszalták ezt a polgárháboruhoz és a köztársasághoz vezető politikát és e párt vezére *Daens*, a püspöke által megfenyített, de meg nem rémített abbé és képviselő, a korszerü és szükséges reformok keresztülvitelére pártjával teljes megegyezésre jutott. Minthogy e reformok legnagyobb részét a liberálisok és a szocialisták is óhajtották: a kormány, nagy többsége dacára, mégis meghökkent és két miniszter: De Smet de Nayer és Nyssens 1898 dec. beadta lemondását. A képviselőházban a lemondott miniszterelnök azt hozta fel a válság okául, hogy ő és társa nem tudott a királylyal a választási reformra nézve megegyezni. A miniszterelnökséget Van den Peereboom vállalta magára, ki azonban szófukar programmjában csak annyit mondott, hogy ő sem helyesli a király által kedvelt uniomál rendszert, mely szerint t. i. a 152 új választókerület mindegyikében 1—1 képviselő választassék. Woeste és a többség e nyilatkozat után a kabinetnek bizalmat szavaztak. A közelgő választásokra a liberálisok, radikálisok és szocialisták (1899 máj. 14.) szövetséget kötöttek a klerikális többség ellen. Felemlítendő, hogy B. legújabban Khinában is gyarmat-politikához fogott, amiben Anglia, tekintettel a Kongó-állam határigazitásában nyert előnyökre, támogatja. 1899 márc. egy belga társulat elnyerte a Peking és Hankau között 2000 km. hosszu vasúti vonal kiépítésére való felhatalmazást és ezzel kapcsolatban Hankau város s az alsó Jang-ce-kiang közelében területet szerzett. A társaság Kanton felé is tervez vasutat. II. Lipót király helyesli a gyarmatpolitika nagyobb mérvü felkarolását, ugyszintén a hajóhad szükségesnek látszó szaporitását, ámde a mostani kormány és kormánypárt e politikát aligha fogja magáévá tenni.

Még hozzá sem fogott a képviselőház a Van den Peereboom-kabinet által benyujtott törvényjavaslat tárgyalásához, mely a választóreformot a klerikális párt javára volt hivatva eldönteni és máris mind a kamarában, mind Brüsszel utcáin izgató jelenetekre került. Vandervelde, a szocialisták pártvezére és Smeets szocialista kijelentették a kamarában, hogy ezt a merényletet az igazság ellen minden áron és minden eszközzel meg fogják akadályozni. És mig az ellenzék a kamarában a napirend megállapítását obstrukcióval akadályozta meg, az utcákon torlaszok emelkedtek, a polgári gárda a néppel fraternizált és forradalmi jeligék hallatszottak, melyek nemcsak a kabinetre, hanem magára a királyságra is veszedelmet jelentettek. A miniszterelnök rendeletére a csendőrség jun. 29. este rálőtt a forrongó népre, ami a helyzetet még súlyosabbá tette. A kormány a jun. 29. és 30. közötti éjjel a véres utcai harcok láttára már a legrosszabbtól tartott és másnap egyrészt a saját elhatározására, részben pedig a megrémült király parancsára a választótörvény tárgyalását jul. 4-ig elnapolta. Az ellenzék diadalának érzetében örömünnepeket rendezett, a belga polgármesterek küldöttségének szónoka pedig, Buls, maga a király előtt tárta fel a helyzet veszedelmeit. Jul. 4. Van den Peereboom békejobbot nyujtván az ellenzéknek, azt inditványozta, hogy egy 15-ös bizottság, melyben valamennyi párt képviselve legyen, vegye a választóreformhoz benyujtott módositásokat fontolóra. Az egyesült ellenzék vezérszónoka, Vandervelde ezt az engedményt a baloldal viharos tapsai között ugy magyarázta, hogy a kormány a klerikális javaslatot elejteni hajlandó. Ennek hirére az ország számos városában újra örömünnepeket s tüntetéseket rendeztek, de sokan most már a kormány visszalépését követelték. Abban a pillanatban, melyben a klerikális jobbpárt vezére, Woeste és hivei a minisztériumot (melyre engedékenysége miatt nehezteltek) a bizottságban cserben hagyták s a szocialista és liberális tagokkal szavaztak, a kormány állása csakugyan tarthatatlanná vált. A király már régóta megsokalta azt a passziv szerepet, melyet a minisztérium neki szánt és bizalmas embere, *Brialmont* tábornok által röpiratot iratott, melyben két régi kedvelt tervének: az egyéni szolgálati kötelezettség s az igazságos választóreformnak behozatalát sürgette. A kormánypártnak Woeste szaván induló töredéke szintén hátat fordított a minisztériumnak, az ellenzék pedig a legvégső ellenállásra szervezkedett. Mihelyt tehát a bizottság jul. 6-án 9 szavazattal 6 ellenében az aránylagos rendszert fogadta el az új választóreform alapjának: Van den Peereboom bejelentette a királynak, hogy állásáról lemond és ebbeli határozatát aug. 1. a szenátussal s a kamarával is tudatta. Öt napi vajudás után (aug. 5.) a mérsékelt klerikális párt egyik vezére, *De Smet de Nayer* új kabinetet alakított. *Detroer* került a belügy, *Consebandt-Alkemade* a hadügy, *Van den Henvel* az igazságügy és *Favereau* marquis a külügy élére, mig a földmivelési tárca *Vandenbruggen* bárónak, az ipar, kereskedés s közlekedési tárca pedig *Liebar*-nak jutott. Az új kabinet csak két pontra nézve foglalt állást programmjában. Kijelentette, hogy a bizottsággal egyetértve, az arányalagos választó-reformnak hive és e szerint a bizottság és Theodor képviselő intencióihoz képest átdolgozott törvényjavaslatot közelebb be fogja nyujtani. Továbbá az egyéni katonai szolgálat behozatalára fog javaslatot tenni. Sokan azt hitték, hogy e két reformmal csak a következő képviselőház fog foglalkozni tüzetesen, de az új kabinet szept. 9. tett nyilatkozata szerint, még a mostani képviselőházzal akarja a reformokat megszavaztatni, ámbátor e tekintetben biztos sikerre nem számithat. V. ö. *Pirenne* H., Geschichte Belgiens, 1. köt. (németre ford. *Arnheim* Fr. (Gotha 1899, a Geschichte der europäischen Staaten c. vállalat egy része); *Lanzac de Laborie*, La domination française en Belgique, 1795—1814 (Páris 1895, 2 köt.); *Kurth*, La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France (Brüsszel 1896—98, 2 köt.). M. L.

Belgrád, szerb főváros, (1896) 57,128 lak.

Belgrand (ejtsd: belgrañ) *Jenő,* francia mérnök, szül. Evryben 1810 ápr. 23., megh. Párisban 1878 ápr. 8. Az Ecole politechnique-et elvégezve 1828., a Ponts et Chaussées mérnökgyakornoka lett. Hivatalnoki pályáján a főfelügyelőig fölvitte (1867). Tagja volt az Institut-nek; Páris város csatornáinak és vizvezetékének igazgatója s a Légion d'honneur commandeur'je. Páris nagy csatornaművei és vizvezetékének kibővítése az ő keze alatt létesültek. Nagy tanulmányt végzett a talajnemek vizet átbocsátó képességére vonatkozólag s kimutatta a talajnemek hatását a folyók vizjárására. Ő kezdte meg az árvizek előrejelzését s a Szajna árvizének magasságát Párisban 4–5 nappal a bekövetkezés előtt jelezni tudta. Irodalmi művei: La Seine; Travaux souterrains de Paris; Les aqueducs romains, stb. Sok becses értekezése jelent meg az Annales des Ponts et Chaussées-ban. BGD.

Belgravia (ejtsd: belgrevie), London Westendjének déli része Hydepark, Brompton, Westminster és Chelsea között, az utóbbi évtizedek alatt épült pompás utczákkal és terekkel.

Belházy *János,* pénzügyminiszteri tanácsos 1895 febr. 20. nyugalomba vonult, mely alkalommal a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta.

Belidor *Bernát Forest de,* tudós francia mérnök, szül. 1693., megh. Párisban 1761. Részt vett a párisi meridián meghosszabbításának műveleteiben s kitünő hadimérnöki és vizépitészeti munkákat irt.

Belin (ejtsd: bölen), *Ferenc Alfonz,* francia orientalista, szül. Párisban 1817 jul. 31., megh. u. o. 1877 ápr. 15-én. 1843. az erzerumi (Örményország) francia konzulátus tolmácsa lett. 1846. ugyanabban a minőségben Kairóba, 1852. mint ideiglenes követségi titkár Konstantinápolyba került, ahol 1868–77-ig mint francia főkonzul működött. B. kiváló ismerője volt az arab, perzsa meg a török nyelvnek, valamint nagyon járatos volt a mohammedán Kelet történetében és közigazgatásában. Cikkein kivül, melyeket a Journal asiatique-be irt s melyek közül a sztambuli nyomtatványokról készített lajstroma maradandó becsü, önálló műve: Histoire de l'Église latine de Constantinople (Páris 1872).

Belinszky *Grigorjevics Visszarijon,* l. *Bjelinszkij* (III. k.).

Belit, istennő, l. *Istar* (IX. k.)

Bella *Lajos* újabb dolgozatai: *Római feliratok és leletek Sopronból* (Archeolog. Értes. 15. és 16. évf.); *Borostyánkő-lelet római időből* (u. o.); *Csornai sírlelet a honfoglalás korából* (u. o.); *Keltatöltés Sopronban* (u. o. 16. évf.). Az ő érdeme, hogy az 1899. nyáron munkások által Borbolyán (Sopron) talált őskori bálna csontjai el nem kallódtak, hanem bécsi szakférfiak által megvizsgáltatván, a nemzeti muzeumba kerültek. M. L.

Bellamy *Ede,* amerikai iró, megh. Chicopeeben 1898 máj. 22. Utolsó műve Equality (1897).

Bellegarde grófi család (III. k.). A stájer ág feje, *Ottó* gróf, megh. Klein-Lichtensteinben 1892 nov. 9. A stájer ág vele fiágon kihalt. A szileziai ág feje, *Ferenc* gróf, szül. 1833 jun. 18. Hosszabb ideig Stefánia özvegy trónörökösné főudvarmestere volt, majd 1894 nov. 17. Erzsébet királyné főudvarmesterévé neveztetett ki s ezt az állást egész a királyné haláláig viselte. Midőn a király az elhunyt királyné tiszteletére az Erzsébet-rendet alapította, 1898 szept. 20. B.-et nevezte ki a rend kancellárjává. B. az osztrák urakházának kinevezett tagja, cs. és kir. kamarás és v. b. t. tanácsos. Legidősebb fia *Ágost* (szül. 1858 máj. 26.) cs. és kir. kamarás, 1897 jan. 27. főkonyhamesterré neveztetett ki, 1898 nov. 30. pedig a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta.

Béllélekzők (állat), l. *Enteropneusta.*

Bellerophontes, l. *Bellerophón* (III. k.).

Belli *József Joachim,* olasz költő, szül. Rómában 1791 szept. 11., megh. u. o. 1863 dec. 21. A jelen század egyik legkiválóbb olasz dialektusköltője; romagnai nyelvjárásban irt számos szonettje többnyire humoros és szatirikus tartalmu, de van köztük sok kedves genre-kép is. Politikai versei, melyek igen sokáig csak kéziratban forogtak, élesen támadták a pápai kormány viszszaéléseit és nagy mértékben hozzájárultak a szabadelvü szellem élesztéséhez. Szonettjei teljes gyüjteménye: I sonetti romaneschi di Giuseppe Gioacchino B., a cura di Luigi Morandi (VI. k. 1887); válogatott versei: Duecento sonetti (kiadta u. a., Firenze 1882). V. ö. *Guoli,* G.G. Belli (Nuova Antologia 1878).

Bellica columna, oszlop az ókori Rómában, mely Bellona istenasszony templomához közel, a Capitolium és a Mars-mező között állott. Hadüzenetek alkalmával innen történt a jelképes lándsavetés bizonyos helyre, mely az ellenségnek országát jelképezte. A lándsát tulajdonkép egy erre hivatott rituális személy (pater patratus) hajította, de megesett, hogy erre a szerepre maguk a császárok is (Augustus, Marcus Aurelius) szivesen vállalkoztak. L. M.

Bellinghausen, lásd *Münch-Bellinghausen* (XII. k.).

Bello *Francesco,* l. *Cieco da Ferrara* (IV. k.).

Belloguet (ejtsd: belogé) *Domonkos Ferenc Lajos* báró, francia történetiró, szül. Bergheimban (Elzász), megh. Nizzában 1872 aug. 3. Egy hadosztályparancsnok fia volt és a katonai pályára lépve, mint fiatal lovassági tiszt az 1814-iki év harcaiban kitünt. 1834. kilépett a hadseregből és Burgundiába vonult vissza, ahol tetemes vagyon birtokában függetlenül élhetett történeti tanulmányainak. Később Párisba, majd megrongált egészsége helyreállitása céljából Nizzába költözött. B.-t mint történetirót alapos kutatás, kritikai szellem és az anyag vonzó feldolgozása jellemzik. Művei: Questions bourguignonnes, ou Mémoire critique sur l'origine et les migrations des anciens Bourguignons (Páris 1847); Carte du premier royaume de Bourgogne (1848); Origines dijonnaises (Dijon 1851); Ethnogénie gauloise c. nagy művét (Páris 1858—75, 4 köt.) a Gobart-féle nagy díjjal tüntették ki.

Bellovics (Bellovits) *Imre,* zenetanár, 1898 jun. 2. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Bell Rock, l. *Inch Cape Rock* (IV. k.).

Belmontil-olaj, sürü, zöldes vörösben játszó folyadék, hidegben kocsonyás tömeggé szikkad.

Előállítják ugy, hogy kaucsukot ásványolajban feloldanak. Fémre felkenve az olaj elillan és vékony hártyát hagy a felületen, mely a fémet levegőtől s nedvességtől elzárja, igen gyakran rozsda ellen való szerül használják. A használaton kivül levő katonai eszközök fényének megóvására rozsda ellen jó szolgálatot tesz. A fém felületét e célból smirglivel lecsiszolják, azután letisztítják s B.-jal bekenik. VÉRT.

Belohorszky *Gábor* 1898 aug. 7. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Belon (ejtsd : bölon) *Péter*, francia zoologus, szül. a Maine melletti Souletièreben 1517-ben, megh. Párisban 1564-ben. 1547 óta beutazta Olasz-, Görög- és Törökországot, Palesztinát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát és útleirásaiba sok természettudományi följegyzést szőtt bele. Főbb művei: Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie etc. (Páris 1553); Histoire naturelle des étranges poissons marins (u. o. 1551); L'histoire de la nature des oiseaux (u. o. 1555).

Belopotoczky *Kálmán* 1895 jul. 21. a Bécsben állomásozó tiroli császárvadászok 2. ezredének zászlószentelésén tartott beszéde, melyben a királyról megfeledkezve, csakis a császár iránti hűségre buzdította a legénységet, Magyarországon nagy visszatetszést keltett. 1898. a Ferenc-József-rend nagykeresztjével tüntették ki.

Belos, eredetileg a sémi népeknek törzsökös és fő istene (e néven *Bél* v. *Baál*), akit a görög mitosz később az ázsiai néptörzsek királyaival és hőseivel kevert össze. Igy szerepel mint az asszirok királya és Dido apjának őse. Egy másik B. a babiloni birodalom alapitója; egy harmadik Ninosnak apja, Heraklesnek Lidiába szakadt ivadéka; egy negyedik indus istenalak, akit Heraklesszel állitanak párhuzamba. Legnépszerübb azonban a görög iróknál egy B. nevü egyiptomi király, aki onnan gyarmatot vezet Babilonba. Ennek szülei a mitologiában Poseidon és Libya, testvére Agenor, gyermekei Aigyptos és Danaos, Phineus, Phoinix és Kepheus. Később bekövetkezett B.-nak Kronosszal, Zeusszal és Amonnal való azonositása, noha helyenkint még mindig megmaradt halandónak (p. Babilonban sirját mutogatták). L. M.

Belovár-Kőrös (III. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 5047 km², lakóinak számát (1898) 284,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 3 rendezett tanácsu város, 5 nagy és 760 kisközség. A szolgabirói járások száma 8, a körjegyzőségeké 38. Puszta, telep és major van 171. A vármegye területén van 3 kórház 208 ágygyal; egész területén működik 32 orvos, 71 okleves bába és 25 gyógyszerész. Van 360 km. állami és 456 km. tartományi út. A vasúti vonalak hossza 157 km., miből 68·5 km. állami vasút, a vasúti állomások száma 10. Van 37 posta- és 27 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 7 takarékpénztár és 8 szövetkezet, összesen 946,500 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 179, köztük 1 reáliskola, 8 különféle szakiskola és 170 népiskola. Mindezen intézeteket összesen 27,098 tanuló látogatta. TH—V.

Below *György*, német történetiró, szül. Königsbergben 1858 jan. 19. Szülővárosában, Berlinben s Bonnban végezte magasabb tanulmányait, mire 1886-ban Marburgban magántanárrá habilitálták. 1888 őszén átment Königsbergbe, hol 1889. rendkivüli tanárrá tették, 1891. pedig rendes tanár lett Münsterben, 1897. még Marburgban. Munkáiban különösen a középkori városok belső életére vonatkozólag hódol új nézeteknek, ami heves polemiákra szolgáltatott okot. Főbb művei: Die Entstehung des ausschliesslichen Wahlrechts der Domkapitel (Lipcse 1883); Die landständische Verfassung in Jülich und Berg (Düsseldorf 1885—1891, 3 köt.); Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde (u. o. 1889); Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung (u. o. 1892); Das Duell und der germanische Ehrbegriff (Cassel 1896); Landtags-Akten von Jülich-Berg. 1410—1610. (1 köt., Düsseldorf 1895); Zur Socialgeschichte von Jülich-Berg (Münster 1896); Zur Entstehungs-Geschichte des Duells (u. o. 1896); Das Duell in Deutschland, Geschichte u. Gegenwart (Cassel 1896). Jastrow, a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft szerkesztője ellen irta a Der Jastrowsche Freundschaftskreis cimü pamfletet, mely alkalommal azonban a rövidebbet húzta. Újabban pedig irtó polemiát folytatott Lamprecht nagy történeti műve ellen (a Sybel-féle Histor. Zeitschrift 1898—99), mely támadásra Lamprecht külön füzetben (Die historische Methode des Herrn v. Below, Berlin 1899) válaszolt. Jelenleg Meinicke közreműködésével egy 5 kötetre tervezett történeti kézikönyvön dolgozik, mely a középkort és az újkort fogja felölelni. Újabb munkái: Ausgewählte Urkunden z. deutschen Verfassungsgeschichte (I. köt. Weimar 1899); Das ältere deutsche Städtewesen (1899) és Territorium u. Stadt (1899). M. L.

Bélsárkövek, l. *Bélkövek* (III. k.).

Belső-Ázsia (Közép-Ázsia). Először Ritter által használt és Richthofen által újra fölelevenített elnevezése Ázsia azon részeinek, amelyeket É-on az Altai, Ny-on a Pamir, D-en a tibeti fensik, K-en a khinai nagy folyók vizválasztója és a Khingán-hegység határol, amelyek tehát főképen Mongolországot és K.-Turkesztánt foglalják magukban. B. tehát azon terület, amelyen a lefolyás nélküli medencék tulajdonságai legjobban érvényesülnek. Belseje számos nagyobb-kisebb, többnyire igen szelid lejtőjü mélyedésből áll, amelyeken a csapadék vagy azonnal a földbe szivárog, v. kisebb patakká egyesül; ezek azután vagy rövid folyás után kiszáradnak, vagy ha oly mélyedésbe érnek, amely körül van zárva, sóstóvá v. sós mocsárrá szélesednek ki; e sós vizek is nagyobbára ki-kiszáradnak.

A *felszinnek* változatosságot nagyobbára csak szelid lejtőjü és leginkább kristályos kőzetekből álló hegyhátak kölcsönöznek, amelyeken észrevétlenül jut el az utazó a sóstótól a pusztai földre és innen ismét oly módon valamely más, talán nagyobb v. kisebb mélyedéshez. Nagy magasságra, a hóhatáron is felül csak a Mongolországot K-i Turkesztántól s a Gobitól elválasztó Tien-san, meg a végtelenül hosszu Kuen-lün nyulik föl, amely utóbbinak részei a Tangla-, Marco Polo- és Nan-hegység. A

legnagyobb steppe B.-ban a Han-hai, amely a Kuenlün, Pamir- és Khingan-hegység közt terül el és magában foglalja K-i Turkesztánt, azaz a Tarim-medencét, mely Mongolországot (a Samót vagyis Gobit). Az előbbinek nagyobb része a futóhomokkal borított, növényzet nélküli Takla Makan, amelyen a homokzivatarok gyakran minden közlekedést lehetetlenné tesznek. A Samo DNy-i részében inkább homokos, K-i részében pedig kavicsos puszta. Ez utóbbi, ahol a viz rajta meggyülhet, fűvel van benőve. A homokos és kavicsos pusztaságon kivül vannak köves és lösz-steppék, ez utóbbiaknak földje sárgás-barna, vagy ahol növényi maradványokkal van keveredve, feketés. Ezek nagyobbára B. D-i és DNy-i részeit foglalják el; elég termékenyek és a legjobb legelőket szolgáltatják. A köves vagy törmelékes steppék nagyobbára a mélyedésnek széleit foglalják el; az éles szegélyü kövek nagyobbára sárgás, a kövek szétmállásából alakult agyagban vannak elhelyezkedve. Termékenységük csaknem olyan mint a lösz-steppéé. Hasznos ásványai B.-nak alig vannak.

A *klimát* a levegő rendkivüli szárazsága, a nagyon gyér esőzés, a zord telek és forró nyarak jellemzik. A K-i szegélyeken valamivel több a csapadék. Jarkandban (1257 m., É. sz. 38° 25′) az évi középhőmérséklet 12·3°, a januáriusi —6°, az áprilisi 17·8°, az októberi 13·4° (végletek: —17·9° és 39·4°); Urgában (1150 m., É. sz. 47° 55′) az évi középhőmérséklet —2·5°, a januáriusi —26·7°, az áprilisi 1°, a juliusi 17·7° és az októberi —1·9° (végletek: —42·6° és 38·2°). A steppékben tavaszi és őszi átmenet nincs; a zord telet hirtelen követi a forró nyár. A *növényzet* rendkivül kevés változatosságot mutat föl: a növényzetnélküli vidékeket a steppék váltják föl, amelyeken gyér fű, tüskés cserjék, hagymás növények és a sarkvidékekre emlékeztető erdők nőnek. A legjellemzőbb növényfajok a Salsolacaeák, köztük főképen a Haloxylon Ammodendron, a Polygonacaeák, a Rhabarber és a tamariszkuszok. Turkesztánban nagyon gyakoriak a hagymás növények (Allium, Tulipa, Fritillaria). A Lasiagrostis splendens a Kaspi-tengertől Tibetig mindenütt feltalálható. Nagyon elterjedtek még a Picea Schrenkiana és a Juniperus Pseudosabina. A *faunának* jellemző alakjai a jak-tulok, a muflon, az argali, néhány antilope-, szarvas- és őzfaj; a mosusz-állat, a vad teve, a vad ló (tarpan), az Equus Przwalskii és a vad szamár (dsiggetai). Miként a természeti, ugy az emberi életet is az egyformaság jellemzi.

A *lakosok* legnagyobb része a török-tatár fajhoz tartozik; állandó lakóhelyük leginkább csak a vizek mentén van, egyebütt nomád életet folytatnak. Ha a szegélyen fekvő vidékeket is beszámítjuk, B. területe 16.519,000 km² területet foglal el, amelyen 21 millió ember lakik; ezek közül Orosz-B.-ban él 7.590,275, Bokharában 1·2 millió, Khivában 0·8 millió, Mongolországban 2 millió, K-i Turkesztánban 0·7 millió és az Iráni fensikon 9 millió. (Föl fedezéseket l. *Ázsia.*)

Irodalom. Humboldt, Asie centrale, Páris 1843; Khanikov, Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie centrale, u. o. 1863; Mac Gregor, Central Asia, Kalkutta 1871; Venyukov, Die russisch-asiatischen Grenzlande, Lipcse 1874; Vámbéry, Zentral-Asien und die englisch-russische Grenzfrage, u. o. 1873; Hellwald, Zentral-Asien, u. o. 1874; Richthofen, China, Berlin 1877 s köv.; Marvin, Reconnoitring Central Asia, between Russia and India, London 1885; Lansdell, Chinese Central-Asie, u. o. 1893; Walker, Map of Central-Asia, többféle kiadás. —zik.

Beltrami *Gyula Cézár*, olasz utazó, szül. Bergamóban 1779., megh. a Romagnában levő Filotranóban 1855. A karbonárikkal való összeköttetése miatt 1821. Olaszországból menekülnie kellett. Északamerikába utazott, ahol elhatározta, hogy a Misszisszippi forrásait föl fogja keresni. Egy Long őrnagy által vezetett tudományos expedicióhoz csatlakozva, 1823. föl felé hajózott a nagy folyamon. Később elvált társaitól és hosszas viszontagságok után föl fedezte a Misszisszippi forrástavait, valamint több ismeretlen mellékfolyóját. Föl fedezéséről 1824. New-Orléansban kiadott La découverte des sources du Mississippi c. munkáját a közönség nagy érdeklődéssel, a tudományos világ nagy tartózkodással fogadta. B. még néhány évig beutazta Mexikót, 1827. pedig Londonba ment, ahol 1828. A pilgrimage in Europe and America leading to the discovery of the sources of the Mississippi c. munkája jelent meg. 1830. Párisba költözött és Le Mexique nevü kétkötetes munkáját adta ki. Miután néhány évig Olaszország fölszabadítása érdekében működött, a többi közt L'Italie et l'Europe c. röpiratával is, Németországba ment, onnan 1837. Bécsbe, utóbb meg Rómába.

Beludsisztán (III. k.), jelenleg B. a következő részekre oszlik: 1. A *tulajdonképeni B.*, 2. *Quetta* a Bolan-szorossal, 3. *Brit-B.* és 4. az *India felőli határtartományok*. A kelati khán uralma csakis a tulajdonképeni B.-ra terjed ki és ezen részben is Brit-B. főkormányzója által kiküldött ágens ellenőrzése alatt áll. Midőn 1893. Khudadad khán miniszterét és több alattvalóját kivégeztette, az angolok lemondásra kényszerítették; helyébe fia, Mir Muhammed lett khánná, akinek azután Quettáról kellett lemondania, aminek fejében az angol szubvenciót emelték föl.

Belügyi Közlöny, a belügyminisztérium hivatalos lapja, mely 1896 máj. 1. óta jelenik meg s fő- és melléklapból áll. A főlap minden hó 1. és 15. jelenik meg, általában a következő tartalommal: *a)* belügyi törvények; *b)* belügyminiszteri általános rendeletek; *c)* a miniszteriumnak hatásköri összeütközési esetekben hozott és más közérdekü határozatai; *d)* a belügyminisztériumnak közérdekü határozatai; *e)* személyi ügyek, anyakönyvi kerületi változások, községi alakulások, átcsatolások és névváltoztatások; *f)* lakbérleti szabályok megerősítése; *g)* egyesületi szabályok megerősítése; *h)* szini engedélyek; *i)* közérdekü statisztikai kimutatások és hivatalos jellegü kimutatások; *k)* a belügyminisztérium által kiadott pályázati hirdetmények. A közlemények csoportosítása nem a belügyi igazgatás egyes ágai, hanem az anyag természete szerint történik. A B. melléklapja a naponként megjelenő *Rendőri Közlöny*, mely főleg körözések elrendelését és visszavonását foglalja magában. vámbéry.

Belvedere, több község Olaszországban; legjelentékenyebb *B. Marittimo* Cosenza tartományban, a Tirrheni-tenger partján, (1881) 2047 lak., jelentékeny szőllő- és bortermeléssel.

Bélyeghamisítás (III. k.). Az egyetemes postaegyesület tagjai az 1892. XI. t.-c.-be foglalt egyetemes postaszerződésben kötelezettséget vállaltak, hogy az általuk kibocsátott postajegyeket (l. *Postai értékjegyek*, XIV. k.) megfelelő védelemben részesítik. E kötelezettségnek tesz eleget az 1897. XXXVII. t.-c., mely szerint az, aki az állam által kiadott s forgalomban levő bélyeget, pecsétet, a fémek természetének s beltartalmának bizonyítására szolgáló jegyet felhasználás vagy forgalomba hozatal céljából hamisít, két évig terjedhető fogházzal 2000 koronáig terjeghető pénzbüntetéssel büntethető. Külföldi bélyegek, pecsétek és jegyek csak viszonosság esetén részesülnek e védelemben. VÁMBÉRY.

Bémer *László* (III. k.), nagyváradi püspök, az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot körlevélben tudatta papságával s annak kihirdetésére utasította-őket. E miatt 1849 dec. 24. elfogták, Pestre az újépületbe szállították. Itt 1850 febr. 9. püspökségéről lemondott. Erre a hadi törvényszék március elején felségsértés miatt felakasztásra, illetőleg kegyelem útján 20 évi várfogságra ítélte. E fogságot azonban nem kezdte meg, mert ő felsége a fogságot is elengedte néki oly föltétel alatt, hogy valamelyik ausztriai kolostorba vonuljon. Erre 1850 ápr. Mária-Enzersdorfba ment, honnan Tirolba az Innsbruck mellett eső neustifti bencés kolostorba költözött. 10 év mulva engedélyt nyert, hogy hazajöjjön. Ettől kezdve Budapesten, Sátoraljа-Ujhelyen, Perbenyiken, utoljára 1862. Ungváron tartózkodott, ott is halt meg. Szószékről való buzdítása, öt évi várfogsága és megvakulása mese. V. ö. Religio 1850. 32., 151., 245., 355.; *Lopussnyi*, Szaniszló Ferenc élete (129). KAR.

Benacus lacus, a Garda-tó latin neve.

Ben Akibá, l. *Akibá* (I. k.).

Benção de Deos (növ.), l. *Selyemmályva* (XIV. k.).

Bencédi Székely *István*, l. *Székely* (7. XV. k.).

Benczur, 1. *Dénes*, orvos, megh. Budapesten 1896 jun.

2. *B. Gyula*, újabban csaknem kizárólag arcképfestéssel foglalkozik, az 1898-iki téli kiállításon Batthyány Elemér gróf képmásával szerepelt, mely hires arcképeinek számát szaporítja. Kisebb önálló kompozíciója: *Bánk bán*, Petőfinek sajtó alatt levő új illusztrált kiadásához. 1896 jun. 9. megkapta a Szent-István-rend kiskeresztjét.

Benda *Róbert*, német politikus, megh. Rudowban 1899 aug. 16.

Bende, 1. *Imre*, nyitrai püspök, szül. 1824. (nem 1834). Áldozárságának 50 éves jubileumát Nyitrán 1897 szept. ülte meg, mely alkalommal megkapta a Ferenc-József-rend nagykeresztjét. Ugyanekkor Nyitra város tanácsa díszpolgárrá választotta. Sokat áldozott jótékony célra. Nyitrán kat. polgári leányiskolát építtetett. Az egyházi művészet emelésére az ezredévi ünnepek alkalmával 3000 frtnál nagyobb pályadíjat tűzött ki.

2. *B. József* megh. Kalocsán 1894 dec. végén.

Bendemann *Félix Róbert Emil*, német ellentengernagy, szül. Szászországban 1848 aug. 5-én. 1864. mint hadapród-jelölt a porosz tengerészetbe lépett és 1867. tengerészeti hadnagy lett. Két évvel később Nyugat-Indiába indult a Meteor nevű ágyunaszádon, mely Havana előtt 1870 nov. 9. győztesen megütközött a Bouvet nevű francia avizóhajóval. 1874. kapitányi rangban a Sperber nevű ágyunaszád parancsnoka volt, kivéssel utóbb pedig a Grinz Adalbert nevű korvettán Kelet-Ázsiába ment. 1880. mint korvettakapitány a tengernagyi vezérkar tagja lett és később a Knorr tengernagy vezetése alatt levő hajórajban az Olga nevű korvetta parancsnoka volt. Miután egy ideig mint tengerészeti kapitány az első hajógyári hadosztály élén állott, majd pedig a keleti-tengeri állomás és a hadgyakorlati flotta parancsnokságának vezérkari főnöke volt, a Brandenburg nevű páncélos hajó parancsnokságát vette át. 1895. ellentengernagyi rangban a torpedóügy felügyelője lett. 1897 őszén az első hajóraj 2. osztályának parancsnokságával bizták meg, 1898 okt. pedig a német hadi tengerészet főparancsnokságában a vezérhad főnökének nevezték ki.

Bender, orosz város, (1897) 31,851 lak.

Bendigo, l. *Sandhurst* (2., XIV. k.).

Benedek, 1. *Andor* (felső-előri), cs. és kir. vezérőrnagy, a pozsonyi IV. honvédkerület parancsnoka, szül. Sopronban 1844 márc. 24-én. 1858. a hainburgi hadapródiskola növendéke lett. Tanulmányainak befejezése után hadnagygyá nevezték ki a 48-ik gyalogezredbe. 1866. magasabb fizetésü hadnagygyá lépett elő s még ugyanabban az évben részt vett az olaszországi hadjáratban. A hadjáratban szerzett érdemeiért legfelsőbb elismerést nyert. A hadi iskola elvégzése után 1867 okt. 1. a 60. gyalogezredben főhadnagygyá lépett elő és tartósan a vezérkarhoz osztották be. 1872 máj. 1-én II. osztályu, 1875 nov. pedig I. osztályu századossá nevezték ki. 1881. a katonai földrajzi intézetbe osztották be s ugyanezen alkalmazásban lett 1883. őrnagy. A katonai térképezés terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét kapta. 1888. soronkivül alezredessé lépett elő a 38. gyalogezredben. 1890. ezredes lett. 1891 márc. 30. pedig a 19. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1895. a III. osztályu vaskorona-rendet kapta. 1896 máj. vezérőrnagygyá és a zágrábi 72. gyalogdandár parancsnokává nevezték ki, melyet nemsokára a pozsonyi 73. honvéd gyalogdandárhoz való áthelyeztetése követett. 1897. a tatai hadgyakorlatok alkalmával II. Vilmos császár a II. osztályu koronarenddel tüntette ki. 1899 máj. 1. pedig a pozsonyi IV. honvédkerület élére állitották. M. I.

2. *B. Elek*. Újabb munkái: *Testamentum és hat levél* (Budapest 1894, eddig három kiadást ért s megjelent több idegen nyelven is); *Huszár Anna* (regény, u. o. 1895); *Magyar mese- és mondavilág* (5 köt., u. o. 1896); *Kis mama könyve* (u. o. 1896); *Nagyapóéknál* (ifjusági elbeszélés, u. o. 1896); *Egy szalmaözvegy levelei* (u. o. 1896); *A szív könyve* (u. o. 1897); *Mesék és elbeszélések* (u. o. 1897); *A magyar népköltés gyöngyei* (u. o. 1897); *Katalin* (regény, u. o. 1897); *Galambok* (elbeszélések, u. o. 1898); *A mesemondó* (ifjusági regény, u. o. 1898); *Gazdasági ismétlőiskolások olvasókönyve* (u. o. 1899, a földmivelésügyi minisztérium által kétezer forintos díjjal jutalma-

zott pályamű); *A magyar nép multja és jelene* (2 köt., u. o. 1897); *Athenaeum mesekönyvtára* (u. o. 1898—99, eddig 15 kis köt.); *Csöndes órák* (tárcák, u. o. 1899); *Falusi bohémek* (u. o. 1899). Sajtó alá rendezte *Apponyi* Albert gróf politikai beszédeit két kötetben. Most felelős szerkesztője a *Nemzeti Iskola* (XIII. k.) és a *Magyar Kritika* c. kéthetenkint megjelenő folyóiratnak.

3. *B. Ferenc*, jászói prépost, a főrendiház tagja, szül. Teplicen (Szepes) 1826 nov. 19. A jászói premontrei kanonokrendbe lépve, beöltözött 1847 szept. 26., fogadalmat tett 1851 szept. 21., áldozópapnak szentelték 1851 szept. 26. Ezután Lőcsén, Rozsnyón, Eperjesen, Nagyváradon, Jászóváron és Kassán tanárkodott. 1868 okt. házfőnök, 1875. főgimnáziumi igazgató lett Kassán. 1886 szept. a kassai királyi konviktus kormányzójává, 1893 jun. 20. pedig prépost-prelátussá nevezték ki. A fehér és kiváltságos premontrei kanonokrend főpapja, a jászóvári, a vele egyesített leleszi s a nagyvárad-hegyfoki egyházak apátja és süveges prépostja, a Ferenc-József-rend lovagja, Kassa díszpolgára.

4. *B. Lajos*, osztrák hadvezér (5., III. k.) özvegye, *B. Julia* megh. Grazban 1895 szept. 16. Most már bizonyos, hogy B. tábornok naplófeljegyzéseit, melyek különösen az 1866-iki háborura vethettek volna világot, Albrecht főherceg személyes közbelépése következtében, megsemmisítette. Özvegyétől egyébiránt *Friedjung* (l. o.) Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland című műve számára (2 köt., 1896—98) számos érdekes dolgot tudott meg B. életéből s az 1866-iki háboru történetéről. M. L.

Beneden *Péter József*, belga zoologus, megh. Löwenben 1894 jan. 8.

Benedictio (lat.) a. m. áldás.

Benedictis *Jacobus* (Benedetti), l. *Jacopone* (IX. k.).

Bene vixit, qui bene latuit, l. *Bene* (III. k.).

Benevoli *Orazio*, olasz zeneszerző, szül. Rómában 1602., megh. u. o. 1672 jun. 17. Templomi karnagy volt, 1643—45. Bécsben egy főherceg udvari zenésze. Számos 12—24 szólamu miséje van; mint Ugolini tanítványa, az ellenpontozásnak annyira mestere volt, hogy 48 szólamu misét is adtak tőle elő.

Beng (persa), a kender (Cannabis indica, hasis) és más narkotikus növények leveleiből készült kábító szer. *Bengi*, a törökországi és persa hasis-szívók neve. A B. leghiresebb fajtája Heratból való.

Benha el Asszal, Kaliubie alsóegyiptomi tartomány székhelye és fontos vasúti gócpont, 48 km.-nyire Kairótól, (1894) 9400 lakossal, méz- és narancskivitellel.

Beniczky *Árpád*, országgyűlési képviselő, szül. Pesten 1849 jan. 24. Középiskoláit és jogi tanulmányait szülővárosában végezte. 1871. Nógrád vármegye tiszteletbeli aljegyzője, később főjegyzője, 1884. a vármegyei közigazgatási bizottság tagja lett. A balassagyarmati kerület 1887. függetlenségi programmal képviselővé választotta. 1892—96. a füleki, a legutóbbi választás óta pedig a nógrádi kerületet képviseli. Tevékeny részt vesz Nógrád vármegye politikai, evang. egyházi és gazdasági életében.

Beniczkyné-Bajza *Lenke* újabb művei: *Nyomaveszett* (regény, 2 köt., Budapest 1893); *Az anyajegy* (u. a., u. o. 1893); *Delila* (u. a., Linek Lajos rajzaival, u. o. 1893); *Egy szegény leány története* (u. a.); *Merész szavak* (elbeszélés, u. o. 1893); *Hercegi korona* (regény 2 köt., u. o. 1894); *Rózsa-e vagy viola?* (Egyetemes könyvtár, u. o. 1893); *Családi hagyomány* (regény 3 köt., u. o. 1894); *Megkésett fecske* (u. a. 2 köt., u. o. 1894); *Öt órakor* (u. a., u. o. 1894); *A titok* (u. a., u. o. 1894); *Arany kigyó* (u. a. 2 köt., u. o. 1895); *Atültetett virág* (u. a. 2 köt., u. o. 1895); *Opál* (u. a., u. o. 1895); *Becsületszó* (u. a. 2 köt., u. o. 1896); *Felhőbomlás* (u. a., u. o. 1896); *Ár és apály* (u. a., u. o. 1896); *Szőke mint a búza* (u. a. 2 köt., u. o. 1896); *Kiközösítve* (u. a., 3 köt., Athenaeum olvasótára, u. o. 1897); *Közvélemény* (u. a. 2 köt., Egyetemes regénytár, u. o. 1897).

Bénier-mótor, l. *Hőléggép* (IX. k.).

Benjamin ben Jóna, l. *Tudelai* (XVI. k.).

Benke, 1. *Gyula*, országgyűlési képviselő, szül. Pesten 1852 márc. 7., régi székely családból. Kereskedelmi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Alkalmazva volt az első magyar általános biztosító társaságnál és a magyar földhitelintézetnél, melynek jelzálogi osztályát 20 évig vezette. 1894 óta igazgatója a budapest-terézvárosi takarékpénztárnak, illetőleg budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcsön részvénytársaságnak. Háromszék vármegye kézdivásárhelyi kerületét képviseli szabadelvű párti programmal és tagja a zárszámadási bizottságnak, továbbá részt vesz több kereskedelmi vállalatban meg jótékony egyesületben. 1884 óta a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja. A német lovagrend lovagja. 1899 szept. 9. megkapta a III. oszt. vaskoronarendet.

2. *B. István*, egyházi és tanügyi iró, szül. Brassóban 1849 dec. 7. Tanult Székelyudvarhelyt. A teologiát Budapesten végezte. 1873. az utrechti egyetemre ment, honnan egy év mulva hazatérvén, tanár lett először a kunszentmiklósi, 1881. pedig a sepsiszentgyörgyi gimnáziumban. Számos teologiai, tanügyi, társadalmi és szépirodalmi dolgozata jelent meg különböző folyóiratokban és hirlapokban. Önálló munkái: *Zwingli Ulrik élete és a helvét reformáció megalapítása* (Sepsi-Szent-György 1884); *Isten országa* (u. o. 1888); *Comenius Amos János* (u. o. 1892).

Benko, 1. *Jerolim* (boiniki), újabb művei: Reise Sr. Maj. Schiff Zrinyi nach dem Yang Tsekiang 1890 bis 1891 (1893). B. mint nyugdíjazott sorhajókapitány Bécsben él.

2. *B. Károly* megh. Rákos-Palotán 1893.

Benmore Head, l. *Fair Head* (VI. k.).

Benn., természetrajzi nevek mellett *Bennett* E. T. angol zoologus nevének rövidítése.

Benndorf *Frigyes Ágost Ottó* német archeologust 1898. kinevezték a bécsi archeologiai intézet igazgatójává. Kiadta Tocilesko közreműködésével a Das Monument von Adamklissi című díszmunkát (1895).

Bennet *Vilmos Cox*, angol költő és nemzetgazda, megh. 1895 márc. 4.

Bennigsen *Rudolf*, német államférfi, 1897 máj. 5. lemondott Hannovera főelnökségéről s 1898. végleg visszavonult a politikai élettől.

Bent *Tivadar* (III. k.), angol archeologus, szül. 1852., megh. Londonban 1897 máj. 5. Utolsó műve: Sacred city of the Ethiopeans; record of travel and research in Abyssinia in 1893 (2. kiad. 1896).

Bentley *Róbert*, angol botanikus, megh. 1893 dec. 24.

Benwell (ejtsd: bennvel), angol város Northumberland grófságban, 3 km.-nyire Newcastletól, kőszénbányával, (1891) a szomszédos *Fenhammal* együtt 10,517 lakossal.

Benyovszky *Sándor* gróf, országgyűlési képviselő, *B. Zsigmond* (III. k.) fia, kinek atyja Emánuel *B. Móricznak* volt testvéröcscse, szül. Pesten 1838 jul. 7. Élete java részét családi ügyei rendezésével, azonkivül közgazdasági és történelmi tanulmányokkal töltötte. Emellett majd egész Európát beutazta. 1896-ban függetlenségi programmal képviselővé választották. A pártban a mérsékeltebb irányhoz tartozik.

Benzidin (diamidodifenil), $(C_6H_4)_2(NH_2)_2$; u. n. aromás vegyület, amelyet ugy készítenek, hogy *azobenzol* alkoholos oldatát lehütve ón és sósavval redukálják. A B. forró vizből ezüstfényü lemezkékben kristályosdik; op. 122°. A B. kétsavu bázis; sói vizben csaknem oldhatlanok. Mangánperoxiddal és kénsavval oxidulva *kinon* képződik belőle. A B. származékai közül egyesek igen szép szinü festékek; ilyenek az u. n. *kongovörös, kongosárga, krizamin, benzazurin* stb. NU.

Benzilklorid, $C_6H_5.CH_2Cl$, u. n. aromás vegyület. Előállítása ugy történik, hogy forró toluolba klórgázt vezetnek. Szintelen folyadék; fp.-ja 176°. Vizzel főzve *benzilalkohol* (III. k.), vizzel és ólomnitráttal főzve pedig benzaldehid (III. k.) képződik belőle. Ha forró toluolba hosszabb ideig vezetünk klórgázt, vagy ha a keserümandola-olajat foszforpentakloriddal kezeljük, akkor *benzálklorid* $C_6H_5CHCl_1$ keletkezik, amelynek fs.-a 1·295 és fp.-ja 206°. NU.

Benzofenon. Difenilketon $(C_6H_5)_2Co$. A ketonok csoportjába tartozó benzolszármazék, mely többféle módon képződik; igy p. a benzoesavas kalciumnak száraz desztillációjakor. Legkönnyebben ugy állítható elő, hogy szénoxiklorid-gázzal telített benzolba aluminiumtrikloridot adagolunk. A. B. dimorf; rendszerint nagy rombos piramisokban kristályosodik, de romboéder-alaku kristályai is előállíthatók. Amazok 48·5°-on, utóbbiak 27°-on olvadnak meg. A B. káliumhidroxiddal összeolvasztva benzoesavra és benzolra szétbomlik. NU.

Benzoïn *Hayne* (növ.), l. *Benzoéfa* (III. k.).

Beograd, Belgrád szerb neve.

Beöthy, 1. *Algernon*, országgyülési képviselő, szül. Nagy-Marján (Bihar). Atyja *B. László* (III. k. 16. old.) volt. Miután Budapesten elvégezte jogi tanulmányait, 1861. biharvármegyei szolgabiró lett, de az alkotmány felfüggesztése után lemondott állásáról. 1868—69. Bihar vármegye főjegyzője lett. 1869. balpárti programmal Csanády Sándor ellen fellépett képviselőjelöltnek, de kisebbségben maradt. 1875. a hosszupályii, majd a verseci és szász-sebesi, 1884. és 1892. az ugrai és 1896. a belényesi kerület választotta meg szabadelvü párti programmal. 1891-ig a képviselőház jegyzője volt.

2. *B. László* (3., III. k.) emléktábláját (Kiss György műve) 1895 okt. 15. leplezték le Komáromban.

3. *B. László* (szlováni), *B. Zsolt* (III. k.) és Rákosi Szidi fia, szül. Budán 1873 ápr. 13. A fővárosban nyerte nevelését, a kegyesrendiek gimnáziumában és az egyetem jogi karán végezte tanulmányait. 1891. belépett a Budapesti Hirlap szerkesztőségébe, ahol sokáig ő látta el az újdonságok rovatát, vezette az irodalom és művészet rovatát is, néhány riportjával feltünést keltett, több évig volt a népszinház és vígszinház kritikusa, azonkivül körülbelül 400 önálló cikket, rajzot, tárcát irt e lap számára, legtöbbször név nélkül, máskor *j* jellel vagy névvel (Thylasz stb.). Irt azonkivül a heti és időszaki lapokba és folyóiratokba is. 1894. tartalékos tiszti rangot nyert. Ez évben jelent meg *Egy legény és két leány* c. regénye. 1895. az Uj Időknek és a Budapesti Hirlapnak segédszerkesztője lett. Utóbb legnagyobb kedvvel a szinmüirás felé fordult. 1896 jan. 25. adták először a budapesti népszinházban *A három Kázmér* c. bohózatát 3 felvonásban, ugyanez év augusztusában a vígszinházban *Béni bácsi* c. bohózatát (megjelentek 1896.). 1898 márciusában adták először a magyar szinházban *Arany lakodalom* c. hazafias látványosságát, melyet Rákosi Viktor társaságában irt. Közben megjelent egy kötet elbeszélése: *Asszonyok a kaszárnyában* (1897). 1898 jul. a magyar szinház igazgatói állására hivták meg s azóta e szinház élén működik. Legutóbb a külföld nagy szinházairól irt tanulmányokat. N. L.

4. *B. Zsigmond*, megh. Komáromban 1896 jan. 20.

5. *B. Zsoltot* (szlováni) 1893. az akadémia igazgatósági tagjául választotta. 1895. távozott a budapesti egyetem bölcsészeti karának dékáni állásából, melyet öt éven át töltött be. 1896. lemondott a tanárképző intézet igazgatóságáról, ugyanekkor azonban az újjászervezett orsz. közoktatási tanács ügyvivő alelnökévé nevezték ki; ez állásában vezeti a tanács újabb reformtevékenységét. Elnöke 1893 óta az orsz. tanáregyesületnek, mely az ő vezetése alatt új virágzásnak indult. 1895. és 1896. megalkotta és szervezte az orsz. nőképző egyesület leánygimnáziumát, az első ilynemü intézményt hazánkban, melynek jelenleg is kurátora s egyik osztályában négy év óta maga is tanít. Újabban ismét számos nagyobb tanulmányutat tett, igy rendes évi olaszországi útjain kivül Egyiptomba (két izben), Tuniszba, Görögországba, Angliába (többször) és Oroszországba. 1896. miniszteri tanácsosi címmel tüntették ki, mindjárt, amikor a kitüntetés e módját a tanárokra nézve behozták. 1899. pedig a király az irodalomért és művészetért (pro litteris et artibus) c. éremmel tüntette ki. Újabb művei: *Szinházi esték* (a Szinmüirók és Szinészek új folyama, Budapest 1895); *A magyar irodalom kis tükre* (u. o. 1896); *A magyar szellemi élet fejlődése*, mely a kormány megbizásából Jekelfalussytól szerkesztett Ezredéves magyar állam c. kiadványban jelent meg a

magyaron kivül angol, francia és német nyelven is. Megirta *az egyetem bölcsészeti karának történetét* is a millennium alkalmával. Szerkesztette *A magyar irodalom története* c. képes díszmunkát a jelenkori irodalomtörténetirók legnagyobb részének közreműködésével, 2 kötetben (Budapest 1893—96, 2. kiad. 1899); maga bevezetést s számos cikket irt e vállalatba. Újabb (Czuczor G., Bessenyei, Szarvas Gábor szobrának leleplezésénél, a tanáregyesület közgyülésein stb. mondott) beszédei közül kiemelkedik Erzsébet királyné fölött az egyetem 1899-iki gyászünnepén mondott nagyszabásu beszéde. Újabb esztetikai, irodalomtörténeti és művészeti tanulmányai: *A poétika útja és célja* (Budapesti Szemle 71. k., 1892); *Képegység* (Athenaeum 1892); *Képösszetétel és hangulatváltozás* (u. o. 1894); *Szent Katalin legendája* (Nemzet 1892, 36. sz.); *Mikolt, Arany Csabatöredékében* (Budapesti Szemle 78. k. 1893); *Munkácsy Honfoglalása* (Nemzet 60. sz. 1894); *Egy új magyar történeti kép* (az aradi vértanuk, Tormától, Budapesti Szemle 1896, 87. k.); *A királyszobrok* (u. o. 92. k., 1897); *A magyar szerelmi népköltészet* (Hazánk 1894, 18.); *Himfy a színpadon* (Budapesti Hirlap 1898, 284. sz.). N. L.

Bér, l. *Bérszerződés* (III. k.).

Berakó készülék. A könyvnyomtatásban a nyomásra kerülő iveken rendesen női munkások vezetik a gyorssajtó nyomóhengerének fogócskáihoz. E költséges munkaerőt régóta próbálják arra való szerkezetekkel pótolni, abszolut eredményre azonban mostanáig még nem jutottak. A legrégibb ilyen szerkezet az *Ashley-féle* még 1875-ből, amely szivó és fujó készüléknek a kombinálása. Az első fölemeli a papiroshalmaz fölső ivét, a második pedig a fölemelt ív és a papiroshalmaz közé levegőt bocsát, elválasztván őket ezzel egymástól. Később az amerikai *Johnston* szerkesztett B.-et, amelynek alapgondolata már nagyban különbözött az előbbeniétől. Az ív fölemelése ugyanis ugy történt, hogy a papiroson, miután e helyen kissé megnyirkositódott, a fölötte lévő apró kés kicsinyke vágást tett. E vágásba aztán ferdén állított tü nyomult s az ivet fölemelte, mialatt az ez alá nyomuló fogó a többi ivet leszorította. Nemrégiben olyanformán is megpróbálták az egyes iveknek a halmazról való leemelését, hogy a halmazt összeszorítással, meg drótok segítségével közepén kidudorodóvá teszik, s az ekkor a többitől kissé elálló fölső ív alá késformáju keskeny lemezt csusztatnak, ami azt fölemeli. Ennek az alapeszmének s a Johnstonénak, illetőleg Haabénak kombinálásával szerkesztettek aztán *Wilhelmi* Berlinben és *Lauten* New-Yorkban B.-eket.

Minthogy ez azonban újabb alapgondolatu B.-ek között egyetlen egy sem volt olyan, amelyet a gyakorlatban csak némileg kielégitő eredménynyel is alkalmazhattak volna: újabban visszatértek a papiros fölszivatásához. Ennek az eszmének az alapján szerkesztették azt a készüléket is, amely immár több mint két esztendeje meglehetős eredménynyel működik a Pallas részvénytársaság nyomdájában s amely e társaság igazgatójának, *Gerő* Lajos dr.-nak a szabadalma. A készüléknek fő része két emeltyü, amikbe excentrikus szivóhenger van ágyazva. Ez a henger előre és visszafelé mozog. Visszafelé mozgásában az emelkedő és sülyedező berakó-asztalt érinti, előre nyomultában pedig az ivfogókig jut. A szivóhenger közvetlenül a nyomóhenger fölött van, azért, hogy a fölemelt papirosnak a lehető legrövidebb legyen az ivfogókig az útja. Az ív fölszivása után a szivóhenger beágyazott emeltyüiben az ivet kissé föltekeri s e pillanatban a berakó-asztal a rajta levő papiroshalmazzal lejebb sülyedvén, az ív az ivfogókhoz vezettetik. Az egyes ívnek leválasztását s a tapadás megszüntetését tehát a sülyedt berakó-asztal és a kissé föltekert ív közé szorult levegő okozza. Hogy azonban a tapadás minden eshetősége elkerültessék, a fölső ív fölszivása után leszorító kampócska szorul a berakó-asztalon maradt papiroshalmazra s azt, amig a szivóhenger a már fölszivott ivet elvezeti, fogva tartja. A pontos soregyen biztosítása okából a berakó-asztalon fekvő papiroshalmazt a hosszában két oldalt levő önműködő tolólapok lengő mozgást végezve taszítják ide-oda, egyrészt, hogy az egymásra tapadt papiroshalmaz e mozgások folytán meglazuljon, másrészt, hogy a fölső ív ezáltal a pontos nyomáshoz szükséges helyre illeszkedjék. E készülék a gyorssajtó járását nem befolyásolja, ugyannyira, hogy a gyorssajtó a lehető leggyorsabban működhetik, az eddig alkalmazott berakó nőket pedig tökéletesen fölöslegessé teszi. Egyetlen ember négy gyorssajtót kellően elláthat s miután a gyorssajtókat önműködő megállító szerkezettel is fölszerelik, e megállító szerkezet a legkisebb zavarnál is rögtön megállítja a gépet. PU.

Berakott mű, az a diszítmény, mely a tárgy felszinén levő kivájt mélyedésekbe akként van beillesztve, hogy a tárgy felszinével egyenletes sikot alkot. Berakott művü diszítményt a legkülönbözőbb anyagból lehet előállítani: fából, bőrből, fémből, kőből, agyagból, szarvból, kagylóból, teknős békából stb. E szerint változik a berakott diszítmény neve, ugymint: intarsia, bőrmozaik, tausia, mozaik, piqué, Boulle. A beégetett diszítményt nem sorozzák a berakott művü diszítményekhez.

Bérc, l. *Hegy* (VIII. k.).

Berchtold (ungarschitzi), tiroli eredetü grófi család, melynek régi nemessége 1564 ápr. 15. erősittetett meg, 1616 jan. 5. birodalmi nemességet nyert, B. *Jakab* pedig 1633 ápr. 25., illetőleg máj. 4. osztrák, illetőleg birodalmi báróságot, 1633 jul. 17. cseh báróságot nyert. Grófi rangra a család 1673 jul. 29. emeltetett. Magyarországon a család az 1751. XL. t.-cikkel honfiusíttatott. A magyarországi ág a honfiusított *Antaltól* származik le, jelenleg *B. Arthur* (l. o.) a képviselőház, *B. Rikárd* (l. o.) a főrendiház tagja.

1. *B. Arthur* gróf, országgyülési képviselő, szül. Füleken 1843. A horvátországi Moslavina uradalom tulajdonosa. A főrendiházban a szabadelvü párthoz tartozott. 1896 óta a füleki kerületet képviseli szintén szabadelvüpárti programmal. Tagja a közlekedésügyi bizottságnak.

2. *B. Rikárd* gróf, az előbbi bátyja, a főrendiház tagja, szül. Füleken 1837. Családját az 1764—1765. XX. t.-c. honosította. 1861. megjelent a főrendiházban és Nógrád vármegye közéletében is szerepel.

Bercsényi *Miklós*, Thaly Kálmán újabbi kutatásai szerint Temetvény várában 1665 dec. 6. született s 1725 nov. 26. halt meg.

Berczik *Árpád* 1897 máj. 15. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét; 1898 jan. 18. kinevezték miniszteri tanácsossá (előbb ilyen címmel és jelleggel felruházott miniszterelnökségi osztálytanácsos volt). Legújabb irodalmi műve: *Himfy dalai* című vígjáték 1898 okt. 14. került először szinre a nemzeti szinházban nagy hatással.

Berde *Mózes* (laborfalvi), volt képviselő, mecenás, szül. Laborfalván 1815., megh. Budapesten 1893 szept. 22. Jogi tanulmányainak befejezése után ügyvédi vizsgát tett és Kolozsváron az erdélyi unitárius vallásközönség jogtanácsosa lett. 1848. Csányi László, a székely nemzeti kormánybiztos segédje volt, majd a kormány Háromszékbe kormánybiztosnak nevezte ki. Mint ilyen részt vett az 1848 nov. 23. Sepsi-Szt.-Györgyön tartott székely gyülésen. A világosi fegyverletétel után előbb halálra, majd kegyelem útján 8 évi várfogságra itélték. Az 1867-iki kiegyezés után osztálytanácsosnak nevezték ki a belügyminisztériumba, ahol az erdélyi ügyek előadója volt, de csakhamar nyugalomba vonult Kolozsvárra. Élete utolsó évében üldözési mániába esett, ugy hogy rokonai egy fővárosi elmegyógyintézetbe szállitották, ahol egy év mulva utolérte a halál. 1888. kelt irásbeli végrendeletében több százezer frt értékü vagyonával olyképen rendelkezett, hogy az unitárius vallásközönséget tette meg általános örökösévé, azonkivül a többi között a keresztúri unitárius gimnáziumnak 100,000, a kolozsvári unitárius főiskolának szintén 100,000 frtot hagyott. B. unokaöcsese, *B. Béla*, nagybátyjának állitólag 1893 szept. 19. tett szóbeli végrendelete alapján, mely őt nyilvánitja általános örökösnek, megtámadta az irásbeli végrendeletet, de a pört az unitárius vallásközönség nyerte meg. Az alapitvány 1899 szept. 1-én lépett életbe. A Kolozsváron épitendő unitárius főiskolára 50,000 frtnyi összeg van rendelve, ugyanoda 100 tanulónak naponként három icpó, Székely-Keresztúrra 50 és Tordára szintén 50 cipó, melyeknek élvezését a székely ifjak 1899 okt. 1. kezdették meg.

Berdicsev, orosz város, (1897) 53,728 lak.

Berdjanszk, orosz kikötőváros, (1897) 27,247 lak.

Berecz *Antalt* 1894 jan. szolgálattételre a vallás- és közoktatási minisztériumba rendelték be, 1894 jan. 20. a koburg-gothai uralkodó herceg a Szász-Erneszt-lovagrend első osztályu jelvényével tüntette ki. Újabb műve: *Kréta* (a szövegbe nyomott térképpel és két képpel, Budapest 1897).

Bereczki *Máté* megh. 1895 dec. 9. Emlékszobrát (készitette Mayer Ede) 1898 ápr. leplezték le a budapesti m. kir. kertészeti tanintézetben.

Bereg (III. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 3724 km², lakóinak számát (1898) 206,300 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 2 rendezett tanácsu város, 1 nagy- és 243 kisközség. A szolgabirói járások száma 5, a körjegyzőségeké 44. Puszta, telep és major van 236. A vármegye területén van 2 kórház 166 ágygyal; egész területén működik 35 orvos, 64 okl. bába és 14 gyógyszerész. Van 156·9 km. állami és 329·0 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 67·3 km. kiépitetlen. A vasúti vonalak hossza 142·6 km., miből 142·6 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 16. Van 37 posta- és 17 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 4 bank, 3 takarékpénztár és 3 szövetkezet, összesen 1.051,400 frt tőkével. Az összes tanintézetek száma 334, köztük 1 hittani intézet, 1 gimnázium, 1 reáliskola, 5 különféle szakiskola, 285 népiskola, 40 kisdedóvó, 1 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 28,838 tanuló látogatta. TH—V.

Berendt, 1. *Gottlieb*, német geologus, szül. Berlinben 1836 jan. 4-én. 1872. egyetemi tanár lett Königsbergben, 1874. országos geologus Berlinben, 1875. pedig a berlini egyetem tanára. Művei: Die Diluvialablagerungen d. Mark Brandenburg (Berlin 1863); Geologische Karte der Umgebung von Berlin; Geologischer Stadtplan von Berlin; Die Theorie Darwins und die Geologie (Gütersloh 1870) c. munkájában Darwint támadja.

2. *B. Károly Hermann*, német geografus és etnologus, szül. Danzigban 1817 nov. 12., megh. Guatemalában 1878 ápr. 12. Miután az orvosi tudományokat hallgatta, 1851. Guatemalába vándorolt és orvosi gyakorlata mellett Közép-Amerika földrajzi, néprajzi és természeti viszonyainak tudományos kutatásával foglalkozott. 1853-ig Nicaraguában élt, majd két esztendeig Orizabában, 1855—62. Veracruzban, 1864-ig pedig Tabascóban, ahonnan a francia inváziő elől az Egyesült-Államokba menekült. 1866. a washingtoni Smithsonian Institution megbizásából beutazta Guatemalát, 1868—71. a Peabody-muzeum megbizásából Meridát és Campêchet. 1874. letelepedett Guatemalában és ott 1877. a berlini muzeum számára ásatásokat végzett, miközben utólérte a halál. B. sok kéziratot hagyott hátra, köztük a maya nyelv grammatikáját. A Petermanns Mittheilungen és Zeitschrift für Ethnologie c. folyóiratban számos cikke jelent meg. Munkái: Remarks on the centres of ancient civilisation in Central America (1876); Los indigenas de la America central y sus idiomas (Guatemala 1878).

Bérenger (ejtsd: beranzsé) *René*, francia politikus, *B. Alfonz Mária* (III. k.) jogtudós fia, szül. Valenceban (Drôme départ.) 1830 ápr. 22. Miután Párisban elvégezte jogi tanulmányait, 1850. szülővárosában ügyvédi irodát nyitott. Később állami szolgálatba lépett és 1862. Grenobleban, később pedig Lyonban főügyész lett. Miután 1870. a lyoni forradalmi jóléti bizottság letette, mint önkéntes a hadseregbe lépett és Nuitsnél megsebesült. 1871. beválasztották a nemzetgyülésbe, hol a baloldali centrumhoz csatlakozott. 1873. rövid ideig közmunka-miniszter volt. 1876 óta a szenátus tagja és a mérsékelt köztársasági párt hive. 1883. az atyasági keresetről törvényjavaslatot terjesztett a szenátus elé, melyet azonban elvetettek. A feltételes elitélés (VII. k.) intézményét először B. hozta javaslatba a francia szenátusban 1884. beterjesztett törvényjavaslatában, mely módositott formában 1891. lett törvénynyé (loi B.). Sokat foglalkozott a büntető rendszer reformjával, a büntettek megelőzésével, a büntettesek visszaesésének korlátozásával, a kiszabadult büntettesek

gondozásával, mely célra külön egyesületet alapított; és a közerkölcsiség javításával. 1890 óta az Institut tagja. Az 1899 szept. megindult orléanista összeesküvési pörben az állami törvényszék gyanánt szereplő szenátus vizsgáló bizottságának elnöke.

Berente, kisközség, Borsod vármegye sajószentpéteri j.-ban, (1891) 636 lak. A kihalt ősi *Berentei* család ettől vette nevét. Határában a Sajó partján őskori cseréptöredékek találtattak.

Beresford *Károly Vilmos* de la Poer lordot 1897. ellentengernagygyá nevezték ki s 1898. mint York képviselője ismét az alsóházba került. Ugyanebben az évben az angol kereskedelmi kamrák megbízásából Khinába utazott és tapasztalatairól fontos jelentést tett közzé: The break-up of China (London 1899). Történeti műve: Nelson and his times (u. o. 1898, Wilson H.-val együtt).

Beretva, l. *Kés* (X. k.).

Berg *O. F.*, álnév, l. *Ebersberg* (V. k.).

Berge, falu Frankfurt porosz kerületben, Forst közelében, (1895) 5620 lak., szövőiparral. 1897. beolvasztották Forstba.

Bergedorf, német város, (1895) 8297 lak.

Bergen, norvég tartomány, lakóinak számát (1897) 65,000-re becsülik. Újabb nyilvános épületei a Szt.-János-templom és a kiállítási palota. A muzeumát még egyszer akkorára nagyobbították meg és egy biologiai állomás fölállításával bővítették. 1894. volt 231 gőzöse (133,544 t.) és 153 vitorlása (11,387 t.). Külföldről érkezett (1895) 642 hajó (312,871 t.) és távozott 708 (330,991 t.). A behozatal értéke 1896-ban 36.509,300, a kivitelé 20.364,100 svéd korona.

Berger *János*, budapesti tud. egyetemi r. tanár, áldozópap 1898 márc. 29. megkapta a boldogságos Szűz Máriáról nevezett jaszti címzetes apátságot. A III.oszt. vaskorona-rend tulajdonosa.

Berger 1. *Alfréd* báró német esztetikust 1894 jan. kinevezték a bécsi egyetem rendkivüli tanárává. Megjelent tőle Studien und Kritiken (Bécs 1896). Habsburg. Ein patriotiches Märchenspiel (1898).

2. *B. Vilmos* báró, *B. Nep. János* (6., III. k.) volt osztrák miniszter fia, szül. 1849. Jogot végzett és azután a gazdaságra adta magát. Csak az utóbbi években lépett a nyilvánosság elé, még pedig mint a keresztény-szocialisták hive. 1899 szept. kinevezték az urakházának tagjává. M. L.

Bergera *Kön.* (növ.), l. *Murraya*.

Bergeret (ejtsd: berzsré) *János Gaston Adrien*, francia publicista és regényiró, szül. Párisban 1840 aug. 30. A francia-német háboru után a nemzetgyülés, majd a képviselői kamara naplószerkesztője lett. Első irodalmi műve a Les grâces d'État (1866) c. kétfelvonásos vígjáték volt, melyet Gery Legranddal együtt irt. Tudományos művei: Le mécanisme du budget de l'État (1880); Les réformes de la législation: l'impôt des patentes (1880); Les ressources fiscales de la France (1883); Principes de la politique: objet, méthode et forme des divers gouvernements, théorie de la souveraineté stb. (1886). Szépirodalmi munkái: Dans le monde officiel (1884); La famille Blache (1885); Contes modernes (novellák, 1886); Provinciale (1887); Les événements de Pontax (1888); Le cousin Babylas (novellák, 1889); Les lettres de Nicole (Nicole levelei, regény, ford. *Győry* Ilona, Budapest 1897).

Bergh *Szeverin*, svéd történetiró, szül. Stockholmban 1858 febr. 13. Tanulmányait Upsalában végezte, ahol 1882. Karl IX. och den svenska adeln 1607—09. értekezése alapján doktorrá avatták. Erre a svéd országos levéltárban kapott alkalmazást. Főbb művei: Notice sur les archives de Suède (megjelent a Revue internationale des Archives-ben 1896.); Svenska riksrådets protokoll (az 1634—40. évekről 4—8 köt., Stockholm 1886—96); Sveriges ridderskaps och adelns riksdagsprotokoll (az 1664—80. évekről, 9—13 köt., u. o. 1891-96). Az 1877. megindult Meddelanden från Svenska Riks Archivet c. folyóiratban kiadta az u. n. Hispanica c. oklevélgyüjteménynek jegyzékét (1888) és közölt számos más, a stockholmi városi levéltárban és az országos levéltárban őrzött okiratot (1889 és 1893—95. Taube báró közreműködésével; új kiad. Stockholm 1895). TH. GY.

Berghem, l. *Berchem* (III. k.).

Berghofer *Dezső*, osztrák-magyar ellentengernagy, szül. Mezőhegyesen 1840. A tengerészeti akadémiából 1859. mint tengerész-hadapród lépett ki, s részt vett még az ugyanazon évben lefolyt háboruban és 1866. a lissai tengeri csatában. 1861. sorhajózászlós, 1869. sorhajóhadnagy lett. 1883. mint a tüzérségi iskola-hajó össz-detailtisztje a legénység tüzérségi kiképzésében nagy érdemeket szerzett. 1884. korvetta-kapitánynyá, 1886. fregatta-kapitánynyá, 1890. sorhajó-kapitánynyá neveztetett ki. 1891—95. a hadügyminisztérium tengerészeti osztályában mint csoportfőnök működött, hol érdemeinek elismerése mellett a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. Később a Kronprinz Erzherzog Rudolf toronyhajó parancsnoka volt, melynek vezénylése alól 1897., ellentengernagygyá és a tengerészeti műszaki bizottság elnökévé való egyidejü kinevezésével felmentették. 1897 dec. óta a hadügyminisztérium tengerészeti osztálya főnökének helyettese. F—Y.

Bergisch-Gladbach, l. *Gladbach* (VIII. k.).

Bergl *János*, l. *Magyar festészet* (XII. k.).

Bergner *Rezső*, német iró, öngyilkos lett Grazban 1899 jul. 18.

Bergström *Péter Axel*, megh. Örebróban 1893 aug. 23.

Berhometh, falu Bukovinában, a Sereth partján (1890) 4552 lak., vasúttal, vasércteleppel. B. községhez tartozik *Lopuszna* hidegvizgyógyintézet.

Béri *Gyula* (III. k.). Fordította és bevezette *Mickiewicz* Ádám összes szonettjeit (az Olcsó könyvtárban). Fordította és bevezette *La Rochefoucauld* Gondolatait, *Balzac* Honoré néhány elbeszélését (mindkettő az Olcsó könyvtárban 1895); *Droz* Gusztáv Monsieur, Madame et bébé és Tristesse et sourir c. munkáiból válogatott részeket (Magyar könyvtár 39. sz.). A Kisfaludy-társaság 1896. pályázatán *Sully Prudhomme* fordításaival a megosztott Lukács Krisztina díj egy részét nyerte.

Bering-tenger. 1893 aug. 15-én döntötte el egy választott bíróság (amelybe az amerikai Egyesült-Államok és Anglia 2—2, Francia- és Olasz-

ország és Svéd-Norvégia 1—1 kiváló jogászt neveztek ki) az Unio és Anglia közt a B.-en őzött fókavadászatra vonatkozólag felmerült viszályt. Az Unio, támaszkodva az Alaska megvételénél kötött orosz-amerikai szerződésre, a kanadai halászokat a B.-ben, különösen a Pribilov-szigetek körül a halászattól eltiltotta. A választott bíróság azonban Angliának adott igazat és a B.-t közös tulajdonnak nyilvánította és csakis a rablóhalászat megakadályozása végett tiltotta meg a máj. 1-től jul. 31-ig tartó időben a halászatot. Azonban a választott bíróság ítéletével a viszály Anglia és Amerika közt még nem szünt meg. Ugyanis a két állam a választott bíróság kiküldésénél abban egyezett meg, hogy az a fél, amely a bíróság ítélete következtében a vesztes lesz, a másiknak kárpótlást tartozik fizetni. A kormányok ennek alapján meg is egyeztek abban, hogy az Unio Angliának 85,000 sterling font kárpótlást fizet, az amerikai kongresszus azonban az egyezségtől megtagadta a jóváhagyást és ezért ez újabb vitás kérdés eldöntésére 1896-ban újabb választott bíróságot küldtek ki, amely 1899-ig még nem mondott ítéletet. Ezenkivül az amerikaiak panaszt emeltek, hogy az angolok még újabban is rabló halászatot űznek. Az angolok e kérdés eldöntését szakértőkre kivánják bizni. 1894. a fókahalászatra nézve Oroszország és az Unio között is egyezség jött létre; e szerint az oroszok kötelezik magukat, hogy a Bering- és Réz-szigeten legfölebb 30,000 fókát ejtenek el; az Unio pedig a halászatot alattvalóinak az orosz partok mellett 10, a föntebb említett és a Fókaszigetek körül pedig 30 tengeri mérföldnyi távolságban megtiltja. Legújabban a B.-ben a japánok is megkezdték a fókahalászatot. V. ö. *Barclay*, La question des pêcheries dans la Mer de Béring (a Revue de droit international et de législation comparée 25. kötetében 1893.).

Berkeley *György Károly Grantley Fitzhardinge*, angol politikus és iró, szül. 1800 febr. 10., megh. 1881 márc. 7. Eleinte katonai pályán volt, 1832. mint West-Gloucestershire képviselője a parlamentbe került, melynek 1852-ig tagja volt. Nagy feltünést keltett My life and recollections c. önéletrajza (London 1864—66, 4 köt.), mely érdekes leleplezéseket tartalmaz az angol arisztokrácia üzelmeiről. Egyéb művei közül említendők a B. Castle c. regény (1836) és Anecdotes of the upper ten thousand at home and abroad (1867).

Berkeszi *István* újabb művei: *Temesvár színészete* a XVII. sz.-ban s az első magyar szini előadások (1898) és *Rendi országgyüléseink magyarsága* (1898).

Berki, régi magyar család a Nána-Bezter nemzetségből, mely az Érd határába olvadt s Tárnok közvetlen szomszédságában feküdt B. egykori fejérmegyei községről nevezte magát. 1228. az esztergomi káptalan előtt Nána birtoka fölött a következő berki nemesek osztozkodtak: Csom, Kuka, Ivanz, Beztir, Rápolt, Latizko és Nána fia Nána. Az utóbbi fölovászmester volt s 1233. II. Endrétől a galiciai hadjáratban Jaroszláv vára előtt tanusított vitézségéért a fejérmegyei Sóskut helységet kapta. Néhány év mulva meghalt; özvegye és fia Nána, ki szerzetes lett s utoljára 1256. említtetik, Sóskut helységet a nyulak szigetén levő apácakolostornak ajándékozta. Beztur fia Demeter 1270—77. közt fordul elő; házassága gyermektelen maradt, végrendeletében testvérét Merkhet s fiait és nővérét, András ispán nejét teszi örököseivé, rajtuk kivül volt még egy István és egy Mária nevü testvére is. A B.-család a föntebb említett Csom ivadékaiban virágzott tovább. Csomnak két fia volt: Mihály ispán veszprémmegyei főispán (élt 1241—70 körül) és István mester, ki 1256—70 közt jön elő; a két testvér örökségképp birta a Tárnokvölgy mellett levő B. és Deszka helységeket. István fia János 1352. unokatestvéreivel, Mihály fiaival pörösködik a pestmegyei Ragály község fölött. Mihály ispánnak három fia volt: Tamás (1292—94), Simon (1352) és Miklós (1352), ez utóbbi fiai pedig: Pál (1370) és Péter (1370). A B. család előfordul még 1485. is. V. ö. *Wertner* M., A magyar nemzetségek (II. 209); *Károly* I., Fejérm. tört. és rég. (I. 17). N. G.

Berkovits *Lajos*, hegedümüvész, szül. Budapesten 1874., hol iskolai s zenei kiképzését is nyerte. Az országos m. kir. zeneakadémiában, hol Hubay Jenő s Popper Dávid voltak tanárai. 1895. Párisba ment s ott a hirneves Lamoureux zenekarához első hegedűsnek szerződtette s vele Olaszországot utazta be. Többször fellépett mint magánvirtuóz több hangversenyben s mindig fényes siker kisérte fellépéseit. 1896. a budapesti opera igazgatósága szerződtette s azóta annak tagja s mint ilyen, a már több év óta működő hirneves Grünfeld-féle népszerü kamaranégyestársulatban a második hegedüszólamot képviseli.

Berks *Róbert* lovag, a Selmecbányán székelő Geramb János József-féle bányaegyesület képviselője, szül. Ogulinban 1843 jun. 3., hol apja mint határőrvidéki kapitány szolgálatban állt. 1863. mint hadnagy lépett a cs. és kir. hadseregbe, harcolt 1866. a poroszok ellen; elvégezte a hadi tanfolyamot és mint főhadnagyot a külügyi minisztériumba helyezték át, honnan a varsói konzulátushoz osztották be. 12 évi szolgálat után önként kilépett és majd titkár, igazgató, végre bányaegyesületi képviselő lett. Alatta az egyesület bányaipara nagy lendületet nyert, új zúzóműveket, iparvasutat, ólom- és ezüstárugyárat építtetett, mely vállalatokban $1^1/_2$ millió frtnyi összeget ruházott be. Az általa alapitott szandriki ezüstárugyár nagyságára, berendezésére és versenyképességére felülmulja az egyéb, az osztrák-magyar birodalomban levő hasonnemü vállalatokat. B. megkapta a vaskoronarendet és a cs. és kir. kamarási méltóságot; a pápa a Gergely-rendjel lovagjává nevezte ki.

Berla *Alajos*, bécsi népszinműiró, szül. Bécsben 1826., megh. u. o. 1896 febr. 16. Már ifju korában lépett a szinpadra, mint iró pedig 1848. kezdett működni. Első darabját Der letzte Zopf Pesten adták elő, ahol B. maga is szerződtetve volt, de a szabadságharc mozgalmai hamar véget vetettek itteni működésének. 1849. Bécsben (Fünfhausban) találjuk, mignem a Theater an der Wien dramaturgusa lett. Ebben az állásban vagy 80 szinművet irt, melyek révén hirnévre és pénzre is szert tett. A 60-as évek végén volt fénykora.

Leghiresebb darabja, melyben Geistinger asszony remekelt és melyet nálunk is előadtak, a Három pár cipő; igen tetszettek még: Gervinus, A cigány és A mi suszterinasaink. Ezek is megtették az utat Amerikáig. A 70-es évek végén visszahúzódott a magánéletbe. M. L.

Berlepsch *János Hermann* báró 1896 jun. 26. megvált a porosz kereskedelemügyi minisztériumtól. A berlini egyetem filozofiai kara tiszteletbeli doktorrá választotta.

Berlicza *Ferenc*, püspöki helynök, megh. Besztercebányán 1896 ápr.

Berlin. (1895) 1.677,304 lak. (797,306 férfi, 879,998 nő; vallás szerint 1.420,833 ev., 155,363 kat., 13,582 egyéb keresztény, 86,152 zsidó). 1890 óta a szaporodás 98,510 (6·2%), ami az előbbi évekhez képest jóval csekélyebb. Ellenben a külvárosokban a lakosság számának növekedése jelentékenyebb; a közeli, 2 mérföldnél nem messzebb fekvő helységeket is beleszámítva, a lakosság száma 2.255,000-re rug. A házasságok száma 1895-ben 17,238, a születéseké 48,850 és a haláleseteké 35,291. Foglalkozás szerint 1895-ben volt az önálló foglalkozást űzők közt mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó 4306 (0·5%), iparos és építő 404,481 (52·8%), kereskedés és forgalom szolgálatában állott 180,916 (23·6%), különféle napszámos 37,512 (4·9%), katona és értelmiséghez tartozó 72,848 (9·5%), magánzó és nyugdíjas 65,285 (8·5%). A különféle iparágak közül jelentőségéből legtöbbet veszített a szövő-fonóipar, azután a faipar; ellenben nagyon fellendült a gépgyártás. Az iskolák száma 1897 ápr. 1-én 376 volt és pedig 17 gimnázium, 8 reálgimnázium, 2 fő-, 12 reáliskola, 8 felsőbb leányiskola, 23 előkészítő, 212 népiskola stb. B.-ben a lokomotivokon és hajógépeken kivül 1897-ben 1651 gőzgép volt, 65,521 lóerővel. A 4933 gyárban (Charlottenburgot is beleszámítva) összesen 114,879 férfimunkás volt elfoglalva; ezek közül gép- és szerszámgyártással foglalkozott 42,273, fémmunkás volt 16,874, faiparral foglalkozott 13,608, papir- és bőriparral 9153, poligrafikus műhelyekben 7434 és az élelmezési iparágakban 7049. A forgalom mind vizen, mind szárazon növekedett; 1895-ben hajón érkezett 4·5 millió tonna áru, vasúton pedig 1894-ben 4·3 millió tonna. A városi vasút 1894-ben 68·7, a lóvasút 155, az omnibuszok 36 millió személyt szállítottak. A város emelkedésével karöltve járt számos köz- és magánépület létesülése. Jelenleg a városnak 115 temploma van; II. Vilmos idejében épült 24 evang., 5 kat. és 1 zsidó templom. Az új dóm építése jelentékeny haladást tett; a Vilmos császár emléktemploma már csak a belső díszítésére vár. Ezeken kivül újabb evang. templomok az új helyőrségi templom, a Szt.-György-templom Otzentől, a Frigyes császár emléktemplom Vollmertől, a Megváltó-templom Hase tervei szerint, az Üdvözítőről elnevezett templom Schulzétől, a feltámadás temploma Blankenstein és Menckétől, az engesztelés- és a szamaritánus templom; kat. templomok a Szt.-Sebestyén-, a Pius-, a Szt.-Pál- és a Szt.-Mátyás-templom stb. Újabban létesített profán épületek: a birodalmi gyülés háza, amely, kivéve néhány díszletét, most már készen áll; a porosz tartománygyülés részére szintén épül egy hatalmas képviselő- és egy felsőház; a patent-hivatal; a birodalmi egészségügyi palota; a birodalmi fizikai intézet Charlottenburgban; a Virchow kezdeményezésére épített egyetemi patologiai muzeum a postamúzeum; a posta-újsághivatal; a vasúti igazgatósági új épület; végül többféle iskola és jótékonysági intézet. Új szinházak épültek a Schiffbauerdammon, Unter den Linden és a Kant-utcában; az Urania is új épületet kapott. A középületek emelésével lépést tartott a magánépítkezési vállalkozás is. A nyilvános emlékszobrok közül újabbak az 1897 márc. 22. leleplezett I. Vilmos császárnak fölállított nemzeti emlék Begastól; a Luther-emlék Otto és Toberentztől; Auguszta császárné szobra Schapertől; Mitscherlich kémikusnak, Cartensnek, Schlüternek szobrai, a hatalmas Berolina-szobor Hundriesertől; Valdemár és Medve Albert bronzszobrai Ungertől és Boesetől; a IV. Károly és Nagy Frigyes emlékére állított szoborcsoportozat (1899 aug. 26.) a Gertraudten-hídon a Szt.-Gertrud szoborcsoport, végül Waldeck képviselő és Schultze-Delitzsch szobra. Készülőben vannak Bismarck, Helmholtz, és mások szobrai. A város költségvetése az 1897—1898-ik évre 88.085,681 márkára van előirányozva; adóssága 279·8 millió márka.

Irodalom. Lindenberg, B. in Wort und Bild, 1894—95; B. und seine Bauten (kiadja a berlini műépítő-egyesület. 2 köt. 1896); Die Wohlfahrtseinrichtungen B.-s 1896; Müller-Bohn, Die Denkmäler Berlins, 1897; Borrmann, Die Bau- und Kunstdenkmäler von B., 1893; Lassar, Das künstlerische B., 1893; Baedeker, B. und Umgebungen, Lipcse 1896; Fontane, Führer durch die Umgegend von B., 1893—1895; Amtlicher Bericht über die Verwaltung der Stadt B. von 1889—95, I. köt. 1898; Wrede, Das geistige B., u. o. 1897; Lichtwark, B.-Potsdam, Drezda 1898; Busch V., Die Berliner Märztage 1898. —ZIK.

Berlini missziótársaság. A Jänicke atya által már 1800. alapított misszióiskola mellett Észak-Németország legrégibb misszió-egyesülete, mely 1814. keletkezett egy 1813. teologusok, államférfiak és katonák által közzétett felhivás következtében. Miután 1830. misszió-szemináriumot alapitottak, 1834. az első misszionáriusok utaztak Dél-Afrikába, ahol a B. azóta sikerrel működött. A B. jellege a baseli misszió-társasággal ellentétben lutheránus-felekezeti. Közlönye a Berliner Missionsberichte. 1895. Khinában 4 fő- és 32 mellékállomáson 8 misszionárius és 38 nemzeti segitőtárs működött. 1895 végén 818 kikeresztelkedett khinairól adtak számot. Az Orange-köztársaságban, a fokföldi gyarmatban, a kafferek földjén, Natal- és Transzválban 1895 végén 49 állomás, 110 küllállomás; 199 prédikálóhely, 53 kiküldött misszionárius, 126 díjazott, 460 díjtalan nemzeti segitőtárs és 27,497 kikeresztelkedett hitközségi tag volt. Ehhez járult 1891. Német-Keletafrika a Nyanza-tótól északnyugatra 5 állomással és 9 misszionáriussal, valamint 1892-ben Masona-föld 2 állomással és 4 misszionáriussal. A B.-ot körülbelül 300 segitő-egyesület és 450 női varró-egyesület támogatja.

Bermann *Adolf*, l. *Kőbor Tamás* (X. k.).

Bermuda-fű, l. *Csillagpázsit* (IV. k.).

Bern svájci kantonban 1895. az alkotmányt megváltoztatták, amennyiben a nagy tanács tagjainak számát redukálták (3000 lakosra 1 tag), az

új és régi kantonrész intézményeit egyöntetüvé tették, a kötelező népszavazást megállapították. — *B. város,* (1898) 54,578 lak. Münsterének 100 m. magas tornyát 1894. befejezték. Újabb jelentékenyebb épületek az igazságügyi palota, Bubenberg Adorjánnak, Murten hősi védelmezőjének, emlékszobra. Épülőfélben van a svájci köztársasági parlament és tervben van egy új egyetemi épület. 1897. volt a város bevétele 2.360,539, kiadása 2.459,899 frank. V. ö. *Rodt,* B. im XIX. Jahrhundert (Bern 1897).

Bernadotte, francia marsal, a jelenleg uralkodó svéd dinasztia alapítója, l. *Károly* (XIV.), *János* (X. k. 210.).

Bernard (ejtsd: bernár), 1. *Péter József,* francia költő, szül. Grenobleban 1708 aug. 26., megh. elmeháborodottan 1775 nov. 1. Iskoláit a lyoni jezsuitáknál végezte. Később Párisba került, ahol egy jegyzőnél irnokoskodott, mig egy B. Sámuel nevü milliomos házába nem fogadta. Az olasz háboru alatt 1734. Coigny marsal titkára volt, akinek fia később a dragonyosok jövedelmező főtitkári állásához juttatta. Most már anyagi gondoktól menten élhetett a költészetnek. 1737. *Castor et Pollux* nevü operáját adatta, mely Rameau zenéjével együtt általános tetszést aratott. B.-t mint a francia Anakreont dicsőítették. Pompadour asszony királyi könyvtárnoknak nevezte ki és Gentil-B.-nak keresztelte el, mely név azóta rajta maradt. L'art d'aimer c. Ovidius után készült sikamlós versét (1761) eleinte nagy sikerrel adta elő az arisztokrata szalonokban, de amikor nyomtatásban megjelent (1775), szellemtelennek és keresettnek mondották. Irt ballettet is: Les surprises de l'amour cimmel, kisebb verseket, episztolákat és ódákat.

2. *B. Thales,* francia költő, szül. Párisban 1821 máj. 15-én, megh. u. o. 1873 jan. 10-én. 1846—49-ig hivatalnok volt a hadügyminiszteriumban, utóbb pedig kizárólag irodalommal foglalkozott. A német irodalom több remekének fordításán és Couronne de St.-Étienne (1852) és Les rêves du commandeur (1855) c. regényein s Histoire de la poésie c. irodalomtörténeti munkáján kivül a következő verskötéteket adta ki: Adorations. Poésies (1855); Poésies nouvelles (1857); Poésies mystiques (1858); Mélodies pastorales (1871). Több antologiát is adott ki a magyar és a román népköltészet termékeiből.

Bernardakis *Demeter,* új-görög költő és tudós, szül. Leszbosz szigetén 1834. Tanulmányait Athénben, Münchenben és Berlinben végezte, mely utóbbi helyen a bölcseletdoktori szigorlatot is letette, 1861—69. a történelem tanára volt Athénben, azontúl szülőházájába vonult vissza, ahol idejét tudományos és költői működése között osztja meg. Irodalmi működésének súlypontja mindazonáltal az utóbbira esik. Főbb munkái: Graomyomachia (szatirikus költemény, 1856); Eikasia (legenda 1856); nagy hatást ért el drámáival: Maria Doxapatri (1858); A Kypselidák (1860) és Merope (1866); Kyra Phrosyni (1882); továbbá elbeszélő munkáival (Peridromos, Planes), melyekkel a modern hellén műpróza kialakulásához lényegesen hozzájárult. A magyar közönséggel B. működését Télfy Iván ismertette meg. L. M.

Bernát, szász-meiningeni örökös herceg, szül. Meiningenben 1851 ápr. 1., mint II. György herceg fia. A hadseregbe lépett, részt vett az 1870—1871-iki háboruban és jelenleg porosz gyalogsági tábornok és a VI. hadtest parancsnoka. 1878. nőül vette III. Frigyes császár legidősb leányát, Sarolta hercegnőt, kitől Feodora leánya született. A boroszlói egyetem a herceget tiszteletbeli doktorrá avatta. M. L.

Bernát *István,* 1892. a gömör-kishonti kerületben mint képviselőjelölt lépett föl s különösen a szociális és agráreszmék fontosságára igyekezett fölhivni a figyelmet. A hivatalos hatalom azonban ellene fordult, ennek folytán visszalépett, sőt hivatalos állásától is megvált. Szerkesztette a *Hazánk* cimü napilapot, a fejlődő agrármozgalom organumát. Részt vett a magyar gazdaszövetség megalapításában, annak ügyvivője. Szerkeszti folyóiratát, a *Magyar Gazdák Szemléjét.* Ennek keretében megjelent dolgozatain kivül munkái közül megemlítjük a következőket: *Változások küszöbén* (szociálpolitikai tanulmányok, Budapest 1893, 2. kiad. 1899); *A búza ára, az árcsökkenés igazi oka, az orvoslás módja* (u. o. 1894); *Zálogba tett Magyarország* (politikai tanulmány, u. o. 1895); *A kisiparról* (u. o. 1895); *Az árak hanyatlása és a szövetkezés* (franciául és németül is); az 1896. nemzetközi agrárkongresszus iratai között, Die ungarische Agrarbewegung (Bécs és Lipcse 1898); *A magyar agrártörekvések célja és jogosultsága* (Budapest 1896).

Bernáth, 1. *Béla,* országgyülési képviselő, szül. Tállyán (Zemplén) 1850 jun. 1. Középiskoláit Kassán és Egerben, jogi tanulmányait Budapesten végezte. Miután mint a 60-ik számu gyalogezred hadnagya részt vett a boszniai háboruban és megkapta a katonai vitézségi érmet, Budapesten ügyvédi irodát nyitott és csakhamar a főváros törvényhatóságának bizottsági tagja lett. A budapesti ügyvédi kör titkárjává, az ügyvédi kamara választmányi tagjává választotta. A népfölkelési törvény életbelépése után mint főhadnagy belépett a honvédség tartalékos állományába s újabban tartalékos százados lett. 1890 óta a mádi kerületet képviseli. A nemzeti párt hive volt, melylyel együtt 1899. a szabadelvü pártba lépett be. Az igazságügyi bizottság tagja.

2. *B. Elemér* (bernátfalvi), kir. itélőtáblai elnök, szül. Magyar-Jesztreben (Zemplén) 1845. A középiskolát Sárospatakon és Eperjesen, a jogi tanfolyamot ugyancsak Eperjesen és Budapesten végezte. 1865. a pesti kir. itélőtáblához joggyakornoknak nevezték ki, eközben a köz- és váltóügyvédi vizsgát letette, 1867. Zemplén vmegye aljegyzőnek valasztotta, mely állásában ugy szavával, mint tollával a vármegye kiválóbb férfiai közé emelkedett. 1868. törvényszéki jegyző, 1870. törvényszéki ülnök lett. A kir. biróságok szervezésekor 1872 jan. 1. kinevezték a s.-ujhelyi törvényszék birájává. Megelőzőleg honvédelmi kötelezettségének eleget tett s hadnagyi rangot nyert. 1879. pótbirónak nevezték ki a bpesti kir. itélőtáblához, 1885. rendes kir. biró s egyúttal az államvizsgálati, ügyvédi és telekkönyvi vizsgáló bizottságok tagja lett. 1888. a kir. itélőtábla

egyik tanácsának vezetésével bizták meg; 1889. pedig a kir. kuriához rendelték be szolgálattételre. A kir. táblák decentralizációja alkalmával 1891. a kassai tábla tanács-elnökévé, 1898 okt. 24. pedig a debreceni kir. itélőtábla elnökévé nevezték ki. B. nemcsak a judikaturában tanusított eredményt, de mint reformatus élénk részt vesz egyháza ügyeiben; a felső-zempléni egyházmegyének főgondnoka, az országos zsinatnak és konventnek tagja volt.

3. *B. Géza,* igazságügyi államtitkár, szül. Kocsárdon (Szatmár) 1845-ben. 1867. joggyakornok a királyi itélőtáblánál, ugyanabban az évben tollnok, 1869. tiszteletbeli, majd rendes aljegyző Pest városának törvényszékénél. 1871. a pesti királyi járásbirósághoz albirónak, 1872. a pesti királyi törvényszékhez törvényszéki birónak nevezték ki. 1880. a budapesti egyetemen jogi doktorrá avatták. 1880-tól kezdve a budapesti kir. itélőtáblánál mint pótbiró, 1885-től fogva pedig mint rendes biró és az V. polgári tanács vezetője működött. A kir. táblák decentralizációja alkalmával 1891. a szegedi kir. táblához tanácselnöknek, 1894 nov. pedig, mikor Sélley Sándor, az eddigi elnök a kir. kuria tanácselnöke lett, a szegedi kir. tábla elnökévé nevezték ki. 1899 márc. 22. óta igazságügyminiszteri államtitkár.

Bernays *Mihály,* német irodalomtörténetiró, megh. Karlsruheban 1897 febr. 25. Nagybecsü kisebb értekezései és kritikai dolgozatai összegyüjtve jelennek meg: Zur neueren Litteratur-Gesch. (eddig 2 köt.).

Bernbrunn *Károly,* irói néven *Carl* Károly, német szinigazgató, színész és szinmüiró, szül. 1787 nov. 7., megh. Ischlben mint többszörös milliomos 1854 aug. 14. Előbb katonai pályán volt. Mint hadnagy az osztrák seregben végig küzdötte az 1809-iki hadjáratot, melynek során az ellenség elfogta és agyon akarta lövetni. Befolyásos pártfogók azonban kiszabadították. A háboru lezajlása után színész lett. Először Bécsben lépett föl a józsefvárosi szinházban, azután Münchenbe ment, ahol 1812. a második udvari szinházhoz szerződött. Majd társulatot alakított s 1825. Bécsbe ment, ahol a Theater an der Wient egyesítette a józsefvárosi szinházzal. 1833. megvette a lipótvárosi szinházat s ennek helyébe 1845. felépitette a *Carl-szinházat,* melyet 1847. nyitottak meg s mely még ma is fennáll. Bohózatai közül a Staberl in Floribus cimü aratta a legnagyobb sikert.

Bernburg, német város, (1895) 32,374 lak.

Berndorf, község Alsó-Ausztria badeni jár.-ban, a Triesting mellékén, vasút mellett, (1890) 3431 lak. Krupp Arthur hires vas- és acéláru-gyárával, melyben közel 1000 munkás van alkalmazva. A munkástelep berendezése mintaszerü. 1899. Krupp munkásai számára Fellner és Helmer által szinházat épittetett, melynek megnyitására (szept. 28.) a császár is megjelent. L. M.

Berne-Bellecour (ejtsd: bern-belkúr) *István,* francia festő, szül. Boulogne-sur-Mer-ben 1838 jun. 29. Mint Picot és Barrias tanítványa, eleinte táj- és arcképfestéssel foglalkozott, az 1870—71-iki háboru után azonban a katonai festés felé fordult. Ilyfajta képei, melyek a francia vitézséget dicsőítik, a 70-es években nagyon népszerüek voltak. Fő müvei: Egy ágyulövés, melylyel elsőrendü érmet nyert; A szajnai tirailleurök a malmaisoni ütközetben; A rés; A futóárok; Előretolt őrség. Később hadgyakorlatokat festett meg, továbbá egy I. Napoleon lemondása Fontainebleauban c. történeti képet.

Berner, 1. *Hagbard Emil,* norvég politikus, közgazda és iró, szül. Sundalenben (Nordmőre) 1839 szept. 12. Jogi tanulmányait Kristianiában végezte, mire 1869—79. a Dagbladet radikális ellenzéki lapot szerkesztette. Befolyását különösen a közgazdaság és igazságszolgáltatás reformja érdekében érvényesité. Számos politikai értekezést és röpiratot irt, melyek közül a Norsk elles faelles udenrigsminister (Kristiania 1891) általános feltünést keltett, amennyiben abban Norvégia részére külön külügyminisztert kért és ő követelt először Norvégia hajói számára külön nemzeti lobogót. Felszólalt továbbá a női emancipáció, az új norvég pénz- és bankreform kérdésében s a munkások érdekében. 1898 okt. 21. Kristiania polgármesterévé választották. TH. GY.

2. *B. Károly Keresztély,* norvég politikus, az előbbinek unokatestvére, szül. 1841. 1874. igazgatója a Bergenben felállított müegyetemnek. Mint a radikális iránynak egyik leglelkesebb tagja, hathatósan közreműködött a balpárt egyesülése érdekében, mire 1886. Bergenben képviselővé választották. Az 1889—92-iki ülésszak alatt, nevezetesen pedig 1891. mint az Odelsthing elnöke nagy befolyásra emelkedett: ekkor szavazták meg az u. n. *Berner-féle javaslatot,* mely Norvégiának a külügyek tekintetében is teljes egyenjoguságot biztosit Svédország mellett. Ezen indítvány elfogadása a Stang Emil-féle konzervativ kabinet bukását vonta maga után, és erre a király B.-t bizta meg új kabinet alakításával; B. azonban Steent ajánlotta maga helyett miniszterelnöknek. A Steen-féle kabinetben (1891 márc. 6-tól 1893 ápril. 22-ig) B. a vallás- és közoktatásügyi tárcát birta. Visszalépése után nem egyszer hevesen kikelt a svéd-norvég unió, illetőleg a perszonál-unió ellen. TH. GY.

Bernhard *Károly,* dán novellista, l. *Saint-Aubin* (XIV. k.).

Bernhardi, 1. *Frigyes,* német katonai iró, szül. Szent-Pétervárott 1849 nov. 22. 1869. belépett a hesseni második számu huszárezredbe és végig küzdötte az 1870—71-iki német-francia háborut. Később a hadi akadémia hallgatója lett, majd a német vezérkarba osztották be. 1882—83. Görögországban résztvett a katonai topográfiai felvételekben. 1891—1894. Bernben német katonai attaché volt. 1897. kinevezték ezredesnek s a 16-ik hadtest vezérkari főnökének. B. a vezérkar hadtörténelmi osztályában részt vett Nagy Frigyes király háborui történetének kidolgozásában. Azonkivül készített több taktikai és hadtörténeti polémikus munkát és kiadta atyja *B. Tivadar* történetiró és diplomata hátrahagyott emlékiratait: Aus dem Leben Theod. von Bernhardis (Lipcse 1893—97).

2. *B. János Jakab* (rövid. *Bernh.),* német botanikus, szül. Erfurtban 1774 szept. 7., megh. u. o. 1850 máj. 13., mint a botanika tanára.

3. *B. Tivadar*, porosz történetiró. Utolsó, halála után megjelent műve: Der Krieg von 1866 und seine Folgen (naplójegyzetei alapján, Lipcse 1897).

Bernhardt *Sára*, színésznő, Párisban előbb a Renaissance szinházban, 1898 óta pedig saját szinházában a Châtelet-téren lép fel. Érdemei közé tartozik, hogy más nemzetek drámáival is megismerteti a párisiakat. Igy Sudermann darabjait is ő hozta divatba. 1899 máj. Hamlet-ben a cimszerepet játszotta és e szerepben az angol közönségnek is bemutatkozott. 1899 okt. 16—19. a budapesti Magyar szinházban saját társaságával vendégszerepelt. V. ö. *Colombier* Mária (B. volt komornája),Sarah Barnum (pamflet); *Huret* J., S. B. (Páris 1899, az előszót *Rostand* Edmond irta).

Bernhöft *Ferenc*, német jogtudós, szül. Karlikovban (Pomeránia) 1852 jun. 25. Jogi tanulmányait Berlinben, Würzburgban és Greifswaldban végezte. 1875. magántanár lett a heidelbergi egyetemen, ahonnan 1877. jogi tanárnak és jogi vizsgáló bizottsági tagnak meghivták a rostocki egyetemre. B. 1877. Cohn Györgygyel együtt megalapitotta a Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft c. jogtudományi folyóiratot. Önállóan közzétett művei: Der Besitztitel im römischen Recht (Stuttgart 1875); Staat und Recht der römischen Königszeit im Verhältnis zu verwandten Rechten (u. o. 1882); Verwandtschaftsnamen und Eheformen der nordamerikanischen Volksstämme (Rostock 1889).

Berni Detre (Dietrich von Bern), l. *Detre* (1. V. k.).

Berni egyezmény, 1. a nemzetközi vasúti árufuvarozásra nézve lásd *Nemzetközi egyezmény* (XIII. k.). 2. A nemzetközi irodalmi egyezmény (union internationale), melyet 1886 szept. 9. kötöttek Bernben s melyben a szerződő felek arra kötelezik magukat, hogy az irodalmi és művészeti munkákra vonatkozó szerzői jogot saját államukban egyenlő védelemben részesitik, akár saját alattvalójukat, akár a szerződő államok valamelyikének alattvalóját illeti. A B.-hez eddigelé Belgium, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Haiti, Olaszország, Luxemburg, Monaco, Montenegro, Norvégia, Svájc, Spanyolország és Tunisz csatlakozott. A közös érdekü ügyek rendezésére s felvilágositások nyujtására Bernben a svájci szövetség védnöksége alatt nemzetközi irodát tartanak fenn, mely az unió hivatalos lapját, a Le droit d'auteur c. folyóiratot adja ki. A B.-t némileg módositotta az 1896 ápr. 15-től máj. 4-ig tartott párisi konferencia. VÁMBÉRY.

Bernolák, 1. *József* (haraszti), cs. és kir. vezértörzsorvos a honvédelmi minisztérium V. ügyosztályának vezetője s a m. kir. honvédorvosi tisztikar főnöke, szül. Gölnicbányán 1844. Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, 1866. orvosdoktorrá avatták. 1869. a szemészetből magántanári képesitést nyert. Később külföldre utazott. Magyarországba visszatérve, Kassán telepedett meg mint gyakorló orvos, majd pedig a honvédség tényleges állományába lépett. A honvédségnél gyorsan haladt előre, ugy hogy már 1892 máj. 1. első osztályu főtörzsorvossá lépett elő. Mint főtörzsorvos a kassai III. honvédkerületi parancsnoksághoz volt beosztva. 1894. a Ferenc-József-rend lovagkeresztjével tüntették ki, 1896. pedig a honvédelmi minisztérium V. ügyosztályának vezetőjévé és a honvédorvosi tisztikar főnökévé nevezték ki. 1897 okt. 27. vezértörzsorvossá léptették elő. B. az orvosi szakirodalomban is nagy munkásságot fejtett ki. Részint folyóiratokban, részint önálló kötetekben a következő munkái jelentek meg: *A genyedő szemlob s a homeopathia* (Gyógyászat 1867); *A szaruhártyalob, a szaruhártya homályosodása és fekélyei* (u. o.); *Éjjel-látási recelob* (u. o.); *A látzavar szaruhártya homályoknál* (u. o.); *A szarucsap műtéti modorának összehasonlitása* (u. o.); *Szaruröp-műtét* (u. o.); *Visszaélés atropinnal, mint gyógyszerrel* (u. o.); *A szemészet kézikönyve* (Schauenburg után, (1868); *Conjunctivitis lacrimalis és jelentősége a láttehetségre nézve* (Gyógyászat 1869); *Golyó benléte a szemben, eltávolitás, gyógyitás* (u. o.); *Az érhályog* (u. o. 1870); *Aconitum és készitményének gyógyhatása* (u. o.); *Az egyetemi szemészeti kóroda betegforgalma az 1868—69-iki tanévben; A szemen előjövő uj képletek* (u. o. 1871); *A szürke hályog műtétéhez* (u. o.); *A szürke hályog műtétmodorairól* (u. o.).

2. *B. Károly* (haraszti), cs. és kir. altábornagy és a budapesti I. honvédkerület parancsnoka, a m. kir. akadémia hadtudományi bizottságának segédtagja, szül. Gölnicbányán 1843 febr. 16-án. 1861 szept. 1. lépett be a kremsi cs. kir. hadmérnöki iskolába, honnét tizedesi rendfokozattal a hadmérnöki ezredhez, majd pedig a 25. vadászzászlóaljhoz helyeztetett át. 1863. hadapróddá, később pedig II. osztályu hadnagygyá nevezték ki. Részt vett az 1866-iki hadjáratban. Még ugyanazon évben I. oszt. hadnagygyá, majd pedig főhadnagygyá lépett elő. 1872 febr. 29. a m. kir. honvédség állományába lépett át, ahol II. oszt. századossá, 1875. I. oszt. századossá, 1879-ben őrnagygyá, 1883. alezredessé, 1887. pedig ezredessé nevezték ki. 1876 nov. 5-től 1877 okt. 9-ig a Ludovika-akadémiának, 1881. pedig a törzstiszti tanfolyamnak volt rendes tanára és 1883. a Ludovika-akadémia aligazgatója lett. E téren szerzett érdemeinek elismeréséül a III. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1879. magyar nemességének megerősitésével a «haraszti» előnév használatára nyert jogot. 1887 mint ezredest a 19. honvéd féldandár, 1890. pedig a 81. honvéd gyalogdandár parancsnokává, 1891. a honvédelmi minisztérium I. ügycsoportjának főnökévé, 1892 nov. 1. pedig vezérőrnagygyá nevezték ki. Altábornagygyá 1896 máj. 1. lépett elő s még ugyanazon év aug. a budapesti I. honvédkerület parancsnokává lett. 1896 jun. 6. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki s még ugyanazon év okt. 10-én kitünő szolgálataiért legfelsőbb elismerésben részesült. B. idegen uralkodók által is több izben részesült kitüntetésben: 1896. a bajor katonai érdemrend nagykeresztjét, 1897-ben pedig a porosz királyi 1. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1899 jun. 29. saját kérelmére a nyugállományba helyezték. M. I.

Bernus, l. *Bóra* (III. k.).

Beröa, l. *Aleppo* (I. k.).

Berry *György*, francia politikus, szül. Bellacban (Haute-Vienne département) 1855 márc. 8.

Miután jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, közgazdasági tanulmányokra adta magát és különösen a szegénységgyel és a csavargás kérdéseivel foglalkozott. 1893 óta a kamara tagja, ahol az egyesült republikánusokhoz csatlakozott. Művei: Les mendiants, colonies d'indigents, conférence (1891); Les petits martyrs, mendiants et prostituées (1892); Assistance par le travail en Allemagne, auberges, stations, colonies (1893).

Bersier *Jenő Arthur Ferenc,* francia ref. lelkész, megh. Párisban 1889 nov. 19.

Bertagnolli *Károly,* olasz nemzetgazda, megh. Friesachban (Karintia) 1896 jul. 22.

Berthelot *Péter Jenő Marcell,* francia kémikus, 1895 nov. a Bourgeois-minisztériumban átvette a külügyi tárcát, de már 1896 márc. 28-án lemondott.

Berthelt *Frigyes Agost,* német pedagogus, megh. Drezdában 1896 ápr. 26.

Berthold-rend, a badeni nagyhercegi család ősei, a Zähringen-hercegek emlékére alapított *oroszlán-rendnek* (XIII. k.) 1877 ápr. 24. életbeléptetett magasabb osztálya. 1896 szept. 6. Frigyes badeni nagyherceg hetvenedik születése napján a B.-et különválasztották a zähringeni oroszlán-rendtől és önálló rendnek jelentették ki. A rend eddigi jelvényéhez, mely ezentúl a rend nagykeresztje, az I. és II. osztályu parancsnokok és a lovagok jelvényeit csatolták.

Berthollet-féle durranó ezüst, l. *Durranó ezüst* (V. k.).

Berthóty *Ferenc,* II. Rákóczi Ferenc tábornoka, szül. 1665 körül, megh. Kassán 1710 szept. 11-én. Testvérbátyja volt Érsekújvár hős védelmezőjének, *B. István* kuruc altábornoknak (1708) és Csáky Borbála grófnőt birta nőül. Mindjárt a felkelés kezdetén csatlakozott Rákóczihoz, aki kassai vicegenerálissá és Sáros vármegye örökös helytartójává nevezte ki. 1705. a szécsényi országgyülésen szenátorrá, vagyis a kormányzó tanács tagjává választották. 1707. Bercsényi Miklóssal Varsóban járt Nagy Péter cárnál. A XIII vármegye területére kiterjedő kassai kapitányság teendőit előbb Lőcséről, majd Kassáról intézte, mialatt t. i. a főkapitány (Forgách Zsigmond) fogva volt. 1708 szept. részt vett a harcban. 1710. a fekete halál őt is magával ragadta. Hagyatékának lajstromát kiadta *Thaly* Kálmán (Hadtörténeti Közlemények, 1896, 141 s köv. old.). M. L.

Berti *Domokos,* olasz filozofus és államférfi, megh. Rómában 1897 ápr. 21.

Bertillon (ejtsd: bertijoñ), 1. *Alfonz,* francia antropologus, szül. Párisban 1853. Nevét antropometriai módszere tette ismeretessé (l. *Bertillon-módszer*). Mint a párisi személyazonossági hivatal főnöke 1882 óta szép sikereket ért el módszerével, melyet más államok is meghonosítottak. Művei: Ethnographie moderne. Les races sauvages: Afrique, Amérique, Océanie, Asie et régions boréales (Páris 1883); L'anthropométrie judiciaire à Paris en 1889 (Lyon 1890); La photographie judiciaire (Páris 1890); De la reconstitution du signalement anthropométrique au moyen des vêtements (Lyon 1892); Identification anthropométrique (Páris 1893). B. a Dreyfus-ügyben mint irásszakértő tanu működött 1894., továbbá a Zola-pörben, valamint az 1899 aug. rennesi tárgyaláson, hol kihallgatása két napig (aug. 25—26.) tartott. Szőrszálhasogató fejtegetései, melyekről ugy szólt, hogy «ab ovo föltételezi a vádlott bűnösségét» s az a nyilvánított meggyőződése, hogy «teljes bizonyosságát nyujtotta annak, hogy a vádlott irta a bordereau-t», többször derültséget keltettek a tárgyaló-teremben.

2. *B. Lajos Adolf,* francia demográfus, az előbbinek apja, megh. 1883.

Bertillon-módszer v. *bertillonage,* az embertani mérések egy neme, amelyet Bertillon (l. o.) Alfonz dolgozott ki, hogy azzal a személyazonosságot kétségtelen bizonyossággal meg lehessen állapítani. Azelőtt a rendőrségeknél a rovott előéletü egyénekről s a börtönökből kiszabadult gonosztevőkről vezetett lajstromokban a különös ismertető jeleket, t. i. a töréseket, sebhelyeket, csonkításokat, anyajegyeket, tetoválásokat, orr- és fülformákat stb. efféléket jegyezték fel; ezek a különös ismertető jelek a B. alkalmazásával szemben már csak másodrangu fontosságuak. Bertillon rendkivül sok kisérleti mérésből megállapította azt, hogy az ember csontváza 20 éves korán túl majdnem abszolut változatlan méretekben marad meg, továbbá, hogy egyes emberek csontvázának méretei végtelen sok olyan méreti arányt tüntetnek fel, amely ugyanabban a kombinációban más embernél sohasem fordul elő, végre könnyü és igen pontos mérési módszereket dolgozott ki. Jellemző ismertető adatokat szolgáltatnak a következő mérések: 1. *testnagyságméretek,* magasság, a kiterjesztett karok hossza, az ülés magassága; 2. *a fej méretei,* a jobb fül hossza és szélessége, a fej hossza és szélessége; 3. *a baloldali testrészek méretei,* a lábnak, a középujjnak, a kisujjnak, az alsó karnak hossza; 4. *a szem szivárványhártyájának szine* hét fokozat szerint. A mérésekből nyert számok az illető egyén származási adataival együtt egy-egy lapra jegyeztetnek fel s azután a B.-re nézve igen jellemző osztályozás szerint a következőképen csoportosíttatnak az egyes lapok. Először különválasztják a 21 éven aluli egyének lapjait, azután a férfiakét és a nőkét. E csoportokat továbbá a fejhosszuság szerint három alosztályba sorozzák; ezeket ismét a fej szélessége szerint válogatják szét megint háromfelé s igy tovább a középujj hossza, a láb hosszusága, a test magassága stb. szerint mindig újabb és újabb osztályokat állapítanak meg. 11 mérés ilyen beosztással 177,147 kombinációt szolgáltat s ez a szám a szivárványhártya vizsgálatával együtt 1.240,029-re emelkedik. A B.-t 1882 dec. kezdték Párisban alkalmazni s azóta 1892-ig 4564 gonosztevő személyazonosságát állapitották meg vele. Feltünő következménye lőn a B. alkalmazásának, hogy Párisban a nemzetközi zsebmetszők száma évről-évre apadt, mert a névváltoztatás, az ismertető jelek másítása stb. semmit sem használt már, azért tehát inkább kivándoroltak a gonosztevők. Eddigelé az északamerikai Egyesült-Államok, Anglia, Belgium, Svájc néhány kantona, Oroszország, a délamerikai köztársaságok nagy része, Tunisz, Elő-India, Oláhország stb. fogadták el a B.-t.

Legújabban Magyarországban, Ausztriában és Németországban is felmerült a B. meghonosításának eszméje s e három állam 1897 jun. e tárgyban Berlinben közös értekezletet tartott, melynek folytán az intézmény életbeléptetése a közel jövőben nálunk is remélhető.

Bertini, 1. *Henrik*, francia zongoraművész és zeneszerző, szül. Londonban 1798., megh. a Grenoble melletti Meylanban 1876 okt. 1. Tanítványa volt bátyjának, B. Benoîtnak, aki Clementinél képezte ki magát és alig tizenkét éves korában apjával hangversenykörutat tett Hollandiában, Belgiumban és Németországban. Később főleg a zeneszerzésre és 1821-től fogva a zenetanításra adta magát, melynek terén nagy sikereket ért el. B. különösen kiváló zongoraetüdjeivel (Études caractéristiques, Caprices-études, Études artistiques) tette nevét ismertté. Nagyobb zongoraművei dallamos és ügyes szerzemények, de nagyobb becsük nincsen.

2. *B. József*, olasz festő, megh. Milanóban 1898 nov. 24.

Bertran de Born, l. *Born* (III. k.).

Beryll, *beryllium*, l. *Berill* (III. k.).

Berytos, l. *Beirut* (II. k.).

Berzelin, l. *Szelénréz* (XV. k.).

Berzeviczy, 1. *Ádám* (berzevicei és kakaslomnici), főpálcamester, csász. és kir. altábornagy. Katonai szolgálatát a 10. huszárezrednél kezdte meg. 1860. nevezték ki hadnagygyá, 1861 márc. 1-én főhadnagygyá, 1870 nov. 1-én pedig századossá lépett elő. Mint százados a magyar kir. testőrségnél szolgált egy ideig. Később az 1. dsidásezredhez való áthelyeztetése mellett a központi lovasiskola tanára lett, majd pedig őrnagygyá és a király első lovászmesterévé nevezték ki. 1884 máj. 1. alezredessé, 1887. ezredessé lépett elő. 1890. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki. 1893 máj. 1. vezérőrnagygyá, 1895. főpálcamesterré és v. b. t. tanácsossá, 1898 máj. pedig altábornagygyá nevezték ki. B. Erzsébet királynét több ízben kisérte utazásaiban, igy 1898 szept. a szerencsétlen királyné utolsó svájci tartózkodása alatt is kiséretében volt. B. 1898 szept. 21-én az I. oszt. vaskorona-rendet kapta. 1864 óta a kamarási méltóságot is viseli. M. I.

2. *B. Albert* 1894 jun. 9. megvált a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban viselt államtitkári állástól. A Bánffy-kormány megalakulása után 1895 jan. a képviselőház alelnökének választotta. 1896 ápr. megkapta a v. b. t. tanácsosi címet. 1898 szept. 6. lemondott a képviselőház alelnökségéről. Újabb művei: *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* (Budapest 1894); *Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kivül* (u. o. 1897); *Itália* (úti rajzok és tanulmányok, harminc képmelléklettel, u. o. 1898). A Kisfaludy-társaság 1899 febr. 1. tagjává választotta.

3. *B. Márton*, erdélyi kancellár, lengyel báró, szül. alkalmasint Kakas-Lomnicon 1538., megh. Moscekben (Keleti Poroszország) 1596 febr. 16. Még mint ifju került a bécsi udvarhoz, hol Nádasdy Tamás nádor alatt foglalatoskodott és 1562 óta a kir. kancelláriában mint hites jegyző, majd mint titoknok működött. I. Ferdinánd birtokadományozásokkal kitüntette. Jelen volt Miksa főhercegnek római királylyá választásán és 1563. magyar királylyá koronázása ünnepén is. Miksa is megkedvelte a nagy tehetségü embert és benső udvarnokává tette. 1564. B. Angliában és Franciaországban járt, de midőn a külföldről visszatért, a király kegyéből ismeretlen okból kiesett. Erre Forgách Ferenc példájára Bécset otthagyta és Itáliába indult, hol meglett férfi létére és Forgách társaságában Padovában jogot hallgatott és több olasz humanistával ismeretséget kötött. 1572. visszatért Magyarországba, hol azonban Verancsics érsekprimás barátságtalanul fogadta, amiért B. Forgách Ferenccel együtt Báthory István erdélyi fejedelem udvarában vetette meg lábát. Báthory Forgáchot kancellárjává, B.-t titoknokává, Forgách távozása után pedig annak utódává tette és mindkettőjüket többféleképen kitüntette. 1573. B. a párisi udvarban járt követi minőségben, 1574. pedig többedmagával Lengyelországba indult, hogy urának lengyel királylyá leendő megválasztását előkészítse, ami sikerült is. Ezután Báthoryt Lengyelországba követte, ahol részt vett az oroszok elleni háborukban és mindenképen hű támasza maradt Báthorynak. A király meg is jutalmazta s az ő ajánlatára adományozta Albert Frigyes brandenburgi őrgróf a lengyel fenhatóság alatt álló, keleti porosz földön fekvő Leistenau (v. Risnovo) jószágot B.-nek, ki a határvidéken is szivén hordozta Báthory fejedelem érdekeit. Új hazájában meg is nősült. 1578. egybekelt Damrau Katalinnal. A lengyel rendek 1579. az indigenatus adományozásával kedveskedtek B.-nek, felvéve őt a slachticek sorába, mely alkalommal B. a királytól új címert kapott; 1581 körül pedig a király Stargard kapitányává, 1583. *Dondoghen báróvá* és várnagygyá megtette. 1585. érem veretett B. tiszteletére, mely maig megvan. Báthory utóda, Zsigmond király az osieki várnagyságot adományozta neki s ott a távolban, Moscekben érte őt utól a halál. Rokonaihoz intézett levelei tanusítják, hogy mindvégig hű fia maradt Magyarországnak. V. ö. *Berzeviczy* Egyed, B. Márton erdélyi kancellár (Századok 1898, és az okleveleket a Történelmi Tárban, 1898); *Hampel* József cikke az emlékéremről (Archaeologiai Értesitő, 1897); *Szádeczky* Lajos, Báthory István lengyel királylyá választatása; *Török* Bertalan cikke a Századokban (1899, 170. old.). M. L.

Berzsenyi *Dániel* emlékszobrát (*Kiss* György műve) Szombathelyen 1896 dec. 8. leplezték le ünnepélyesen. B. életrajzát újabban *Váczy* János irta meg (Budapest 1895).

Besa, szokottabban *Besas*, a Kr. e. XV. sz. óta szereplő egyiptomi istenség; eleinte alárendelt jelentőségü, de a görög-egyiptomi érintkezés folytán egyre népszerübb. Jellemzetes alakja törpe (túlnyomóan férfi, de néha nőnemü is), arca állatias, haja sörényszerü; néha egész feje egyenesen oroszlán- v. pávián-fej. Lágyékára párducbőr van kötve, fején tollkoronát (bokrétát) visel. Kétségkivül idegen eredetü, amit már az is tanusit, hogy a feliratokban mint «az istenországból (tömjénország a. m. Dél-Arábia és a Szomáli-part) érkezett» fordul elő. Szerepe különben nagyon változatos. Védő istene az öltözetnek,

művészetnek és táncnak, általában az örömnek; de a szülések dolgában is szerepelt, amire mutat, hogy Egyiptom szentélyeiben és templomaiban különös helyiségei voltak (Mommisi a. m. szülőszobák), melyek az isten képeivel és szobraival voltak díszítve. Különös tiszteletének helye volt Abydos városa Felső-Egyiptomban, ahol jósló papjai még Constantinus korában nagy tekintélynek örvendettek. V. ö. *Lanzone*, Dizionario di mitologia egiziana (I. 202—221; III. 73—79). L. M.

Besançon, francia város, (1896) 57,556 lak.

Beseke *János Menyhért*, l. *Bes* (III. k.).

Besigheim, város a württembergi Neckar-kerületben, keskeny, sziklás hegygerincen a Neckar és az Entz között, (1890) 2991 lak., vasúttal, trikóáru- és olajgyártással, kitűnő bortermeléssel. A hagyomány szerint B. helyén a Probus császár építette *Castrum Valerianum* állott. A badeni őrgrófok régi várát 1693. elpusztították a franciák.

Beslia, az önkéntes török lovasság egyik fajtája, mely a mai basibozukokhoz volt hasonló. A magyar hódoltság vidékein, főleg pedig a végvárakban voltak alkalmazva. A szó török eredetű és nyelvünkbe délszláv közvetítéssel jött. K—C.

Besnard (ejtsd: benár), 1. *Armand Lajos Károly Gusztáv*, francia tengernagy, szül. Rambouilletben 1833 okt. 11. Kiképeztetését a tengerészeti iskolában nyerte. Részt vett a krimi, az osztrák és a khinai hadjáratokban és az 1870—71. porosz-francia háboruban. 1879 óta Gougeard tengerészeti miniszter, azután pedig Jaurès tengernagy oldalán működött. Utóbb ő vezényelte az indo-khinai hajórajt, mire 1892. altengernagygyá és Brest tengeri parancsnokává nevezték ki. 1895. tengerészeti miniszter lett a Ribot-féle, 1896. pedig a Méline-féle kabinetben. 1898 jun. visszalépett. TH. GY.

2. *B. Pál Albert*, francia festő, szül. Párisban 1849. Mint az École des beaux-arts növendéke megnyerte a római díjat, több évet Rómában töltött. Párisba való visszatérése után *Ősz* c. képét az állam 1874. megvette, 1880. feleségével, *Dubray* Sarolta szobrásznővel Londonba költözött, hol néhány női arcképével feltűnést keltett. Párisba visszatérvén, megbízták a gyógyszerészeti iskola előcsarnokának díszítésével, mely feladatnak az impresszionistákra emlékeztető falfestményekkel tett eleget. Azóta Páris városától és az államtól több megbízást kapott középületeknek képekkel való ékesítésére. Legjobb művei: a párisi városházának szánt Fluctunt nec margitur, mely Páris városa allegóriáját tünteti föl; tovább három falfestmény a párisi első kerület polgármesteri hivatala számára: az Élet reggele, dele és estéje. Újabb időben szinkisérletezésre és mesterkélt világítási effektusokra törekszik, amire példák: Egy melegedő asszony és Egy asszony viziója képei, melyek az 1890-ik évi müncheni kiállításon első osztályu érmet nyertek. B. pasztellekkel és karcokkal is megpróbálkozott.

Besnyei *György*, ev. ref. lelkész és mátyusföldi esperes, nagymegyeri származásu. Farkasdon, azután Kamocsán, 1737-től pedig Madaron volt lelkész. Midőn Komáromban papi öltözetben megjelent és talán a protestantizmust is terjesztette, várfogságba vitetett, mignem felesége közbenjárására szabadon bocsátották. 1763. még élt. Munkái: *Kis biblia azaz a szent Dávid százötven zsoltárainak könyve* (Miapolis 1740, héberből ford.); *Keresztényi közönséges könyörgések* (h. és é. n.); *Háborui könyörgések* (h. n. 1745). Kéziratban maradt munkája, a Szent biblia, melyet az eredeti szövegből fordított, a debreceni ref. főiskola könyvtárában van. Z. J.

Bessemer *Henrik*, angol mérnök, megh. Londonban 1898 márc. 15.

Bessenyei, 1. *Ferenc*, országgyülési képviselő, szül. Kiskun-Halason 1840 jun. 14. Tanulmányainak befejezése után 1866. mint gyakornok Temes vármegye szolgálatába lépett. 1867. Temes vármegye első aljegyzőjének, 1871 máj. tiszteletbeli, dec. pedig valóságos főjegyzőjének választották. 1875. ügyvédi pályára lépett és a temesvári ügyvédi kamarának titkára, majd elnökhelyettese lett. 1883. visszatért a megyei szolgálatba és Temes vármegye központi főszolgabirája lett. 1891 nov. óta szabadelvüpárti programmal a kisbecskereki (Temes) kerület képviselője. E lexikonba életrajzokat és történeti cikkeket irt.

2. *B. György* emlékszobrát 1899 máj. 9. leplezték le ünnepélyesen Nyiregyházán. Készítette *Kallós* Ede.

3. *B. Zsigmond*, kuruc kapitány, *B. György* (III. k.) költő nagyapja, szül. a XVII. sz. közepe táján, megh. 1717 körül. A kurucokhoz csatlakozott és előbb mint udvarmester, majd mint Kis-Várda kapitánya szolgálta Thökölyt. 1687. Eperjesen Caraffa fogságába került, melyből rövid idő mulva kiszabadult. Amikor Thököly kibujdosott az országból, B., aki berceli ősi birtokára vonult vissza, a magyarországi állapotokról Nikomediába tudósításokat küldött a fejedelemnek. 1703 elején Szabolcs vármegye egyik alispánja. II. Rákóczi Ferenc fölkeléséhez csatlakozván, 1703 végét a tokaji táborban töltötte. 1704. ismét elfoglalta alispáni széket. 1705 elején Nagyvárad körülzárolásával volt megbizva, melynek szerencsétlen végződése után 1705 nov. Diószeg mellett táborozott csapataival. 1706. Erdélyben az Almás völgyét védelmezte és lovasaival bekalandozta Abrudbánya, Zalatna és Medgyes vidékét. 1707 jan. seregének züllött állapotára való tekintettel a fejedelemtől fölmentetését kérte, de nem kapta meg. Jóizü humorral irott levelei közül Széll Farkas közölt néhányat.

Besser *Vilmos*, volhiniai botanikus, l. *Bess* (III. k.).

Besszarábia, orosz kormányzóság, (1897) 1.933,436 lak.

Best, l. *Khaszidok* (X. k.).

Beszédes *Kálmán*, festő, megh. Konstantinápolyban 1893 máj. 3.

Beszédgörcs, l. *Aftongia*.

Beszkédek. Az alsó-vereckei B. ormán, közvetlen a magyar-galiciai határon 1896 jul. 20. az ezredéves ünnepek alkalmából emlékoszlopot állítottak s lepleztek le. Az ünnepen megjelent a galiciai szomszédos hatóság is. A hivatalos beszédet *Hlatkovics* Bertalan alsó-vereckei gör.-kat. pap tartotta, melyre *Erdély* Sándor igazságügyminiszter felelt. Az emlékoszlop homlokán ez a felirat olvasható: A honfoglalás emlékére Ma-

gyarország ezeréves fennállásának országos ünneplése alkalmából 1896-ik évben.

Besztercebánya (III. k.), rendezett tanácsu város Zólyom vármegyében, az utóbbi években igen szépen fejlődött. Fentartván a középkori jellegzetes, avagy műbecsesel biró néhány épületet s emléket, a közlekedést akadályozó tornyos kapukat lebontatta, utcáit aszfaltoztatta s az egész várost kitünő vizvezetékkel látta el. A város Ny-i szélén elterülő park 1896. Árpád-tér nevet nyert; a város terei, utcái is történeti neveket nyertek. Az újonnan nyitott Deák Ferenc-utcában van az új evangélikus gimnázium, a törvényszék palotája s a katonai kaszárnya épület csoportja. Iparvállalatai között a tömören hajlított fabutorgyár és a Wünsch-féle cement- és viaszkosvászongyár külföldre is szállítanak. A bányászat teljesen szünetel. Újabb intézmények az állami felsőbb leányiskola (internátussal), a községi polgári fiuiskola s az iparostanoncok iskolája. Kat. tanítóképezdéje s püspöki ipariskolája megszüntek. TH—V.

A város a multban élénkben részt vett az ország összes mozgalmaiban, s ezen szereplését nem egyszer jólétével fizette meg. 1605. Bocskay hadai gyujtották fel, miután a császári segédhadak már kifosztották; II. Rákóczi Ferenc hadai már a mozgalom kezdetén foglalták el, s ismételten is roppant sarcot vetettek ki reá; az 1848—49-iki szabadságharcban pedig mint a fővonalon fekvő város, eleget szenvedett az ismételten átvonuló hadaktól. Ugyanekkor 50,000 frtnyi sarcot fizetett Götz tábornoknak. A középkor emlékei óriási tűzvészeknek estek áldozatul; ilyen szerencsétlenség volt az 1500-ik évi, amelyben a város régi levéltára veszett oda, az 1605-iki, amidőn száznál több ember lett a lángok martaléka, az 1761-iki, mely a XVIII. sz. legnagyobb tűzvésze volt, s utóljára az 1783-iki, amelyek mindannyiszor egy-egy utca kivételével az egész várost elhamvasztották. A város költségvetése kitett 1897-ben 179,295 frt 5 kr. bevétellel szemben 181,460 frt 91 kr. kiadást. Legnagyobb jövedelmét az erdőgazdaság adja, amelyhez a város csak újabb időben jutott, amennyiben majdnem összes erdei a Miksai bányarendelet értelmében a kincstári bányászat számára voltak fentartva. Pótadója 1898-ban 30% volt. A lakosságnak intelligensebb része magyar, az alsóbb néposztály tót; a német lakosság már kiveső félben van, noha hajdan a város zöme volt. Polgárjogot avagy házat 1608 előtt csakis a német születésüek szerezhettek, s ezen jogához a polgárság oly szivósan ragaszkodott, hogy követei nyomban az 1608. pozsonyi országgyülésből egyenesen a királyhoz folyamodtak, a rájuk nézve sérelmes XIII. t.-c. ellen; de később hozott hasonló törvények ellenére sem volt hajlandó régi szabadalmáról lemondani, mignem a nádorispán a törvényszabta birságnak, 2000 frtnak lefizetésére kötelezte. Épp oly nehezen jutottak be a magyarok és tótok a tanácsba; csak hosszas küzdelmek után vettek be őket 1614. a külső tanácsba s 1650. a belsőbe. A Thurzó-féle egyezség szerint a birók is felváltva majd németek, majd magyarok, avagy tótok valának, de a nemzetiség mellett még a vallásra is kellett figyelemmel lenni. 1754-től kezdve azonban már csak katolikusokat emeltek a birói székbe; az anyanyelv már nem jött tekintetbe.

Irodalom. Rosenauer Károly. A B.-i ág. hely. ev. gimnázium története, 8-r. 135 l., B. 1876; Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari 1876., Neosolii 1876, 3—71., 82—87., 106—134., 137—151. l.; Jurkovich Emil, A B.-i királyi kat. főgimnázium története, N. 8-r. VII, 319 l., B. 1894: u. a.: B. multjából, Tárcaciklus a B. és Vidékében, 1894. 17.; 1896. 14., 18.; 1897. 1., 33., 47., 51.; u. a.: B. az 1848—49. évi szabadságharc idején, B. és Vidéke 1898. 11—28, ugyanez különlenyomatban 8-r. 124 l., Látogatók lapja, VIII. 4. sz., irták Aldor Imre és Jurkovich Emil, Magyar Társadalom, II. 6—7. sz., irták Ferenczy Ödön, Mikler Gusztáv és Jurkovich Emil; Fejérpataky L., Magyarországi városok régi számadáskönyvei, 76—101. l., Budapest 1885; Mészáros Ferenc A magyarországi kat. gimn. története, 56—59. l., Buda 1865; Rupp, Magyarország helyrajzi története, I. 643—662.. Budapest 1870; u. a., Katolikus iskolaügy Magyarországon, II. 85., 139; Gyürky Ödön: A katolikus középisk. története (sajtó alatt, a B.-ra vonatkozó részt kidolgozta Jurkovich Emil); Egy mult századi nagy tűzvész, Vasárnapi Ujság 1897., 823. l. JURKOVICH.

Beszterce-Naszód (III. k.) vármegye területe a legújabb adatok szerint 4014 km², lakóinak száma 1898-ra 112,000 lélekre becsültetik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 rendezett tanácsu város, 13 nagy- és 84 kisközség. A szolgabirói járások száma 4, a körjegyzőségeké 28. Puszta, telep és major van 50. A vármegye területén van 1 kórház 60 ágygyal; egész területén működik 25 orvos, 74 okleveles bába és 9 gyógyszerész. Van 80·3 km. állami és 294·2 km. törvényhatósági út. A vasúti vonalak hossza 30·7 km., a vasúti állomások száma 6. Van 16 posta- és 10 táviróhivatal. A vármegye területén fennáll 7 bank, 1 takarékpénztár és 20 szövetkezet, összesen 867,000 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 139, köztük hittani intézet, 2 gimnázium, 2 polgári iskola, 2 különféle szakiskola, 128 népiskola és 7 kisdedóvó. Mindezen intézeteket összesen 15,699 tanuló látogatta. TH—V.

Beszterec, kisközség Szabolcs vármegye bogdányi j.-ban, (1891) 567 lak. Itt volt Zólyomi Dávid mocsaraktól körülvett földvára, az u. n. B.-i faköpenyeg.

Besztusev-féle tinktura, éteres borszeszben oldott vasklorid.

Besztusev-Rjumin *Nikolajevics Konstantin,* orosz történetiró, megh. Szent-Pétervárt 1897 jan. 15.

Betakarítási ünnep, l. *Sátoros ünnep* (XVI. k.).

Bet Dsibrin, l. *Eleuteropolisz* (VI. k.).

Betegápolás (III. k.). A nyilvános B. költségeinek fedezéséről újabban az 1898. XXI. t.-c. intézkedik, mely e költségek terhének egyenletes megosztása végett az egyenes államadók alapján kivetett országos B.-i pótadóból létesítendő *országos B.-i alapot* rendszeresít. Ez alap fedezi: *a)* a bel- és külföldi kórházakban és gyógyintézetekben kezelt magyar állampolgárok után felmerült azon ápolási és szállítási költségeket, melyek az e költségek viselésére törvénynél fogva kötelezettek ellen nem érvényesíthetők; *b)* a hatóságilag igazolt szegények részére hatósági orvos, valamint a belügyminisztertől e részben felhatalmazott magánorvos által a belügyminiszteri utasítás szerint rendelt gyógyszerek költségeit; *c)* a kolera és pestis kivételével a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezés és

ezen betegségek terjedésének meggátlására szolgáló állandó intézmények, mint fertőtlenítő intézetek költségeinek felerészét; *d)* a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket; *e)* a kórházakban szülő nőknek és szülötteiknek ápolási költségeit. A szolgálati idő alatt megbetegedett cselédnek kórházi és gyógyintézeti ápolási, valamint szállítási költségeit a gazda köteles fizetni és pedig ha a cseléd megbetegedése legalább 15 napi tényleges szolgálat után, azonban saját és gazdája hibáján kivül következett be, 30 napig; ha pedig a megbetegedés bármely tartamu tényleges szolgálat után a gazda hibájából történt, a cseléd teljes felgyógyulásáig. Kórházi és gyógyintézeti ápolási, valamint szállítási költségeiket önmaguk fizetik azok, akik a betegsegélyző pénztárak vagy társládának nem tagjai vagy megbetegedésök idején, mint cselédek egyáltalán vagy 15 napig még szolgálatban nem állottak, továbbá a betegsegélyző pénztári vagy társláda-tagok és a cselédek, ha az ápolási költségek egészben vagy részben a betegsegélyző pénztárt, társládát vagy a cselédtartó gazdát *nem* terhelik.

Az illetőségi község mindazon esetekben, midőn ugy az illető maga, mint az érette az előbb felsoroltak alapján fizetni köteles hozzátartozói szegények, köteles gondoskodni a kórházi v. gyógyintézeti ápolásban nem részesülő vagy arra nem minősített betegekről, köteles továbbá a kórházakból és gyógyintézetekből elbocsátott gyógyíthatatlan betegek és gyógyíthatatlannak nyilvánított, de nem közveszélyes elmebetegek, továbbá az ártalmatlan hülyék, süketnémák, vakok, nyomorékok eltartásáról, végül a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek ápolásáról, eltartásáról és neveléséről 7 éves korukon túl gondoskodni. Köteles az illetőségi község ezeken kivül a kolera és pestis kivételével a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezés költségeinek felerészét viselni és e betegségek elleni védekezéshez természetben teljesíthető szolgálmányokat előállítani.

Az államkincstár fizeti: 1. a kórházakban és gyógyintézetekben, vagy hatósági megbizásból házilag gyógykezelt, bujakórban vagy szemcsés köthártyalobban (trachoma) szenvedő szegények ápolási és esetleges szállítási költségeit; 2. az elme-gyógyintézetekben, kórházakban és gyógyintézetekben v. hatósági megbizásból házilag kezelt szegény elmebetegek ápolási és szállítási költségeit, amennyiben ezeknek fizetésképes hozzátartozóik nincsenek; 3. a hontalanok ápolási és szállítási költségeit, valamint a külföldiek után felmerült azon ápolási és szállítási költségeket, melyek az államegyezmények és a viszonosságon alapuló gyakorlat szerint a külállamokkal szemben nem érvényesíthetők; 4. a kolera és pestis ellen való védekezés költségeit; 5. az országos B.-i alap esetleges hiányát; 6. az egyetemi kórodákon és az orsz. bábaképezdékben gyógykezelt szegény betegek ápolási és szállítási költségeit.

A magyar állampolgároknak a külföldi és külföldieknek a hazai kórházakban és gyógyintézetekben való kölcsönös ápolását, a megholtaknak eltemetését, valamint a felmerült költségek megtérítése körül követendő eljárást az államszerződések vagy viszonosságon alapuló gyakorlat szabályozza. Vagyontalan betegek kölcsönös díjtalan kórházi ellátása tárgyában Olaszországgal van szerződésünk, melyet az 1897. XV. t.-c. cikkelyezett be. VÁMBÉRY.

Beteg ember, Nagy Péter orosz cár óta a hanyatló Törökországot szokták e névvel megjelölni. Ezt a szálló igét Roë Tamás angol követ a portán használta legelőször. L. *Keleti kérdés.*

Bet el Ma, l. *Daphné* (V. k.).

Betét (III. k.), a *telekkönyvnek* egyik része. Mig a telekkönyv valamely községhez vagy városhoz közigazgatásilag tartozó, forgalomban levő összes ingatlan állaga, tulajdonosa és terhei feltüntetésére szolgáló nyilvános közokirat, addig a betét csak valamely községhez tartozó, forgalomban levő egy vagy több ingatlan állagát, tulajdonosát és terheit feltüntető nyilvános közokirat. Közelebbi meghatározás kedvéért *telekkönyvi B.-nek* nevezik. A B.-tel csaknem azonos a *telekjegyzőkönyv* fogalma, mely ugyanazt a szolgálatot teszi mint a B., csakhogy a telekjegyzőkönyv ideiglenes jellegü, a B. pedig végleges, állandó. A B.-eket a telekjegyzőkönyvekből a kataszteri munkálatok és a helyszinén teljesített eljárás figyelembe vételével a telekkönyvi B.-szerkesztő bizottságok készitik. A B.-ek minden községben (városban) 1-től kezdve folyószámokkal vannak megjelölve és a község nevének meg a folyószámnak megemlitésével idézik, p. dömsödi 3-ik számu B., kiskunlacházai 356-ik számu B. Mindenik B. három lapból áll, melyeket *A), B), C)*-vel jelölnek, s az *A) lapot* birtoklapnak vagy birtokállási lapnak, a *B) lapot* tulajdoni lapnak, a *C) lapot* teherlapnak hivják.

Az *A) lap*, melybe az illető telekkönyvi jószágtestnek a telekjegyzőkönyvben kitüntetett jogi természete is bejegyzendő, mint p. nemesi birtok, szabad birtok, úrbéri birtok, zsellérbirtok, váltságköteles szőllő, megváltott szőllő, bérköteles (taksás) birtok, majorsági zsellérség stb., hat rovatból áll: Az 1-ső rovat tartalmazza a részleteknek folyó- (sor-) számait 1-től kezdve, a 2-ik a részleteknek az új földadókönyvben foglalt helyrajzi számait, a 3-ik a részleteknek a földadókataszteri munkálatokban kitett művelési águk és helyi fekvésük szerinti tüzetes megjelölését. Ugyanezen rovatban jegyezvék be a szőllő- és maradvány- vagy irtványföld váltsági, valamint az ezekhez hasonló egyéb terhek. A 4-ik rovatba irandó a kataszteri felmérés alapján a térfogat, az 5-ikbe a kataszteri tiszta jövedelem összege és a 6-ikba a megjegyzések.

A *B) lap* három rovatból áll. Az 1-ső rovatban 1-től kezdve folyó- (sor-) számok vannak, melyek azt mutatják, hogy abban a B.-ben hány a tulajdonjogra vagy a tulajdonos személyére vonatkozó bejegyzés történt, a 2-ikban van a tulajdonos (természeti vagy jogi személy) neve, esetleg mellékneve, lakóhelye, polgári állása vagy foglalkozása, a tulajdonjog megszerzésének címe (vétel, ajándék, csere, öröklés), a megszerzés igazolására szolgáló okiratnak kelte (hely, év, hó, nap),

ha hatósági határozat szolgál igazolásául, akkor a hatóság megnevezése (királyi törvényszék, királyi járásbíróság stb.) a székhely megjelölésével, p. ceglédi királyi járásbíróság polgári osztálya, kecskeméti királyi törvényszék büntető osztálya, a határozat hozatalának éve, hónapja, napja és iktatószáma vagy lajstromszáma, ez okiratnak a telekkönyvi hatósághoz való beérkeztének éve, hónapja, napja, iktatószáma, továbbá a tulajdonos cselekvőképességének esetleges korlátozásai, mint kiskoruság, gondnokság, csőd alatt való állás, elidegenítési, terhelési tilalom, utóöröklési jog, utóhagyományi jog, zárlat, zálogvisszaváltási per, tulajdonjogtörlési per, ennek megindítása iránt való szándék bejelentése, az a körülmény, hogy az ingatlan valamely bányamű alkotó részét képezi, zálogvisszaváltási jog, hitbizományi minőség, az alapítás helyének, idejének, jogi természetének (elsőszülöttségi, ízörökség, korörökség) feltüntetésével, a császári és királyi közös hadügyi kormány esetleges használati és kezelési joga, az elővásárlási, visszavásárlási jog. Az *A) lapon* levő birtoktestek le- és hozzájegyzései és ezen jogoknak, állapotoknak minden változása, megszűnése és esetleges átháramlása, a bejegyzések minőségének: bekebelezés, előjegyzés, feljegyzés megjelölése stb.; a 3-ik rovatba a megjegyzések.

A *C) lap* öt rovatból áll. Az 1-ben a bejegyzések és jogosultak mennyiségét jelző folyó- (sor-) számok vannak 1-től kezdve, a 2-ikban a terhek körülírása, a teher igazolására szolgáló okirat keltének helye, éve, hónapja, napja vagy ha hatósági határozat szolgál alapul, annak olyan módon való megjelölése, mint a *B) lapon* a 2-ik rovatban, ennek a telekkönyvi hatósághoz való megérkeztének éve, hónapja, napja, iktatószáma, a jogosult (természeti, jogi) személy neve, a jogosult cselekvőképességének esetleges korlátozásai, mint a *B) lap* 2-ik rovatában, a terhek minősége, zálog, szolgalom, kikötmény, bérlet, haszonbérlet, a követelés összege betükkel és ezen jogok s állapotok változásai, megszűnése, esetleges átháramlása, a bejegyzés minőségének bekebelezése, előjegyzés, feljegyzés megjelölése; a 3-ikban és 4-ikben a birtoktestet terhelő követelések forintjainak és krajcárjainak (korona, fillér) összege számjegyekkel; az 5-ikben megjegyzések.

A telekjegyzőkönyvben a kataszteri tiszta jövedelem nincs meg, ami térmérték van benne, annak valódiságáért, illetve helyességéért nem szavatol, míg a B.-be felvett területet már hitelesnek tartjuk és éppen a térmérték hitelessége meg a kataszteri tiszta jövedelem feltüntetése teszi alkalmassá a B.-eket arra, hogy a hitelképességet előmozdítsák. A telekkönyvi B.-ek szerkesztését nálunk az 1886. XXIX., 1889. XXXVIII. s az 1891. XVI. t.-cikkek szabályozzák, további vezetésükről pedig a telekkönyvi rendtartás második része intézkedik. TÖRÖK ISTVÁN.

Betétszerkesztés, az a birói perenkivüli eljárás, melynek folyamán a telekjegyzőkönyvek helyébe telekkönyvi betéteket készítenek. Innen származik az elnevezés is. Már az 1855 dec. 15. kelt telekkönyvi rendtartás 44—46. §-ai elrendelik, hogy a telekjegyzőkönyvekből különös betétek szerkesztendők. Azonban ezt megvalósítani nem oly könnyű, mint amily könnyű volt elhatározni. Különösen útjában állott ennek az állampénztár üressége, ami miatt aztán egyéb előkészületi cselekményeket sem végezhettek. Végre 1883. törvényjavaslatot készített róla az igazságügyminiszter, melyet szaktanácskozmány elé vitt, azonban nem lett belőle törvény. Majd a telekkönyvvezetők országos egyesülete is készített a B. tárgyában javaslatot, azonban abból sem lett semmi. Azután az igazságügyminiszter készített újabb javaslatot, melyet az 1884 jan. 3. összehivott szaktanácskozmány elé terjesztett. Ebből több lényeges módosítás után törvény lett, még pedig az 1886. XXIX. t.-c. Ezzel meg volt vetve az alapja a B.-nek, s azt 1888 ápr. közepén meg is kezdték a pestvidéki törvényszék területén. Azóta folytonosan tart, s most már több törvényszék, illetve több telekkönyvi hatóság területén folyamatban van. Időközben az 1889. XXXVIII. t.-c. és az 1891. XVI. t.-c. pótolták és egyszerüsítették a B.-t; legutóbb pedig az 1892: XXIX. t.-c. 12. és 13. §-ai a B. folyamán élvezhető bélyeg- és illetékmentességet szabályozzák.

Ezen törvénycikkek célja a telekkönyvi betétek megszerkesztésén kivül az, hogy a betétek adatai a földadókönyv és kataszter adataival, meg a tényleges birtoklással összhangban legyenek, a bonyolódott, érthetetlen telekkönyvi állapotok tisztába jöjjenek, meg a telekkönyvi rendtartás égetőbb hiányait pótolják. E végett a betétek a telekjegyzőkönyvekből a földadókönyv és kataszter adatainak felhasználásával s az esetenkint felfödözött telekkönyvön kivüli tulajdonosoknak a betétekbe lehető bejegyzésével készülnek. A telekkönyvön kivüli tulajdonosok, az u. n. tényleges birtokosok nagy mérvü kedvezményekben részesülnek az eljárás egyszerüsége és olcsósága folytán. A B. intézménye ideiglenes jellegü, amennyiben, ha az egész államban befejezik, tovább folytatni nem is lehet, mert a betétek további kezelése és fentartása már a telekkönyvi hatóságok hatáskörébe tartozik. A B.-t betétszerkesztő bizottságok teljesítik. Az eljárás főbb mozzanatai a következők: Valamely telekkönyvi hatóság (akár kir. törvényszék, akár kir. járásbíróság) területén levő összes községre, vagy csak valamelyikre nézve az igazságügyminiszter a B.-t elrendeli. Ha az elrendelés megvan, a telekkönyvi hatóság valamely telekkönyvvezetőt, segédtelekkönyvvezetőt, telekkönyvvezetői vizsgát tett irnokot, vagy hasonló minősítésü díjnokot kiküldöttül kirendel, aki a községhez tartozó valamennyi telekjegyzőkönyvből az érvényes tételek rövid feljegyzésével a telekkönyvi hatóság helyiségében betéttervet készít. A betéttervek elkészülte után a telekkönyvi hatóság egy bíróból (albiró) és egy telekkönyvvezetőből (segédtelekkönyvvezető, telekkönyvi vizsgát tett irnok vagy ugyanolyan minősítésü díjnok) álló betétszerkesztő bizottságot küld ki, mely hirdetményileg közhirré teszi, hogy az érdekelt községre nézve a folyamatban levő B.-i eljárásban a helyszini eljárást meg fogja kezdeni. A hirdetmény közzététele után legkevesebb 15 nap mulva a bizottság telekkönyvvezető tagja megjelenik a köz-

ségben, és a telekkönyvi térképnek a kataszteri térképpel való összehasonlítása alapján, meg egyéb segédeszközökkel megállapítja, hogy mindegyik telekkönyvi helyrajzi számnak melyik kataszteri helyrajzi számu ingatlan felel meg (azonosítja) és ezt jegyzékbe foglalja. Az azonosságot, művelési ágat, kataszteri tármértéket, kataszteri tiszta jövedelmet a betéttervbe is bejegyzi. Ennek befejezése után a bizottság birói tagja is kimegy a községbe, s megállapítják, mely ingatlanok vannak a telekjegyzőkönyvekben is annak a nevére irva, aki tényleg tulajdonosa, s mely ingatlanok alkotnak telekkönyvön kivüli tulajdont, illetve kik a tényleges birtokosok s mely tehertételek törölhetők. A bizottság a tényleges birtokosokkal telekkönyvön kivüli tulajdonjoguk bejegyzése és a megszünt terhek törlése végett jegyzőkönyveket vesz fel. Ezek felvétele után a bizottság visszamegy a telekkönyvi hatóság helyiségébe, s a telekjegyzőkönyvek, betéttervek, külön jegyzőkönyvek alapján a betéteket elkészíti és a forgalomnak leendő átadás végett a telekkönyvi hatóságnak átadja. Most meg a telekkönyvi hatóság bocsát ki hirdetményt, hogy a község elkészült betéteit a forgalomnak átadja s felszólítja benne azokat, akik a B.-i eljárással jogaikat sértve vélik, hogy 6 hónap alatt — melynek utolsó napja naptárilag is megjelölendő — adják be ellenmondásaikat, törlési keresetüket és felszólalásaikat, mert ha a 6 hónapról elkésnek, akkor a jóhiszemüleg jogokat szerző harmadik személyek ellen már nem érvényesíthetik jogaikat. Ezzel a hirdetmény kibocsátásával az illető községre nézve a B. minden külön hitelesítő eljárás nélkül be van fejezve. A B.-t nálunk a már említett törvényczikkek szabályozzák, melyeknek végrehajtásáról az 1893 máj. 26-án 19,665/1893. I. M. számu igazságügyminiszteri rendelettel kiadott terjedelmes utasítás és néhány azelőtt, meg azóta kiadott igazságügyminiszteri rendelet intézkedik. TÖRÖK.

Betétszerkesztés sorrendje. Ha valamely telekkönyvi hatóság egész területére, vagy a területén levő több községre nézve az igazságügyminiszter a betétszerkesztést elrendelte és a pénzügyi hatóságoktól a kataszteri munkálatok megérkeztek, a telekkönyvi hatóság főnöke állapítja meg, hogy több község közül melyiknek a betétei szerkesztendők először és egymásután mely községek következzenek sorban. Ez a megállapítás a B., melyet lehetőleg meg kell tartani, de nyomós okok miatt mégis meg kell változtatni, s a sorrendben létrejött változtatást az igazságügyminiszternek is be kell jelenteni. TÖRÖK.

Betétszerkesztő biró, l. *Betétszerkesztő bizottság.*

Betétszerkesztő bizottság. Az ideiglenes jellegü telekjegyzőkönyvekből a végleges telekkönyveket, telekkönyvi betéteket a B.-ok készítik. A B. két tagból áll: egy birói, meg egy telekkönyvvezetői tagból. A birói tag lehet kir. törvényszéki biró, vagy kir. albiró. A telekkönyvvezetői tag lehet telekkönyvvezető, segédtelekkönyvvezető, telekkönyvvezetői vizsgát tett irnok, ugyanolyan minősítésü u. n. szakdijnok. Segitségül lehet még másik telekkönyvvezetői tag vagy másoló dijnok. A birák minősítése, függetlensége, önállósága ugyanaz mint a kir. törvényszékeknél, kir. járásbiróságoknál alkalmazott birák és albiráké, az áthelyezhetetlenség kivételével. A telekkönyvvezetői tagok minősítése és a birákhoz való viszonya éppen olyan, mint a telekkönyvi hatóságoknál. A B. tagjai rendes fizetésükön kivül még napidíj- és fuvardíj-átalányban részesülnek. A B.-ban a felügyeleti jogot a birói tag gyakorolja, ő állapítja meg a munkarendet, osztja ki a teendőket, a döntő határozat joga őt illeti, az eljárást, tárgyalásokat ő vezeti. A telekkönyvvezetői tag a telekkönyvi és kataszteri helyrajzi számoknak megfelelő birtokrészleteket összehasonlítja s megállapítja, hogy minden telekkönyvi helyrajzi számnak melyik kataszteri részlet felel meg, tehát azonosítja, a birónak az eljárásra és a betétek szerkesztésére vonatkozó utasításait teljesíti, az általa tapasztalt körülményekre nézve a birót az eljárásban felvilágositással támogatja, s ha ugy véli, hogy a biró által neki adott utasítás a betétszerkesztést szabályozó törvényekkel és rendeletekkel ellenkezik, erről a telekkönyvi hatóság főnökének jelentést tehet. A B.-ok oda törekszenek, hogy a telekjegyzőkönyvbe bejegyzett, de többé fenn nem álló tételeket megszüntessék, a telekkönyvi bejegyzéseket helyesbítsék, és hogy a telekkönyvekbe a telekkönyvön kivüli tulajdonosoknak, az u. n. tényleges birtokosoknak a tulajdonjogát bejegyezzék. A B. részint a telekkönyvi hatóságnál, részint a községekben végzik munkálataikat, s ha valamely község összes betétjét elkészitették, forgalomba adás és szabályszerü vezetés végett a telekkönyvi hatóságnak átadják. A B. tagjai, ha betétszerkesztési munkálatokkal nem foglalkoztathatók, a kir. törvényszéknél vagy járásbiróságnál állásuknak megfelelő más teendőkkel is megbizandók. Ha pedig a betétszerkesztést az egész magyar államban befejezik, az igazságügyminiszter a kir. járásbiróságokhoz és kir. törvényszékekhez a rendes létszámba véglegesen beosztja őket. A B. felett a közvetlen felügyeleti jogot a telekkönyvi hatóság főnöke (járásbiró, törvényszéki elnök) a legfőbb felügyeleti jogot pedig, valamint mindazon jogot, melyeket a rendes létszámba tartozó birák és telekkönyvvezetők felett a kir. itélőtáblák gyakorolnak, a kir. igazságügyminiszter gyakorolja. TÖRÖK.

Betét-terv. Midőn az igazságügyminiszter a betétszerkesztést valamely községre nézve már elrendelte és a telekkönyvi hatóság foganatositani akarja, akkor egy telekkönyvvezetőt (segédtelekkönyvvezető, telekkönyvi vizsgát tett irnok vagy hasonló minősítésü dijnok) kiküldött minőségben kirendel, hogy a község telekjegyzőkönyveiből B.-eket készitsen. A B.-eket külön nyomtatványokra készítik, melyeken mindazok a rovatok megvannak, melyek a telekjegyzőkönyvekben s mindazok, melyek a készítendő betétekben megvannak. Megvan tehát a B.-nek is az A), B), C) birtoktulajdon- és teherlapja.

Minden telekjegyzőkönyvből külön B. készül. Az *A) birtoklapon* felül megvan a község neve s a telekkönyvi szám és 7 rovat, melyek a következők: 1. sorszám; 2. telekjegyzőkönyvi helyrajzi szám; 3. kataszteri helyrajzi szám; 4. az

ingatlanok jogi minősége, összmegjelölése, művelési ága, helyi fekvése; 5. kataszteri térmérték; 6. kataszteri tiszta jövedelem; 7. jegyzet. A *B) tulajdoni lap* 3 rovatból áll, még pedig: 1. sorszám; 2. a tulajdonos neve, jogcíme, a beadvány érkezésének éve, hónapja, napja, iktató-száma, a tulajdonjog aránya, a tulajdon korlátozásai; 3. jegyzet. A *C) teherlap* 4 rovatból áll: 1. sorszám; 2. a beadvány iktató-száma és érkezésének éve, a teher összege, minősége (zálog, szolgalom, kikötmény stb.), a jogosult neve, esetleg az ingatlan megjelölése, melyre a teher vonatkozik; 3. a pénzbeli kötelezettség összege; 4. jegyzet.

Az *A)* lapon a kataszteri helyrajzi számot, helyi fekvést, művelési ágat, kataszteri térmértéket, tiszta jövedelmet a kataszteri munkálatokból, a B.-nek a többi tartalmát mind a telekjegyzőkönyvből irják bele.

A B. nem okirat, bizonyító ereje nincsen, csak rövid jegyzetnek megfelelő segédeszköz, mely arra szolgál, hogy belőle a betétszerkesztő bizottság az eljárás folyama alatt a nyilvánkönyvi állapotról tájékozva legyen, s a szerkesztésnél útmutatóul használhassa. A B.-be a bizottság azokat a tényköriilményeket, melyeket a helyszini eljárásban a készítendő betétbe a telekjegyzőkönyvtől eltérően bejegyzendőnek vél, feljegyzi. Ha a betét elkészül, akkor a B. szolgálata letelt s az összes betétszerkesztési irattal együtt irattárba helyezik. A B.-ekről, illetve azok készítéséről az 1891. XVI. t.-c. 4. §-a rendelkezik. TÖRÖK.

Bethlen, község, l. *Bethlen* (III. k.).

Bethlen. Két különböző eredetű történelmi magyar család neve, egyik a bethleni (búni, keresdi) B., mely a francia eredetű Becse-Gregor-nemzetségből származott (III. k. 219.), a másik a fejedelmi vagy *iktári* és *bethlen-ősi* B.-család, melyet sok ideig amazzal közös eredetünek tartottak; Márki S. szerint az Aba-nemzetség egyik ága volt, Karácsonyi I. legújabb kutatásai szerint (Turul 1897, 49.) azonban — tekintve, hogy legősibb fészke a békésvármegyei Gyoma, Miklóslaka, Őzed és Téglás, meg a zarándvármegyei Bethlen-Ősi, Seprős és Bodon volt — hihetőleg a Csolt-nemzetségből ágazott ki s közös eredetű volt a később Turócba szakadt Neczpály-családdal. Az iktári B.-ek első ismert őse *Bethlen* a XIV. sz. elején élt, kinek 5 fia maradt, u. m. *Péter*, 1355. krassóvármegyei alispán és galambóci várnagy, István, Demeter, János és Miklós, kinek fia Bethlen v. *Gergely* (III. k. 222.) terjesztette tovább a családot. Miklós nevű fiától származott unokái u. m. *Gergely* 1458. szörényi bán, 1464. zsidóvári várnagy, *Domokos* pedig 1468—76. erdélyi alvajda s 1478. szörényi bán voltak, kik a törökök beütéseinek kitett Iktár helyett Bethlen-Ősibe tették át lakásukat. Domokos hasonnevű fiától származott ivadékait l. III. k. 220. Az iktári B.-család e század második felében halt ki B. *Domokos* grófban, kinek szépapja *Sámuel* (megh. 1767.) kapta a grófságot 1742.

1. *B. András* grófot 1894 jun. 10. földmívelésügyi miniszteri állásától saját kérelmére a király fölmentette. Megh. Bethlenben 1898 aug. 25. V. ö. *Jekel* Frigyes, Gróf B. A. (Brassó 1898).

2. *B. Balázs* gróf (bethleni), cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő, szül. Kolozsvárott 1864 aug. 8. Középiskolai tanulmányainak befejezése után 1883. Budapesten a József-műegyetem hallgatója lett és 1887. mérnöki oklevelet nyert. Baross Gábor akkori közmunka- és közlekedésügyi miniszter az állampitészeti hivatalok létszámába kir. mérnöknek nevezte ki és a minisztérium műszaki tanácsához osztotta be. 1892. megvált az államszolgálattól. A maros-ludasi kerület 1892. és újból 1896. képviselőjévé választotta. A közlekedésügyi bizottság jegyzője. 1896. az ezredéves országos kiállítás szervezése és rendezése körül szerzett érdemeiért megkapta a harmadik osztályu vaskoronarendet.

3. *B. Ferenc* gróf (8., III. k.) megh. Bethlenben 1875 szept.

4. *B. Gábor* (9., III. k.) erdélyi fejedelem szobra (a király költségén készülő 10 szobor egyike) Budapesten az Andrássy-úti körtér egyik kertecskéjében fog állani. Készíti ifj. *Vastagh* György.

5. *B. Gábor* gróf (bethleni), szül. Nagyszebenben 1837., megh. Keresden (N.-Küküllő) 1897 jun. 25. Apja, szintén B. Gábor, mint kuriai biró halt meg Budapesten 1873. Miután szülővárosában és Kolozsvárott befejezte tanulmányait, 1860. külföldre ment és Olaszországban beállott közlegénynek a magyar légióba, melyben 1863-ig harcolt az olasz egységért. Amikor Aspremontenál Garibaldi seregével őt is elfogták Viktor Emánuel csapatai, hat hétig hadi fogoly volt Genovában, ahonnan visszatért Magyarországba. Az 1865-iki utolsó erdélyi országgyülésen mint Fehér vármegye követe vett részt, 1866. mint a baloldal tagja bejutott a képviselőházba. 1869—71. Felső-Fehér vármegye főbirája volt. 1875. Felső-Fehér és Kis-Küküllő vármegyék főispánjává nevezték ki, amikor pedig Felső-Fehér vármegyét megszüntették, Nagy-Küküllő vármegye főispánjává nevezték ki. A főrendiház újjászervezése alkalmával élethossziglan való tagnak választották meg. 1890. a balavásári, 1892. a marosvásárhelyi II. kerület küldte a képviselőházba, ahol a nemzeti párthoz csatlakozott. 1896. kisebbségben maradt. Az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület (Emke) elnöke volt. Emlékbeszédet gr. Kuun Géza tartott fölötte (Kolozsvár 1897).

6. *B. Géza* gróf (bethleni), szül. 1838 máj. 1-én. Atyja *B. János* (16., III. k.), anyja széki Teleki Zsófia grófnő volt, egyike ama fenkölt lelkü főrangu hölgyeknek, kik a hazafiságban férjeikkel nemes versenyre kelve, azt a család körében helyes érvényre juttatták. B. már a családi körben nyerte azon hajlamokat, melyek őt a közpályára vonzották. Iskoláit Budapesten Szőnyi Pál magán nevelő intézetében kezdette, honnan a kolozsvári ev. ref. főiskolába ment és a főgimnáziumot ott elvégezve, 1857. tette le az érettségi vizsgát. Felsőbb iskolákat Bécsben és Berlinben látogatott és az ottani egyetemeken technikai, természettudományi és közgazdasági előadásokat hallgatott. Onnan visszatérve, átvette a mezőszakáli családi birtok kezelését, melyet az erdélyrészi «Mezőség» egyik legjobban rendezett mintagazdaságává tett. Neje *Kaáli Nagy* Berta, kitől három gyermeke származott, közülök egyik, *B. Balázs* (l. o.). Bár hivatalt nem vállalt, mégis 1861 óta a vármegyei élet minden mozgalmaiban a legtevékenyebb részt

vett. Tagja és buzgó munkása volt a törvényhatóság minden bizottságának, elnöke és vezetője a szabadelvű pártnak, védnöke és áldozatkész támogatója minden egyesületnek; mint a nagyenyedi ev. ref. főiskola egyik főgondnoka maradandó érdemeket szerzett az intézet újjászervezése és vagyoni ügyeinek rendezése körül. 1897 márc. 1-én kinevezték Torda-Aranyos vármegye főispánjává s ezen állásban tett szolgálatai elismeréséül 1897. a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.

7. *B. Miklós* gróf (22., III. k.) megh. Budapesten 1899 máj. 21.

8. *B. Miklós* gróf (bethleni), szül. Aszódon (Pest) 1860 jun. 6. Középiskolai tanulmányait részben Zürichben, részben Budapesten és Temesváron végezte. A jogi tanfolyamot Budapesten hallgatta, hol a jog- és államtudományi államvizsgákat letette. Jogi tanulmányainak befejezése után mindjárt közszolgálatba lépett és pedig 1883. Temes vármegyében mint közigazgatási gyakornok, honnan 1885 tavaszán Torontál vármegyébe ment át ugyanilyen minőségben, hol 1885 őszén nagyszentmiklósi szolgabirónak választották. 1886 őszén a torontálvármegyei aldunai csángó-telepítésekhez nevezték ki tb. főszolgabiró helyhatósági biztossá. Mikor ezen állás 1889 őszén megszünt, Torontál vármegyében helyettes árvaszéki ülnökké, az általános tisztújításkor pedig törökbecsei főszolgabirónak választották meg, mely állásban 1896 őszén a központi járási főszolgabirósághoz vezetésével is megbizatott 1897 tavaszáig, amikor is Torontál vármegye törvényhatósági bizottsága vármegyei főjegyzővé választotta. 1897 tavaszán a földmívelésügyi miniszter a kumán—tarrasi belvizrendező társulat miniszteri biztosává nevezte ki két évi időtartamra a társulat ügyeinek rendezése céljából. Másfél évi főjegyzősködése után 1898 nov. Hunyad vármegye főispánjává nevezték ki.

Bethlen-kollégium, v. *gyulafehérvár-nagyenyedi kollégium*. Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem a gyulafehérvári iskolát, ahol ő is tanult volt, 1622. az azon évben kelt országos végzés értelmében academicum collegium v. gymnasium illustre, azaz főiskola rangjára emelte s az ebben működött hírneves hazai tudósok, u. m. Kereszturi Pál, Geleji Katona István s Csulai György mellé külföldről Opitz Mártont, később Alstäd Jánost, Bisterfeld Henriket s Piscator Lajost hivta be tanárokul. Halála évében (1629) a főiskoláról 20,000 forintnyi tőkepénzadománynyal, nagy terjedelmü kiváltságos birtokok s bő jövedelmek adományozásával gondoskodott, a végrendeletében kijelölt azon célból, hogy az általa alapított intézetben lelkészeket, tanítókat neveljenek s a világi emberek gyermekeit a hasznos tudományokra tanítsák. Az új iskola helyiségéül Bethlen a várban, a fő kaputól jobbra jelölt ki helyet s még az ő életében megkezdték az I. Rákóczy György gondjával befejezett kettős udvaru — ma katonai kaszárnyául szolgáló — négyszög-épület építését. Az intézetben volt öt gimnáziumi osztály, három bölcsészeti és a kollégium rendeltetését betetőző teologiai tanfolyam.

A Bethlen által tett alapítványnak egy jelentékeny részét elfecsérelte özvegye, Brandenburgi Katalin; más részének, pl. a 90,000 frtra becsült tokaji Hétszőllőnek birtokába soha sem jutott a kollégium, de azért eléggé kedvező anyagi helyzetben volt 1658-ig, amikor a II. Rákóczy György által felingerelt szultán tatár csapatjai Gyula-Fehérvárra benyomulván, ezek dúlásának s pusztításának a Bethlen kollégiuma és az ebben volt könyvtár is áldozata lett; az ifjuság maradványa 35 diák, vendégképen Kolozsvárra menekült. Utolsó tanára volt Basirius Izsák, a lefejezett I. Károly angol király kibujdosott udvari káplánja; ezen iskolában tanult, majd tanári pályáját itt kezdette meg Apácai Cseri János (I. k.).

Apafi fejedelem 1662. akkép rendelkezett, hogy az intézet Nagy-Enyedre, mint fekvő birtokainak központjára telepedjék. Itt eleinte összevásárolt polgári házakban helyezkedett el az iskola, majd Apafi fejedelemségének utolsó éveiben négyszögü, nagy, emeletes épületet emelt az intézetnek; de a Rákóczy-mozgalmak idején ismét sokat szenvedt a kollégium; Rabutin csász. tábornok hadai 1704., majd 1707. Enyedet s ebben a kollégiumot feldúlták, a kollégiumnak a tanárok által elfalazott gyüjteményeit elpusztították. 1709 óta békén maradt az intézet, de segédforrásaiból kifogyva; sőt a XVIII. sz. közepén a kir. ügyész az intézetnek összes vagyonához való tulajdonjogát is pörrel támadta meg. Ezen nyomasztó anyagi körülmények között Teleki Sándor gróf gondnok és Pápai Páriz Ferenc tanár az angol reformátusokhoz fordultak anyagi támogatásért, akik között a kollégium felsegélyezésére 11,000 sterling font gyült, amely 1893-ig a londoni bankba letéve kamatozott. Az intézetben 1662-től II. József idejéig rendszerint három rendes professzor volt alkalmazva a teologiai, a nyelv- és bölcseleti tudományok s a matezis és fizika tanítására; az alsóbb osztályokban a professzorok vezetése mellett évről-évre változó köztanítók (publicus praeceptor) és a végzendő ifjak közül mint privatus praeceptorok működtek.

II. József idejében új lendületet nyert az intézet, a rendes tanárok száma négyre, majd ötre, századunk elején hétre emelkedett; közülök egyik 1792 óta már jogtudományt, utóbb (1811 óta) egyik az orvosi tanszakba vágó tanokat tanít. 1827—1836. régi épületei mellé hatalmas, kétemeletes új épületet emeltek, gyüjteményeinek gazdagsága országos hirü; 1842—48. azon tervvel foglalkozott az erdélyi egyházkerület, hogy az erdélyi négy főiskola melletti teologiai tanszékeket Nagy-Enyedre összpontosítsák s ugyanitt népiskolai tanítóképző intézetet is állítsanak fel. E terv megvalósítása előtt jött az 1849-iki katasztrófa; a betört oláhok Enyedet feldúlták. Az Apafi korában épült kollégiumi épület használhatatlan düledékké vált; az intézet természetrajzi kincsei, becses éremtára, unikumokban és kéziratokban gazdag könyvtára s ebben a Bethlen Kata-féle magyar könyvtár is rabló és romboló kezek martalékaivá lett, házilag kezelt birtokainak 100,000 frtnál többet érő felszerelései megsemmisültek.

Az 1849. év őszén 8 tanulóval nyilt meg a négy alsóbb gimnáziumi osztály; a következett években fokozatosan szaporodott a gimnáziumi osztá-

lyok száma s 1858. már az Entwurfnak megfelelőleg szerveztetett a 8 osztály.

Hogy a papnevelés meg ne szakadjon, a fő tanács 1850. az Enyeden volt egyik teologiai tanárt Kolozsvárra helyezte át, a másikat Maros-Vásárhelyre, de azért ezeket továbbra is az enyedi iskola jövedelmeiből fizették. 1852. ismét sürgette a zsinat, hogy egy központi papnövelde szerveztessék, és pedig Enyeden; de az 1854-iki zsinat határozata szerint Kolozsváron nyilt meg 1854 nov. ideiglenesen «az erdélyi ev. ref. nagyenyedi papnövelde», a Bethlen-főiskola elöljáróságától függő tanárkarral. 1862 őszén átköltözött ezen papnevelő intézet Nagy-Enyedre. Ugyanezen évben megnyilt ismét a két éves jogi tanfolyam is, de amelyet 1869. megszüntettek. Az 1875. évben az előbb két, majd három éves tanfolyammal berendezett papnevelő intézet négy éves önálló teologiai akadémiává szerveztetett; de ugyanekkor megindult a harc azon kérdés felett, hogy ne helyeztessék-e át ezen akadémia Kolozsvárra? Hosszas, szenvedélyes küzdelem után 1897. oldatott meg e kérdés, amidőn, tekintettel a Kolozsváron időközben felállított teologiai akadémiára, az enyedi akadémia ajtait bezárták. A teologiai hallgatók száma a 60-as és 70-es években 60 és 80 között váltakozott. A 80-as évek kezdetén, a fentebb említett «angol pénz»-nek is felhasználásával, az Apafi-kori épület utolsó maradványának lebontásával, 110,000 frt költséggel díszes új szárnyépület emeltetett. Az építkezések és felszerelés kiegészítésére az állam legújabban 30,000 frtot tett folyóvá.

A nagy-enyedi iskola egyik alkatrészét a tanítóképző intézet teszi, mely 1853 elején nyilt meg Kolozsváron a reform. kollégium kebelében s az ebben alkalmazott tanárok közreműködése mellett. Innen 1858. áttétetett Nagy-Enyedre, ahol hasonlókép eleinte a főiskolai tanárok tanították az egyes tantárgyakat, mig nem 1888-tól kezdve külön képzőintézeti tanárok alkalmaztattak. Tanfolyama 1853—62. két éves, 1863—85. három éves volt, 1885 óta négy éves. A növendékek száma az utóbbi években 45—50. A 8 osztályu főgimnázium növendékeinek száma 330—350. A főiskola összes tanulóinak s hallgatóinak száma legnagyobb volt, jelesen 1120-ra emelkedett az 1867—68. évben.

Irodalom. P. Szathmári Károly, A nagyenyedi iskola története 1622—29-től 1868-ig; A B. legújabb története, kiadta a főiskolai elöljáróság, Nagy-Enyed 1896; Az ev. sz. reform. erdélyrészi egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza, irta és szerkesztette Parádi Kálmán, Kolozsvár 1896 F—s.

Béthune *Armand József*, l. *Charost* (IV. k.).

Bethusy-Huc *Ede György* gróf, német politikus, megh. Bankauban (Szilézia) 1893 nov. 19.

Betöréses lopás elleni biztosítás, l. *Biztosítás*.

Betörés és tűz ellen biztos pénzszekrény, l. *Vas- és fémbutorok* (XVI. k.).

Betsuana-föld, D.-Afrikának az a része, amely a Fokföld, Transzval, a matabelék földje, a felső Zambezi s német DNy.-Afrika között terül el. Ny-i része egészen beleesik a Kakhariba, ahol a Ngamitavon kivül e mocsaras környéken kivül számos a sekély tómedence (pan), amelyek közt a Hakscheen, vagyis Eirdop Pan a legnagyobb s ahol a homokbuckák közt csak kevés a legelőnek alkalmas hely. A K-i rész 1000—1200 m. átlagos magasságu, hullámos felföld, amelyen a felső Limpopón s mellékvizein Kakanganin, Makalapszin, Locanin, Sasin kivül nagyobbára csak időszakos folyásu vizek vannak. Ezen részben a megmívelésre, de különösen legelőül alkalmas területek bőven vannak. A fő termék a kukorica és köles. A házi állatok közül a juhot és kecskét tartják nagyobb számmal. A Kalahariban főképen griguák, a termékenyebb részeken a különféle betsuana törzsek laknak. A B.-re Transzval megalapítása után a boerok formáltak igényt; azonban Anglia 1884. kimondotta, hogy protektorátusa alá veszi és 1885. *Brit-Betsuánföldet* (III. k.) angol koronagyarmattá tette s a többi, körülbelül 1.000,000 km²-nyi területet, angol protektorátusnak nyilvánította. 1894. az előbbit a Fokgyarmatba kebelezték be, az utóbbit pedig a D.-afrikai charta-társaságnak birtokaihoz csatolták; azonban a betsuana törzsfők egyhangu tiltakozása folytán, az előbbi állapotot visszaállították s e szerint a törzsfők és pedig a barolongók, bangvakecik, bamalitik, bakvenák és bamangvatók fejedelmei egy angol assistent commissioner ellenőrzése mellett kormányozzák alattvalóikat. Az angol biztos székhelye Palapie (25,000 lak.), ahová a betsuánok leghatalmasabb törzsfejedelme, a Keren-Khama is áttette lakóhelyét. L. még *Betsuánok* (III. k.).

Betszéleo, a hová törzszsel közeli rokonságban levő néptörzs Madagaszkár szigetének hegyes belsejében. Két csoportra oszlik: az északi tömzsi, rézvörös, a déli karcsubb, sárgás, finomabb arcvonásu emberekből áll. A B. általánosan tetoválja magát. Mullens a törzs tagjainak számát háromszázezerre becsüli. Valamikor törzsbeli királyok uralkodtak rajta, e század eleje óta azonban leigázta a hová törzs és az országot két területre osztotta, melyeknek fővárosai Fianarantszoa 6000 és Ambozitra 1500 lak.

Bettelheim *Antal*, német irodalomtörténetiró, szül. Bécsben 1851 nov. 18. Jogi tanulmányainak befejezése után az ügyvédi pályára lépett, de 1876 óta kizárólag az irodalommal foglalkozik. Miután a müncheni egyetemen irodalomtörténetet hallgatott, tanulmányutat tett Franciaországban, Angliában és Spanyolországban, ahol 1879—1881. Beaumarchais életrajzához új adatokat gyüjtött. 1880—86. s a bécsi Presse és a Deutsche Zeitung tárcarovatát szerkesztette. 1890 óta a müncheni Allgemeine Zeitung bécsi irodalmi és szini referense. Művei: Beaumarchais (M.-Frankfurt 1886); Volkstheater und Lokalbühne (Berlin 1887); Ludwig Anzengruber, der Mann, sein Weib, seine Weltanschauung (Drezda 1891); Deutsche u. Franzosen (biografikus tanulmányok, Bécs 1895); Acta Diurna. Gesammelte Aufsätze (1899). Sajtó alá rendezte Anzengruber összegyüjtött munkáit. Kiadója a Führende Geister (újabban Geisteshelden) c. biográfia-gyüjteménynek és a Biographische Blätter c. negyedéves folyóiratnak.

Bettolo, olasz tengernagy, jelenleg tengerészeti miniszter. Canevaro tengernagy távozása

után 1897—98. az olasz hadi hajókat vezényelte Kréta előtt. 1899 máj. 14. Pelloux rekonstruált minisztériumában a tengerészeti tárcát vállalta el.

Betyárdal, a magyar népdalirodalomban külön állást foglal el és lényegesen elüt a rendes népdaloktól. Az ily dalok eredetét a kuruc-világ harcaira lehet visszavezetni (l. *Kurucdalok,* XI. k.). *Bujdosó nóta* volt eredeti nevök, később a bujdosó hangulatot az elkeseredés érzése váltotta fel s B. nevet vett fel minden oly dal, amely az elzüllöttséget jellegezte. Az efajta dalok keresetlenek, egyszerűek, rövid lélekzetűek; alig terjednek szélesebbre, mint egy ötödhangköz s inkább egyhanguság, mint hangközi változatosság jellemzi őket; nem ismerik a hatásvadászatot, a szenvedélyesség nagy emelkedését s a művészeti csillogást. A B. sokszor összetévesztetik a rablós zsiványdalokkal, de helytelenül, mert a betyárság nem mindig van összekötve a nemtelen érzésekkel. Á. K.

Beud., zoologiai nevek mellett *Beudant* J. S. francia minerologus nevének rövidítése. L. *Beudant* (III. k.).

Beuthen, német (oppelni) város, (1895) 42,343 lakossal.

Beváró módszer (orvostan), l. *Elváró módszer* (VI. k.).

Bevett vallások (III. k.). Az 1895. XLII. t.-c. az izraelita vallást is törvényesen bevett vallásnak jelenti ki s egyben megállapítja azt, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a vallástól teljesen független. De a vallásszabadság elve ezáltal még sincs kimondva, mert ma is a B. és az elismert vallások rendszere uralkodó, mely a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. XLIII. t.-c. alapján csak megközelíti a vallásszabadságot. L. még *Vallásszabadság* (XVI. k.).

Bexheft *Armin*, hírlapíró, megh. Budapesten 1896 ápr. 4.

Bexhill, angol város a K-i Sussex grófságban, Hastingstól 8 km. DNy-ra, vasas forrásokkal, (1891) 5206 lak.

Bexini főesperesség, l. *Bekcsényi főesperesség.*

Beyer, 1. *Ágost,* német építész, szül. Künzelsauban 1834 ápr. 30., megh. Ulmban 1899 ápr. 18. Tanulmányait a stuttgarti építő-iskolán végezte, melynek 1858. tanára is lett. 1872—80. Stuttgartban kizárólag mint magánépítész működött. Ez idő alatt a bebenhauseni kolostor restaurálását is vezette. 1880. Ulmba hívták, hol a münster főtornyának kiépítését Böblinger Máté régi tervének alapján 1890. fejezte be. Ezután a berni münster kiépítését is rábízták. Ezzel a munkával, szintén egy régi ulmi templomépítő, Ensinger Máté terveinek alapján 1893 végén készült el. E két kiváló építésen kívül B. vezette 1888. a heilbronni Kilian-templom restaurálását is.

2. *B. Konrád,* német író, szül. Pommersfeldenben (Bamberg mellett) 1834 jul. 13. Lipcsében tanult s 1886 óta mint udvari tanácsos Stuttgartban él. Főbb művei: Friedrich Rückerts Leben und Dichtungen (3. kiad. Koburg 1870); Friedrich Rückert, ein biographisches Denkmal (Frankfurt 1864); Neue Mittheilungen über Friedrich Rückert und britische Gänge und Studien (Lipcse 1873, 2 köt.); Arja, die schönsten Sagen aus Indien und Iran (Frankfurt 1871); Leben und Geist Ludwig Feuerbachs (2. kiad. u. o. 1873); Erziehung zur Vernunft (3. kiad. Bécs 1877); Deutsche Poetik (2. kiad. Stuttgart 1887, 3 köt.); Erzherzog Karls Liebe (regény, u. o. 1888).

Beyfuss *Hermann*, osztrák festő, szül. Bécsben 1857., megh. u. o. 1898 febr. 3. A bécsi és müncheni akadémián folytatta tanulmányait s azután Bécsben mint genre- és arcképfestő jó hírnévre emelkedett. Főbb képei: Bauernfeld költő képe (a bécsi városház muzeumában); Mussestunden (1892 a király tulajdona), számos élethű kép a kolostor- és templomi életből. M. L.

Beyrich *Henrik Ernő*, német geologus, megh. Berlinben 1896 jul. 9.; felesége *Helm* Klementina nemsokára (1896 nov. 25.) követte a sirba.

Bezdéd, kisközség Szabolcs vármegye tiszai jár.-ban, (1891) 1371 lak., vasút- és távirdahivatallal. Közelében, a Tisza partján Vidovics L. és Józsa András honfoglaláskori temetőt és több lovassírt találtak. V. ö. Arch. Értes. (1896, 5. sz.).

Bezecny *József* bárót, a bécsi Burgszinház és opera intendánsát, ettől az állástól 1897 febr. 14. felmentették.

Bezerédi *Gyula* készíti Tinódi Lantos Sebestyén szobrát, a király költségén készülő tíz szobor egyikét.

Bezerédj *István* nem 1865., mint a III. k. levő életrajza sajtóhibából állítja, hanem 1856 máj. 6. halt meg. Emlékiratot irt róla *Leopold* Samu, B. az örök igazság. (Külön lenyomat a Budapesti Szemléből 1897.)

Béziers, francia város, (1896) 48,012 lak.

Bezoár-gyökér, l. *Dorstenia* (V. k.).

Bhavalpur, l. *Bahavalpur* (II. k.).

Bhavnagar (Bhaonagar, Bhaunagar), 1. brit hübérállam Kathiavar brit-indiai agencia Gohelvar nevű kerületében Gudseret K-i partjánál, (1891) 7407 km² területtel, 554,846 lak. (kik közt 348,434 hindu, 155,374 mohammedánus, 49,397 dsám, 805 parszi, 743 keresztény stb.). Mintegy fele fekete föld és pamuttermelésre alkalmas; többi része homokos. Az éghajlat a partvidéken egészséges; beljebb forró és száraz. Termékei: gabona, só és pamut. Iparosai készítenek olajat, rézedényeket, szöveteket és üveggyöngyöket; ez utóbbiakat Afrikába exportálják. Fejedelme a Thakur. Legfőbb politikai hatósága a Radskotban székelő és Bombay kormányzónak alárendelt brit ágens. — 2. *B.*, (1891) 57,653 lak.

Bhot (tibeti nyelven *Bod-pa*, hindu nyelven *Bhutja),* a tibetiek egyik ága, mely Tibetet vagy a Karakorum és a Himálaja hegység közt levő területeket, keletre a Jan-ce-kiangnak Yarlung nevű mellékfolyójáig, azonkivül Bhutaszt, Sikhimet és még Nepalt is lakja. A hindukkal összeelegyedve, de megtartva a tibetiek sajátságait, a nyugoti Himálaja-területen, Kamaonban és Garwhalban is találhatók. Testileg a tibetiekhez hasonlítanak. A többférjűség uralkodik közöttük. Irodalmi nyelvük és irásuk azonos a tibetivel, népnyelvük azonban külön dialektus. Egyházi fejüknek a dalai-lámát ismerik el.

Bhotan, ország, másként *Bhutan* (III. k.).

Bhurtpore, l. *Bhartpur* (III. k.).

Bhutja, l. *Bhot.*

Bialis Olasz *Ferenc* (genovai), 1680. honosított olasz eredetű erdélyi főúr, ki már II. Rákóczy György és Kemény János alatt vitézül harcolt s a somlyai vár kapitányságát és a belsőszolnoki főispánságot viselte; megh. 1693. Ivadékai közül illyefalvi *B. Ferenc* 1848. országgyülési követ volt. N. G.

Bialovici *puszta*, l. *Bjelovjezsi puszta* (III. k.).

Bianchi *Bianka*, 1895 feb. 27. megvált a budapesti operától s Münchenbe szerződött.

Biart *Lucien*, francia iró, megh. Párisban 1897 márc. végén.

Bibbiena *Ferdinand*, l. *Bibiena* (III. k.).

Biblia (III. k.). 1898 nyarán megjelent a teljes ó-szövetségi Szent Biblia az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadásban Budapesten. (V. ö. Protest. Szemle 1898. 9. és 10. füzet.) 1899 kezdetén Duka Tivadar hazánkfia s a brit és külföldi bibliaterjesztő társaság igazgató tanácsának tagja azon értesítést küldte, hogy a társaság teljesen meg lévén elégedve az ó-testamentom átdolgozásával, elhatározta, hogy az új-testamentom könyveit is saját költségén átdolgoztatja és kiadatja. F—S.

Bibliamagyarázat, l. *Exegézis* (VI. k.).

Biblia-társaságok (III. k.). A brit és külföldi bibliaterjesztő társaság 1895. már 3.970,000, s fennállása óta több mint 147.000,000 egész vagy részbibliát terjesztett el 381 nyelven. Az európai B. közül nevezetesebbek: *a porosz fő B.* Berlinben, mely 1895. 271,247 márka bevétel mellett 100,446 egész bibliát, 45,607 új-testamentomot és zsoltárt, fennállása óta pedig 3.036,944 szentiratot; *a württembergi B.*, mely ugyanazon évben 52,190 egész bibliát, 67,579 új-testamentomot, 6367 rész és 123 vakok részére való szentiratot; *a szászfő B.*, mely ugyanazon évben 76,927 márka bevétel és 79,532 márka kiadás mellett 27,165 egész bibliát, 7092 új-testamentomot és 219 zsoltárt; *a bajor B.*, mely 8832 s *a bergi* (elberfeldi), mely 44,216 szentiratot terjesztett el. Kiváló figyelmet fordítanak a német B. a német szárazföldi hadseregnek és hadi tengerészetnek bibliával való ellátására is, amit mutat azon tény, hogy 1895. ily célra 6494 egész bibliát s 33,025 új-testamentomot és zsoltárt osztottak szét. E társaságok mindenütt melegen támogatják a bibliák revizionális munkálatait is.

Bibliotéka, l. *Könyvtár* (X. k.).

Bibliothèque bleue (franc., ejtsd: bibliotek blö, a. m. kék könyvtár). Egyszerű kék borítékjuk miatt e név alatt foglalták össze a régebbi francia népkönyveket, melyek jórészt Troyesban Oudot és Garnier nyomdáiban készültek. A legtöbb ilyfajta népkönyv a középkori verses regények (Fierabras, Ördög Róbert, Jean de Paris) prózai földolgozása, de némelyek, mint Paris et Vienne, Peter de Provence már eredetileg is prózában iródtak. Több ilyen népkönyv különféle változatokban belekerült más népek irodalmába is. V. ö. *Nisard* Károly, Histoire des livres populaires (2. kiad. Páris 1864, 2. köt.); *Socard*, Livres populaires imprimés à Troyes de 1600 à 1800 (u. o. 1864).

Bibornokkalap, l. *Föveg* (VII. k.).

Biboros, a bibornok (III. k.) újabb keletü elnevezése.

Bickern, paraszt község, Arnsberg porosz kerületben Gelsenkirchen közelében, (1895) 14,394 lak., jelentékeny kőszénbányákkal.

Bicuhyba (bicuibaviasz), l. *Bekuhibabalzsam* (III. k.).

Bida *Sándor*, francia rajzoló, megh. Párisban 1895 jan. 3.

Biddulph (ejtsd: biddölf), város Stafford angol grófságban, 5 km.-nyire Congletontól, (1891) 5290 lak., szénbányával, vasművekkel.

Biebrich, porosz város, (1895) 12,292 lak.

Biegeleben *Miksa* (2., III. k.) báró, hesseni államférfi, megh. Darmstadtban 1899 ápr. 16. (nem 1892 dec. 5.).

Bielefeld, porosz város, (1895) 47,455 lak.

Bielschowitz, falu Oppeln porosz kerület Zabrze nevü járásában, (1895) 5483 lak., közelében ónművekkel.

Bielz *Ede Albert*, megh. 1898 máj. 26.

Bien public, *ligue du*, l. *Ligue du bien public* (XI. k.).

Bierbaum *Ottó Gyula*, német iró, szül. Grünbergben (Alsó-Szilézia) 1865 jun. 28. Zürichben, Lipcsében, Münchenben jogot s khinai nyelvet tanult, Berlinben pedig az orientálista szeminárium hallgatója volt, hogy magát a khinai konzuláris szolgálatra előkészítse. 1887 óta kizárólag az irodalommal foglalkozik. 1891—93. Bajorországban élt, 1893. Berlinbe költözött, ahol öt hónapig a Freie Bühne c. folyóiratot szerkesztette. 1894. többedmagával megalapította a *Pan* nevü társaságot, melynek célja művészeti remekmunkák terjesztése és egy esztendeig szerkesztője volt a társaság Pan c. példátlanul pazar kiállításu folyóiratának. 1891—94. Münchenben a modern eszmék terjesztésére és képviselőinek megismertetésére kiadta a Moderner Musenalmanach c. gyüjteményes munkát (1891—94), melyben az egyes irók legjellemzőbb munkáit rokon szellemü művészek illusztrálták. 1895 óta Dél-Tirolban él. Önállóan megjelent művei, melyeknek egy része a képzőművészeti szecesszió érdekében iródott, a következők: Zweite Münchener Kunstausstellung (München 1896); Arnold Böcklin (u. o. 1891); Detlev von Liliencron (tanulmány, Lipcse 1892); Erlebte Gedichte (München 1892); 25 Jahre Münchener Hoftheatergeschichte (u. o. 1892); Studentenbeichten (Berlin 1892 és új sorozat 1898); Fritz von Uhde (München 1893); Franz Stuck (u. o. 1893); Aus beiden Lagern (képzőművészeti tanulmányok, u. o. 1893); Lobetanz (lirai dráma, Berlin 1894); Nemt Frouve, disen Kranz (versek, u. o. 1894); Die Freiersfahrten und Freiersmeinungen des weiberfeindlichen Herrn Pankracius Graunzer (regény, u. o. 1896); Die Schlangendame (regény, u. o. 1897); Der bunte Vogel (1897); Stilpe (regény, 1897); Kaktus und andere Künstlergeschichten (1898).

Biesterfeld, vadászkastély Falkenhagen falu közelében, a lippei fejedelemség Blomberg nevü j.-ban. Róla nevezik el a lippei fejedelmi család azon ágát, amely 1897. jutott uralomra.

Bigot (ejtsd: bigo) *Károly Gyula*, francia publicista, szül. Párisban 1840 szept. 14., megh. 1893

márc. A párisi École normale elvégzése után a még akkortájt viruló athéni francia iskolán a műtörténelmet hallgatta. Később hirlapiró lett és Sarceyval és Henry Fouguiervel az About által alapított XIX. Siècle egyik támasza volt. Könyvei: Les chasses dirigeantes (1876); Le clergé français devant la loi française (1877); La fin de l'anarchie (1878); Le petit français (1882, a polgári kötelességek kátéja, melyet a francia akadémia díjjal jutalmazott); Raphaël et la Farnésine (1884); Grèce, Turquie, le Danube (1886); De Paris au Niagara (1887) és Peintres français contemporains (1887). — Felesége B. *Mary*, született *Healey*, szül. Párisban 1843. amerikai szülőktől. *Jeanne Mairet* irói néven egy csomó társadalmi regényt irt, melyek közül a Maria címüt a francia akadémia 1882. díjjal jutalmazta. Regényei közül említendők: Jean Maironde (1885); Une folie (1886); André Maynard, peintre (1886); Payanne (1887); La tâche du Petit Pierre (1887); Artiste (1890).

Bihács, 1. boszniai járás, (1895) 192,285 lak. — 2. város, (1895) 4320 lak.

Bihar (III. k.) *vármegye* területe a legújabb adatok szerint 10,962 km², lakóinak számát (1898) 560,100 lélekre becsülik. A legújabb közigazgatási beosztás szerint van benne 1 szab. kir. város, 111 nagy- és 381 kisközség. A szolgabirói járások száma 17, a körjegyzőségeké 91. Puszta, telep és major van 833. A vármegye (és a területén fekvő szab. kir. város) területén van 4 kórház 132 ágygyal; egész területén működik 132 orvos, 425 okleveles bába és 59 gyógyszerész. Van 200·8 km. állami és 648·0 km. törvényhatósági út, utóbbiak közül azonban 130·5 km. kiépítetlen. A vasúti vonalak hossza 494·0 km., miből 217·5 km. állami vasút; a vasúti állomások száma 93. Van 103 posta- és 74 táviróhivatal, továbbá 293 távbeszélő-hivatal illetőleg állomás. A vármegye területén fennáll 4 bank, 22 takarékpénztár és 18 szövetkezet, összesen 3.743,900 forint tőkével. Az összes tanintézetek száma 806, köztük 1 jogakadémia, 1 hittani intézet, 3 gimnázium, 1 reáliskola, 14 különféle szakiskola, 3 tanitóképző intézet, 659 népiskola, 121 kisdedóvó, 2 emberbaráti jellegü intézet és 1 börtöniskola. Mindezen intézeteket összesen 88,622 tanuló látogatta. TH—V.

Bihar nagyközség mellett levő u. n. Mén-Marót földvár közepén 1897 nov. 2. az ezredéves ünnepek emlékére emlékoszlopot állitottak s lepleztek le. A közel négy méter magas, faragott homokkőből egybeillesztett gúla csúcsán kiterjesztett szárnyu turulmadár áll, csőrében görbe aranyos fringiával.

Bihar, bengáliai angol tartomány, l. *Behar* (II. k.).

Bihar *Ferenc*, cs. és kir. vezérőrnagy, a honvédelmi minisztérium I. ügycsoportjának főnöke, szül. Debrecenben 1847 dec. 20. Katonai tanulmányait 1859—63-ig a hainburgi cs. kir. hadapród-intézetben, 1863—66-ig a klosterneuburgi műszaki katonai akadémiában végezte. 1866. hadnagygyá nevezték ki, de a hadjáratban tényleges részt nem vett, hanem a komáromi vár védelmi állapotba való helyezésénél működött közre. Az osztrák-porosz hadjárat befejezése után folytatta tanulmányait a műszaki katonai akadémián, 1867. pedig a felsőbb műszaki tanfolyam hallgatására vezényelték. 1870. főhadnagygyá lépett elő s még ugyanezen évben a brucki cs. kir. lövésziskolát végezte, 1871. rövid időre az országos erődítés építészeti igazgatósághoz osztották be. 1872—74. a cs. kir. hadi iskolát végezte el. 1875—77-ig a krakói műszaki igazgatóságnál volt alkalmazva, 1876. pedig századossá lépett elő. 1877 jan. 20. a m. kir. honvédséghez helyezték át, hol kezdetben a honvédelmi minisztériumban alkalmazták, majd pedig mint a Ludovika-akadémia, a felsőbb tiszti és a törzstiszti tanfolyam tanára működött. 1884 máj. 1. őrnagygyá, okt. 1. a 29. honvédzászlóalj parancsnokává, 1885 szept. 1. a kassai III. honvédkerületi parancsnokság segédtisztjévé, 1888. pedig a honvédelmi minisztérium I. ügyosztályának vezetőjévé nevezték ki. 1888 nov. 1. alezredes, 1891 ápr. 1. a miskolci 10. honvéd-gyalogezred parancsnoka, egy hónappal később pedig ezredes lett. 1895 szept. 1. a budapesti I. honvédkerületi parancsnokságnál rendszeresített tábornoki helyre osztották be. 1896 febr. 1. a honvéd törzstiszti tanfolyam parancsnokságának ideiglenes vezetésével bizták meg, 1896 szept. 1. a honvédelmi minisztérium I. ügycsoportjának főnökévé, 1897 máj. 1. pedig vezérőrnagygyá nevezték ki. B. szolgálati ideje alatt számos kitüntetésben részesült, tulajdonosa a Lipót-rend lovagkeresztjének, a III. oszt. vaskorona-rendnek, a katonai érdeméremnek a vörös szalagon, továbbá a porosz II. oszt. korona-rendnek. M. I.

Bihari *Sándor*, újabban több sikerült arcképet festett és Petőfi sajtó alatt levő új illusztrált kiadásához készitett a magyar népélet ismeretéről tanuskodó finom rajzokat. 1896. megkapta a Ferenc-József-rend lovagkeresztjét.

Biharmegyei régészeti és történelmi egylet, 1896 jun. 27. fényes ünneppel nyitotta meg és adta át közhasználatra Nagyváradon épített muzeumépületét. A muzeumban az egyesület régebbi tárgyait, valamint Ipolyi Arnoldnak a nagyváradi lat. szert. egyházmegyére hagyományozott, de ez által a B.-nek átengedett műgyüjteményét helyezték el. A muzeum díszes épületét, mely 30,000 frtba került, Rimanóczy Kálmán épitész építette. Azóta az egyesület virágzásnak indult. Megkapta az államtól Koroknyay nagy festményét: Mátyás király Bécs előtt stb. A muzeum őre Némethy Gyula dr. teologiai tanár. V. ö. Emlékkönyv a B. muzeum-épületének megnyitó ünnepéről (közzéteszi *Karácsonyi* János dr., Nagyvárad 1896).

Bihk (bikh), arab súlymérték = 46·54 *g*.

Bihov, l. *Sztarij-Bihov* (XV. k.).

Bikavér, a sötétvörös, különösen az egri bor neve.

Biki *Károly*, egyházi iró, ev. ref. esperes, szül. Bihar-Tordán 1846. Hajdu-Szoboszlón és Debrecenben tanult, hol esküdtfelügyelő és elemi iskolai tanító lett, majd a városi polgári iskolához tanárul választatott, később pedig segédlelkész lett u. o. Két évi ilyen minőségben való működés után Györgytelekre, majd Szatmárra választották lelkészül, a szatmármegyei ref. egyházmegye es

peresévé választotta. Számos vidéki lap közölt tőle cikkeket. Munkái: *Keresztyén erkölcstudomány* (Debrecen 1873); *Női arcképek a történelemből* (u. o. 1873); *Ifju korom emlékei* (Nagybánya 1878); *Egyházi beszédek ünnepkövetek és ref. tanítók számára* (Debrecen 1880); *Esti órák* (Nagybánya 1883); *Elbeszélések* (u. o. 1890); *Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok szószéki használatra* (Szatmár 1892).

Bikol, körülbelül 800,000 emberből álló néptörzs, mely a Filippi-szigetek egyikének, Luzonnak ugy délkeleti félszigetét, Lamarinest, valamint Catanduanes, Burias, Ticao és Masbate szigeteket lakja. Békés, félig müvelt, földmivelő nép, melynek nyelve elüt ugy a tagalók, mint a bissayak nyelvétől.

Bikuiba-balzsam, l. *Bekuhiba balzsam* (III. k.).

Bil, a skandináv mitologia alakja. A Snorra Edda elbeszélése szerint *Mani* (a hold) a földről magához emelt két gyermeket, Bilt és Hjukit, akik azóta kiséről. Bil (a. m. gyönge) kétségkivül a fogyó, *Hjuki* (a. m. az erősbödő) a növekvő holdnak megszemélyesitője.

Bildt *Diedrik Anders Gillis*, svéd diplomata és katonatiszt, szül. Gotenburgban 1820-ban. 1837. hadnagy, 1859. vezérőrnagy és XV. Károly király főhadsegéde, 1862. stockholmi főkormányzó lett. 1864. bárói rangot nyert. II. Oszkár király 1874. a berlini, 1875. a drezdai udvarhoz miniszter-rezidenssé, 1886. pedig birodalmi marsallá nevezte ki. Miután a svéd birodalmi gyülés védvámos többsége 1888. kabinetalakitással bizta meg, B. a külügyi tárcát vállalta el, de már 1889 okt. visszalépett. 1887 óta a birodalmi gyülés első kamarájának tagja.

Bilin, csehországi járás, azelőtt Teplitz kerületi kapitánysághoz tartozott. 1896 szept. 1-je óta Dux kerületi kapitányság része.

Bilincs (III. k.). A büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-c. 156. §-a értelmében az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság foganatosításakor a rendőri hatóságnak közege a fogolyra csak akkor tehet B.-et, ha ellenállt, vagy ha a szökés más módon meg nem akadályozható, de tartozik erről a hatóságnak, melynek a letartóztatottat átadja, azonnal jelentést tenni. A fogházban a B. az ügyész, illetőleg a vizsgálóbiró rendeletéből és csak akkor tehető a letartóztatottra, ha erőszakos vagy rakoncátlan magaviseletet tanusít, ha öngyilkosságot kisérelt meg, v. ha szökésétől lehet tartani, a főtárgyaláson azonban (301. §) a vádlott mindig B. nélkül jelenik meg. VÁMBÉRY.

Bilinski *Leo* lovag, osztrák közgazda, 1892. az osztrák államvasutak elnökévé kinevezték (Czedik helyére), 1895 okt. Badeni miniszteriumában átvette a pénzügyminiszteri tárcát, 1897 nov. végén azonban Badenival együtt megbukott.

Bilinski *Szeverin* és *Alfréd*, l. *Nihad pasa* (XIII. k.).

Bilkula, indus törzs, l. *Szelis*.

Billentyü, az anatomiában, l. *Valvula* (XVI. k.).

Billiárd (III. k.). Újabb időben oly készülékek vannak alkalmazva, melyek megmutatják a B.-asztal használatának idejét, sőt a karambolok számát is. A karambolok számát mutató készülék rugójának megnyomása által a készülék mutatója egy számmal tovább ugrik. A B. használatának idejét egy óraszerü készülék mutatja, melyet a marqueur megindít a játék megkezdésével. V. ö. *Adorján* Gyula, a B.-játék könyve (Budapest 1896, 300 ábrával).

Billing *Josh* álnév, l. *Shaw* (2. XIV. k.).

Billinge (ejtsd: billinds), újabban, több községből alakított város Lancester angol grófságban, 7 km.-nyire Wigantól, (1891) 3996 lak., szénbányákkal, szeggyártással.

Billot, 1. *Albert*, francia diplomata, 1897 végén visszahivták a római követségről.

2. *B. Kereszt. János*, francia tábornok (III. k.), 1896 ápr. a Méline-minisztériumban a hadügyi tárcát kapta. A tartalék létszámának emelése végett új századokat léptetett életbe és a legfőbb hadi tanácsot újjászervezte. A Dreyfus-ügyben az elitéltnek vétkességét hangoztatta s a reviziót ellenezte; a rennesi tárgyaláson mint tanut hallgatták ki (1899 aug. 23—24.) s ott is fentartotta előbbi véleményét Dreyfus bűnösségéről. 1898 jun. 15-én az egész kabinettel együtt visszalépett. M. L.

Billroth *Keresztély Albert Tódor*, bécsi orvos, megh. Abbaziában 1894 febr. 6-án. Levelezéseit kiadta Fischer G.: Briefe von Th. B. (2. kiad. Hannovera, 1896). Szobrát a bécsi Rudolfinumban 1895 ápr. 26. leplezték le.

Biloxi, északamerikai fürdőhely Misszuri államban, a Misszisszippi és a mexikói öböl mellett, Mobile-tól délnyugatra, világító toronynyal, (1890) 3234 lak.

Binder *Sebestyén József*, a 20-as és 30-as évek leghiresebb tenoristája, szül. Prágában 1792., megh. Pesten 1845 jun. 15. Már ifju korában lépett a szinpadra s előbb Prágában, majd (1830 óta) Bécsben lett az opera elsőrangu csillaga, hol azután 1838-ig működött. Közben Pozsonyban is vendégszerepelt az országgyülés idején, szintugy Pesten. Utolsó éveit ugyancsak Pesten töltötte, ahol énekórákat adott. A régi Pest nemzedékei sokáig emlegették páratlan szép hangját. M. L.

Bingen, német város, (1895) 8187 lak. Téli kikötőjét újabban elkészitették.

Bingöl Szu, l. *Arasz* (II. k.).

Biot-Savart-féle törvény, l. *Biot* (3., III. k.).

Bird (ejtsd: börd) *Izabella*, férjezett *Bishopné*, angol utirajziró, szül. Edinburgban 1834. Miután beutazta Kanadát, névtelenül adta ki The english woman in America cimü müvét. Ezt a könyvét többi, különféle világrészekben tett utazásainak élénk, szellemes leirásai követték. Kiválóbb művei: Six months in the Sandwich Islands (1876); A lady's life in the Rocky Mountains (1879); Unbeaten tracts in Japan (1880); In the golden Chersonese (1883); Journeys in Persia and Kurdistan (1891); Among the Tibetans (1894). 1895—96. Koreát és Kelet-Ázsiát utazta be.

Birgus (állat), l. *Kókuszrák*.

Birma (III. k.). A Khinával 1894 márc. 1. kötött szerződés értelmében az angol kormány az u. n. San-tartományok egy részét Khinának engedte át azon föltétellel, hogy Khina ezen vidékeket Anglia tudta nélkül nem engedheti át más államnak. 1896 jan. 15. Anglia jogigényt nyert a most még Sziámhoz tartozó Szaluen folyamvidékre.

Biró, 1. *Lajos,* zoologus (2. III. k.), 1896 óta Új-Guineában tartózkodik, hol a magyar nemzeti muzeum részére természet- és néprajzi tárgyakat gyüjt. Igen érdekes tartalmu levelei a Természettudományi Közlönyben jelentek és jelennek meg. Anyagilag a nemzeti muzeum támogatja; közadakozás útján tekintélyes összeg gyült össze részére a természettudományi társulatnál. Németúj-guineai (bedinhafeni) néprajzi gyüjtéseinek leiró jegyzékét a m. tud. akadémia és a m. nemzeti muzeum költségén kiadja a m. nemzeti muzeum néprajzi osztálya, 23 táblával és 20 szövegábrával (Budapest 1899).

2. *B. Pál,* honvédelmi miniszteri tanácsos, szül. Hódmező-Vásárhelyen 1841. Az algimnáziumot u. o. elvégezvén, Nagykörösön, majd Debreczenben folytatta tanulmányait s a teologiát bevégezvén, mint akadémikus rektor Bács-Bodrog vármegye egyik nagyobb helységében paphelyettesként három évet töltött. Az alkotmányos élet bekövetkeztével az egyházi pályát elhagyva, Pest vármegye pesti járásának esküdtje lett, s letette a köz- és váltóügyvédi vizsgát. Már előbbi állásában érdekes cikkekkel kereste fel a Protestáns Egyházi Lapot s különösen a Vasárnapi Ujságban megjelent s A nazarénusokról szóló cikksorozata keltett egyházi körökben nagy feltünést. Mint vármegyei esküdt a fővárosi lapokban (Ellenőr, Hon, stb.) megjelent szakszerü katonai cikkei által annyira magára vonta az akkori miniszterelnök s honvédelmi miniszter Lónyay gróf figyelmét, hogy ez őt a honvédelmi minisztériumba hivta meg, előbb azonban az akkor alapitott Korunk cimü nagy napi lap rendes munkatársául alkalmazta. 1872-ben került a honvédelmi minisztériumhoz. Alig pár hónapra a minisztériumba lépése után az elnöki osztályba osztatott be, s ettől fogva jobb keze volt a miniszternek, ki a nagy készültségü s lankadatlan szorgalmu tisztviselőt a legfontosabb államügyek előkészítésével s referálásával bizta meg. B. szakértelme hozta létre legnagyobb részben mindama törvényeket, melyek a honvédelmi minisztériumból húsz év alatt kikerültek. A népfelkelésről szóló törvény, s annak nagy tanulmányra való indokolása B. egyik legfontosabb alkotása. Ugyanő volt az, aki a honvédelmi minisztérium számára egy, két kötetből álló Szolgálati szabályzatot dolgozott ki, mely, mint ez irányban úttörő munka, általános elismerést szerzett számára, s ma is követendő szabályként van a minisztériumban elfogadva. 1890-ben újabb s nagy fontosságú történeti munkával lepte meg a honvédség ügyei iránt érdeklődő közönséget, közrebocsátván két vaskos kötetben *A honvédelmi minisztérium működése az 1877—1889. években* cimü forrás-munkáját, mely hivatalos adatok alapján a m. kir. honvédség fejlődési történetét ismerteti. B. a Ferenc-József-rend, a vaskorona-rend és a bolgár Szent-Sándor-rend tulajdonosa.

3. *B. Tamás* 1898 máj. 13. megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét.

Bírói hatáskör és illetékesség (III. köt.). A büntető perrendtartásban a hatáskör megállapítására a törvényben meghatározott, vagy előreláthatólag kiszabandó büntetés mérve, a cselekmény elkövetésének módja (p. nyomtatvány), a terhelt személy viszonyai (p. katonai személy) irányadók. A büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-c. értelmében a biróság a hatáskört hivatalból vizsgálja és állapitja meg. Ügyek összefüggése esetén a további egyesített eljárásra az a birság hivatott, melynek a hatásköre a legnagyobb, ha azonban a hatáskörét megállapító ügyben az eljárást a főtárgyalás előtt megszünteti, a kisebb hatáskörü biróság elé tartozó ügyet köteles ennek átengedni.

Az elsőfoku birságok hatásköre az 1897. évi XXXIV. t.-c. szerint a következőképen oszlik meg: 1. az *esküdtszék* hatásköre általában csak oly büntettekre terjed ki, melyekre a büntetőtörvény halál-, életfogytig tartó fegyházbüntetést, öt évnél hosszabb fegyházat vagy államfogházat szab ki. Az esküdtbiróság elé tartoznak továbbá a nyomtatvány által elkövetett bünc selekmények (büntett, vétség és kihágás), a rágalmazás és becsületsértés azonban csak akkor, ha az a törvény által alkotott testületek, hatóságok vagy azok küldöttségei, tagjai, közhivatalnokok, nyilvános számadásra kötelezett vállalat igazgatója s tisztviselője, vagy közmegbizatásban eljáró egyén ellen és pedig az utóbbinak hivatalos tetteire vonatkozólag volt elkövetve.

A törvényszék hatásköréhez tartozik minden büntett, mely az esküdtbiróság, minden vétség, mely a járásbiróság hatáskörébez utalva nincs. Táblai székhelyen lévő törvényszék hatáskörébe tartozik minden u. n. politikai és pénzhamisitási büntett és vétség. A járásbiróság hatáskörébe vétségek és kihágások tartoznak és pedig általában véve azon vétségek, melyek büntetése egy évi fogházat meg nem halad. A járásbirósághoz utalt kihágások legnagyobb része a kbtk. (1879. XL.)-ből van véve. A kihágások egy része a közigazgatási hatóságok hatásköréhez tartozik. Ezekre nézve vármegyékben a szolgabiró, városokban a kapitány, Budapesten részben a kerületi kapitány, részben az előljáró biráskodik elsőfokban.

Ugyancsak hivatalból vizsgálandó a büntető biróság illetékessége, vagyis az, hogy valamely meghatározott büntető ügyben több azonos hatáskörü biróság közül melyik lesz hivatva eljárni. Azokat az okokat, melyek valamely biróság illetékességét megállapitják, illetékességi okoknak nevezzük. Ezek a büntető perrendtartás szerint a következők: 1. A büntetendő cselekmény *elkövetésének* helye. Ha a terhelt a cselekményt több biróság területén követte el, akkor az lesz illetékes, amelyik a másikat megelőzte, azaz korábban intézkedett vagy hozott határozatot. Ugyanez áll, ha az elkövetés helye bizonytalan. 2. Megelőzés teszi illetékessé *a lakó- vagy tartózkodási hely* birságát. Nem a törvényes, hanem a tényleges lakóhely a döntő, még pedig abban az időpontban, melyben a megelőzést megállapító bírói intézkedés történt. A vádirat benyujtása előtt az ügy az elkövetési hely birságához átteendő, ha az ügyész indítványozza, áttehető, ha a magánvádló vagy terhelt kéri. 3. Az *összefüggés,* mely akkor áll elő, ha több egyén ellen egy, v. egy egyén ellen több cselekmény miatt ugyanaz a biróság jár el.

Az előbbit tárgyi, az utóbbit alanyi összefüggésnek nevezzük. Tárgyi összefüggés esetén a tettes bírósága jár el a részesek, orgazdák v. bűnpártolók ellen is. Ha azonban az utóbb nevezettek cselekménye oly súlyos, hogy a tettes bíróságának hatásköre reá ki nem terjed, akkor a tettes ellen is a részes cselekményére hatáskörrel biró bíróság fog eljárni. Alanyi összefüggés esetén az a bíróság illetékes, melynek hatáskörét egyik cselekmény sem haladja túl. Ha ilyen több van, az, amelyik a legsúlyosabb cselekményre illetékes; kétség esetén az, mely a többit megelőzte. Ha az egyik cselekmény esküdtbíróság elé tartozik, ez lesz illetékes a többire is, kivéve, ha az esküdtbíróság hatáskörét a nyomtatvány általi elkövetés állapítja meg. Más ügygyel nem egyesíthető az, melyben az elsőbíróság már itélt vagy amelyet végzésileg megszüntetett. Az egyesítés hivatalból v. a felek kérelmére célszerűségből az elsőbirósági eljárás alatt bármikor megszüntethető. 4. *Viszonvád* kölcsönös becsületsértés, rágalmazás v. testi sértési ügyben az itélet vagy megszüntető végzés hozataláig az egyik vádra illetékes bíróságot a másik vádra is illetékessé teszi s a bíróság ez ügyeket egyesítheti, ha azonban a becsületsértés nyomban viszonzott, egyesítenie kell. 5. *Rendkivüli* illetékesség: *a)* Külföldön elkövetett bűncselekményre nézve a lakó- v. tartózkodóhely, ennek hiányában elfogatás helye. Külföldön v. sik tengeren, de magyar hajón elkövetett cselekményre az indulási v. érkezési magyar kikötő bírósága a megelőzés szerint. *b)* Külföldről kiadott egyénre illetékes bíróságot, ha a rendes illetékesség a főtárgyalásig nem válik kétségtelenné, a kir. kuria jelöli ki. *c)* Külföldről kikért egyén ellen lakó- vagy tartózkodóhely, ennek hiányában a kézrekerülés helyének bírósága jár el.

Illetékességi és hatásköri összeütközés esetén a törvényszék, kir. tábla, kir. kuria határoz az ügyész, főügyész, koronaügyész meghallgatása után, aszerint, hogy az összeütköző bíróságokat melyiknek területe öleli fel. Az összeütközés lehet pozitiv, ha több bíróság mondja az ügyet hatáskörébe v. illetékességébe tartozónak, negativ, ha több bíróság egyformán elutasítja magától. Összeütközés esetén a törvényszék, tábla v. kuria döntéséig csak a legsürgősebb birói cselekményeket lehet teljesíteni. Bíróságok és közigazgatási hatóságok v. közigazgatási bíróság közti összeütközést a minisztertanács dönt el, bel- és külföldi bíróságok közti összeütközést az igazságügyminiszter egyenlít ki. VÁMBÉRY.

Birói letétpénztár, l. *Állampénztár.*

Birói mellőzés és kizárás (III. k.). A büntető perrendtartásról szóló 1896. XXXIII. t.-c. értelmében büntető ügy elintézéséből az elfogulatlanság megóvása végett hivatalból ki van zárva a biró v. jegyzőkönyvvezető, ha ő maga a feljelentő v. sértett, utóbbinak, a terheltnek, vádlónak v. ezek jogi képviselőjének hozzátartozója, továbbá, ha mint ügyész, védő, magánvádló, sértett képviselője vagy rendőri közeg közreműködött, mint tanu vagy szakértő szerepelt a kérdéses ügyben. A vádhatározat hozataláből és tárgyalásából ki van zárva az a biró vagy jegyző, aki ugyanazon ügyben nyomozó vagy vizsgálati cselekményt teljesített, a főtárgyalásból az, aki a vádtanácsban az ügyet előadta, a felsőfoku elintézéséből, aki alsóbb fokon ugyanazon perben vizsgáló, vádtanácsi vagy itélőbiró volt. A kizáró okot a biró vagy jegyző hivatalból hozza a bíróság vezetőjének tudomására. Mellőzhető a vádló, terhelt v. magánfél kérelmére az a biró vagy jegyző, aki ellen kizáró ok forog fenn vagy akinek elfogulatlansága ellen alapos okot hoznak fel a főtárgyalás vagy felsőbirósági tárgyalás megkezdéseig, ez után: csak kizáró ok miatt. A mellőzést maga a biró is kérheti, ha elfogulatlansága iránt aggálya van. Nem szolgálhat okul a mellőzésre a bíróság elleni becsületsértés vagy rágalmazás, bűnvádi vagy fegyelmi feljelentés, sem az a körülmény, hogy a biróra, mint tanura hivatkoztak, ha ez kihallgatásakor kijelenti, hogy az ügyről kizáró okul nem szolgáló hivatalos eljárása közben nyert tudomást. A mellőzés járásbiróság birájára és hivatalnokára nézve a törvényszéknél, egyébként pedig rendszerint annál a bíróságnál kérendő, melynél a kifogásolt biró vagy jegyzőkönyvvezető működik. A határozatot a törvényszék, kir. tábla, kir. kuria vagy a kuriának teljes ülése hozza, a szerint, amint a mellőzés iránti kérelem járásbiró és törvényszéki biró, törvényszéki elnök vagy tanács, a kir. tábla elnöke vagy tanácsa, a kir. kuria elnöke vagy tanácsa ellen irányul. Perorvoslatnak csak az elutasító kérelem ellen, még pedig az itélet elleni jogorvoslatban van helye. VÁMBÉRY.

Birói páholy, emelvényes, három oldalról zárt, fedett hely a versenypályákon a célkarikával szemben, ahonnan a versenybiró nyugodtan szemlélheti a verseny egész lefolyását és végül pontosan, minden külső behatástól menten, megalkothatja itéletét, hogy a versenyzők minő sorrendben haladtak át a célvonalon.

Birói szemle (III. k.). A büntető perrendtartás szerint a bűnvádi ügyre nézve fontos ténykörülmények megállapítására vagy felderítésére személyes megfigyelés szükséges: birói szemlét kell tartani. Amennyiben a szemlével megállapítandó tények felismeréséhez és megitéléséhez külön szakértelem szükséges: szakértők alkalmazandók. A különös szakértelemre nagyon tág körben lehet szükség, mert a büntetendő cselekmény sok oly tényt hoz felszinre, amelynek megitéléséhez a biró személyes megfigyelése nem elegendő. A B.-t rendszerint csak biró rendelheti el és foganatosíthat. Igy különösen jogosítva van erre az előkészítő eljárásban a vizsgálóbiró és járásbiró, a per későbbi szakában a kiküldött biró, sőt maga az itélő bíróság is; halaszthatatlan szükség esetében a rendőri hatóság is teljesítheti a szemlét. A szemle alkalmával, melynél két tanunak kell jelen lennie, a létező állapot hiven megállapítandó. A szemléről felvett jegyzőkönyvet oly határozottan és kimerítően kell szerkeszteni, hogy benne a megszemlélt tárgyak és a talált nyomok és jelenségek, lehetőleg méretek szerint, tüzetesen megjelölve legyenek. E célból a szükséges vázlatok, rajzok vagy fényképek készítendők és a jegyzőkönyvhöz csatolandók. L. még *Szakértők* (XV. k.). VÁMBÉRY.

Birói tévedés, l. *Halálbüntetés* (VIII. k., 567. o.).

Bíróküldés (III. k.). A birói függetlenségnek és az itélkezés pártatlanságának egyik biztosítéka, hogy senki illetékes birájától elvonható ne legyen. Midőn tehát kivételesen előáll annak szüksége, hogy az illetékes bíróság helyett más, egyenlő hatáskörü bíróság járjon el, ugy ennek feltételei és módozata olykép határozandók meg, hogy az egyéni szabadság a lehető legcsekélyebb sérelmet szenvedje. A büntető perrendtartás a B. jogát a kir. kuriára bizza, amely azt a felek bármelyikének indítványa alapján vagy az illetékes bíróság előterjesztésére, a koronaügyész meghallgatása után gyakorolja: 1. ha az illetékes bíróság kizárás okából nem járhat el (l. *Birói mellőzés és kizárás*); 2. ha az illetékes bíróságtól vagy az emellett közreműködésre hivatott esküdtektől részrehajlatlan eljárás és határozat nem várható; 3. végül más bíróságot küldhet ki a kir. kuria a koronaügyész indítványa alapján akkor is, ha ezt a közbéke vagy a közbiztonság érdekében szükségesnek látja. VÁMBÉRY.

Bírósági szervezet (III. k.). A büntető perrendtartás szempontjából a rendes állami bíróságok vagy az eljárás előkészítő szakában működnek közre vagy pedig szorosabb értelemben vett itélő bíróságok. Az előbbiekhez tartoznak: 1. a vizsgálóbiró (1891. XVII. t.-c. 36. §); 2. a vádtanács, melyet a büntető perrendtartást életbeléptető 1897. XXXIV. t.-c. szervezett. Az itélőbíróságoknak első folyamodásu és felebbviteli bíróságokra való felosztása a büntető perrendtartás életbeléptetésével jelentőségét veszti, amennyiben még a kir. járásbíróságoknak is felülvizsgálati hatásköre lesz a rendőri hatóságnak intézkedése ellen tett előterjesztésre nézve. Újítás az is, hogy a kir. itélő tábla elsőfoku bíróság gyanánt fog eljárni abban az esetben, ha valaki a felebbviteli főtárgyalás alatt a tárgyalási teremben büntetendő cselekményt követ el s emiatt a közvádló vádat emel. Igy tehát a kir. járásbíróságok, törvényszékek és itélőtáblák részben első, részben másodfoku bíróságok lesznek és csak a kir. kuria marad kizárólag felsőfoku bíróság. Büntető itélő bíróságaink ezek szerint a következők: 1. a kir. járásbíróságok és 2. a kir. törvényszékek (1871. XXXI. t.-c. 1. §); 3. a 11 kir. itélőtábla (1890. XXV. t.-c. 1. §); 4. a kir. kuria (1881. LIX. t.-c. 2. §); ezen felül a székesfővárosban 5. a budapesti kir. büntető járásbíróság (1895. évi 11963. IM. sz. rendelet); 6. a budapesti kir. büntető törvényszék (1895. XLIV. törvénycikk) és 7. az esküdtbíróságok (1897. XXXIII. törvénycikk), melyek az üllésszakok tartamára alakulnak meg a kir. törvényszékeknél. A birói és ügyészi szervezetet a büntető perrendtartás életbeléptetésétől függetlenül az 1891. XVII. törvénycikk módosította. VÁMBÉRY.

Birr, város, l. *Parsonstown* (XIII. k.).

Birrus (lat.) ókori köpönyeg, mely csuklyával volt ellátva és durvaszőrü, nehéz szövetekből készült. Egyes helyeken (Laodicea Canusium) különösen keresett B.-okat csináltak, melyeknek ára egészen 8000 denárig (146 korona) emelkedett. L. M.

Birs Nimrud, l. *Borsippa* (III. k.).

Birsy *József,* 1848—49-iki zászlóaljparancsnok, szül. Eszterházán (Sopron) 1816 szept. 16., megh. 1888. Iskoláit Léván végezte. Katona 1833. lett, belépvén a Bakonyi nevét viselő 33. sz. gyalogezredbe mint hadapród. Kezdetben Milanóban állomásozott; már mint hadnagy jött vissza hazájába, elsőben Komáromba, azután Pestre s itt találták az 1848 márc. napok. Tulajdonképeni működését a szabadságharcban a szerbek elleni hadjáratban kezdte meg. Októberben századosi ranggal Görgey mellé jutott mint hadsegéd, ki őt a branyiszkói csata után őrnagygyá léptette elő. 1849 márc. a Vasa-ezred I. zászlóaljának lőn parancsnoka, s mint ilyen a 7-ik hadtest minden csatájában kitünő részt vett. A jul. 2-iki (1849) komáromi csatában lova alóla kilövetvén, ő is megsérült, felgyógyulása után azonban újra átvette csapatának vezényletét s megtartotta egész a világosi katasztrófáig. Az aradi törvényszék által halálra, kegyelem útján 16 évi várfogságra itéltetett, melyből 7 évet Aradon ki is töltött. Szabadulása után Arad városánál volt hivatalnok. 1867. pedig m. kir. honvédőrnagygyá neveztetett ki a 8. honvédzászlóaljhoz Békés-Gyulára s mint alezredes lépett nyugalomba.

Birt *Tivadar,* német filologus, szül. Wandsbekben 1852 márc. 22-én. Egyetemi tanulmányait 1872-től Lipcsében és Bonnban végezte. 1876. doktori címet nyert. 1878. magántanár a marburgi egyetemen, ahol 1882. a klasszikus filologia és a szónoklástan rendkivüli, 1886. rendes tanárának nevezték ki. 1881. kéziratok gyüjtése végett, 1894—95. pedig archeologiai tanulmányok céljából beutazta Olaszországot. Fő művei: Das antike Buchwesen in seinem Verhältnis zur Litteratur (Berlin 1882); Zwei politische Satiren des alten Rom (Marburg 1888); Claudianus első kritikai kiadása (Berlin 1892); De amorum in arte antiqua simulacris (Marburg 1892); De Xenophontis Commentariorum Socraticorum compositione (u. o. 1893); Unterhaltungen in Rom. Fünf Gespräche deutscher Reisenden (Berlin 1895); Sprach man *avrum* oder *aurum?* (Majna m. Frankfurt 1897). Részben *Beatus Rhenanus* álnéven megjelent szépirodalmi művei: Philipp der Grossmüthige, Prologscene (Marburg 1886); Attarachus und Valeria (u. o. 1887); Meister Martin und seine Gesellen (verses játék, u. o. 1894); König Agis (tragédia, u. o. 1895); Das Idyll von Capri (u. o. 1898).

Birtokállási lap, l. *Birtoklap* (III. k.).

Bisanthe, l. *Rodostó* (XIV. k.).

Bisar, khinai súlymérték, 307 g.

Bischheim, unterelsassi község, (1895) 6722 lak.

Bischweiler, unterelsassi város, (1895) 7304 lak.

Bisentina, l. *Bolsena* (III. k.).

Bishop *Izabella,* l. *Bird.*

Bismarck *Ottó Eduárd Lipót,* herceg. Elbocsáttatása (1890 márc. 20.) után jó sokáig érezte az udvarral szemben duzzogását és az új iránynyal való elégületlenségét. Nemcsak utódáról, Caprivi kancellárról és Bötticherről kockáztatott fulánkos megjegyzéseket, hanem a fiatal császárról is, minek folytán a viszony a hivatalos körök és Friedrichsruh között napról-napra feszültebb lett. Idővel azonban, különösen Hohenlohe kancellárrá való kinevezése óta, barátságo-

sabb húrokat pengetett és a hazafiak örömére, II. Vilmos császár sem mulasztott el semmit, hogy a régi barátságos viszony helyreálljon. Midőn B. 1893. Kissingenben súlyosan megbetegedett, az éppen a köszegi hadgyakorlatokon levő császár táviratilag fejezte ki neki jó kívánságait, 1894 jan. pedig, katonai szolgálatának 25. évfordulója alkalmával, magához hivta meg az öreg kancellárt Berlinbe, a császári palotába s egyúttal a 7. sz. vasas lovasezred tulajdonosává nevezte ki. Midőn a birodalmi gyülés klerikális, haladópárti és szociálista elemekből összetoborzott többsége abban állapodott meg, hogy B.-nak 80. születésnapját (1895 ápr. 1.) nem üli meg s a berlini városi képviselők ezt a példát követték, a császár megbotránkozott magatartásuk fölött s márc. 26. látogatást tett Friedrichsruhban, ahová a hadseregnek tisztelgő díszkövetségeit is magával vitte. Maga a nemzet zöme leirhatatlan lelkesedéssel és hálával ünnepelte meg e napot és még távoli földrészekből is halomszámra érkeztek a ritkabecsü ajándékok. Midőn B. 1896. a Hamburger Nachrichtenban az Oroszországgal kötött titkos szövetségről levonta a leplet, mely szövetséget annak idején Ausztria-Magyarország tudta nélkül, sőt Ausztria ellen kötött volt: e diplomáciai indiszkrécióval kinos meglepetést okozott Bécsben, de még inkább Berlinben, amit az ifju császár azzal torolt meg, hogy I. Vilmos szobrának leleplezésére nem hivta meg az öreg Reichs-Kanzlert. 1894 nov. 27. nagy csapás érte B.-ot, neje, Johanna hercegnő Varzinban elhunyt. Ettől az időtől kezdve őt magát is súlyos kórság gyötörte. Az aggkor s a köszvény ekkor már annyira erőt vettek rajta, hogy csak a leggondosabb ápolás volt képes fájdalmait enyhíteni s az életerőt benne fentartani. Szellemi erejét azonban mindvégig megtartotta. 1898 jul. 30. éjjel 11 órakor hirtelen beállott tüdőgyuladás szenvedéseitől megváltotta. A császár benső részvét hangján tolmácsolta fájdalmát és a császárné kíséretében megjelent Friedrichsruhban, ahol az elhunyt nagy férfiut végrendeletéhez hűen, egyszerü szertartással aug. 2. ideiglenes helyen nyugalomra helyezték, 1899 ápr. havában pedig a friedrichsruhi kertben emelt, román stilü sírkápolnában tetemét és nejének hamvait véglegesen elhelyezték. Kétségtelen, hogy B.-kal az újkor legnagyobb államférfiainak egyike szállott sírba. Ebbeli, első sorban a német egység megteremtése körül szerzett érdemeit még azok is készségesen elismerik, akik egyéni hibáival szemben nem hajlandók szemet hunyni. Emlékiratai, melyeket évek óta Chrysander titkárának tollba mondott, csak halála után jelentek meg: Gedanken und Erinnerungen cim alatt (Stuttgart, 2 köt.).

Szobrai. A történelem nem ismer rá példát, hogy valamelyik halandónak még életében annyi emléket állítottak volna, mint B.-nak. B.-szobrok emelkednek Lipcsében (Siemeringtől), Görlitzben (Pfuhltól), Kissingenben (Manger), Kölnben (Schaper), Freibergben (Albermann Wolftól), Dürenben (Uphues), Krefeldben (Eberlein), Bernburgban, Altonában, Kaiserslauternban, a regényes Rudelsburgon (az ifju diák B. szobra, Pfretzschnertől); Forst-, Bochum-, Grossenhain- és Rheydtban, Lipcsében (Lehnerttől), a Grunewaldban, Berlin mellett hazánkfiától, Kleintól; továbbá Heidelbergában, Kreuznach és Kielben (Magnussen), Berlinben (Begas), Drezdában, Elberfeldben (Brunow), Magdeburgban (Echtermeyer), Düsseldorfban, München-Gladbachban (Schaper). *B.-obeliszkek és B.-tornyok* is hirdetik több helyütt emlékét (igy Charlottenbrunnban, a Feldberg magaslatán (Fekete erdő), a Harzburgon, Jenában, Göttingában, a starnbergi tó partján és a glatzi Schneeberg csúcsán) I. Vilmos császár emlékszobrain és az 1870—71-iki harcok emlékére alkotott szobormüveken is láthatók hatalmas alakja avagy vonásai. Arcképei közül a Lenbach és Werner A. ecsetétől származók a legjobbak. Végül említendő, hogy B. a torzképrajzolóknak is juttatott évtizedeken át bő anyagot. V. ö. *Bulz,* Verzeichnis einer B.-Porträts- und Bildersammlung (Chemnitz 1896); *Grand Carteret,* B. en carricatures (Páris 1890); B.-Album des Kladderadatsch, 300 rajz Scholz Vilmostól (26. kiad. Berlin 1895).

Irodalom. Sybel N., Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I., 1—7. köt. 1889—94; a Kohl és Poschinger-féle gyüjteményes munkák, Fürst B.-s Reden; Poschinger, Fürst B. u die Parlamentarier, 3 köt., Boroszló 1894—96; u. a., F. B. u. der Bundesrat, 3 köt. eddig; B.-s Briefe an den General Leop. von Gerlach, kiadja Kohl, Berlin 1896; Kohl, Fürst B.-Gedenkbuch, 2. kiad. 1890; u. a., Fürst B. Regesten zu einer wissenschaftlichen Biographie, 2 köt., 1891—92; Lowe, B., angolból ford. Witte, 1894; Blum Hanns, F. B. u. seine Zeit, díszmű, 1894—95, 8 (fél-) köt.; Kohl, B.-Jahrbuch, 1894 s köv.; Allers, F. B. in Friedrichsruh, 70 rajzzal, 5. kiad. 1892; Allers és Krämer, Unser B., képes, 1896; Strecker, Das B.-Museum in Bild u. Wort, 1896 s köv.; B.-Litteratur. Bibliogr. Zusammenstellung von P. Schulze u. O. Koller. Lipcse 1895; Schmidt G., Schönhausen u die Familie von B., 1896; Penzler, Fürst B. nach seiner Entlassung, Lipcse 1897, 5 köt.; Poschinger, B.-Portefeuille, I—III. 1897—98; u. a., Neue Tischgespräche u. Interviews, II. köt., 1899; Heyk, B., 1898, képes díszmű; Kohl, Wegweiser durch B.-s Gedanken und Erinnerungen, Lipcse 1899; Busch Móric, B. egykori bizalmas tollnoka, ki már az Unser Reichskanzler c. müben is indiszkrét dolgokat árult el, B. halála után nyomban, jul. 31. B. elbocsátásáért beadott folyamodványát tette közzé egy berlini lapban, ami kinos meglepetést idézett elő. 1898. Berlinben a B. u. seine Zeit c. munkát adta ki, majd pedig Londonban B.-nak 3 kötetnyi monográfiáját adta ki, teli fontos oklevelek másolatával, érdekes reminiszcenciákkal, egyúttal azonban kifakadásokkal. — B. és a hazánk közötti viszonyról és érintkezésekről a hirlapok 1898 jul. 31. és aug. számaikban közöltek adatokat. Legbensőbb volt e viszony Andrássy Gyula gróf külügyminisztersége éveiben. Később bennünket sem kímélt a gyakran rosszkedvű exkancellár, de azt a sarktételt, hogy t. i. Magyarországban a magyarok vannak a hatalomra rendelve (prädestiniert), azt haláláig emlegette. V. ö. Ein Tag in Friedrichsruh, Neue Freie Presse, 1899 ápr. 5.; Schweninger, B. orvosa, Dem Andenken B.-s, Lipcse 1899; Dove Alfréd, B.-s Bedeutung, Freiburg 1899. M. L.

Bismarck-Bohlen *Frigyes Sándor* gróf, porosz tábornok, megh. Karlsburgban 1894 máj. 9.

Bismarckburg, állomás német Ny.-Afrika Togo gyarmatában az É. sz. 8° 11′ és a K. h. 0° 35′ alatt, melyet 1883. Wolf és Kling alapitottak. 1894. *Kele-Kratji*-ba helyeztetett át; kereskedelmi szempontból igen jelentékeny, mert az Adeliföldről jövő utaknak csomópontja. Égalja aránylag egészséges.

Bismarck-Schönhausen 1. *Herbert Miklós* grófot 1893. beválasztották a német birodalmi gyülésbe, hol egyik párthoz sem csatlakozott ugyan, de legtöbbnyire a német konzervativekkel tartott s az orosz kereskedelmi szerződés ellen szavazott.

2. *B. Vilmos Albrecht Ottó* grófot 1895 márc. keleti Poroszország főelnökévé nevezték ki.

Bismarck-szigetcsoport (azelőtt *Új-Britannia*), német protektorátus alatt álló szigetcsoport Melanéziában, Új-Guineától ÉK-re, a D. sz. 0° 40′ — 6° 30′ és a párisi K. h. 140° 36′ — 150° 42′ között, 52,200 km² területtel és 188,000 lak. A nagyobb szigetek és szigetcsoportok, amelyekhez számos apró korállsziget csatlakozik, a következők:

1. *Új-Pomeránia* (Új-Britannia), 440 km. hosszu és legfölebb 150 km. széles. ÉK-i kinyuló félszigete a Gazella-félsziget. Partjai alacsonyak és erdősek. Belsejében kialudt és működő, 6—700 m. magas vulkánok emelkednek. Működő vulkánok a Gazella-félszigeten a Vater és Sohn; ilyenek vannak a Gloucester-fok közelében is. K-i partjait több kis öböl teszi szakadozottá; ezek egy része jó kikötőül is szolgál; ilyen a Blancha-öböl, amelyben Matupi szigetén vannak a német új-guineai kereskedelmi társaság fő telepei, az európaiak főszállásai. Új-Pomerániához tartoznak Amakata, Neu-Lauenburg (Duke of York) kisebb szigetek. Mindezek tropusi éghajlatuak, buja növényzetűek; rajtuk a fő termék a kókuszdió-pálma. — 2. *A francia szigetek*, lakott és termékeny kis szigetek, amelyek közt a Villaumez a legnagyobb. — 3. *Új-Mecklenburg* (Új-Irország vagy Tombara), amelyet Új-Pomerániától a Szent-György-csatorna választ el; 330 km. hosszu; D-i részében 2000 m.-ig emelkedő hegyek borítják, amelyek É. felé alacsonyabbakká lesznek. A Szt.-György-fok körül jó kikötőhelyek találhatók. Európai telepek rajta nincsenek. Belseje ismeretlen. 1879—82. franciák kisérlették meg a gyarmatosítást, de a terméketlenség miatt el kellett a szigetet hagyniok. — 4. *Új-Hannovera*, amelyet az előbbitől a Byron-szoros választ el; hossza mintegy 70 km.; csaknem teljesen ismeretlen; partjai erdősek és a sziget termékeny voltára engednek következtetni. — 5. *Hiberniai szigetek*, amelyek mind kicsinyek és részben alacsony korallképződmények. — 6. *Az Admiralitás-szigetek*, amelyek közt a legnagyobb a Taui, mintegy 90 km. hosszu, de igen keskeny sziget. Az egész szigetcsoport éghajlata olyan mint Új-Guineáé; legegészségtelenebb hónap az április, amidőn a musszon-csere megy végbe. Növényzete buja és ugy miként állatvilága, az Új-Guinea és a Molukki-szigetek flórájához és faunájához hasonlit. A lakosok melanéziaik; vadak és harciasak, de nem nélkülöznek bizonyos kézi ügyességet, amit kunyhóik és halász-szerszámaik készitésében mutatnak ki. A földet sok helyen gondosan mivelik; azonkivül ügyes halászok. Európai telepek Miokóban Neu-Lauenburg szigetén és Matupin vannak; ez a német kereskedők és ültetvényesek legnagyobb telepe. A szigetek fő kiviteli cikke a kopra.

A B. földfedezőiül Le Maire és Schoutent tartják, akik 1616. látták a szigetcsoportot és azt Új-Guinea függelékének tartották. Utánuk Dampier (1700), Carteret (1767), Bougainville, Hunter, d'Entrecasteaux és Dumont d'Urville állapitották meg körrajzukat. A kath. hittérítők e század első felében megkisérlették rajtuk a megtelepedést, de eredménytelenül. A szigetcsoport belsejében Powell, Romilly, Brown, Parkinson és mások tettek fölfedezéseket.

Irodalom. Die naturwissenschaftlichen Resultate d. Expedition S. M. S. Gazelle. Reisen in Neu-Britannien stb., Zeitschrift d. geogr. Ges. in Berlin 1876, XI.; Brown, Notes on the Duke of York Group stb., Journal of Roy. Geogr. Soc. 1877; u. a. A journey along the coast of New-Ireland stb., Proc. of Roy. Geogr. Soc. 1881; Powell, Observations on New-Britain stb., u. o. 1881, 84—97. old.; u. a. Wandering in a wild country, London 1883; Hager, Kaiser Wilhelms-Land und d. Bismarck-Archipel, térképpel, Lipcse 1886; Nachrichten für und über Kaiser Wilhelms-Land und dem Bismarck-Archipel, Berlin 1885 óta; Romilly, The Western Pacific and New-Guinea stb., London 1886; Parkinson, Im Bismarck-Archipel, Lipcse 1887. —ZIK.

Bistorta (növ.), l. *Kigyógyökér* (X. k.).

Bistricia, Magyarország középkori földrajzában latinul a. m. Beszterce.

Bisurgis, a Weser folyó latin neve.

Biszkra, l. *Biszkara* (III. k.).

Biszutum, l. *Behisztun* (II. k.).

Bithe *Mihály*, 1653—38. kassai ötvösmester. A polgárjogot 1653 márc. 6. nyerte el, a céhbe u. a. év okt. 28. vették fel. 1666., 1668., 1681—83. második céhmester volt, 1657., 1659. és 1665. pedig a város 2-ik negyedében tizedes. Munkáját a gönci ev. ref. templomban őrzik azon köralaku ezüsttányérban, melyet a mester 1681. állított elő Tunyogi Sámuel megrendelésére, amint ezt a peremen látható felirás bizonyítja. B.-nek mesterjegyét egy *B* és *M* betükből összetett monogramm képezte. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a magy. tud. akad. kiad.). MIHALIK.

Bitterfeld, német város, (1895) 10,636 lak.

Bitterlich *Ede*, osztrák festő, szül. Stupnickában (Galicia) 1834., megh. Bécsben 1872 máj. 20. 1855. Velencébe ment, hogy az ottani templomok és muzeumok képeit az Osztrák Lloyd képes munkája számára lemásolja. Visszatérése után Rahl műtermébe lépett és vele együtt dolgozott a bécsi operaház fali képein. Főbb művei: A pompejii képek az Ypsilanti-palotában; Lipót főherceg hörnsteini kastélyának képei; A három grácia stb.

Bittó, 1. *Béla* (sárosfalvi), kémikus, szül. Mosonyban 1865 okt. 12. Középiskolai tanulmányait a magyar-óvári s győri gimnáziumokban végezte; egyetemi tanulmányait pedig a bécsi tud. egyetemen, ahol Lieben tanár és Stephan udvari tanácsos laboratoriumaiban főleg a kémiával és fizikával foglalkozott és u. o. bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. 1889. a budapesti vegykisérleti állomásnál mint gyakornok alkalmaztatott, s u. o. később mint segédvegyész és vegyész is működött. 1894. a budapesti kir. József müegyetemen magántanári képesitést nyert a zsirnemü vegyületek és cukrok tanából. 1896. az újonnan szervezett szabadalmi hivatalhoz neveztetett ki szabadalmi biróvá. Az 1896. XLVI. t.-c. végrehajtása tárgyában kiküldött állandó felülbiráló tanács tagja. Kutatásai leginkább a szerves és fiziologiai kémia körébe tartoznak, foglalkozott ezenkivül még agrikultur-kémiai kérdésekkel is. Dolgozatai a m. tud. akadémia III. osztályának folyóiratában, a Mat. és Természettudományi Értesitőben, a M. Chemiai Folyóiratban s kis részben külföldi folyóiratokban jelentek meg.

2. *B. István* volt miniszterelnököt 1899 aug. 7. élethossziglan a főrendiház tagjává nevezték ki.

Bizerta (III. k.). Mióta a belső sóstóhoz, a Garrat-el-Tindséhez vezető csatorna elkészült, mint tengeri kikötő jelentőségét visszanyerte. A kikötőbe vezető utat két molo (1022, ill. 950 m. hosszu) védi. A mesterséges csatorna Le Goulet nevü természetes csatornába és ez a belső sóstóba vezet, amely óriási biztos kikötőül szolgál. 1893. már 501 hajó érkezett ide 92,222 t. tartalommal. Marseilleből hetenként 3-szor jó a hajó B.-ba. A franciák a kikötőt várakkal meg akarják erősíteni, hogy Anglia befolyását a Földközitengerben meggyöngítse. 1895. és 96. már francia hadi hajók is horgonyoztak benne.

Bizmutfény (ásv.), l. *Bizmutin* (III. k.) és *Eulitin* (VI. k.).

Bizmutfoncsor, ezüsthöz hasonló szine, fénye és csillogása miatt tükrök készítésére használják. A B.-t 2 r. bizmut, 2 r. ólom, 2 r. ón és 18 r. kéneső alkotja, melyet a foncsor olvadópontjáig hevített üveglapra öntenek és az üveglapot a foncsor megmerevedéséig lengetik. Anatomiai preparátumok készítésére használják a 70·5 C°-nál olvadó és 500 r. bizmutból, 310 r. ólomból, 175 r. ónból és 100 r. kénesőből álló ötvényt, ezt 100 C°-ig fölhevítik s a preparatumokba lövellik.

Bizonyítás (III. k. 343. old.). 1. A polgári perben a B.-i szabályokat teljesen átalakította a sommás eljárásról szóló 1893. XVIII. t.-c., melyek nagy részben a rendes eljárásban is alkalmazandók. A B.-nak vezérelve a bizonyítékok szabad mérlegelése, vagyis az, hogy a bíróság a bizonyítékok mérlegelésében törvényes B.-i szabályokhoz csak magában a törvényben kijelölt esetekben van kötve, egyébként pedig valamely tényállásnak valóságát vagy valótlanságát a tárgyalás és B. szorgos méltatása alapján itéli meg. Az okokat, melyek a bíróság meggyőződését előidézték, ugyszintén amelyek miatt a bíróság valamely B.-t elégtelennek tartott vagy mellőzött, az itéletben tüzetesen elő kell adni. A sommás eljárásról szóló említett törvény szerint bizonyítékok: 1. a köz- és magánokirat; 2. tanuk; 3. szakértők, 4. a félnek eskü alatti kihallgatása. A beismerés voltaképp nem bizonyíték, hanem a B.-t kizáró ok, amennyiben oly tényállításokat, melyeket az ellenfél a szóbeli tárgyaláson vagy a megkeresett biró előtt beismert, bizonyítani nem szükséges. A B.-t, amennyiben megkeresés szüksége fenn nem forog, a sommás perben a per bírósága a tárgyalás során veszi fel. — 2. A büntető perben a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve a büntető perrendtartás intézkedései folytán a legteljesebben érvényre jut. A büntető perrendtartás a tanuk, a birói szemle, a szakértők, az okiratok és a terhelt kihallgatását, mint bizonyító eszközöket részletesen szabályozza, ezzel azonban nem merít ki minden B.-i eszközt, mert bizonyíték lehet mindaz, ami a bíróban a bizonyosság meggyőződését kelti. A főtárgyaláson végbemenő B. általános szabálya, hogy a bíróság itéletét csak oly bizonyítékra alapíthatja, mely magán a főtárgyaláson merült fel, miáltal a tanuvallomási jegyzőkönyveknek eddig szokásban volt felolvasása korlátozva van.

A B. sorrendjére nézve a vád bizonyítékai megelőzik a védelem bizonyítékait. Meglepetések kizárása végett: megidézett s megjelent tanuk és szakértők csak akkor mellőzhetők, ha a felek beleegyeznek vagy a bíróság azokat feleslegeseknek tartja, ellenben új bizonyíték megszerzését a bíróság elrendelheti. Utóbbi áll a szemléről is, melyet a törvényszék vagy kiküldött tagja teljesít, melyre felek semmiség terhe alatt idézendők. A tanukat és szakértőket is rendszerint az elnök hallgatja ki, de felek és képviselőik is közvetlenül kérdezhetik. Az ügygyel össze nem függő, másnak becsületére sérelmes, a törvény által meg nem engedett bizonyításra vonatkozó kérdést az elnök betilthat, homályos kérdést megmagyaráztathat vagy világosan maga tehet fel. A törvény helyt ad a *keresztkérdezésnek* is (X. k.), hogy t. i. első sorban a felek hallgassák ki a tanut, de csak *a)* ha védő indítványozza s vádló nem ellenzi; *b)* ha védő nincs, felek kivánják s a bíróság tekintettel a vádlott intelligenciájára megengedi. A bíróság azonban megszüntetheti a felek általi kihallgatást, ha kérdező a kérdések feltevésére nem képes vagy elnöki figyelmeztetés után is tiltott kérdést tesz fel (német rendszer). Ha vádlott és tanu vagy több tanunak lényeges körülményre vonatkozó vallomása egymással ellenkezik: az elnök szembesit, ellenben a tanuk megesketését a törvényszék rendeli el. Az eskü tényleges kivétele, ha valamely fél kivánja, vagy hivatalból is, későbbre halasztható. A B. első általános szabályából következik, hogy a tanunak az előző eljárásban tett vallomásáról szóló jegyzőkönyv csak akkor olvasható fel: *a)* ha a tanu a tanuskodást a főtárgyaláson törvényes ok nélkül megtagadta, noha kényszerítő eszközöket használtak ellene; *b)* meghalt; *c)* beszámithatatlan állapotba jutott; *d)* holléte ki nem tudható; *e)* megjelenése nehézséggel vagy aránytalan költséggel járna. Ha az előző eljárásban ki nem hallgatott tanu vagy szakértő nem jelenik meg a főtárgyaláson, a bíróság kiküldött által hallgattathatja ki. Egyéb iratok és okmányok felolvasását is csak korlátolt mértékben engedi meg a büntető perrendtartás. VÁMBÉRY.

Bizottsági feljegyzések. A telekjegyzőkönyvi betétszerkesztési eljárásban fordulnak elő olyan körülmények, melyek sem a telekjegyzőkönyvekben, sem a kataszteri munkálatokban nincsenek meg, s a telekkönyvi betétszerkesztő bizottság mégis szükségesnek találja, hogy a készítendő betétben érvényre juttassa. Ezeket az érdekelt községben folytatott u. n. helyszini eljárásban állapítják meg, s rendszerint külön jegyzőkönyvet is vesznek fel róla, melynek tartalmát lehető rövidséggel a betéttervekbe is beirják. Ezek a betéttervekbe a helyszini eljárás alatt megállapított, a telekjegyzőkönyv tartalmával ellenkező, a földadókönyvi munkálatokból meg nem állapítható, a betétek tényleges szerkesztésekor azonban figyelembe veendő körülményeknek a betéttervekbe való bevezetései a B. Némely körülményről külön jegyzőkönyvet sem kell felvenni, bár a betétben érvényesíteni kell: az ilyen körülményt csak a betéttervbe foglalandó B.-kel állapítják meg, p. ha valaki több telekkönyvi jószágtestet egyesíteni kiván vagy valamely személy ugyanazon telekjegyzőkönyvbe több ízben is be van jegyezve s

ugyanazonossága kétes, ezekről csak bizottsági feljegyzést készítenek s a bizottsági feljegyzés alapján érvényesítik a betétekben. TÖRÖK.

Bizottsági jelentés, l. *Bizottság* (III. k.).

Bizserkór, a krónikus anyarozsmérgezésnek (ergotizmus) elavult és rossz magyar neve (a német kifejezésnek, *Kriebelkrankheit*, fordítása). Az ergotizmus gyakran jár a végtagokban mutatkozó körülírt v. általános bizsergéssel. L. *Anyarozs* (I. k.). K. GY.

Biztosítás (III. k.), az utóbbi években minden téren és minden ágazatában általánosan fejlődő széles kiterjedést nyert. Újabb intézetek alakultak és számos külföldi intézet telepedett le hazánkban. Különösen Angliából — ahol a B. már a mult században ismeretes volt és ahol a B. a legkülönfélébb veszteségek és csapások ellen van berendezve — importáltak hazánkba eddig ismeretlen különféle B.-i ágazatokat. Ilyenek a *nép-B., jelzálog-B., betöréses lopás elleni B., állat-B.* és *óvadék-B.* Legújabban pedig mérvadó komoly körökben a *váltóleszámítolási és hitel-B.* (l. o.) eszméjének megvalósításával foglalkoznak.

A B.-i üzletet nálunk is már, ugyancsak angol mintára, nemcsak részvénytársulatok vagy szövetkezetek kultiválják, hanem egyesek magánúton is foglalkoznak B. nyujtásával egészen üzletszerüen. Nevezetesen elvállalnak B.-okat vizvezetéki károk ellen, sorsjegyérték vesztesége, sőt molykárok ellen is. Noha több intézet alakult, amelyek nagy propagandával fogtak az üzletszerzéshez, a B.-i hajlam a népben nem fejlődik a társaságok alapításával és az idegen társaságok bejövetelével megfelelő arányban. Népünk, mely az iskolákban a B. hasznossága tekintetében nem nyer oly felvilágosító oktatást és magyarázatot, mint p. Németországban, nem érti meg kellőképen a B. fontosságát és üdvös voltát. E körülménynek tudandó be, hogy hazánkban átlag 40—45%, de egyes vidékeken 50—60%-a az ingatlanoknak és körülbelül 80%-a az ingóságoknak biztosítatlan.

Hazánkban az utóbbi években két biztosító társaság alakult. Az egyik kölcsönösségi alapon, a másik 1.000,000 frt részvénytőkével. Kölcsönösségi alapon alakult az 1894. Teleky Géza gróf elnöklete alatt a *Magyar országos kölcsönös biztosító szövetkezet* (l. o.). Részvénytőkével alakult Kossuth Ferenc elnöklete alatt a *Hazai általános biztosító részvénytársaság* (l. o.). A monárkia másik felében, Ausztriában alakult 1897. összesen 2 millió alaptőkével az *Elemi tüzkárbiztosító intézet*, a *Globus* életbiztosító társaság, az *Első osztrák betörés elleni biztosító intézet*, az *Universale* általános népbiztosító részvénytársaság, a *Providentia* általános biztosító intézet és legutóbb Budapesten az *Általános gyermek- és népbiztosító intézet mint szövetkezet*, továbbá a *Kölcsönös állatbiztosító szövetkezet*. Az új osztrák intézetek kivétel nélkül fiókokat nyitottak Budapesten. Azonkivül újabban képviseleteket szerveztek hazánkban a *Star, Standard, Rock* életbiztosító társaságok Angliából, a *Victoria* általános biztosító társaság, a *Kölnische* balesetbiztosító társaság, a *Hamburgi* életbiztosító társaság, a *Kosmos* betörés ellen biztosító társaság Németországból és a *Dordrecht* életbiztosító társaság Hollandiából.

Jégkárbiztosítás.

A jégkár-B., az ezen ágazattal foglalkozó biztosító társaságoknak az előfordult károk következtében éveken át oly nagy veszteséget okozott, hogy a díjak tetemes felemelése vált volna szükségessé. Nehogy azonban túlmagas díjak által a jégkár-B. igénybe vétele a földművesre nézve lehetetlenné tétessék, a biztosító társulatok nagyobb része egymással szövetkezett a jégkár-B.-i üzletben folytatandó egyöntetü kezelés és közös kárbecslés tárgyában s megalapították a *jégkárfelvételi irodát*. Ily módon elérték azt, hogy a kezelési és főleg a kárfelvételi költségek redukálásában kompenzációt találnak a majdnem elviselhetetlen alacsony díjtételekkel szemben.

Mint említettük, első sorban egy közös jégkárrendezési iroda nyittatott, mely a kárfelvételt megkönnyíti és olcsóbbá teszi az által, hogy ha p. valamely helységben 5—6 társulatnak van kára, az összes károkat egy kárbecslő rendezi, mig az iroda létesítése előtt mindegyik társulat a maga kárbecslőjét küldte ki. Az irodának célja továbbá az egyöntetü díjak statisztikai adatok alapján való meghatározása, felülvizsgálása és az összüzlet felosztása a részes társulatok között. Ezen intézkedés által a külföldi viszontbiztosítók, melyek mindinkább nagyobb s nagyobb követelésekkel léptek fel, igénybevétele feleslegessé vált. Az iroda működése igen üdvösnek bizonyult a gazdaközönségre nézve, mivel az 1898. évi jégkárok gyors felvételét lehetővé tette, ami majdnem kizárt lett volna, ha mindegyik társulat kárainak rendezésénél saját magára lett volna utalva. Az 1898. évi óriási jégkárok közel 10 millió korona veszteséget okoztak a biztosító társulatoknak, minek következménye lőn, hogy a díjak 1899. évre felemeltettek.

A *Magyar gazdák országos egyesülete* már előre sejtette, hogy a biztosító társulatok a díjakat tetemesen fel fogják emelni és arra törekedett, hogy a kormány támogatása mellett egy önálló jégkár-B.-i szövetkezetet alakítson. Felszólította az összes biztosító társulatokat, hogy a szövetkezet létesítéséhez 200,000 koronával járuljanak s fogadják el vissz-B.-képen a szövetkezet által elvállalt jégkár-B.-ok egy részét. A biztosító társulatok az 1898. évi óriási veszteség után eme kívánságot nem teljesítették. A jégkár-B.-t hazánkban nem veszik kellőképen igénybe és a gazdaközönség körében folyton oly törekvések kerülnek felszinre, melyek a kormány támogatása mellett a gazdák közötti jégkár-B.-i szövetkezet létesítésére céloznak s nincs kizárva, hogy a közel jövőben ilynemü terv kivitelre kerül.

Tüzbiztosítás.

A tüz-B. fejlődésével ismét szőnyegre került a kötelező tüz-B., valamint a tüz-B. államosításának kérdése. A magyar királyi kereskedelmi minisztérium jelenleg is foglalkozik e kérdésekkel és tervbe vette, hogy Ausztria mintájára a minisztériumban egy külön B.-i ügyosztály létesittessék. Mielőtt azonban ezen B.-i iroda kérdése

fölött döntenének, egy B.-i törvényt kell alkotni — más államokhoz hasonlóan — miután B.-i judikaturával ez idő szerint még nem rendelkezünk. Ezen törvény szerkesztésével jelenleg az igazságügyi minisztérium kodifikációnális bizottsága foglalkozik.

A tűz-B. önálló kezelésével egyes községekben, Pest, Bács és Torontál vármegyékben már most is kisérletet tesznek, eddig kevés sikerrel. Budapest székes fővárosa szintén törekedett a székes fővárosi B.-okra nézve egy önálló hatósági tűzbiztosító intézetet kölcsönösségi alapon létesíteni s e végből a képviselőtestületnek 1898 jan. 19. előterjesztést tett, mely a kölcsönösségi elvet nem fogadta el s a házi kezelést ajánlotta, melyet a többség el is fogadott. A kisebbség a belügyminiszterhez felebbezett, akinek döntése még nem történt meg. A legutóbbi tiz évi ciklus mezőgazdasági B.-oknál 74%, ingatlanok B.-ánál 58%, gyárak B.-ánál 52⅓% és ingóságok B.-ánál 39%-nyi kárarányt mutat fel, ami egyes ágazatoknál, tekintettel a jutalék és kezelési költségekre, nagy veszteséggel jár.

1899 szept. 5. a szegedi orsz. gazda-kongresszus Széchenyi Imre gróf javaslatára *tűz- és jégkárbiztosítás* ügyében a következő határozati pontokat fogadta el: 1. egy országos biztosító szövetkezet sürgős megalakulását elkerülhetetlenül szükségesnek tartja; 2. az e célra kiküldött végrehajtó bizottság előmunkálatait helyesli s azokat magáévá teszi; 3. e szövetkezethez való csatlakozás céljából nemcsak az ország gazdái és földbirtokosai, de iparosai, kereskedői s házbirtokosainak körében tágkörü mozgalmat indít.

Betöréses lopás elleni biztosítás.

A betöréses lopás elleni B. oly károsodásokért nyujt kártérítést, melyek a biztosítottat a kötvényben felsorolt tárgyaknak a büntetőtörvénykönyv 336. §-a szerinti betöréses lopás következtében történt rongálása vagy elvesztése folytán érhetik, t. i. ha a biztosított tárgyakat a biztosított belyiségekből betörés, bemászás vagy tartányok feltörése útján lopják el, vagy ha a lopás oly módon történik, hogy a kötvényben megnevezett helyiségek vagy azokhoz vezető bemenetek felnyitásához vagy ajtók és tartányok kinyitásához a rendes nyitó eszközöktől eltérő más eszközök használtatnak. Oly károk azonban, melyek háboru, zavargás, felkelés, tűz, robbanás folytán vagy a biztosított valamely lakója, alkalmazottja, vagy házához, vagy családjához tartozó személy által okoztatnak, vagy pedig a biztosított vétkes mulasztása és könnyelmüsége által keletkeznek, a B.-ból ki vannak zárva. A betöréses lopás elleni B.-nál nagyon fontos a B. megkötésének módja. A bevallást részletesen kell megtenni, t. i. külön a készpénz-összeget és külön-külön szám és mennyiség szerint kell felsorolni az értékpapirokat. A betöréses lopás elleni B. háromféle: 1. *lakás-B.*; 2. *ékszerüzlet B.-a*; 3. *üzletek és irodák B.-a.* A kármegállapítás a biztosított üzleti könyvei alapján történik. Lakáskároknál esetleg tanuvallomások szerint és az eredeti beszerzési számlák alapján. A kármegállapítás azonban mindenkor csak a rendőri vizsgálat befejezte után eszközöltetik. A betöréses B.-t hazánkban nagy mérvben különösen a vidék vette igénybe. A károk eddig csekélyek voltak.

Balesetbiztosítás.

Újabban három nemével bővült ki: 1. *Gyógyszerészek és iparvasutak szavatossági kötelezettségeinek B.-ával*, mely oly károkra terjed ki, amelyek gyógyszerészek által tévesen kiadott vagy elcserélt gyógyszer által okoztatnak, vagy iparvasutaknál, ezek vonalain idegenekkel szemben történt balesetért, melyekért gyógyszerészek vagy az iparvasutak tulajdonosai a megkárosítottak által szavatosságra vonatnak. 2. *Gyermekek baleset elleni B.-a.* Biztosítható minden gyermek, aki 18-ik életévét még be nem töltötte, azon baleset ellen, mely testi sérülést okoz, amely minden kétségen felül álló közvetlen folyományaként annak állandó, részleges v. teljes munkaképtelenségét vagy egy éven belül halálát okozza. A baleset tényének deklarálása ugyanazon alapon történik, mint a felnőttek rendes baleset-B.-ánál. 3. *Az élethossziglani vasúti baleset-B.* Aránylag csekély díj ellenében (minden 1000 korona után 3 korona minden ember életének tartamára) mindama balesetek ellen lehet biztosítani, melyek bármiféle nagy vagy kis vasutak, villamos vagy lóvasutak által okoztatnának. Az élethossziglani vasúti B.-nak mellékága az élethossziglani táp-B. A baleset-B. az utóbbi években erősen terjed és valószinü, hogy e tekintetben legközelebb állami beavatkozás révén nagyobb javulás fog létesülni.

Népbiztosítás.

A nép-B. hazája Anglia. Az angolok nagy birodalmában ismerték meg először a B.-nak ezen fajtáját. Ma már egész Európában müvelik a nép-B.-t, mely ez idő szerint óriási módon halad és fejlődik. A nép-B. neve már magában foglalja és kifejezi ezen B.-i ágazat célját. A B.-i *díj fizetésében* rejlik a nép-B. jellege; a díjat ugyanis *hetenkint* kell fizetni. Németországban utóbbi időben — a díjbehajtás megkönnyítésére — minden hó 1-én és 15-én való díjfizetést kezdik meghonosítani. Hazánkban csak két év óta foglalkoznak egyes intézetek a nép-B.-sal. Heti díjfizetés mellett kötik az üzleteket s a legkisebb díj heti *10 fillér*, a legmagasabb 3 korona. A nép-B.-nál nem kell orvosi vizsgálat, ellenben a B. tulajdonképen csak fennállása harmadik éve után lép érvénybe. Ha tehát a biztosított az első éven belül hal meg, az örökösök csak a befizetett díjat kapják vissza; ha a biztosított a második évben hal meg, a biztosított összeg *felét* s csak a harmadik év után fizetik ki az egész biztosított összeget. A rendes élet-B.-októl eltérőleg a nép-B.-nál a kedvezményezett csak a törvényes örökös lehet. A nép-B. hazánkban még csecsemőkorát éli s fejlődése csak akkor várható, ha tömegesebb B.-ok lesznek már érvényben, mert a kevés apró díjak behajtása igen költséges. A nép-B., mig nálunk gyökeret ver, igen sok javításon és változáson fog keresztül menni, mert a mi munkás- és népviszonyaink eltérnek az angol és német viszonyoktól, azok módszere nálunk nem alkalmazható. A munkás-B.-nak

szövetkezeti alapon való szervezését a földmívelésügyi miniszter most tervezi.

Állatbiztosítás.

Az állat-B. művelésére csak legutóbb alakult a *Kölcsönös állatbiztosító szövetkezet* 200,000 korona kezességi tőkével, mely azonban kényszerítve volt működését rövid fennállása után beszüntetni, mert nem sikerült a vezetésre kellő szakképzettséggel rendelkező egyéniséget találnia. Az érdekelt gazdaközönség a szövetkezet reorganizációjával most foglalkozik. A már eddig is mutatkozott veszteségeket újabbi 100,000 korona tőke befizetés által egyenlítik ki. Az állat-B.-i szövetkezett egyelőre csakis lovak és szarvasmarhák B.-ával foglalkozik. A nyujtandó B. oly károkra terjed ki, melyek betegség, járvány vagy bármely más véletlen vagy baleset folytán beálló elhullás következménye. A B. nem terjed ki lábtörések, megvakulások, vagy más sérülésekre, melyek az állat elhullását maguk után nem vonják, vagy lebunkozását szükségessé nem teszik. A B. felvétele előzetes becslés alapján történik. Ugy az előzetes becsléseket mint a károk megállapítását a szövetkezet által megbizott hatósági állatorvosok végzik.

Életbiztosítás.

Az élet-B. a legállandóbb jellegü B.-i ágazat. Az élet-B. téren hosszu évek óta újítás alig eszközöltetett, dacára annak, hogy hazánkban letelepedett számos külföldi életbiztosító intézet versenye következtében a részvétel sokkal nagyobb. Hazai intézeteinknél a járadék-B., a haláleseti B., a vegyes B. — azaz az életbenlét és haláleseti B. — valamint a kiházasítási B. egyszerübb, a laikus által könnyen érhető módozatai kultiváltatnak, mig a külföldi intézetek a legmerészebb kombinációk mellett, legtöbbnyire nyereményrészesedés melletti élet-B.-okat kötnek.

A legújabb újítás e téren a *jelzálog-élet-B.* bevezetése, melyet Angliában és Németországban már régóta nagy sikerrel kultiválnak.

Chômage-biztosítás.

(Lakbérveszteség elleni B.)

Ezen B.-i módozat értelmében a biztosító társulat ama károkért nyujt kártérítést, melyek a biztosító társulat részéről amugy is megtérítendő közvetlen kár folytán okoztatnak az üzletmenetel zavarása, gyárak üzemének meggátlása és házak lakhatatlansága által. Ilyen B.-t külön, önállóan a biztosító társulatok nem fogadnak el, hanem azt rendszerint a tüzkár-B. kiegészítésül kötik. Ezen B.-i módozat francia eredetü és Franciaországból — ahol ilyen B.-ok most már oly lakbérveszteségek ellen is köttetnek, amelyek a lakás ki nem adhatása vagy be nem hajthatásából keletkeznek — Belgiumba, Olaszországba, Németországba és hozzánk is elterjedt. Nálunk azonban alig veszik igénybe és csakis olyan lakbérveszteségek ellen köttetik, amelyek tüzkár következtében háramlanak a háztulajdonosra. SCHK. J.

Biztosíték mellett való szabadlábra helyezés. A büntető perrendtartás szerint az esetben, ha a terhelt szökés veszélye miatt vagy azért, mert külföldi, s szintén megszökésétől lehet tartani, előzetes letartóztatásba v. vizsgálati fogságba lenne helyezendő: szabadlábon lesz hagyandó, ha ő maga vagy helyette más megfelelő biztosítékot ad és ez, tekintettel személyes körülményeire, megszökését valószinütlenné teszi. A biztosíték készpénzben vagy óvadékképes értékpapirokban teendő le, elfogadása, neme és összege felett a kir. ügyészség meghallgatása után az eljárás szakához képest a vádtanács vagy az itélőbiróság határoz. VÁMBÉRY.

Biztosító vonalak (assurée-vonalak, hibásan azurée), a könyvnyomtatásban igy nevezik a váltókon stb. látható s az összegnek betüvel való kiirására szolgáló párhuzamos sürü vonalakat. A B. a hamisítást volnának hivatva megnehezíteni. PU.

Bjelasztina, l. *Fejérkő.*

Bjelke, svéd nemes nemzetség. Tagjai közül említendők: *Gunilla,* kit III. János király 1584. hétül vett. Megh. 1597. — *Sten,* miniszter és admirális (szül. 1624., megh. 1684.). Eskütt ellensége volt de la Gardie kancellár politikájának. — *Axel Gabrielsson,* hirneves hadvezér (1644—1716); kitünt nevezetesen az 1675 - 79-iki svéd-dán háborubán; 1679-ben párisi követséghez nevezték ki; 1685. I. Lipót német császár szolgálatába szegődött és hazánkban harcolt a törökök ellen, mire altábornokká lett; 1686. pedig lovassági főparancsnokká és gróffá tették. XI. Károly visszahivta és a svéd grófi méltósággal tüntette őt ki. XII. Károly alatt kegyvesztessé lett. M. L.

Bjelosztok, orosz város, (1897) 63,927 lak.

Bjelucha, hegy, l. *Altái* (I. k.).

Björlin *Gusztáv,* svéd iró és politikus, szül. Åmålban (Dalsland) 1845 okt. 14. Tanulmányait a mariebergi katonaintézetben végezte, mire a hadseregben fokról-fokra emelkedett és 1895. mint ezredes Gotland szigetének katonai parancsnoka lőn. Mint a vezérkar hadtörténeti osztályának feje (1892—95) szerkesztette a Sveriges Krig åren 1808 och 1809 c. jeles müvet (eddig 2 köt., Stockholm 1890—95). Mint a hadsereget újjászervező bizottságnak titkára pedig lényegesen befolyt a honvédelem szervezésére. 1895 óta az első kamarának tagja. Nagy buzgóságot fejt ki a nemzeti svéd szellem fejlesztése körül: titkára az általános védelmi szövetkezetnek és szerkesztője a társulat által kiadott folyóiratnak. 1879 óta kiadja a Svenske Soldaten c. népies katonai lapot. Irt több szinművet és alapos történeti tanulmányokon nyugvó regényt (Carl Svenske, Stockholm 1876, 2 köt.); Prokuratorn *(Lemnius* W. dr. álnév alatt, 1886); Fordomdags, művelődéstörténeti rajzok két részben (1895—96). Hadtudományi művei közül megemlítendők: Redogörelse för tyska rikets arméorganisation (1871); Om värnepligt och krigsbildning (1872, jutalmazott munka); Bilder ur Sveriges krigshistoria (I. köt., 1876); Finska kriget 1808 och 1809 (1882, 2. kiad. 1883); Sveriges krig i Tyskland 1805—07 (1882); Kriget mot Danmark 1675—79 (1885); Karl XII. (1888); Karl X. Gustaf (1889); Gustaf II. Adolf (1890). Legújabb művében: Der Krieg in Norwegen 1814. (1893, ném. Stuttgart 1895) kiadatlan oklevelek alapján bizonyitja, hogy Svédország a

mossi konvenció megkötésekor tényleg ura volt Norvégiának. TH. GY.

Björnstjerna *Oszkár Magnus Frigyes*, svéd diplomata, *B. Magnus Frigyes Ferdinánd* gróf (III. k.) fia, szül. 1819-ben. 1858. kapitány lett, majd a diplomáciai pályára lépett. 1862. ügyvivő Konstantinápolyban, később követ Kopenhágában és Péterváron. Közben vezérőrnagygyá lett. 1872. külügyminiszternek nevezték ki, mely állásától 1880. visszalépett. 1874 óta a birodalmi gyülés első kamarájának tagja.

Blaas *Károly*, osztrák festő, megh. Bécsben 1894 márc. 19.

Black *Vilmos*, angol regényiró, megh. Londonban 1898 dec. 10.

Black and tan terrier, l. *Vizsla*.

Blackie *János Stuart*, angol költő, megh. Edinburgban 1895 márc. 2. V. ö. *Stoddart* Anna M., J. S. B. A biography (London 1895, 2 köt.).

Black rot (ang., ejtsd: blek rot) a. m. fekete rothadás, l. *Szőllőtő* (XV. k., 816. old.).

Blackwood (ejtsd: blekvúd) *János*, angol kiadó, szül. Edinburgban 1818 dec.7., megh.St.-Andrewsben 1879 okt. 29. Kitünő klasszikus nevelésben részesült, melyet utazásokkal és a modern nyelvek tanulmányozásával tökéletesitett. 1846. Edinburgban átvette a *Blackwood's Magazine* vezetését, melyet atyja, *B. Vilmos* 1817. alapitott és 1834-ig maga szerkesztett. A lap a legkiválóbb angol filozofiai, politikai és irodalmi folyóiratok közé tartozik. Munkatársai közül, kik azonban névtelenül irták cikkeiket, a leghiresebbek: Wilson, Alison történetiró, Lockhart, a Quarterly Review kiadója, Galt, De Quincey humorista, Hemans költőnő, Warren, Bulwer-Lytton, Aytoun, Margaret Oliphant, George Elliot, Johnston, Trollope A., Reade Károly.

Blaen Avon, angol város, (1891) 11,452 lak.

Blaesitas (lat.) a. m. selypités.

Blagovjescsenszk, orosz bányaváros, (1897) 32,606 lak.

Blain., Blainv., természetrajzi nevek mellett *Blainville* Henrik francia természettudós nevének rövidítése, l. *Blainville* (III. k.).

Blakiston *Tamás*, angol utazó, szül. Lymingtonban (Hampshire) 1832 dec. 27-én, megh. S.-Diegóban (Kalifornia) 1891 okt. 15. 1851. a woolwichi katonai akadémiába lépett, részt vett a krimi háboruban; mint a Palliser-expedició tagja átkutatta 1857—58. a kanadai Sziklahegységet, az angol-khinai háboru alkalmával (1859—1860) Kantonba ment és a béke megkötése után 1861. a felső és középső Jang-ce-kiang vidékére sikeres expediciót vezetett, miért a londoni földrajzi társaság aranyéremmel tüntette ki. Visszatérőben meglátogatta Japánt, ezután elbocsátását kérte és Oroszországon keresztül Japánba tért vissza, ott Jesszo szigetén Hakodateban gazdasági vállalatot akart létesiteni, de mivel a japáni kormány nehézségeket gördített vállalata elé, elhagyta Japánt és az amerikai Egyesült-Államokba utazott. Művei: Report on the exploration of two passes through the Rocky-Mountains (Woolwich 1859); Five months on the Yang-Tse, with a narrative of the exploration of its upper waters (London 1862) stb.

Blanc, 1. *Albert* báró, olasz államférfiu, szül. Chamberyben 1835 dec. 10. Torinóban végezte jogi tanulmányait s azután a szárd külügyi minisztériumba lépett, hol Cavourban hatalmas pártfogójа akadt. 1860 óta Párisba, 1867—68. Bécsben, 1870. Brüsszelben, 1875. Washingtonban és 1880 óta Münchenben működött az olasz követségnél. 1881. Rómába hivták vissza; 1884. Madridba került mint követ, 1886. pedig Konstantinápolyba; 1891. újra visszatért Rómába. 1894 elején elvállalta a Crispi-kabinetben a külügyi tárcát és buzgón védelmezte Itáliának csatlakozását Németország- s Ausztria-Magyarországhoz; de az eritreai gyarmatból érkezett balhirek őt Crispivel együtt 1896 márc. 4. lemondásra kényszerítették. Kiadta Maistre József levelezését (Correspondance diplomatique du comte Jos. de M., Páris 1860, 2 köt.). M. L.

2. *B. Teréz*, francia irónő, l. *Bentzon* (III. k.).

Blanch., természetrajzi nevek mellett *Blanchard* Emil francia zoologus nevének rövidítése, l. *Blanchard* (III. k.).

Bland *Rikárd*, északamerikai politikus, szül. 1840., megh. New-Yorkban 1899 jun. 15. Neve a róla elnevezett bill *(Bland-* vagy *Alisonbill)* révén lett ismeretessé. L. *Bland Bill* (III. k.)

Blandford Forum (ejtsd: blenförd foröm), község Dorset angol grófságban, a Stour mellett. (1891) 3974 lak. Templomában szép emlékszobrok, környékén régiségek vannak.

Blankenburg, német városok, 1. Braunschweigban, (1895) 9289 lak. — 2. Schwarzburg-Rudolstadban, (1895) 2558 lak.

Blankenburg *Henrik*, német történetiró, megh. Boroszlóban 1897 jan. 5.

Blankenese, porosz város, (1895) 4090 lak.

Blankil, l. *Muzuna* (XII. k.).

Blap, lásd *Betét* (XVII. k.) és *Telekkönyv* (XVI. k.).

Blasewitz, német város, (1895) 6304 lak.

Blaskovics, 1. *András*, l. *Erki pap* (VI. k.).

2. *B. Ferenc*, országgyülési képviselő és csanádegyházmegyei pap, szül. Aninán 1864. Miután az egyetemet Bécsben mint pazmanista elvégezte, 1887. Temesváron kat. teologiai tanár lett. E minőségben nyolc esztendeig működött és amellett a káptalan jegyzője és a szentszéken a szegények ügyvédje volt. 1892. többedmagával megalapította a délvidéki földmivelők gazdasági egyesületét, melynek elnöke. Az orcifalvai (Temes) kerület 1896-ban néppárti programmal képviselőnek választotta. A délmagyarországi gazdasági bank vezérigazgatója és a Der Freimüthige c. temesvári politikai néplap szerkesztő-tulajdonosa.

3. *B. Miklós*, sportman, megh. Budapesten 1895 márc. 21.

4. *B. Sándor*, országgyülési képviselő, szül. Bécsben 1869. Jogi tanulmányait Grazban s Budapesten végezte. Miután jogdoktori diplomát nyert, biharvármegyei tiszteletbeli aljegyző lett. Utóbb egy ideig a belügyminisztériumban dolgozott, majd pedig a boszniai kormány fogalmazónak nevezte ki. 1896. a tenkei kerület (Bihar) szabadelvü párti programmal képviselőnek választotta. 1898. a párisi Gymnase-szinházban előadták Pour l'honneur c. francia nyelven irott szinművét.